Neutraal Nederland I
1831-1942

Tussen de Tiendaagse Veldtocht en een lidmaatschap van de Volkenbond

Inhoud

I. Inleiding 8

II. De aanvrage van de wapenstilstand 9

II.1 De Duitse aanvrage om een stilstand van wapenen overviel iedereen 9

II.1.1 Het onverwachte van de aanvraag 9

II.1.2 De persoon van Erich Ludendorff 12

II.1.3 Hindenburg was-sagt-du? 31

II.1.4 De kittige generaal Gröner 33

II.1.5 De keizer als een buiten het voetlicht geplaatste prima-donna 34

II.1.6 Een Rijkskanselier met Spaanse griep: Max van Baden 37

II.1.7 Matthias Erzberger 39

II.1.8 Volkspresident Friedrich Ebert aan de telefoon 41

II.2 Een Nederlandse regering die er niets meer van snapt 43

II.2.1 De Nederlandse neutraliteitspositie sedert 1839 43

II.2.2 De Duitsgezindheid van Kuyper en Cort van der Linden tussen 1902-1917 48

II.2.3 De Nederlandse neutraliteitspositie op het moment van de wapenstilstand 57

II.2.4 Het optreden van de Netherlands Overseas Trustcompany 62

II.2.5 Een kabinet Ruys de Beerenbrouck op basis van algemeen mannelijk stemrecht 78

II.2.6 De minister van Buitenlandse Zaken Van Karnebeek: onze man in Mañana 85

II.2.7 De Belgische hetze zwelt aan 88

II.3 De positie van President Wilson 97
II.3.1 Zijn overweldigend irrealistisch idealisme 97
II.3.2 Zijn voorkeur voor Den Haag, The Legal Capital of the World 105
II.3.3 Zijn volkenbondsideaal 108
II.3.4 Wilsons afkeer van kolonialisme 110
II.3.5 Zijn gehechtheid aan rassenonderscheidingen 112
II.3.6 Wilsons triomftocht door Europa een verkapte gang naar Golgotha 113
II.4 De Nederlandse asielering van de Duitse keizer, de grootste oorlogsmisdadiger aller tijden 114
II.4.1 Wat gebeurde er bij het bezoek van Van Heutsz te Spa? 114
II.4.2 De Eer van de Vlag? De Eed aan het Vaandel? Dat zijn toch hedendaagse hersenschimmigheden! 126
II.4.3 Waar is het Duitse staatshoofd en wie is het? 127
II.4.4 Wilhelms nachtelijke reis naar Nederland 129
II.5 De aankomst van de Duitse delegatie in Compiègne 131
II.5.1 De onevenwichtigheid van het Duitse staatsbestel 131
II.5.2 De Duitse wapenstilstandsdelegatie 140
II.5.3 De stapvoetse reis naar Compiègne 145
II.6 Wat komen de heren hier doen? 148
II.6.1 Foch in het nauw als delegatieleider voor alle geassocieerde en geallieerde mogendheden 148
II.6.2 Foch wil geen voorstellen doen en neemt geen enkel initatief 149
II.6.3 Drie onafhankelijke communicatiekanalen waarvan één officiële en legale 150
II.7 De reactie van Erzberger namens Duitsland 153
II.7.1 Erzberger begrijpt niet waarom Foch geen preciese condities stelt 153
II.7.2 De contacten met de revolutionaire regering te Berlijn 154
II.7.3 Het antwoord van Berlijn 157
II.7.4 De parafering van het wapenstilstandsdocument 158
II.8 De wapenstilstandsvoorwaarden 164
II.8.1 De militaire uitgangspunten en de uitvoeringsarrangementen 164
II.8.2 De belangrijkste wapenstilstandsvoorwaarden 167
II.8.3 De Russische nullificatieclausules 169
II.8.4 De prognoses van Foch over de Duitse slagkracht in de lente 171
II.8.5 De demobilisatieaandriften wereldwijd 172
II.8.6 Het lot van de Belgische wijkelingen en proto-fascisten 173

II.8.7 De deblokkering- en ontwapingsverplichtingen op korte termijn 175
II.9 Namens wie sprak Foch? 176
II.10 De veertien punten van President Wilson namens de USA 178
II.11 Een wapenstilstandovereenkomst en een vredesverdrag 180
II.12 De positie van Nederland als staat hierbij 181
III. De Nederlandse positie nader: inleiding en overzicht 182
III.1 De Nederlandse problemen in het hernieuwde interstatelijk verband 182
III.1.1 De onduidelijke zelfverklaarde vrijwillige neutraliteit 182
III.1.2 De collectieve eeuwigdurende neutraliteit van Belgenland of Nieuw-Bourgondië in 1831 183
III.1.3 De Luxemburgse kwestie van 1867 185
III.1.4 Een Pruisisch-Nederlandse oorlog nakend om een Luxemburgse citadel? 186
III.1.5 Een tweetal mobilisaties en het Nederlandse prutslegertje 187
III.1.6 Een droge vooroefening voor Bismarcks mobilisatieschema tegen Frankrijk in 1870 188
III.1.7 Nederland treedt toe tot het blok collectieve garanten van 1831 188
III.1.8 De ondermijning van de Nederlandse positie andermaal in februari 1919 te Parijs .. 189
III.1.9 De defensieve paraatheid van Nederland in 1919 189
III.2 Het neutraliteitsstatuut van Nederland 192
III.3 Soorten van neutraliteit 194
III.4 Vrijwillige neutraliteit 195
III.4.1 Nederland machteloze derderangsmogendheid 195
III.4.2 De slagschepenwedloop na 1906 197
III.4.3 De Japanse overwinning op de Russische vloot in 1905 197
III.5 Verplichte neutraliteit 198
III.6 Gegarandeerde neutraliteit 199
III.7 Gewapende neutraliteit 201
III.8 Welwillende neutraliteit 202
III.9 Het Landonzijdigheidsverdrag van 1907 203
III.9.1 De Nederlandse neutraliteitsproclamatie van 4 augustus 1914 203
III.9.2 De Duitse inval in België en Frankrijk in augustus daaraanvolgend 203
III.9.3 Duitsland zou later met Nederland flink afrekenen 204
III.9.4 De verdedigingsplichten van Nederland vanuit geallieerd standpunt 204
III.9.5 De andere Nederlandse neutraliteitsplichten 205
III.10 De Belgische neutraliteitspositie van augustus 1914 205

III.11 Was Nederland echt neutraal in 1914-1918? 208
III.11.1 De handelspolitiek van Posthuma 208
III.11.2 De leveranties van contrabande door Nederlandse grootondernemingen aan Duitsland 208
III.11.3 De pro-Duitse Nederlandse legerstaf 209
III.11.4 De Duitsgezindheid van het Nederlandse vorstenhuis 209
III.12 Consequenties van de Nederlandse positiekeuze bij de wapenstilstand 210
III.13 De vlucht van de Duitse Keizer naar Nederland 212
IV. Nederlands problemen vlak voor de twintiger jaren 224
IV.1 De noodlotsgang van een derderangsmogendheid 224
IV.2 De vrijwillige gewapende neutraliteit vanaf 1839 in helter-skelterperspectief 225
IV.2.1 De Aloude Hollandse Waterlinie gemoderniseerd 225
IV.2.2 Het nieuwe mobiele veldleger na 1870 en zijn taak 227
IV.2.3 Een universele persoonlijke dienstplicht onaanvaardbaar 228
IV.2.4 De buitenlandse zienswijze op Nederlands defensiebeleid 229
IV.2.5 Het kabinet-Kuyper wendt het roer 230
IV.2.6 Het kabinet-Heemskerk moddert voort 231
IV.3 De staat van de Nederlandse militaire weerbaarheid 232
IV.4 De verhouding tot Duitsland tot augustus 1914 234
IV.4.1 De tweespalt Amsterdam/Rotterdam 234
IV.4.2 Schipperen tussen Londen en Berlijn 235
IV.5 De verhouding tot Frankrijk tot augustus 1914 236
IV.5.1 De Tiendaagse veldtocht ijlt na 236
IV.5.2 Nederlandse avonturen in Afrika 237
IV.5.3 De anti-Franse confessionele politiek 238
IV.6 De verhouding jegens andere staten tot augustus 1914 238
IV.6.1 Nederland speelt piccolo in het Europees concert 238
IV.6.2 Het krankzinnige avontuur in Albanië in 1913 nader 239
IV.6.3 Ruslands maritieme ambities gefrusteerd door Nederland 240
IV.7 De ingezette neutraliteitspolitiek van het kabinet-Cort van der Linden versus Wilhelmina 241
IV.7.1 Wilhelmina wil best inconstitutioneel zijn als de nationale eer het gebiedt 241
IV.7.2 De onnavolgbare regeringsverhoudingen in keizerlijk Duitsland 243
IV.7.3 Het economisch Luftrohr-motief 244
IV.7.4 De neutraliteitsstaten buiten Nederland 245

IV.8 De Eerste Haagse Vredesconferentie in 1899 246
IV.8.1 De beëinding van de bewapeningswedloop door Nicolaas II 246
IV.8.2 Het recht om oorlog te verklaren en het recht in de oorlog 247
IV.8.3 Het verbod van deratificatie 248
IV.8.4 De concrete resultaten van deze conferentie 248
IV.8.5 De drie Ad Hoc- subcommissies 249
IV.8.6 De uiteindelijke stichting van een Permanent Hof van Arbitrage 250
IV.9 De Tweede Haagse Vredesconferentie 250
IV.10 Het Landoorlogreglement-1907 252
IV.10.1 Het Verdrag nopens de wetten en gebruiken van de landoorlog een kaderverdrag . 252
IV.10.2 Het oorlogszeerecht niet verdragsmatig gecodificeerd 252
IV.10.3 De bezettingsbeginselen van het Landoorlogreglement 253
IV.10.4 Het schenden van substantieve voorschriften voor de landoorlogsvoering zelf 253
IV.10.5 De behandeling van krijgsgevangenen 254
IV.10.6 De bombardementsverboden 254
IV.10.7 Spionnen, kondschapsdiensten, contraspionage 255
IV.11 Het Landonzijdigheidsverdrag-1907 255
V. De wapenstilstandsvoorwaarden en Nederland 257
V.1 Nederland als buitengesloten partij 257
V.2 Verdragen en derde partijen 258
V.2.1 De rechtshistorische partij-intentie 258
V.2.2 Ludendorffs vergelijking met de Vrede van Amiens van 1802 258
V.2.3 De wapenstilstand was strijdig met de goede trouw die voorafging 259
V.2.4 Nederland bleef zich neutrale derde beschouwen 260
V.3 Kon Nederland werkelijk als “derde”gelden? 260
V.3.1 Nogmaals de Luxemburgse garantie van 1867 260
V.3.2 Het standpunt van de socialist Vliegen 261
V.3.3 Een Frans/Belgisch alliantiepact-1919 263
V.3.4 De zienswijze-Hymans 266
V.3.5 De ontruiming bij voorraad van de linkerrijnoever 267
V.4 Waarop baseerde België zijn aanspraken ten laste van Nederland? 268
V.4.1 Het Belgische beroep op de Vrede van Venlo van 1543 268
V.4.2 Het congres van Wenen-1815 ontkende het nationale zelfbestemmingsrecht 269

V.4.3 De Maasbeddingregelingen en het Maasneutraliteitstatuut vanaf de middeleeuwen 269

V.4.4 De militaire routes noordwaarts na het verlaten van de Maasbedding en het Maasbeekdal 270

V.4.5 De Franse invallen tussen 1795-1810 271

V.4.6 De Duitse dreigingen maken Maasservituten ten behoeve van België noodzakelijk . 272

V.4.7 Fort Eben Emael als steunpunt aangenomen door Hymans 272

V.4.8 De intergeallieerde status van België 273

V.4.9 Parijs neemt Belgische militaire alliantie als vanzelfsprekend aan 273

V.4.10 Hymans taxaties van het Duitse weerbaarheidsvermogen 274

V.4.11 De demilitarisatie van het Rijnland met Belgische hulp 274

V.4.12 Antwerpen mogelijk oorlogshaven 275

V.4.13 Integrale herziening van het Westerschelde-statuut 276

V.4.14 Limburg terug à la Mére Patrie en het Maasstatuut 276

V.4.15 Het Pruisisch compromis ten aanzien van romp-Limburg 278

V.4.16 Limburgers zijn allemaal onbewuste Belgen 279

V.4.17 Waterservituten over Nederlands grondgebied 279

V.4.18 Geen rekeningen voor de Nederlandse vluchtelingenopvang 280

V.4.19 De IJzeren Rijn herijkt 280

V.4.20 Gevolgen voor de verhouding België-Nederland in het interbellum 281

V.4.21 Hymans poseert als ouwe kennis van Wilson 281

V.4.22 Clemenceau kiest oppositie tegenover de Belgische eisen 282

V.4.23 De doortocht van Duitse troepen door Nederlands Limburg 282

V.4.24 De betrokkenheid van de Nederlandse regering bij Wilhelms toelating 287

V.5 De beoogde berechting van de Duitse Keizer en zijn regeringsdeelnemers en Nederland 288

V.5.1 De rechtshulpclausules in het Verdrag van Versailles 288

V.5.2 Ging het hier om universele rechtshulpverplichtingen, ook jegens staten die geen verdragspartij waren? 291

V.5.3 Waarom Wilhelm als hoofddader en de anderen als accessoire deelnemers? 294

V.5.4 De Duitse kroonraad van 8 december 1912 297

V.5.5 De reconstructie van Wilhelms command responsibility en de analogie met het Hossbach-memorandum 300

V.5.6 De staatkundige positie van een “Oberste Kriegsherr” 302

V.5.7 Het Von Schlieffenplan 305

V.5.8 De inval in het neutrale België terwijl Pruisen een van de garanten was 307

V.5.9 Wat was de stand van het positief volkerenrecht in 1914? 309
V.5.10 De onbeperkte duikboot-oorlog 313
V.5.11 De gifgasaanvallen 318
V.5.12 De aanvallen op burgerbevolkingen zoals te Yperen, Verdun en Parijs 323
V.5.13 Het legaliteitsbeginsel in rechtshulpbetrekkingen 326
V.5.14 De plaats van berechting: buiten het Vredespaleiscomplex 328
V.5.15 Het ging niet door: consequenties voor de evolutie van het internationale recht 330
V.5.16 Het Nederlandse “bid for justice” in Rome in 1998 330
V.5.17 Artikel 3 van het Statuut van een Internationaal Permanent Strafhof en Nederland als gastland, Den Haag als zetelgemeente 331
V.5.18 Praktische ervaringen tot op heden 332
V.6 Nederlands nalatigheid Duitse doortrekkende infanteristen te interneren 332
V.6.1 De feitelijke passage en de verzorging van Duitse soldaten in november 1918 door Limburg 332
V.6.2 Van Karnebeeks positie betwist te Parijs 334
V.6.3 De Nederlanders mogen er niet bij zijn, maar hun missie wordt wel versterkt 335
V.6.4 Wilsons volkerenrechtelijk zelfbeschikkingsrecht ter tafel 335
V.7 Het Schelde-regime 336
V.8 De Wielingenkwestie definitief struikelblok in Parijs 338
V.8.1 Agitatie door het Belgisch militair hoofdkwartier binnen Nederland 338
V.8.2 Het opvoeren van de Wielingenbanken als onvervreembaar Belgisch erfgoed 339
V.8.3 Troelstra tracht een staatsgreep te plegen 341
V.8.4 De Belgische activisten roeren zich in de annexatoire campagnes 345
V.9 De IJzeren Rijn en belendende spoorlijnen 346
V.10 De positie van Limburg 347
V.11 De ultieme vernedering van Duitsland te Versailles 348
V.11.1 Het optreden van graaf-Von Brockdorff-Rantzau 348
V.11.2 De Duitse tegenvoorstellen genegeerd 351
V.11.3 De Berlijnse oplossing: wel tekenen, niet goedkeuren 352

I. Inleiding

Vroeg op de nevelige ochtend van de zesde november 1918 knarst een schommelende trein het bos van Compiègne bij Parijs binnen. De wagons piepen en gieren op een inderhaast aangelegde spoorwegvertakking. Daaraan heeft de Franse genie heeft zitten prutsen, nog kort tevoren. De Duitsers, nog ingegraven in hun loopgraven in noordelijk Frankrijk, hebben tot verbazing van de westelijke intergeallieerden, om de voorwaarden van een wapenstilstand gevraagd. Ludendorff, de Duitse kwartier-meester-generaal die de Duitse strategie bepaalt, heeft dat bij de bejaarde, bedaagde en traag reagerende Rijkskanselier Von Hertling afgedwongen. Kort tevoren had Ludendorff het burgerlijk kabinet nog kortaf verzekerd, dat een daverende overwinning voor Keizerlijk Duitsland voor het grijpen lag. Maar nu, ineens, in oktober, dreigt deze belachelijk martiale man met een totale ineenstorting van het front.

Von Hertling is tot in het merg van zijn ziel geschokt. Hoe is dit mogelijk? En dat in zulk een korte tijd? Paniek in de Rijksdag. Geroep over verraad. Maar Ludendorff eist dat nu met de president van Noord-Amerika contact wordt gezocht. Om voorwaarden voor het strekken van de wapenen. Ludendorff graaft zijn eigen graf. De Keizer haat deze snauwende Feldwebel met de rode stierennek. Hij gedoogde hem. Omdat hij de incarnatie scheen van een Napoleontische eindoverwinning. Een *Endsieg*, waarbij Frankrijk alle oorlogskosten van Duitsland mag betalen. Als Ludendorff dat niet borgt, kan hij ophoepelen. Dat gebeurt dus. Von Hertling krijgt hartfalen. Von Hertling steunde in zijn buitenlandse politiek volledig op Ludendorff. Nu moet hij zelf initiatieven ontwikkelen. Dit kan hij niet aan. Een verbijsterde Max von Baden, aangewezen als zijn opvolger, mag nu de wapenstilstand aanvragen. Max weet: nú vragen om zoiets, dat is eigenlijk capituleren. De Keizer wil niet luisteren. Hij ziet om naar een leider van de delegatie die dan de onderhandelingen moet inleiden. Dat is iemand, aan wie iedereen eigenlijk een hekel heeft. Een klein, zwetend, overambitieus mannetje. Een handelsreiziger. Een goochemerd. Een burger. Katholiek, ook dat nog. Die kan straks mooi als zondebok dienen, denken Keizer en generaals.

Zo zal het zijn. Maar Erzberger denkt de kans van zijn leven te hebben. Straks is hij misschien wel Rijkskanselier! De verwarde en verwarrende toestanden rondom die wapenstilstand worden steeds absurder. De plotselinge vlucht van de Duitse Keizer naar Nederland. Is hij nog staatshoofd van het Duitse Rijk? Niemand die het precies weet. Wie is die onbeduidende man in demi-saison met zwarte vale deukhoed, die zich bij Generaal Foch vervoegt namens het Duitse Rijk om een wapenstilstand te krijgen? Bestaat dat Rijk nog wel? Capituleert het militair? Kan het dat doen zonder dat de opperste bevelhebber – de Duitse Keizer – dat weet? Wat is diens status in Nederland? Zullen de geallieerden Nederland binnenvallen om hem op te halen? Wordt Nederland óók strijdende partij? Niemand die het weet. Ook in Nederland niet. Daar vallen de pionnen ook om.

De feiten vallen in huiveringwekkende chaos over elkaar heen. De doortocht door Limburg van het Duitse Leger. De ontploffing van een Duitse munitietrein te Hamont en de afvoer van Duitse gewonden naar Eindhoven. Is Nederland eigenlijk nog wel neutraal? Wat is de positie van de president van de USA hierbij en wat moeten de doelen zijn van zijn voor-onderhandelingen met de Duitse regering? Wilson weet het evenmin. De hetze van de Belgen tegen Nederland ontwikkelt zich tegelijkertijd. Het optreden van hun gloednieuwe minister van Buitenlandse Zaken, Hymans, in

Parijs is de versnellende aanleiding. Nederland, dat zich in de hele wereldkrijg zoveel mogelijk gedrukt heeft, komt in de beklaagdenbank te Parijs. De moeilijke positie van de nieuw aangetreden Nederlandse Minister van Buitenlandse Zaken, Van Karnebeek, is hierbij van doorslaggevend belang, maar in Den Haag weet men er geen raad mee. De dynastieke betrekkingen van Wilhelmina, het staatshoofd van Nederland en haar neef Willie van Hohenzollern spelen hierbij een hoofdrol. De revolutiepoging van Troelstra, politieke leider van de Nederlandse socialisten komt daar nog eens bij. Wil hij aansluiting bij sociaaldemocratisch Duitsland? In de totale verwarring weet niemand antwoorden.

II. De aanvrage van de wapenstilstand

II.1 De Duitse aanvrage om een stilstand van wapenen overviel iedereen

II.1.1 Het onverwachte van de aanvraag

Eigenlijk overviel de aanvrage om wapenstilstandvoorwaarden iedereen. Maar dan ook letterlijk iedereen: de westerse geallieerden, de bondgenoten van de Centrale Oorlogvoerende partijen: Keizerlijk Duitsland[1], Keizerlijk en Koninklijk Oostenrijk-Hongarije[2], Bulgarije en, vooral niet vergeten,

[1] In 1871 wordt in de Spiegelzaal van het Paleis van Versailles, ontworpen voor de enorme hofhouding van de Franse Zonnekoning Lodewijk XIV, de verheffing van de koning van Pruisen, Willem Frederik, tot Duits keizer uitgeroepen, op voordracht van de koning van Beieren, Ludwig II. Deze keizer, die Wilhelm I zal heten, komt uit het Pruisische Huis Hohenzollern. Hij zal staatshoofd zijn van een soort federatie, bestaande uit vrije handelssteden, zoals Lübeck en Hamburg of Frankfurt am Main, koninkrijken zoals Pruisen en Beieren, Groothertogdommen zoals Sleeswijk-Holstein, vorstendommen, hertogdommen zoals Oldenburg, prinsdommen en gewesten. Alles bij elkaar achtenvijftig entiteiten die een zeker soort interne souvereiniteit voorbehouden blijft. Er zijn vijftentwintig bondslanden. Beieren houdt nog de meeste interne souvereiniteit voor. Het kan zelfstandig diplomatiek verkeer onderhouden met de Heilige Stoel en aldus ook met andere staten. Het keizerrijk krijgt het buitenlands beleid opgedragen en de defensie. Deze federatie heet: Duitsland. Het Duitse Keizerrijk. *Deutsches Kaiserreich*. Het bestaat tussen 18 januari 1871 en 9 november 1918. Dan gaat het over in de Duitse Republiek. Het is dus een gloednieuwe staat in Centraal Europa. Het idee van dit keizerrijk komt uit de koker van de Pruisische kanselier Otto Bismarck, die pas later tot adelstand wordt verheven als vorst en dan zich "Von Bismarck" mag noemen. Deze staat mag men niet verwarren met het Heilig Roomse Duitse Rijk of het Teutoonse Rijk dan wel het Heilig Roomse Rijk der Duitse Natie. Dat heeft bestaan vanaf de vroege middeleeuwen tot aan de ontbinding ervan, onder druk van Napoleon Buonaparte in 1806. Dat Roomse Rijk is ook niet de voorloper geweest van dit Duitse Keizerrijk, al probeert Bismarck de geschiedschrijving wel zo te vervalsen dat het daarvan de schijn heeft. Bismarck probeert door te drukken dat men officieel zal spreken van *Deutsches Reich*. Dat doet Bismarck om de schijn van legitimiteit van het rijk in volkerenrechtelijke zin historiografische grondslag te geven. De benaming moet verwijzen naar het Heilige Roomse Rijk. Dat keizerrijk zou dan het Tweede Rijk zijn. Het staatsverband dat de Duitse republiek heet blijft naamloos, het is een soort interimgedrocht. Hitler noemt het rijk dat hij aanvat te besturen op 30 januari 1933 het Derde Rijk. *Das Dritte Reich*. Het keizerrijk van 1871 moet zijn plaats op het West-Europese continent nog bepalen. Het eist de hegemonie op. Maar Frankrijk betwist dat. Frankrijk is echter militair verpletterend verslagen in de Pruisisch/Franse oorlog van 1870. Dat geeft het niet toe. Het wil de nederlaag hoe dan ook wreken. Daaruit ontstaan voortdurend spanningen in West-Europa. Die kroppen zich op. Duitsland blijft zijn pretenties nastreven, ook vaak provocerend en in ieder geval steeds via militaire dreiging. Bismarck wil het echter niet tot een oorlog laten komen met Frankrijk. Maar Wilhelm II, die de derde Duitse keizer zal worden, is daar minder afkerig van. Hij wil wel risico's nemen, ook al kan hij ze niet begroten. Uiteindelijk leidt dat tot de internationale geweldpleging, die wij nu Eerste Wereldoorlog noemen.

[2] Vaak genoemd: het keizerrijk Oostenrijk-Hongarije. Ook wel: Donaumonarchie of Oostenrijks-Hongaarse Rijk dan wel Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie of *Kaiserliche* en *Königliche Monarchie* (*k.u.k. Monarchie*). Dat keizerrijk bestond sedert 1867. Het bestond uit een personele unie tussen het Habsburgs keizerlijk Oostenrijk en de Landen van de Heilige Hongaarse Stefanskroon. Dat laatste werd ook aangeduid als Hongarije. De Oostenrijkse staten en de Hongaarse bestonden onafhankelijk van elkaar als aparte federaties. De kroon van het Habsburgse Huis verenigde deze federaties tot een Unie. Tot die Unie was besloten in 1867, de zogeheten Ausgleich. Dit keizerrijk Oostenrijk-Hongarije was verbonden in een defensieve alliantie met Keizerlijk Duitsland gedurende de hier besproken periode. Ze voerden dus samen de wereldoorlog tegen de geallieerde mogendheden Frankrijk, Rusland, Groot-Britttannië en zijn koloniën en dominions, België en Italië. Deze twee keizerrijken werden de Centrale Mogendheden genoend

het Ottomaanse Rijk[3], dat uiteindelijk in 1922 bekend zou komen te staan als Turkije. Het idee om naar deze voorwaarden te vragen kwam uit het verwarde en overspannen brein van de eerste kwartier-meester-generaal Erich Ludendorff. In feite was hij de opperbevelhebber van het immense en nog steeds onzagwekkende, in zekere zin gruwzame Duitse Keizerlijke Leger. Het stond nog steeds diep in Noord-Frankrijk. Zijn gelederen waren in november 1918 nog steeds gesloten. Nergens was een strategisch relevante doorbraak voltooid door de westelijke geallieerden. De Duitse soldaten in de loopgraven gehoorzaamden nog steeds het kader. In het achterland, oostelijk van de Rijn, was er een opstand gaande tegen het Keizerlijk gezag. Aan de oevers van de Oostzee waren marine-brigades in opstand tegen hun admiraals. Maar het gezag van het burgerlijk Rijkskabinet was nog intact. Zo op het oog was alles in Keizerlijk Duitsland nog volmaakt rustig. Maar opeens kreeg de president van de Verenigde Staten van Noord-Amerika (USA) in de vroege ochtend van 7 oktober 1918 bezoek van de ambassadeur van Zwitserland. De vertegenwoordiger van deze neutrale staat had een boodschap. Van de Duitse regering. Gericht aan Wilson in persoon. Niet aan de westelijke geallieerden, niet aan de Verenigde Staten. Neen, aan de heer Woodrow Wilson, terstond in handen. Duitsland vroeg om een onmiddelijke wapenstilstand. Op basis van een door Wilson ontwikkeld vredesprogramma. Wilde Wilson daartoe de noodzakelijke stappen doen? Het was urgent. Ja, dat kon je wel zeggen. Na de hectatomben bloeds die de wereldkrijg de mensheid had gekost. Hoe kwam de Duitse regering hier nu ineens bij? Wilson aarzelde geen moment. Dit varkentje ging hij nu eens helemaal alleen wassen. Dit was een kolfje naar zijn hand. Hier was een vingerwijzing gods geschied, Het opperwezen had Wilson uitverkoren het rad der wereldgeschiedenis een beslissende slag te draaien. Vandaar dit merkwaardige verzoek van de Duitse rijkskanselier. Wat raar was het. De Duitse regering vroeg niet om wapenstilstandsvoorwaarden. Dat viel Wilson al direct op. Het Duitse kabinet vroeg Wilson om "het nodige te doen" zoals een advocaat van een drukbeklant kantoor de secretaresse vraagt 's anderensdaags een bespreking te convoceren tussen eiser en gedaagde, die ter comparitie bij de

---

wegens hun ligging in Europa. Het Ottomaanse rijk werd ook tot deze partij gerekend nadat Groot-Brittannië het de oorlog had ingedreven in 1914.

[3] Het Ottomaanse Rijk was na de Eerste Balkanoorlog in 1912 verdreven uit een groot deel van de Balkan. Het bezat alleen nog een soort bruggenhoofd rondom Istanbul in Europa. Het bezat verder nog oostelijk Tracië met Adrianopel. Het wilde neutraal blijven in de Eerste Wereldoorlog, tenzij mocht blijken dat het conflict niet beperkt zou blijven tot het grondgebied van het toenmalig Servië en Oostenrijk. Zou er echt oorlog komen met Rusland op de Balkan, dan zou Turkije de kant kiezen van Keizerlijk Duitsland. Dat zou het Ottomaanse Rijk beschermen. Voordat zich deze situatie duidelijk aftekende had de Britse admiraliteit al zo vaak de Ottomaanse territoriale wateren geschonden in het oostelijk bekken van de Middellandse Zee dat dat Rijk Londen de oorlog wel moest verklaren; Churchill, toen minister van Britse Marine, had het daarop aangelegd. Het Ottomaanse Rijk weerde zich echter buiten verwachting geducht in Azië en Noord-Afrika, waar het nog koloniale suzereiniteit pretendeerde tot aan Algerije toe. De Britten wisten wel in infilteren in het Midden-Oosten tot in Mesopotamië, maar hun bezettingen bleven precair. Het Ottomaanse Rijk kon zich uiteindelijk ook daar niet handhaven. Het verloor de Arabische gebieden en verloor eveneens een veldtocht tegen de Russen in de Kaukasus. De Russen waren thans geallieerden van Groot-Brittannië en Frankrijk en dus vijand van de Ottomanen, die steeds verder naar Anatolië moesten terugtrekken. Rusland staakte echter deze opmars bij de Vrede van Brest-Litowsk in maart 1918, waarna het Ottomaanse leger zich nog engiszins wist te recupereren. Het Ottomaanse Rijk zat echter als verslagene aan bij de diverse vredesbeprekingen, ook die te Parijs in januari-maart 1919. Het had moeten toestemmen in een wapenstilstand op 31 oktober 1918 die uiteindelijk bleek neer te komen op een integrale capitulatie van het Rijk. In dit opzicht leek de positie van Turkije in 1920 verrassend veel op die van het Duitse Rijk. De Ottomanen moesten plaats maken voor een nieuwe regering. Die trachtte te onderhandelen, maar kreeg geen enkele speelruimte. Op basis van afspraken bij de Parijse onderhandelingen met Duitsland moest het nieuwe Turkije, opvolger van het Ottomaanse Rijk, de vernederende vrede in het Verdrag van Sèvres van 1920 aanvaarden. Het verloor veel gebied. Dat ledde tot rancune. Net als in Duitsland. En tot nieuwe oorlogen, vooral tegen Griekenland, dat voor zijn deelname aan de wereldoorlog van de geallieerden veel te veel gebieden kreeg toegezegd ten koste van Turkije. Dat berustte daarin niet. Daaruit kwam de Grieks-Turkse oorlog voort in 1921. Turkije kon terecht de geallieerden woordbreuk verwijten ten opzichte van de wapenstilstand in 1918. Het sloot zich onder Kemal Atatürk volledig af voor het westen.

onderzoeksrechter moeten verschijnen. Natuurlijk was Wilson omringd door gesticulerende adviseurs, terwijl hij glazig naar het document dat de Zwitserse excellentie hem had overhandigd stond te staren. Daar was zijn permanente politieke adviseur Edward Mandell House[4], parmantig als immer, die hem adviseerde onmiddellijk de westerse geallieerden in te lichten: de USA was immers hun bondgenoot in deze miltaire worsteling. Zij moesten, zei House, gezamenlijk een standpunt bepalen te dezen. House kon het nodige doen ter bemiddeling. Daar was Robert Lansing, de USA minister van Buitenlandse Zaken[5] die stond te trekkebekken om dat document in te mogen zien: dit

[4] Edward Mandell House, 1858-1938, persoonlijk diplomatiek adviseur van Woordow Wilson. House had geen officiële aanstelling en bekleedde geen publiek ambt. Hij was welgesteld. Hij had veel interesse in de politiek en vooral het internationale systeem van rechtsbetrekkingen. Hij placht op te treden als onbezoldigd adviseur en stiet daarbij op Wilson, met wie hij terstond dierbare relaties aanknoopte. Hij wordt vaak aangeduid als "kolonel" maar had nimmer een militaire aanstelling. Het was een eretitel, hem gegund door de Texaanse gouverneur Jon Hogg. Het was aanvankelijk een geintje. Maar, afgevaardigd als persoonlijk afgevaardigde door Wilson naar de geallieerden sedert 1917, ging House zich wel degelijk met militair-strategische vraagstukken bezighouden, suggererend dat hij als kolonel daarvan verstand had. Nadat de USA-pers had uitgedokterd dat hij nooit een dergelijjke commision (aanstelling) had gehad, kon House uit prestige-overwegingen jegens de geallieerden niet goed meer terug. Wilson bood House een ministerspost aan, maar House verkoos de basis van hun vriendschap als grond voor zijn activiteiten bij de onderhandelingen tussen de geallieerden nadat de USA de oorlog was binnengetreden. Het was daarom steeds onduidelijk wanneer House nu wel of niet de USA verbindende afspraken maakte, ook bij de Parijse vredesonderhandelingen vanaf januari 1919 tot april daaraanvolgend. Toch was House steeds bij de besprekingen met Georges Clemenceau, Vittorio Emanuele Orlando en David Lloyd George, de westelijke geallieerde regeringsleiders, als Wilson verhinderd was. Dat leidde tot veel misverstanden. House heeft nooit een officiële volmacht, mandaatstelling of machtiging gehad namens Wilson als staatshoofd of regeringsleider. Daarom kon Wilson hem ook ineens, zonder enige waarschuwing of procedure, afzetten. House verscheen eind 1919 plotseling eenvoudig niet meer op de besprekingen. Ook House was hartgrondig voorstander van verlegging van de besprekingen naar Den Haag. Dat komt nog aan de orde. Wat Houses preciese rol in Parijs is geweest is nooit helemaal duidelijk geworden. Hij was er eigenlijk steeds alleen maar bij als private vriend van Wilson. Maar omdat die soms toch naar House luisterde kon men hem ook weer niet negeren. Zie: Robert Higgs, *Who was Edward M. House*, op de site: Independent Institute, The Power of Independ Thinking, august 13, 2008, independent.org.news/article.asp?id=2294, bezocht op 1 oktober 2021. Zie uitvoerig: Godfrey Hodgson, *Woodrow Wilson's Right Hand: The Life of Colonel Edward M. House*, Uitgeverij: Yale University Press: New Haven, Connecticut, 2006 ISBN-10 03-0009-2695, ISBN-13 978-030009-2691; en verder Charles E. Neu*, Colonel House: A Biography of Woordrow Wilson's Silent Partner*, Oxford University Press, New York [Madison Avenue New York NY 10016] /Oxford United Kingdom, ISBN 978-0-19-504550-5. Wilson kwam, na een paar beroertes, ook onverwacht terug op toezeggingen en afspraken die House zou hebben gedaan en waartoe House niet gemachtigd zou zijn, vooral met betrekking tot de territoriale delineaties van de nieuwe staten Polen, Tsjecho-Slowakije, Hongarije, Roemenië en Albanië zomede Joegoslavië. Die werden handmatig met rood potlood nog verwerkt in de tekeneditie van het Versailler eindverdrag zonder dat de Duitsers daarvan wisten.

[5] Robert Lansing (1864-1928) was al vanaf het begin van de Eerste Wereldoorlog adviseur geweest bij het USA State Department. Hij was sterk pro-Brits. Na het Lusitania-incident, waarbij het Britse passagiersschip van die naam op 7 mei 1915 door de Duitse onderzeeër U-20 in de Ierse Zee was getorpedeerd, dreef Lansing Wilson naar een meer vijandige houding jegens Keizerlijk Duitsland. De zittend minister van Buitenlandse Zaken (ik zal die term gebruiken in plaats van de Amerikanse uitdrukking Secretary of State) William Jennings Bryan was absoluut tegen iedere inmenging van de USA in de zich uitbreidende wereldoorlog. Bryan bleef, niettegenstaande de uittartingen van Duitsland, van oordeel dat de USA niets te winnen had bij die oorlog en dat de Europeanen maar hun auto-genocide onderling moesten voltooien, al betreurde hij de ondergang van dat Arische ras wel. Wilson, hartgrondig voorstander van de vrijheid der volle zee, kon zich niet neerleggen bij de agressie die Duitsland sedert februari 1917 deed blijken door het uitroepen van de onbeperkte duikbootoorlog. Nadat Wilson er ook nog eens achter was gekomen dat Duitsland de diplomatieke telegraafverbindingen van de USA misbruikte om Mexico over te halen aan de oorlog deel te nemen aan Duitse zijde, met aanvallen tegen de USA, ter herwinning van teloorgegaan Mexicaans grondgebied dat de USA had genaast – het zogeheten Zimmermann-incident, dat hierna besproken wordt – was Wilson er van overtuigd dat de USA de neutraliteit moest opgeven. Lansing steunde Wilson daarin hartgrondig. Na Wilsons oorlogsverklaring meende Lansing dan ook dat hij een belangrijke taak te vervullen zou krijgen bij de vredesbesprekingen, waarbij Duitsland onvermijdelijk aan het kortste eind zou trekken gelet op de economische dominantie die de USA inmiddels gewonnen had. Hij meende dat hij in ieder geval delegatieleider zou worden voor de USA en de besprekingen in Europa namens die staat zou mogen leiden, wellicht zelfs als voorzitter van het conferentiepresidium. Lansing was ook van oordeel dat deze conferentie in Den Haag zou moeten plaatsvinden. Net als Wilson. Maar Wilson trok alle competenties aan zich en gaf Lansing geen enkele ruimte. Die raakte, sedert de binnenkomst van het Zwiterse initiatief tot bemiddeling, steeds gefrusteerder. Uiteindelijk zou hij door de tweede

was immers zijn pakkie-an? Hij adviseerde Wilson om er een kabinetsaangelegenheid van te maken. Dit was een *Chef-Sache*. Die in de regering uitvoerig besproken moest worden. Mocht Lansing dat document vast hebben? Het moest onder de kabinetsleden verspreid worden en wellicht ter kennis gebracht worden van de speciale commissie voor Buitenlandse Zaken van het Huis van Afgevaardigden. Of misschien van het Congres. Dit kon wel eens een doorbraak zijn. Wilson bleef ongenaakbaar onbewegelijk. Dit liet hij zich niet afheksen. Dit deed hij zelf af. Hij was tenslotte de enige met een universele blik op de wereldgeschiedenis. Hij kon als enige daarom de Germaanse ziel doorgronden. Wat bewoog de Duitsers? Daar zou Wilson, ziener als hij was, met de genade des heren, achter komen. Dit was niets voor politici.

Het weerstandsvermogen van het Duitse veldleger, *das Heer*, was nog steeds elastisch. Zeker. Het had geleden van vier jaar onafgebroken loopgravenoorlog. De logistiek was achterop geraakt. Maar de staven gaven nog steeds hun tactische commando's. Die waren onderling gecoördineerd. Bij de hogere staven draafden de ordonnansen in en uit. De verbindingen met het Algemeen Hoofdkwartier te Spa waren perfect, de inlichtingen vice-versa met de hoofdkantoren van de Generale Staf in Koblenz en Kassel waren tijdig, regelmatig en adequaat. Strategische planningen werden precies uitgevoerd, stormaanvallen vonden plaats volgens het boekje. De stemming binnen de hoogste legerleiding – *Oberste Heeresleitung* – was die van een bureaucratisch perfect opererende bureaucratische organisatie: gedempt, afgestemd op de administratieve hiërarchie en geconditioneerd om ultieme verantwoordelijkheid behendig te ontduiken, wat ook de grond en het onderwerp van een mogelijke aansprakelijkheid mocht wezen. Parafen werden gesteld op de rapporten en beleidsnotities, de resumptielijnen werden correct gerespecteerd, de papieren oorlog draaide zelfs geen overuren.

Maar er was één man, die de kluts sedert augustus 1918 wekenlang kwijt was. Eén man die steeds begon te gillen als een hysterische wasvrouw bij de dorpspomp die een wantijding verneemt. Eén man die de slaap nog slechts kon vatten met behulp van zware chemische middelen. Eén man, die al vier jaar geen moment van rust of duur had willen kennen en ook daadwerkelijk niet gekend had. Ludendorff.

II.1.2 De persoon van Erich Ludendorff

II.1.2.1 Een Pruisisch generaal van burgerlijke afkomst

vrouw van Wilson, Edith, geheel uit de regering worden gewerkt in februari 1920. Lansing hield een dagboek bij van zijn wedervaren in deze Parijse, voor hem desolate tijd, waaruit in de hoofdtekst geput wordt.Ze zijn hoogstpersoonlijk en waren oorspronkelijk niet voor publicatie bestemd. Lansing beschrijft hoe hij steeds meer afdrijft van Wilson en verwijt Wilson dat hij voortdurend optreedt als *deus ex machina* uit persoonlijke behoeften aan eer, glorie en bewondering. Uiteindelijk, zo stelt Lansing, is Wilson niet meer voor reden vatbaar. Hij erkent, dat morele verongelijktheid daarbij aan zijn, Lansings, zijde een belangrijke rol speelt. Zie: Robert Lansing, *The Peace Negotiations: A Personal Narrative by Robert Lansing*, Project Gutenberg, eBook dd december 13 2003 #10444 gutenberg.org/cache/epub/10444/pg10444.html Zie voorts: Dimitri D. Lazo, *Een kwestie van loyaliteit: Robert Lansing en het Verdrag van Versailles*, opgenomen in: Diplomatieke geschiedenis, jaargang 9, aflevering 1 (1985) pp. 35-53 stringfixer.com/nl/Robert_Lansing en Daniel M. Smith, *Robert Lansing and American Neutrality, 1914-1917,* Uitgeverij: University of California Press, 1958, dezelfde, *Robert Lansing and the Formulation of American Neutrality Policies 1914-1915*, opgenomen in: Mississipi Valley's Historical Associations Journal of American History Review, jaargang 43, alflevering 1 (1956), pp 59-81, https://doi.org/10.2307/1895283 dd 01 juni 1956 PDF online op https:academic.oup.com>article-abstract/43/1/59/773103?redirectedFrom=fulltext. En voorts: Richard M. Watt, *Het einde van een keizerrijk, De Duitse tragedie: Versailles en de Duitse revolutie,* vertaling in het Nederlands van R.W.Th. Löbler, Boom Boeken: Meppel, 1970, pp. 26-31.

Op verschillende prentbriefkaarten, plakkaten, posters, schilderijen en wervingsbilletten kijkt hij ons bars aan, de mondhoeken naar beneden getrokken, de stierennek iets opbollend boven de zware staande tuniekkraag waarvan de spiegels zijn steeds hogere rang en aanstelling tonen. Erich Friedrich Wilhelm Ludendorff, 1865-1937, de snor borstelig, de wenkbrauwen fronsend samengetrokken, de blik star gericht op de toeschouwer, tenzij de militaire fotograaf hem heeft bevolen de blik naar links of rechts te richten omdat het een foto betrof bestemd voor een militair identiteitsbewijs. Nooit zal men van de man een afbeelding treffen waarin hij het gelaat in ruste, mild, wellicht glimlachend en ontspannen direct op de mogelijke beschouwer richt. Het is symptomatisch voor 's mans levensloop, loopbaan en politieke carrière. Een man van spanningen, prestaties, acties en uitersten. Op internet is zijn stem te beluisteren. Snauwend, kort afgebeten syllaben, gutterale klanken, nasaal gierend, van zelfstandig naamwoord naar werkwoord en weer stoterig terug gierend. Keffend. Bevelend. Van last naar commando. Van stelling naar stelling, nooit ingepast in een breder narratief. Soms snerkende beledigingen aan het adres van burgers – de verachte *Zivilisten*, gaarne aangeduid als *Rindvieh!* – en schimpende uitvallen naar socialisten, de onvermijdelijke *Vaterlandslose Gesellen* – iedere tegenspraak hakkenklakkend afdoend.

Hoog blaffend in het begin. Stotend bijtend aan het aarzelloze abrupte einde van de zin, die nimmer samengesteld is. Ludendorff was doorkneed in de *Potsdamer Ton*. Een manier van de stem gebruiken, met een Brandenburgs-Berlijns accent. Bars. Blafferig. Afgebeten. Agressief, zelfs bij het "goedemorgen" wensen. Hóóg van toon, nasaal, met opzettelijke volkse termen uit het Berlijnse straat-argot. Zoals leden van de rechterlijke macht in Nederland lang een Leids accent hebben gebezigd, vooral, als ze daar niet gestudeerd hadden: "motte", "zulle", " verdamme", "vent, wat-hei-je". Ik heb het als griffier veel gehoord van Bossche magistraten in de strafkamer, van wie ik zeker wist dat ze hun bul in het verachte Nijmegen hadden bemachtigd. Ludendorff knauwde sommige lettergrepen, langgerekt, om te suggereren dat hij van hoge afkomst was. Mishandeling van de grammatica, taalvergroving, vulgarismen horen erbij. Het officiële idioom van de *Wilhelminische Obrigkeitsstaat.* Wilhelm, die eigenlijk in de huiskamer wat bedeesd en zacht sprak, legde zich in het openbaar er op toe. Hij zoog zich vol valse lucht en begon er op los te snauwen, zelfs als hij lovende woorden sprak tot een dokwerker die hij wegens vijfentwintigjarige trouwe dienst een van de vele burgerlijke medailles opspeldde die toen in zijn rijk circuleerden. Als de jubilandus zich te pletter schrok, wist Wilhelm dat hij de juiste toon had getroffen. Hij was het gezag, dat onvoorwaardelijk imponeren moest. De ander moest onderdanig de donderpreek aanvaarden, ook al kwamen ze neer op dierbare felicitaties. Ludendorff, die als elke staf-officier, Wilhelm trachtte na te doen, was er een meester in. Hij wandelde dan ook met een zog van tersluikse schofferingen achter zich aan, want elke officier voelde zich erdoor geïntimideerd en ternauw tot in zijn ziel gekrenkt. Het gezag echter hield met zielen geen rekening. Dat was kinderachtig[6] . Hij moet er op geoefend hebben, Ludendorff. Zelfs hij zal zo in de wieg zijn moeder niet begroet hebben bij de aanstalten tot het zogen.

Integendeel. Hij was afkomstig uit een nederig Pommers koopmangeslacht. Dat sprak een Duits subdialect met veel Poolse woorden, vol zinswendingen herkomstig uit slavische spreektranten. Een koopman, óók in Pommeren, kan niet volstaan met orders en bevelen. Hij zal het, wil hij tot handelsdebiet geraken, moeten hebben van overreding, aanprijzing en verlokking. Vooral als hij van de mindere middenstand is. Die zich steeds tracht op te werken naar hogere sociale strata, waarvoor

[6] Vergelijk: Harold Kurtz, *Het Tweede Rijk, Keizer Wilhelm II en zijn Duitsland*, oorspronkelijke titel: The Second Reich, Uitgeverij: A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij NV: Zoetermeer, 1970 ISBN 90-218-4110 X, pp. 39-52.

plooibaarheid, vleierij en bescheiden minzaamheid noodzakelijke hulpmiddelen zijn. Ludendorffs vader had zich aldus wat hoger op weten te werken. Hij was een bescheiden landeigenaar geworden in Posen en was er in geslaagd lid te worden van de plaatselijke reserve-cavalerie. Dat duidt op zekere welstand. Want zulk een reservist moest het eigen paard meebrengen en het ook kunnen onderhouden buiten de officiële ménage van de troep. Ludendorffs moeder stamde van een verarmde verduitste Poolse adellijke familie. Zij beroemde zich erop, juist omdat ze verder niet veel in te brengen had, een duistere afstamming te hebben van de keurvorsten van Brandenburg. Daarmede zal ze haar Erikje wel vroeg lastig gevallen hebben. De kiem voor 's mans spreekwoordelijke arrogantie en lust tot beledigen van minderen --- eigenschappen die bij officieren van het Keizerlijke leger van Duitsland zeer aangemoedigd werden. Duits Keizer[7] Wilhelm II legde zich

[7] Wilhelm I (Wilhelm Friedrich Ludwig, 1797-1888) van het Huis Hohenzollern had "Keizer van Duitsland" willen genoemd worden. Hij had Bismarck geïnstrueerd, dat hij onder géén omstandigheden "Keizer der Duitsers" wilde heten, omdat dat erop zou duiden, dat de Duitsers hem de keizerskroon hadden aangeboden en dat zijn souvereiniteit dus uit hun wilsovereenstemming dienaangaanden zou voortkomen. Dat zou op "volkssouvereiniteit" wijzen, zoals in het "Koninkrijk der Belgen" waar de inwoners de kroon hadden aangeboden aan Leopold van Saksen-Coburg en die deswege ook grondwettelijk "Koning der Belgen" heette. Leopold droeg de kroon, omdat de Belgen hem die gunden. Zijn macht was er wegens de wilsovereenstemming dienaangaande van de volksvertegenwoordigers van de massa, die "Belgen" genoemd zouden willen worden. Dat, zo had Frederik-Wilhelm von Hohenzollern gestipuleerd, was voor hem onaanvaardbaar. Hij was koning van Pruisen omdat zijn voorvaderen zichzelf de kroon op het hoofd hadden gezet krachtens een recht dat God hen gegeven had. Zoals Napoleon Buonaparte dat óók had gedaan, wilde Wilhelm zichzelf de kroon op de slapen drukken en daarna erkend worden als Keizer van Duitsland door de verzamelde vorsten. Die moesten hem niet uitroepen, maar erkennend inhuldigen. Dat hadden die vorsten echter niet willen doen. Wilhelm was nog wel bereid, goed te vinden, dat hij geen Keizer van Duitsland zou heten, als Groot-Brittannië tegenlag, omdat hun koningin tenslotte ook geen keizerin van Brittannië was, iets wat Queen Elisabeth I nu juist altijd zo graag had gewild. Maar Londen maakte in dit stadium voorshands geen bezwaren, omdat Pruisen daar goed gemonteerd lag bij het Huis Saksen-Coburg. Koningin Victoria vond de Pruisen lomp maar godvrezend en zag niet goed in, zoals Gladstone, dat Pruisen wel eens gevaarlijk kon worden door de Europese hegemonie op te eisen. De Duitse vorsten piekerden er juist niet over om Wilhelm keizer van Duitsland te noemen, het verzet kwam dus, voor Bismarck onverwacht, vanuit het binnenland van het te stichten rijk. Ze waren bereid het keizerRIJK uit te roepen, daarna te bevestigen dat Wilhelm daarin de "Allerhoogste"was en vervolgens die persoon de kracht van hun wapenen toe te zeggen bij bedreiging van de staatszelfstandigheid van dat Rijk. Ze waren bereid tot een Keizersproclamatie, waarbij zij plechtig erkenden dat zij goed vonden dat één hunnner, die hoofd was van het Huis Hohenzollern, zich voortaan Keizer of Duits Keizer zou believen te noemen, als rechtens een feit. Het zou een *declaratio de fact*o zijn, geen *de iure*. Daartoe zouden ze hun zijdgeweren heffen en het "*Hoch*" uitroepen op Rijk, Allerhoogste en Kroon. Wilhelm zou éérst verslag doen van de zegenvierende strijd, de overwinning en de stichting van het rijk, door te spreken van een "*Deutsche Reichsgründung*". Dan zou Bismarck, verkleed als Pruisisch generaal (wat hij niet was!), uiteenzetten wat deze rijksstichting beduidde. Kort, want de vorsten waren niet echt benieuwd, wilden niet lang staan en vonden Bismarcks uitmonstering eigenlijk een belediging. De Keizersproclamatie zou worden aangeheven door de groothertog van Baden Frederik I, de zwager van Wilhelm, maar niet door een Duits koning. De groothertog zou wijzen op Wilhelm, uitroepende '*Seine Majestät Kaiser Wilhelm der Siegreiche!*" en vervolgens rechterarm hoog heffen met gespreide vingers, "*Es lebe der Deutsche Kaiser*" en dan zich wenden tot de vorsten en rijksgroten, verzoekend met hem het "*Hoch*!"driemaal aan te heffen. Daarna zou Bismarck zich mogen wenden namens de vorsten tot Wilhelm en hem aanspreken als "*Eure Majestät*". De vorsten hadden geëist dat niets gezegd zou worden over de territoriale souvereiniteit van die nieuwe keizer. De heren waren het daar nog lang niet over eens. Bismarck zou dan mogen vaststellen dat er nu één Rijk was, Duitsland, en één persoon, die de hoogste was en deswege door de vorsten als Keizer zou worden bevestigd en die door hen daarom "*Kaiserliche Majestät*" zou worden genoemd in hun onderlinge verkeer en in dat met andere hoven, staten en mogendheden. Bevestigd, dat was wat de vorsten als uiterste bod wilden doen, niet "kiezen" zoals vroeger de keurvorsten hadden gedaan op de Rijksdagen met de keizers van het Heilig Roomse Rijk der Duitse ((Teutonische) Natie. Ludwig II van Beieren had ook dit nog te veel eer gevonden voor het Huis Hohenzollern, dat hij maar een zootje parvenu's vond vergeleken met de oeroude dynastie der Wittelbachs. Ludwig was echter bereid zich voor een flinke bom duiten niet te verzetten tegen de procedure, maar zelf zou hij beslist niet verschijnen bij de keizerproclamatie, had hij doen weten. Wilhelm I had zich morrend bij deze onwillige charade neergelegd. Hij was vervolgens als Duits Keizer voor het eerst begroet door zijn zoon Frederik, die op de rechterknie was gevallen en hem de hand had gekust, nadat hij de titel had uitgestameld. Daarna was Wilhelm I van het podium gekomen, had zich tot de officieren achter Bismarck gewend om wat small talk te ventileren, daarbij Bismarck volledig negerend. Hij verdomde het nadien hem ook nog aan te spreken als *Reichskanzler*. Het was geen opgewekte warmbloedige staatsbijeenkomst, al hebben vele portretschilders later erg hun best erop gedaan dat er

erop toe. Hij had daarin een hoge graad van perfectie bereikt. Het hoge, nasale keelschrijnende commanderen, ook bij het bespreken van de weersgesteldheid, het landschapsschoon of de ritmiek van een volksdeun ontleende de doorsnee-officier aan dit staatshoofd, evenals diens rukkerige bewegingen, het flitsen met de ogen van links naar rechts en het abrupt beëindigen van iedere gedachtenwisseling ongeacht het onderwerp, het gezelschap, de deelnemers of de gelegenheid en aanleiding. Keizer Wilhelm zou er zich menigmaal door in grote moeilijkheden brengen. In dit opzicht zou ook Ludendorff een goed leerling blijken van zijn keizerlijke heer en gebieder.

Ludendorff groeide op in het agrarisch bedrijf van zijn vader. Hij zou een comfortabele positie kunnen verwerven als diens opvolger in het familiebedrijf. Solide en pietluttig in het beheer, sober in levenswandel, afstandelijk en streng voor zijn personeel, waaronder zijn kroost dat hij als zijn lijfeigenen beschouwde --- zoals destijds gangbaar onder Pruisische hereboeren. Erich Ludendorff koos echter voor de militaire loopbaan bij het Pruisisch veldleger. Hij volgde de standaard militaire opleiding in Plön en Berlijn. Beroepsofficier wilde hij worden. Voor keizer, koning en vaderland[8].

---

nog alsnog op het doek van te maken. Zie hierna. Zie over de achtergronden: Walter Henry Nelson, *Die Hohenzollern, Reichsgründer und Soldatenköninge (The Soldiers Kings),* vertaald in het Duits door Richard Paul, Uitgeverij: Diederichs Verlag, München, tweede druk, 1998, ISBN 3-424-01340-4, pp. 272-279. Keizer Wilhelm II heeft dat nooit kunnen verkroppen. Hij eiste, nadat Bismarck door hem ontslagen was, toch aangesproken te worden en aangeduid in de promulgatieformulieren van verdragen en wetsbesluiten van het Rijk als "Keizer van Duitsland". Zodat hij kon poseren als rechtsopvolger van Keizer Frederik Barbarossa die die titel had mogen voeren, zij het met het adjectief "Rooms" ervoor, omdat de Paus tenslotte de verkiezing moest goedkeuren door de slapen van de keizer te zalven met chrisma, zoals Leo III dat had gedaan met Karel de Grote gedurende de kerstnacht van het jaar 800. Zonder zalving geen keizer met effectieve rechtsmacht, de *potestas ordinis atque jurisdictionis*. De vorsten zijn daarmee nooit accoord gegaan, maar omdat ze niet altijd goed opletten bij verdragssluitingen staat Wilhelm II daarin soms wel aangeduid als "*Seine Majestät der Kaiser von Deutschland*". Zo ondermeer, merkwaardigerwijze, in het uitleveringsverdrag dat Duitsland sloot met Nederland in 1898. Die titel echter is ongrondwettig: de Duitse Rijksconstitutie kent een dergelijke functionaris niet. Wilhelm was altijd zeer verbolgen, als hij Duits Keizer werd genoemd. Zijn hovelingen vermeden die aanspreekwijze en aanduiding dan ook angstvallig. Militairen die hogerop wilden zonder verkeerde titulatures te bezigen noemden Wilhelm tijdens manoeuvres dan ook "*Eure Majestät*" en tegen derden "*Der Allerhöchtse Aller*". Zie meer uitgebreid: Theodor Schieder*, Das deuteche Kaiserreich von 1871 als National-staat,* Uitgeverij: Westdeutscher Verlag: Köln-Opladen, 1961. Ik kom op de titulatuur en de voorstellingen die van de inhuldiging in Duitse officiële openbare gebouwen zijn vervaardigd, hierna uitvoerig terug.

[8] Zie: John Lee, *The Warlords: Hindenburg and Ludendorff*, uitgeverij: Orion Books: Londen, 2005 ISBN 0-297-84675-2. Voorts: Robert B. Asprey, *The German High Command at War: Hindenburg and Ludendorff and the First World War*, Uitgeverij: W. Morrow, New York, 1991, ISBN 0-688-08226-2. Ludendorff heeft uiteraard zijn oorlogsherinneringen 1914-1918 uitvoerig geboekstaafd. Ze kwamen bij Ernst Siegfried Muttler en Sohn in 1919 te Berlijn uit. Net als Wilhelms II memoires (*Gedenkschriften van keizer Wilhelm, feiten en personen 1878-1918,* [oorspronkelijke titel: *Erreignisse und Gestalten aus den Jahren 1878-1918*] Uitgeverij: Van Holkema & Warendorf*,* Amsterdam, 1922) zijn ze één voortgezette apologie. Nooit verloren de auteurs het hoofd, alles was welberaden gepland maar door domme ondergeschikten verkeerd uitgevoerd, steeds trachtten deze genieën de schades zoveel mogelijk te beperken en eenzaam en onbegrepen moesten ze hun ondankbare taakstellingen neerleggen, door nooddruft en overmacht gedrongen. Beiden hadden over de maanden september-november 1918 ontstellend veel te verbergen. Ze draaien dan ook hun hand voor vakkundige geschiedvervalsingen niet om, vooral niet, omdat beiden denken nog een brilliante rentree te maken in Duitslands politieke leven. De opening van de militaire archieven aan Britse zijde en die van de *Oberste Heersleitung* te Koblenz tonen de vervalsingen, verdraaiingen en weglatingen overduidelijk aan. Alleen over hun geboorte hebben de heren niet gelogen. Daarom beveel ik dan ook de lezing niet aan van het boek van de hand van Perry Pierik, *Erich Ludendorff*, Uitgeverij Aspekt, Soesterberg, 2017, ISBN 978-94633-80218. Zie voorts: John C.G. Röhl, *Keizer Wilhelm II, een biografie*, Uitgeverij Ambo/Anthos, Amsterdam 2015 ISBN 978-9026-332814. Röhl gaat kortstondig in op de aanmerkelijke lichaamsgebreken van de keizer ten gevolge een langdurige beklemming *in utero* bij de bevalling en vooral de vermoedelijke hersenschade. Maar hij pathologiseert verder niet en rekent niet al het keizerlijke feilen toe aan de mismaakte linkerarm en hand. Wilhelm II von Hohenzollern was gewoonweg de verkeerde man op de verkeerde plaats in de verkeerde tijd. In iedere andere hoedanigheid, ook die van tramconducteur, had de man een spoor van vernieling achtergelaten, zij het dan wellicht microstructureel. Maar ook bij tramconducteurs weet je dat nooit zeker. Dat is het uitgangspunt van waaruit ik 's mans strapatsen verder beschrijf onder de aanmerking dat het onvoorstelbaar is dat de vent niet na 1889 al onder

II.1.2.2 De wording van het Duitse Keizerrijk

Het koninkrijk Pruisen was dominant in de Duitse confederatie die wel als Keizerlijk Duitsland bekend stond. Meer dan de helft van het grondgebied daarbinnen viel onder de interne soevereiniteit van de koning van Pruisen. Deze koning was tevens staatshoofd van deze confederatie. Hij voerde sedert juni 1870 als staatshoofd van deze statenbond de titel van Duits Keizer. De hierbij aan de Pruisische koning toegedachte titulatuur was de uitkomst van een ingewikkeld compromis, hierboven voetnootsgewijs beschreven, geweest. De koning van Pruisen had niet veel voor deze uitroeping tot het keizerschap gevoeld. Wilhelm Friedrich was in 1861 met tegenzin zijn oudere broer Frederik Willem IV uit het huis Hohenzollern, die volgens de Salische erfwetten tot het Pruisisch koningschap was geroepen, opgevolgd. Wilhelm V zag er niet veel in. Hij kende zijn beperkingen. Hij was een echte troepencommandant. Hij was niet geschikt voor de actuele staatkunde waarbij hij zou moeten rekenen met een wederspannige Pruisische volksvertegenwoordiging die parlementaire politieke verantwoordelijkheid eiste ten laste van de ministers waarvan de koning van Pruisen zich bij het regeren wenste te bedienen.

Wilhelm V – ik zal bij de voornamen van de Duitse staatshoofden, regeringsleiders, rijkskanseliers en staatssecretarissen steeds de Duitse equivalenten gebruiken, om niet in de war te geraken met de Nederlandse bekleders van gelijkwaardige ambten met dezelfde voornamen in deze periodes – was een pure autocraat. Een militaire. Zeg maar gerust: een militaristische. Er was eigenlijk, wat Wilhelm V betreft, in de politiek niets wat niet opgelost kon worden via de inzet van bajonetten en granaatkartetsen. In het revolutiejaar 1848 had hij zich van beide middelen ruimhartig bediend bij het neerslaan van volksopstanden in Berlijn. Opstanden, gericht op het verankeren van een zekere representatieve democratie in het Pruisische staatsbestel. Daarmee had Wilhelm V zich de naam van *Kartetzenprinz* verworven. Veel moest zijn koninklijk ambtgenoot Willem III – in de Nederlanden beter bekend als koning Gorilla – niet van zijn Pruisische familie hebben. Maar in dit opzicht kon hij toch waardering hebben voor zijn Berlijnse bloedverwant. Hij zou gedurende zijn veelbewogen loopbaan ook graag de beschikking gehad hebben over deze middelen. Maar zijn wachtsoldaten hadden zelfs geen scherpe patronen bij zich wanneer zij hun posten aan het Noordeinde plachten te betrekken, daar de Nederlandse ministers van Oorlog ’s konings lichte ontvlambaarheid te goed kenden.

Wilhelm V had echter, door nooddruft gedrongen, zich moeten voorzien van een premier: Otto Bismarck, toen de Pruisische volksvertegenwoordiging de militaire begroting niet wilde goedkeuren voor het jaar 1862. Bismarck slaagde door afpersing, afdreiging en overreding de geachte afgevaardigden te bewegen tot een meer inschikkelijke houding. Voor het grootste deel financierde Bismarck ’s konings leger echter uit een illegaal fonds, hem ter beschikking gesteld door de bankier Gerson Bleichröder[9]. Dat gebeurde dus helemaal buiten de Pruisische rijksbegroting om. Die

---

curatele is gesteld. Er klopte iets niet in het systeem van de Duitse Rijksleiding. Wilhelm had de verstandelijke capaciteiten van een intelligent kind van negen jaar en stelde dat soort mensen ook in zijn omgeving aan. Zie: Reformatorisch Dagblad, 26 november 2018, https://www.rd.nl.artikel.779109-keizer-wilhelm-luisterde-in-amerongen-vooral-naar-zich-zelf en verder, enigszins afwijkend van de algemene visie over wilhelms incompetentie, Hans Andriessen, *Keizer Wilhelm II over de “schuldvraag”… en zijn eventuele berechting door de geallieerden*, op de site: HISTORIEK Online Geschiedenismagazine dd 1 augustus 2017, historiek.net/keizer-wilhelm-ii-over-de-schuldvraag/52188/ bezocht op 2 oktober 2021.

[9] Gerson (von) Bleichröder (1822-1893). Zijn vader, Samuel Bleichröder zette in 1803 een bankfirma op in Berlijn. Bismarck kwam met Gerson in contact via Baron Mayer von Rothschild. Bismrack had voor zijn particuliere vermogensbeheer een bankier nodig en ook voor mogelijke credietverschaffingen aan de Pruisische staat. In 1858 werd Bismarck

begroting werd bij wet vastgesteld. Daarvoor had Bismarck overeenstemming met die volksvertegenwoordiging nodig. Dat wilde Bismarck nu juist niet. Hij wist dat die vertegenwoordiging niets voelde voor annexatie-oorlogen. Hij kende Bleichröder als beheerder van Bismarcks familiekapitaal. Hij wist dat Bleichröder crediet had bij de Franse Rothschild-bank te Parijs. Bismarck

---

ambassadeur van Pruisen in Sint Petersburg. Hij moest voor zijn landgoederenbeheer een betrouwbaar zaakwaarnemer hebben. Von Rothschild suggereerde Bleichröder. Zelf kon hij het niet doen, omdat hij al de bankzaken deed voor het Habsburgse Huis in Oostenrijk-Hongarije, binnen de Duitse Bond de leider van de Duitste Bond, met welke Pruisen rivaliseerde in Centraal Europa. Dat zou te makkelijk tot onverenigbaarheden van competenties leiden, omdat Bismarck dat leiderschap staatkundig al opeiste voor het koninkrijk Pruisen. Rothschild financierde de militaire investeringen van het Oostenrijks-Hongaarse leger. Een oorlog tussen Pruisen en Oostenrijk-Hongarije lag in het verschiet.Bleichröder zag het enorme belang van de credietverschaffing aan het expansieve Pruisen, vooral, als Pruisen inderdaad de hegemonie ten koste van de Habsburgers zou winnen over Centraal-Europa, eventuele Slavische grondgebieden en stukken Denemarken inbegrepen. Mocht Pruisen in staat zijn tot unificatie van de Duitssprekende staten – en zulks lag redelijkerwijs in het verschiet – dan zouden daarin doorgaande spoorwegen worden aangelegd van west naar oost. De exploitatie daarvan kon fabelachtig lucratief zijn: het was het modernste en zekerste transportmiddel uit die periode, zelfs boven de internationale rivieren als de Rijn, de Donau en de Elbe. De aanleg was kostbaar, maar de winsten konden duizelingwekkend zijn, vooral binnen een douane-unie. Verder was onomstotelijk dat bij een strategische aanleg deze spoorwegen konden leiden tot schaalvergrotingen bij legermobilisaties. Massale legerkorpsen konden in een tijd van ja-en-nee punctueel met ravitaiillering, trossen en staven verplaatst worden. Spoorwegaandelen waren daarom goud waard. Staten plachten via wetgevingen de aanleg der lijnen te concessioneren. Die concessies waren al deugdelijk onderpand gebleken, ook al waren de lijnen nog niet stoffelijk voorzien. Daarom was Bleichröder bereid in het geheim Bismarck, die later Pruisisch kanselier werd, immense fondsen te garanderen, mits hij deze concessies als monopolies gunde aan Bleichöders bank. Dat alles natuurlijk buiten de Pruisische volksvertegenwoordiging om. Zou deze erin gemengd worden, dan zouden voor Bleichröder alle voorwetenschap die Bismarck hem gunde, de concessies en de beheersmonopolies die daarop gebaseerd waren veel minder waard zijn. De volksvertegenwoordiging zou dan wellicht openbare aanbesteding eisen. Zeker was dat niet. Maar Bleichröder was beslist niet de enige geïnteresseerde bankier. Pruisen was wel een geduchte macht aan het worden, maar alles hing ervan af hoe de Duitse Douane-Unie, waarvan Pruisen lid was, zich zou gaan ontwikkelen. De Duitse staten, vrije steden en vorstendommen waren nog niet zo erg happig om dsamen te werken in dit verband. Bleichröder had zitting in de directieraad van de Köln-Minden Spoorwegmaatschappij die aasde op een gunning van het uiteindelijk te finaliseren traject Köln-Berlijn-Petersburg-Moskou. Uit legermobilisatie-oogpunt een van de attractiefste lijnen, ook commercieel goed winstgevend te maken. Als Bismarck hem het exploitatiemonopolie in blanco en bij voorraad gunde was Bleichröder bereid hem de fondsen te lenen die nodig waren voor de aanhangige totale reorganisatie van de Pruisische weermacht. Bismarck en Bleichröder wisten beiden, dat de Pruisische Landdag die legerreorganisatie niet wilde. Zij zou daarvoor nooit de financiële middelen verschaffen bij de wettelijke Pruisische begroting. De grondwet schreef voor, dat de volksvertegenwoordiging het militaire budget op vijfjaarlijkse basis moest vaststellen op basis van een door het Pruisisch kabinet voorgesteld wetsontwerp van een militaire begroting. Want ze dus beraamden met elkaar, Bismarck en Bleichröder, maakte dat wettelijk budgetrecht van de Landdag illusoir. Beiden wisten dat. Ze wisten dat het Pruisisch recht dergelijke overeenkomsten die anti-constitutioneel waren, nietig verklaarde bij gebrek aan een toereikende zedelijke oorzaak. Een bepaling die ook in Nederland voorkwam in het oude Burgerlijk Wetboek van 1838 in artikel 1371. Zou Bismarck als Pruisisch kanselier de gelden krijgen, besteden aan militaria, maar de plicht tot gunning niet nakomen jegens Bleichröder en zijn spoorwegmaatschappij, dan had Bleichröder geen poot om op te staan bij een vordering tot terugstorting van de leningen. Als Bleichröder de toeleg van Bismarck openbaar maakte, was het met Bismarck gedaan als politicus. Bleichröder zou failliet zijn. En Bismarck ambteloos en brodeloos. Beiden hadden elkaar dus wederkerig in de ban. Zij haatten elkaar derhalve. Maar zetten door. Zij liepen derhalve enorme risico's in elkaar. Als Bismarck de oorlog tegen Oostenrijk in 1866 niet had gewonnen, was de hele planning een fiasco geworden. Maar Bismarck won, ook al had ieder ander anders verwacht. Daarna konden Bismarck en Bleichröder niet meer uit elkaars ban geraken. Bleichröder kreeg, nadat Pruisen ook Frankrijk had verslagen, voor de buitenwereld onbegrijpelijke privileges en Bismarck beschikte over geld als water, waardoor hij ondermeer wederspanninge vorsten en koningen als Ludwig II van Beieren kon omkopen. In 1872 werd Bleichröder in de Pruisische adelstand verheven, een voor een jood doorgaans onhaalbare rang. Zie Fritz Stern over deze wederzijdse staatkundige paralyse: *Gold and Iron: Bismarck, Bleichröder, and the Building of the German Empire*, Uitgeverij Random House USA Inc.: New York City, NY USA 1979, ISBN 978-03947-40348 en ISBN 03-947-40343. Zie verder: Katja Hoyer, *Blood and Iron, The Rise and Fall of the German Empire, 1871-1918*, Uitgeverij Pegasus Books, New York, NU 10018, NY, USA, 2021, ISBN 978-1643-138374. Hoyer gaat uitvoerig in op de nefaste en vaak gewelddadige kunstgrepen die noodzakelijk waren om een staatkundige eenheid te formeren, die de volkeren ter plaatse – Rijnlanders, Saksen, Pruisen, Beiers, Oldenburgers, Württenbergers en Hannoverianen -- eigenlijk niet echt wilden en slechts met tegenzin aanvaardden.

vroeg bij Bleichröder een immens langlopend crediet aan. Bleichröder wist waarvoor. Oorlogen, om Pruisen het primaat te verschaffen onder de Duitse staten.

Bleichröder leende Bismarck voor dit doel aanmerkelijke bedragen onder hypothecair verband van een groot aantal blanco-spoorwegconcessies voor de aanleg van spoortrajecten in geheel Pruisen, die, uiteraard veel later, met terugwerkende kracht zouden worden bevestigd en goedgekeurd bij wet. Een spoorwegwet, alsnog op te stellen en te slaan in gemeen overleg met de volksvertegenwoordiging die in 1861 door deze onwettige overeenkomst tussen Bismarck en Bleichröderer op een volkomen zijspoor werd gerangeerd – om de beeldspraak maar even vol te houden. Volkomen anti-constitutioneel. Dat enorme illegale fonds zou Bismarck vervolgens steeds in staat stellen buiten de volksvertegenwoordiging uitgaven te doen voor verdere volkomen illegitieme projecten. Zolang Bleichröder niets liet uitlekken, kon Bismarck zich nogal wat permitteren. Dat deed hij dan ook. Maar hij wist dat hij daarbij overgeleverd was aan de discretie van Bleichröder. Dat was een Azkenasische jood. Die geparenteerd was aan de Parijse bancaire clan van het Joodse huis Rothschildt, dat weer was geparenteerd aan het Londense huis van de dienovereenkomstige naam dat de *Bank of England* overeind hield. Bismarck had via dit fonds de drie grote oorlogen kunnen voorbereiden die zouden leiden tot de grote Duitse eenwording tot één Keizerrijk in 1870.

II.1.2.3 Een staatsverbond uit oorlogen gerezen

Dat waren de oorlogen van de Duitse Bond tegen Denemarken geweest in 1862, de Oostenrijks-Pruisische oorlog in 1866 en de Frans-Pruisische oorlog van 1870-1871 geweest. In deze drie oorlogen had Pruisen verrassend snel volledig kunnen mobiliseren en de soldaten kunnen afleveren in hun afwachtingsopstellingen. Het dichte net van spoorwegen dat gefinancierd was uit Bleichröders illegale fondsen had Bismarck daartoe in staat gesteld. De Duitse bondstroepen hadden de vijand geconcentreerd kunnen overvallen, nog voordat diens verkenningseenheden de voet in de stijgbeugel hadden kunnen zetten. De afdeling militaire spoorwegen van de Pruisische generale staf had perfect werk geleverd. Heel Europa stond ervan te kijken. Oók Nederland huiverde. Het had net in 1870 de Moerdijkspoorbruggen opgeleverd en in aansluiting daarop de zuiderspoorweg laten aanleggen met aansluiting op het Pruisische net. Den Haag zag ineens in, dat de Vesting Holland open en weerloos lag voor Pruisische pantsertreinen. Het had geluk. Bismarck wilde voorlopig de wissels nog niet in die richting omzetten. Bismarck was de onbetwiste triomfator. Hij liet Wilhelm V uitroepen tot Duits Keizer. In de Spiegelzaal van het koninklijk paleis te Versailles. Op precies dezelfde plaats waar de zonnekoning Lodewijk XIV zijn oekazes wereldkundig placht te maken. Wilhelm V werd nu de “Allerhoogste”. En alszodanig Wilhelm I.

Hij staat er wat bedremmeld bij, op het schilderij van Anton von Werner. Naast hem brengt vorst Frederik I van Baden het schallend “Hoch!” uit op de nieuwe keizer-tegen-wil-en-dank. Beneden, centraal op de voorstelling, staat Bismarck in het verblindend witte gala-uniform van een generaal-majoor van de cavalarie met de hoge kurassierslaarzen. Een dracht, waar Bismarck geen recht op had. Wilhelm had er de pest over in gehad. Daarvoor was Wilhelm toch te veel soldaat. Maar die niemand Bismarck meer durfde te betwisten. Allemaal dank zij de financiële kuiperijen van Bleichröder. Bismarck kijkt toezichthoudend toe op de keizer die nu volledig aan zijn leiband lopen moet. Bismarck is machtig, maar daardoor tevens kwetsbaar geworden. Hij had immers zoveel politiek prestige volledig geïnvesteerd in dat illegale fonds, dat Bleichröder Bismarck vanaf 1871 volledig in zijn macht had. Hij kon Bismarck gijzelen, op ieder gewenst moment en voor ieder

gewenst doel. Hij hoefde maar te zinspelen over de voorfinancieringen met vóórkennis van de mobilisaties, of Bismarck kromp al ineen. Bismarck haatte deswege Bleichröder intens. En met Bleichröder iedere jood. Met dat onlustgevoel wist Bismarck zijn Pruisische officieren volledig te impregneren. Hij was hun idool. Ook dat van Ludendorff. Want zonder Bismarck geen Keizerrijk, zonder Keizerrijk geen Duits Veldleger, zonder veldleger geen mogelijkheden tot een in beginsel grenzenloze carrière. Althans de perspectieven daarop.

II.1.2.4 Duits keizer. Geen keizer van de Duitsers of Duitsland

Wilhelm had keizer van Duitsland willen heten. Maar zijn mede-vorsten, koningen, hertogen, soevereine prinsen, vaak van hogere en oudere adeldom dan de nieuwkomers uit de dynastie-Hohenzollern piekerden daar niet over. Duits Keizer, dat was meer dan genoeg. Zeker voor zulk een parvenu als de *Kartetzenprinz*. Het Huis Wittelsbach had duidelijk doen blijken Wilhelm niet te zien stáán. Het gaf toch toe. Voor heel veel geld. Het trof, dat Lodewijk II Wittelsbach zich zó tot aan de nek in de schulden had gestoken voor de bouw van zijn waanzinnig droompaleis *Neuschwanenstein* in Beieren, dat een familiefaillissement dreigde. De gezant van Beieren had op de vóóravond van de inhuldiging Bismarck te kennen gegeven dat zijn koning akkoord was met een immens bedrag in contanten ineens. Dan zou hij zich tegen deze malle vertoning in Versailles niet verzetten. Maar dan moest Bleichröder wel garanties geven op de afbetaling van de eerstvolgende annuïteiten van het restant dat beloofd was --- alleen Bleichröder wist hoevéél. En ook Frederik I van Baden had zich op deze wijze flink laten omkopen, voordat hij zijn "*Hoch*!"uitbracht. Voor Saksen, Württenberg, Baden gold iets vergelijkbaars. Dat maakt dit schilderij tot iets navrants in compositie, al is het waarachtig kleurrijk genoeg. Het is niet alles goud wat er blinkt. En het goud wat er is, blinkt niet op dit schilderij. Dat goud hield Blecichröder zorgvuldig in zijn spelonken. Keizer der Duitsers, dat was iets wat op volkssoevereiniteit leek, zoals Leopold I "koning der Belgen" was geworden in 1831. Hij was door de volkswil koning. Daarvan had Wilhelm meteen gezegd, dat daarover niet te praten was. Het was zó al erg genoeg.

Het hele Duitse gemilitairiseerde staatsysteem had iets dubbelhartigs, onechts, opgelegds en kunstmatigs gekregen. De uniformen, de sabels, de burgerlijke degens, de ridderorden en de plaquettes op de borsten, de rinkelende sporen die de parketvloeren verramponneerden, de toga's van de Luherse rijksdominees, de dikke hofdames in hun zware crinolines met de insnoerende korstetten, de malle pluimen op helmen, hoeden, baretten en quasi-middeleeuwse hoofdtooien, het was een overschuimende charade, een brak vertoon, een schaamteloos ter plaats uitgevonden eeuwenoude traditie, het leek nergens op, of men moest heel veel champagne nuttigen. En dat dééd men dan ook op de hofpartijen en dipomatieke cercles waarbij de dames krampachtig de etiquette probeerden te volgen. Terwijl hun mannen spontaan de neuzen nog snoten in de gordijnen, want dat waren ze vroeger zo gewend.

Het schilderij zweet ook dát bij betere beschouwing en kennis van de achtergronden uit. Want niet allen stemmen in met het "Hoch!". Niet allen strekken hun sabel ten groet van de nieuwe Allerhoogste. Sommige getresden staan duidelijk nog te overleggen, een enkele heeft de blik star zijdelings of op de grond gericht. De in te huldigen vorst staat er ronduit beduusd bij, als het ware met tegenzin of als een te laat bestelde voordrachtskunstenaar op een deerlijk in de mist gelopen Gouden Bruiloftspartij. Ik schetste nootsgewijs hiervoor al, dat Wilhelm I zich eigenlijk lijdend voorwerp voelde van een bizarre plechtigheid die zijn collegae misprijzend en meesmuilend

gadesloegen. Hun wrevel was bepaald voelbaar en Wilhelm zelf was niet echt een prima donna die zich toch kon zonnen tegen de verdrukking in, zoals zijn nazaat Wilhelm II.

Von Werner heeft op aanwijzing van Wilhelm II, de ongelukskeizer, het hele tafereel zo moeten herschilderen en herschikken dat er een zeker initieel enthousiasme te bespeuren valt, al spat het er niet vanaf. Von Werner kon Wilhelm II, die eigenlijk op dit punt een totale geschiedvervalsing bestelde – de voorbereidende schetsen en schilderingen zijn onlangs weer boven water gekomen bij gelegenheid van een aan Werner gewijde nationale tentoonstelling – niet in ieder opzicht tegemoetkomen. Von Werner heeft de enscenering diverse malen moeten herinrichten in zijn schetsen. Elke keer had Wilhelm II weer wat aan te merken, want het was hem niet eervol genoeg voor zijn Huis.

II.1.2.5 Het verwijderen van Bismarck uit het regeringsapparaat

Wilhelm II wilde Bismarck, met wie hij uiteindelijk flinke ruzie kreeg, uit het centrum hebben en niet zo opvallend in een soort pauselijk wit. Verder moesten er juist weer figuren bij die het Huis Hohenzollern bijna slaafs hadden gevolgd, zoals de minister van Oorlog Von Roon[10], die als staatsman deze plechtigheid devoot met zijn aanwezigheid luister bijzet. Hij staat wat vreemd voor zich uit te staren, het sabel nog in de schede, piekerend of hij het zijdgeweer zal trekken of niet. Von Roon was er helemaal nooit bij, bij die inhuldigingsplechtigheid. Hij zag dat niet zitten. Von Roon dacht zelfs dat de koning deze keer iets te gehoorzaam was aan de hoogmoedswaanzin van Bismarck.

Maar dat moest Von Werner dan maar verheimelijken. Dat was voor Von Werner een brug te ver. Werner had gezien, wat Wilhelm verstond onder verantwoorde kunst toen de keizer het *Kaiser-Wilhelm-Nationaldenkmal* had besteld op het plein tegenover het Berlijnse *Stadtschloss* in 1879. Een waanzinnige hyperbarokke suikertaart, met een macht van leeuwen, adelaars, paarden en door elkaar heen rennende onduidelijke mythische of quasi-mythische beesten was verrezen op 18 augustus 1895 aan de Spree. Wilhelm had er weer flink aan laten dokteren tot 22 maart 1897. Toen werd een keizerlijke dierentuin in marmer onthuld, vonden de Berlijners, waarvan eigenlijk niemand wist wat of dat het voorstelde. Een vent op een steigerend paard, zeker, maar waarom en waarheen, dat behoefde menige aanduiding. Er stond om de ruiterfiguur een gigantische neobarokke zuilengalerij die nog het meest weghad van Bernini's marmeren koortsdroom op het Sint Pietersplein in Rome. Alleen waren hier geen oirbare aartsengelen op de transen aan het wieken, maar fladderden er prehistorische draken met vleugels.[11] Wilhelm moest uitleggen, dat het hier toch echt

[10] Albrecht Theodor Emil von Roon, 1803-1879. Hij was sedert 1859 lid van de commissie ter reorganisatie van het Pruisische leger en het ministerie van Oorlog. Hij hervormde het leger op basis van een universele dienstplichtwet met een driejarige dienstverplichting en een algemene landweer als blijvend oproepbare reserve tot het zeventigste jaar. Hij deed dat samen met Edwin von Manteuffel en Helmuth van Moltke, helden uit de komende twee oorlogen met Oostenrijk (1866) en Frankrijk (1870/1871). De zware dienstplicht maakten Von Roon zeer gehaat. Maar nadat Pruisen daarmee moeiteloos de militaire hegemonie had verworven in westelijk Europa kreeg hij de lof, eer en de prominente positie in het Pruisisch staatsapparaat. In 1873 werd hij generaal-veldmaarschalk. Maar met de keizerrijkambities was Von Roon het niet erg eens, al was hij wel zo wijs dat niet te veel uit te dragen. In Pruisen had hij vol vertrouwen, in Duitsland veel minder. Von Roon placht weinig op de voorgrond te treden. Zie, kennelijk anomiem, *General-Feldmarschall Albrecht Graf von Roon, Ein kurzes Lebensbild*, Druck und Verlag von G. Bertelsmann, Güthersloh, 1888, digitaal te bekijken onder: sammlungen.ulb.uni-muenster.de/hd/content/pageview/2125672.

[11] Het werd ontworpen door de beeldhouwer Reinhold Begas, voornamelijk omdat die ook het *National Denkmal* voor Bismarck had ontworpen. Wilhelm II wilde een cararische tegenhanger van dezelfde grootte, maar nu op het Schlossplatz.Wilhelm vond dat Begas het te kinderachtig had aangepakt en bestelde daarom nog acht kunstenaars erbij die meer werkten met mythische onbegrijpelijke gedrochten. De zuilengalerij werd nu geherdecoreerd door

om zijn grootvader ging. Zoiets verried de onderbewuste verlangens van Wilhelm zelf. Werner wist evenwel, net als anderen, heel best hoe het in 1871 was toegegaan in Versailles. En bovendien was Wilhelm I niet echt een ruiter geweest. Als dat schilderij zó iets moest worden, dan zag Werner er maar vanaf.

Buitendien was Von Roon al lang dood, toen Wilhelm II zich met het zaakje van het schilderen der inhuldiging ging bemoeien. Hoe moest hij Von Roon dan naar het leven in 1871 nog schilderen? Zelfs Von Werner had, hoezeer hunkerend naar onderscheidingen, toch nog enige scrupules. En hij had nog klanten, waar hij rekening mee moest houden. Wilhelm II had zich al spoedig na zijn inhuldiging in 1888 tegen Bismarck gericht. Hij vond Bismarck te dominant. Hij, Wilhelm, zou het nu verder allemaal zelf wel uitvogelen. Hij werkte Bismarck op grond van een betrekkelijk futiele aangelegenheid het Rijkskanseliersambt uit. Wilhelm benoemde nu eerst een onbekende generaal Von Caprivi[12] in dat ambt. Een ja-knikker. Een hoveling. Wilhelm was er achter gekomen dat hij de Rijkskanselier kon ontslaan, maar deze niet hém, de Duitse majesteit. Daarvan zou Wilhelm tot in 1915 misbruik blijven maken. Wrang genoeg was het Bismarck zelf geweest die hem op deze asymmetrische bevoegdheid had gewezen. Een vondst, waarvan Wilhelm willekeurig gebruik zou maken. Hij leidde nu het keizerrijk. Naar grote en brede horizonten. Hij wilde geen schilderijen bestellen waarop de oude walrus-staatsman zo prominent aanwezig was. Hij had van de beschaduwing door de grote kanselier al te veel last gehad in zijn jonge jaren, overwoog Wilhelm. Daarom moest het inhuldigingsschilderij definitief anders, al gaf Wilhelm toe, dat hij destijds, in 1871, nog te jong was geweest om het lichtend middelpunt van de schildering te worden. Wilhelm zond de zoveelste schets dus weer terug aan Werner, met een nijdig briefje erbij in zijn hanepotige quasi-fractuurschrift dat hij het verdomme heel anders wilde en dat Werner geen verstand van kunst had. Werner wist, waar zijn boterham gesmeerd werd, veranderde een beetje, maar zocht zijn

---

Gustav Halmhuber uit Stuttgart. Het geheel werd nu zo groot, dat het Schloss zelf erbij in het niet dreigde te vallen. Daarom werd de beeldengroep verplaatst naar de Spree-oever westelijk van het stadspaleis. Het monument werd door het communistische stadsbestuur van Oost-Berlijn in 1950 afgebroken tot op de sokkel. Twee leeuwen staan nog in het Tiergarten.

[12] Georg Leo Graf von Caprivi de Caprara de Montecuccoli (1831-1899) van 1890-1894 Rijkskanselier. Hij was militair. Van 1883-1888 was hij hoofd van de Keizerlijke Admiraliteit. In 1890 werd hij kanselier zonder enige politieke bestuurservaring. De keizer wilde zelf de Duitse buitenlanse poltiek bepalen. Wilhelm meende dat eigenlijk Rusland niet te duchten was in westelijk Europa. Duitsland had een soort militaire neutraliteitsalliantie met Rusland, het zogeheten herverzekeringsverdrag (Rückversicherungsvertrag) dat Duitsland ervan verzekerde dat het niet door Rusland aangevallen zou worden als het westelijk in oorlog zou komen, waarbij de keizer voornamelijk aan Frankrijk dacht. Maar de mogelijkheid dat hij in oorlog zou komen met Groot-Brittannië sloot de keizer evenmin uit. Hij meende dat Rusland nooit tijdig volledig zou kunnen mobiliseren en verder dacht hij geringschattend over het Russische veldleger. Von Caprivi kreeg instructie voorlopig een pro-Britse koers te blijven varen en daarom af te zien van verdergaande koloniale aanspraken in Afrika anders dan die welke al mogelijk waren geworden door het Congres te Berlijn van 1885. In overeenstemming daarmee ruile Von Caprivi het Duitse Zanzibar aan de Oostkust van Afrika voor het eiland Helgoland in de Deense bocht op de Noordzee. In 1894 maakte Von Caprivi plaats voor vorst Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst. Caprivi zette de anti-socialistenpolitiek van Bismarck niet door. Zie: Walther Schimmel-Falkenau, *Kommen und Gehen Unter den Linden*, Uitgeverij: Rembrandt Verlag, Berlijn 1963. Von Caprivi was vooral uit op de innerlijke consolidering van het prille rijk. Daarom wilde hij in de buitenlandse politiek geen risico's nemen, zeker niet die welke zouden kunnen uitmonden in een twee fronten-oorlog in oost en west. Hij trachtte zich in de Rijksdag volkomen neutraal op te stellen. Hij zocht daarom geen steun bij de conservatieven en richtte zich vooral op de sociaal-democraten en de *Zentrumspartei*. Bismarck had tegen de rooms-katholieken een heftige *Kulturkampf* gestreden, omdat hij ze onbetrouwbaar vond jegens het Lutherse Keizerrijk. De Duitse keizer was immers ambtshalve hoofd van de Lutherse kerk in Duitsland. Trouw aan de paus was daarmee niet te rijmen. Caprivi vond dat een heilloze benadering, vooral omdat paus Leo XIII het keizerlijk Duitsland menige handreiking wilde doen, óók op koloniaal gebied. Bismarck zette daarop een effectieve hetze in tegen Caprivi. Zie: Julius von Eckhardt, *Leo Graf von Caprivi. Bismarcks Kamp gegen Caprivi*, Uitgeverij: Severus Verlag, Hamburg 2011, ISBN 978-386347-1538.

klandizie toch maar elders zonder Wilhelm echt tegen het hoofd te stoten[13]. De historische wording van het enorme schilderij van de Reichsgründung in Versailles door Werner, met de voortdurende herschilderingen, eindeloze correcties en overpleisteringen van gestalten en opstellingen toont een onzeker, instabiel en verdeeld rijk dat bepaald in augustus 1914 niet monolithisch, met gesloten gelederen en met één idealistische aandrift de hele wereld met glanzende ogen tegemoet trad. Integendeel. Daarom zijn de onderliggende schetsen, voorstellen, schriftelijke aanwijzingen, tweespalten en triviale ruzies tussen schilder, keizer, subsidiënten en financierders onder tafel geveegd, totdat ze het daglicht verdroegen, waarin ze geen kwaad meer konden. Zo gaat het met kunst doorgaans. Als dat schilderij over die keizersproclamatie al kunst is. Volgens mij is het meer een paneel voor een attractie in de Efteling. Werner zag wel, dat hij het van de Hohenzollern niet echt moest hebben.[14]

Bij de Wittelsbachs bijvoorbeeld, die waren nog steeds gesteld op zijn verfraaiende portretteringen waarop iedereen groter en manhaftiger was dan hij ooit geweest was. De Wittelsbachs waren waarlijke gulhartige maecenassen. In tegenstelling tot de schrieperige Hohenzollerns. En die Beierse koningsclans leefden nog. Die waren met deze inhuldiging nooit in hun sas geweest. Die wilden hun gezanten niet blijde gestemd in beeld hebben, laat staan op de voorgrond. Laat staan dat hun Ludwig II, de krankzinnige koning van Beieren, inhuldigend in beeld mocht komen, zoals Wilhelm II bij nader inzien eiste. Papier is geduldig. Maar schilderslinnen voor een wandtableau in een Berlijns openbaar gebouw niet. Daar kwam te veel publiek langs. Dat ambras wenste het huis Wittelsbach bespaard te blijven. We moeten het doen met de al te protserige voorstelling uit het landhuis *Friedrichsruh* van Bismarck, die het herziene conterfeitsel voor zijn zeventigste verjaardag aangeboden kreeg. Hij staat

---

[13] *Anton von Werner, Geschichte in Bildern*, Herausgegeben von Dominik Bartmann, mit Beiträgen von Dominik Bartmann, Andreas Bekiers, Jutta Dresch, Françoise Forster-Hahn, Thomas W. Gaehtgens, Jörn Grabowski, Werner Hager, Reinhold Heller, Britta Kaiser-Schuster, Ekkehard Mai, Christa Pieske, François Robichon, Peter Springer, Gert-Dieter Ulferts, Martina Weinland, Uitgeverij: Hirmer Verlag, München, 1993 ISBN 3-7774-6140-7. Zie vooral de weergaves van de voorschetsen en portretstudiën die Werner steeds weer opnieuw moest maken, om de desinteresse, de desillusie en de blatante verveeldheid van de verschillende figuranten bij de proklamatie te verhullen of weg te moffelen, eventueel dan maar met de figurant erbij. Aanvankelijk meende Werner, naïeverwijze, dat hij een historisch verantwoorde weergave moest neerpenselen waarbij men de gelaatstrekken van iedere aanwezige kon zien zoals ze in werkelijkheid waren geweest. Werner kwam daarom met een weinig dynamische opstelling, waarbij men de acteurs op het podium keurig in rijen ziet staan met achter hen een haag van vaandels der regimenten. Zie p. 336 en 337, waar we Bismarck nog centraal in een witte uitmonstering onder het kuras zien staan. Je ziet meteen dat de keizer wat sullig kijkt naar Frederik van Baden en dat het publiek op de gaanvloer nauwelijks de zijdgeweren heft. Erg enthousiast is het allemaal niet. Het lijkt op een première in een patronaatsbovenzaal waarbij een claque is georganiseerd door de naaste familie van de acteurs. Het resultaat ziet men in olieverf op p. 337 bovenaan. Bismarck is dan al uit het centrum weggeschilderd. Hij krijgt een blauwe uniformjas. Gaandeweg gaat Werner er dynamiek in brengen door de podiumgasten zijdelings te tonen met Wilhelm I veel prominenter, maar Bismarck staat toch te dicht bij de eerste trede. Uiteindelijk komt Werner, na eindeloze amenderingen en veranderingen, tot de voorstelling die in de *Herrscherhalle* in het Tuighuis te Berlijn moet komen aan de noord- en westwand: afbeelding nummer 523, p. 353, naar de schildering in het jaar 1890. Daar moet Wilhelm II dan mee ingestemd hebben, al blijft Bismarck erg centraal. Hij staat lager en midden tussen de officieren. Die voorstelling wordt dan maatgevend voor de copieën in het Duitse rijk in de officiële rijksgebouwen, de prentenbriefkaarten en de kunstboeken voor de elite. Uitgangspunt daarvoor wordt later het zwaar-ingelijste schilderij nr 534 op pp. 361-362. Dat wordt de gift aan Bismarck, die er mooi opstaat. Veldmaarschalk Von Moltke, de strategische bewerkstelliger van de eindoverwinning bij Sedan in 1870, staat iets voor Bismarck en toont zijn epaulettering met de gekruiste staven glorieus terwijl Bismarcks tuniek daarentegen de rangonderscheidingstekens – waar hij geen recht op heeft – door de plooien in de manchetten waarin Bismarck de rijksverklaring over de rijksstichting houdt, verhult. De kenners zien dat de veldmaarschalk de leiding heeft bij de toejuichingen --- die hij overigens juist niet wilde aanheffen. Maar nadat Bismarck gestorven is, komen de versies waarbij de keizer eindelijk conform Wilhelms II wensen wat meer aandacht krijgt.

[14] Zie vooral de uiteenzettingen van Jörn Grabowski, *Leitbilder einer Nation, Zur Präsentation von Historien- und Schlachtengemälden in der Nationalgalerie*, opgenomen in Anton von Werner, Geschichte in Bilder, pp. 91-109.

nog in het midden. Dus was de oude staatsman bereid het te accepteren, vooral omdat Wilhelm II er niet op stond. De volledig herschilderde en opgekuiste versie die Wilhelm II wilde was te prijk in het *Realgymnasium* te Frankfurt, de middelbare school van Von Werner. Maar dáár is het tijdens de laatste dagen van de Tweede Wereldoorlog toch maar weggehaald wegens het risico op bombardementsschade. Het is vermoedelijk versleept naar Rusland. Wellicht heeft Stalin zich er nog bij staan verkneukelen.

II.1.2.6 Het dominante Pruisische militairisme

Iets van die geschilderde gemaniëreerde onechtheid, voze façade-bouwerij en innerlijke oppervlakkigheid deelde zich ook mee aan de officiersklasse waartoe Ludendorff hartgrondig wilde behoren. Ludendorff legde zich met bijna onmenselijke eenzijdigheid toe op zijn officiersloopbaan. Zijn conduitestaat straalde als een zonnetje. In 1893 werd hij geselecteerd voor de *Kriegsakademie*. Dat was voor een gewone burgerman al iets uitzonderlijks. Maar hij kwam direct daarop in aanmerking voor een benoeming bij de Pruisische generale staf. In 1894 volgde de aanstelling. Dat was nog uitzonderlijker. Hij kreeg nu de rode kraagspiegels met het opgelegde eikenloof in goud. Alles wat hij aanraakte werd van goud. Hij werd senior-stafofficier en daarna lid van de Grote Generale Staf te Berlijn, de *Oberste Heeresleitung*. Kort daarop werd hij generaal-majoor. Hij kreeg dus de brede dubbele rode bies op de buitenkanten van pantalonpijpen. Een godheid. Maar ook goden moeten rekening houden met de oppergoden. Dat deed Ludendorff niet. Hij kreeg ruzie met de minister van Oorlog, generaal Von Heeringen.

Hij werd in april 1914 weggepromoveerd als troepencommandant bij de vijfentachtigste infanteriebrigade. Die lag in Straatsburg, in het zo deerlijk tussen Frankrijk en Duitsland betwiste Elzas-Lotharingen. Een plaats om in weg te kwijnen. In 1914 zag Europa er redelijk stabiel uit. Duitsland leek als koloniale mogendheid in opmars. Daar kon het zijn nationale expansie-ambities kwijt. Duitslands klacht dat het volledig door vijanden omsingeld was, die het zijn rechtmatige plaats onder de zon betwistten, werd al een tijdje niet gehoord. Oostenrijk-Hongarije scheen zich op de Balkan zonder al te veel moeite overeind te kunnen houden tegenover de opdringerige Serven die nu eindelijk een grote havenplaats aan de Adriatische Zee opeisten. Rusland doezelde ogenschijnlijk weer in zijn traditionele onbegrijpelijke Slavische inertie. Engeland koesterde zijn *splendid isolation* en Frankrijk werd geparalyseerd door tal van interne corruptieschandalen, zoals gebruikelijk. Het zag er dus naar uit dat Ludendorffs loopbaan in het zenith had gestaan, maar dat zijn opgaande baan de grens had bereikt. Een oorlog scheen in april-juli 1914 in hoge mate onwaarschijnlijk tussen Frankrijk en Duitsland. Totdat het schot te Serajewo de vredesnevels grondig verjoeg.

II.1.2.7 De Duitse mobilisatie van 1914

Ter gelegenheid van de mobilisatie werd Ludendorff benoemd tot plaatsvervangend chef-staf van het Duitse Tweede Leger onder bevel van generaal Karl von Bülow. Dit leger zou flank-aan-flank met het Eerste Leger onder generaal Alexander Von Kluck het onzalige Von Schlieffen-plan[15] uitvoeren

[15] Het opmarsplan van de Duitse generaal Afred von Schlieffen (1833-1913), waarbij dwars door Nederland en Frankrijk het Duitse veldleger zou oprukken in een geweldige zwaai vanuit het oosten naar het westen, de kust met de Noordzee zoveel mogelijk volgend. Nadat de grens met Noord-Frankrijk zou zijn bereikt zou dat veldleger zuidwaarts oprukken, Parijs oostelijk laten liggen en onder deze Franse hoofdstad een zwaai hernemen naar de Vogezen, waar op dat moment de Franse legers juist oostwaarts in actie zouden zijn gekomen om Duitsland via Rijnland binnen te vallen vóór de Saar langs. Von Schlieffen ging ervanuit, terecht, dat de Fransen hun opmarsbewegingen van 1870 zouden herhalen, tuk om Elzas-Lotharingen te hernemen en het Rijnland te bezetten, zich daar te deployeren en

met een invasie in Frankrijk, waarbij België zou functioneren als opmarsterrein. Luik, met zijn kring van pantserforten rondom de citadel zou daarbij ingenomen moeten worden. Daarbij wist Ludendorff, die het terrein goed kende, met veel bravoure en improvisatie als eerste de citadel persoonlijk binnen te dringen, ook al hoorde dat helemaal niet tot de werkzaamheden van een chef-staf. Hij verwierf de prestigieuze onderscheiding van de *pour le mérite*. Grotere en verderreikende commando's lagen nu in zijn bereik. In het oosten drongen de Russen ongedacht snel op. De opperbevelhebber van het achtste Duitse leger daar, Maximiliaan Von Prittwitz und Gaffron, was iets te veel op zijn gemak en veiligheid gesteld. Hij was, een duchtige dikke Falstaff-figuur en gek met de intriges van het Pruisische hof rondom de keizer en diens merkwaardige militaire camarilla, een van de luidruchtige militaire kameraden van Wilhelm II geweest op diens veelvuldige jachtpartijen, waarbij Von Prittwitz, die te Silezië uitgestrekte jachtreservaten bezat, steeds de juiste schuine

---

dan de Rijn over te steken met uitwaaiering in de Duitse Laagvlakte. Nog voordat dat Franse leger overr de Rijn zou zijn, zouden de Duitse troepen hen in de rug aanvallen en platdrukken in een dubbele omsingeling. Tot de essentie van het Von Schlieffenplan hoorde dus een totale overrompeling van het neutrale Nederland én België. Von Schlieffen had berekend dat alleen zo dat Duitse veldleger voldoende wegen ter beschikking zou hebben om deze dagenlange opmarsen – Von Schlieffen rekende op zes weken – te onderhouden, zonder onderbreking. In die zes weken zou Parijs volledig omtrokken zijn. De Franse regering zou zich dan in een totale regeringscapitulatie overgeven op genade van de Duitsers. Dat was ook het scenario van Veldmaarschalk von Moltke geweest in 1870, waarbij hij erop rekende dat de verovering of belegering van Parijs het Franse moreel volkomen zou breken. De Fransen zouden nooit rekening houden met een uit het westen opduikende legermassa.De schending*, rücksichtlos,* van de Nederlandse gewapende neutraliteit en de Belgische eeuwigdurende verdragsneutraliteit, bezworen door Pruisen in 1831, stelde Von Schlieffen als volkomen irrelevant terzijde. Heel Nederland en Belgie zouden doortrokken en bezet moeten worden als *Operationsgebiet* en later als *Etappegebiet*. Beiden zouden astronomische bezettingskosten moeten dragen tot aan de vrede. Zij zouden dus indirect de kosten van de overwinning op Frankrijk moeten dragen. Daarom zou het een frisse, vrolijke en vooral goedkope oorlog zijn voor Keizerlijk Duitsland. Uiteraard hebben de Duitsers na 1918 altijd ontkend dat dit de toeleg was. Zij gingen ervanuit dat de authentieke documenten nog in de archieven van de Oberste Heeresleitung in Kassel lagen. Maar ze lagen in het Reichsarchiv in Potsdam. In de chaos van 1919 in Duitsland had de Oberste Heeresleitung deze bezwarende documenten daar weggeborgen voor het geval dat de Fransen toch zouden overgaan tot een inval en bezetting. In 1945 zagen de Russen weinig in de ruiming van dat Potsdamse archief. Ze stemden met het transport ervan in naar de USA-bezettingszone. Daar lagen ze weg te rotten totdat in 1953 de histrocus Gerhard Ritter ze opdook en in 1956 publiceerde met alle beschamende aspecten ervan voor de Duitse militaire reputatie. Dat maakte destijds, midden in de Koude Oorlog, aan westelijke zijde weinig emoties los. Later wel. De Duitsers hadden altijd ontkend dat zij deze inval in de Lage Landen in die omvang hadden beoogd. Het Von Schlieffenplan was een onuitvoerbaar plan. De brede opmars die voorzien was veronderstelde een breder opmarsgebied met veel meer wegen voor de twee millioen man die Von Schlieffen wilde doen opmarcheren. Die waren er in 1914 en ook lang nadien niet. Verder dacht Von Schlieffen dat hij de ravitaillering via spoorwegen kon doen plaatsvinden waarbij de gaarkeukens tot in de achterhoedes zouden kunnen komen op keukenwagenwagons. Maar dan zou de vijand de spoorwegen toch echt in tact moeten laten. En dat was onzeker. De Belgen vernielden vanaf 5 augustus 1914 dan ook vakmatig de spoorverbindingen. Dat remde de opmars geducht en maakte militaire adequate ravitaillering illusoir: de troepen in de voorste gelederen moesten van het veld leven en plunderen. Dat deden ze naar hartenlust, maar ze zopen ook de drankvoorraden van de boeren, tapperijen, kroegen en slijters alsmede burgerij op. Massale dronkenschap was het gevolg met de bijbehorende katers, waardoor niet volgens schema werd voortgemarcheerd. Verder was op den duur de afstand tussen de troepen zo groot, dat communicatie per veldtelefoon niet mogelijk was. De coherentie van de opmars kwam in het gedrang en ook de bevelsverantwoordelijkheid, mede omdat draadloze radiotelegrafie constant werd gestoord door een zendstation op de Eiffeltoren in Parijs. De *Oberste Heeresleiting* kreeg geen contact meer met de troepencommandanten. Deze feilen had Von Schlieffen moeten incalculeren. Zelfs als de Russen minder traag hadden gemobiliseerd dan Von Schlieffen aannam, waren deze logistieke defecten op deze schaal onoverkomelijk gebleven. Zie: John Keegan, *De eerste wereldoorlog, 1914-1918*, (*The first world war*) uitgeverij: Balans, Amsterdam, 2013, vertaling door Bab Westerveld, ISBN 978-94600-36705. Het boek is vooral gericht op de technische aspecten van logistiek, materiële middelen en ondersteuning van de zich immer verplaatsende troepen. Vooral het Belgische wegennet wordt precies besproken en ook de opbrekingen en versperringen. Daarbij slaat Keegan geen expertise-detail over. De niet-militair gespecialiseerde lezer heeft dus moeite om door deze belangwekkende beschouwingen heen te komen. Deze hindernissen vertraagde de opmars zo, dat het hele plan in duigen moest vallen. Daar is heel wat uitleg bij nodig: hoe kon de Duitse generale staf dat allemaal over het hoofd zien? De Nederlandse regering was op de hoogte van het Von Schlieffenplan. Zie hieronder.

anecdotes wist te berde te brengen en zorgde dat de keizer bijna nooit zijn weerloze, vaak verdoofde, prooien miste. Dat had zijn carrière grotelijks gestimuleerd.

Twee van zijn divisies werden in augustus 1914 bij Gumbinnen teruggedrongen en sloegen op de vlucht. Het Russische tweede leger rukte sneller op dan verwacht. Von Prittwitz kwam met zijn staf waarachtig onder het bereik van de artillerie van de vijand. Von Prittwitz maakte aanstalten om zich maar alvast achter de Weichsel terug te trekken. Von Prittwitz gaf aldus geheel Oost-Pruisen op. Berekende risico's nemen was voor Maximiliaan geen optie. Hij had verwacht dat de Russen buitengemeen langzaam zouden mobiliseren en dat het nog weken zou duren voordat een legergroep vuur zou weten uit te brengen op Pruisisch grondgebied. Dat was destijds ook voor de Berlijnse Generale Staf een geloofsartikel geweest, dat maar door weinigen was betwist. Wie dat deed, werd meteen het bos ingestuurd. Niets voor Von Prittwitz, die dan ook, toen het axioma niet bewaarheid werd, in volkomen paniek raakte. Hij werd meteen ontslagen.

Iemand in de persoonlijke entourage van de Keizer herinnerde zich het *schneidige* optreden van Ludendorff in Luik. Hij ried deze aan als vervanger van Von Prittwitz. Maar omdat Ludendorff nog altijd niet van adel was, werd aan hem de massieve figuur van de trage, zwijgzame generaal-overste Paul von Hindenburg als opperbevelhebber van de Duitse legers-0ost toegevoegd. Von Hindenburg was nog niet zo lang met pensioen. Die was van oude beproefde Pruisische adel en was ten hove voorgesteld. Deze vertrok, in zijn oude blauwe lange uniformjas van Pruisisch generaal oostwaarts in een extra-trein, waarbij onderweg Ludendorff instapte en zich in de restauratiewagon meldde bij Von Hindenburg, die zich net een beeld trachtte te vormen van de situatie in Oost-Pruisen middels gedateerde stafkaarten. Ludendorff, geheel op de hoogte met de bevelsstructuur van het daar worstelend Pruisisch leger, had via-via de aanvalsplannen weten te bemachtigen van de luitenant-kolonel Max Hoffmann[16], de chef operaties van de ontslagen Prittwitz. Die plannen waren min of

[16] Carl Adolf Maximilian Hoffmann, 1869-1927, was plaatsvervangend chef-staf bij het Achtse Leger.Hij was het prototype van de bulkende, snauwende en intrigerende beroepsmilitair waaraan het Pruisische leger zo rijk was, met de stierennek en de forse buik, het tegendeel van de onverstoorbaar keuvelende officier met de wespentaille en de monocle waaraan Erich von Stroheim later in films zo fraai gestalte gaf. Hoffman stond bekend om zijn vraatzucht en drankgelag, waarna hij niettemin toch in de vroege ochtenduren bij de reveille de troepen ging inpecteren, geen loshangende knoop over het hoofd ziende. Zijn strategische genie werd vroeg herkend, zijn zelfdiscipline ook evenals zijn blinde ambitie. Hij werd uitverkoren voor de Pruisische *Kriegsakademie* en werd vervolgens militair attaché in Sint Petersburg. Hij kende daarop de Russische legeropbouw en de beruchte traagheid waarmee manoeuvres werden uitgevoerd, de achterlijkheid bij het bezigen van de moderne telecommunicatiemiddelen en de totale afwezigheid van enig benul van de betekenis die het prille luchtwapen kon hebben bij verkenningen en versperringen voor tegengestelde luchtoperaties van de vijand. In 1904 zag hij het Japanse leger opereren tegen de Russische veldlegermassa's in Siberië en Mansjoerije bij de landoperaties rond de grensgebieden tussen Rusland en keizerlijk China. Hij noteerde bij de Russen de afwezigheid van veldtelefoons, mobiele radiogramapparatuur en observatieballons, waarover het Japanse leger ruim kon beschikken. Hij trok zich weinig aan van de beperkingen die de Japanse staf hem wilde opleggen bij zijn waarnemingen en schold een Japanse generaal uit voor "onbeschaafde geelhuid en spleetogige" toen Hoffmann tegen diens wil een heuvel wilde beklimmen om bepaalde offensieven beter te kunnen gadeslaan. Hij zag de zenuwinstorting bij Von Prittwitz al lang aankomen. Hoffmann ontwierp de verrassende tegenaanval over de rivier de Vistula waarmee het Russische Tweede Leger de pas kon worden afgesneden en een wig kon worden geforceerd tussen dat leger en het Eerste Leger onder de Russische generaal Paul von Rennenkampf. Daardoor kon de Russische invasie in Oost-Pruisen worden gestopt. Deze manoeuvre wordt de Overwinning van Tannenberg genoemd. Zie, globaliter pver het strategisch verloop daarvan: Barbara Tucman-Wertheim, De Kanonnen van augustus (*The guns of August)*, Uitgeverij H.J. Paris: Amsterdam, zonder jaar, Hoofdstuk 5 (De Russische Stoomwals) pp 71-85 en Hoofdstuk 13 ("De kozakken komen!") pp. 246-277, Hoofdstuk 16 (Tannenberg) pp. 347-370, herziene uitgave bij Uitgeverij: Ballantine's Presidio Press/Random House: New York (NY) 2004, ISBN 0-345-476093/ 978-03454-76098. Het was echter een accurate defensieve manoeuvre die niet leidde tot de vernietiging van het Russische leger dat noordelijk opereerde boven Silezië. Het werd slechts afgestopt, maar kon reconsolideren. Ludendorff claimde dat hij deze overwinning had georkestreerd, terwijl de eer eigenlijk voor Hoffmann had moeten zijn. Beiden kenden elkaar van hun periode op de *Kriegsakademie*, waar zij

meer gejat uit het nachtkastje van Hoffmann. Ludendorff had ze als doeltreffend en uiterst accuraat geclassificeerd, en, altijd tuk om een onzekere superieur te imponeren, had hij ze ontrold aan Hindenburg als zijnde ijllings opgesteld door Ludendorff zelf. Hindenburg, diep onder de indruk, aanvaardde deze handreiking gods dankbaar en nam de aanvalsorders klakkeloos over. Die werden meesterlijk uitgevoerd en leidden tot de strategische overwinning bij Tannenburg waardoor Oost-Pruisen voor de rest van de oorlog tegen de Russen werd veiliggesteld.

II.1.2.8 De overwinning bij Tannenberg bezorgt Ludendorff het dictatorschap

De Keizer liet in heel Duitsland klokken drie dagen lang luiden. Alleluia, klokken, taart en *nun danket Alle Gott*. De vergoddelijking van het duo Hindenburg/Ludendorff nam thans haar aanvang. Ludendorff bleef weliswaar in de schaduw van de boomlange Hindenburg, maar genoot de eer van de strategische operaties onder de ingewijden. Max Hoffmann kon slechts tandenknarsend toekijken. Hij herkende onmiddellijk zijn eigen hand in die planning. Maar wie nog hoger op wilde, moest dit soort frustraties verdragen. Hij moest niet tegen de helden van de dag ingaan. Dat kon Hoffmann niet zo goed. Dus promoveerde Ludendorff hem weg. Naar het Oosten. Daar zou hij Ludendorff nog aardig in de weg weten te lopen. Hindenburg en Ludendorff verschenen nu op de veldpostprentenbriefkaarten met de keizer in hun midden, er kwamen verzilverde theelepeltjes met hun gezichten op de uiteinden van de steelschildjes, er kwamen *Hindenburg-und-Ludendorff* bierpullen en vaantjes met hun dappere gezichten.

Zij stonden garant voor de *Endsieg*. In 1916 benoemde keizer Wilhelm II Von Hindenburg tot chef van de *Oberste Heeresleitung*. Hindenburg wist goed aan wie hij deze onverwachte promotie te danken had. Hij benoemde Ludendorff onmiddellijk tot zijn plaatsvervanger met de speciaal voor hem bedachte rang van Eerste Kwartier-Meester-Generaal. Ludendorff kreeg nu *carte blanche*. Hij bepaalde de algehele strategie. Maar ook de oorlogsdoeleinden. En de daarmede verbonden buitenlandse politiek. Keizer, rijkskanselier, kabinet, kroonraad, rijksdag, rijksraad en ambassadeurs hadden niets meer in te brengen: Ludendorff werd de almachtige militaire dictator van een

---

elkaar al niet konden luchten of zien. Hoffmann verspreidde dus geducht de mare van Ludendorffs plagiaat. Die kwam daar uiteraard achter en zorgde voor Hoffmanns demotie naar het strijdtoneel in de Baltische streken waarmede minder eer was te behalen. Hoffmann bleef daar bestendig succesvol. Maar zjn buitenkans kwam toen Lenin en Trotski besloten Sovjet-Rusland tot iedere prijs uit de oorlog te doen treden. Zij vroegen een wapenstilstand aan op 26 november 1917. Hoffmann kon bijna iedere voorwaarde dicteren die hij wilde: Trotski ging accoord. Op 10 februari 1918 deelde hij de verblufte Hoffmann mee dat de Russische soldaten zich stomweg terugtrokken. De oorlog was afgelopen. Hoffmann reageerde met verbijstering, want er was zelfs geen concept van een vredesverdrag. Niettemin bleken de Russische linies, stellingen en loopgraven 's anderendaags verlaten. Hoffmann rukte dus maar zuid-oostwaarts op, de Ukraïne in, en vervolgens tot in het Don Bekken. Berlijn waarschuwde daar in ieder geval halt te houden. Het zou geen soldaten genoeg hebben om deze enorme gebieden adequaat te bezetten, daar Ludendorff van plan was een enorm eindoffensief in het westen in te zetten in maart 1918. De Duitsers moesten daarom Trotski forceren een vredesverdrag te paraferen waarbij de gewonnen gebieden voorlopig erkend werden als vallend onder Duitse souvereiniteit. Dat werd het vredesverdrag van Brest-Litowsk van 3 maart 1918, op hoogst verwarrende wijze geratificeerd door een Sovjet-Russische regering op 8 maart daaraanvolgend. Zie: A.P. van Goudoever, *Weglopen uit de oorlog, De Duits-Russische wapenstilstandsovereenkomst en vredesonderhandelingen te Brest-Litowsk tot de vrede van 3 maart 1918*, opgenomen in de sierie 14-18, De Eerste Wereldoorlog, Vol 3, pp. 1134-1140. Zie ook: redactioneel editorial, op de site HISTORIEK, Online Geschiedenismagazine, *Eerste wereldoorlog, De Vrede van Brest-Litovsk (1918),* laatste update 13 juni 2019, bezocht op 3 oktober 2021, historiek.net/vrede-van-brest-litovsk-1918/107151/ Hoffmann kon nu poseren als *Endsieger*. Het schepte Hoffmann groot vermaak dat Ludendorffs maartoffensief vervolgens verliep in de debacle van september 1918. Hoffmann lekte alles over Ludendorffs falen en diens *Nervenzusammenbruch*. Zie hieronder. Ludendorffs autoriteit werd daardoor zeer aangetast. Het bespoedigde diens fatale aftreden op 26 oktober zonder overgangsvoorzieningen. Dat leidde tot de chaos van 9 november. De ondergang van het keizerrijk, waaraan deze generaals het hunne bijdroegen.

politiestaat. Zijn ongeduld overspoelde alles en iedereen. Zijn methode was: schreeuwen, op tafel slaan en tierend in ongenade gevallenen overplaatsen. Wie hem tegensprak mocht zich gelukkig prijzen met een benoeming als ambassaderaad te Zanzibar. Vaker liep het slechter af. Het bracht een warm gevoel van rechtgelovigheid teweeg in de directe omgeving van Ludendorff en zijn marionetten.

II.1.2.9 Ludendorffs camarilla

Zo kwam Ludendorff terecht in het warme bad van voortdurende zelfbevestiging. Zijn directe omgeving merkte hoezeer hij dat nodig had. Zijn wil moest wet zijn. Tegenspraak leidde onvoorwaardelijk tot vijandschap. Bleek de juistheid van de tegenspraak – de tegenspreker was dan al lang uit het zicht verwijderd – dan raakte Ludendorff overduidelijk de kluts kwijt. De boodschapper kreeg het om de oren, maar Ludendorff had nooit een flexibele reactie-modaliteit tot zijn beschikking. Hij werd hoogrood in het gelaat, schuim in de mondhoeken, zwol als een geërgerde kikvors en staarde de wederstrever minutenlang kil in het gezicht, om, met diepe stem die snel aanzwol met gillende glissandi kijvend uit te vallen over het gebrek aan begrip voor zijn conceptuele visies, scheldend op ambtelijke incompetenties en logistieke feilen, die, als ze al inderdaad bestonden, op dat moment toch als feit aanvaard moesten worden.

Gaandeweg, naarmate de actieradius van Ludendorffs bevoegdheden wies, werd steeds duidelijker: Ludendorff kon geen tegenslagen verdragen. Geen enkele. Als hij erop stiet, reageerde hij hypernerveus en disproportioneel. Zijn eens zo gebalde vuist opende zich. Ludendorff strooide dan met verwijten, schimpscheuten, verdachtmakingen en zoekopdrachten om zondebokken te vinden. Natuurlijk speelde daarbij een rol, dat de man voortdurend sedert 1916 overbelast was en elk wissewasje op zijn bureaublad kreeg, reeds omdat zijn directe ondergeschikten steeds faalangstiger werden. Hij kon niet delegeren, vertrouwde niemand en eiste voortdurend terugmeldingen over de wijze waarop aan zijn orders gevolg gegeven werd. In maart 1918 had hij een enorme walsoperatie gestart om eindelijk het geallieerde front in het westen terug te rollen tot aan de poorten van Parijs. Ludendorff had berekend dat hij het nú nog eens kon proberen. Op 3 maart had hij de Russen de vrede van Brest-Litowsk weten af te dwingen. De eindparafen werden op die datum gesteld, de tekst was er al veel eerder. Immense delen van westelijk Rusland kwamen onder de soevereiniteit van Duitsland, mét de uitgestrekte graanvlaktes van de Ukraïne en Georgië alsmede de kolenmijnen en de delfstofwinningen in de Voor-Kaukasus en de hoogovensindustrieën tot aan Rostov. Ludendorff meende nu, dat hij zijn legerkorpsen uit deze oostelijke regio kon toevoegen aan zijn uitgeputte legers aan het westelijk front. Hij begon met de ontzagwekkende transporten per rail, die daarvoor nodig waren. Zijn calculaties waren weer eens brilliant.

Maar hij vergat, dat de Duitsers in het geannexeerde Russische gebied zich niet geliefd hadden gemaakt. Hij moest, terwijl hij zijn overbrengingen al gestart had, bemerken dat hij een aanzienlijke bezettingsmacht in het oosten moest handhaven. Daarmee had hij bij de berekening van de opmarssnelheid in het westen geen rekening gehouden. Hij was er niet goed over geïnformeerd. Generaal-majoor Hoffmann, inmiddels in rang aanmerkelijk gestegen, kon het niet zonder leedvermaak aan de generalissimo melden. Hij was niet vergeten wat Ludendorff hem geflikt had bij het opeisen van de palmares voor de slag bij Tannenberg en rond de Masurische meren in 1914.

II.1.2.10 Het mislukken van het ultieme maartoffensief-1918

Geen detail was verder aan Ludendorffs aandacht ontsnapt. Alle logistieke factoren had hij in overweging genomen en in zijn toch al zwaar gekwelde brein gestampt. Het ging, dat besefte Ludendorff, om een ultieme krachtsinspanning die moest bewijzen of het Germaanse rassenmassief de *Weltmacht* waardig was of niet. Zo niet, dan zou slechts *Gotterdämmerung* resten. Maanden rolden de walsen van artillerie en infanterie voorwaarts over het totaal vernietigde maanlandschap, zuidelijker en zuidelijker. De Eiffeltoren kwam in zicht. En toen stopte de opmars. Stomweg omdat de fronttroepen volledig uit hun logistiek waren gelopen. Zelfs de Saksische infanterist kon niet van de veldgewassen leven. Aan de andere kant van de linies kwamen de frisse, opgewekte en uiterst strijdvaardige Amerikaanse soldaten aanmarcheren, volledig bewapend, slecht geoefend, maar bruisend van enthousiasme. Ludendorff had deze miliciens vóór willen zijn en een gebroken Franse opperbevelhebber een capitulatie willen dicteren in de voorsteden van de Lichtstad. Ludendorff werd nu overweldigd door alarmerende berichten uit de eerste linies.

De Duitse soldaat kón niet meer. Hij moest teruggenomen worden. In augustus begon de langzame terugtrekking. De ene onheilstijding na de andere bereikte Ludendorff. In augustus vernam hij van de plotselinge militaire capitulatie van Bulgarije, zijn bondgenoot waarop hij nog had willen rekenen. Kort daarop kreeg hij bericht van geheime onderhandelingen van Oostenrijk-Hongarije met de Verenigde Staten over een wapenstrekking. Op 8 augustus gewerd hem het bericht over massale desertie van linietroepen die eigenmachtig de loopgraven verlaten hadden. Hij brak. Hij werd eerst dodelijk bleek, daarna knalrood. Schuim welde weer op in de mondhoeken. Zijn omgeving herkende de symptomen. Zijn kolonels sloten de kaartenkamer waar Ludendorff zich in broedend zwijgen boven de kaarten placht op te houden af. Samengroepend voor de dichte deuren luisterden zij naar het aanzwellend getier. Toen dat stopte, deden zij een deur weer open en ontwaarden het stuiptrekkende lichaam van hun chef. Met moeite brachten zij hem bij. Hij begaf zich sleepvoetend naar Hindenburg die zich op de bovenetage bevond. Ludendorff bracht hortend uit, dat de strijd verloren was. Er moest een wapenstilstand gesloten worden. Nú, onmiddellijk, kon niet verdommen hoe. Het enige wat Ludendorff daarbij wilde, was dat een burgerlijk gevolmachtigde de delegatie zou leiden die de wapenstilstand zou uitonderhandelen.

II.1.2.11 Een wapenstilstand enige uitweg

Daarmee, zo gaf hij zijn aandachtig luisterende stafofficieren te kennen, bleef het roemrijke Duitse veldleger buiten schot.[17] Zou de wapenstilstand eerloos blijken, dan kon het veldleger de schuld

[17] In de hoofdtekst volg ik de gespreksweergaves die Sebastian Haffner geeft van deze bijeenkomsten op de Generale Staf (*Oberste Heeresleitung*) te Spa in de Belgische Ardenennen vanaf 29 september 1918 in zijn: De verraden revolutie, Duitsland 1918/1919: hoe was het werkelijk? (Vertaald door Piet Jaarsma) Uitgeverij: Het Wereldvenster/Unieboek, Weesp, 1983, pp. 34-47. Op 26 oktober 1918 in de ochtend om 10.00u biedt Ludendorff voor de zoveelste maal zijn ontslag aan als Eerste Kwartiermeester-Generaal, uiteraard aan de Keizer in diens hoedanigheid als *Oberster Kriegsherr*. Dat gebeurt op een audiëntie op slot Bellevue, waar de Keizer zich heeft teruggetrokken voor verpozing. Kort te voren heeft de gloednieuwe, hierna te introduceren, *Reichskanzler* Max von Baden geëist dat Ludendorff ontslagen zal worden. Gaat Ludendorff niet, dan legt Von Baden zelf zijn ambt neer. De Keizer aanvaardt nu, tot verbijstering van Ludendorff, diens verzoek om ontslag. Ludendorff ziet zich daarna genoodzaakt vermomd met een bril met donkerblauwe glazen en in burgerkloffie naar het neutrale Zweden te vluchten. Het algemeen hoofdkwartier te Spa weet dan nog nergens van. Het komt pas vrij laat achter dat ontslag. Aan die discommunicatie ontleent Ludendorff de mogelijkheid Erzberger, die evenmin op de hoogte is, onbevoegd nog allerlei instructies te geven. Het ontslag wordt dus niet te Spa verleend. De wijze waarop Ludendorff het ontslag aanbood, vermoedend dat het toch niet aanvaard zou worden, zijn woedende reactie dát het aangenomen werd door de Keizer en Ludendorffs verbittering jegens de Generale Staf die niets deed om Ludendorff voor de staf toch nog te behouden wordt uitvoerig beschreven door kolonel Hans Maximilian Gustav von Haeften (1870-1937) die optrad als notulant-adjudant van Ludendorff. In maart 1918 was Von Haeften naar Den Haag gegaan in opdracht van Ludendorff om

geven aan de *verdammten Zivilisten*. Dat refrein bleef Ludendorff herhalen. Hindenburg steunde hem. Dat deed hij altijd. Wat nu precies de inhoud van de wapenstilstand moest zijn, daarover liet Ludendorff zich niet erg duidelijk uit. De bezette gebieden in België en Noordelijk Frankrijk handhaven, natuurlijk, voorzoveel ze waardevol waren. Verder zou het westen de annexaties in het Oosten ten gevolge van de Vrede van Brest-Litowsk moeten erkennen. Dat betekende dat Duitsland Odessa zou moeten kunnen gebruiken als steeds ijsvrije haven op de Zwarte Zee. Het zou dus ook de vrijheid van doortocht via de Bosporus en de Dardanellen moeten kunnen claimen. En dus de vrije vaart in de Middellandse Zee. De vraag werd gesteld of dat aanvaardbaar zou zijn voor Whitehall. Zou Duitsland aldus niet al te gemakkelijk in de naaste toekomst de Suez-kanaalvaart kunnen afknijpen? Zou Londen niet eisen dat de Zwarte Zee volkomen gedemilitariseerd werd? Was denkbaar dat de Britse admiraliteit de Duitse *Hochseeflotte* heul zou gunnen in het onbereikbare Odessa? Ludendorff wees deze vragen driftig en gehinderd af. Dat was een zaak voor *die verdammten Zivilisten*, hoe váák moest hij dat nu nog zeggen? De keizer werd volledig overvallen door deze standpuntbepaling. Veel durfde hij niet te vragen. Hij was inmiddels te vaak afgebluft door de steeds *schnautzende* Ludendorff. In 1916 hadden Ludendorff en Hindenburg de leiding gekregen over de defensieve operaties, omdat Chef-Staf Von Falkenhayn[18] nergens een doorbraak in de

---

vredesbesprekingen te voeren met de USA. Koningin Wilhelmina was initiatrice geweest van deze besprekingen, zulks op verzoek van haar neef Keizer Wilhelm II, zoals we nog zullen zien. Von Haeften wilde geen andere vrede dan een, waarbij Duitsland de absolute dominantie in Centraal Europa zou verkrijgen, met gedeeltelijke annexatie van België en noord-Frankrijk, een soort verpletterende *Endsieg* die het duo Hindenburg-Ludendorff op dat moment haalbaar achtten. Mét Ludendorff blijft Von Haeften daaraan hechten, ook in oktober 1918. Hij is daarom tegen de benoeming van Von Hintze als Duitse staatssecretaris (minister) van Buitenlandse Zaken die wel degelijk een vrede door onderhandelingen (*Verständigungsfrieden*) wil. Von Haeften probeert dan ook te verhinderen dat de *Oberste Heeresleitung* deel neemt aan de wapenstilstandsonderhandelingen, net als Ludendorff. Zijn noitities zijn aldus opgesteld. Ze geven de gevoelens van de Duitse militaire top goed weer. Zie: Heinz Kraft, *Hans Haeften*, opgenomen in de serie *Neue Deutsche Biographie* Vol VII (1966) pp. 430-431 https://wwww.deutsche-biographie.de/pnd 133821331.html#ndbcontent. Von Haeften heeft later een lezing gehouden over de strategie van Hindenburg/Ludendorff in deze periode onder de titel Streiflichter auf den Feldzug in Polen im Herbst 1914 und Hindenburg-Ludendorff'sches Feldherrntum, te kennen uit het Deutsche Bundesarchiv invoernummer 35/16 https://invenio.bundesarchiv.de/basys2-invenio/direktlink/86350ec8-f5a3-4575-bcf3-1fceOefc4c4d/

[18] Erich von Falkenhayn, 1861-1922 was minister van Oorlog van Pruisen toen de oorlog uitbrak. Omdat Helmuth von Moltke tekortschoot bij de uitvoering van het Von Schlieffenplan (zie hierboven) nam hij diens taak over. Hij kreeg een nieuwe titel, om te verhullen dat een integrale commandowisseling had plaatsgevonden*: Chef des Generalstabes*. Von Falkenhayn schakelde in 1915 over op een massale gemechaniseerde uitputtingsslag tegen de westelijke geallieerden omdat een bewegingsoorlog zoals von Schlieffen had voorzien niet meer mogelijk was. Hij meende dat alleen door geconcentreerde vuurkracht via lange afstandsartillerie in het westen zulk een doorbraak mogelijk was. Niet in het oosten. De fronten waren daar veel te uitgestrekt. Zelfs als men daar zou doorbreken, zou men terechtkomen in de eindeloze steppenvlakte van Rusland. Die zou men nooit effectief kunnen bezetten. Dan zou het lot van Napoleon in zijn invasie-oorlog tegen Rusland in 1812 ook weer het deel worden van het Pruisische leger, dat in deze gebieden van geen van de militair verbondenen iets te verwachten had. Zeker niet van het in 1915 al uitgeputte Oostenrijks-Hongaarse leger. Von Falkenhayn zette dus immense bloeddruipende offensieven op touw in het westen, berekenend dat de Fransen en de Britten daarbij meer doden zouden tellen dan de Duitsers. Daarom zouden die westelijke geallieerden het op den duur moeten opgeven. Deze opstelling in strategie verschilt overigens niet zoveel van die van de Britse opperbevelhebber Douglas Haig. Zie: Ernst Schraepler*, Slagveld Verdun, De eerste fase van de strijd om Verdun (21 februari 1916-eind april 1916)* opgenomen in de serie: 14-18, De Eerste Wereldoorlog, Vol. 2., pp. 634-634 en Konrad Kwiet, *Inferno aan de Maas, De tweede fase van de strijd om Verdun (begin mei 1916-12 juli 1916)*, opgenomen in dezelfde serie, a.w. pp. 641-647. Ludendorff vond dat daarmee de successen die hij behaald had bij Tannenberg (zie boven) en de Masurische Meren tegen de Russen zionloos werden en dat zijn faam gekleineerd werd. Hij zette daarom een uitgebreide hetze op tegen von Falkenhayn. De Keizer had de pest aan Ludendorff, diens ambitie om opperbevelhebber te worden en wilde daar verder niet aan meewerken tenzij Falkenhayn echt zou falen. Dat gebeurde in 1916 bij Verdun. De Fransen bloedden dood. Maar de Duitsers evenzeer. Von Bethmann Hollweg was ook tegen de *Vernichtungsschlachten* die Falkenhayn op touw zette. Hij ging dus met Ludendorff mee. Maar groef daarmee zijn eigen graf. Deze intriges verscheurden de Duitse legertop. Zie: Ben Vojtech*, I Hate General von Falkenhayn*, dd 28 september 2018, op de site: HISTORY 450 First World War, firstworldwar.uwgb.org/history-450/i-hate-general-von-falkenhayn/ bezocht op 3 oktober 2021.

fronten leek te kunnen forceren. De omgeving van Wilhelm oordeelde dat Von Falkenhayn wég moest. Hij leidde een totale vernietigingsstrategie in. Wie nu precies Hindenburg en Ludendorff waren, wist de hofhouding niet. En de Keizer wist nooit wat. Die twee generaals hadden de Slag bij Tannenberg gewonnen, wist het hof. Het waren dus helden. Die moest men nu aan het karwei zetten. De mythe, door de legerleiding gesponnen omtrent een slag die geen overwinning was – ik ging daarop nootsgewijs hiervoor in – gaf nu publicitair de doorslag. Deze helden zouden Duitsland redden. Ze moesten alleen dan blanco volmacht hebben. Ze kregen meteen de teugels in handen van een Keizer die blij was dat hij daar van af was. En gingen hun goddellijke gang. Ze werkten meteen de wat hinderlijke Rijkskanselier Von Bethmann-Hollweg[19] weg, omdat die hen te veel op de vingers keek. En bestelden de onaanzienlijke, kleurloze Michaëlis[20]. Die zou Ludendorff laten doen wat hem

[19] Theobald von Bethmann Hollweg (1865-1921), van 1909-1917 Rijkskanselier van Duitsland. Hij was tegen de uitvoering van het Von Schlieffenplan. Hij dacht dat dan de oorlog wel op de Balkan te localiseren zou zijn. Dan zou Groot-Brittannië vermoedelijk wel neutraal blijven. Bij een inval in het neutrale België door Duitsland zou dat niet kunnen. Zou Engeland zich maritiem richten tegen Duitsland, dan was er een wereldoorlog gegeven, die Duitsland uiteindelijk nooit overtuigend zou kunnen winnen. Hij meende dat Duitsland bij de oorlog niets te winnen had, zelfs al zouden de westelijke geallieerden capituleren. Hij kwam pas iets daarop terug, toen hij de mogelijkheden van teritoriale annexaties in het westen serieus begon te overwegen in 1916. Hij was tegen de onbeperkte duikbootoorlog, omdat deze de USA onvermijdelijk in een oorlog met keizerlijk Duitsland moest brengen. Ludendorff werkte hem deswege weg. Zie hoofdtekst.

[20] Georg Michaëlis (1857-1936). Hij was een lagere medewerker bij het Openbaar Ministerie te Berlijn, daarna leraar inleiding rechtswetenschappen te Tokio, en vervolgens justitieel ambtenaar, totdat hij Oberregierungsrat en afdelingschef werd voor de voedseldistributie van Pruisische graanproducten bij de Reichsgetreidestelle. Daarna was hij secretaris-generaal voor de voedseldistributie in Pruisen. Hij was politiek onbekend. Zijn benoeming wekte brede verbazing. Bij zijn aantreden in de Rijksdag deelde hij mee dat hij de loyaliteit aan “Zijn Keizer” tot enig baken voor zijn beleid zou hanteren. Dat hield in, dat zag iedereen wel in, dat hij zich onvoorwaardelijk zou laten dicteren door Ludendorff, de enige die duidelijke beleidsstrategische denkbeelden had. Dat hield mede in, dat hij de onvoorwaardelijke duikbootoorlog zou voortzetten. Dat betekende dat hij Nederland deswege van de wereldzeeën zou verjagen. De Nederlandse koopvaardijschepen zouden niet gespaard worden wanneer zij vermoed werden contrabande ten nadele van Duitsland te transporteren. Ludendorff had in deze periode paranoïde denkbeelden over de vijandige opstelling van Nederland jegens Duitsland. Hij dreigde in dit jaar tot drie maal toe Nederland binnen te vallen als dat niet veranderde. Michaëlis was dus evenmin bereid te praten over een vrede zonder territoriale annexaties door Duitsland. Resoluties van de Rijksdag, strekkend tot een concilante houding wees Michaëlis zondermeer van de hand, zonder nader te argumenteren. Aangezien Ludendorff ook steeds meer de militaire bondgenoten van Duitsland begon te schofferen, kwam Duitsland steeds geïsoleerder te staan, terwijl eigenlijk iedereen in de politieke bovenlaag van Duitsland inzag, dat de oorlog nooit meer zou kunnen eindigen met een triomfantelijke Hindenburg-Friede. Zelfs de Keizer zag dat in. Die had juist via koningin Wilhelmina laten sonderen of toch geen vredesbesprekingen in Den Haag gehouden konden worden door tussenkomst van *Legationsrat* Von Kriege. Hierover hieronder meer. Na drieëneenhalve maand kreeg Michaëlis zijn congé. Wie op de gedachte is gekomen, dat Michaëlis te dezen een gunstiger rol zou kunnen spelen dan Von Bethmann-Hollweg, is een raadsel. Het hoofd van het Keizerlijk secretariaat, kabinetsraad Valentini, had Michaëlis genoemd als een nijver en godsvrezend bureaucraat. Voor Ludendorff was dat voldoende. Hij zocht geen man met eigen ideeën. Het kan zijn dat Ludendorff bekend was met Michaëlis opvatting, dat de *Oberste Heeresleitung* de zeggenschap moest hebben in alle economische en commerciële segmenten binnen het Rijk en dat er daarom een afdeling *Für Wirtschaft und Finanz* moest komen binnen die *Leitung*. Dat was precies wat Ludendorff wilde en later, op het eind van zijn dictatorschap ook bereikte. Nederland zou dan economisch totaal geïntegreerd moeten worden in de Duitse economie. De Keizer was daarop tegen. Maar die legde al lang geen gewicht meer in Ludendorffs schaal. Zie: H. Lademacher, *Duitse onvrede, de Duitse Vredesresolutie van juli 1917 en de reacties in de Rijksdag*, opgenomen in: 14-18, De Eerste Wereldoorlog, a.w., Vol, 3 pp. 1025-1029. Men zie verder Bert Becker, *Georg Michaelis, Preussischer Beamter, Reichskanzler, Christlich Reformer 1857-1936, Eine Biografie*, Uitgeverij: Brill Schoningh, Leiden, 2007 ISBN 978-3506-763815. Becker tracht aan te tonen dat Michaëlis op grond van zijn positief-christelijke Lutherse opvattingen een sociale verzorgingsstaat wilde opbouwen, nog gedurende de oorlogstijd, waarvoor overigens, territoriale annexaties en herschikkingen in Centraal Europa onontbeerlijk waren. Michaëlis kreeg echter daarvoor niet de tijd en de gelegenheid, aldus Becker. Veel verandert het niet aan het gangbare beeld van Michaëlis als buikspreekpop van Ludendorff.

inviel[21]. Zo geschiedde. Ludendorff werd dictator in een politiestaat Duitsland. Wie hem tegensprak, was nog niet jarig.

Eerder hadden Hindenburg en Ludendorff het staatshoofd verzekerd dat de *Endsieg* nu voor het grijpen lag. Maar de Keizer was er de man niet naar om dit tweetal thans de voet dwars te zetten. Hij ontbood Von Hertling, zijn bejaarde Rijkskanselier. Hij kreeg, alsof het niets was, opdracht om zonder omwegen bij Wilson, president van de USA, te vragen naar wapenstilstandsvoorwaarden. Von Hertling, een beroerte nabij, gaf te kennen dat zulk een abrupt verzoek niet verschilde van een integrale regeringscapitulatie. Dat kon hij niet doen. Niet op dit moment. Niet zonder meer informatie. Wilhelm, evenmin gewend aan tegenspraak als Ludendorff, ontsloeg de man. Hij benoemde nu Max van Baden, een progressief liberaal als diens opvolger met als dienstbevel bij Wilson de voorwaarden te vragen. Max sputterde tegen, maar was tezeer *kadavergehorsam* om de bediening te weigeren. Zo kreeg Wilson ineens dat verzoek op zijn bureau. Als een dwarrelend herfstblad. Oktober was inderdaad begonnen. De deemstering van het jaargetij deelde zich al aan de atmosfeer mee. In het altijd mistige Spa. Waar het opperbevel zich voorlopig ophield.

II.1.3 Hindenburg was-sagt-du?

Paul von Benneckendorf und von Hindenburg (1847-1934) was, zoals zoëven al vermeld, al ruim met pensioen toen hij op eigen verzoek weer opgeroepen werd voor werkelijke militaire dienst. Hij had meegedaan in de hierboven óók al besproken oorlogen die Bismarck had georganiseerd om de Duitse eenwording te bereiken. Opvallen deed Von Hindenburg niet. Hij probeerde het wel. Maar het lukte niet. Hij was degelijk, traagzaam, niet initiatiefrijk, betrouwbaar als ondergeschikte en troepencommandant. Hij gold niet als een bekwaam strateeg. Wel als gelovige in de “keizer-idee”, de superioriteit van het Germaanse ras en het recht van Duitsland op *Weltmacht*. Drie principes die bijna alle officieren gemeen hadden in het Pruisische leger en die in hun vaagheid veel innerlijke tegenstrijdigheden en vooral veel mystiek vertoonden. Men moest ze aanvoelen, niet intellectueel ontleden. En voelde men ze aan, dan begreep men de heilige drie-eenheid ervan, de samenbindende waarde voor het Duitse volk en was men bereid in de minste nuancering ervan onmiddellijk strafbare majesteitsschennis te zien. Dat alles lukte Von Hindenburg moeiteloos.

Maar het vergrootte zijn promotiekansen niet. Hij werd precies volgens het boekje en bevorderingsschema generaal der infantierie en werd gedecoreerd met de Orde van de Zwarte Adelaar. Niets bijzonders dus. Maar eervol. Omdat er verder niets in het vat scheen te zitten vroeg en verkreeg Von Hindenburg vervroegd pensioen. Toen brak de oorlog uit. Von Hindenburg stelde zich terstond beschikbaar als commanderend generaal, omdat hij “nog steeds gezond en flink” was, maar Berlijn reageerde pas toen Von Prittwitz in Oost Pruisen de Russen iets te makkelijk liet doormarcheren in augustus 1914. Het stelde Von Hindenburg aan als opperbevelhebber legers-Oost, maar alleen om Ludendorff, een veel dynamischer figuur, met grote strategische en organisatorische talenten enigszins op de rem te houden. Ludendorff had al bewezen niet alleen agiel en flexibel te zijn maar ook enigszins onevenwichtig.

---

[21] Zie: Konrad Kwiet, *Vaderland op zijn best, De achtergronden van de val van Von Falkenhayn als chef van de Duitse Generale Staf op 27 augustus 1916*, opgenomen in de serie: 14-18, De Eerste Wereldoorlog, a.w., Vol 2, pp. 667-670. Zie verder: Watt*, Het einde van een keizerrijk*, a.w., pp. 96-107, vooral over de positie van Ludendorff en ’s mans psychologie. Verder: Jennifer Llewellyn, Steve Thompson, *Paul von Hindenburg*, op de site: Alpha History, htttps://alphahistory.com/weimarrepublic/paul-von-hindenburg/ dd 22 september 2019, bezocht op 3 oktober 2021.

Von Hindenburg had de roep bijna nooit uit balans te raken, omdat hij het meeste dat hij zintuigelijk waarnam niet aanstonds begreep. Het duurde lang voordat de indrukken, aldus opgedaan, indaalden. Van doortastendheid en spontane improvisaties had niemand hem ooit kunnen betichten. Het leek aldus een goed op elkaar afgestemd duo. Dat had Berlijn goed gezien. Hindenburg kreeg aldus, terecht, de naam *Marschall was-sagst-du*? Als Ludendorff op het algemeen hoofdkwartier een geplande actie van anderen voorlegde aan Hindenburg, staarde deze langdurig naar kaarten en logistieke begeleidingstabellen. Dan draaide Hindenburg het hoofd naar de rechts van hem staande, wat propperige Ludendorff die op dat moment enigszins nietsziend met zijn monocle stond te spelen, de ogen gericht op de witte muur aan de andere zijde van de kaartentafel. Hindenburg slaakte dan de grom "*was-sagst-du*?", waarop Ludendorff zijn standpunt snauwend uiteenzette. Daarmede stemde Hindenburg met een enkelvoudige hoofdknik in. En dat was dan dat.

Samen waren ze onverslaanbaar. Maar ze konden alleen samen blijven, zolang ze een eindoverwinning konden garanderen. In augustus meende Ludendorff dat hij dat niet meer kon. Hij gaf dat de keizer te kennen. Hij kon de oorlog nog verlengen, zei Ludendorff, mits hij meer en betere lichtingen tot zijn beschikking kreeg. Hij kon dan gunstigere vredesvoorwaarden afdwingen. Hij had verschillende plannen, hoe dat bereikt zou kunnen worden. Maar de *Weltmacht* kon hij de keizer niet meer aanbieden. Daarmee had Ludendorff afgedaan. Want hij was de incarnatie geweest van dat oorlogsdoel. Mindere doeleinden kon de keizer ook wel via andere generaals gerealiseerd krijgen. Tenminste, dat dacht de keizer nog in oktober 1918. De keizer deelde Ludendorff onverwacht mee, dat hij als *Oberste Kriegsherr* had besloten zich om advies tot anderen te wenden. Dat was een uitnodiging om ontslag aan te vragen. De keizer was in naam opperbevelhebber. Alle strategische bevelen voor het veldleger gaf hij. Zo stond het in de grondwet van Bismarck.

Ludendorff diende dus zijn ontslag in. Hij verwachtte dat Hindenburg, die hem steeds had verzekerd dat hij hem niet in de steek zou laten, nu óók zijn ontslag zou aanbieden. Dat kon de keizer niet accepteren. Dat kon hij niet verkopen aan het Duitse volk, dat nog van niets wist. Nog steeds niet. De keizer voelde die ontslag-aanvrage van Hindenburg aankomen. Hij wendde zich rukkerig van Ludendorff af, liep snel op de kamerdeuren toe en blafte over de schouder Hindenburg toe: "*Und Sie bleiben*!". Hindenburg klakte de hakken aaneen. En boog, terwijl de rug van de keizer tussen de dichtslaande deuren verdween. Zo werd Ludendorff afgeserveerd. Hij vergaf het Hindenburg en de keizer nimmer. Hindenburg bleef. Maar van hem ging verder niets meer uit. Dat was al nooit het geval geweest. Als het om beslissingen ging, was Hindenburg nooit thuis. Hindenburg was innerlijk laf. Hij ging alle risico's uit de weg. Hij kon geweldig goed duiken. Zwijgzaam bij besprekingen zitten, ondergrondelijk voor zich uitkijkend. Zijn minderen wisten, dat de veldmaarschalk op zulke momenten gewoonweg niet dácht. Wie Hindenburg niet goed kende, dacht juist dat hij op zulke momenten grondig de voor- en nadelen van een strategische wijziging op een rijtje zette. Hindenburg wachte echter alleen maar, totdat zijn secundus iets te berde bracht. Daar stemde hij dan mee in. Ludendorff wist dat. Maar Gröner, die een eigen staf meebracht toen hij Ludendorff moest opvolgen, kwam er gauw achter, dat de veldmaarschalk zijn kwartiermeester-generaal alle kastanjes uit het vuur liet halen. De hofhouding van de Keizer wist het al lang. Maar nu viel het erg op. Aan de top van het Duitse regeringsapparaat ontstond nu een zuigend machtsvacuüm, dat allerlei politieke tinnegieters en charlatans uit de staatkundige periferieën aantrok. Een wemeling van zoemende insecten rondom een walmende olielamp waarvan het glas steeds zwaarder beroette omdat niemand de pit neerdraaide en met kurk bestreek. In dit grillige schemerlicht draalde de vrede nader, niet wetend welke koers te varen.

II.1.4 De kittige generaal Gröner

Wilhelm Gröner (1867-1939) volgde Ludendorff op. Zijn loopbaan was minder spectaculair dan die van zijn voorganger. Maar hij werd al vroeg toegevoegd aan de Berlijnse generale staf. Bij de mobilisatie werd hij verantwoordelijk voor het militaire transportwezen en vooral de spoorwegen. In die hoedanigheid voldeed hij uitmuntend. Hij kwam in deze functie met alle bevolkingslagen in aanmerking. Ook met de socialisten. Hij kon zich goed inleven in hun standpunten, omdat hij ook uit een middenklassegezin voortkwam te Württemberg. Hij was beslist geen Pruis, snauwde niet en keek niet neer op burgers. Hij bezat niet de stierennek die zo typerend was voor de Pruisise stafofficier, bezigde ook geen monocle, sprak met het zacht-geüende Württemburgs accent, liep verend, met kittige, soms dansende pasjes en liet mensen uitspreken.

Hij zat nu met de erfenis-Ludendorff in zijn maag. Het verzoek op opgave van de wapenstilstandsvoorwaarden was op weg naar Washington. Hij zag in, dat dat leek op een erkentenis van de nederlaag. Ludendorff had onderscheiden naar informatie-inwinning over de voorwaarden waaronder een wapenstilstand verkregen zou kunnen worden en het feitelijk vrágen om zulk een stilstand. Ludendorff had zichzelf wijsgemaakt dat men voorwaarden zou kunnen verwerpen zonder nader contact met de vijand en dat een verzoek op wapenstillegging altijd inhield dat men onderhandelingen moest starten. Gröner verwierp dat onderscheid. Dat was te subtiel. Max van Baden had gelijk: het verzoek om voorwaarden impliceerde dat men aan het eind van het Latijn was. Het was dus een stomme zet. Maar ze was gedaan. Het was onwerkelijk te veronderstellen dat de vijand hier propagandistisch geen mondiaal gebruik van zou maken, met alle gevolgen van dien voor de Duitse binnenlandse toestand politiek gezien.

Want Gröner besefte beter dan de Pruisische generaals dat de Duitse bevolking zich grotelijks bedrogen zou voelen. Ludendorff had gedacht dat hij de periode waarin de voorwaarden bestudeerd zouden worden voor het openen van vredesonderonderhandelingen zou kunnen gebruiken om de legerfronten in het westen elastisch recht te trekken. Het leger had dan tijd gewonnen om loopgraven en onderaardse bunkers te bouwen – de zogeheten "*Stollen*"—en de ammunitievoorraden en voedselrantsoenen achter de linies te vergroten en te verbeteren. In het voorjaar zou men dan kunnen hergroeperen en vanuit de betere afwachtingsposities alsnog de strijd kunnen hervatten. Zo was het in de dagen van Napoleon en Keizer Wilhelm I ook geweest. Gröner had veel meer gevoel voor de enorme rol van de massamedia die zich breed zouden storten op het verzoek om wapenstilstandsvoorwaarden. De Duitse socialistische pers zou daar de draai aan weten te geven dat de Pruisische opperbevelhebbers Duitse burgerij en arbeidersklassen sedert 1916 ronduit een verkeerde voorstelling van zaken hadden gegeven. Gröner was niet blind voor de ontwrichtende werking van de persistente en doeltreffende Britse blokkade op de Noordzee op de Duitse bevolking, de elite dáárgelaten. Die bovenlaag leed overduidelijk geen gebrek. Die kon de opulente levensstijl van voor de oorlog gewoon voortzetten. Sedert 1916 leden de mindere klassen aan a-vitaminose. Ze kregen geen vers voedsel meer. De vleesrantsoenen waren sterk verminderd. Er was veel surrogaatvoedsel in omloop. Het regeringsbrood leek soms wel cement. En de laaggeprijsde bloedrode eenheidsworst moest je niet goed bekijken als je die van het vel had ontdaan. De voedseldistributie kon de toets der critiek niet doorstaan. De zwarte markt tierde welig.

In 1917 hadden de de arbeiders in de winter geen aardappelen en zuivel meer kunnen krijgen. Ze hadden het moeten doen met knolrapen en suikerbieten, aangemaakt met azijn en karnemelkse pap van matige en verdunde kwaliteit. Spek was een bijzonderheid, een delicatesse die eerst betast,

besnoven en bevoeld moest worden voordat de kostwinner de doorregen lap kon consumeren, gadegeslagen door de vergrote ogen van zijn kroost dat het water in de mond kreeg bij de kauwbewegingen van het hoofd van de echtvereniging. De Spaanse griep had door alle lagen vat gekregen op de bevolking. De overheid durfde het oversterftecijfer over de wintermaanden in april 1918 niet publiek kenbaar te maken. Met dit ondermijnde volk, dat zwaar teleurgesteld was in de doeltreffendheid van zijn ambtenarij en de aanvalskracht van zijn leger, kon men geen remobilisatie beproeven in mei 1919 --- een herleving van *Das Volk im Waffen*, iets, wat Ludendorff de keizer nog steeds had voorgehouden.

Daaraan deed niet af dat in het voorjaar wellicht oogsten uit de bezette Ukraïne en Georgië zouden kunnen doorkomen in centraal-Europa. Daarvoor zouden dan de spoorwegen vrij gehouden kunnen worden nadat de nieuwere lichtingen naar het kortere westelijke front waren gebracht. Maar ook dan zou een billijke en evenredige distributie veel tijd vergen, want veel van dat geoogste zou moeten worden verwerkt tot regeringsrantsoenen --- het beruchte commiezenbrood waarin ook aardappelmeel, houtsnippers en maisresten waren verwerkt, de regeringsworsten met hun suspecte onherleidbare ingewandsresten van ratten, honden en katten, de met zaagsel aangelengde oliën en duchtig bewerkte vetten van dierlijke herkomst –waarbij uiteraard het worstelend frontleger voorop zou staan bij de verdeling. Met dit volk, zo besloot Gröner, kon men eenvoudig de aankomende winter niet in. Het zou zich niet langer met willoosheid laten verdeemoedigen in het belang van iets wat als *Weltmacht* al lang geen wervende betekenis meer had. *Weltmacht* kon men niet eten. Het smaakte niet. En zeker niet naar meer.

Wat de keizer betreft, die had voor Gröner aanstonds, na eerste en wat grondiger kennismaking afgedaan. Die leefde in een schijnwereld. Hij was niet in staat, had Gröner moeten vaststellen, ingewikkelde problemen coherent te overzien. Hoofd- en bijzaken kon hij niet onderscheiden. Dus het verschil tussen tactische manoeuvres en strategische beslissingen was aan deze majesteit niet besteed. Hij barstte zo nu en dan uit in tirades over de Duitse onoverwinnelijkheid, de kracht van het Duitse zwaard en de noodzaak om met nieuwe herinneringsmedailles aan veldslagen het Duitse leger vitaal elan in te pompen. Over de Rijksdag sprak hij met grote minachting. Omgaan kon hij alleen met zijn betresde en rijkelijk gedecoreerde kameraden uit zijn militaire huis die hem voortdurend, brollend in kazernejargon en onderbroekenhumor, hakkenklakkend gelijk gaven. Die man, kortom, zat alleen maar in de weg. Als hij niet aftrad zouden de onderste massa's in beweging komen. Er zat een burgeroorlog in de lucht. Kon die niet voorkòmen worden, dan was het *finis Germaniae*. Het einde van de Germaanse stam. Met die Latijnse woorden op de lippen had Ludendorff afscheid genomen van zijn staf. Gröner nam althans dát van de man over. Het einde van Duitsland. Daar was Gröner al in een week achter. Dat kon slechts voorkòmen worden door compromissen te sluiten met de socialisten, die tot op dan toe een betrouwbaar en hecht blok waren geweest in de Rijksdag. Zonder hen zou het verder echt niet gaan. Men danste sedert het uitgaan van het wapenstilstandsverzoek aan Washington op een vulcaan.

II.1.5 De keizer als een buiten het voetlicht geplaatste prima-donna

II.1.5.1 De keizer kan niet tegen ingewikkeldheden

Discussies waren aan de keizer, Wilhelm II uit het Huis Hohenzollern (1859-1941) nimmer besteed. Lange overleggingen verveelden hem overduidelijk. Ingewikkeldheden moest men hem niet voorleggen. Dan begon hij geïritteerd met de vingers van de rechterhand op tafel te trommelen,

rukkerig héén weer te schuiven en anecdotes van zoutloos gehalte op te halen die zijn gevolg al ontelbare malen had moeten aanhoren. In een eerste bespreking met Gröner overr de logistieke problemen die zouden ontstaan als men de troepen van het veldleger rechts van de Rijn zou moeten brengen binnen een gefaseerd opmarsschema waarbij de geallieerden de wegtrekkende troepen steeds op vijf kilometer afstand zouden mogen nadringen, begon Wilhelm II al spoedig weer over het zeeboe-kalf op het jachtslot Cadinen te spreken en het feit dat het dier al zelfstandig naar de voerruif liep. Het duurde even voordat Gröner doorhad dat zijn *Oberste Kriegsherr* hier niet in codes repte over een bijzonder transport dat bij de terugname van de linietroepen speciale logistieke voorzieningen eiste, maar dat het inderdaad ging om een kalf dat nog gezoogd werd en dat de moeder soms wegtrapte. Wilhelm zwetste er steeds maar wat op los, onderbrak ieder technisch vertoog met hinderlijke moppen en stond, als dat allemaal niet hielp, ineens op, met de mededeling dat men beslist niet te laat moest zijn voor de lunch. Die werd doorgebracht met de laatste hofroddels en onzinnige beschouwingen over wat Duitsland te zijner tijd met Nederland en Koerland zou moeten doen na de verpletterende overwinning. Van Duitsland, uiteraard. Iets anders kon Wilhelm zich niet voorstellen.

Er zijn liters inkt verspild aan verklaringen, waarom Wilhelm II deed als hij deed. Veel medische beschouwingen over hersenletsels opgelopen bij de moeizame partus van het wicht, dat in stuitligging ter wereld kwam en waarbij de moeder niet meer, totaal versuft door de toediening van chloroform, kon persen. De infectueuze bijstand van Engelse artsen die hun handen niet tijdig reinigden, het terzijde leggen van de pasgeborene omdat alle aandacht op de stuiptrekkende moeder was gericht, het uit de kom hangende linkerarmpje, dat onder de zuigeling lag en dat vanaf het begin af aan verkeerd behandeld werd. Feit is, dat Wilhelm invalide ter wereld kwam, in een maatschappij waarin fysieke vitaliteit alles was, waarin op de spits gedreven mannelijkheid een onwaardeerbare karaktertrek was en waarbij een kroonprins voorbestemd was voor het opperbevelhebberschap van het hele defensie-apparaat. Een bestemming waaraan Wilhelm nooit zou kunnen voldoen, maar die hij als kwaliteit toch op zich zou moeten nemen.

II.1.5.2 Wilhelm: de verkeerde man, op de verkeerde plaats in de verkeerde periode

Het doet er niet toe of Wilhelm een pathologisch geval was[22]. Het doet er slechts toe dat hij de verkeerde persoon was op de verkeerde positie, waarin hij waarachtige regeringsmacht had, die hij

[22] Dat is het standpunt van Virginia Cowles*, De "Kaiser", Het leven van Wilhelm II van Duitsland*, een standaardwerk omtrent dit thema. In het Nederland uitgegeven door H.J.W. Becht's Uitgeversmaatschappij NV, Amsterdam: 1963, vertaling W.C. van Veenendaal, oorspronkelijke titel: The Kaiser. Cowles geeft aan dat Wilhelm, niettegenstaande zijn handicap ogenschijnlijk normaal aan het intense publieke leven deelnam rondom zijn persoon als staatshoofd en daar kennelijk intens van genoot. Hij geneerde zich niet voor zijn lichaamsgebreken maar toonde ze ook niet ostentatief. Waarom zou hij ook. Hij drapeert bijna altijd de officiersmantel over de kreupele linkerarm, houdt er een maarschalksstaf voor het houdt die arm op de rug of in de klep van de uniformjaszak.Wilhelm bleef evenwichtsstoornissen houden, kon dus niet zonder trapje op zijn paard komen en moest een apart zadel hebben met een hooguitstekende knop om zich klemvast te drukken. Natuurlijk mocht dat nooit gefilmd worden, al gebeurde dat toch. Op internet zijn die afgekeurde filmpjes te kust en te keur voorradig. Hij kon niet tegen tegenspraak, wilde daarentegen excessief gevleid worden en zag in ieder, die enigszins met hem van mening verschilde, terstond een persoonlijke vijand die uit zijn directe omgeving krachtig verwijderd diende te worden. Dat heeft Wilhelm II dan gemeen met menig leidinggevende, die ook beseft dat hij eigenlijk een positie bekleedt die zijn krachten te boven gaat. Dat is met erg veel leidinggevenden zo. Daarom omringen zij zich met hovelingen. Die zijn er genoeg, want vaak is vleien en nietzeggendheid de beste methode om de apenrots die het menselijk levenslot moet bepalen te beklimmen. Dat maakt die mensen nog niet pathologisch. En al zouden ze het zijn, dan zijn het daarmee ook niet terstond sociopathen. Ik zal nog aangeven, dat van de belangrijkste geallieerde westerse regeringsleiders de meeste niet goed tegen tegenspraak konden. Woodrow Wilson bijvoorbeeld. Hij kon niet velen, dat zijn theoretische inzichten werden geralitiveerd door een practische, pragmatische en opportunistische

nimmer heeft aangekund. Het doet ertoe dat zijn naaste omgeving dat heel goed wist. Het doet ertoe, dat deze omgeving niet beter wist te doen dan al deze defecten in 's mans lichamelijkheid, psychisme en sociale vermogens volledig te verheimelijken, waartoe noodzakelijk was dat de kring geïnformeerden zo klein mogelijk bleef. Tot aan de mobilisatie van juli 1914 was dat nog enigszins gelukt. De keizer kon worden voorgesteld in glanzende wapenrusting, de stramme parades afnemend van zijn in perfecte ganzenpas voorbijdreunende soldaten, als koen ruiter de artilleriebatterijen inspecterend, als groot-admiraal een ontzagwekkende vuurmond beschouwend op een van zijn indrukwekkende grijze superslagschepen in de haven van Kiel.

De hokkende, schokkerige en flitserige zwart-wit bioscoopjournaals laten hem helmboswuivend zien, op grote afstand, soms iets dichterbij als hij de geschoeide rechtervuist direct in het gelaat van Edward VII, de Engelse koning op staatsbezoek in Berlijn, schijnt te drijven. Deze journalen zijn stom. Zelden hadden zijn onderdanen hun keizer horen spreken. De commanderende opperofficieren hadden hun *Oberster Kriegsherr* nooit in functie meegemaakt. Via internet kan men tegenwoordig ook deze figuur beluisteren, omdat vanaf 1890 zijn stem vastgelegd werd op wasrollen via een dictafoon. Men geniet dan een gehoorsensatie die 's mans onderdanen destijds onthouden bleef. Het is de Pruisische bevelerige stem, met de hoge gierende nasale uitgangen en de hakkerige open vocalen, waarin louter gemeenplaatsen worden gedebiteerd, liefst die welke een garde-luitenant houdt voor de hoogste historische diepzinnigheden.

II.1.5.3 Een gegalonneerde, glinsterende nul

Het vaderland. En het eeuwig Duitsland. Afgunstige mogendheden. Cultuur, het staatswezen, de keizer-idee, de trouw van de germaan. Wereldmacht. Een plaats onder de zon. Het Duitse wezen. De omsingeling van Duitsland. Tegenover de decadentie van de latijnse rassen. Het gele gevaar. De onderdanen zullen ze in de extra-edities van hun dagbladen hebben kunnen lezen. De keizer had gesproken. Het was waar, want hij zei het. Maar wat hij zei was onbegrijpelijk, tenzij hij improviseerde. En dan was het doorgaans iets wat nooit gezegd had mogen worden, zeker niet door deze man, bij deze gelegenheid, op deze plaats, bij deze aanleiding en over dit onderwerp. Even was er tumult, zelfs in de doorgaans zo gezagsgetrouwe rijksdag. Dat luwde wel. Want het was toch de keizer. Een heerser bij de gratie gods. Die wist toch, aldus de onderdanen, wat hij deed.

Maar na de mobilisatie kwamen ze er achter, dat hij werkelijk van de algehele situatie niets begreep. Ze reduceerden hun krijgsheer tot een handtekeningen zettende marionet. En tot die positie in de coulissen liet de ijdele snoevende man die opgeleid was om steeds prima donna te mogen spelen in het koesterende voetlicht, zich gaarne terugbrengen. Hij drong de gedachte dat hij er totaal niet meer toe deed vaardig terug. Dat kon hij werkenderweg steeds beter. Zijn hofpaladijnen en narren bleven buigen, glimlachen en de hielen rinkelend met de sporen tegen elkaar slaan.

Een knip met de vingers van de rechterhand, en de champagne van het oude vertrouwde merk kwam eraan in de beslagen koeler, opdat de lichte onrust die de dagelijkse verliesstaat van het front zou

---

charlatan als David Lloyd George of een beroepscynicus als de atheïst George Clemenceau. Niemand heeft tot op heden durven beweren, dat Wilson daarom ook een pathologisch geval was. Hij had gewoon een enorm bord voor zijn kop. Zoals de meeste welgeslaagde politici. Het zijn prima donna's. Als ze dat niet waren, zaten ze niet waar ze zitten. Ontvalt hen de hofhouding, dan komen ze in een depressie.Ik bezie Wilhelm daarom vanuit het standpunt van Cowles: een normaal mens met nukken die door zijn omgeving vergroot werden. Onevenwichtig, zoals velen. Vooral leidinggevenden. Of wat daarvoor doorgaat.

teweegbrengen onmiddellijk werd afgedempt. De keizer had inmiddels wél begrepen, dat als hij er werkelijk iets toe zou moeten doen, zijn volslagen onkunde en gebrek aan doorzettingsvermogen al te stuitend aan het daglicht zou treden. Tot dat inzicht was Gröner na de eerste stafbijeenkomst te Spa al gekomen. Al had hij wel iets dergelijks vermoed.

II.1.6 Een Rijkskanselier met Spaanse griep: Max van Baden

II.1.6.1 Max is Pax und Pax ist Max

De rijkskanselier Georg von Hertling had zich grotelijks bedrogen gevoeld door Ludendorff, die pas op het aller- allerlaatste moment de desolate toestand van het Duitse veldleger aan het westelijk front had willen openbaren, ondersteund met een aantal tabellen en een staat van de aanwezige voorraden achter de linies. De bejaarde kanselier had het niet kunnen verdragen. Hij had hartritmestoornissen gekregen en daarna vermoedelijk een reeks lichte beroertes. Wat hem vooral stak, was dat Ludendorff op dat moment er geen been in zag niettemin gewoon op zijn post te blijven zitten, gesecundeerd door de immer zwijgende veldmaarschalk Von Hindenburg. Von Hertling had geen nader onderzoek willen doen naar de juistheid van de feiten, waarop Ludendorff zich beriep.

Achteraf is gebleken dat Ludendorff hier aanmerkelijk had overdreven. De linies bleven, evenals de achterwaartse gelederen, gesloten in de loopgraven en in het veld. De manschappen gehoorzaamden. Ze waren aan het eind van hun krachten, hun artillerie vuurde niet zorgvuldig meer omdat de lopen uitgesleten waren van het vele vuren, de granaten bleken steeds vaker niet naar behoren afgewerkt. De medische voorzieningen waren onder de maat. Het verband was van papier, desinfecterende middelen schaars, de lazaretten overvol. Maar de troepen bleven waar ze stonden, muiterij kwam niet voor. Niet in vijandelijk land. In het achterland, dat was wat anders. Von Hertling kon zich niet voorstellen dat de keizer Ludendorff niet zou ontslaan. Want ook de keizer was onkundig geweest van alles wat Ludendorff ineens te berde had willen brengen. De *Oberste Kriegsherr* durfde niet. Hij durfde dat pas, als een ander daar de verantwoordeing voor zou willen nemen tegenover de rijksdag. Von Hertling, die steeds was meegegaan in Ludendorffs voorstelling van zaken kon dat bezwaarlijk zijn. Hindenburg suggereerde hem daarom als zijn opvolger Maximiliaan Prins van Baden (1867-1929).

Die had een goede reputatie bij de rijksdag. Hij gold als liberaal aristocraat met democratische neigingen --- wat daaronder ook verstaan mocht worden, want veel idee had ook Hindenburg daar niet van. Daarom had de *Oberste Heeresleitung* deze Max ook steeds een verdacht sujet gevonden. Max had zich al vroegtijdig gedistantieerd van de idee dat Duitsland door de nood gedrongen deze oorlog had moeten voeren om *Weltmacht* te verkrijgen. Hij had sedert 1916 aangedrongen op een *Verständigingsfrieden*, een compromisvrede waarbij het machtsevenwicht op het Europese continent weer hersteld zou worden. Daarbij zouden de bezette gebieden ontruimd moeten worden, al bij de wapenstilstand. Geen annexaties nadien, geen schadeloosstellingen. Dat was precies, wat Ludendorff deed walgen. Die Max – in de straten van Berlijn werd gescandeerd *Max ist Pax und Pax ist Max* -- was nu juist de figuur die mooi de wapenstilstand van Duitse zijde kon inleiden.

II.1.6.2 Max moet de schuld krijgen van alles

Max zou de razernij van de Junkers, de militaristische autocratie, over zich heen krijgen, de verontwaardiging van de grootindustriëlen – die hadden juist annexaties bepleit wegens hun

delfstoffentekorten – die vervolgens hun fabrieken zouden sluiten en de arbeiders zouden revolteren. Max zou de schuld krijgen. Van alles. Hij zou geen parlementair vertrouwen krijgen van een rijksdagmeerderheid. Zeker niet van de geharnaste conservatieven. De keizer kon hem even laten bungelen en dan ontslaan. Dan had Ludendorff tijd gewonnen. Hij had zijn leger nieuwe afwachtingsposties kunnen laten innemen in de tussentijd en nieuwe lichtingen kunnen oproepen --- want dan zou de burgerlijke regering de dienstplichtige leeftijd tijdelijk wel tot zestien jaar hebben verlaagd. Dan kon Ludendorff in april 1919 opnieuw een voorjaarsoffensief starten. De progressieven hadden dan hun kans gehad.

II.1.6.3 Het Duitse verzoek tot vredesherstel

Dat was de toeleg van Ludendorff. Maar Max had hem dóór. Hij nam de benoeming aan. Maar hij vroeg niet om voorwaarden voor de wapenstilstand. Hij legde de bal neer bij de adressant, Woordrow Wilson. Hij schreef hem aan, als een soort scheidsrechter, die het beste met de wereld voor had. Hij noemde de woordcombinatie ”verzoek om een wapenstilstand” niet. Hij vroeg Wilson om het “herstel van den vrede ter hand te nemen”. Ik citeer nu uit de officiële Nederlandse staatsbescheiden. De redactie was zeer handig. Ludendorff kon er niet veel mee. Vooral kon hij later de kanselier niet verwijten dat hij een soort “overgave” had aangeboden. Max wist, dat Ludendorff die kant op wilde – hij doorzag het zondebok-syndroom waaraan Ludendorff leed om zijn eigen falen te verheimelijken en vooral zijn paniekaanvallen – en deed op 6 oktober direct na middernacht in een diplomatieke nota Wilson het volgende weten:

“*De Duitsche Regeering verzoekt den President van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika het herstel van den vrede ter hand te nemen, alle oorlogvoerende Staten van dit verzoek te verwittigen en hen uit te nodigen tot het afvaardigen van gevolmachtigden voor het aangaan van onderhandelingen. Zij aanvaardt het door den President in zijn Boodschap van 8 Januari 1918 en in zijn latere uitingen, met name in de rede van 27 September opgestelde program als grondslag voor vredesonderhandelingen.*

Om verder bloedvergieten te voorkomen verzoekt de Duitsche Regeering onverwijld een algemene wapenstilstand te land, te zee en in de lucht af te kondigen.”

De Zwiterse gezant te Washington, een vertegenwoordiger van een neutrale natie, deed de nota toekomen aan Wilson. Duitsland had immers zelf geen gezant meer te Washington. Op verzoek van Max maakte de gezant deze démarche onmiddellijk openlijk kenbaar aan alle staten die diplomatiek geaccrediteerd waren te Washington, waaronder Nederland. Dat was een handige openingszet.

II.1.6.4 Wilson moet namens de USA vredesherstel-voorwaarden noemen

Max liet het aan Wilson over om de redactie van de mogelijke wapenstilstand te voeren. Wilson moet die stilstand aankondigen, de onderhandelingen daartoe eventueel leiden, en het tijdstip van inwerking treden bepalen. Max verwijst daarbij naar eerdere politieke stellingnames van Wilson. Hij noemt een Boodschap aan het Congres van de USA. Daarin heeft Wilson veertien punten genoemd waaraan een blijvende vrede zou moeten voldoen om de volkerengemeenschap te consolideren. Op die punten kom ik aanstonds terug. Deze vraag is een wilsuiting van Duitsland die Max aan alle staten van dat moment notificeert: het is immers een standpunt dat Duitsland inneemt jegens alle staten, *erga omnes*. De oorlogvoerende en de neutrale. Daarbij heeft Max vooral Nederland op het oog.

Daar immers zijn twee universele vredesconferenties gehouden, daar staat ook het Vredespaleis. Dat moet dus bij uitstek de plaats zijn waar over de inwilligbaarheid van dit verzoek onderhandeld zou kunnen worden. Daarom krijgt Den Haag deze nota direct in vertaling aangereikt via de Duitse gezant.

Kort tevoren, op 5 oktober, heeft Max de rijksdag ingelicht. Hij legt de nota over. Daarmee legt hij de rijksregering vast. Ludendorff kan nu niet meer terug. De nota is nu in de openbaarheid en Max draagt er de exclusieve parlementaire verantwoordelijkheid voor. Stemt de rijksdagmeerderheid met zijn opstelling in? Hij vraagt dat nu uitdrukkelijk. Hij wil regeren via het vertrouwen dat de meerderheid van de volksvertegenwoordiging in hem heeft. Zolang dat bestaat, zal hij zijn ambt uitoefenen. De keizer kan niet terugfluiten. Max heeft aldus de *Oberste Heeresleitung* links en rechts feilloos gepasseerd. Het is knap. Ludendorff werd razend. Deze Max liep hem verdomme uit de hand!

II.1.6.5 Max vlucht in de Spaanse griep

Ludendorff organiseerde nu een soort militaristische campagne tegen Max. Een soort van verkapte staatsgreep. Max werd bedolven onder laster. Hij was een hoogverrader. Hij pleegde vaandelvlucht. Hij was een homo. Hij deugde niet. En ga zo maar door. Daar kon Max niet tegen. Hij wist zelf niet, dat hij hier niet tegen opgewassen was terwijl hij zich toch steeds weer als eerloze schelm moest begeven tussen de meesmuilende camarilla van ’s keizers entourage. Hij trachtte zich stoïcijns te houden, immuun ook jegens de keizer die hem steeds meer begon te verwijten zonder enige feitelijke grondslag aan te voeren en jegens de mede-aristocraten wier achting hij toch op hogere prijs stelde dan hij tevoren had beraamd. Hij vluchtte in de Spaanse Griep. Die heerste, dat is waar, maar Max kwam bijna zijn kamer niet meer uit. Zolang Ludendorff aan het machineren was bleef hij in de schemering van zijn lijdenssponde. Hij had een geheimzinnige toverdrank gekregen tegen de koortsaanvallen. Hij was daardoor, aldus de regeringsbulletins, onaanspreekbaar en bewusteloos. Op 26 oktober vernam Max dat de keizer Ludendorff toch zijn congé had gegeven. Veel te laat. De generaal was een geduchte onruststoker gebleken.

Maar Max was de leiding van de chaotische gebeurtenissen geheel ontglipt. Hij lag voornamelijk voor pampus op zijn ziekenkamer. Daar vernam hij dat de straatrevoltes waren losgebarsten. Hij had telefonisch contact met de keizer, die van geen wijken wist en steeds blafte dat hij, Max, de soep had gekookt. Nu kon hij hem opeten óók. En dan werd de hoorn weer op de haak gedreund in het Grote Paleis te Berlijn. Op een gegeven moment bleek Max dat de keizer zoek was. Hij was er vandoor gegaan. Zijn keizerlijke roomkleurige trein raasde naar Spa in de Belgische Ardennen. Naar Hindenburg. Die massieve reus, die de keizer zou beschermen tegen het plebs. Zó kon Max niet meer regeren: hij had voor wetsbesluiten en keizerlijke decreten altijd de keizerlijke signatuur nodig. Hij ontbood nu de fractievoorzitter in de rijksdag van de Sociaal-Demokratische Partei Deutschlands, Friedrich Ebert. Een zwaarwichtige, nauwgezette, sombere en problematiserende ambachtspatroon, een zadelmaker. Een pietluttig administrator, een magazijnbediende zonder humor, maar oer-betrouwbaar. Max deelde Ebert mee dat HIJ nu Rijkskanselier was. Max deelde voorts mede dat de keizer afgetreden was. De Duitse staat was nu waarschijnlijk een volksrepubliek. Enfin, zei Max, Ebert zou wel weten hoe hij het nu moest aanpakken. En verliet de geschiedenis.

II.1.7 Matthias Erzberger

Inmiddels was dat verzoek om vredesherstel de deur uit. Dat betekende dat Duitsland bij de afhandeling ervan voorlopig de regie kwijt was. Dat was vanuit het standpunt van de *Oberste*

Heeresleitung natuurlijk vervelend. Want dat had die wapenstilstand eigenlijk alleen maar gezien als een opschortingsfactor bij het hervatten van de militaire operaties waarbij het Duitse veldleger nog altijd actief strijdend het toneel beheerste. Ludendorff had bedacht dat op de rechterrijnoever aanmerkelijke recuperatievoorzieningen zouden kunnen worden aangelegd met een integrale stoplijn lopend vanaf Koblenz naar Dortmund en dan langs het kanaal naar de Dollard en Eemshafen. Tussen Rijn en stoplijn zou dan het veldleger kunnen worden gereëncadreerd, de nieuwe lichtingen zouden over de compagniën kunnen worden verdeeld en geoefend door de oude rotten, die de loopgravenoorlogen gewend waren en ook ervaring hadden met stormbrigades. In het voorjaar zou dan weer een offensief kunnen worden gestart. Daarvoor was dan wel noodzakelijk dat de onderhandelingen tot die tijd slepend gehouden zouden kunnen worden. Daarvoor was van groot belang dat de leider van de Duitse delegatie te Den Haag – daar zou Wilson inderdaad wel de wapenstilstandsonderhandelingen willen voeren – als was in de handen was van de *Oberste Heeresleitung*. Ludendorff meende daarvoor zijn mannetje gevonden te hebben in de persoon van Matthias Erzberger (1875-1921). In hem herkende Ludendorff zijn eigen blinde ambitie en gebrek aan ontvankelijkheid voor eigen tekortkomingen. In anderen weten we altijd precies aan te geven waarom zij de schil zijn van de eigen banaan, die ze al lopend trachten te verorberen, maar die tevens, onverhoeds loslatend, ook de val inluidt van de driftig voortreppende consument. Die dan ook meteen al de tanden door de bovenlip valt. Daar hoopte Ludendorff bij Erzberger op.

Ludendorff had wel gemerkt hoe kinderlijk verheugd Erzberger was geweest toen hij, zoon van een kleine middenstander en ook nog katholiek, met alle égards door de generaals werd ontvangen als rijksdagafgevaardigde voor de katholieke *Zentrumspartei* vanaf 1912. Erzberger was in 1912 in de fractieleiding gekomen van deze *Zentrumspartei* en had zich als militair specialist ontpopt. Hij was voornamelijk steeds voor de defensiecredieten geweest en bleek na augustus 1914 hartgrondig voorstander van de oorlogspolitiek van de generaals. Pas toen in 1917 de vraag gesteld kon worden of Duitsland deze oorlog nog wel behoorlijk kon winnen, was Erzberger wat afstandelijker geworden bij zijn frontbezoeken. Maar het veldleger was hem nog altijd heilig. Vol trots droeg hij, te pas en te onpas, op in het oogspringende wijze links op de borst van de geklede jas het Duitse IJzeren Kruis Eerste Klasse. Maar ook Erzberger was toch twijfels gaan koesteren over de haalbaarheid van een beslissende *Endsieg* ten voordele van Keizerlijk Duitsland. Hij was nu voorstander van een vrede zonder annexaties maar ook zonder herstelbetalingen. Daartoe had hij de *Zentrumspartei* weten te verenigen met de socialisten van de *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* en de *Fortschrittspartei,* de linkse progressief-liberalen. Drie partijen, die elkaar voordien eigenlijk naar het leven stonden en elkaar niet verder vertrouwden dan ze elkaar zagen. Erzberger was de spreekwoordelijke gepolitoerde aal in de emmer snot. Hij was glibberig. Maar met zaagsel kan ook de gladste aal gestropt worden. Daaraan zou Ludendorff te zijnertijd wel een mouw weten te passen.

Hij had Erzberger leren kennen als een echte Schwabische marskramer die ieder handelsartikel gloedvol wist aan te prijzen terwijl een klein listig glimlachje zijn bolle, steeds wat roodachtig aanzwemende, gezicht ontsierde. Een man, hunkerend naar de ministersfrak en nog een aantal burgerlijke onderscheidingen met plaque. Die man was te koop. En gelet op zijn uiterlijk: duur kon het niet wezen. Daarom was Erzberger Ludendorffs man. Dat was niet het geval met Gröner. Die herkende structuurloos opportunisme op kilometers afstand en had er weinig waardering voor. Voor Gröner, die, als een van de weinigen, echt studie had gemaakt van Wilsons volkerenrechtelijke opvattingen, was het nu tijd om dankbaar de uitgestoken hand van Wilson te vatten en te trachten de oorlogswaanzin te stoppen. En wel volstrekt. Niet om haar straks te hervatten. Hij was er

geenszins van overtuigd dat Erzberger dat óók deed. Wat Gröner betreft, hij kon zich niet onttrekken aan de gedachte dat Erzberger veel te blij was dat hij nu eindelijk de rol van groot staatsman kon spelen. Met een plaats in het vredeskabinet op ministerieel niveau. Hij had de man te vaak zien staan, zwetend in zijn zware kamgaren burgerpak, lispelend met de blocnote in de aanslag achter het sprekersrostrum in de rijksdag, als gold het een negociant in flessen wonderolie, gereed om iedere bestelling te noteren. Maar er was zo gauw niemand anders bij de hand. Ebert was overdonderd door zijn nieuwste waardigheid. Ebert wist zich waarachtig geen raad. Dus. Die kon Gröner beter even niet consulteren. Tenzij het onvermijdelijk werd. Het gevolg was dat Erzberger nauwelijks instructies kreeg. Maar een blanco-mandaat kreeg hij evenmin. Zeker niet op schrift, net uitgewerkt en voorzien van de parafen van de politiek verantwoordelijke bewindspersonen. Hij zou, zoveel was duidelijk, op een gegeven moment een seintje krijgen uit Washington van die Wilson. Dat zou dan een soort invitatie zijn voor onderhandelingen, vermoedelijk te Den Haag. Wilson had de Tweede Haagse Vredesconferentie vaak geprezen als de manier waarop het met de wereldgemeenschap de goede kant op zou kunnen gaan, dus die zou wel multilaterale onderhandelingen gaan voorstellen. Dan had Erzberger de Duitse ambassade vlak bij de hand, met talloze experts, waaronder een ambassaderaad die naar de omineuze naam Von Kriege luisterde. Die Von Kriege was een meester in het uitstellen, schorsen en delayeren en ondertussen kon Gröner kijken of er met die Ebert te praten viel. Er was een geheime telefoonlijn met de Berlijnse rijkskanselarij en het algemeen hoofdkwartier te Spa. Het eindtoestel zonder telefooncentrale stond op het bureau van de rijkskanselier. Max wist dat. Uiteraard. Die had via die lijn met Gröner overlegd. Ze herkenden in elkaar de hartgrondige pragmatici die de pest hadden aan de snoevende Pruisische generaals. Vermoedelijk had Max van Baden Ebert niet verteld waarvoor die aparte derde rijkstelefoon was zonder kiesschijf. Des te beter. Dan kon Gröner Ebert overvallen. Als een dief in de nacht.

II.1.8 Volkspresident Friedrich Ebert aan de telefoon

Ebert ijsbeerde in de nacht van 9 op 10 november in zijn statige kamer in hemdsmouwen rond zijn bureau. De broek aan de bretellen hoog opgetrokken, het vest open, zweetplekken zichtbaar onder de oksels. Niet een gewoon tafereel in deze statige ambtsbehuizing. De bedienden die zo nu en dan het hoofd om de portières staken spraken er schande van. Staatsrechtelijk was Ebert niet erg doorkneed. Maar zoveel wist hij toch wel van een constitutionele monarchie – een staatsvorm waar hij zijns ondanks toch hartgrondig voorstander van was – dat een rijkskanselier niet zomaar, als bij ingeving, zijn ambt mondeling kon overdragen aan een toevallige bezoeker, of diens komst nu tevoren was aangekondigd of niet. Niettemin had de onmiskenbaar sjieke en aristocratische Max van Baden dat zoëven toch gedaan.

Ebert had, in een vlaag van verstarrende verbijstering, gevraagd of de keizer dat goed vond. En als dat zo was, of er dan niet een benoemingsdecreet moest geslagen worden, waarbij Von Baden dan zou contraseigneren nadat de keizer had ondertekend. Daarna zou, net als bij een notaris, met zijn gelijktijdige afzegeling door de handtekeningen héén, de directeur van het keizerlijk burgerlijk kabinet moeten tekenen voor certficatie. Ebert had als rijksdaglid echt wel eens wetsbesluiten bekeken. En die hadden minsten drie handtekeningen met zo'n *Kaiserliches Innensiegel.* Het ging hier toch om het hoogste staatsambt? Daar was een modelinge overdracht toch echt niet genoeg voor? Von Baden had wat peinzend opgekeken. De keizer? Waar die precies zat, wist hij niet. Maar die had afgedaan. Afgetreden of zoiets. Waarschijnlijk naar het neutrale buitenland. Er was geen monarchie meer. Dus ook geen constitutionele. Ebert was nu volkspresident van een raad van

volksgevolmachtigden, zo zou Von Baden het eigenlijk willen samenvatten in het persbericht dat hij nog zou laten opstellen. Ebert zou met de juiste nomenclatuur wel raad mee weten, als socialist. Ebert moest het nu verder maar bekijken. Hij kon met de kabinetschef van de kanselarij daarover nog overleggen. Max had haast. Dat persbericht dat kwam nog wel. Er dreigde rumoer op Onder de Linden, de hoofdstraat, straks werden er nog stenen gegooid. En weg was Max.

Ebert zag zich al wegens hoogverraad en machtsaanmatiging op het schavot gehesen: de valbijl was nog steeds een middel tot verkorting van staatsgevaarlijke levens. Volksgevolmachtigden? Waar haalde die Baden dat vandaan? Hoe kon hij in het midden laten waar de keizer uithing? Was die soms óók al van kant gemaakt? Op dit moment ging de zachte zoemer van de telefoon zonder cijferrad.

Welhaast automatisch nam Ebert op. Hij had vroeger graag gezeten achter zijn gewichtige rolbureau van gemeentelijk fractievoorzitter te Bremen. Toen had hij gedroomd van een echt bureau-ministre met misschien wel drie telefoons tegelijk die alle drie tegelijkertijd om hulp smeekten. Gedachtenloos zei hij zijn naam. Er was ruis op de lijn. Er klokte iets. Toen zei een militaire stem: ”Gröner. Algemeen opperbevel.” Ebert wist even niet wat te antwoorden. Stamelend herhaalde hij zijn naam. Die zei de wederpartij niets, dat was duidelijk. Op dat moment wist Ebert zelf niet of hij waakte of droomde of hoe hij er van voren en van achteren uitzag. Maar die naam, Gröner, die zei hem wel wat. Dat was de nieuwe kwartier-meester-generaal, de opvolger van die Ludendorff. Hij vroeg aarzelend, of hij met die functionaris sprak. De stem bevestigde dat. De stem vervolgde dat het algemeen opperbevel eiste dat de militaire hiërarchie onaangetast door ieder burgerlijk gezag erkend bleef. Kon het daarvan uitgaan? Ebert bevestigde zulks.

Gröner vervolgde met de mededeling dat het leger in dat geval onvoorwaardelijk loyaal zou zijn jegens de rijksregering. Gröner eiste dat de rijksregering al het mogelijke zou doen om te voorkómen dat de officieren publiekelijk van hun rangonderscheidstekenen, schouderpassanten, vangkoorden en oorlogsonderscheidingen werden beroofd. In Spa was bekend dat de menigte zelfs gedecoreerde oorlogsinvaliden in dit opzicht niet ontzag. Hindenburg deed weten dat dat intolerabel was. Ebert verzekerde in dit opzicht het nodige te zullen doen. In dat geval, zo vervolgde Gröner, zou de legerleiding de regering bijstaan bij de binnenlandse ordehandhaving. Maar dan moest de regering linkse opstanden onverwijld de kop indrukken en de rechtmatige grondwettige regeringsvorm ten spoedigste hervatten. Ebert beloofde ook dat. Hij stamelde nog een hartelijk bedankt! Maar een korte klok verried dat de man in Spa de hoorn al op de haak had gelegd. Dit is het mythische *Ebert-Groener-pact van 10 november 1918*. Een binnenlands convenant tussen strijdmacht en burgerlijke regering[23]. Buiten iedere parlementaire verantwoordelijkheid gesloten op poly-interpretabele

[23] Zie ondermeer: Konrad Kwiet, *Geen radenrepubliek, De oorzaken van het conservatieve beleid van de voorlopige revolutionaire regering in Duitsland*, opgenomen in de serie: *14-18, De Eerste Wereldoorlog*, a.w. Vol 5, pp. 1662-1666. De exacte inhoud van dit eerste gesprek tussen Ebert en Gröner is nooit gerelateerd in een officieel document. Latere gesprekken wel, die welke gevoerd werden via de lijn Spa/Berlijn en die tussen Kassel/Berlijn en Koblenz/Berlijn, waarheen de afdelingen van de *Oberste Heeresleitung* zich uiteindelijk in december hadden verplaatst. Gröner geeft op dat hij Ebert in dit eerste gesprek meldde dat het keizerlijke leger zich ter beschikking stelde van de nieuwe regering. Hij was niet zeker of hij inderdaad met de leider daarvan sprak. Ebert antwoordde dat hij inderdaad nu Rijkskanselier was en dat hij het ambt had gekregen van Max van Baden. Met die laatste was Gröner bekend. Met Ebert ook, maar dan als fractievoorzitter van de *Sozialdemokratische Partei Deutschlands*. Gröner heeft later, bij ondervragingen, opgegeven dat hij Ebert verder niet vroeg naar de grondwetmatigheid van diens kanselierschap. Gröner ging meteen op de hoofdzaak in: was Ebert bereid om alles in te zetten op de handhaving van de openbare orde, rust en veiligheid in Duitsland en dus op die van de bestaande militaire hiërarchie, de discipline, de bestrijding van het radicalisme en inzonderheid van het Bolsjewisme? Ebert antwoordde dat hij daartoe bereid was. Hij stelde geen vragen of voorwaarden. Dat deed Gröner evenmin. Hij zou

voorwaarden. Noch Ebert noch Gröner hebben het gesprek ooit ontkend noch de primitieve strekking ervan[24]. Het pact zou beiden ernstige parten gaan spelen. En met hen de Duitse staat. En daardoor de hele wereld.

II.2 Een Nederlandse regering die er niets meer van snapt

II.2.1 De Nederlandse neutraliteitspositie sedert 1839

II.2.1.1 De immer dreigende Franse agressie

Nederland had in 1839 het streven om een Europese middelgrote mogendheid te worden definitief opgegeven. Het moest wel. In 1815 had het van de destijds geallieerde westerse mogendheden, die de Napoleontische agressies hadden bestreden en redelijk weten in te tomen, territoriale

---

Ebert nader opgeven hoe het terugtrekkingsplan van het veldleger conform de wapenstilstandsvoorwaarden eruit zou zien. Daar had hij tijd voor nodig. Daarmee eindigde dit inleidend gesprek. Gröner behield dus tijdens de terugtrekkings- en demobilisatiefases het daarvoor noodzakelijke militaire gezag. Daarmee zou Ebert zich niet bemoeien. Toen Ebert later om militaire bijstand vroeg om het burgerlijke gezag overeind te houden tegen de voortdurende aanvallen van communistische zijde, antwoordde Gröner dat de afspraak van 10 november 1918 zich daarover niet uitstrekte. Dat was een kabinetsaangelegenheid. Ebert was op dat moment zeer benauwd voor de door Karl Liebknecht aangekondigde staatsgreep ten behoeve van het Bolsjewisme. Wellicht overschatte Ebert de invloed en betekenis van Liebknecht op 10 november. Rosa Luxemburg was tegen de drijverijen van Liebknecht – ik besprak dat al in de hoofdtekst—en zij won op dat moment zeker aan invloed in kringen van de Spartakusbond die zich formeerde tot de *Kommunistische Partei Deutschlands*. Liebknecht stond teveel bekend als een revolutionair ongericht projectiel. Scheidemann had vanuit de Rijksdag al de Duitse Volksrepubliek uitgeroepen, Liebknecht deed dat later nog eens dunnetjes over staande op de randen van de fonteinpartij op de Gendarmenmarkt. Hij repte toen van een Vrije Socialistische [Duitse] Radenrepubliek, een term die zijn gehoor merkbaar tegen de haren instreek. Liebknecht wilde in ieder geval géén nationale grondwetgevende vergadering afwachten, onder leiding van een kabinet-Ebert bijeen te roepen (en te kiezen). Zie: *The November revolution*, *1918/1919*, Deutsche Bundestag Historical Exhibition Presented By The German Bundestag, bundestag.de/resources/blob/189772/8b9e17bd64e64c8e3a95fc2305e132/november_revolution-data.pdf. Ebert keurde het optreden van Scheidemann en Liebknecht af. Maar hij voelde zich de teugels ontglippen. Iedere hulp van wie dan ook was hem op dat moment welkom. Dus ook die van Gröner, die hij eigenlijk meteen had moeten aanzeggen dat hij niet bevoegd was de beschikbaarheid van het veldleger aan te bieden aan het kabinet en de rijkskanselier. Die beschikbaarheid hoorde vanzelfsprekend te zijn. Zie verder: Arnulf Scriba, *Ebert-Groener-Pakt*, op de site LEMO Lebediges Museum Online, 15 augustus 2015, CC BY NC SA 4.0 dhm.de/lemo/kapitel/weimarer-republik/revolution/ebertgroener/ Voorts: Karl Dietrich Bracher, Manfred Funke, Hans-Adolf Jacobsen (eds.), *Die Weimarer Republik 1918-1933*, Uitgeverij: Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1998. Verder: Reinhard Sturm, *Vom Kaiserreich zur Republik 1918/19,* opgenomen in: *Informationen zur politischen Bildung*, Uitgeverij: Bundeszentrale für politische Bildung aflevering 261, Bonn, 2003.

[24] Zie uitvoerig over dit gesprek en de consequenties: Alexander Nikolajczyk, *Verrat an der Revolution? Das Bündnis Ebert-Gröener und seine Entwicklung bis 1918*, Seminararbeit 1999, op de site GRIN Wissen finden & publizieren, eBooks und Bücher gron.com/document/98110. Ebert heeft later nooit veel losgelaten over het gesprek, Gröner wel, maar toen moest hij zich verdedigen tegen allerlei aantijgingen van extreem-rechts in de nadagen van de Weimarrepubliek. Op 9 november had Gröner een telegram gezonden aan de rijksregering --- wie de kanselier ook mocht zijn – om duidelijk te maken dat de *Oberste Heersleitung* zich verplicht voelde onmiddelijke logistieke voorbereidingen te treffen voor de integrale terugtrekking van het veldleger dat in Noord-Frankrijk stond. Dat kon niet gebeuren zonder medewerking van de burgerlijke regering. Als dat leger eenmaal op Duits grondgebied was gearriveerd zou het daar steeds legering moeten hebben en ravitallering. Het spoorwegwezen zou daarvoor beschikbaar moeten zijn. Gröner somt dan de eisen op, waaraan die regering zal moeten voldoen, vooral met het oog op het transport van de talloze gewonden. Hij heeft later meegedeeld, dat hij daarom laat op de avond van 10 november via de geheime parallelgeschakelde lijn is gaan bellen om te weten te komen wat het kabinet dacht te gaan doen. Want Spa had nog niets gehoord. Als niet op korte termijn financiële ondersteuning zou zijn verkregen voor dat transport en voor de stationsvoorzieningen zou de terugtrekking in een totale chaos verlopen. Hij wilde blanco-chèques hebben van de kanselier, wie dat ook mocht zijn. Hij zou geen politieke competenties hebben willen definiëren noch afspraken hebben willen maken over de positie van het leger als “staat in de staat”, zoals later steeds is gesuggereerd, vooral door de socialisten. Daar was Gröner nog niet aan toe. Hij was stomverbaasd Ebert, die hij kende als mislukte zadelmaker, aan de lijn te krijgen. Hij kreeg financieel bevredigende toezeggingen en hing op. Daarom volstond hij in zijn dagboek te vermelden: “*OHL stellt sich der Regierung zur Verfügung*”. Zie de uitvoerige bebronning bij Nikolajczyk.

vergrotingen toegescheiden en vergund gekregen. Die mogendheden waren destijds: Het Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië, het Koninkrijk Pruisen, het Keizerlijk Rusland en het Keizerlijk Oostenrijk. Zij hadden genoeg van de Franse excessieve machtsaanmatigingen gekregen die Parijs zich sedert de zestiende eeuw onafgebroken had gepermitteerd in westelijk Europa. De Franse koningen hadden niets minder beoogd dan zich de positie te verwerven die de mythische Karel de Grote zich had toegeëigend in 800, toen de Paus hem in het frontportico van de Sint Pieter plotsklaps tot keizer zalfde met geheiligd chrisma in de kerstnacht, bij de dageraadsmis, van dat jaar. Plotsklaps: Karel had het niet verwacht. Hij was er ook ontstemd over. Paus Leo III[25], die helemaal van Karel en zijn leger afhankelijk was, was wat Karel betreft maar een ongelukkige klerk, die zich niets moest inbeelden. Een sacramenteel mietje, die zijn eigen adel nog niet eens onder de knoet wist te houden en dagelijks zijn leven niet zeker was. Een vent uit de onderklasse die op suspecte wijze zijn onbepaalde ambt had bemachtigd. Niet een vent, die over gekroonden hoofden te

[25] Paus Leo III was Paus van 26 december 785 tot zijn dood in 816. Hij was een volksjongen zonder veel opleiding. Maar hij had omtrent het pausschap grote verwachtingen, met name op het gebied van de uitoefening van wereldlijke jurisdictie in en over Rome. Dat zat Leo niet glad. De adel pikte dat niet, Van de gedachte dat er zoiets als een primaatschap van Petrus zou bestaan, dat de Paus de macht zou geven wereldlijke machthebbers aan te stellen, te bevelen en te ontslaan moesten zij niet hebben. Ze ontkenden ook de idee van de pauselijke hiërarchie, de apostolische successie en de leer omtrent de sacramenten die daar ten nauwste mee samenhangt. Leo was niet veel meer dan een simpele dorpskapelaan. Rome was verdeeld in machtsdistricten van elkaar bestrijdende adellijke gangs. Leo, zich verschansend in het Lateraan, was zijn leven niet zeker. Karel de Grote was op dat moment opgetrokken naar de Siciliën om daar zijn macht te consolideren en was bereid Leo asiel te verlenen. Op zijn terugtocht bracht hij Leo ook weer in diens Lateraans paleis in 800. Inmiddels beschuldigden adellijke raddraaiers Leo ervan dat hij zijn wijding tot bisschop van Rome op valse gronden verkregen had. Hij kon dus ook nooit wettig paus zijn. Alweer werd Leo gedetineerd. De paus zou daarop een eed gezworen hebben dat de beschuldigingen onwaar waren. Dat moet hij dan bij geschrifte gedaan hebben want eerder was een deel van zijn tong bij de schermutselingen in Rome uitgerukt. Hij durfde de kerstmis van 800 niet op te dragen bij dageraad zonder bescherming van Karel de Grote. Deze kwam opdagen, Leo trad hem in het portico tegemoet en greep Karels hoofd vast, hem onderwijl, onverstaanbare klanken uitstotend, zalvend op de wijze als in de hoofdtekst gesuggereerd. Geboekstaafd is het op dat moment niet. Zijn hovelingen verklaarden nu dat Leo Karel had verheven tot keizer, hem met heilig chrisma wijdend tot deze waardigheid. Daarmee had Leo een aanspraak op het primaatschap van Petrus in wereldlijke zin geldend gemaakt: Karel was sacramenteel aan hem onderworpen. Karel was dus woedend. Van een kroning was geen sprake. Leo was armer dan een kerkrat en in het Vaticaan was geplunderd door bedelaarsbenden. Rome was al decennia een anarchie. Als Karel al een kroon wilde dragen, dan had hij stellig de ijzeren kroon willen dragen van de Germaanse Longobarden die op dat moment de streek onveilig maakten. Karel zag wel iets in de samenbindende kracht van de Christelijke geloofsleer en de mogelijke uniformiteit ervan binnen zijn rijk. Daarom was hij niet tegen het pausschap, voorzover dat zich tot die leer, de ethiek, de goede zeden en moraal beperkte in het leraarsambt. Maar de pretentie van Leo bij de zalving – als daar al echt sprake van is geweest – ging veel verder. Karel heeft het Christendom alleen willen gebruiken voor de bevestiging van zijn wereldlijke rechtsmachtaanspraken. Er zou veel in zitten als een gewijde klerk met apostolische pretenties die rechtvaardigde met een beroep op een goddellijk heilsplan. Maar Karel had verder geen moraal-theologische oogmerken zoals de missionarissen Willibrordus en Bonifacius. Kloosters en kerken zijn voor hem vooral militaire steunpunten geweest van waaruit die aanspraken verder verbreid konden worden. De indeling van de werkweek in zes dagen met de verplichting op de zevende dag niet te werken, de introductie van verplichte kerkelijke feestdagen en het recht van abten en wereldlijke bisschoppen om tienden te heffen komen uit Karels kanselarijen. Evenals de christelijke jaartelling. Karel was volgens de zich vervolgens wijd verspreidende mare na 800 gezalfd door de wettige Paus. Die legendarische gebeurtenis werd volkstraditie en Karel, hoezeer ook ontstemd over de gang van zaken, legde zich bij deze zienswijze neer. Zijn biograaf Einhard heeft vastgelegd dat Karel verrast was door de gestie van de paus en de uitleg die zijn hovelingen daaraan gaven. Waarschijnlijk heeft Karel wel iets bevroed van Leo's toeleg, maar er aanvankelijk weinig waarde aan toe gekend. Later, toen het als historisch feit geboekstaafd werd, heeft hij waarschijnlijk de geschiedschrijving gebruikt tot legitimatie van zijn rechtsmacht over de Germanen noordelijk van de Rijn. Veel last had hij verder niet van de Paus, want doorzettingsmacht had deze op dat moment niet. Zie voorts: Steven Vanderputten, *Een heilig volk is geboren --- Opkomst en ondergang van een christelijke staatsideologie uit de vroege middeleeuwen (circa 750-900),* Uitgeverij: Verloren, Hilversum, 2001, ISBN 978-90655-06351. Zie ook de site New Advent, Pope St. Leo III, newadvent.org/cathen/09157b.htm. Voor de consolidatie van de kerkelijke administratie in westelijke Europa is deze geruchtmakende zalving van groot belang geweest. Zie: Maurice Blessing, *Karel de Grote bad en vocht zijn rijk bij elkaar, Gewapend met bijbel, zwaard en kennis*, op de site: Historisch Nieuwsblad 9/2003 historischnieuwsblad.nl/karel-de-grote-bad-en-vocht-zijn-rijk-bij-elkaar/

gebieden had. En toch dééd die Leo, alsof hij bevoegd was Karel als opperheerser te bevestigen: die man kende zijn plààts niet! Want die zalving impliceerde dat de Paus als opperherder van de Christenheid en plaatsbekleder van Christus zijn meerdere was in wereldse aangelegenheden en zijn soevereiniteit in dit opzicht kon erkennen, bevestigen, maar ook ontnemen. Dat laatste beviel Karel geenszins. Uiteraard. Leo III had bij deze eigenaardige, zelfbedachte ceremonie onbestemde en ongearticuleerde klagende klanken uitgestoten: Leo's tong was hem kort tevoren door de barbaren die Rome stormenderhand hadden genomen, uitgerukt. Rome was geplunderd. De Paus werd gegijzeld. Daarom was Karel, die dit als christelijk vorst niet wenste te gedogen binnen zijn machtsgebied, Rome binnengerukt met zijn beproefde stormbrigades. Hij had de Paus uit de kerker doen halen, hem laten verplegen en had zich willen verenigen met Leo in gebed ter herdenking van de incarnatie van gods eniggeboren zoon. Maar Leo had ineens de pot chrisma uit de kazuivelplooi gehaald, en deze zalvingsgesties gemaakt. Nog wel in het voorportaal van het schip, niet in de sacramentele ruimte zelf, om aldus de wereldlijke strekking van deze machtsbevestiging aan de gelovigen te benadrukken.

Karel was overvallen. Hij voorzag dat deze aanmatiging van de Paus zijn nageslacht parten zou spelen. Iedereen die de territoriale jurisdictie-aanspraken van Karel tot de zijne zou willen maken, zou voortaan die zalving behoeven, tenzij Karel, hier en nu, in dat frontportaal aan de westzijde van de Sint Pieter een tegenbeweging zou maken om 's Pausen aanmatiging te logenstraffen. Dat had Karel niet kunnen opbrengen. Schamper was hij het schip ingetrokken, oostwaarts zijn weg naar het hoogaltaar zoekend. Maar in het gevolg van de Paus waren de geestelijken al doende van de zalving verslag te maken in het canoniek Latijn en dat rond te zenden aan de gezanten van de Paus bij de vorstenhoven door heel Europa. Sedertdien was die Pauselijke zalving eigenlijk noodzakelijke voorwaarde voor diegene die de rechtsmacht opeiste van Karel. Dat was aanleiding geworden voor een onaflatende strijd tussen de erfopvolgers van Karel die volgens het Salische recht de rijksrechtsmachtaanspraken mochten geldend maken.

Dat waren er drie geweest: de zonen die onder elkaar Europa in drie rijke hadden opgesplitst: het Westelijk of Franken-rijk, het middenrijk en het Oosten-rijk. De zoon die het Frankenrijk had geclaimd had zich nooit willen vergenoegen met de natuurlijke grenzen van de legitieme portie die het Salische recht hem gunde. De koning van Frankrijk had steeds méér willen hebben. Hij had het middenrijk weten terug te dringen tot noordelijk Italië en een stukje in de zuidelijke helft van de Italiaanse laars. Hij had de Rijn noordwaarts geclaimd als natuurlijke grens voor zijn portie. De Lage Landen of Neder-landen hadden sedertdien steeds weer met die Franse agressie te maken gehad. Eeuw na eeuw. Steeds weer waren de Franse koningen via de linkerbedding van de geïnternationaliseerde regenrivier De Maas noordwaarts getrokken, dood en verderf uitstortend over deze zo kwetsbare Lage Landen. Napoleon de keizer had vanaf 1800 daarvan de consummatie bereikt en de Nederlanden het juk van volkomen slaafsheid weten op te dringen tot glorie van Parijs. In 1806 had Napoleon ook het Oosten-rijk weten te ontbinden: de laagvlakten van centraal Europa lagen nu open voor zijn keizerlijke ontembare agressie. Moskou had het geweten in 1812. De geallieerden hadden dat alles weten terug te dringen. Daarbij was de doorontwikkeling van Nederland tot een middelgrote militaire mogendheid aan de zijde van deze geallieerden essentieel geweest.

II.2.1.2 De Oranje-dynastie

Londen had een prins van Oranje-Nassau aangewezen als leider van die mogendheid, hem gebiedsuitbreiding toegestaan tot en met het Verre Oosten en via de Londense bank van Rothschild enorme geldleningen op de internationale credietmarkt gepermitteerd. De prins werd koning. Koning Willem I[26]. Het congres van Wenen bezegelde die uitroeping bij de slotakte van de vredesregeling. Willem I had echter geen gedrild volksleger uit de grond gestampt. Zijn onderdanen verdomden het de daarbij horende persoonlijke universele dienstplicht te aanvaarden. Dat hadden ze nooit gedaan, al sedert de vijftiende eeuw niet. Willem I had óók niet voorzien in een suffisante oorlogsvloot. Beide voorwaarden waren door Londen uitdrukkelijk gesteld bij de credietverschaffingen waarop de nationale economie van de Nederlanden dreef. In 1830 was gebleken dat de nationale defensie van Willem I naatje was.

Willem was niet eens in staat om een bent brooddronken Belgen in Brussel in toom en eronder te houden op een broeierige augustavond toen in de Brusselse Muntschouwburg een draak van een opera werd opgevoerd met larmoyante duetten over de liefde die het volkshart de natie toedraagt. Zijn soldaten hadden niet durven schieten in de straten, de artillerie bleek tot niets in staat en desertie was mode. Veel soldaten uit het Nederlandse leger waren ook nog Belgisch van herkomst. Die schoten gewoonweg niet op eigen volk. Londen besloot, dat het eigenlijk niet veel had aan Nederland als defensiebarrière tegen Parijs. Maar dan wilde Londen de centen terug. En dan moest Den Haag het zelf maar bekijken. Het kon in ieder geval niet langer meer rekenen op de bescherming van de immense en overmachtige Britse vloot op de wereldzeeën. Die bescherming had het nodig gehad bij de reconsolidatie van zijn gezag in de Indonesische Archipel waarover het van Londen sedert 1813 mocht beschikken.

II.2.1.3 De opgedrongen vredesregeling noopt tot neutraliteit

In 1839 dwong Londen Willem I een vredesregeling te aanvaarden waarbij België afgesplitst werd van noordelijk Nederland. België kreeg de status van een eeuwigdurende neutraliteitsstaat. Zoals de kerkelijke staat die had sedert 1815. Den Haag wist niet beter te doen dan zichzelf dan ook maar voor het toekomende neutraal te verklaren. Het kampte met een staatsschuld van meer dan 2200 millioen guldens. Het kon defensief weinig opzij leggen. Koning Willem I was helemaal geen goed financier gebleken, niettegenstaande zijn pretenties van gepokte en gemazelde koopman-koning.

Via een zelfverklaarde neutraliteit hoopte Den Haag er alsnog op een koopje vanaf te komen. Aangezien Den Haag inderdaad versneld Rothschild begon af te betalen, liet Londen het er bij zitten. Wat Nederland nu precies onder neutraliteit verstond, was niet duidelijk. Afzijdigheid bij alle gewapende conflicten, daar kwam het eigenlijk op neer. Het hield zich steeds zoveel mogelijk gedrukt en pretendeerde bij geen enkel conflict belang te hebben. Opportunisme was eigenlijk de boventoon.

Pas na 1880 begon Nederland aan deze politiek een ethische inkleuring te geven. Het ging zelfs pretenderen een gidsland te zijn bij de ontwikkeling van het positieve volkerenrecht. Londen keek meesmuilend toe. Parijs kon het niets schelen. Duitsland zon op het moment dat het van deze houding gebruik zou kunnen maken om Nederland als deelstaat in te lijven in zijn statenbond. Dan

[26] Uitvoerig hierover met litteratuur- en bronreferenties mijn: *Nederlands ontvoogding in het Verre Oosten, De kolonisatie van de Archipel*, opgenomen als didactische syllabus nummer 3 op de site gerardstrijards.nl. Zie: I.6. *De Engelse gunning aan Willem I*, pp. 25-33.

zou Duitsland drie belangrijke Noordzeehavens binnen zijn staatsverband tellen: Amsterdam, Rotterdam en Vlissingen. Daar zou het dan zijn *Hochseeflotte* kunnen havenen. Want het wilde nu eens van de Britse suprematie over de oceanen af. Het was slechts een kwestie van tijd of deze inkapseling zou zijn beslag krijgen in een territorale annexatie. Pruisen lag nu aan de oosteljke grens van dat nevelige polderland.

Het nationaal spoorwegstelsel daar had in 1866 integraal de Duitse normaalspoorbreedte overgenomen en dat sloot in ieder geval naadloos aan op de breedte die de *Compagnie du Chemin de Fer Belge, de Grand Central Belge* tezamen met de *Compagnie Liègeoise* had overgenomen voor de zuiderspoorweg die in 1866 via de Moerdijk vanuit Zuid-Holland aansloot op de spoorverbindingen met het Ruhrgebied[27]. Aldus zou Rotterdam eindelijk de gewenste transitopositie verwerven als de Duitse Rijnvoorhaven die het al lang had moeten uitoefenen, als Amsterdam niet steeds had dwars gelegen. In 1885 begon die ontwikkeling, nadat de Spoorweghaven op Feyenoord eindelijk was opgeleverd met de rangeervorken aan de kaden en de verrijdbare portaalkranen,

[27] De zuiderspoorweg was onderdeel van de grotere spoorwegwet van 1860 die wordt toegeschreven aan Floris van Hall en dan ook de Spoorwegwet-Van Hall genoemd wordt. Maar de contouren ervan waren gelegd door Thorbecke in diens eerste kabinetsperiode. De aanleg van de trajecten geschiedde door of vanwege de staat. Maar de exploitatie ervan werd overgelaten, onder staatstoezicht, aan particuliere ondernemingen. Die streefden, ook toen al, naar winstmaximalisatie. Niet zozeer naar vervoer en transport op veilige wijze ten algemene nutte. Dat was maar een middel. Niet het doel. Uitkeringen aan de aandeelhouders met het meeste profijt, daar ging het om. Een aanleg had daarom alleen zin, als voor de exploitatieconcessies voldoende particuliere belangstelling bestond. Die moest dus eerst vaststaan. Die voorwaarde was bij grootschaliger trajecten als die van de zuiderspoorweg niet goed te vervullen, want niet ieder segment uit het geprojecteerde aan te leggen traject leek even winstgevend te zullen zijn. De Tweede Kamer wilde daarover meer zekerheid, anders werd de aanleg een zinloze kostenpost terwijl de staatsschuld nog steeds groot was. De spoorwegwet werd niet aangenomen. Het kabinet viel. Het opvolgende kabinet Van Hall-Van Heemstra ging nu eerst sonderen of er voor het traject zuidelijk onder de Moerdijk voldoende particuliere exploitanten waren. Pas nadat die gevonden waren kon de aanleg starten. Twee grote gaten zaten in het geplande traject: de Maasovergang bij Rotterdam en de overbrugging van het Hollandsch Diep. Daarvoor waren nauwelijks geldschieters te vinden. Maar als die gaten niet binnen overzienbare tijd gedicht waren, was het hele zuiderspoortraject eigenlijk niet winstgevend te exploiteren. De zuiderspoorweg zou uiteindelijk aansluiting moeten geven op het Ruhrgebied en op de havenbekkens van Antwerpen. Daarzonder was geen behoorlijke winstverwachting te formuleren. En dan pas alleen, als de havenbekkens op Feyenoord, zuidelijk van Rotterdam, voldoende diepgang en omvang hadden om een spoorweghaven te voorzien met voldoende transitcapaciteit voor bulkvervoer. Een spoorverbinding tussen die bekkens, ophoudend bij het Hollandsch Diep, waar vervolgens de stoomtreinen op een veerpont gerangeerd zouden moeten worden om bij Lage Zwaluwe afgerangeerd te worden ter hervatting van de tocht naar Antwerpen of over Breda naar het Duitse achterland zou nooit voldoende winsten borgen Het Hollandsch Diep gold als niet overbrugbaar. Pas in 1872 kon er een brug geopend worden voor een enkelspoorovergang. De Moerdijkspoorwegbrug werd ontworpen door de Staatsspoorwegen. Maar ook hier verzetten de gemeenten en grondeigenaren zich tegen alle vervreemdeling van de noodzakelijke grondpercelen, tot op het uiterste. Daarvoor moesten de spoortreinen overgevaren worden via stoomveerponten. Die maakten de transportprijzen hoog. De gemeente Rotterdam deed er verder ook nog alles aan om spooroverbrugging van de Nieuwe Maas te verhinderen in verband met de zeilvaart. Pas toen de regering met rijksonteigening van de grond en overname van alle exploitatie vereist voor dat traject dreigde, bond de gemeente in. Daarbij zou door heel Nederland vervolgens gekozen moeten worden voor het Duitse normaalspoor van 1435 mm. breedte. Zonder directe aansluiting op het enorme Duitse net zou het Nederlandse spoornet nooit winstgevend kunnen zijn. Niet voldoende. Dat was hinderlijk, want boven de Grote Rivieren hadden de Nederlanders een Rhijnspoorwegnet aangelegd van 1945 mm. Dat moest dus eerst omgebouwd worden. Alle spoorverkeer over Arnhem naar Duitsland zou die Duitse normaalbreedte moeten vertonen. Dat vertraagde de aanleg van een nationaal landelijk net natuurlijk enorm. Pas in 1866 was op nationaal niveau deze uniformering gereed. Maar toen kwam men erachter dat dat spoor een uitstekende mogelijkheid bood aan de Pruisische afdeling Militaire Spoorwegen om bij mobilisatie via pantsertreinen door te stoten via de Nederlandse aansluitingen rechtstreeks in de Stelling van Amsterdam en in de Vesting Holland. In 1870 ontdekteThorbecke dat tot zijn ontsteltenis, ter gelegenheid van de doeltreffende mobilisatie van het Pruisische veldleger in de Frans-Duitse oorlog van dat jaar. Zie onder meer mijn boekje*: Een Kempische spoorbaan in de Groote Oorlog, Het Eindhovens Bels Lijntje*, Uitgeverij: Wolf Legal Publishers: Nijmegen/Tilburg, 2014, ISBN 978-90-5850-167-9.

waaronder de bulkwagons konden worden doorgezet. Lang zou dan Nederland niet meer neutraal kúnnen zijn.

II.2.2 De Duitsgezindheid van Kuyper en Cort van der Linden tussen 1902-1917

II.2.2.1 De Boeren-oorlogen van perfide Albion

Abraham Kuyper[28], de zo bewonderde en zelfs bewierookte leider van de gereformeerde "kleine luyden" van de Anti-Revolutionaire Partij had het sedert 1880 niet onder stoelen of banken gestoken dat zijn gereformeerde hart lag bij Berlijn, de zich onstuimig ontwikkelende hoofdstad van het Duitse keizerrijk. Het stamverwante Duitse volk was in wezen Luthers, anti-Latijns en vooral anti-Rooms. Voor de volkomen emancipatie van zijn kleine luyden was het dus wijze politiek zich aan te schurken

[28] 1837-1920, de stichter van de Anti-Revolutionaire Partij en de Vrije Universiteit in Amsterdam. Hij heeft getalsmatig bekeken een disproportionele invloed gehad op de politieke ontwikkelingen in Nederland, want de Anti-Revolutionare Partij was eigelijk verhoudingsgewijs klein. Ze zweefde tussen de 12 en 17 zetels op een honderd- en honderdvijftig Tweede Kamer tot aan 1977. Maar nadat Kuyper in 1901 het eerste confessionele kabinet had kunnen formeren, hebben de confessionelen het regeerkasteel eigenlijk nooit meer verlaten. Ook niet tussen hun politieke clan in de kamer eigenlijk een minderheid vormde. Kuyper stond aan het hoofd van een groepering die de Franse Revolutie veroordeelde als een breuk in het organische heilsplan dat God de Vader met juist Nederland vóórhad. Want Kuyper zag het Nederlandse volks als gods uitverkoren volk waarmee de here here grootste dingen voorhand. Hij was vooral de theologant bij uitstek van het gereformeerde volksdeel dat zich in de negentiende eeuw in Nederland uitstekend wist te organiseren, vooral na een kerkscheuring in 1892. Langaam-aan wist Kuyper de klassiek-liberalen die tussen 1830 en 1892 de politieke koers hadden bepaald van hun invloed te beroven. Kuyper was vooral theoloog, dominee, redenaar en volksmenner, journalist en politiek leider. Een echte staatsman was hij niet. Daarvoor was hij te polariserend en te confronterend. Zijn hoogtepunt lag in de periode dat hij tijdelijk voorzitter was van de ministerraad – zoals men toen de premier noemde – in de periode 1901-1905. In die periode zette Kuyper de verhoudingen zo op scherp, dat de verkiezingen in 1905 neer kwamen op een keuze vóór of tegen Kuyper. En hij had het wel zo bont gemaakt door intriges, achterklap, corrumperende practijken en grharnaste opstellingen in sociale conflicten, dat hij een forse kamermeerderheid tegen zich kreeg. Zelfs binnen zijn partij keerden zich steeds meer personen tegen 's mans geestdrijverij. Die kwam vooral tot uitdrukking doo Kuypers opstellingen tijdens zijn talloze buitenlandse reizen, maar ook door zijn keiharde opstelling tijdens de grote spoorwegstaking van 1903 waarbij hij zich onverzoenlijk vijandelijk tegenover de sociaal-democraten opstelde en eigenlijk de arbeider het recht op werkstaking wilde ontzeggen. Hij brak een spoor- en havenstaking met de inzet van militaire detachementen en stond ongebreideld politiegeweld, met dodelijke slachtoffers, toe. Hij was al vaak in opspraak gekomen door handelingen die zouden kunnen wijzen op misbruik van zijn staatkundige positie en invloed. Na 1905 wies die geruchtenstroom steeds meer met als culminatiepunt de beruchte "Lintjes-affaire"waarbij hij de schijn tegen zich had dat hij koninklijke onderscheidingen verkocht tegen partijdonaties voor de Antirevolutonaire kas, al sedert 1903. Van die smaad is Kuyper nooit vrij gepleit. Aan een strafvorderlijk onderzoek wilde hij niet meewerken en partijgenoten verhinderden ook dat het daarvan kwam. Een ereraad werd zodanig samengesteld dat een vrijspraak van ambtelijke corruptie op de voorhand geborgd was. Maar Kuypers reputatie was nu zo besmeurd dat hij verder buiten de strikte Anti-Revolutionaire Partij als onbetrouwbaar en niet-integer door het leven ging. Zijn politieke loopbaan was ten einde. Maar zelf zag hij dat niet in. Tot aan zijn dood heeft hij op een eervolle rentree gehoopt. De Anti-Revolutionaire Partij is altijd onvoorwaardelijk achter haar stichter blijven staan. Ook Colijn, de opvolger van Kuyper binnen de partij, heeft nimmer de persoon van Kuyper willen loslaten, al was hjij zelf economisch een klassiek-liberaal. De Vrije Universiteit, de Kuyper mede oprichtte, telt nog tal van historiografen die Kuyper blijven zien als een eminente vertolker van de gereformeerde geloofsleer en haar practische consequenties voor het christelijk-sociaal leven. In die zin is die bijzondere universiteit haar statuur en roeping, die Kuyper definieerde, trouw. Jeroen Koch schreef een goed leesbare wetenschappelijke biografie over Kuyper, *Abraham Kuyper. Een biografie*, Uitgeverij Boom Boeken, Amsterdam, 2006, ISBN 978-90850-62486. waarbij Koch de politieke activiteiten van Kuyper beschrijft zonder daarbij het geijke Anti-Revolutionaire standpunt in te nemen. Het is dus bepaald geen apologie. Koch waagt zich hier en daar een een theologische reflectie nopens Kuypers theses en diens toegepaste moraal-theologie ook betreffende het staatkundige leven, vooral het souvereiniteitsbegrip. Koch kreeg deswege, zoals te verwachten was, er flink van langs van hoogleraren die hun sporen hadden verdiend aan de Vrije Universiteit. Vooral over Kochs misbruik van de "Tale Kanaäns" die Kuyper juist *in politicis* graag bezigde en Kochs kennelijke onkunde nopens de gereformeerde dogmatiek en bijbelse exegese. Koch wilde een historigrafisch werk schrijven over een policus die zich op ruziemaken toelei. En daarin is Koch geslaagd. Zie ook Johan Snel*, De zeven levens van Arbraham Kuyper, portret van een ongrijpbaar staatsman*, Uitgeverij Prometheus, Amsterdam, ISBN 978-90446-45088 en Jan de Bruyn, *Het boetekleed ontsiert de man niet. Abraham Kuyper en de Lintjesaffaire*, Uitgeverij Bert Bakker: Amsterdam, 2005, ISBN 90-351-27985.

tegen het *Wilhelminisches Reich*. Van Groot-Brittannië had Nederland slechts concurrentie op de wereldmarkt te duchten. Zijn koloniale rijk was niet veilig onder de schutse van Londen, dat nam wat het hebben wilde zonder enige scrupules. Dat hadden de Boeren-oorlogen[29] overduidelijk bewezen

[29] Het gaat om twee oorlogen tussen de Britten en de Zuid-Afrikaander Boeren tussen 1880 en 1902. Deze Boeren golden als protestantse nakomelingen van voornamelijk Nederlandse kolonisten die na de Vrede van Amiens in 1802 naar Zuid-Afrika waren gegaan. Groot-brittannië had tijdelijk de oorlogsblokkades opgeheven waardoor de zeereis vanuit Holland herwaarts weer mogelijk was. Bovendien kreeg de staat die in 1795 de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën was opgevolgd, de Bataafsche republiek, in 1801 het Bataafsche Gemeenebest, de kolonie Kaap de Goede Hoop terug. Daar was al een Hollandse kolonie gevestigd, die ook gold als ondersteuningspunt voor de Verenigde Oost-Indische Compagnie op weg naar de Archipel in het Verre Oosten. Nadien voegden zich nog veel Bataven en onderdanen uit het gebied van de Duitse Bond zich bij emigranten vanuit Europa, waar op dat moment de economie niet bepaald floreerde. Mede tengevolge van de voortdurende oorlogen die Frankrijk voerde. De Hallanders en Duitsers (zo zal ik deze groep eenvoudigheidshalve maar noemen) mengden uiteraard, waarbij zij onderling de Bijbel in het Laag- en Hoogduits hanteerden als onderling maatschappelijk fermentatiepunt. De Boeren waren dus ook van Duitse herkomst. Hun bijbelexegeses verschilden destijds ook bepaald van die welke in de Nederduyts-Gereformeerde Kercke gangbaar waren. Het was echter een gemeenschappelijke basis voor koloniale omgang. Groot-Brittannië had in de eerste helft van de negentiende eeuw weinig belangstelling voor de kolonie. De in oorsprong Nederlandstalige Boeren stelden zich op als autonome beheerders van de Zuid-Afrikaanse Republiek Transvaal. Londen annexeerde in 1877 ineens Transvaal als kolonie. Het gaf als reden op dat de Boeren niet in staat waren de zuidwaarts oprukkende Zoeloe's te verslaan of terug te dringen, waardoor de Engelse steunpunten aan de Kaap teloor dreigden te gaan. Kruger, de vicepresident van Transvaal, protesteerde tegen deze overname, ondermeer om godsdienstige redenen: Engeland zou hun openbare godsdienstuitoefeningen gaan frustreren ten voordele van de Anglicaanse kerk. Wat Engeland precies moest met het verder dorre en strategisch onbelangrijke Transvaal is niet erg duidelijk. Er was bodemrijkdom, maar die kon toch al geëxploiteerd worden door Engelsen. De Boeren hielden zich daarbij niet onledig. Maar het souvereiniteitsbeheer over die gebieden werd in Londen een prestigekwestie toen koningin Victoria zich er persoonlijk mee ging bemoeien. Gladstone, bevreesd voor Victoria, wilde de annexatie die Londen een vrijwel inhoudsloze suzereiniteit opleverde, niet terugdraaien. Nadien rezen vele geweldsincidenten tussen de Britten en de Boeren. Een onafhankelijkheidsverklaring werd opgesteld, die Whitehall als oorlogsverklaring wenste op te vatten. De Britten meenden dat de Boeren geen partij waren voor hun koloniale leger. Dat was een misrekening. Bij de conventie van Pretoria moest Groot-Brittannië op 3 augustus 1881 de onafhankelijkheid van Transvaal erkennen. De Zuid-Afrikaansche Republiek ontstond. Deze eerste Boerenoorlog kan mede gezien worden als een godsdienstoorlog. Dat was dan ook de insteek van Kuyper. De zienswijze in de hoofdtekst over deze religieuze motivatie is die van Kuyper die in Nederland, ook in niet confessionele groepen en kringen, geweldig aansloeg. Bij de tweede Boerenoorlog is het economische motief veel dominanter: in 1885 werd in Transvaal bij Witwatersrand een goed aannaderbare goudlaag dicht bij de oppervlakte gevonden, zoals in de hoofdtekst opgemerkt. Het goud was van hoge kwaliteit en vereiste in eerste instantie weinig bewerking. Lucratieve goudmijnbouw was mogelijk. Dat trok talloze Britse onderdanen aan, uit het hele Britse Imperium. De uitlanders. De Boeren zagen hen als profiterende immigranten die hun samenleving kwamen verzieken. De Engelse mijneigenaren van de ertslagen oefende grote pressie op Whitehall uit om nu tot volledige en ingrijpende annexaties over te gaan. Want de Boeren wilden de uitlanders niet als rechtmatige verblijfsgerechtigden erkennen en onthielden hen tal van staatkundige rechten. Ze gaven ook nooit blijvende concessies uit en verhinderden transporten die noodzakelijk waren voor de onderhoudactiviteiten in de mijngangen, pompinstallaties en aanboringen. De uitlanders vonden dat ze gediscrimineerd werden. Of ze inderdaad stemrechten wilden, om aan het wetgevingsproces rondom de mijnbouw deel te kunnen nemen, is de vraag. Ze bleven doorgaans maar voor korte tijd. Ze wilden zoveel mogelijk goud winnen. En dan wegwezen. Whitehall voerde overduidelijk een soort publicitaire campagne tegen de Boeren die Britten wilden achterstellen. Dat bracht in Engeland het publiek op de been. Die goudlagen waren veel minder attractief in de beeldvorming. Maar om die lagen was het Whitehall te doen. Dat werd in Nederland heel goed gezien. Het vond de Britten hypocriet. Veel volksschrijvers publiceerden romantische verhalen over de vileiniteit van de Engelsen. Vooral in jongensboeken waarbij de oprecht aan zijn grondgebied gehechte Boer in contrast werd geplaatst jegens de winstbeluste, achterbakse, hooghartige Engelsman die dacht dat de wereld van hem was. De Boer kon altijd rekenen op zijn trouwe kaffervrienden met wie hij zich bij het kampvuur onder de twinkelende sterrenhemel in gebed verenigde tot de Heer der Heerscharen om zijn gerechte zaak te beschermen. Deze jongensboeken hebben tot aan de Tweede Wereldoorlog veel invloed gehad op de Nederlandse publieke opinie. Londen zag nu de voordelen in van de annexatie en stookte de vuurtjes van sommige ongeregeldheden wegens achterstellingen aan tot een dreigende massale opstand. In 1896 steunde Cecil Rhodes zekere Jameson aan om een "Raid" te starten tegen de Boerenregering. Rhodes was premier van de Kaapkolonie die Londen had ingepikt als steunpunt bij de Vrede van Wenen van 1815. Hij bleef achter Jameson staan toen deze zijn inval deed in Transvaal. Daarmee werd deze inval een actie van Londen. Dat desavoueerde de actie niet onomstotelijk. Dat leidde tot spanningen die in een tweede Boerenoorlog uitmondden in 1899. De Britten voerden nu verbitterd een niet-ontziende agressie-oorlog waarbij zij de burgerlijke Boerenbevolking bijeendreven in concentratiekampen. Ze gijzelden haar daar en onthielden haar alle middelen voor levensonderhoud, met ongeveer

nadat Whitehall zonder omwegen Zuid-Afrika, de aloude Hollandse Kaap-kolonie, in 1815 blijvend genaast had. In 1795 hadden ze deze kolonie al tijdelijk onttroggeld aan de inerte Stadhouder Willem V. Vervolgens hadden ze daar in 1815 eenzijdig een blijvende annexatie van gemaakt omdat ze de Kaap nodig hadden als strategisch steunpunt voor de vlootbewegingen naar het Verre Oosten.

Daarna waren de Britten de blanke Afrikaanders vindingrijk gaan sarren en achterstellen. Deze Afrikaanders of "Vrijburghers" waren overduidelijke calvinistische protestanten geweest, herkomstig uit de tijd van de Europese godsdienstoorlogen in Noordwestelijk Europa. Kuyper zag ze als Nederlandse stamverwanten. Ze spraken ook een gebroken Nederlands, met overduidelijk de tale Kanaäns uit de Dordtse Statenvertaling uit 1619 als oerbron voor staande uitdrukkingen. Uiteraard hadden de Britten gewild dat deze "Boeren" zoals de Engelsen hen geliefden te noemen, overgegaan waren tot het Anglicaanse geloof, waarvan de Engelse koning als beschermer en hoofd gold. Weigerachtigheid in dit opzicht gold min of meer als landsverrradelijke onbetrouwbaarheid. De Boeren werden achtergestelde Britse onderdanen. Natuurlijk hadden de Boeren dat niet genomen. Zij voelden zich slaven van de Britten. Vanaf 1830 waren ze noordwaarts gegaan ter handhaving van het geloofserfdeel van hun vaderen. Het waarachtige geloof volgens de instituten van Calvijn. Ze waren aan hun omdoling door de woestijn begonnen, als eertijds het volk van Israël. Met de Tien Geboden als hun grondwet. Op zoek naar het beloofde land. Dat van melk en honing.

Ze hadden zich gevestigd in de vrijstaatjes Natal, Oranje-Vrijstaat en Transvaal. Daar had Londen ze ongemoeid gelaten totdat er belangrijke delfstoflagen werden aangetroffen, waaronder goudaders. Londen had in 1877 meteen Transvaal geannexeerd. De Boeren werden weer onbarmhartig naar het tweede plan gedirigeerd, totdat Paul Kruger hen tot opstand wist te bewegen tegen de tirannie van Londen. In 1880 was een gewapend conflict uitgebroken. In vier uitgekiende slagen hadden de Boeren hun numeriek zo overweldigende Britse erfvijand tot capitulatie gedwongen in 1884. Maar de Britten, verraderlijk als altijd, hadden op wraak gezonnen. In

1885 waren bij Witwatersrand makkelijk aannaderbare massale goudlagen gevonden op het grondgebied van Transvaal. De Engelsen waren er meteen in groten getale op afgekomen. Ze waren al spoedig in de meerderheid en eisten actieve en passieve staatkundige rechten op. Die onthielden de Boeren ze. Ze wisten dat ze dan een verachte minderheid zouden worden in hun eigen Transvaal, zoals ze dat ook in de Kaapkolonie waren geworden. Londen liet het er niet bij zitten. Het stimuleerde een private staatsgreep onder leiding van zekere Jameson in 1896. Deze aantasting van de Boerse regeringsvorm werd gefinancieerd door Cecil Rhodes, een Britse ondernemer en minister van de Kaapkolonie. Whitehall zat er ovberduideijk achter. Dat konden de Boeren aantonen.

II.2.2.2 De Duitse keizer stuurt het Kruger-telegram

De Duitse keizer intervenieerde. Hij gaf de Boeren aan, dat Duitsland een bevriende mogendheid was. Mocht het nodig zijn, dan wist Transvaal waar het een alliantie kon vinden om het steeds oprukkend Groot-Brittannië doelmatig te weerstaan: in Centraal Europa. Bij Berlijn. En ook bij Wenen. Transvaal nam er nota van en kocht op grote schaal zware wapens in bij de Krupp-fabrieken

---

dertigduizend dodelijke slachtoffers aan blanke, Boerse, zijde. Verder stierven zeker twintigduizend inheemsen Afrikanen door toedoen van de Britten een gruwelijke dood buiten het gewapend conflict. Bij de Vrede van Vereeniging in 1902 gaven de Boeren zich in een integrale regeringscapitulatie over. De Boerenrepublieken werden onderdeel van het Britse Rijk. Zie M. Bossenbroek, *De Boerenoorlog*, Uitgeverij: Atheneum/Polak & Van Gennep: Amsterdam, 2012, ISBN 978-9025-369934

in het Ruhrgebied. Die werden vervaren door de Rijn en vervracht via Rotterdam. Dat ontstemde Londen. Kuyper wist wel, waar de loyaliteit van de Nederlanders moest liggen: bij de stamverwante Boeren.

Gods ordonnantieën hadden deze volkeren samengebracht. Via zijn openbaring die zij taalkundig zelfs deelden. Zie hier de vingerwijzing van de voorzienigheid. De verhouding tussen Berlijn, Londen en Den Haag werd aldus gespannen. Zeker toen Kuyper ook internationaal deze zienswijzen ging uitdragen tot zelfs in de USA toe. Op 8 september 1899 zond Londen een aanmerkelijke bereden troepenmacht naar Natal. Gevolgd door bijna vijftigduizend infanteristen kort nadien. Het was duidelijk dat de Britten een aanvalsoorlog tegen Transvaal voorbereidden. Kruger liet een ultimatum uitgaan aan Londen. Dat reageerde niet. De Boeren vielen daarop aan en versloegen de Britten verpletterend.

De Britten zonden in februari 1900 nu een kwart millioen man, voorzien van de modernste wapens en verdragende artillerie. Zij introduceerden de methode van collectieve gijzeling van de burgerbevolking van hun vijand, gezinnen, bejaarden, vrouwen en kinderen. Honderdtwintigduizend gegijzelden stierven in concentratiekampen een hongerdood of krepeerden aan de rondflakkerende koortsen, verergerd door gebrek aan alle basale sanitaire voorzieningen. Deswege gaven de Boeren volledig in het nauw gedreven zich op 31 mei 1902 over aan de Britten. De Vrede van Vereeniging werd getekend. De boerenrepubliekjes hielden op te bestaan. Wel bleef een zekere interne autonomie aan hen voorbehouden. Niet, dat Whitehall zich daar nu veel aan gelegen liet liggen als de brede Britse koloniale politiek anders scheen te impliceren. De Boeren richtten zich toch steeds meer naar Whitehall. Loyaal bleken ze zeker. Dat zou bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog overduidelijk blijken.

II.2.2.3 Kuypers kustfortificatiën

De Britten hadden op ongekende schaal genocide begaan ten laste van toen nog het blanke ras werd genoemd. De verontwaardiging onder het Nederlandse protestantse volksdeel was groot. Die onder de Lutherse Duitsers nog groter. Kuyper wist met deze emotie bij de tweede kamerverkiezingen van 1901 wel raad. Hij bespeelde zoals vaker de rgisters van het klavier van de volksconsciëntie uitnemend. In dat jaar formeerde hij het eerste volledig confessionele kabinet waarvan hij premier werd.

Kuyper domineert het kabinet volledig. Hij blijft de kanselredenaar die de volksconsciëntie bespeelt. Hij is een messiaans gemissioneerde die de wereld eenvoudigweg verdeelt in Christelijke gelovigen enerzijds en heidenen anderzijds. De eersten zijn, vanzelfsprekend, in beginsel goed. Soms dwalen ze. Want ze luisteren niet steeds naar hun Abraham de Geweldige. Jammer. Maar soms is het verschoonbaar, zoals bij de katholieken die in den blinde naar de mazzel staan te tasten, misleid door de Hoer van Babylon die op de Heilige Stoel zit te Rome. De Duitsers zijn Luthers. Die hebben de heilsboodschap ook niet goed begrepen. Maar ze zitten een eind in de goede richting. Ook dat wil Kuyper ze niet euvel duiden. Nederland doet maar het beste zich op het Pruisisch nijver volk te oriënteren. Ze zijn wel niet gereformeerd, die Pruisen, maar deze aarde biedt nu eenmaal een gebroken werkelijkheid, vertel Abraham wat, die heeft met zijn depressies daaromtrent genoeg te stellen. In ieder geval moet het protestantse volksdeel der Lage Landen goed begrijpen dat het van John Bull niets te verwachten heeft. John is de incarnatie van het vleselijk hedonisme. John is een machtswellusteling.

Iedere belemmering om in de Nederlandse buitenlandse politiek gestalte te geven aan zijn anti-Britse gezindheid buit Kuyper uit. Die politiek ligt op dat moment nog in de incompetente handen van Robert Melvil Baron van Lynden. Kuyper zet hem als nodeloos personeelslid buiten het kabinet. Kuyper gaat zelf het buitenlands beleid wel doen. Van Lynden merkt dat niet meteen, omdat Kuyper handlangers heeft binnen het Logement van Amsterdam waar op dat moment het departement van Buitenlandse Zaken huist aan het Plein. Die zorgen dat Van Lynden overstelpt wordt met wissewassen. Zodat Kuyper de grondlijnen van een nieuw buitenlands leiderschap kan uitkrijten op de stoep. De diplomaat Von Weckerlin helpt Kuyper ermee, ondermeer door Van Lynden steeds weer met allerlei pecadilles van gezanten op te zadelen in het Haagse. Abraham krijgt vrij blikveld voor zijn visionaire fantasmata.[30]

Zo gaf hij aanstonds gehoor aan de oproep van keizer Wilhelm II nu eindelijk eens wat te doen aan de verzwaring van de kustverdediging langs de Noordzeekust. Aanbestedingen werden gedaan voor de fundering van een fort bij Vlissingen dat de Westerschelde tot aan de overwal zou kunnen bestrijken. De forten bij de Hoek van Holland, bij de IJmuider sluizen en op Pampus werden opnieuw gearmeerd en van nieuwe vuurleidingssystemen voorzien. Dat bij de Hoek van Holland werd nu voorzien van zware houwitsers met een tot buiten de territoriale wateren reikende dracht. Dat kon, gegeven de nog niet dóórontwikkelde Duitse vloot, alleen maar gericht zijn tegen de superslagschepen van de Britse *Homefleet* die welicht de nieuwe Waterweg zou willen opvaren. Londen had alle reden zorg te hebben over de Nederlandse positionering in een Europese oorlog waarbij Duitsland oorlogvoerende partij zou zijn.

II.2.2.4 De missie Thomson naar Albanië

Opeenvolgende kabinetten daarna deden er niet veel aan om deze zorg weg te nemen. Integendeel. Bij de afwikkeling van de gevolgen van de Russisch-Japanse oorlog in 1905 deed Den Haag niet al te veel om de Britten de zekerheid te geven dat de Archipel in het Verre Oosten géén steunpunt zou bieden aan mogelijke Duitse maritieme eenheden. In 1913 zond het een militaire missie naar Albanië waarbij het ex-tweede kamerlid de majoor Lodewijk Thomson[31] een nodeloze heldenrol met de dood moest bekopen. Het gaat om de Thomson naar wie het Plein en de Laan is genoemd In de wijk Bomen- en Bloemenbuurt te Den Haag. Je ziet op een Thomsonplein een groot monument met Thomson, staande in zijn majoorsuniform en met alle onderscheidingen die hij had (en dat waren er véél) ter nagedachtenis van deze officier die de twijfelachtige eer heeft gehad op een eerste internationale vredesmissie die Nederland ooit als zelfstandige staat heeft ondernomen te zijn gesneuveld. De grote Europese mogendheden hadden erom gevraagd. Op 1 augustus 1913 vroeg een Internationale Controlecommissie Den Haag om deze missie uit te zenden, nadat andere staten geweigerd hadden --- iets wat toch te denken had moeten geven.

Albanië, dat was een kruitvat vol volkeren die elkaar haatten als de pest. Servië, Italië, Turkije of liever: het Ottomaanse Rijk, stonden klaar om het land binnen te vallen en landje-pik te spelen.

---

[30] Zie: Duco Hellema, Bert Zeeman, Bert van der Zwan (eds), *Nederlandse ministers van Buitenlandse Zaken in de twintigste eeuw*, SDu Uitgevers: Den Haag, 1999, ISBN 978-90120-87759. Zie bij Robert Melvil Baron van Lynden.

[31] Lodewijk Willem Johan Thomson, 1869-1914 was militair geweest op Atjeh. Hij was tweede kamerlid geworden van de Liberale Unie. Dat partijlidmaatschap had hij net verwisseld voor dat van de goednieuwe Vrijzinnig Democratische Bond, een soort D66. Hij had ampele internationale militaire ervaring. Hij was zelfs in Zuid-Afrika militair attaché geweest tijdens de tweede Boerenoorlog. Daarna was hij ingezet bij de ordehandhaving tijdens de spoorwegstakingen van 1903. Hij gold als defensiespecialist en voorstander van democratisering van de weermacht.

Gebeurde dat, dan zou de stabiliteit op de Balkan illusoir blijken. Was Nederland nu niet bereid ter plaatse een gendarmekorps op te zetten en officieren te leveren? De grote mogendheden zegden steun toe. Maar waren wel zo wijs niets bindend toe te zeggen en ook geen specificaties van hun steun te opperen. Ook niet bij wijze van voorbeeld. Het was een missie die sterk de indruk wekte tot doel te hebben het *Wilhelminisches* Duitsland een havenfaciliteit te bieden aan de Adriatische zee. Een steunpunt dat zou kunnen dienen tot directe gevaarzetting voor de Britse Suezkanaalvaart die zo belangrijk was geworden voor de communicatie van Londen met Brits India. Dat zou goed kunnen in het natuurlijke bekken bij de stad Durrës aan de Centraal-Albanese Adriatische kust, waar de kustlijn een wigpunt vormt in de rotsige oever. De Albanezen waren net onafhankelijk geworden. De minister van Buitenlandse Zaken in het nieuwe estra-parlementaire kabinet-Cort van der Linden voelde er niet veel voor. Cort zelf zag er iets in, omdat Duitsland het graag had, die missie. Cort zag de wereldoorlog aan komen, hij was niet de enige, hij kende het Von Schlieffenplan (zie hierboven) en was bevreesd dat Duitsland Nederland op de nek zou vallen. Het kon nooit kwaad de Keizer, dat bezig baasje, te gerieven. Dat vond koningin Wilhelmina nu ook. Cort liet via de Duitse gezant weten dat de regering het verzoek in welwillende overweging nam. Maar toezeggen deed Cort nog niets.

Onder druk van Berlijn wezen de Europese grote mogendheden Wilhelm Friedrich Heinrich Prinz zu Wied (1876-1945), een achterneef van koningin Wilhelmina – hij was de jongere zoon van Prinses Marie der Nederlanden, een nicht van koning Willem III -- en familie van Wilhelm II aan om een koninkrijk in Albanië te vestigen. Wilhelm zu Wied werd door velen gezien als de ideale huwelijkscandidaat voor Wilhelmina, maar koningin Emma vond hem te min in adeldom en staatkundige positie. Hij was geen lid van een regerend vorstenhuis. Voor Albanië evenwel vonden de grootmachten hem bij uitstek geschikt. Daar kon een blind paard geen schade doen. Mislukte het zaakje, dan was er nog geen man over boord. Verder was Wilhelm protestant, dus hij kon een neutrale positie innemen tussen zijn overwegend Grieks-orthodoxe, rooms-katholieke en islamitische onderdanen. Voorts gold Wilhelm als dociel en bereid zich naar eens anders richtlijnen te schikken.

Daar zagen Wilhelmina en Wilhelm II alletwee wel wat in. De tweede meende Zu Wied wel in zijn zak te hebben. De eerste, omdat voor de Nederlandse beurtvaart op Nederlandsch-Indië een dergelijke tussenhaven nog niet zo gek was. Wellicht kon Nederland ook voorzien in de spoorwegvoorzieningen rondom Durrës. Nooit weg voor de economie. De Indië-vaarders konden dan afzien van het embarkeren te Marseille. En op de terugweg gold dan, met de nodige wijzigingen, hetzelfde. Tussen Frankrijk en Nederland bestond nog altijd een zekere spanning in de vaart op het Verre Oosten, omdat ook Frankrijk in die regio steeds meer koloniale ambities ontplooide. Dat Duitsland dan van Durrës tevens gebruik zou kunnen maken, was voor de vorstin op dat moment geen enkel probleem. Op 21 februari 1914 ontving Wilhelm zu Wied de Albanese troon. Hij arriveerde op 7 maart 1914 met zijn gezin te Durrës. Hij kwam terecht in totale chaos. Nederland bood nu inderdaad aan om een soort tijdelijk gendarmeriekorps op te richten voor de politionele rechtshandhaving in het door stammenvetes verscheurde staatje. Het zou een soort expeditionaire strijdmacht worden zoals de brigades van het Koninklijk Nederlandsch Indisch Leger (KNIL), Nederland had daar tenminste ervaring mee. Het kon een KNIL-kader bieden. Met lichte bewapening, bergmortieren, mitrailleurssecties, enfin, de toerusting die bij de pacificatie van Atjeh, op Noordoost Sumatra ook doeltreffend was gebleken – althans, dat dacht het kabinet toen nog[32]. Het waren de dagen van de

[32] Zie de herdruk van het *Verslag der zending Albanië, voorstudie tot de vorming eener gendarmerie*, Skanderbeg Books, Utrecht 2016, ISBN 978-907690-5389.

huldigingen van Van Heutsz, dus in die illusie verkeerde de Nederlandse elite voorlopig. Want ook de guerilla in Sumatra duurde voort. Daar kwamen de Nederlanders in januari 1942 wel echter, toen de Japanners in Sumatra aan wal gingen.

Thomson werd bevorderd tot kolonel van dat nieuwe, internationale, leger, ondergeschikt aan die Internationale Controle Commissie. Hij werd dus een internationale militair. Hij werd ook uit de Nederlandse dienst ontslagen. Dat apparaat van de Commissie was een log lichaam. Het kwam niet geregeld bijeen en had maar enkele waarnemers ter plaatse, vaak op consulair niveau. Geen generale staf. Dus het mandaat aan Thomson was verontrustend vaag. Hij moest de orde herstellen ten genoege van de commissie. Maar hij zou toch ook een soort Albanees leger moeten recruteren en opleiden. Naast hem stond het hoofd van de missie, de kononel Willen Josias de Veer. Die werd luitenant-generaal en bevelhebber van de Albanese gendarmerie. Wat was nu de bevelsverhouding tussen De Veer en Thomson? Dat was niet duidelijk. Thomson was internationaal redelijk thuis, sprak vloeiend Frans, Duitse en Engels en snapte ook iets van het welig tierend Ottomaanse Islamitisme op de Balkan, hij had in Atjeh al met islamieten te maken gehad. Thomson ging de boer op, De Veer de courtoisie ten hove overlatend, om een verstandhouding met Von Wied te scheppen. Von Wied was schichtig in de vreemde omgeving, had duidelijk meer luxe verwacht en wilde eigenlijk niet van het Duitse oorlogsschip af dat hem herwaarts had gebracht. De Veer gaf van allerlei toe aan Ottomaanse krijgsheren die nog in de streek rondhingen, vermoedelijk omdat hij niets begreep van wat zij wilden. Ze wilden uiteraard de Ottomaanse verhoudingen terug. De Veer werd nu in Nederland ervan beschuldigd dat hij de reguliere politie zou hebben afgestaan vaan de Ottomaanse krijgsheer Essad Pasja. Dat was natuurlijk niet te verenigen met zijn missie. Storm brak los, in Nederland, over De Veer. Die beschuldigde Thomson ervan deze roddel in de wereld te hebben geholpen[33]. De heren kregen flinke ruzie. Inmiddels organiseerde Essad een opstand. Wied schrok zich rot. Hij stelde Thomson aan als “direceur van het Albanese leger”. Daarmee werd Thomson de meerdere van De Veer. Die nam dat niet. De Veer zei de aanstelling op en keerde terug naar Nederland om verhaal te halen tegen Thomson. Die bleef en ging zijn goddellijk gang. Zonder Loudon in te lichten. Daarmee had hij immers niets te maken? Hij stond onder internationaal gezag. Van wie, dat was niet duidelijk.

[33] Joep Zonne, Thomson, *de mediamajoor, een chronologische biografie*, Skanderbeg Books, Utrecht 2019. ISBN 978-90769-05426. Vermoedelijk heeft Thomson De Veer mediatechnisch een loer gedraaid. Hij zag in dat hij in Albanië een eigen realiteit zou kunnen scheppen in een ontembare chaos. Thomson zou steeds rangsverhogingen kunnen krijgen bij een slappeling als Von Wied die hem allerlei prachtige Duitse onderscheidingen zou kunnen bezorgen. Dan zou hij als oorlogsheld naar Nederland terugkeren. Waarschijnlijk is Thomson gedood door een van de vele Italiaanse sluipschutters die de Romeinse regering in Albanië deed ronddarren, om de staat volledig te destabliseren. Italië wilde de hele Adriatische oostkust onder zijn beheer hebben om een oorlogsvloot te positioneren. Dat kon het niet nu Triëst, in de oksel van die Adriatische zee, nog een groot marine-etablissement herbergde voor Oostenrijkse slagschepen. Een groot deel van noordelijk Italië was op dat moment nog Oostenrijks. Zou Albanië uiteenvallen, dan kon Italië binnenvallen en eindelijk een oorlogshaven stichten. De Nederlandse bijstand aan Von Wied zag Rome niet graag, zeker niet, als Nederland ook nog zijn marine zou gaan inzetten. Dat was het, als het aan Wilhelmina lag, nu juist wel van plan. Servië zou dan niet tot die kust kunnen doordringen, geen haven kunnen aanleggen en Rusland zou dan geen steunpunt hebben in de Middelandse zee als defensie-geallieerde van Servië. Dat zou Nederland dat de Suez-doorvaart bitter hard nodig had niet kunnen gebruiken. Rusland had ervaren dat het bij een oorlog met Japan van Den Haag niets te verwachten had in het Verre Oosten. De Veer en Thomson vertrokken in november 1913 naar Albanië om daar een grondige inventarisatie te plegen. Ze maakten door de bergen ook een verkenningstocht. Daarvan deden ze verslag aan de Twede Kamer, waaraan Thomson van 10 januari tot 15 februari in 1914 werkte. Pas op 2 mei daaraanvolgend kreeg De Veer gedrukte exemplaren, maar toen was de missie al mislukt. Verantwoording is door de gang van zaken verder niet afgelegd, althans niet openbaar kenbaar. In de tijd vóór juni 1914 was het op de Balkon bij uitzondering opmerkelijk rustig. Dat daar een oorlog zou gaan ontstaan met wereldomspannende gevolgen was op dat moment niet voorzienbaar.

Hier dringt zich onmiddellijk de analogie op met de missie van UNPROFOR in Srebrenica in het verwarrende conflict in het voormalig Joegoslavië van 1993. Ook een stammenstrijd, voor een buitenlander niet uit te leggen. Ook daar een luitenant-kolonel, de ongelukkige Karremans, die geen duidelijke bevelsbevoegdheid had, geen mandaat, geen toereikende bewapening en ook een opdracht waarvoor de grote mogendheden feestelijk hadden bedankt. Het leidde tot een vernederende quasi-capitulatie van het Nederlandse detachement, aandachtig aanschouwd door de halve wereld.

Thomson zou ook nog minister van Oorlog worden voor Zu Wied. Maar Thomson werd tevens een soort chef-staf van een nog op te richten Albanees veldleger dat trachtte troepen te ronselen in afwachting van een soort dienstplichtwet. De statige wit-gebaarde ministerpresident Pieter Cort van der Linden[34] had eigenlijk geen idee gehad wat de missie inhield. Hij had de dossiers inzake die missie overgenomen van zijn voorganger Heemskerk, die er ook weinig van begrepen had. Cort had Thomson serieus aangezocht in 1913 nog vóór hij bekend was met de actuele dreiging tussen Oostenrijk-Hongarije en Servië. De Balkan was voor Cort een gesloten boek. Maar een blik op de internationale militaire spectatorskranten had Cort al kunnen leren dat hij dat boek beter gesloten kon houden. Het was een van zijn eerste daden als leider van een liberaal kabinet. Cort onderschreef de zienswijze van Wilhelmina: een zeker zelfstandig maritiem steunpunt voor de Indiëvaart ten behoeve van Nederland was nog niet zo gek. Londen zag het ongaarne. Londen had Cort al gedetecteerd als behóórlijk pro-Duits. Dat had het gedaan ter gelegenheid van de onderhandelingen

[34] Piet Wilhelm Adrianus Cort van der Linden, 1846-1935, ministerpresident van 1913-1918. De term "ministerpresident" werd destijds niet gebezigd. Men sprak van "tijdelijk voorzitter van de ministerraad". De ficte was dat de koning de echte voorzitter ervan was. Cort was voordien vanaf 1901 lid geweest van de Raad van State, maar ondernam voor de kroon ook diverse diplomatieke missies in de rang van buitengewoon raadadviseur ten behoeve van het ministerie van Justitie. Aangezien Troelstra niet goed durfde toe te treden voor de Sociaal-Democratische ArbeidersPartij (SDAP) als minister voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid (een speciaal op Troelstra toegesneden nieuwe portefeuille) tot een vrijzinig-liberaal kabinet-Bos, formeerde daarop Cort op aandringen van koningin Wilhelmina een liberaal kabinet dat zijn steun steeds op ad-hoc basis zou moeten vinden bij een per onderwerp verschillende kamermeerderheid. Men zou dit een extra-parlementair kabinet kunnen noemen. Er was in ieder geval geen coalitie-accoord tevoren te formuleren op hoofdpunten waarop een liberaal kabinet zou kunnen steunen. Er was ook geen kabinetsaccoord. Cort was partijloos, maar hij zat nog het dicht aan tegen de standpunten van de Liberale Unie, die economisch-sociaal iets conservatiever was dan de reeds genoemde Vrijzinnig Democratische Bond (VDB) onder leiding van de bruisende H.P.Marchant, die eigenlijk in de kamer constant buiten de orde was. Cort meende dat Nederland de economische realiteit moest onderkennen en accepteren dat het vrijwel geheel afhankelijk was van Keizerlijk Duitsland dat als achterland fungeerde van de Rotterdamse transitohavens die in deze jaren tot explosieve doorontwikkeling kwamen. Hij kon, in dit opzicht, pro-Duits genoemd worden, al erkende Cort wel dat het land Duitsland al te Pruisisch militaristisch was en in zekere zin innerlijk instabiel. Het was nog altijd een veelvolkerenstaat, vooral naar het oosten toe, waar het een zeer groot aantal Slavische populaties noch wist te integreren noch wist te bewegen tot minder nationalistische afscheidingsneigingen, vooral in het Poolse gebied dat Duitsland had toegescheiden gekregen in de drie Poolse delingen sedert 1772. Cort wist ook dat het tussen Beieren en Pruisen in de confederatie niet wilde boteren. Er was geen kans op, dat Nederland het militair enigszins zou kunnen bolwerken bij een Duitse inval. Dus was het zaak Duitsland niet te irriteren na het uitbreken van het wereldconflict op 4 augustus 1914. Hij voerde daarom een zekere welwillende neutraliteitspolitiek jegens Duitsland terwijl hij Groot-Brittannië op een afstand meende te kunnen houden door incidentele inschikkelijkheden. Engeland had geen groot territoriaal dienstplichtleger. Het zou nooit Nederland effectief blijvend kunnen bezetten. Duitsland kon dat in 1914 wel. Deed het dat, dan was Nederland alle koloniale gebieden kwijt. Dan was het geen mogendheid van enige betekenis meer. Dan zou het uiteindelijk deel van het Duitse rijk moeten worden. Zie: Pieter de Jonge*, Pieter Cort van der Linden, Nederlandse premier, Kabinet-Cort van der Linden (1913-1918)* op de site HISTORIEK, Online Geschiedenismagazine, laatselijk geupdated 20 maart 2020, bezocht op 7 oktober 2021 (historiek.net/pieter-cort-van-der-linden-nederlandse-premier/133207). Voorts: J. Den Hertog, *Cort van der Linden (1846-1935), Minister-president in oorlogstijd, een politieke biografie*, Uitgeverij Boom Boeken Amsterdam: Amsterdam 2007, ISBN 978-90850-64992. Verder: Paul Moeyes, *Minister van verzoening*, op de site: Historisch Nieuwsblad 6/2008 (historischnieuwsblad.nl/minister-van-verzoening/).

terzake het zeerecht bij oorlogstoestanden en in gewapende interstatelijke conflicten. Die hadden geleid tot de Londense Zeerechtsdeclaratie van 1908. Cort had gefulmineerd tegen het Britse standpunt dat een totale maritieme blokkade een geoorloofd strijdmiddel kon zijn, óók als daarbij een neutraal land volledig zou worden afgeknepen van de toevoer van primaire levensbehoeften. De Britse admiraliteit had zich voorbehouden een dergelijke blokkade te leggen. Ze zei niet wáár. Maar iedereen wist dat ze de Noordzee op het oog had. Ze wilde via een blokkade *Wilhelminisches Deutschland* kunnen uithongeren. Dat zou dan zich ook richten tegen Nederland. Zie II.2.4. en III.11.2. (*De leveranties van contrabande door Nederlandse grootondernemingen aan Duitsland*) hieronder. Dat had dan pech gehad. Cort had er zich nogal over opgewonden, voorzover dat bij de steile, gereserveerde en geserreerde man waar te nemen was. Op de Zeerechtsdeclaratie komen we natuurlijk terug. Ze heeft grote betekenis gehad voor Nederland terwijl het krampachtig zijn neutraliteit probeerde overeind te houden in het waanzinnig conflict tussen Duitsland en Groot-Britttannië dat iedereen ook al aan zag komen.

Wilhelmina gold als veel te dik met de Berlijnse Hohenzollerns. En Wilhelm II wilde voor zijn *Hochseeflotte* steunpunten in de Middellandse Zee. Dat kon verkeerd uitpakken voor Londens Suez-vaart. De Britse ambassadeur kreeg instructies aan Den Haag te kennen te geven dat Whitehall de ontwikkelingen met zorg gadesloeg. Het had alles in zich om te escaleren. Maar Thomson werd bij een aanval op Durrës op 15 juni 1914 om half zes in de ochtend door een geweerkogel in de halsslagader getroffen en bloedde dood. De Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken John Loudon had genoeg van de Albanese strapatsen. Hij eiste de terugkeer van alle Nederlandse militairen, hoezeer ook in Albaanse dienst, naar Nederland. Daaraan werd gevolg gegeven. De schoten te Serajewo verhaastten deze terugtocht. Het Armageddon dreigde los te barsten op de Balkan. Daar wilde Den Haag geen Nederlandse ex-officieren hebben rondlopen. Op 3 september 1914 verliet Wilhelm zu Wied zijn koninkrijkje weer. Thomsons borstbeeld staat in de corridor die de vleugels van de eerste kamer en de tweede kamer op het Binnenhof verbindt. Het werd op 28 juni 2014 onthuld. Het Haagse Thomsonplein in de Bomen- en Bloemenbuurt is eveneens een herinnering aan deze majoor. Maar dat is veel martialer en militanter. De Kamer-Thomson lijkt juist op de milde Vrijzinnig Democratische staatsman die Thomson echt had willen zijn. Een man van vrede en veligheid. En recht. Een man van Den Haag, als het ware. Dat is de granieten krijgsgod op het Thomsonplein niet. Het is dan ook duchtig door duiven ondergescheten. Het beeld dat op dat plein staat, werd op 14 september 1918 onthuld door Thomsons dochter. Zonder duivenpoep. Dat wel. Toen nog.

De Oostenrijkse aanvallen op Belgrado in juli 1914 leidden even de aandacht af van de merkwaardige opstellingen van het Nederlandse kabinet, die Londen toch zorgen blèven baren. Loudon deed zijn best om daar een eind aan te maken. Verderop in die maand deed de nieuwe minister-president Cort van der Linden evenwel opnieuw geluiden horen, die gewaagden van een zekere Duitsgezindheid bij een mogelijk gewapend conflict op het Europese continent. Net als Kuyper destijds, die maling had aan zijn eigen minister van Buitenlandse Zaken Baron Robert Melvil(le) van Lynden, stak Cort niet onder stoelen of banken dat hij weinig fiducie had in de stuurkunde van de angstvallig neutrale jonkheer John Loudon, zijn kleurloze en ambtelijke minister van Buitenlandse Zaken die hij nauwelijks anders wilde beschouwen dan als een met goudgalon uitgemonsterde postbode. Waarlijk, Londen had alle reden na 4 augustus 1914 met argwaan te kijken naar Den Haag. Cort zou er tijdens de wereldkrijg meermalen nieuwe grondslagen aan geven.

II.2.3 De Nederlandse neutraliteitspositie op het moment van de wapenstilstand

Nederland had in augustus 1914 zich neutraal verklaard. Het had helemaal conform het boekje van het toenmalig stellige volkerenrecht een neutraliteitsproclamatie uit doen gaan geldig voor het gehele staatsterritoir. Dus óók voor de koloniën en overzeese volksplantingen in het Caraïbisch gebied, Suriname en de Indische Archipel. In 1904, bij het uitbreken van de Russisch-Japanse oorlog rond Korea had het aan de koloniale gouvernementen ruimte gelaten afzonderlijke neutraliteitsregelingen af te kondigen in aanvulling op die welke geldig waren op het grondgebied in Europa. Daarvan waren moeilijkheden gekomen, toen de Indische regering in Batavia daarin aanleiding zag om de Russische oostzeevloot toch bunkering toe te staan in de havenbekkens van Sabang op Oostelijk Sumatra[35]. Tokio had heftig geprotesteerd. Dat zou het als een grond voor oorlogsverklaring beschouwen. Op het allerlaatste moment had Den Haag ingegrepen. Het had de bunkering alsnog geweigerd aan Sint Petersburg en de uitgeputte en vervuilde vloot van admiraal Rohzdosventsky had de koers moeten verleggen en de Archipel in het geheel niet aangedaan. Loudon, de minister van Buitenlandse Zaken wenste thans, in augustus 1914, geheel de neutraliteit van het koninkrijk in zijn handen te houden. Daarbij had hij buiten de minister-president Cort van der Linden gerekend. Die zou hem regelmatig, op kardinale momenten, de teugels van dat beleid uit de handen rukken. Cort zou een pro-Duitse koers varen, die hem in Londen de bijnaam "*Caught under the Linden*" (gearresteerd *Unter den Linden*) zou opleveren, naar de grootse Berlijnse allee *Unter den Linden* waar het Duitse rijksministerie van Buitenlandse Zaken, *Das Auswärtiges Amt*, lag. Toch zou dat amper voorkòmen dat Ludendorff tot driemaal toe aanstalten maakte Nederland alsnog binnen te vallen, nadat hij in 1916 het militaire dictatorschap over heel keizerlijk Duitsland verworven had.

- Ludendorff eiste in 1917 aanmerkelijke leveranties van bouwmateriaal voor de aanleg van loopgraven boven de rivier de Aisne, in het bijzonder voor ondergrondse bunkerbouw ten behoeve van de afwachtingsopstellingen van storminfanterie. Die zou Ludendorff willen inzetten bij een massaal voorjaarsoffensief in maart 1918. Het ging vooral om de levering van aanzienlijke voorraden van zand en grind alsmede metaalschroot (over dat laatste is nooit duidelijkheid verkregen) die benodigd was voor de aanmaak van cement. Vandaar dat deze aangelegenheid de geschiedenis in zou gaan als de zand-en-grind-kwestie[36]. Loudon wenste

---

[35] Zie de didactische syllabus 3 op de site gerardstrijards.nl *De Nederlandse kolonisatie van de immense Indonesische Archipel 1815-1942* PDF Hoofdstuk III (*De Russisch-Japanse oorlog*), paragraaf III.1.7 (Het Sabang-incident en de Nederlandse weigering van bunkering). Aldaar litteratuurreferenties en bronnen.

[36] Zie Colm Wittenberg en C.W. Hijzen, *GS.IV en de Zand- en Grindkwestie. Inlichtingen en neutraliteit tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Opgenomen in het tijdschrift: Militaire Spectator, dd 19 december 2018, militairespectator.nl/thema/geschiedenis/artikel/gsiv-en-de-zand-en-grindkwestie, bezocht op 6 oktober 2021. De afkorting GS.IV duidt op de militaire inlichtingendienst van 1917 ondergebracht bij de vierde afdeling van de Generale Staf van het Plein te Den Haag. Zie ook Maartje Abbenhuis, *The art of staying neutral*. *The Netherlands in the First World War, 1914-1918*, Uitgeverij: Amsterdam University Press, Amsterdam, 2006, pp. 135 vv. ISBN 978-9053-568187; Marc Frey, *Der Erste Weltkrieg und die Niederlande. Ein neutrales Land im politischen und wirtschaftlichen Kalkül der Kriegsgegner*, Uitgeverij: Akademie Verlag, De Gruyter Studien zur internationalen geschichte, Heft V, Berlijn 1998 herdruk 2014, pp. 255 vv. ISBN-13 978-305-0032658 ISBN-10 3050-03250, ; Paul Moeyes, *Buiten schot, Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Uitgeverij: de Arbeiderspers, Amsterdam, 2001, ISBN 978-90295-89017, pp,. 266 vv; C.Smit, Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek van Nederland, 1848-1919: derde periode, 1917-1919 II Vols., Nummer 128, Uitgeverij: Staatsuitgeverij en drukkerij/N.Nijhoff, Vol. 109, 1962, herdruk 1968 pp. 501-512 vv; p. 596 vv, Vol. 116, 1917-1918, nrs 251, 300, 514, 518, 528; M. K. Medenbach, *De Zand- en Grindkwestie (in het algemeen: de uit- en doorvoerkwesties): Engeland heeft gelijk*, Uitgeverij Martinus Nijhoff Den Haag, Den Haag, 1918, opgenomen als bijlage bij de Kamerstukken, Hand. KII, 106e vergadering van 9 juli 1918, ingekomen stuk, Vel 752, 2905/2906; P.H.Ritter, *DE DONKERE POORT, Een boek, behelzende tal van Persoonlijke Herinneringen van vooraanstaande Mannen, Stemmingsbeelden, Indrukken. Beschouwingen, Belangrijke en Onbelangrijke Gebeurtenissen, Verhalen en Anecdoten over Nederland in de jaren 1914-1918*, II Vols,

deze leveranties te beletten. Het ging hier immers om de uitvoer van contrabande, *Kriegswichtiger Rohstoffmateriäle*. Deze stoffen waren direct noodzakelijk voor Duitslands oorlogsinspanningen, zodat de ongehinderde en ongevisiteerde transit en aflevering ervan via de Rijn en de daarmee gelijkgestelde binnenwatergangen neerkwamen op directe begunstiging van de Duitse militaire strategie. Dat kon, zo oordeelde Loudon, Nederland als neutrale staat niet doen. Het ondernam sancties, zoals het opschorten van het commerciële telegraafverkeer tussen Engeland en Nederland. Dat was ernstig, want dat omvatte ook het handelstelegrafisch verkeer met Nederlands Indië. Dat verkeer over Londen was zowat nog het enige communicatiemiddel met die kolonie die Nederland had. Londen dreigde met verder gaande maatregelen. Cort, vele malen gemasseerd door de al genoemde ambassaderaad Von Kriege, besliste anders en deed de transporten ongehinderd doorgang vinden. Londen vond dat Nederland maar moest bewijzen, dat de stoffen die doorgevoerd werden, *niet* bestemd waren voor loopgraven en daarheen leidende wegen. Uiteindelijk beriep Cort zich op het adagium, de rechtsspreuk, dat niemand gehouden kan zijn te bewijzen dat iets *niet* gebeurt (*negativa non sunt probanda*). Na veel telegrafisch geharrewar deed Londen er uiteindelijk het zwijgen toe. Het liet steeds meer handelstegrafisch verkeer toe, naar zij erkende. Dat hield mede in, dat het dus de inhoud van de berichten wel degelijk controleerde, wat zij eerder had ontkend. Het legde zich echter niet bij het Nederlandse stanpunt neer. Het kwam er weer op terug tijdens de vredesbesprekingen van februari/maart 1919. Zie hieronder.

- In datzelfde jaar dreigde Ludendorff gewapenderhand op te treden tegen de voortgezette internering van U-boote die door de Nederlandse marine waren opgebracht terwijl zij lagen te diezelen in de Nederlandse territoriale kustwateren. Daaronder waren enkele vaartuigen van een *Schnorkel*-prototype waarbij de accu's konden worden bijgeladen via uitschuifbare luchtpijpen die op persicoopdiepte uitgebracht konden worden tot aan de zeespiegeloppervlakte. Om deze oplading te kunnen verrichten moesten dieselaggregaten worden ingegeschakeld die veel zuurstof verbruikten. Daarvoor moesten de *U-boote* aan de oppervlakte rijzen totdat de commandotoren vrijkwam. Via de *Schnorkel*buizen kon de boot echter onder water blijven varen, niet op het zicht bemerkbaar door de patrouillerende Engelse torpedobootjagers, volledig bijladen en vervolgens op topsnelheid de koers hervatten. Aan de oppervlakte was de U-boot buitengewoon kwetsbaar omdat het vaartuig daar onnauwkeurig reageerde op de roeren en meer weerstand ondervond door de waterverplaatsing. De nieuwe, nog in een experimentele fase verkerende *Schnorkel*apparatuur maakte het leegblazen van de tanks en rijzen tot aan torenhoogte overbodig, waardoor de U-boot minder kwetsbaar werd. De Britse marine had dus voor de *U-boote* van het *Schnorkel*type bijzonder grote belangstelling. Zij eiste volledige internering van bemanning en inbeslagneming van het vaartuig, uiteraard in de hoop te zijnertijd op de hoogte te kunnen komen van de technische details van deze *Schnorkel*apparatuur. Maar Cort

---

D.A. Daamen's Uitgeversmaatschappij NV, 's Gravenhage, Tweede Deel, pp. 304-320 *(De zand en grindkwestie*). Zie ook: Alfred Staarman, *De zand en grindkwestie, Hoe het neutrale Nederland in 1918 bekneld raakte tussen twee getergde grootmachten*, opgenomen in de Serie: De Grote Oorlog-Kroniek 1914-1918, onder redactie van Hans Andriessen, Martin Ros en Perry Pierik, Deel 7, Essays over de eerste Wereldoorlog, Uitgeverij ASPEKT, Soesterberg : 2005, ISBN 90-5911-230-X, pp. 211-226. Zie de site Nationale Bibliotheek (KB), Geschiedenis en cultuur, Nederland tijdens de eerste Wereldoorlog, *Een diplomatieke rel: de zand en grindaffaire,* Delpher, mediaoverzichten van Will O'Rourke en de redactie van de site, kb.n./themas/geschiedenis-en-cultuur/nederland-tijdens-de-eerste-wereldoorog/wo-i-een-diplomatieke-rel-de-zand-en-grindaffaire-1917-en-1918, bezocht op 6 oktober 2021.

wist te bewerkstelligen dat de uitlevering van vaartuigen, bemanning en schepelingen onderwerp werd van internationale arbitrage door een hof, waarvan de samenstelling overduidelijk Pro-Duits was. De Britten visten deswege achter het net. Bij dit incident lagen Cort en Loudon flink overhoop. Loudon was een consequent legalistisch handhaver van het volkerenrecht. Bij elke schending ervan door de oorlogvoerenden protesteerde Loudon. Officieel, langs diplomatieke lijnen, nota's en démarches. Dat betekende dat Loudons opstelling neerkwam op voortdurende protesten. In 1917 hielden ook de Engelsen zich nauwelijks meer aan het volkerenrecht, geprovoceerd als zij waren door de Duitse schendingen ervan. Het regende bij Whitehall van Loudons protesten. Het gevolg was, dat die nauwelijks meer serieis genomen werden. Aan beide zijden van de wereldkrijg. Londen was nog het langst bereid zich de neigen naar de schikkingen van het positieve volkerenrecht, maar de onbeperkte duikbootoorlog die Duitsland waarachtig in februari 1917 aangevangen was deed de Britse regering beseffen dat zij vocht vaar haar nationale existentie. De oorlog kon heel best eens door Duitsland gewonnen worden. De protesten van Loudon, hoezeer formeel terecht, dat erkende Londen óók, gingen werken als hinderlijke muggenbeten. Cort zag dat in. Hij ritselde dus wat op de achtergrond. Hij bood een uitweg aan Londen en Ludendorff kreeg zijn modernste duikboot[37] terug. Was dat juridisch in de haak? Nee. Maar juridisering is niet altijd conflictoplossend. Het prestige van Loudon verminderde nu met de dag. Wat hij zei, was weinig meer waard. Jammer, want hij had het doorgaans bij het rechte eind[38].

---

[37] Het ging vooral om de UB-30, die ook nog eens de nieuwste bewapening voerde. Ze strandde bij Domburg. Ze werd door Nederlandse sleepboten vlotgetrokken. Daarna naar Alkmaar gesleept. Daar werd ze ook weer aan de Duitsers vrijgegeven. Ze had de modernste turbine-aandrijving ter beschikking, in beweging gebracht door twee Benz zescilyndermachines en twee Siemens-Schuckert electrische motoren voor de enkelschroefaandrijving ten gunste van de onderwatervaart van 280 paardenkrachten. Ze had twee geavanceerde torpedobuizen en droeg een 8.8cm dekkanon. Zie: Edwyn Gray, *The U-Boat War, 1914-1918,* Uitgeverij: Leo Cooper: Londen, 1972-, herzien herdrukt 1994, ISBN 0-85052-405-9. *U-boote* van het *Schorke*ltype lagen vaak in de Nederlandse territoriale wateren op de loer om in volle zee toe te kunnen slaan, na sein uit Kiel. Dat was al sedert het begin van de oorlog zo. Nadat een gewonere U-boot op 22 september 1914 vlak voor de Scheveningse kust drie Britse kruisers keurig volgtijdelijk naar de kelder had gejaagd, op wachtliggend wie voor de perscoop zou komen, was de gevoeligheid voor dit soort optreden bij de Britse admiraliteit groot. Het ging om de verouderde zware kruisers de Aboukir, de Hogue, de Cressy. Vijftienhonderd zeelui kwamen om. Dit was een grootse klap voor de onoverwinnerlijk geachte Royal Navy. Een kleine U-Boot met drie torpedo's tegen dergelijke kapitale oppervlakteschepen! De Britse frustratie was genorm en kwam hard aan in Den Haag. Zie: James Goldrick, *Before Jutland*: *The Naval War in Northern European Waters, August 1914 – February 1915*, Naval Instute Press Annapolis: Maryland, USA, 2015 ISBN 978-01-58114-349-9 ISBN 978-01-61251-881-7 (eBook). Sedertdien kon Den Haag steeds verwijten verwacnten als een U-Boot zich had opgehouden in Nederlandse wateren. Zie: Henk M. van der Linden, *Drie massagraven voor de Nederlandse kust: 22 september 1914,* Uitgeverij: Aspekt, Soesterberg, 2010, ISBN 978-9059-119901 en 90-5911-9908. Edwin Ruis op de site: HISTORIEK Online Geschiedenismagazine, *De ondergang van het "Live Bait Squadron"* per 7 oktober 2019, bezocht op 6 oktober 2021. Voorts op deze site: André Horlings, *Verdelgingsoorlog 1914-'18 begon bij Scheveningen*, laatste update 10 augustus 2020, bezocht op 6 oktober 2021. De Britse admiraliteit had al vaker te Den Haag laten protesteren, opdat preventieve maatregelen zouden worden genomen door de Nederlandse marine. Maar die kon reposteren dat zij niet zou weten hoe deze vaartuigen op te sporen wanneer zij onder water lagen en niet radiotelegrafisch zonden. Omdat Londen dat ook niet wist, waren de partijen gauw uitgepraat. In 1917 dreigde Keizerlijk Duitsland de slag om de Atlantische oceaan te winnen. Die benardheid voor Londen maakte Whitehall excessief gevoelig voor Nederlandse weigeringen tot coöperatie in de Nederlandse territoriale wateren met de Britse admiraliteit. De directe uitlevering van de UB-30 zou daar eigenlijk toch op neer gekomen zijn. Het incident is de consummatie van de stijgende wederzijdse geprikkeldheid tussen Londen en Den Haag die sedert 1 februari 1917 begon.Toen begon Duitsland immers de onbeperkte duikbootoorlog, die Engeland op de knieën had kunnen dwingen.

[38] Zie; Paul Moeyes, *J. Loudon (186-1955), beschermheer van de neutraliteit*, opgenomen in: Wim Klinkert, Samuël Kruisinga, Paul Moeyes, Nederland Neutraal, De Eerste Wereldoorlog, Uitgeverij: Boom Boeken, Amsterdam, 2014, ISBN 978-94-6105-3510, pp 173-224.

- Cort stelde, wederom onder militaire afdreiging van Ludendorff, in 1917 en 1918 over Nederlands grondgebied lopende spoorverbindingen tussen Luik, Hamont en Düsseldorf beschikbaar voor transporten van gewonden, ammunitie en bouwmaterialen ten behoeve van de verdedigingslinie die Ludendorff deed aanleggen om het veldleger in 1918 tijdelijk te kunnen terugtrekken, mocht het in maart 1918 geplande voorjaarsoffensief niet volgens strategische planning voltooid kunnen worden. De Hindenburglinie. Het ging hier om lijntjes die altijd al een wat twijfelachtige geprivilegieerde status hadden gehad sedert 1866. Lijntjes aangelegd door buitenlandse spoorwegmaatschappijen waarin de Belgische en Nederlandse koninklijke huizen aandeelhouders waren. Lijntjes, die niet overgenomen waren door de Belgische staat na 1890 noch door de Nederlandse staat. In 1839 hadden ze deel uit gemaakt van een compromisregeling, opgesteld in Londen. De verdragssluiters waren de garanten van de eeuwigdurende neutraliteit, opgelegd aan België door de geallieerden tegen Napoleon in 1815. Dus, ik herhaal maar: Groot-Brittannië, Rusland, Pruisen, Oostenrijk. Nederland en België hadden die regeling stomweg te aanvaarden. Aan hen werd niets gevraagd. Het was een compromis tussen de garanten. Niet tussen de staten die rechtstreeks als belanghebbenden bij de garanties betrokken waren. Zo ging dat toen. En als het moet, ook tegenwoordig. De spoorlijnen waren Nederland opgedrongen, toen België verstoken bleef van een waterwegverbinding die directe toegang gaf tot de Rijnvaart na een beperkt aantal besluizingen en waarin de Rijnvaartprivileges van de Rijnvaartacte van 1813 zouden gelden voor de doorgaande vaart. In plaats daarvan, als een soort compensatoire maatregel, had België spoorverbindingen mogen aanleggen, mede lopend over Nederlands territoir. Spoorwegen waarmede massa- en bulkgoederen zouden kunnen worden gebracht naar het zinderend Ruhrort en vandaar naar het Ruhrgebied zelf. Nederland zou over deze spoortransporten geen zeggenschap mogen uitoefenen. Óók niet in verband met de borging van de openbare veiligheid van de belendende steden, buurtschappen en steden. Dat stond in een spoorverdrag tussen Pruisen, Nederland en België. Dat was nadien gesloten. Maar die exempties – onttrekkingen aan de Nederlandse territoriale rechtsmacht – hadden natuurlijk geen toepassing in het ondenkbare geval dat Pruisen zijn neutraliteitsverplichtingen jegens het koninkrijk der Belgen zou schenden, waarvan het in 1839 samen met Londen de eeuwigdurende staatsonzijdigheid onvoorwaardelijk had gegarandeerd. Dat was de interpetatie van Londen, de medegarant. Dat was rechtshistorisch onbetwistbaar de partijbedoeling geweest. Die eeuwigdurende neutraliteit verviel, als één van de garanten haar opzei, in woorden of in daden. Niet België kon aan het neutraliteitsstatuut van 1839 rechten ontlenen. Dat konden alleen de garanderende mogendheden. En alleen jegens elkaar. Niettemin stond Cort deze voor de Duitse oorlogsverrichtingen onontbeerlijke transporten toe, op het hoogtepunt van de offensieven die Duitsland in 1918 in een uiterste kramp alsnog ontwikkelde. Cort achtte ook de exempties ten behoeve van Duitsland toepasselijk. Nederlands Militair Gezag mocht deze transporten niet visiteren noch hinderen.

Kortom, echt neutraal kon men in het najaar de Nederlandse positiekeuzen in het geweldsconflict dat zich in westelijk Europa ontwikkelde niet noemen. Deze drie crisesmomenten waren Whitehall ter dege bekend. Het wist van Corts dilemma's. Het had zijn oplossingen wederstrevend aanvaard. Maar veel bonter moest Nederland het nu toch echt niet meer maken. De Britse pers had al vele malen honend verslag gedaan over de partijdigheid van Nederland, daarbij man en paard niet noemend, maar voor insiders overduidelijke toespelingen makend op de onbetrouwbaarheid van het

Hollandse kruideniersvolkje. Lord Northcliffe (1865-1922) – voordat hij in de adelstand van burggraaf werd verheven, heette de man Alfred Harmsworth – kwam er sedert 1917, nadat hij de suspecte houding van Cort grondig had gedetermineerd, regelmatig in zijn machtige kranten op terug. Duitsers waren brute schoften. Wie vóór hen was, was er dus ook een. Cort was vóór de Duitsers. Ergo: Cort was een schoft. Hij zag er wel netjes uit. Dat was schijn. Cort deugde niet. Dat ging dag-in-dag-uit eind 1917 zo door. Het was kort-door-de-bocht, dat zag Lloyd George óók wel. Maar het werkte. Llyod George noemde dat Northcliffes "jongensachtigheid". En zijn jongens, Engelse jongens, niet leuk? Nou dan. Jongensachtig, dat betekende: onwil om ergens lang over na te denken, de verantwoordelijkheid te nemen, de bereidheid te beseffen wat een bepaald soort berichtgeving aan kon richten. Allemaal erg leuk. En nuttig. Zolang als het duurde[39]. Northcliffe was toen *Director of Propaganda* voor het oorlogskabinet. Goebbels kon nog veel van hem leren. Vooral de breed verspreide en gretig gelezen ochtendkrant, de *Daily Mail*, zette de Nederlandse kruideniers in een uiterst kwalijk licht. De Nederlanders veronderstelden steeds maar dat de Britten voor hen de kastanjes uit het vuur haalden. Maar zelf deden ze niets tegen hun steeds bedreigender oosterbuur, die overduidelijk aanstalten maakte de poldernatie met huid en haar op te slokken. Ze gingen er vanuit dat Londen dat wel zou beletten. Ze wedden er zelfs om. Mocht het tot oorlog in hun laaggelegen landje komen, dan zouden ze hun leunstoelen op de straten zetten: om te kijken, wie dat winnen zou. De Britten of de Hunnen? Met dat laatste duidde de *Daily Mail* consequent de Duitsers aan. En met de winnaar zouden dan de Nederlanders een vette handelsassociatie vormen, waarbij de meestbegunstigingsclausules Rotterdam zouden brengen tot de grootste transithaven ter wereld. Dit stokpaardje bereed Northcliffe uiterst kundig. Northcliffe nagelde de Hollanders bekwaam aan de schandpaal. Nortchcliffe liet overduidelijk uitkomen dat Londen het koopliedenvolk aan de Noordzeekusten regelrecht de oorlog moest verklaren. Engeland vocht voor de westerse beschaving. De Nederlanders, achter hun gazen gordijntjes en spionnetjes in hun trijpen leuningstoel gezeten, bestierden rustigjes hun steeds dikker wordende portemonnee. Ook al kwamen daardoor talloze Tommies Atkin gruwelijk om in hun verbloede loopgraven in noordelijk Frankrijk.

Naarmate de spanningen in Londen toenamen over de verontrustende voortgang die Ludendorff tot aan augustus 1918 in Frankrijk wist te boeken, liet Northcliffe zijn verslaggevers heftiger te keer gaan, hen dirigerend als een leider van een symfonisch orkest. Hij wist als geen ander dat het grote publiek in tijden van voortgezette crises zondebokken moet hebben, liefst buitenslands en liefst zo ongrijpbaar mogelijk, zodat men ook iedere verandering in de weersgesteldheid aan hen kan toerekenen, waarbij tegenbewijs niet toegelaten is. In juli 1918 kwamen de Hollanders aardig in de buurt van dit soort gedierte. De Britse mediamagnaat kreeg een pre-occupatie met een Britse invasie vanuit zee van de Vesting Holland, waarvoor hij steeds meer technisch-strategische aanwijzingen begon te geven naarmate zijn grootheidswaanzin wies. Zijn kranten gaven een realiteit weer, waarin de leden van het Britse oorlogskabinet zich op den duur niet meer konden herkennen. Northcliffes haat jegens Cort scheen die tegen Wilhelm II welhaast te overtreffen. Maar de man had onmiskenbaar grote invloed. Hij was de opiniemaker van het Britse Imperium. Een *influencer*, zouden wij tegenwoordig zeggen. De werkelijkheid van de *influencers* is vaak beleidsbepalender dan die welke steunt op objectiveerbare stoffelijke feitelijkheden. En dat wist David Lloyd George, de oorlogsleider van Engeland, beter dan wie dan ook. Lloyd George had zelf te vaak van dergelijke

[39] Aldus kwalificeert Hamilton Fyfe de betrekkingen tussen Nortcliffe en Lloyd Georges oorlogskabinet, eraan toevoegend dat Lloyd en Nortcliffe veel gemeen hadden. Hamilton Fyfe, *Northcliffe, an inimate biography,* Uitgeverij: The Macmillan Company: Londen, 1930 reprint paperback ISBN 12-9935-5374 en ISBN 978-1299-355-378, pp. 106 vv.

influencers gebruik en misbruik gemaakt, om te komen, waarhij als eenvoudige *Welshman* nu stond. Den Haag moest op zijn tellen passen. Dat gaf hij de Nederlandse gezant in welwillende overweging. Jonkheer de Marees van Swinderen[40] telegrafeerde het onmiddellijk aan Loudon door. En die schopte het zoveelste standje bij Cort.

II.2.4 Het optreden van de Netherlands Overseas Trustcompany

II.2.4.1 De Britse blokkade

Nederland stond bij alle westelijke geallieerden naarmate de oorlog vorderde minder goed bekend wegens het beleid van de Nederlandse Overzee Trust Vennootschap of *Netherlands Overseas Trust-company*, ook wel afgekort als N.O.T.[41] De Britten legden al voor de eigenlijke oorlogsverklaring aan Keizerlijk Duitsland op 3 augustus 1914 een blokkade aan beide zijden van de Noordzee, ter hoogte van de noordelijke en zuidelijke aannaderingsgeulen die bruikbaar waren voor de koopvaardij. Cort had het, we zagen het al, aan zien komen. Hij duchtte vooral in dit verband Churchill, die hij een rauwdouwer duchtte die zich van verplichtingen uit hoofde van het volkerenrecht niet veel zou aantrekken. En zo was het. Churchill was beslist niet afkerig van een tijdelijk bezetting van de Vesting Holland via een expeditionaire mariniersmacht. Die de Breeveertien[42] letterlijk zou opgaan[43]. Ook al zou dat grote schade toebrengen aan het Hollandse polderland, dat stellig door de Duiters niet ongemoeid gelaten zou worden. Churchill zou het kort daarop Antwerpen zonder aarzelen aan doen.

---

[40] Jhr mr Reneke (René) de Marees van Swinderen (1860-1955) had een diplomatieke loopbaan achter de rug, toen hij minister van Buitenlandse Zaken werd in het confessionele kabinet-Heemskerk. Dat zat van 12 februari 1908 tot en met 29 augustus 1913. Het langstzittend Nederlands kabinet ooit. Theo Heemskerk, lid van de Anti-Revolutionaire Partij, had best in de gaten dat Kuyper door zijn eigengereide optreden in binnen- en buitenland vrijwel alle niet-confessionelen flink tegen zich in het harnas had gejaagd. Vooral de Britten zagen Nederland met argwaan aan. Heemskerk beschouwde Engeland als de natuurlijke bondgenoot inzake een interstatelijk machtsevenwicht in westelijk Europa. Heemskerk meende dat Duitsland op den duur Nederland zou assimileren en uiteindelijk als deelstaat annexeren. Van de Nederlandse staatszelfstandigheid zou weinig overblijven. Ook in de Indonesische Archipel, natuurlijk. De Marees was pro-Brits en droeg dat uit. De Marees was wat rommelig in zijn consulaire beleid en gold als puur nonchalant in zijn kameroptreden, waarbij hij meer vertrouwde op zijn charme, bonhommerie en levendige humor dan op zijn expertise of die van zijn ambtenaaren: De Marees improviseerde er nogal op los. Als met maar goed klonk en De Marees er voorlopig mee kon wegkomen. Hij gaf daarom in koloniale geschillen met Londen nogal vaak wat weg, wat bij nader inzien niet in overeenstemming was met het welbegrepen internationaal belang van Nederland, zo bijvoorbeeld, bij de voortdurende Zuid-Amerikaanse grensgeschillen die Nederland met Whitehall placht te hebben. Zie een aardig specimen daarvan in: H.D.Benjamins, *De Corantijn-kwestie op den goede weg*? Opgenomen in: De Nieuwe West-Indische Gids, jaargang 8, september 1926, pp. 293-314. De Marees was vooral "*a character*" in Britse ogen. Zie: Michael Riemens, *Een frisse wind door een stoffig departement. Reneke de Marees van Swinderen* 1908-1913, www.academia.edu/10789733/_Een_frisse_wind_door-een-stoffig_departement_Reneke_de_Marees_van_Swinderen_1908_1913_ Dat persoonsgebonden gegeven was voor Whitehall onweerstaanbaar. Daarom meende Heemskerk er goed aan te doen te bevorderen dat De Marees gezant werd in Londen. Wat Cort betreft was dat een goede greep. Wat die misdreef jegens de Britten praatte De Marees *gentlemanlike* wel op de diverse Londense Engelse clubs recht. In de Eerste Wereldoorlog kon Cort daar mooi achter wegschuilen terwijl hij pro-Duitsheden fikste.

[41] Zie: S.F.Kruizinga, *Economische politiek: de Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij (1914-1919) en de Eerste Wereldoorlog*, dissertatie Universiteit van Amsterdam, Amsterdam 2011, PDF https://hdl.handle.net/11245/1.350097, dare.uva.nl./search?identifier=37b53100-6899-40cc-948c-e1d3b85f4eb0

[42] De Breeveertien is een grote zandbank voor de Nederlandse kust, waarboven gemiddeld veertien vaam water staat. De bank ligt en de zuidelijke Noordzee voor de Nederlandse noordwestkust ten zuiden van de Doggersbank, ruwweg tussen lengtegraad 3.O en 4.30'O en breedtegraad 52.30'N en 53.30'N. Bij de Britse blokkade was het parool de aannadering van de Breeveertien aan alle vaartuigen van iedere zijde te kunnen beletten via artillerievuur.

[43] Daartoe strekte de al gememoreerde patrouilletocht van het zware kruisers-eskader van de HMS Cressy, Aboukir en Hogue die op 22 september werden getorpedeerd door de Duitse onderzeeboot de U-9.

Die stad werd dientegengevolge door de Duitsers zwaar gebombardeerd. Zonder dat de uitvoering van het Von Schlieffenplan daardoor merkbaar vertraagd werd, tenminste: niet op dat moment.

De Britse vloot was bij de hand. De *Homefleet* had haar gigantische strategische reserves boven Schotland, in de archipelgroep Scapa Flow, gepositioneerd. Dat moest Londen ook wel. De Duitse *Hochseeflotte* was immers, nadat het Middelland- of Keizer Wilhelmkanaal (ook: Noord-Oostzeekanaal of Kielerkanaal) was aangelegd en geopend in juni 1895, in een ommezien met haar superslagschepen vanuit Kiel aan de Oostzee via de sluizen bij Brunsbüttel in de Duitse Bocht aan de Noordzee. Gereed om massale slag aan te nemen. Nederland had zich neutraal verklaard al in augustus 1914, toen overduidelijk was dat een direct gewapend conflict tussen de grote mogendheden in wier nabijheid het lag op korte termijn waarschijnlijk was.

Het had dienovereenkomstig een neutraliteitsverklaring[44] opgesteld en gepubliceerd, die ook nog eens aan die mogendheden apart diplomatiek genotificeerd werd. Het deelde mede dat de Nederlandse vlag niet gebruikt zou worden om goederen die contrabande zouden opleveren te transporteren naar een vijandelijk land. Daarbij had het, gelet op de redactie van de verklaring, overduidelijk Engeland als voornaamste geadresseerde van de verklaring op het oog. En wel Groot-Brittannië als blokkeerder van de Noordzee. Nederland, met Rotterdam als voornaamste Rijnhaven, was bij uitstek een transitoland ten behoeve van Duitsland. Londen had er dus groot belang bij, dat

---

[44] De zogeheten Staatsonzijdigheidsverklaring van 30 juli in de Buitengewone Nederlandsche Staatscourant No. 180** dd 4 augustus 1914. De verklaring is een standaardverklaring bestaande uit achttien artikelen, waarin de neutraliteitspositie van Nederland wordt gepreciseerd. Elke keer als een staat een oorlog verklaart, wordt deze standaardverklaring herhaald door Nederland, met aanpassingen naargelang de geografische ligging van het desbetreffende land. Is dat bijvoorbeeld geen zeemogendheid, zoals Servië, dan zijn de artikelen over vloot, territoriale wateren en internationale estuaria, geprivilegieerde binnenwateren – zoals de Rijn – zeestraten, bunkersplaatsen etc. geschrapt, want die staat heeft immers geen vloot. De neutraliteitsverklaring was al eerder binnenslands kenbaar gemaakt, op 30 juli, maar moest extern steeds opnieuw aangezegd worden naarmate meer staten óf de oorlog verklaarden, óf feitelijk in oorlog bleken te zijn. België heeft nimmer Duitsland officieel en formeel de oorlog verklaard aan Duitsland, Frankrijk evenmin aan Duitsland. Duitsland heeft alles eraan gedaan om België niet de oorlog te verklaren en heeft dat formeel ook nooit gedaan. Toch moest Nederland zich met betrekking tot de feitelijke geweldshandelingen in België onzijdig verklaren en wel jegens alle staten, *erga omnes*. Omdat Nederland nog niet eerder te maken had gehad met een neutraliteit jegens een onzekere en steeds uitdijende kring beliigerenten heeft het improviserenderwijs steeds additionele verklaringen uitgebracht nopens zijn rechten en plichten jegens andere staten die feitelijk in oorlog bleken te zijn. Die verklaring van Staatscourant 180** is de gestandaardiseerde die zoveel mogelijk gevolgd werd. In Nederlandsch-Indië werden op die verklaringen additionele standpuntbepalingen extern kenbaar gemaakt omdat langdurig onzeker bleef wat het standpunt was – jegens de Archipel – van China en Japan . Helaas was, mede door het verbreken van de telecommunicatievoorzieningen door Engeland hier Den Haag niet leidend, maar Batavia. Dat legde de neutraliteitsverplichtingen die zouden gelden jegens Japan regelmatig anders uit dan Den Haag achteraf voor wenselijk hield. Dat leidde, ook jegens China, tot onzekerheden, vooral toen Japan ook China binnenviel. Wanneer Nederland de neutraliteitsverklaring tijdig en regelmatig aan de desbetreffende staat had betekend werd doorgaans direct geantwoord, dat die staten die daarin uitgedrukte Nederlandse staatsonzijdigheid zouden respecteren. Helaas moest Nederland later, in Verre Oosten, nadere preciseringen omtrent die neutraliteit geven. De feitelijke gang van zaken wordt weergegeven door C. van Tuinen, *De militaire handhaving van neutraliteit en gezag*, opgenomen als hoofdstuk III in: H. Brugmans (ed), *NEDERLAND IN DEN OORLOGSTIJD, De geschiedenis van Nederland en Nederlandsch-Indië tijdens den oorlog van 1914 tot 1919, voor zoover zij met dien oorlog verband houdt*, Uitgevers-Maatschappij "Elzevier": Amsterdam, 1920, pp. 63-102. Er zijn dus een groot aantal Nederlandse staatsonzijdigheidsproclamaties geweest naar gelang de feitelijke geopolitieke toedrachten, met correcties, naarmate de oorlogstoestanden wijzigden, hetgeen niet in overeenstemming was met het Landoorlogreglement-1907 dat veronderstelt, dat een staat in één coherente standpuntbepaling opgeeft was zijn opstelling zal zijn in een oorlog of een gewapend conflict. Men zie: Paul Moeyes, *Buiten schot, Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog, 1914-1918*, Uitgeverij de Arbeiderspers: Amsterdam/Antwerpen, 2001, ISBN 90-295-3830-9, pp. 54-55; zie ook: didactische syllabus 3 op de site gerardstrijards.nl, *De Nederlandse kolonisatie van de immense Indonesische Archipel, 1813-1942*, Hoofdstuk III.1.7 (*Het Sabang-incident en de Nederlandse weigering van bunkering*) en III.5. (*De neutraliteitsproclamatie van 1914 en Indië*). Aldaar litteratuurreferenties en bronnen.

die Nederlandse vlag geen lading zou dekken die bestemd was om Duitslands oorlogsinspanningen te begunstigen, hoe dan ook. Londen trok zich weinig aan van die onzijdigheidsverklaring. Vandaar de absolute gewapende zeeblokkade door de Britten, ook al zou Nederland daardoor stellig regelrecht in de primaire voedselvoorziening getroffen worden. Duitsland moest vanaf september 1914 afgeknepen worden. Zijn burgerbevolking gegijzeld. Dan had het België maar niet moeten binnen vallen. De verstoring van het Nederlandse volksbestaan was verwaarloosbare collateral damage, oordeelde Londen. Cort had ervoor gewaarschuwd, nadat hij onverrichterzake was teruggekomen van de frustererende onderhandelingen over het nieuwste humanitaire zeerecht, die in 1908 in Londen waren gehouden. De Britse admiraliteit had er geen doekjes om gewonden, in beleefde termen, dat wel.

In theorie was Duitsland natuurlijk ook belanghebbende bij die verklaring inzover het koopvaardijcargo's betrof. Ook dat mocht wegens die neutraliteit vergen dat die vlag niet zou worden aangewend om ladingen te dekken met een contrabandieve strekking ten behoeve van de westelijke geallieerden, waaronder Frankrijk en Groot-Brittannië. Italië, Japan en Frankrijk waren op dat moment nog geen verklaard geallieerden van Groot-Brittannië of Frankrijk. Dat werden ze later pas. Italië zelfs pas echt in 1916. De USA zou zelfs pas in 1917 oorlogvoerende partij worden en nooit willen gelden als geallieerde van Parijs of Londen. Het zou zich zorgvuldig en preuts slechts "geassocieerde"noemen van deze partijen, die het voor geen zier vertrouwde. En terecht. Alleen Japan was van Groot-Brittannië al meteen, op 3 augustus 1914, maritiem geallieerde op basis van een maritiem defensieverdrag van 1902.

II.2.4.2 Een expliciete verklaring betreffende de contrabande-vaart

Op 22 augustus vroeg de Britse regering in het oorlogskabinet al om een verklaring van de Nederlandse regering dat zij garandeerde dat vaartuigen onder de Nederlandse vlag geen contrabande zouden importeren ten behoeve van Duitsland. De Britten hanteerden daarbij een open eind-omschrijving van wat contrabande zou kunnen zijn. Ze kwamen er eigenlijk op uit dat alles wat de Duitsers zouden kunnen gebruiken bij hun oorlogvoering contrabande was in de zin van het Landonzijdigheidsverdrag van 1907[45], waarin de rechten en plichten van neutrale staten voor het

[45] Het Landonzijdigheidsverdrag (Verdrag nopens rechten en plichten van onzijdige mogendheden en personen in geval van oorlog, te land, gesloten op de Tweede Haagse Vredesconferentie (1907, Staatsblad 1910, Nr 73) én de Londensche Zeerechtverklaring worden meestal gezien als uitvoeringsverdragen van de Tweede Haagse Vredesconferentie van 1907. Het tweede volkerenrechtelijke instrument heeft de status gekregen van een rechtsvaststellende verklaring, die vaststelt wat het zeerecht op dat moment inhoudt in tijd van oorlog of gewapend conflict die zich mede uitstrekken over de volle zee. Het heeft nooit de dwingende verdragsvorm kunnen bereiken, al was dat wel de bedoeling. Het houdt twee onderdelen in. Ten eerste: op welke wijze en in welke mate mogen oorlogvoerenden op de vrije zee de handel van neutrale staten beperken en ten tweede: als er een bolkkade wordt gelegd die door een maritieme oorlogvoerende mogendheid gewapend wordt gehandhaafd, wat voor soort handelsgoederen die door een neutrale staat over die volle zee worden gevoerd ongemoeid moeten worden gelaten, als ze door de cargoverklaring bestemd is voor een onzijdige zeehaven. Beide onderdelen hebben een ruime hermeneutische bandbreedte. De Verklaring is door Nederland in 1909 omgezet in Nederlands wettelijk recht. Engeland heeft tot dat soort transformatie in wetten – *Statutes* – nooit over willen gaan. De term "contrabande" kon ter conferentie al niet bevredigdend gedefinieerd worden, daar de Britten er voortdurend uitbreidende en beperkende adjectieven aan bleken te willen kunnen toevoegen. Ze bleven reppen van absolute, relatieve, voorwaardelijke en onvoorwaardelijke, onmiddellijke en middellijke contrabande. Ze hielden vol, dat het beslist niet zo was dat in de Vredesconferentie alleen gedácht was, bij de voorbereidende besprekingen, aan abolsolute, onvoorwaardelijke en onmiddelijke contrabande. Stoffelijkheden, in welke vorm dan ook, die naar hun aard, strekking en eindbestemming slechts tot oorlogvoering gebruikt zouden kunnen worden. Maritieme traditionele handelsnaties als Nederland wisten echter te goed dat in het verleden ruimere definities mogelijk waren geweest bij de definitie van neutraliteitsverplichtingen. Dat probleem was niet op te lossen geeesst in de marges van de Tweede Conferentie.

eerst waren gecodificeerd. De gevraagde garantie zag ook op die vaartuigen die uitgereed waren door maatschappijen die geen vestigingen hadden in Nederland en daar ook niet geregistreerd stonden. Beslissend zou zijn dat de Nederlandse vlag rechtmatig werd gevoerd ter dekking van de lading, of het vaartuig nu door derden gecharterd was of niet. De Nederlandse regering weigerde die garantie. Voornamelijk, omdat de Britten een veel te ruime definitie hanteerden van het begrip "contrabande". Dat was al het probleem geweest bij het uitonderhandelen van het Landonzijdigheidsverdrag en bij de Londense Zeerechtsdeclaratie van 1908 waarin de rechten en plichten van zeevarende neutrale mogendheden opnieuw en specifieker werden vastgesteld in aanvulling op het eerdere verdrag. Londen had ook toen een vage en voorwaardelijke definitie gebezigd bij het verbod van het importeren van contrabande. Het had een *ex post facto*-definitie gehanteerd: alle stoffelijke vracht, waarvan achteraf was gebleken dat ze in vijandelijke handen was terechtgekomen en die op enigerleiwijze de vijandelijke oorlogvoering had begunstigd, was contrabande, of het nu voorzienbaar was dat zij die strekking zou krijgen bij het beladen of vervrachten voor afvaart of niet. Dat betekende dat de lading tijdens de transoceanische vaart tot contrabande kon worden, omdat de vijand in die tussentijd technieken had ontwikkeld waarmede elementen uit die lading voor de samenstelling van explosieven kon worden gebruikt, zoals bij nitraathoudende kunstmest. In ieder geval behield Londen zich deswege het recht voor op volle zee ook vaartuigen onder neutrale vlag te praaien, te doen stilhouden en te visiteren met het oog op mogelijke "voorwaardelijke contrabande". Lading die op het moment van belading nog geen betekenis had voor de vijandelijke oorlogvoering, maar nadien, wellicht mede met het oog op het verleggen van de operatieve zones van het krijgstoneel, wél.

In wezen betekende deze opvatting van het begrip "contrabande" een directe aantasting van het aloude adagium "vrij schip, vrij goed", waarop reeds Johan van Oldenbarneveldt had aangedrongen in de dagen van de oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in 1602. Van het *mare liberum*-principe – het beginsel dat de vaart ter volle zee onvoorwaardelijk vrij is – waaraan de Staten van Holland altijd hadden vastgehouden tegenover de Zeevaartwetgeving van Londen, de beruchte *Acts of Navigation* uit de zeventiende eeuw, zou aldus weinig overblijven. De Noordzee zou dan rechtmatig een *mare clausum* worden ingeval van een Britse oorlogsblokkade. Daarom had Nederland dan ook Cort van der Linden, destijds lid van de raad van state, maar voor deze gelegenheid buitengewoon raadadviseur bij het ministerie van Justitie te Den Haag, naar Londen gestuurd als waarnemend expert om te protesteren tegen een dergelijke codificatie van het zeerecht.

Londen wou Nederland er eigenlijk niet bij hebben[46]. Het gaf op, dat Nederland daartoe een te kleine vloot had. De Nederlandse oorlogsbodems waren opgevaren oud roest. Dat was inderdaad zo.

De Britten meenden dat geen gewoontelijke rechtsregel bestond, die hen verbood die plichten ook uit te strekken over de relatieve en voorwaardelijke contrabandieve ladingen. Zij hadden dat immers al sedert het eind van de zeventiende eeuw gedaan. Allicht, want toen waren zij met hun oorlogsvloot al lang de Nederlandse voorbijgestreefd. In Londen dreven de Britten dus hun interpretatie door. Daar waren de mogendheden die geen oceanisch beurtvaartverkeer plachten te onderhouden nauwelijks bij vertegenwoordigd. Dat hield in, dat Londen zich het recht kon voorbehouden ook schepen aan te houden en op te brengen met voorwaardelijke, middellijke en relatieve contrabande, deze te praaien en te visteren. Ook al voerden zij een neutrale vlag. Zie: Willem Jan Mari van Eysinga, *Nederland en het onzijdigheidsrecht gedurende den wereldoorlog,* opgenomen in het tijdschrift De Gids, Jaargang 22, pp. 196-234.

[46] Zie ook: Suzanne Jongerius, *Het Nederlands buitenlands beleid in de jaren voor- en na de Eerste Wereldoorlog, Breuk of continuïteit?,* Masterscriptie Geschiedenis van de Internationale Betrekkingen, Universiteit van Amsterdam, 2015, pp 38-50 https://scripties.uba.uva.nl PDF

Je zou je kunnen afvragen of Nederland destijds wel kon gelden als maritieme mogendheid. Maar de echte reden was, dat Londen dacht dat de Nederlander wel eens heel erg vervelende vragen zou kunnen gaan stellen over de toepassing van het strijdmiddel der universele gewapende blokkade van de Noordzee. Den Haag wist goed, dat admiraal Fisher, de *First Sea-Lord*, daar hartgrondig voorstander van was. Er was in 1907 al besloten op het departement van marine in Londen om dat te gaan doen. De bedoeling van die blokkering was: uithongeren van Duitsland. Maar als Vlissingen, Rotterdam en IJmuiden ook niet bereikbaar waren vanuit de Noordzee, dan zou uiteindelijk die voedselschaarste ook de Nederlanders aantasten. Bedoeld was het niet. Maar het was een voorzienbaar nevenkomend gevolg.

Zou Londen de Noordzee effectief totaal blokkeren, dan zou onvermijdelijk de Nederlandse bevolking eerst voedsel te kort komen, met bijvoorbeeld a-vitaminose tot gevolg, en ze zou uiteindelijk net zo goed uitgehongerd worden, of Nederland nu neutraal was of niet. Londen zou ook die bevolking bezigen als een collectief gijzelingsobject. En dat terwijl het plegen of begaan van *collective reprisals* toch onrechtmatig was, ook ingevolge het Landoorlogreglement van 1907. Dat gewaagde van een expliciet verbod van een collectieve gijzeling van burgers bij vijandelijke invasies en bezettingen. Daarbij was aangesloten bij een positieve meerderheidsovertuiging van moraal en fatsoen onder de beschaafde staten. Als dat op land zo was, waarom zou het dan op de zeeën anders zijn? Dat waren vervelende vragen. Die zag Londen niet graag gesteld. Cort zou dat stellig toch doen. Zo was hij wel.Hij kwam nu tóch. Niet als partij. Maar om eens te kijken hoe het ging. Whitehall haalde alles uit de kast om hem te weren. Hij kwam dus als waarnemer en dus niet als vertegenwoordiger van een masritieme mogendheid. Een *senior legal advisor* kon men niet van de tribunes weren. Zo onbeleefd wilde Whitehall nu nog niet zijn.

In 1907 was men nog niet gekomen tot een codificatie van de wetten en gebruiken geldig voor oorlogvoering ter volle zee. In Londen zou dat nu worden ondernomen. Cort had instructie om aan te dringen op een delictsomschrijving van totale zee-blokkade als misdrijf tegen de humaniteit, zelfs als oorlogsmisdrijf indien daaraan hongersnoden te wijten zouden zijn. Den Haag had de bui al zien hangen. Het wist wel dat Whitehall dat niet zou toestaan. Maar men kon het proberen. Wie weet wie men meekreeg. Duitsland stellig wel: dat had nog geen middelen om een zeeblokkade effectief te leggen.

II.2.4.3 De Londense Zeerechtsdeclaratie-1908/1909

Cort bracht het punt verschillende malen op. In de wandelgangen. Niet als lid van de kleine Nederlandse delegatie. Die had instructie zich op de achtergrond te houden. Uiteraard heeft Cort dat tevergeefs gedaan. Groot-Brittannië had nu eenmaal de machtigste zeevloot ter wereld. Het had de mogelijkheid om sluitende blokkades te doen leggen, juist ook met het oog op het uithongeren van de burgerbevolking van een vijandelijk oorlogvoerend land. Het was al in 1907 vast van plan die mogelijkheid in te zetten, en wel tegen bedreigend Duitsland[47]. Duitsland had zich vermeten met Londen een vlootwedloop aan te gaan, die het mogelijkerwijs nog zou winnen óók[48].

[47] Avner Offer, *The First World War, an agrarian interpretation*, Uitgeverij Clarendon Press Oxford: Oxford 1989/ Oxford University Press USA Oxford UK (Walton Street): 1991, ISBN 10 0198-202-792 en ISBN 13 978-0198-202-790, pp. 242-243.

[48] Zie het overzicht van J.H.J. Andriessen op de site: SSEW Stichting Studiecentrum Eerste Wereldoorlog, *De invloed van de Britse blokkade en de Duitse duikbootoorlog op de neutraliteitshandhaving door Nederland*, dd 14 mei 2007,

Cort diende ook nog via de delegatie, voor het officiële conferentieverslag, een voorstel in om zeeblokkades onrechtmatig te verklaren. Meer om het thuisfront te contenteren, dan dat Cort dacht dat het iets zou opleveren. Hij vroeg en verkreeg daarvan acte van het secretariaat. Maar de verklaring van de zeeblokkade als internationaal misdrijf en zelfs oorlogsmisdrijf, als daardoor burgerbevolkingen getroffen zouden worden, bleef uit. En dat was dan dat. Londen weigerde de Zeerechtsdeclaratie als partij af te paraferen. Het bleef een "Verklaring"[49], waarbij Londen zich neerlegde. De USA en Japan hadden nog de meeste invloed uitgeoefend op die vaststelling van het zeerecht, als een samenvatting van maritieme verdragsfrequenties, iets wat zeemogendheden doorgaans plachten te doen. Oostenrijk-Hongarije, Frankrijk, Italië, Japan, Groot-Briatttannië, de Verenigde Staten parafeerden een *final act*. Nederland en Spanje evenzeer. Maar er werd nooit geratificeerd en er kwam nooit uitvoeringswetgeving in de paraferende landen tot stand. Het Verenigd Koninkrijk gaf zuinige en restrictieve verklaringen af bij het depot van het paraaf waaraan het ook nog eens allerlei reserves toevoegde. De Britten zeiden dat hun oorlogsvloot altijd het recht had uitgeoefend om alles te doen in volle zee om "vijandelijke handel" te verhinderen, waaronder het aanhouden en inbeslagnemen van vaartuigen die die handel bedreven, neutraal of niet. Het had een blokkade-recht verworven via een hele reeks van precedenten. Daar was die vloot eigenlijk voor, zei hun afgevaardigde. Zulks onafhankelijk of de regering te Londen wel of geen blokkade had afgekondigd, gewapend of niet. De *universele* blokkade was een van de doorslaggevendste middelen om een vijandige staat lam te leggen. Dat moest iedereen toegeven. Maar, zeiden opponenten, dat blokkaderecht sloeg toch écht alleen maar op de locale blokkade van havenmondingen. Niet op blokkades in de vrije zee of in buitengaatse geulen naar die vrije zee toe. Dus niet op blokkades van een heel zee-gebied buiten de territoriale wateren. Dus, om nu maar iets, zo maar in het wilde weg te noemen, niet op de volledige blokkade van de Noordzee.

Dat voorbeeld gaf nu precies aan, waar het Londen eigenlijk om te doen was. Het wilde de hele Noordzee afsluiten voor alle handelsvaart waar Duitsland profijt van zou kunnen krijgen. Groot-Brittannië was de enige mogendheid die daar op dat moment effectief technisch toe in staat was. Alle zeehavens van België, Nederland en Denemarken zouden daardoor net zo goed geblokkeerd worden. Of die nu neutraal waren of niet. Ongeacht de eindbestemming van de door de neutrale schepen aangevoerde ladingen. Ongeacht de vraag of daardoor de bevolking van het neutrale land ook geschaad zou worden, of het nu tot uithongering kwam of voedselschaarste met allerlei beroerde gevolgen voor de volksgezondheid. Dat erkende ook iedereen. Niemand sprak dat ronduit uit. Wel allerminst de Engelsman die het blokkaderecht zat te verdedigen. Die afgevaardigde stelde nu een prangende vraag. Goed, wat zou het Verenigd Koninkrijk er dan voor terugkrijgen als het dit adequate strijdinstrument eenzijdig opgaf? Het had er tweehonderd jaar voor geknokt om het te verwerven. Wat gaven de andere maritieme mogendheden dan daar precies voor terug? Die vraag bleef inderdaad onbeantwoord, ook door Cort. De Verenigde Staten van Noord-Amerika verzochten de paraferende mogendheden dan tenminste te verklaren jegens alle staten dat zij de frequenties

---

ssew.nl/invloed-britse-blokkade-duitse-duikbootoorlog-neutraliteitshandhaving-nederlan bezocht op 8 oktober 2021. Men vindt in de litteratuurreferenties de zienswijzen van de volkerenrechtsgeleerden van destijds. Zie voor Nederland vooral J.W. Verzijl, *Het prijsrecht tegenover neutralen in den wereldoorlog van 1914 en de volgende jaren*, Uitgeverij: Martinus Nijhoff, Den Haag 1917.

[49] *Declaration concerning the Laws of Naval Warfare*, as parafied at London the 26th of February 1909. De inhoud ervan werd vastgesteld op de zittingen van 4 december 1908 tot 26 februari 1909 te Londen. Het *House of Lords* verwierp de Verklaring aanstonds. Daarom ratificeerde geen enkele partij. Zie: D. Schindler en J.Toman, *The Laws of Armed Conflicts*, Uitgeverij: Martinus Nijhoff, Den Haag: 1988 pp. 845-856.

zouden aanvaarden als verplicht voorgeschreven. Het zou moeten gaan om méér dan een reeks aanbevelingen die niet universeel verplichtten, vonden de Noord-Amerikanen.

De Britten en de Duiters gaven niet thuis. De Duitsers dachten eerstdaags de Britten wel in te halen wat de universele blokkademogelijkheden betreft. Het bleef dus bij een betrekkelijk vrijblijvende rechtsvaststellende verklaring. De teksten die uitonderhandeld werden traden nooit in positieve verdragsvorm in werking. Niettemin verklaarde de Britse regering op 3 augustus 1914 officieel, dat zij zich aan de beginselen in de Zeerechtsverklaring vervat, zou houden. Uiteraard: in overeenstemming met de Britse interpretatie ervan en met de daaruit voortvloeiende beperkte toepassingsmogelijkheden. Dat beloofde niet veel goeds, vooral niet met het oog op de ex post facto-interpretatie van het begrip "contrabande". De Declaratie was beperkt tot de strijd door oppervlakteschepen, ook dat nog. In 1909 had niemand nog enig idee wat onderzeeboten die onder water varend konden torpederen konden uitrichten. Dat zou héél wat blijken te zijn. Zelfs een blokkade zou daaraan geen eind kunnen maken. De onderzeeboten zouden nooit de bemanning en de passagiers van de te torpederen vaartuigen kunnen overnemen, zoals men van oppervlakteschepen via de Declaratie wel eiste. Ze zouden ook nooit kunnen rijzen en voldoende reddingsmateriaal kunnen uitzetten. Dat zou meteen blijken op 22 september 1914, nog wel in de wateren voor Scheveningen. De Declaratie was al obsoleet voordat de inkt van de final act droog was. Het zou allemaal navrant gaan blijken.

II.2.4.4 Het uitbesteden van de neutraliteitsgaranties aan een privaat lichaam

Maar op de Amsterdamse Schreierstoren staat niet voor niets in een gevelsteen: *navigare necesse est*. Varen is noodzakelijk. Voor de handelsnatie Nederland een levensnoodzaak. Als de regering die door Londen gevraagde garanties, dat nooit contrabande zou worden doorgevoerd, niet wilde afgeven, dan was koopvaardij onder Nederlandse vlag zo goed als uitgesloten. Maar dan was de Nederlandse economie naar de vaantjes. Dan kon het beter aan Duitse zijde aan de oorlog deelnemen. Maar dan was het zijn koloniale gebied ook definitief kwijt. Engeland zou de Archipel gewoon terugnemen. Dan was Nederland een ondergeschikte deelstaat geworden in Wilhelminische Deutschland. Pruisen zou er overheen walsen. Als het de Nederlandse eigenheid staatkundig nog eniszins in tact zou laten. Dus eigenlijk, zo oordeelde Cort, was er geen keuze. Hij kon de staatszelfstandigheid van de moerasdelta niet opofferen.

De Nederlandse minister van handel en nijverheid, Willem Treub (1858-1931)[50] zocht naar een mogelijkheid om het private bedrijfsleven de garanties af te laten geven die de Nederlandse regering

[50] Marie Willem Frederik Treub was een uitzonderlijk man, kleurrijk, flamboyant, snel van calculatie, flexibel , begaafd met vele talenten, uiterst visionair en in zijn lange-termijn planningen consequent en welberaden. Hij had zich gespecialiseerd in de algemene leer van de staathuishoudkunde waarin hij een leeropdracht verwierf aan de Universiteit van Amsterdam. Het ging eigenlijk om de algemene openbare economie, een nieuw specialisme. Hij werd kamerlid voor de Vrijzinnig Democratische Bond (VDB) en werd in het kabinet-Cort minister van Handel, Nijverheid en Landbouw. Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog brak bij de gezeten elite een onbewingbare paniek uit die leidde tot algehele ontreddering in de publieke sector van handel, monetaire politiek en economische retorsiemaatregelen. Als niet op korte terijn de gouduitvoer naar Duitsland bedwongen zou worden zou de Nederlandse Bank vrijwel zonder dekking zitten door dit edele metaal. De minister van Financiën Bertling raakte de kop volledig kwijt. Treub nam zijn portefeuille eenvoudig en kennelijk zonder daar zelf veel voor op zij te hoeven zetten over. Treub kwam met een onmiddellijk uitvoerverbod op goud, welke vorm het metaal ook had, een embargo op alle levensmiddelen behoudens ontheffing, een gedwongen staatslening en wetsbesluiten om in gemeentelijk noodgeld ter circulatie te voorzien, gelet op de algemene run op guldens, in metaal maar ook in papier tijdens de maand augustus 1914. In vierentwintig uur wist hij een noodwet door beide kamers te jassen teneinde speculatie in voedsel tegen te gaan – Treub onteigende gewoon dat voedsel --- Hij bedwong binnen de kortste

de Britten weigerde. Treub zocht contact met Cornelis van Aalst (1866-1939)[51], bancair en bewindvoerder bij de Nederlandsche Handelsmaatschappij[52], waaarvan hij te Singapore directeur was geweest over een van de filialen. Beiden waren geverseerd met de Angelsaksische ondernemingswereld, beiden waren bereid onorthodoxe middelen te bezigen, beiden waren onscrupuleus en buitengewoon van zichzelf overtuigd. Van Aalst, een aartssjoemelaar, een goocheme leipo, was daarbij óók nog eens van iedere critische zelfreflectie verstoken en liep overal met vuile voeten dwars doorheen, ook ten hove van de vormelijke en geborneerde Wilhelmina, de geëerbiedigde landsvrouwe, die Van Aalst liever zag gaan dan komen. *Van Aalst is het brutaalst van allemaalst*, was een slogan die onder de élite in Den Haag al gauw gangbaar ingesleten was. Treub

---

keren de crises en zorgde voor een serie Koninklijke Besluiten als noodwetbesluiten waardoor de in- en export op Keizerlijk Duitsland weer legaal beheersbaar werd. Treub zorgde voor een tijdelijk autarkische Nederlandse volkshuishouding waardoor pas in 1916 duidelijk werd welke desastreuze gevolgen de inmiddels volledig ingezette Britse blokkade van de Noordzee had. Zie de hoofdtekst. Maar Treub zorgde er ook nog voor dat in dit segment de Nederlandse verhouding met de Britten en de Duitsers doorgaans goed was. De Tweede Kamer, die Treub in het begin van de oorlog min of meer blanco volmacht had gegeven, hervatte haar critische controletaak maar begon bij Treub op allerlei slakjes zout te leggen, nu de destabilisatie die dreigde onherroepelijk afgewend scheen. Op grond van een klein meningsverschil over de afhandeling van het ontwerp-Ouderdomswet diende zij een motie in, die de allure had van een van afkeuring. Treub trad af. Maar men kon niet zonder hem. In 1917 keerde Treub terug als bewindspersoon, maar nu met een uitgebreider werkveld. Hij botste nu vaak met zijn ambtgenoot van voedselvoorziening Posthuma. Daaruit kwamen jurisdictieconflicten voort die een indruk wekte van incoherentie van het kabinetsbeleid met betrekking tot de in- en uirvoerlicenten naar hongerend Duitsland waar de toestand précair was geworden. Het gelijk was meestal aan de zijde van Treub. Posthuma kon niet echt tegen hem op en zocht zijn soulaas in bureaucratische achterbakskheden. Cort deed weinig om Treub, die een duidelijke pro-Britse instelling had, in deze pecadilles te steunen, hoewel het Posthuma was die door publicitaire lekken het prestige van het kabinet ernstig schaadde, juist tijdens de ontwikkeling van Ludendorffs maart-offensief, toen een invasie in Nederland dreigde door het Duitse veldleger. Posthuma was pro-Duits, gaf steeds toe aan Ludendorffs eisen hoezeer dat ook vermijdelijk was en voerde tenslotte een perscampagne tegen Treub, ook toen overduidelijk werd dat Duitsland verslagen ging worden. Cort liet dat gebeuren. Zie ook: Samuël Kruisinga, *F.E.Posthuma (1874-1943)* , *"Heere God, straf Posthema*!", opgenomen in: Wim Klinkert, Samuël Kruizinga, Paul Moeyes, Nederland Neutraal, De Eerste Wereldoorlog 1914-1918, Uitgeverij Boom Boeken Amsterdam: Amsterdam, 2014, pp. 225-280. Treub had er genoeg van. Hij verliet de actuele politiek. Zie hierover Enne Koops, *Wim Treub (1858-1931) --- Een enfant terrible met vele gezichten*, op de site: HISTORIEK, Online Geschiedenismagazine, laatste update 8 september 2020, bezocht op 8 oktober 2021, historiek-net/wim-treub-politicus-minister-financien/66626/ Treub vertrok in november 1918 naar Nederlandsch-Indië voor een rondreis langs de Nederlandse grootondernemingen. Treub werd voorzitter van een belangenorganisatie van deze entrepreneurs, de Ondernemersraad voor Nederlandsch-Indië. Zie uitvoerig daarover: didactische syllabus 3 op de site gerardstrijards.nl*, De Nederlandse kolonisatie van de immense Indonesische Archipel*, Hoofdstuk V.6., de *Ondernemersraad voor Nederlandsch-Indië*. Zie verder: Diederick Slijkerman*, Enfant terrible. Wim Treub (1858-1931*), Uitgeverij: Bert Bakker, Amsterdam, 2016, ISBN 978-903514-1049. Samen met Joh Loudon schreef Treub een soort zelfrechtvaardiging in de vorm van een autobiografie: *Herinneringen en overpeinzingen van mr. M.W.F.Treub*, Uitgeverij: H.D.Tjeenk Willink, 1931.

[51] Cornelis Johannes Karel van Aalst, president directeur van de Nederlandsche Handelsmaatschappij NV. Zie over hem; Samuël Kruisinga, *C.J.K. van Aalst (1866-1939), Het brutaalst van allemaalst,* opgenomen in: Nederland Neutraal, De eerste Wereldoorlog, 1914-1918, a.w., pp. 129-172.

[52] Zie: Ton de Graaf, *Voor Handel en Maatschappij*. *Geschiedenis van de Nederlandsche Handel-Maatschappij, 1824-1964,* Uitgeverij: Boom Boeken Amsterdam: Amsterdam: 2010, ISBN 978-9085-069461. De HM is opgegaan in 1964 in de Twentsche Bank, die daardoor Algemene Bank Nederland werd. Die ging op in de groep ABN AMRO. De NHM was in de in de hoofdtekst besproken periode cruciaal voor de Nederlandse economie. Ze werd door Koning Willem I opgericht om het koloniaal vermogen in de Archipel te beheren en kon gelden als opvolgster van de VOC. Ze was dan ook langere tijd vooral in Nederlandsch-Indië, Nederlands immense kolonie, actief. Vanaf 1880 ging ze ook in Nederland het bankbedrijf uitoefenen waardoor haar betekenis voor de Nederlandse volkshuishouding toenam.Door haar vervlechting met de NOT nam haar betekenis toe. Maar Van Aalst breidde haar debiet zodanig uit dat er een overspanning van haar financiële draagkracht ging ontstaan. Van Aalst nam na 1920, zoals in de hoofdtekst uiteengezet, veel te grote risico's. Dat droeg bij tot de langdurige crisis die in 1932 losbarstte en die tot de massale werkloosheid zou gaan leiden die de interbellaire periode tot 1938 Nederland zo overmatig heeft getekend. Zie hierna noot 52. Zie voorts het editorial op HISTORIEK Online Geschiedenismagazine, *Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM, 1824-1964)* laatste update 8 oktober 2018 bezocht op 9 oktober 2021 historiek.net/nederlandsche-handel-maatschappij-nhm-1824/83034/

was een agiel wendbaar man, die, naar de normen zijn zijn tijd, een iets te breedbandige opvatting had van de huwelijksmoraal: hij wisselde nogal vaak van partner. Dat werd door de koningin, die nog niet geheel bekend was met de multiple inzetbaarheid van haar prins-gemaal op dit gebied, in haar minister euvel geduid. Maar een briljant econoom was hij beslist en opgewassen tegen de spanningen van zijn tijd evenzeer.

Treub produceerde aan de lopende band handzame oplossingen voor kwesties, die te al te zeer problematiserende bureaucratie van Den Haag niet kon mannen. Hij was een koe die veel melk geeft. Maar, zo voegden zijn afgunstige collega-ministers daaraan steevast toe: als de emmer vol is, trapt hij haar om. Treubs vijandige volgers groeiden met de dag. In Nederland kreeg men, net als nu, niet tweemaal in één week in hetzelfde dossier gelijk. Niet ongestraft. Niet onvervolgd. Aan Treub was te danken dat niet de gehele goudvoorraad van de Nederlandse bank al tijdens de mobilisatieperiode naar het buitenland was gesluisd door valuta-speculanten en tevens dat er al heel snel een uitgekiend voedseldistributiestelsel was ingevoerd. Daardoor was de lagere bevolkingsklasse niet verstoken geraakt van haar primaire voedselbehoeften zoals roggebrood, spek, kaas, en dierlijke vetten. Er was onmiddellijk nadat de Britse blokkade was gelegd voorzien in een evenwichtig (geld)bonnenssysteem op gemeentelijk niveau. De regering had immense voedselvoorraden kunnen aanleggen, waarmee men dacht het zeker ettelijke maanden te kunnen uitzingen. Verder had Treub grote graanoogsten, aardappelvoorraden, varkensvlees en rijst in beslaggenomen, en opgeslagen in vemen en koelhuizen, waarmee hij ook een halt had toegeroepen aan de illegale handel op Duitsland, die terstond na de mobilisatie een aanvang had genomen tegen woekerprijzen. Daardoor waren de directe gevolgen van de Brite blokkade behoorlijk afgedempt. Pas in 1917 zouden bredere bevolkingslagen problemen gaan krijgen met hun dagrantsoenen. In Duitsland had de honger al in het midden van 1916 toegeslagen in de onderklassen.

II.2.4.5 Het systeem van garantiecertificaten over de eindbestemming van contrabandieve lading

Treub en Van Aalst nu, besloten bepaalde primaire overheidstaken die uit het Landonzijdigheidsverdrag voortvloeiden eigenlijk intern te privatiseren. Zij richtten een trustvennootschap op die garantiecertificaten over de eindbestemming van ladingsegmenten af zou moeten geven aan de Angelsaksische geallieerden. De Nederlandsche Overzee Trust Maatschappij (NOT of N.O.T.). De vennootschap zou een algeheel ladingmanifest certificeren en de bestanddelen die in aanmerking zouden komen als voorwaardelijke contrabande zouden daarin omschreven worden. Daarvoor zou de vennootschap een certificaat uitschrijven waarin ze waarborgde dat de vijand ze niet in handen zou krijgen. De importeur van deze bestanddelen zou vervolgens met de vennootschap een contract moeten afsluiten: de importeur zou een waarborgsom storten bij de vennootschap die deze zou beheren ten behoeve van de geallieerde partij. De importeur zou daarop dat ladingscertificaat krijgen vanwege de vennootschap en zorgen dat het bij de scheepspapieren werd gevoegd. De geallieerde mogendheid zou op dat certificaat van visitatie afzien betreffende het ladingssegment. De rederij zou dus moeten zorgen, dat de totale cargo gedekt was door een toereikend aantal certificaten, want alleen zó zou het vaartuig ongehinderd zijn transoceanische vaart kunnen onderhouden. Zo zou Groot-Brittannië zijn zin krijgen zonder dat de Nederlandse regering officieel bij de beurtvaart was betrokken. Duitsland kon zich tegen de constructie in dit stadium moeilijk verzetten: het gold een privaat initatief. Op den duur had Duitsland, nadat de blokkade nijpender werd, alleen maar voordeel erbij. Maar toen kregen de Britten weer achterdocht. De NOT bleek zo lek als een mandje. Op den duur. De NOT bleek te berusten in goed georganiseerde

en omvangrijkse smokkel op Duitsland. Maar daarin participeerden ook nette Britse ondernemers. Soms met medeweten van Engelse kabinetsleden. Dus Londen kon er eigenlijk moeilijk tegen ageren. De Britten hadden de transoceanische Nederlandse zeehandel op den duur volledig onder controle. Nederland was als gewoonlijk machteloos. Het was voor steenkolenaanvoer volledig afhankelijk van Duitsland. De NOT werd een staat binnen de staat. Zoals de VOC, de Vereenichde geoctrooieerde Oost-Indische Compagnie. De gelijkenis is trffen. De N.O.T. ging als de V.O.C. ook in corruptie ten onder. Het heeft uiteindelijk de faam van Van Aalst deerlijk besmeurd.[53]

Zou een geallieerde kunnen aantonen dat niettegenstaande de garantie van de vennootschap de lading tóch bij de vijand was aangewend met een contrabandieve strekking, dan zou de vennootschap de waarborgsom met kosten, interessen en renten van derden uitbetalen aan de geallieerde partij. De schades zou de vennootschap bij prioriteit kunnen verhalen op de ladingeigenaar of de cognossementshouder. De centrale overheid zou supervisie uitoefenen op deze activiteiten van de vennootschap. Mocht deze opzettelijk intellectueel valse of vervalste certificaten hebben afgegeven of de waarborgsommen onbehoorlijk hebben beheerd, dan zou die overheid de vennootschap daarvoor negatief sanctioneren, eventueel door inbeslagnemingen van de door haar beheerde voorraden die nog wachtten op aflevering door de importeur. De vennootschap zou verder een krachtdadig tuchtrecht invoeren ten laste van de bij haar aangesloten certificaathouders. Het systeem was bedacht door Treub. Het uitvoeringsarrangement, genuanceerd naar de nijverheidstak van de importeur, werd gerealiseerd door Van Aalst, die daarvoor gewestelijke raden instelden die bekend waren met de eigenaardigheden van de nijverheidssegmenten in die regio. De commune rechterlijke macht, te formalistisch, te stroperig en te beducht zich ergens aan te branden of externe verantwoordelijkheid te moeten dragen, zoals zo vaak, werd er zorgvuldig buiten gehouden. Treub en Van Aalst hadden, zoals aangegeven, het systeem afgekeken van de Verenigde Oostindische Compagnie, de befaamde V.O.C., 's wereld eerste vennootschappelijke *multinational*, die in dit

[53] Samuël Kruisinga, *Economische politiek. De Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij (1914-1919) en de Eerste Wereldoorlog,* a.w. diss. Universiteit van Amsterdam, 2011. Via zijn NOT-connecties was Van Aalst diep doorgedrongen in het handelseconomisch leven van Duitsland, contacten, die hij uiteraard na 1919 niet opgaf. Hij onderheld suspecte relaties met de (joodse) bankier F. Mannheimer, wiens onderneming langzamerhand afgleed naar een deconfiture door allerlei onberaden speculaties. Van Aalst gaf allerlei zekerheidsstellingen ten behoeve van Mannheimer ten laste van de Nederlandsche Handelsmaatschappij(NHM), waar hij de vennoten van die Handelsmaatschappij niet op de hoogte had gesteld. Mannheimer richtte samen met Van Aalst een nevenvestiging op van zijn bank in Nederland. Deze was gespecialiseerd in internationale valuta- en effectentransacties, waarbij ook monetair gespeculeerd werd. Het Amsterdamse filiaal stond bekend als toebehorend aan het consortium van Mendelssohn & Co. Deze werd een partner voor Nederlandse en buitenlandse emissies. Mannheimer zorgde voor het van staatswege verlenen van een groot crediet aan Duitsland, het zogeheten Tredefinacrediet. De mislukte millioenentransacties van Mannheimer kwam vooral ten laste van de Handelsmaatschappij. Dat luidde bijna het faillissement daarvan in. Daarom moest Van Aalst wel opstappen. De Amsterdamse Beurswereld kotste de magnaat nu onbarmhartig uit, ook al kreeg hij het grootkruis in de Orde van Oranje-Nassau. Mannheimer moest vluchten naar Nederland om vervolging in Duitsland wegens bedriegelijke bankbreukigheid te voorkomen Uiteraard speelde daarbij de verharding van de binnenlandse verhoudingen ten gevolge van de Neurenberger wetten in 1935 ook een rol. . Van Aalst beval zijn naturalisatie krachtig aan bij Colijn, minister-president van diens tweede kabinet 1933-1937. Mannheimer failleerde uiteindelijk in 1939. De gevolgen raakten ook de Nederlandse economie. Van Aalst moest aftreden op 1 juli 1934. De Nederlandsche Handelsmaatschappij moest haar kapitaal met 25% afstempelen. Colijn heeft er alles aan gedaan om deze faillure binnenskamers te houden. Gelukt is dat niet geheel. Colijn was in die tijd ook betrokken in persoonlijke schandalen, waarbij Manheimer ook een minder frisse rol speelde. Van Aalst werd verweten dat hij op de hoogte was van Mannheimers machinaties. In die tijd was Colijns positie in het kabinet uiterst wankel door een scabreuze verhouding met de Duitse vluchtelingen Hella Schulze. Vermoedelijk had Mannheimer bij de totstandkoming van die betrekking ook een wat eigenaardige rol gespeeld. Het is in veel opzichten onduidelijk hoe Van Aalst de Handelsmaatschappij heeft gepositioneerd binnen Mendelsshons concern. Van Aalst liet grote delen van het NHM-Archief vernietigen.

opzicht in tijden van oorlog of gewapende conflicten vergelijkbare overheidstaken naar zich had weten toe te trekken, met een vergelijkbare decentrale uitvoering per gewestelijke kamer.

De overheid zocht als oplossing dat zij de supervisie over deze handel en de transit met toeleveringen landinwaarts volledig endosseerde aan die private rechtspersoon, de N.O.T. De plichten die het Landonzijdigheidsverdrag formuleerde ten laste van de staat als verdragspartij werd doorgeschoven aan een private vennootschap, een maatschappij. Naamloos, ook dat nog, dus met aandeelbewijzen aan toonder overdraagbaar. Die vennootschap moest die criteria, door de overheid opgesteld, naar eigen inzicht uitwerken in private uitvoeringsovereenkomsten en cargadoorsreglementen, de rederijen instructies geven en verklaringen van waarborging over de eindbestemming afgeven aan de oorlogvoerende partij die daarbij opgaf belang te hebben. Deze tussenconstructie werd vervolgens ook toegepast op andere commerciële handelingen. Zoals bij nutsbedrijven, medische instellingen, inrichtingen voor didactische en opvoedkundige doelen, enzovoorts. Wijs een private rechtspersoon aan als aansprakelijke tussenschakel.

Gaat het dan in de ogen van een strijdende partij fout, kan deze dat op het eerste gezicht feitelijk aannemelijk maken, zonder dat een al te ingewikkelde bewijsredenering vereist is, en kan geen verontschuldiging of rechtvaardiging worden gevonden voor het beweerde onneutrale gedrag, wijs dan naar de tussengeschoven ketenaansprakelijke. Het lijkt veel op het systeem dat Thorbecke bij de Spoorwegwetgeving wilde invoeren na 1860. De staat legt de lijnen aan, maar besteedt de feitelijke exploitatie aan private ondernemingen uit. De staat houdt op hun beheer toezicht en regelt hun aansprakelijkheden die de staat, als de onderneming ze niet wil effectueren, delgt en verhaalt op de onderneming via zijn geweldsmonopolie. Dat systeem sprak de bewindslieden Treub en Cort aan. En zij waren ook in dit opzicht inderdaad echte klassiek-liberalen.

II.2.4.6 Toerekening van frauduleuse ladingscertificeringen aan de Nederlandse staat

Maar in oorlogstijd bleek deze ingenieuze constructie ook toen al vaak te subtiel. Engeland placht misslagen van de N.O.T. op den duur toch echt de staat der Nederlanden weer aan te rekenen en brandmerkte de N.O.T. als een schijnconstructie. En riep de Nederlandse gezant op het matje. Zo deden de Verenigde Staten van Noord-Amerika al aanstonds nadat zij in de wereldoorlog was getreden. En zo zou het in het hedendaags volkerenrecht zonder enige twijfel meteen al zijn ongeacht de aanduiding van de aard van het gewelddadig conflict als oorlog, burgeroorlog of revolte. Men zou niet kijken naar de formeel-juridische status van het orgaan. Maar naar de aard en de strekking van de verrichte handeling. Tenminste, volgens de internationale jurisprudentie na 1950. Die maakt in dit opzicht geen echte waterscheiding tussen privaat en publiek handelen, als ergens overheidstussenkomst toch een rol blijkt te spelen. Zoals die jurisprudentie dat evenmin doet tussen “oorlog” en een “toestand van bestendige geweldshandelingen” of een “gewapend conflict”. De overgangsfasen zijn hier nu vloeiend en de aansprakelijkheden lopen dan ook in elkaar over.

In de eerste drie jaar werkte dit N.O.T.-systeem goed. De Engelsen herkenden de analogie met het V.O.C.-stelsel, dat ook zij waren gaan overnemen voor hun roemruchte *East-Indian Company* in de zeventiende eeuw, die uiteindelijk de V.O.C. uit het Verre Oosten had weten weg te concurreren. Zo konden ze hun sluike handelsstrategieën zelf ook in het geniep voortzetten en hoefden niet te pacteren met de onkreukbaar rechtlijnige en correcte Loudon, die het volkerenrecht serieus nam en zich daarom evenmin ontzag om Londen publiekelijk de maat te nemen, als het dat niet deed. En dat deed Londen bijna altijd. Met die Van Aalst waren zaakjes te regelen. Het eeuwig neutrale

Zwitserland zag zelfs aanleiding de N.O.T. te copiëren in de *Société Suisse de Surveillance Économique* en de Denen zagen er geen been in hetzelfde te doen via de deense Industrieraad (*Industriråd*) en de koopmansociëteit (*Grosserer Societet*). De N.O.T.certificaten werden goud waard en werden, ook al was dat helemaal niet de bedoeling en ook al was dat strijdig met de N.O.T.-statuten als toonderpapieren ingezet op de internationale kapitaalmarkt.

Dat was in strijd met de idee dat de importeur jegens de N.O.T. persoonlijk aansprakelijk was voor niet-aflevering van het ladingssegment of een onderdeel daaruit aan een nationaal van een van de centrale oorlogvoerende mogendheden. De geallieerden waren aanvankelijk bereid volkomen te vertrouwen op de interne controles van de N.O.T. en de daaraan verbonden tuchtmaatregelen. Terecht: Van Aalst was aanvankelijk in hoge mate diligent in dat opzicht. De rederij legde de certificaten over een specifieke vaart over aan de admiraliteit van de Britten. Deze lieten de cargalijsten inspecteren door het *shipping- and exportdepartment*. Dat gaf akkoord op de lijsten, die door de belanghebbenden zorgvuldig naar waarheid waren samengesteld. De admiraliteit kreeg opgegeven dat tegen de vaart geen bezwaar was. De admiraliteit instrueerde de blokkerende oorlogsbodems. Die kregen de koers op, de tijd waarop de blokkade genaderd werd en de coördinaten daarvan en lieten het vaartuig passeren, zolang het de N.O.T.-kegel zichtbaar had hangen aan de voormast, 's nachts helder verlicht door een schijnwerper. Voordat de vaart aangevangen werd kon Londen vragen een Britse haven aan te doen voor een kortstondige inspectie.

Maar naarmate kegel en vlag de lading adequaat bleken te dekken bij de beurtvaarten, werden deze formaliteiten op de reguliere diensten steeds vaker nagelaten of verwaarloosd. Dat spaarde admiraliteit en departement tijd, geld en moeite en scheelde in het vaarttraject. Beide partijen hadden baat bij een soepel lopend systeem, want op de retourvaart brachten de N.OT.-schepen ook ladingen mee die inmiddels wezenlijk waren geworden voor de voedselvoorzieningen in Engeland, dat begon te lijden onder de atlantische onderzeebootoorlog die Kiel steeds beter begon te dirigeren. Vooral nadat te Oostende in België een gigantische U-boothaven was aangelegd met bunkers waarin de *U –boote* konden schuilen. De N.O.T.-schepen brachten op de Indische retourvaarten luxe goederen mede uit het Verre Oosten: de traditionele specerijen, maar ook koffie, thee, kostbare stoffen, porcelein en faiences, hardhout, rubberwaren, tabakssoorten en zelfs opiumderivaten. Die konden aangemerkt worden als voorwaardelijke contrabande. Dat kon altijd. Dat begrip was vaag en had een enorme hermeneutische rek in de commentaren op de Londense zeerechtsdeclaratie. Daarom hadden de Britten het begrip ook ingevoerd.

II.2.4.7 De Nederlands/Britse private sluikregelingen

Konden Nederlandse kooplieden nu niet met de Britten in dit opzicht buiten de N.O.T. om een regelinkje treffen dat deze luxe-goederen niet als contrabande op een bepaalde retourvaart zouden worden aangemerkt? Dat kon natuurlijk altijd, als dan die Britse wederpartij dan via-via ook een deel van dat segment onofficieus mocht afnemen buiten de cargalijsten om. Dat was er dan officieel niet, maar in de haven van Liverpool ineens wel. Dat liep aanvankelijk temidden van alle bedrijvigheid niet in de gaten. Maar omdat het goed ging, smaakte dat naar méér. En dat smaakte weer naar méér. De partijen werden groter, de deelhebbers bij afname óók. Steeds meer Britten en Nederlanders werden erin betrokken. En zij wisten onderling dat zij van elkaar wisten. De vraag was nu, wie het éérst tegen de lamp zou lopen. Een Brit of een Nederlander en hoe en waar dan? Was het een Brit, dan zou hij de Nederlanders proberen mee te sleuren, was het een Nederlander, dan zou hij een Brit

weten aan te wijzen als meer schuldig dan hij. Het hing er dus vanaf wie er het meest van af wist of er het verste de vinger achter kon wurmen. Het zou de reeds genoemde Lord Northcliffe, de al genoemde media-magnaat, die via de Daily Mail het zaakje aan de gang zou weten te krijgen. Een Brit dus, die meteen het neutrale Nederland zou gaan fileren ter gelegenheid van een ranzige aangelegenheid: de asielering van keizer Wilhelm. De oorlogsmisdadiger *par excellence* in november 1918. Een Oranje-telg, ook dat nog, het Nederlandse koningshuis zou van deze smokkelarijen wel meer weten.

Iedereen wist dat het segment verder illegaal via omwegen naar Duitsland werd doorgetransporteerd buiten de officiële Rijnvaart om, waar het zijn gewicht in goud waard was. De N.O.T. bleek dus een soort *holding* voor diverse internationale smokkelorganisaties te zijn geworden. Ze organiseerde deze smokkel nog net niet. Maar ze was er goed mee op de hoogte. Ze was onmachtig dat te veranderen: de bij de N.O.T. aangeslotenen hadden belang bij het voortduren van de lucratieve praktijk, evenals de Britse wederpartijders die zich ook scheel verdienden aan deze praktijken, waar ze nauwelijks iets voor hoefden te doen. De Duitsers klaagden evenmin. De elite daar had er toch last van dat de geurstoffen voor parfums en bodylotions niet makkelijk meer verkrijgbaar was. Van Aalst had zelf, via de Nederlandsche Handelsmaatschappij, belang bij de Indische beurtvaart via Amsterdam. Hier was geld te verdienen en niet weinig ook. Vooral toen na maart 1915 de Londense regering alle goederen die naar Nederland werden ingevoerd, zonder enig onderscheid, aan een uitvoerverbod naar de Centrale mogendheden Duitsland, Oostenrijk-Hongarije, het Ottomaanse Rijk, Bulgarije en Roemenië onderwierp.

Het betekende dat de Britten stomweg de transoceanische Nederlandse kooopvaardijvloot in hun zak hadden. Dat wist Londen heel goed. En het stelde aan Den Haag dienovereenkomstig zijn eisen, onkenbaar overigens voor Parijs en later, Washington, toen de USA zich bij de oorlogvoerende partijen gevoegd hadden. Londen kon naar believen beschikken over Nederlandse scheepsruimten, uiteindelijk voor niet-commerciële doelen. Het had dus een hulpvloot voor een schijntje. Daar had het wel enige smokkeltolerantie voor veil. Ondertussen deed het steeksproefgewijze visitaties op volle zee, bracht ineens een koopvaarder op en legde die aan de Engelse kades aan de ketting. Dat joeg de smokkelwinsten alleen maar hoger op. In Nederland. Maar ook in Engeland. Corruptie was systemisch geworden voor de N.O.T. En daarin imiteerde deze vennootschap haar voorgangster, de V.O.C. voortreffelijk. Het was alleen nog wachten totdat de bom barstte. En waar. In Londen of in Den Haag? De N.O.T. was een van alle werkeliijkheid losgezongen goudmijn.

II.2.4.8 Een kleine bovenlaag wordt stinkend rijk

Maar dat geld bleef opgehoopt bij bijzonder weinigen, zoals gebruikelijk. Dat geld werd niettemin toch weer uitgegeven in een tijd waarin iedereen geacht werd de broekriem aan te sjorren. Als iedereen zich nu van zijn sobere of althans gematigde kant had weten te laten zien, had er wellicht geen haan naar gekraaid. Maar zo zat Van Aalst niet in elkaar. Hij had pronkneigingen, zoals iedere *nouveaux riche*. Hij liet het ruim hangen. En zijn nieuwe boezemvrienden in hun prachtige buitens aan de Vecht al helemaal niet. Opzienbarende fraaie automobielen, dure maatcostuums, machtetknopen met diamanten, bontjassen – voor mannen en vrouwen – grote zakendiners met

oesters en champagne, De bovenklasse van de beruchte *oorlogswinstmakers (OW-ers)* [54], die zich verrieden door hun stuitende smaak, volkse spraak en opdringerige manieren. Partijen op grote zeiljachten op de Zuiderzee, want de afsluitdijk was nog niet gelegd. De socialistische spotprenttekenaar Albert Hahn[55] geselde de eersten in zijn cartoons in het tijdschrift "De Notenkraker". Maar het oude kapitaal profiteerde nét zo goed. Alleen: dat beheerste zich. Dat liet het niet zo breed hangen. Dat werd zelfs introverter. Het sloot zich af voor de bulkende nieuwkomers. Want die bracht het wellicht in discrediet. Zo-iemand als de puissant rijke reder Ernst Heldring[56] met zijn Koninklijke Nederlandsche Stoomboot-Maatschappij wilde het aanstormend politieke talent Hendrikus Colijn[57] toch liever niet bij zich thuis noden, want die liet iets te duidelijk

---

[54] *OORLOGSWINSTMAKERS:GELD VERDIENEN AAN OORLOG*: op de site: ISGeschiedenis Dagelijkse historische achtergronden bij het nieuws Partner van Geschiedenis Magazine, isgeschiedenis.nl/nieuws/oorlogswinstmakers-geld-verdienen-aan-oorlog (bezocht op 9 oktober 2021).

[55] Albert Pieter Hahn, 1877-1918, de standaardspotprenttekenaar van de Sociaal Democratische Arbeiderspartij in deze oorlogsjaren. Hahn tekende bijna steeds de wekelijkse politieke prent in het zondagsbijvoegsel van de sociaal-democratische krant "Het Volk". Hij trad later toe als politieke tekenaar tot het politiek-satirische weekblad "De Notenkraker". Anders dan politieke prent-tekenaar George (van) Raemdonck (1888-1966) richtten Hahns prenten zich tegen alle strijdende partijen; die van (Van) Raemdonck zetten vooral de Duitse oorlogsvoering in een kwalijk licht (vooral via het periodiek *De Amsterdammer*), maar Hahn, die in het wereldconflict 1914-1918 werkelijk geen enkele principieel aspect kon ontwaren anders dan dat de mensheid zichzelf aan het uitroeien was, opgezweept door het kapitaal, keerde zich tegen alle daarbij betrokken overheden. Dus ook de Nederlandse. Dat die weigerde over te gaan tot invoering van een adequate oorlogswinstbelasting was Hahn een doorn in het oog. Zie vooral: Marien van der Heijden, *Albert Hahn*, 1993, Uitgeverij: Thomas Rap Amsterdam: Amsterdam, ISBN 90-6005-383-4 en ISBN 978-90600-53836. . En verder: Hans van Lith, *ALBERT HAHN tegen militarisme, klerikalisme en kapitalisme,* op de site: Eerste Wereldoorlog nu, eerstewereldoorlog.nu/blog/albert-hahn bezocht op 9 oktober 2021. En verder Amlert Hahn en de industrialisatie, opgenomenop de site: HISTOFORUM, histoform.net/industrie2/hahn.htm en Rob Ruggenberg, *Albert Hahn: gehaat en geprezen*, op de site DE ERFENIS VAN DE GROOTE OORLOG, greatwar.nl/frames/default-hahn.html (bezocht op 9 oktober 2021). Men vindt daar allerlei oorlogsprenten van Hanh.

[56] 1871-1954. Heldring was gespecialiseerd in de beurtvaart op de Archipel. Hij richtte Zeehaven en Kolenstation NV Sabang op in 1899 en maakte deswege het Sabang-incident van 1905, waarbij de Japanners de neutrale Archipel dreigden binnen te vallen in volle omvang mee. Heldring was een van de weinige Amsterdamse reders die enige notie had van de problemen van neutraliteitshandhaving voor een onmachtige staat als Nederland. Hij richtte mede de Java-China-Japan Lijn op in 1902 en werd later ook directeur van de Koninklijke West-Indische-Maildienst NV van 1912-1928. In 1920 was hij mede-oprichter van de Verenigde Nederlandsche Stoomvaartmaatschappij; in 1939 nam hij de falliete boedel over uit de handen van Van Aalst van de Nederlandsche Handelsmaatschappij (zie boven). Heldring had toen vanwege de credietcrisis van 1929 zelf al heel wat veren moeten laten. Hij had grote bezwaren tegen de eigengereide handelwijze van Van Aalst tijdens diens N.O.T.periode en ook tegen diens proleterige wantuitstalling van zijn rijkdom. Heldring zal ik regelmatig hierna aanhalen bij de schets van de interbellaire periode voor Nederland. Ik baseer mij vooral op diens dagboekaantekeningen, uitgegeven, ingeleid en bezorgd door Johan de Vries als: *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring (1871-1954),* uitgeverij: Nederlands Historisch Genootschap, Groningen 1970, 3 Vols. Heldring schetst daar Colijn treffend en laat uitkomen wat hij van de O.W.ers vindt. De gedigitaliseerde teksten van de dagboekaantekeningen vindt men op de digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren, dbnl, dbnl.org/tekst/held007heri01_01/ Zie ook: Mirjam Janssen, *Ernst Heldring en de Zuid-Amerika Lijn, Ondernemen voor het vaderland,* Historisch Nieuwsblad 2/2014 historischnieuwsblad.nl/ernst-heldring-en-de-zuid-amerika-lijn/ bezocht op 9 oktober 2021.

[57] Hendrikus Colijn, 1889-1944). Opgeleid voor onderwijzer, koos hij toch voor een militaire loopbaan. Hij deed zulks via het Instructie-bataillion te Kampen waarna hij nog de hoofdcursus officersopleiding volgde. Hij vertrok als KNIL-militair naar Nederlandsch-Indië waar hij de volle pacificatie-expedities meemaakte onder meer onder Van Heutsz. De dáár opgedane levenservaringen en inzichten zouden Colijns verdere leven blijven bepalen. Wars van langdurige besprekingen en ingewikkelde compromissen, trok Colijn liever een klewang, hakte de gordiaanse knoop door en dreef een oplossing door, ook al was voorzienbaar dat die onuitvoerbaar zou blijken of ontoereikend. Colijn stond garant voor onbekookte uitspraken. Aldus P.J. Oud, die Colijn van dichtbij maakte in diens gloriedagen in het brede basis-kabinet Colijn II van 1933-1937. Colijn poseerde graag als "sterke man" en de "schipper van staat". Colijn keerde, na volbrachte dienstperiode, terug in Nederland met de rang van kapitein, geridderd met de Militaire Willemsorde. Hij werd lid van de Anti-Revolutionaire Partij en gold daarbinnen als Indische en militaire specialiteit, zoals dat destijds genoemd werd. Hij had eigenlijk geen plan om politicus te worden: hij vond de vergoeding die een Tweede Kamer-lid kreeg veel te schraal. Hij werd plotsklaps minister van Oorlog, omdat de minister van Oorlog W.

blijken hoe de oorlogsomstandigheden de beperkte handel met Nederland-Indië disproportioneel lucratief maakte. Colijn schafte een dure limousine aan, met chauffeur, terwijl Heldring verkoos te voet zijn visites af te leggen. Maar Heldring verzamelde meer kapitaal dan Colijn en kon zich heel wat kunstaankopen permitteren. Zijn nazaten leven er nog luxe van. Maar hij etaleerde zijn rijkdom niet. Integendeel.

Daarom kon Hahn, die deze oude kapitalisten heel goed in het snotje had, ze in zijn schetsen in het sociaal-democratische dagblad "Het Volk" niet zo goed aan de publieke kaak stellen. Terwijl de lagere klassen van destijds steeds valer, bleker, hongeriger en vervaalder er bij begonnen te lopen[58]. De scheiding tussen arm en rijk werd in Neutraal Nederland opvallend groot. De wrok bij de mensen die op de volksvoedseldistributie waren aangewezen wies met de dag. Vooral omdat het kabinet er ook weer niet zoveel tegen ondernam dat één groep via weerzinwekkende sluippraktijken onvoorstelbare reserves kon opbouwen. Ook een man als Treub vond het toch, al bij al, een natuurlijk verschijnsel. Hij bleef een echte liberaal, zij het een progressieve. Hij bleef dus boeren graanleveranties opsolferen en de oogsten te velde inbeslagnemen. Ook al wist hij, dat het roggegraan, in stede verwerkt te worden in *regeeringsbrood*, uiteindelijk via de Rijnvaart toch in de magen van welgestelde Duitsers terecht kwam. En dat maar weinig van de door de legerpatrouilles aan de grenzen gerequireerde varkens de grondstoffen opleverden voor de publiek verfoeide "*eenheidsworst*" al was die best te consumeren. In 1917 namen de boeren, de burgers, de arbeiders en de buitenlui het echt niet langer. Er kwamen broodoproeren en locale volksopstanden van. Steeds vaker. Waarbij de gemobiliseerde weermacht moest ingrijpen. De dienstplichtigen moesten hun eigen standgenoten met scherp bedreigen. Dat liep dus fout. Het ene N.O.T.-schandaal na het andere haalde de kranten. Die baarden opzien. Dat leidde tot interpellaties in de Tweede Kamer. Dat had Cort voorzien. Hij had zich verre van de N.O.T. weten te houden. Loudon ook. Maar andere ministers weer niet, zoals Folkert Posthuma (1874-1943), de minister van Landbouw, Handel en Nijverheid, na de zoveelste portefeuillewisseling door Treub. Posthuma was ronduit en onbeschaamd pro-Duits. Hij kloeg de Britten dan ook onophoudelijk aan voor hun blokkade. Hij had het distributiesysteem van

---

Cool op 4 januari 1911 ontslag nam. Cool had een bepaalde legerhervorming via een wetsontwerp-Nieuwe Militiewet op grond van een betrekkelijke kleinigheid – de regeling van de financiële positie van officieren in het nieuwe stelsel -- niet kunnen doorzetten in de Kamer. De financiële regeling had Cool uit het ontwerp kunnen lichten. Belangrijker was de nieuwe organisatie van hiërarchie, dienstplicht en de bewapening die ten achter was. Colijn sloeg de hand aan dat roer en voorzag in een belangrijke organisatorische legerhervorming met uitbreiding van het contingent jaarlijks op te roepen dienstplichtigen. Daarna koos hij voor een drecteurschap bij de Bataafsche Petroleum-Maatschappij, op aandringen van Henri Deterding, de president-directeur van de holding NV Koninklijke Shell te Londen, waarvan de Bataafsche Petroleum-Maatschappiij een werkmaatschappij was met een arbeidsterrein in Nederlandsch-Indië. Colijn zal eigenlijk politiek beeldbepalend zijn voor de hier beschreven interbellaire periode. Dat is merkwaardig, inzoverre, dat Colijn in de Kamer eigenlijk een kleinere fractie vertegenwoordigde. De Anti-Revolutionaire Partij-fractie was in deze periode niet groter dan tien tot twaalf zetels. Al in 1913 was een samengaan van de sociaal-democraten en de katholieken veel voor de hand liggender. Zij hadden samen een kamermeerderheid mits enigszins versterkt met de VDB. De fractievoorzitter van de katholieken, W.H. Nolens stuurde om die combinatie ook wel aan. Maar Troelstra maakte haar onmogelijk. Zie hieronder. Zie de biografie over Colijn van Herman Langeveld*, Hendrikus Colijn 1869-1944*, II Vols, Deel 1: *Dit leven van krachtig handelen (1869-1933*), Uitgeverij: Balans, Meppel, 1988, ISBN 90-5018-506-1 en Deel 2*: Schipper naast God (1933-1944)*, Uitgeverij: Balans: Amersfoort, 2004, ISBN 90-5018-717-X. Deze twee boeken worden door mij hierna vaak geciteerd. Ik vermeld de passus nootsgewijs dan verkort.

[58] Tom Koch, *Nederlandse oorlogswinstmakers tijdens de Eerste Wereldoorlog, Een studie naar contemporaine beeldvorming in verhouding tot de werkelijkheid*, Masterscriptie Sociale Geschiedenis 2012-1218, Universiteit van Amsterdam, 2013, PDF https: scripties.uba.uva.nl.document Nederlandse_oorlogswinstmakers_tijdens_de_Eerste_Wereldoorlog.

Treub overgenomen onder veel ongunstigere omstandigheden dan die waaronder Treub er mee gestart was.

Posthuma kreeg te maken met een opmerkelijk teruglopende volkswelvaart onder de oorlogsomstandigheden waarop Treub alleen maar had hoeven te anticiperen. Posthuma moest tal van impopulaire maatregelen nemen zoals de invoering van een (al aangeduid) grofstoffelijk standaardregeringsbrood waarmee door de bakkers op grote schaal geknoeid werd en de uit verdachte bestanddelen samengestelde regeringsworst of *eenheidsworst*[59] die vooral uit smaak- en kleurstoffen, varkensoren, inferieure ingewanden en hersensubstanties van diverse herkomst, zaagsel en minderwaardige vleessoorten scheen te bestaan. Posthuma moest daarenboven in 1917 overgaan tot massale rogge-requisities die de hele agrarische stand boven op de kast joegen. Met stakingen, onlusten en gewelddadigheden tegen de marechaussee die de regeringsbeambten beschermen moest die nu zelfs op de dorsvloeren verschenen om de rogge-oogsten in beslag te nemen en ter plaatse te verwerken. Ze brachten daartoe zelfs mobiele stoomdorsmachines mee. Die getrokken werden door de paarden van de cavalerie uit de Mobiele Brigade van de Derde Divisie[60]. Het veldleger deed verdomme mee aan deze volksplundering, werd het parool.

Zo was het. De gemobiliseerde soldaten van dat veldleger hadden vrijwel geen binding met de bevolking rondom hun legeringsplaats. Ze zouden dus wel flinker optreden tegen die bevolking ter gelegenheid van de requisities dan de veldwachter. Dat deden ze ook. Maar ze kregen er de pest in, omdat hun gezinnen in de grotere steden ook verkropen van de armoe en de honger. Dat verenigde de lagere klassen. Mede omdat, niettegenstaande requisities en distributies van overheidswege een onverklaarbare voedselschaarste ontstond met het gevolg dat de detaillisten de prijzen konden opdrijven, soms tot astronomische hoogten. Er moest dus wel flink doorgevoerd worden naar Duitsland, Dat daar granen, melk, kaas, hammen en boter krankzinnige prijzen maakten, was een algemeen erkend gegeven. Boeren, normaliter zo gezeggelijk en lijdzaam, bedreigden en mishandelden requisitie-soldaten die hun erven betraden, organiseerde optochten die hun kazernes in lichterlaaie zetten en de gezinnen gijzelden. Treub was grondig pro-entente, pro-Brits, en nullificeerde vaak uitvoeringsmaatregelen van Posthuma. Die op zijn beurt weer het zelfde deed jegens Treub. Posthuma kreeg het gerommel met de N.O.T.-certificaten in het snotje. En trok

---

[59] Posthuma imiteerde hier de Duitse *Einheitswurst*. De slager moest alle vleesafsnijdsels die bij het afhakken of snijden van grotere stukken vlees overbleven door de gehaktmolen draaien, ongeacht de herkomst of substantie, zolang het maar niet bedorven was. De worst bestond uit 10% varkensvlees en 90% rundvlees met een vaste in- en verkoopprijs. Er werden echter, illegaal, ook veel andere stoffen toegevoegd. Zolang niet aangetoond was dat die voor de volksgezondheid schadelijk waren, trad de overheid daar bij wareninspectie niet tegen op. De worst moest een bepaald gewicht hebben, al naar gelang de lengte. Ze mocht maximaal 25 cent kosten per worst. Lekker waren ze niet, maagvullend wel. Voor het “regeeringsbrood” en de “volksbiscuit” gold iets vergelijkbaars.

[60] Deze divisie was oorspronkelijk bestemd voor de verdediging van de zuidelijke grenzen. Ze werd aangevuld met de op 8 augustus opgerichte Cavaleriebrigade en met het Korps Rijdende Artillerie. De divisie was bedoeld om lans de Nederlandse kant van de grens met België op te trekken met de aan de Belgische kant oprukkende Duitse infanterie, die zeewaarts zou koersen conform het oorspronkelijk-Von Schlieffenplan. Maar dit werd niet echt uitgevoerd. Het Duitse Veldleger boog eerder af naar Brussel. De dreiging voor Nederland nam daardoor af. De brigade werd daarom ook elders gestationeerd, de hele oorlog door, totdat in maart 1918 toch de dreiging voor de zuidgrenzen toenam. De paarden waren beter inzetbaar dan die voor de artilleriestukken die blijvende batterij-opstellingen vormen bij de divisies. Die paarden waren meestal bij de boeren gerequireerd en waren echte zware trekpaarden. Bij de met stoomkracht aangedreven landbouwwerktuigen die de infanteristen moesten gaan bedienen bij de vorderingen van de te velde staande oost waren ze niet goed bruikbaar omdat ze schichtig werden van de mechanische apparaten. Zie verder over de inzet van paarden in het veldleger: W. Klinkert, *Verdediging van de zuidgrens 1914-1918*, opgenomen in het tijdschrift Militaire Spectator, Jrg 156, 1987, aflevering 5, pp. 213-219, kvb.nl/sites/default/files/bestanden/uitgaven/1987/1987-01-0058.PDF

officieel aan de bel. Uiteraard om Treub te beschadigen. Een onderzoek ving aan. Maar dat bleek de opening van Pandora's doos. Het oude kapitaal was bij het gerommel betrokken. Het was onverkort politiek machtig. Daarom ging die doos snel dicht. En op slot.

II.2.5 Een kabinet Ruys de Beerenbrouck op basis van algemeen mannelijk stemrecht

Op 9 september 1918 was voor de eerste keer een kabinet aangetreden in Nederland, gebaseerd op de uitslag van een verkiezing voor de Tweede Kamer op algemeen stemrecht op evenredige basis voor mannelijke kiezers van eenentwintig jaar en ouder. Het aloude districtenstelsel met het censuskiesrecht was opgedoekt. Het districtenstelsel had onmiskenbaar dit voordeel, dat per district één afgevaardigde voor de tweede kamer werd gekozen. De districtkieskringen konden meerdere candidaten stellen. Maar slechts één hunner zou dat district in Den Haag vertegenwoordigen. Diegene die in dat district bij de eindstemming de meerderheid zou halen. De candidaten stelden zich dus per district verkiesbaar en bespeelden de specifieke belangen van dat gebiedsdeel. Op economisch gebied vooral, maar daarin zaten vaak waterstaatskundige of infrastructurele componenten: een betere wegverbinding, een brug over een rivier, een kanaal of een kanalisatie, een spoorwegaftakking of een station, dat waren de inzetten per de eerste kiesrondes. Maar ook de oprichting van schoolvoorzieningen, een ziekenhuis, een inrichting voor maatschappelijk hulpbetoon, zoals een bejaardenhuis, een opvangtehuis voor bedelaars, mindervaliden, armen of wezen en weduwen. Dat de zorg voor hoogbejaarden – alszodanig gold ieder boven de vijfenzestig – kon behoren tot de algemene staatstaak was beslist nog niet ingedaald: de gedachte was dat de familiebetrekkingen hierin moesten voorzien, evenals in de armenzorg voor het lid dat de gemiddelde maatschappelijke welstandsminima steeds net niet kon halen.

Maar hier, bij deze laatste categorie van publieke zorg, ging de ideologie of confessionaliteit een overwegende rol spelen. Want wat de eerbied voor de ouders, de kinderen, de geestelijk onbekwamen en fysiek hulpbehoevenden aan stoffelijke minima meebracht, was in deze periode overduidelijk een voorwerp van levensbeschouwelijkheid, godsdienst of sociale ideologie. De Armenwet van 1854 zag hier geen primaire overheidstaak. Socialisten – in deze periode ook sociaal-democraten genaamd – en rooms-katholieken naderden elkaar nog het nauwst waar het ging om het positief voorzien bij wetgeving in staatstaken in deze zorgsectoren. Zij vonden dat de territoriaal georganseerde rechtsgemeenschap die men sedert 1830 de "staat" of de "natie" was gaan noemen hier een onherleidbare primaire verantwoordelijkheid behoorde te hebben. Het was daarom niet onbelangrijk dat zich inmiddels in de tweede kamer het fenomeen had voorgedaan van de vorming van politieke partijen. Ze werden ook wel "kamerclubs" genoemd. De oudste was onmiskenbaar de Anti-Revolutionaire Partij, gesticht door haar dominee, ideoloog en staatkundig leider, Abraham Kuyper. Die had de partij eerst de vorm gegeven als een beperkt rechtsbevoegde vereniging in 1870.

Kuyper had voor het eerst een programma opgesteld dat deze partij wenste te verwezenlijken, mocht ze ooit regeringsmacht krijgen. Kuyper was een steile calvinist die eigenlijk wenste dat de staat der Nederlanden gereformeerd zou zijn en deze godsdienstmodaliteit als overheidsbelijdenis zou aanvaarden. Hij wenste in wezen dat de gereformeerde kerk, net als in de Anglicaanse staat Engeland, een staatskerk zou zijn, met een van overheidswege opgestelde geloofsleer, dogmatische herleiding en daarop gebaseerde onherleidbare overheidstaken. Kuyper, een eminent prediker vanaf de kansel, een flamboyante persoonlijkheid die de tale Kanaäns uit de Statenvertaling van 1619 moeiteloos uit de wijde togamouw schudde, tevens een briljant onderrichter en demagoog, sprak dan ook de verbijsterde Tweede Kamer, eenmaal als een van haar leden verkozen, op galmende,

jammerende preektoon aan, wat vooral in het begin onder de conservatieve en liberale leden enige hilariteit teweegbracht. En zij hadden de overhand. Veel sympathie hadden zij niet voor deze bespeler van de gereformeerde volksconsciëntie – zo placht Kuyper zich graag te afficheren – maar hij was nu eenmaal rechtmatig verkozen. En ach, deze zonderling zou te zijner tijd als pluis in de wind ook wel weer uit 's lands vergaderzaal verdwijnen. Hij gold als tijdelijke lastpost, niet onvermakelijk, bij tijd en wijle, maar nauwelijks serieus te nemen. Dat bleek een vergissing, omdat deze volksmenner onbetwistbaar goed kon organiseren en via het partijblad "De Standaard" het "volk achter de kiezers" op onnavolgbare wijze tot grote emotie wist te brengen. Er was destijds aanleiding, om te spreken van een volk, dat los stond van de kiezers, omdat alleen volwassen mannen die aan een betrekkelijk hoge belastingaanslag op jaarbasis konden voldoen actief stemrecht bezaten. Het zogeheten census-kiesrecht.

De politieke creatie van Kuyper, die geen enkele tegenspraak duldde binnen eigen gelederen en iedereen die moeilijke vragen stelde beschouwde als persoonlijke vijand, groeide als kool, tot ontsteltenis van de welgezetenen. In 1902 had de koningin er niet meer omheen gekund Kuyper aan te zoeken als formateur van een kabinet. Ze had een hekel aan "Abraham de Geweldige" – zo was men de dominee-fractieleider inmiddels gaan noemen. Hij benaderde haar vaderlijk en bevoogdend, trachtte haar te doordringen van zijn onmisbaarheid in 's lands belang, dat hij beter percipieerde dan de prille souvereine die dat nauwelijks verdragen kon. Wilhelmina was immers bij de gratie gods tot regeren geroepen. Zij kon Abraham wel ontslaan. Maar hij haar niet, hoe onmogelijk ze somwijlen ook placht te wezen. Van dat eerste was Wilhelmina geheel doordrongen. Van het tweede niet. Het resulteerde in hevig slaande deuren op Paleis Noordeinde. Uiteraard kwam dat omdat Abraham zijn plaats niet wist. Daaraan gaf Wilhelmina gaarne lucht. Abrahams confessionele kabinet was geen succes geweest. Van wettelijke voorzieningen ten behoeve van een collectieve sociale zekerheid, die hij hóóg in het vaandel had staan, kwam bijna niets terecht. Eigengereid had Abraham verder, ik gaf het al aan, de neutraliteitspolitiek van Nederland in hoge mate in gevaar gebracht ten behoeve van keizerlijk Duitsland. Tegen de socialisten had hij het Nederlandse strafrecht ingezet, daarbij een bepaald gebruik van het stakingsrecht door ambtenaren op misdrijfniveau als ernstige staatsgevaarlijke wederspannigheid strafbaarstellend. Hij had de natie in tweeën gedeeld: die van heidenen enerzijds en die van christelijke belijders anderzijds. Dat waren diegenen, die inzagen dat de christelijke geloofsleer predominant behoorde te zijn in de actuele staathuishoudkunde. Zeg maar: in het politieke bedrijf.

Het kiezerskorps, overwegend mensen die hechtten aan de scheiding van kerk en staat, was niet gesticht geweest met Abrahams verwijzing naar het reservaat van de heidenen. De verkiezingen waren dan ook niet best voor Abraham en de zijnen verlopen. Een confessioneel kabinet zou er voorlopig niet meer inzitten: Abraham had het welbespraakt iets te bont gemaakt. In 1913 waren de socialisten aangezocht om deel te hebben aan een kabinetsakkoord met liberalen en vrijzinnig-democraten. Hun fractie was gewassen, ze waren parlementair acceptabel en ministeriabel geworden. Maar hun voorman, Pieter Jelles Troelstra[61] had de regeringsverantwoordelijkheid niet

[61] 1860-1930. Troelstra, geboren in Friesland, was een van de oprichters van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) in 1879. Hij kwam in 1897 uit voor het district Tietjerksteradeel in de Tweede Kamer. Dit was de opmaat voor een glanzende parlementaire carrière die in november 1918 abrupt, door eigen toedoen, afgebroken werd. Hij was een hartgrondig republikein. Bij de verkiezingen van 1913 haalde de SDAP achttien zetels. De SDAP, voordien oppositioneel, was waardig het regeerkasteel te bemensen. Hij ried Wilhelmina een kabinet te doen formeren uit de burgerlijke partijen. Dus óók de SDAP. De koningin ging daarin uiteindelijk mee. De VDB-coryfee Dirk Bos kreeg een dienovereenkomstige opdracht. De burgerlijken kondenn 52 zetels verzamelen voor een soort kabinetsakkoord.

aangedurfd. Hij vreesde zijn eigen ministeriabiliteit. Hij was wel echt blij dat Wilhelmina hem officieel op Het Loo had ontvangen. Met een open calèche, een koetsier en een palfrenier op de bok. Tjonge! Hij had nauwelijks de neiging kunnen onderdrukken om de hoge zijden af te nemen, het gapend volk ten groet. Nauwkeurig verhaalt hij in zijn gedenkschriften, hoe de knecht zijn geklede jas en hoge hoed had aangenomen, hem met een buiging de anti-chambre had binnen geloodst en, nadat hij een lichte lunch had aangeboden (een gebraden kippenpoot met haricoverts en krieltjes, vergezeld van een kleine Rüdesheimer middensoort) nog even als welopgevoed man naar het turfvuurtje in de haard had omgezien, alvorens zich met afgemeten zachte tred te verwijderen. De koningin was allervriendelijkst geweest. Ze had de revolutionaire republikein welwillend aangehoord. Die had de ingewikkelde politieke situatie uiteengezet. En majesteit had die briljant samengevat. Een pientere vrouw, die majesteit! had de partijleider gezegd tegen de redacteuren van “Het Volk”, zijn lijfblad.

Op 100 kamerzetels. Maar toch durfde Troelstra het niet aan. Waarschijnlijk kende hij zich zelf te goed. Hij had vaak last van depressies en zwaarmoedige perioden vol zelftwijfel, al was hij daarna weer overmoedig en opbruisend. Het lijkt op iets als manische depressiviteit, die hem parten kan hebben gespeeld. Zijn meer stabiele en veel deskundiger partijgenoten Jan Schaper en Willem Vliegen waren hartgrondig voorstander van regeringsdeelname. Voor Vliegen gold dat het nu ééns of nooit was, vooral met het oog op de komende oorlog die Vliegen als Limburger in het grensgebied rondom Maastricht duidelijk zag naderen: Vliegen had goede contacten met de leidende Duitse socialisten van dat moment zoals Ebert en Scheidemann. Zou de SDAP in de regering zitten, dan konden ze samen met hun Duitse broeders deze ramp voorkomen. Zij zouden dan een algemene werkstaking kunnen organiseren, die alle mobilisatiebewegingen per spoor internationaal volledig zou verlammen, daar de socialisten in de Tweede Internationale vrijwel alle West-Europese spoorwegarbeiders aan hun kant hadden. Troelstra kreeg echter toch de SDAP mee. Géén regeringsdeelname. Dat zou Vliegen hem kwalijk blijven nemen. De socialisten in Nederland en in Duitsland stemden echter vóór de oorlogscredieten in augustus 1914. Dat brak de solidariteit van de Tweede Internationale. Vliegen heeft dat Troelstra steeds verweten. Ik kom op deze verstandhouding hierna terug. Troelstra beging in november de hierna uitvoerig te bespreken flater van een staatsgreep, die hij omstandig aankondigde in de Tweede Kamer. Vliegen en Schaper waren ontzet. Zij beseften dat daarmee de SDAP voor decennia op een zijspoor was gezet in parlementair Nederland. Zo was het. Pas in augustus 1939 zouden twee socialisten mogen deelnemen aan het kabinet-De Geer. Op onbeduidende portefeuilles. Zie over de persoon Troelstra: Ernst Hueting, Frits de Jong Edz. En Rob Ney, *Ik moet, het is mijn roeping --- een politieke biografie van Pieter Jelles Troelstra*, Uitgeverij: Wiarda Beckman Stichting/Uitgeverij Bert Bakker: Amsterdam, 1981, ISBN 978-90601-98353. Vliegen en Troelstra waren al jarenlang gebrouilleerd, omdat Troelstra Vliegen verweet dat hij het had aangelegd – in eroticis – met een partijgenote, zekere Aaltje Meines Hijlkema, eerzaam getrouwd met een bekend partijgenoot Hessel Poutsma. Poutsma was uit op een belangrijke rol bij het nog uit te brengen SDAP-blad “Het Volk”. Poutsma dreigde van de affaire een openbare zaak te maken, tenzij Vliegen verbannen werd. Hij diende deze eis in bij Troelstra, die toch al niet best overweg kon met Vliegen. Het partijbestuur stemde in met deze disciplinaire sanctie. Een buitenechtelijke relatie – Vliegen was zelf óók getrouwd – gold als een morele doodzonde. De SDAP kon door zulk een zondaar niet vertegenwoordigd worden. Vliegen ging naar Parijs. Zie: Jos Perry, *De voorman, Een biografie van Willem Hubert Vliegen,* Uitgeverij: De Arbeiderspers: Amsterdam, 1994, ISBN 90-295-3386-2, pp. 129-157. Vliegen schrijft vrij uitvoerig over de strapatsen van Troelstra als partijleider en fractievoorzitter van de SDAP onder opgave van zijn bebronning. Vliegen was door Troelstra’s aantijgingen zwaar beledigd, vooral omdat Troelstra Vliegen, die hij zag als een geduchte concurrent binnen de SDAP, op deze wijze, naar het scheen: onherroepelijk, naar het buitenland wist te werken. De kanttekeningen van Vliegen bij Troelstra in zijn driedelige geschiedschrijving (W.H. Vliegen, *Die onze kracht ontwaken deed, Geschiedenis der Sociaaldemocratische Arbeiderspartij in Nederland, gedurende de eerste 20 (25) jaren van haar bestaan*, Uitgeverij: De Arbeidspers/De Ontwikkeling: Amsterdam [1924], [1927].), {1938] 3 Vols. [in de laatste uitgave}, zijn dus niet vrij van vooringenomenheid. Zie diens aanmerkingen in het tweede deel, pp. 525 vv. Troelstra heeft steeds voorgehouden dat Vliegen minister wilde worden. En dat hij daarom tegen deelname van Troelstra was, die hij te onevenwichtig vond. Dirk Bos heeft er eigenlijk nooit iets over willen zeggen. Bos vond dat een formatie een zaak was van de Kroon en dus, met het oog op de onschendbaarheid van de koning, geheim hoorde te blijven. Bos misprees dus het publiek gekrakeel tussen Vliegen, Schaper en van Kol, die een SDAP-deelname openlijk bleven verdedigen. Troelstra heeft deze drie SDAP-ers verweten dat ze hem in de Kamer wilde houden en zelf een ministerssteek begeerden. Met het “geheim” van Het Loo had deze republikein niets te maken. Formaties hóórden openbaar te zijn.

Het was hem meegevallen[62]. Maar Troelstra had de sprong naar de regeringstafel niet durven nemen[63].

Daarmee had hij een geweldige kans laten liggen. Want Cort, de nieuwe premier, was te welberaden om de socialistische wensen in de wind te slaan. Cort had geen parlementaire meerderheid kunnen vinden in de tweede kamer en dus maar een gedoog-kabinet gevormd. Maar nu, in 1918, waren de katholieken via het evenredig landelijk kiesrecht ineens aangezwollen tot een fractie van dertig kamerleden, hecht verenigd onder hun leider, monseigneur Willem Hubertus Nolens (1860-1931), een man van de mindere middenstand. Zijn vader was zelfstandig leerlooier geweest te Venlo. Breed had Willem het er niet gehad. Hij wist met welk een moeite een minder gesitueerde kon ontsnappen aan de doem van blijvende maatschappelijke neergang. Hij koos voor het priesterschap, omdat aldus voor hem een hogere ontwikkeling mogelijk was via de katholieke seminaria. Hij zocht de moeilijke weg van staatsexamens, omdat hij inzag dat het onderwijs aan de katholieke leerinrichtingen niet al te best was, om het heel eufemistisch uit te drukken. Van godsdienstige vervoerdheid heeft nooit iemand Nolens kunnen betichten, van pastorale bewogenheid evenmin.

Hij was pertinent voorstander van de geleidelijke introductie van een zekere collectieve sociale zekerheid. Te beginnen met een weldoortimmerde arbeidswetgeving. Want dat de arbeider op de werkvloer nog altijd schaamteloos werd uitgebuit was hem vanuit het district Venlo, waar hij veel had rongereisd onder de mindere klassen als aalmoezenier van mijnwerkers, daggelders en grondwerkers voldoende bekend. Nolens gold als een brilliant studiehoofd. Hij had staatsexamen gymnasium gedaan – dat was destijds voor een katholiek priester heel wat – en had aan de rijksuniversiteit Utrecht rechten en staatshuishoudkunde gestudeerd. In beide wetenschappen was hij cum laude afgestudeerd. Vervolgens had hij een fraaie dissertatie geschreven over de sociale leer van de kerkvader Thomas van Aquino, óók met verve te Utrecht verdedigd en met een *cum laude* gehonoreerd. Hij was leraar geworden in de staathuishoudkunde en zedelijke wijsbegeerte aan het bisschoppelijk college te Rolduc. Nolens gold daar als een geducht en strenge surveillant en examinator die weinig van zijn leerlingen, wier hormonen door de zaaltjes gierden, hebben kon. In 1909 werd hij buitengewoon hoogleraar aan de gemeentelijke universiteit van Amsterdam in de arbeidswetgeving. Hij was de eerste die een dergelijke leeropdracht ontving. Nolens kon zich niet zetten om met zijn Limburgse mededocenten te Rolduc luidruchtig te gaan pandoeren, onderwijl inferieure miskleursigaren rokend en de recentste pastoorsroddels digererend. Het was een uitkomst dat hij in 1896 voor het district Venlo candidaat kon worden voor de Tweede Kamer voor de landelijke federatie van roomsch-katholieke kieskringen, sedert 1904 de Algemeene Bond van Roomsch-Katholieke Kiesvereenigingen. Hij werd waarachtig nog gekozen óók. Gaarne zag Rolduc de zwijgzame, stugge en soms sarcastisch uitvallende zonderling gaan.

Naar Den Haag. Daar schikte hij zich in de bankjes die bezet plachten te worden door de katholieken, rechts van de regeringstafel, linksachterin tegen het groene rookgordijn aan. Hij beidde overduidelijk zijn tijd, zorgvuldig acht slaand op de man, die de ongekroonde leider gold van iets wat “de katholieke kamerclub” heette: monseigneur Herman Schaepman[64], in 1869 gepromoveerd op

---

[62] Zie: Piet Bakker, *ZO WAS HET*, Uitgeverij NV Uitgevers Maatschappij Bonaventura: Amsterdam 1956, pp. 20-21.

[63] Zie de lezing van Troelstra zelf in zijn *Gedenkschriften*, De Arbeiderspers/Uitgeverij Querido, 4 Vols, Amsterdam, 1927-1931, Vol 3, *Branding,* gepubliceerd in 1929, pp. 211 vv.

[64] Hermanus Johannes Aloysius Maria (Herman) Schaepman (1844-1903) was herkomstig uit het Twentse Tubbergen. Schaepman mocht gaarne poseren als de “roomse volksdichter”. En inderdaad scheidde hij krachteloze en

onduidelijke stellingen aan de Pauselijke Gregoriana te Rome. De stellingen waren nadien zoek. Maar Schaepman hechtte er aan consequent als "doctor" aangesproken te worden. Zowel in de Kamer als op het grootseminarium Rijsenburg te Utrecht, waar de toekomstige geestelijkheid van het aartsbisdom werd opgeleid[65]. Nolens nam zich vastbesloten voor dergelijke titulatuur nooit voor zichzelf op te eisen. Verder misprees hij Schaepmans gewoonte op om klaarlichte dag ostentatief twee jonge borrels bij de lunch te nuttigen, een tractatie die in de Kamer en de landelijke journalistiek als "een Schaepmannetje" werd aangeduid en landelijk navolging kreeg. Schaepman was een goed spreker, kon soms het gehoor meeslepen, maar placht niet te patroniseren zoals Abraham de Geweldige zoals Kuyper wel werd aangeduid. En Schaepman nam alleen het woord als het echt nodig was. Niet om zichzelf te horen, al sprak hij vloeiend, voor de vuist weg, sonoor en zonder in herhaling te vallen. Schaepman was volbloedig voorstander van invoering van evenredig kiesrecht voor mannen en vrouwen, actief en passief, afschaffing van de mogelijkheid van plaatsvervanging bij het vervullen van de miitaire dienstplicht, sociale zekerheidswetgeving zoals een algemene wettelijke ouderdomsvoorziening, een arbeidswet, een bedrijfsongevallenwet en een schoolplichtwet. Daardoor naderde hij de standpunten van Troelstra, Schaper, Vliegen en Wibaut van de SDAP.

Als hij langer was blijven leven, hadden Schaepman en de socialisten de mogelijkheden die Dirk Bos zag voor een brede coalitie met de progressief-liberalen in 1913 wellicht op een wat bestendiger basis kunnen verwezenlijken. Maar Schaepman had in katholieke kring veel tegenstand te overwinnen van de katholieke groot-ondernemers zoals Vroom en Dreesmann, Brenninkmeijer, Regout en Bahlmann, die niet zaten te wachten op enige versterking van de rechtspositie van de arbeider en kleinere middenstander. Het aantal conservatieve katholieken in de Kamerclub was toch nog groot. Zij waren kortzichtig en weerbarstig. Schaepman was menselijker, concilianter en flexibeler dan de hieronder nog verder te bespreken Wiel Nolens. Schaepman had deswege alle

---

amechtige woordstapelingen af, waarin "sint" steeds rijmde op "wint", "koning" op "woning" zomede "kracht" op "macht". Van hem is de bonzende maatzang "Aan u, o, Koning der Eeuwen" afkomstig, een soorts rooms volkslied voor het Nederlandse katholieke volksdeel, waarmede katholieke staatkundige vergaderingen steevast geopend en gesloten werden. Daarin kan men alle woordkramerijen die Schaepman tot zijn beschikking had terugvinden, waaronder de vondst dat Christus gekroond was met de "doornenhoed". Alleen maar om te rijmen op het in de volgende strofe voorkomende "erfgoed". Het gaat om het plaatsen van de doornenkroon ter gelegenheid van Christus' gang naar Golgotha. Bovenal was Schaepman ultramontaan: aanhanger van de doctrine van het primaatschap van Petrus, met de inherente suprematie van 's pasusen leergzag in staatkundige aangelegenheden.

6565 In de Kamer placht wel meesmuilend gedaan te worden over dit onduidelijk doctoraat. Maar nadat de rooms-katholieke universiteit in Leuven Schaepman had vereeerd met een ere-doctoraat in de wijsbegeerte en de letteren, waaraan brede ruchtbaarheid werd geschonken, was dat euvel overwonnen. Schaepman werd vervolgens ook nog huisprelaat van zijne heiligheid de Paus Leo XIII en mocht later als geheim kamerheer en *protonotarius apostolicus ad interim* (vanaf maart 1901) een wapen voeren met daarop de spreuk "*Credo, Pugno*", ik geloof en ik strijd. Ook potjeslatijn trouwens, als je het mij vraagt. Zie: Jan en Annie Romein, *Herman Schaepman, 's Pausen Zwitser*, opgeomen in de serie Erflaters van onze beschaving, Uitgeverij Arbeiderspers, Amsterdam, 4 Vols, 1938-1940, Vol 4, pp 178-208; zie de hagiografie van G. Brom, *Dr H.J.A.M. Schaepman*, in de serie: Mannen en vrouwen van beteekenis in onze dagen, Uitgeverij H.D.Tjeenk Willink, Haarlem, 1903.. Volgens Schaepmans testamentaire beschikking is zijn schriftelijke nalatenschap in zijn archief volledig vernietigd. Daarom zijn veel gissingen over zijn politiek optreden en persoon niet of nauwelijks meer van documentaire toereikende grondslag te voorzien. De meest adequate beschouwing over de staatkundige betekenis van Schaepman vindt men in: L.J.Rogier, N. de Rooy, *In vrijheid herboren, Katholiek Nederland, 1853-1953*, Uitgeverij: NV Uitgeversmaatschappij PAX: 's –Gravenhage, 1953, pp. 362-367, en verder: J.H.J.M. Witlox, *Schaepman als staatsman*, 3 Vols, Uitgeverij: Urbi et Orbi Amsterdam: Amsterdam, 1960. Voorts: Wouter J.Bekendam, Masterscriptie Political Cultures and National Identies, Universiteit Leiden, *"Vriend en Vijand tevens", De parlementaire bijdrage van H.J.A.M. Schaepman (1844-1903) aan het tot stand brengen van Nederlands eerste coalitiekabinet*, 2017, studenttheses.universiteitleiden.nl/access/item%3A2661145.view.

mogelijkheden om de door Kuyper geslagen kloven van de antithese tussen christenen en paganisten te slechten. Hij zou dat ongetwijfeld gedaan hebben. Het zou de verzuiling zeker tegengegaan hebben. Maar Schaepman stierf aan een verkeerd behandelde suikerziekte-aandoening in Rome in 1903. Daar ligt hij begraven op het romantische kerkhofje *Campo Santo dei Teutonici e dei Fiamminghi*: het kerkhof van de Duitsers en de Vlamingen. Hij zou niet beter hebben gewenst. Want een vreemdeling in het Nederlandse Jerusalem is hij al bij al toch gebleven. Zijn wederpartijder Kuyper had wel de ruimheid des harten naar Rome te seinen, op het bericht van Hermans schielijk overlijden: *Quis non fleret*? Wie zou niet wenen? Uit het onvolprezen *Stabat Mater*, te bidden op Goede Vrijdag tijdens de Kruisweg, in vrome herdenking op het heilig stervensuur aan het kruis, gaande langs de staties die men destijds in de roomse kerken placht te voorzien. Zijn opvolger was van plan de katholieke fractie verder te leiden binnen de door Schaepman getrokken krijtstrepen. Hij had wel wat tegen 's mans uitbundigheid gehad, zijn dichterlijkheid vond hij misplaatst, zijn doctorstitel suspect, zijn kleurrijkheid niet passend bij de zwarte gestrengheid die de priester behoorde uit rte walmen, maar verder had "de doctor" de juiste paden betreden. De roomsen hoorden die nu verder af te leggen, of het zou hun berouwen. Socialisten waren onberedeneerde herrieschoppers, maar de liberalen hadden het echt veel te bont gemaakt. En calvinisten waren niet te harden in hun steile rechtlijnigheid.

Nolens was daarentegen beslist geen spreker. Het siert hem, dat hij dat aanstonds inzag. Hij sprak monotoon, zich steeds onderbrekend met een droog kuchje. Hij sprak ook alleen in de Kamer als hij dat onontkoombaar achtte. Dan sprak hij staande naast zijn bankje. Hij citeerde dan meestal uit zijn eerdere redevoeringen. Wat hij gezegd had, daar kwam hij verder niet meer op terug. Aan wat hij gezegd had kon men hem houden. In 1918 zag hij zijn club groeien tot een verzameling van vogels van diverse pluimage. Er zaten veel middenstanders in, een enkele arbeider, enkele juristen en soms wat directieleden van grotere ondernemingen. Hij nam zich vóór deze lieden bij elkaar en bij de les te houden. Hij voerde daarom een geduchte kamerdiscipline in. Hij hechtte aan gedetailleerd fractieberaad. Daar mocht iedereen het zijne naar voren brengen. Maar dan moest hij welbeslagen ten ijs komen. Wie dat niet deed kreeg het misprijzen van monseigneur alvast onverdund over zich heen. Vervolgens maakte Nolens een samenvatting van het verhandelde. Hij stelde de partijlijn op. Daarnaar moest men het stemgedrag richten. Die lijn, overigens, bleek verrassend veel op wat monseigneur eerder al ten beste had gegeven, voornamelijk via artikelen in de roomse pers. Hij gebruikte daarvoor bij voorkeur de Nieuwe Venloosche Courant, die daardoor in Den haag een onverwachte afzet kreeg onder postale abonnees. Wie zich daar niet in herkende had pech gehad. Wanneer nu een fractiegenoot zich permitteerde in te gaan tegen de door Nolens uitgezette lijn, begon monseigneur met de zegelring te tikken tegen de tinnen inktkoker die op ieder bankje stond geschroefd. Persisteerde het lid, dan werd het tikken steeds luider. Bleef het wederspannig lid dan volhouden, dan ontzag Nolens zich niet om in de voltallige Kamer abrupt uit zijn groene bankje te verrijzen en het kamerlid de mantel uit te vegen in niet mis te verstane bewoordingen, tot groot vermaak van de overkant van de kamer. Die kon wel niet alles verstaan wat monseigneur te berde bracht, maar diens gebaar was welsprekend genoeg[66]. Er was nog geen geluidsinstallatie.

In 1915 had Cort Nolens verzocht naar Rome te gaan en in een particulier onderhoud met de nieuwe paus Benedictus XV te spreken over een mogelijke bemiddeling via de Heilige Stoel om te komen tot

[66] P.J.Oud, *HET JONGSTE VERLEDEN, Parlementaire Geschiedenis van Nederland, 1918-1940*, 5 Vols, Uitgeverij Van Gorcum & Comp. NV (G.A. Hak & H.J.Prakke) Aan den Brink, Assen, 1958, Vol. I pp. 23-25.

een vredesregeling. Alle oorlogvoerende staten hadden gedacht dat de oorlog in drie maanden beslissend afgewikkeld zou zijn. Het tegendeel bleek het geval. De mogendheden zaten in maart 1915 vast in een overweldigend gemechaniseerd militair schaakmat. De strategie bleek massaal geïndustrialiseerd. Daaraan zou voorlopig geen einde komen. De eerste lente-offensieven kwamen er aan. De Heilige Stoel kon gelden als een neutrale derde partij bij het conflict. Nederland dreigde door de Britse blokkade afgeknepen te worden. Kon de paus niet bevorderen dat via Rome een initiatief werd ontwikkeld voor een derde Haagse Vredesconferentie? De locatie zou dan onmiskenbaar het Vredespaleis zijn. Aan dat gebouw hadden alle oorlogvoerende partijen bijgedragen. Nederland was neutraal. Het kon deze bijeenkomst faciliteren. Nolens zou niets zwart op wit krijgen – Wilhelmina wilde dat nog niet – maar als de paus het verzoek wilde inwilligen, dan zou zij een bijzondere gevolmachtigde gezant sturen.

De Heilige Stoel was op dat moment de enige supranationale organisatie bij wie alle mogendheden nog normaal diplomatiek geaccrediteerd waren. De paus zou dus discreet kunnen sonderen, zonder opzien te baren. Benedictus nam het verzoek onmiddellijk in behandeling: aan hém zou het niet liggen. Bij wet van 19 juni 1915 werd een Nederlandse missie bij de Heilige Stoel hersteld: in 1870 was die er geweest, maar via een amendement-Dumbar waren de gelden daarvoor bij de algemene beschouwingen van dat jaar van de begroting voor Buitenlandse Zaken geschrapt. Dumbar had erop gewezen dat de kerkelijke staat opgehouden had te bestaan bij de overgave van de Porta Pia te Rome aan de soldaten van Garibaldi in dat jaar. De paus was geen staatshoofd meer. Dus waarom dan een diplomatieke relatie met de man onderhouden? De schrapping was niet voorzien. Den Haag notificeerde de intrekking van de missie ook niet bij de Heilige Stoel, de Nederlandse gezant kwam stomweg niet meer opdagen.

Nolens keerde terug met de mededeling dat het Vaticaan een nieuwe gezant, ongeacht zijn gezindte, zou ontvangen. Benedictus wilde niet kinderachtig zijn. Dat liet hij aan zijn kardinalen over. Nolens, die dit in alle stilte had volbracht, kreeg van de paus de aanstelling van *protonotarius apostolicus*, die in ambtsgewaad de grote paarse statiemantel mag dragen, met de paarse omboording op knoopsgaten en manchetten met schoudermanteltje en een zegelring. Ik gaf al aan, wat voor practisch gebruik Nolens daarvan placht te maken. Nolens repte nimmer van zijn reis. Dat kon Wilhelmina waarderen. Reçu ten hove werd Nolens niet. Dat werd hij nergens. Daar streefde hij ook niet naar. Maar die pauselijke zegelring versterkte zijn gezag in de kamer op ongedachte wijze. Hij mocht nu de titel “monseigneur” voeren. Hij stond er niet op. Maar velen deden dat wel, aanvankelijk gekscherend maar op den duur automatisch en bloedserieus. Zelfs de socialisten spraken Nolens aldus aan. Monseigneur werd steeds zwijgzamer. Hij gold als een orakel, waarnaar zelfs Wilhelmina placht te luisteren. En dat wilde heel wat zeggen in die dagen. Ze had een hekel aan de roomsen. En liet dat blijken. Zelfs in het onnette. Monseigneur kon onbeperkt audiëntie aanvragen. Zelfs op haar landhuis bij de Scheveningse watertoren, “De Ruygenhoek”. Monseigneur deed het nauwelijks. Maar hij had toch een status als hofmoderator. Hij gold zelfs als de sfinx van het hof. Terwijl monseigneur toch van “het houtje” was, de onbegrijpelijke aanduiding van een rooms-kastholiek in die dagen, ook wel toffelemoon geheten.

Monseigneur had nu een perfecte candidaat-minister-president op het oog. Gustave Ruys de Beerenbrouck. Vroom, geen hoogvlieger, zich bewust van zijn fragiele adeldom, zijn intellectuele beperkingen, zijn visieloosheid en gebrekkig inprentingsvermogen. De leider bij uitstek van een confessioneel kabinet waarbij monseigneur aan de touwtjes zou kunnen trekken. Op het nieuwe

ministerie van Arbeid had hij Piet Aalberse zitten, evenals hij zoon van een kleinere middenstander en hartgrondig voorstander van bestendige welvaartverbetering ten behoeve van arbeiders- en middenklassen. Piet was de enige vriend die Nolens zich permitteerde. Piet kwam op woensdagavond aan de Prinsengracht bij Nolens langs, als de non, die de huishouding placht te doen terug was naar haar kloosterje in de Van Assendelftstraat. Samen namen ze de hangende regeringszaken door, waarbij Piet onvoorwaardelijk de zienswijzen van monseigneur overnam. Die haalde uit de kelder na negenen voortreffelijke wijnen op, presenteerde een behoorlijke corona en gaf de richtlijnen voor de volgende week uit, gekleed in een zijden kamermantel, de manchetten omboord met het paars dat de geestelijke Apostolische Protonotarius toekomt. Op den duur mocht Piet monseigneur tutoyeren, maar het bléef toch monseigneur. Omdat monseigneur staatkundig een groot deel van het interbellum heeft bepaald, komt hij hierna ook regelmatig weer opduiken. Hij regeerde nog dóór na zijn dood, al verscheen hij Piet niet in den lijve. Hij had Piet op zijn sterfbed al gewaarschuwd dat hij daarvoor niet heilig genoeg was geweest. Zelfkennis siert de mens[67].

II.2.6 De minister van Buitenlandse Zaken Van Karnebeek: onze man in Mañana

In dit kabinet van confessionelen was Herman van Karnebeek[68], minister van Buitenlandse Zaken, een buitenbeentje. Hij was agnost, zo niet a-religieus. Er blijven hardnekkige geruchten dat Van Karnebeek crypto-homofiel was. Hij zou in gezelschappen van “Uraniërs” – dat was in deze besmuikte tijden de aanduiding voor niet-practiserende homosexuelen – zijn waargenomen. Er waren in de twintiger en dertiger jaren vooral in Den Haag steeds weer schandalen met Uraniërs in de hoofdrol, waarover in de kranten uitvoerig en zalvend bericht werd. Vooral vanwege het

---

[67] J.P. Gribling mocht het familie-archief van de Nolensclan raadplegen en schreef de biografie *Willem Hubert Nolens (1860-1931) Uit het leven van een Priester-Staatsman*,Uitgeverij: Van Gorcum, opgenomen in de serie Maaslandse monografiëen, Assen, 1978 ISBN 90-232-1642-2. . Gribling maakt er weinig van. Het is een mager verhaal. Veel meer dan een herhaling van de bekende anecdotes – Nolens was sfinxachtig, hij gold als de grote souffleur, hij zweeg steeds – komt er niet uit. De vondst om Nolens’ gemoedsleven te beschrijven via diens korte agenda-notities over het weer en het uitblijven van de tekenen van naderende lentes gewaagt van weinig documentair doorzettingsvermogen. Uit het dagboek van Aalberse komt men al gauw veel meer over monseigneur te weten. Na de invoering van het stelsel van de evenredige vertegenwoordiging in 1918 werd de rooms-katholieke Tweede Kamerfractie de grootste in de Tweede Kamer. Ze kreeg een spilfunctie bij alle kabinetsformaties. Dat had Nolens direct in de gaten. Veel eerder dan Colijn.Nolens was alleenheerser in de volksvertegenwoordiging en kon kabinetten maken of breken. Hoe reageerde monseigneuur op die machtspositie? Nolens was stomweg alleenheerser in de roomse fractie. Hij tolereerde eigenlijk geen dissenters. Dat zou blijken in de hierna uitvoerig te bespreken crisis van 1923 over het afstemmen van de Vlootwet waaraan Colijn zijn hart en ziel verpand had. Dat afstemmen, dat kon alleen bij de gratie van opstandige disloyalen in de roomse fractie, waaronder politieke mannetjesputters als Van Schaik en Jan Bomans, de vader van Godfried Bomans, de volksschrijver. Deze dissenters konden het daarna voorlopig in de landspolitiek wel schudden. Hoe flikte Nolens dat? Wat voor terreur oefende monseigneur uit en hoe kwam het dat een hinderlijke betweter als Kortenhorst, de reactionair Koolen, de tegendraadse Deckers en de timide renegaat mevrouw Bronsveld- Gelein Vitringa dat allemaal zo lang geduld hebben? Hoe trad Nolens precies binnen de fractie op? Hij was beslist zelf geen reactionair. Hij was eigenlijk te veel parlementariër om anti-democratisch te zijn. Het is een raadsel dat Gribling gewoon laat liggen. Natuurlijk heeft Nolens *extern* de dissenters niet hard willen vallen. Nolens was wel wijzer. Maar intern? In de fractie, waar die dissenters ook zaten? Hoe trad monseigneur hen daarin tegemoet? Ook als een finx, zonder dreigementen? Maar ze hadden via de fractie pas weer iets te hopen toen monseigneur in 1931 was overleden. Wat was Nolens ideologische overtuiging eigenlijk? Katholiek, natuurlijk, maar die term dekt vele kleuren en smaken.’Zie: A.A. de Jonge, in zijn recensie van Griblings boek op https://dspace.library.uu.nl (2203-5590-1-PB.pdf).

[68] Herman Adriaan van Karnebeek, 1874-1942, was pro-duits en hartgrondig voorstander van de Nederlandse neutaliteitspolitiek zoals zijn voorganger John Loudon. Hij zou tot 1927 het Nederlanse buitenlandse beleid bepalen. Daarna werd hij Commissaris van de Koningin in Zuid-Holland tot zijn overljden in 1942. Hij zou Nederland als waarnemer vertegenwoordigen bij de vredesonderhandelingen te Parijs die zouden leiden tot de Vrede van Versailles in juni 1919. Over zijn rol daar, zie mijn: *Versailles 1919-1920, Een wrede vrede, De natiestaten en het beginsel van rassengelijkheid,* Uitgeverij: Wolf Legal Publishers: Nijmegen 2020, ISBN 978-8946-2405-851, ihb pp. 156-165.

protestantse volksdeel dat niet naliet in ingezonden brieven van zijn verontwaardiging kennis te geven. Protestants Nederland was er destijds van overtuigd dat het aan de roomsen te wijten was dat sodomie geen misdrijf was in Nederland. De Franse Code Pénal kende het misdrijf niet. En was dat niet door de katholieke Napoleon ingevoerd in de Lage landen bij de inlijving in het Franse keizerrijk in 1810? Sedertdien was het met Nederland neerwaarts gegaan, zoals met alles waar de katholieken bemoeienis hadden.

De getrouwde[69] Van Karnebeek kende deze roddels. Zij maakten hem jegens de medemens niet toeschietelijker. Van Karnebeek wist heel goed wat de Here Here voor homosexuelen in het hiernamaals volgens de calvinisten in petto had. Dat kon hij niet goedkeuren. Dat droeg Van Karnebeek niet uit. Hij ging voor de vorm naar de Hervormde Kerk. Een agnost gold eigenlijk als staatkundig anarchist. Dat was Van Karnebeek al allerminst. Eigenlijk moest hij van protestanten nog minder hebben dan van katholieken. De laatsten vond hij onbetrouwbaar en corrupt, bereid het met Beëlzebub op een akkoordje te gooien, de eersten onverdraaglijk huichelachtig, spijkerhard in de onmenselijke moraal en erop getraind in de bijbel alleen die passus te citeren die hen op het eigenste moment uitkwam, als gold het de dienstregeling van een spoorweguitbater. Van Karnebeek was niet gevoelig voor het bovenzinnelijke. Een *Realpolitiker*. Monseigneur kon hem dus niet mennen krachtens zijn geestelijke autoriteit als priester.

Van Karnebeek was zelfingenomen, hautain en afwerend in de omgang, afstandelijk en koel. Een uitmuntend debater met een bekakt Haegsch spraakje vol niet ter zake doende Franse proverbes en nasale uitroepen als "*fi-donc*!", "*déplorable*", "*dégoutant*" en "*excusez moi*", waarmee hij de publieke galerij aardig op stang wist te jagen. Vermoedelijk was dat ook wel het oogmerk. De Rotterdamse parlementair journalist Doe Hans, een grootheid in deze dagen waarin het Binnenhof in het zenith van de publieke belangstelling stond, heeft het optreden van Van Karnebeek, van achter het groene rookgordijn de Kamer binnenschrijdend, fraai weer gegeven[70]: tot in de puntjes, messcherpe vouwen

[69] Van Karnebeek was gehuwd met Adriana Justine Civile Barones van Wassenaer. Zij woonden op Korte Voorhout 7. Daar gaf Van Karnebeek zijn recepties en hield mevrouw haar *jours*, een soort plichtmatige ontvangst op maandbasis van de andere diplomatendames. Een zekere vaardigheid in de hantering van Frans, Duits en Engels was daarbij voor de gastvrouw onontbeerlijk. Van 1936 tot 1942 was Van Karnebeek voorzitter van de Carnegiestichting die het Vredespaleis met tuinen beheert. Zie verder over Van Karnebeeks buitenlandbeleid Suzanne Jongerius, *Het Nederlands buitenlands beleid in de jaren voor- en na de Eerste Wereldoorlog, Breuk of continuïteit?* Masterscriptie Geschiedenis van de Internationale Betrekkingen, Universiteit van Amsterdam, Definitieve versie 2015 (hierboven reeds nootsgewijs aangehaald) ihb. pp. 42-46. En Johan den Hertog, *Zelfstandigheidspolitiek, de achtergrond van een cruciale term in het buitenlands beleid van Nederland,* opgenomen in de serie Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden, aflevering 124 (2009) pp. 163-185 en Remco van Diepen*, Voor Volkenbond en Vrede: Nederland en het streven naar een nieuwe wereldorde 1919-1946*, Uitgeverij Prometheus Amsterdam 1999 ISBN 978-9035-121287; ; Rolf Schuursma, *De beste van het interbellum: Herman Adriaan van Karnebeek (1918-1927*), in: Duco Hellema, Bert Zeeman en Bert van der Zwan (eds.), De Nederlandse ministers van Buitenlandse Zaken in de twintigste eeuw, Vijfde jaarboek voor de geschiedenis van de Nederlandse buitenlandse politiek in de twintigste eeuw, Sdu Uitgevers: Den Haag 1999, ISBN 90-12-08775-9, a.w. pp. 83-97.

[70] Doe Hans, *Parlements-film, Figuren en momenten uit de Nederlandsche Volksvertegenwoordiging*, Uitgeverij: NV Publiciteits-Bureau en Uitgevers-Maatschappij Jos van Biene: Scheveningen, 1924, aflevering XII, pp. 57-60. "Zie daarbij nu de heer van Karnebeek. Als zijn vader: een toonbeeld van egale rust. Van statige kalmte. Oók welsprekend. Oók geestig. Net als De Marees (een van dere eerdere minister van Buitenlanse Zaken, toevoeging GAMS). Maar het snit is heel anders. Z'n welsprekendheid is als zijn costuum, verzorgd tot in de punjes. Om door een ringetje te halen, In z'n zinnen, taalkundig onberispelijk, hóórt men de komma's, de punten, de uitroepteekens., zooals men in z'n pantalon de scheermes-scherpe vouwen en van z'n sous-pieds de smetteloos beige kleur ziet. Evenwichtig en correct van top tot teen. In het debat windt hij zich nimmer op. Hij richt z'n argumenten netjes in het gelid en valt kalm aan. Nooit in den stormpas. En hij zegt geen woord te veel. Hij is pittig en geestig, maar ook hierin: sober."(p.60). Hans besprrekt in dit boek Ruys, Nolens, Colijn en andere leidende polici. Op zijn treffende

in de gestreepte pantalon, koket nederdalend op de fraaie gebroken-witte lederen souspieds – toen ook al een wat overdreven dracht -- de gouden horlogeketting verwijzend naar het savornet-à-cylindre, het glanzend blikkerend gouden lorgnet de oogopslag steeds verhullend zodat de uiteindelijke gelaatsexpressie een raadsel blijft. Een soort Van der Hoogen dus, uit het opstel "De familie Kegge", in de onvolprezen eerste volksuitgaaf van de *Camera Obscura* van Nicolaas Beets uitgebracht door de Erven Bohn. Van Karnebeek verzamelde heel veel ridderordes en placht die bij openbare plechtigheden ostentatief te tonen. Maar daarin was hij zeker niet de enige. De polygoon journaals, meest geluidloos, tonen op Prinsjesdag de minister, zich frontaal naar de lens kerend, de gala-mantel wegslaand en de decoraties flonkerend vertonend in het zonlicht, zodat de film even in een soort blitz-achtige caleidoscopie verwijlt. Maar de steek stond hem uitstekend en hij had het hoofddeksel altijd precies goed op met de lis rechts. Vaak hadden de excellenties hem achterstevoren op. Zijn in voltairiaans Frans uitgesproken interventies in de Volkenbond – die hij als voorzitter ervan machteloos minachtte – brachten vaak ratelende applauzen te weeg, waarop de man toch nog prijs bleek te stellen.

Van Karnebeek vond dat monseigneur een goede kijk had op de internationale verhoudingen na de wapenstilstand. De zet om via de Heilige Stoel Nederland te verlossen uit het isolement waarin het zich schuldig gemanoevreerd had, vond Van Karnebeek een prima openingszet, en waarderen kon hij het helemaal dat monseigneur hem voortdurend in bescherming nam tegenover de al te onstuimig opdringende katholieke Belgen die de Hollanders in het beklaagdenbankje wilden bij de vredesonderhandelingen te Parijs. Een Apostolisch Protonotarius had kennelijk een grensoverschrijdende wijdingsmacht. Die kon Van Karnebeek heel best gebruiken in de benarde situaties waarin stompzinnige Hollanders hem regelmatig brachten. Vooral als ze meenden dat ze namens hun land als gidsen van het collectieve rechtsbewustzijn van de wereldgemeenschap optraden. Met Wilhelmina had Van Karnebeek heel wat te stellen, omdat de landsvrouwe maar niet inzag dat Nederland echt geen grootmogendheidje meer kon spelen. Hij was de enige niet.

Van Karnebeek was een Indo, een gemengdbloedige uit de Archipel. Dat kon uit zijn gelaatstrekken en schedelbouw opgemaakt worden. Wilhelmina noemde hem deswege, als ze dacht dat ongehinderd te kunnen doen, ook wel "de neger". Haar moeder Emma placht hetzelfde te doen. Uiteraard waren er altijd welwillende hovelingen die niet nalieten een en ander, ook in verband met de context, aan Van Karnebeek te doen boodschappen. Het maakte 's mans voorliefde voor het vorstenhuis niet groter. Omgekeerd vond hij Wilhelmina een ongemanierde boerentrien die grote problemen had met een kennelijk voortijdige overgang, waarin opvliegers en emotionele ontremmingen een overheersende rol plachten te spelen bij openbare ceremonies. Van Karnebeek placht daaraan zeer omzwachteld wel indirecte uitdrukking te geven. De daarachterliggende bedoeling werd ongekuisd weer aan het hof doorgegeven, waar het onvermijdelijk ook weer doordrong tot de draagster van de kroon. Het maakte de wekelijkse audiënties die Van Karnemeek als bewindspersoon moest ondergaan in de onderkoelde kamers van het paleis of het ontwijkingsoord "De Ruygenhoek"in de Haagse duinen achter de Scheveningse watertoren er niet gezelliger op. Maar de beide *dramatis personae* waren nu eenmaal bijna tien jaar tot elkaar veroordeeld. Het kwam het buitenlands beleid niet echt ten goede.

---

persoonsbeschrijvingen grijp ik in het hiernavolgende terug. Men kan het boek doorbladeren via de Boeken Basis bij Delpher: delpher.nl/nl/boeken/view?identifier=MMKB02:000122746:00005&coll=boeken.

Van Karnebeek kan gelden als een van de beste ministers van Buitenlandse Zaken die Nederland ooit heeft gehad. Hem komt de eerste plaats toe, de tweede aan Stikker, de minister die de Nederlandse dekolonisatiedrama's zoveel mogelijk buiten het al te flakkerend voetlicht wist te regisseren. Beiden waren perfect polyglot in de gangbare diplomatieke talen en het bijbehorende jargon, wisten op zien-komen te spelen en zagen gebruik te maken van de zwakheden van hun tegenstander zonder dat het weer excessieve misbruik werd dat mededogen met het slachtoffer opriep. Zodat de tegenstander daardooor in de voordelige positie van het onschuldig geofferd lam kon kruipen. Van Karnebeek had vooral in zijn beginjaren te doen met de Belgische minister Hymans van Buitenlandse Zaken. Dat gegeven buitte Van Karnebeek volledig uit. Met genoegen en succes. Hymans hoorde zichzelf graag, doceerde voortdurend en plachtt een gespreksonderwerp meestal te herleiden tot iets wat in de vroege middeleeuwen zijn oorsprong vond, al ging het om een sluisverlaat in betonnnering gevat in het pas aangelegde Albert-kanaal. Dit gaf aanleiding tot ellenlange monologen, voorgebracht in een onnavolgbaar Luikerwaals. Hymans deed dat bij voorkeur terstond na de met goede wijn overgoten lunch, aangeboden door Frankrijk, in een oververhitte zaal, waarin de voorjaarszon blikkerend scheen door de enorme tot op de grond reikende, dus vensterbankloze en gordijnloze vensters. Hymans, ongevoelig voor de verminderde ontvankelijkheid van zijn toehoorders, wier zeer regelmatige ademhaling steeds luider verried dat hun bewustzijn onderhevig was aan momenten van intense vernauwing, ratelde maar door, onvoorwaardelijk kennelijk smullend van de eigen formuleringen.

Van Karnebeek, op dat moment een waarlijk ratelend Voltairiaans Frans tot zijn beschikking hebbend, zat angeliek voorover gebogen aandachtig luisterend naar het het discours met de hier en daar gillende flageoletstem uit, de glazen van het lorgnet glinsterend in de zon. Zo nu en dan instemmend knikkend, vooral als het betoog in details wegzakte. Hij zag dat de Britse premier David Lloyd George, die een wilde nacht had gehad, geleidelijk stuipachtig opschrikte uit zijn narcolepsie terwijl de Franse minister-president Clemenceau steeds gehinderder, tot bloedens toe, aan zijn exceem op de handruggen zat te krabben. Wilson, die eigenlijk geen enkel soort Frans echt verstond, had het al lang opgegeven. Zijn minister van Buitenlandse Zaken, Robert Lansing, zat opmerkelijk treffende caricaturen te tekenen van de deelhebbers aan de conferentie aan de overzijde, voorzover ze geen donkere schimmen waren door de schaduwwerking van de steeds onbarmhartiger schijnende lentezon die recht in de ramen viel. Lansing had een groot talent. Zijn weergaven van de Italianen Orlando en Sonnino zijn meesterlijk.

Van Karnebeek redde het koninkrijk der Nederlanden door opmerkelijk subtiel te zwijgen en zo nu en dan Hymans gelijk te geven op een niet terzake doend punt, tegelijkertijd niet verhelend dat hij er een heel eind in mee kon gaan, maar dat ergens hun wegen – die van Hymans en die van hem – zich toch scheidden. Het is een kunde, die weinig Nederlanders zich eigen hebben weten te maken. Hij was in Parijs onze man in Mañana. De man waarvan niemand weet wat hij doet. En die daardoor onmisbaar is.

II.2.7 De Belgische hetze zwelt aan

II.2.7.1 De massale opvang van één millioen Belgen in 1914

In de maanden augustus-oktober 1914 begonnen Belgische vluchtelingen zich op weg te begeven naar het neutrale en veilige Nederland. Op 3 augustus hadden Duitse verkenningseenheden de grens

met het eveneens neutrale Luxemburg bij het dorpje *Les trois vièrges*[71] (de drie maagden) overschreden. De luitenant van het esacadron Huzaren had de burgemeester van het dorpje beleefd een aanzegging overhandigd vanuit het zadel: zijn gemeente werd bezet. Tegen burgerlijk verzet zou standrechtelijk worden opgetreden. Soldaten zouden voedsel en rijdieren requireren. Het zou later worden vergoed. De soldaten zouden zich legitimeren en een bewijs van inbeslagneming overhandigen. Tegen overlegging daarvan zouden de gedupeerden bij de eerstaankomende Ortkommandant een schuldbekentenis verkrijgen. Die zouden zij later, op nog nader aan te geven wijze, bij het bezettingsgezag kunnen laten omzetten in klinkende munt. Alsof het zo hoorde. Daarop had de luitenant gesalueerd en had zijn eenheid verder laten trekken. De verblufte burgervader had hem met open mond na staan te kijken. De doortrekking van Luxemburg vond tot op 4 augustus zonder noemenswaardige incidenten plaats.

Maar toen de eerste linie-eenheden op de Belgische smalle rechteroever van de Maas waren gekomen en onder het bereik van de vuurmonden van de geduchte Luikse fortenring waren gekomen, bleek dat het Belgische veldleger zich verzette. Er werd goed gericht teruggevuurd. De

[71] Het plaatsje ligt uiterst noordelijk in Luxemburg. De Duitser noemden het Ufflingen. Het hoort tot het kanton Clervaux, en vlak bij liggen de heuvels Kneiff (560 meter) en Buurgplaatz (559 meter). De *Oberste Heersleitung* gebruikte deze plaats voor uitwaaierende verkenningen naar het noorden, naar Luik. Men veronderstelde nog dat geen militaire tegenstand zou worden geboden door de Belgen. Men schrijft de gemeentenaam nu als “Troisvièrges”. Aangezien Pruisen ook van het groothertogdom Luxemburg de eeuwigdurende neutraliteit had gegaranderrd werd hier binnen de militaire bevelsbevoegdheid van Wilhelm II de eerste oorlogsmisdaad begaan door Wilhelm, als *Oberster Kriegsherr*, door Wilhelminisches Deutschland als staatsopvolger van Pruisen in de verdragsfamilie van de garanten, en door de luitenant van dat Escadron. Op 2 augustus was uit Berlijn nog een tegorder gekomen per telegram om de opmars te staken, daar Engeland neutraal zou blijven en Duitsland dus kon terugvallen op het respect voor de Luxemburgse neutraliteit als gedefinieerd bij het verdrag van Londen van 1831 en dat van 1868, dat ook door Nederland was geratificeerd. Op het congres van Londen van 7 tot 11 mei 1867 was besloten dat de eeuwigdurende verdragsgarantie die de mogendheden hadden afgegeven voor het koninkrijk der Belgen ook toegepast zou worde op het groothertogdom Luxemburg. Op het congres was de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken Julius Philip Jacob Adriaan (Jules) graaf van Zuylen van Nijevelt aanwezig geweest, niet als verdragsgarant, maar als waarnemer: Nederland, onmachtig, wenste tegen iedere prijs uit het dreigend gewapend conflict te blijven. Van Zuylen parafeerde echter de *final act* van de garantieverklaring toch af en Nederland kon dus gelden als medegarant dat Luxemburg na de uittreding uit de Duitse Bond neutraal zou blijven. Van Zuylen had geen voorbehoud van wettelijke ratificatie gemaakt, dus de goedkeuring vanwege de Nederlandse Staten-Generaal was technisch niet nodig om de garantie mede voor Nederland in werking te doen treden. De Tweede Kamer wraakte de ondertekening van Van Zuylen als “eigenmachtig”. Van Zuylen had echter geen instructies gekregen en het kabinet had niets daarover beslist. Maar de Kamer vond Van Zuylens optreden ongrondwettig. Het kabinet moest opstappen, vond de volksvertegenwoordiging. Zie verder: J. Th. J. van den Berg en J.J. Vis*, De eerste honderdvijftig jaar. Parlementaire geschiedenis van Nederland, 1796-1946*, Uitgeverij: Bert Bakker Amsterdam: Amsterdam, 2013, ISBN 978-9035-12877 pp. 399-401. De Tweede Kamer verwierp daarom de begroting van Buitenlandse Zaken voor het dienstjaar 1868. Uit de beraadslagingen blijkt dat de afgevaardigden destijds meenden dat Nederland nu als volwaardig medegarant kon gelden. Het zou dus, zo bezien, in de vastgestelde inval in Les Trois Vièrges, in augustus 1914 een *casus belli* kunnen zien voor Nederland, zoals Groot-Brittannië dat later zou doen. Zie verder: Jan J.B. Kuipers, *De Luxemburgse kwestie (1867), Klem tussen de grootmachten*, laatste update 5 maart 2021, opgenomen op de site HISTORIEK, Online Geschiedenismagazine, historiek.net/luxemburgse-kwestie-1867-willem-iii/71584/ bezocht op 12 oktober 2021. Toch is dat de vraag: de garanties waren collectief en alleen gericht tot de garanderende partijen uit 1831 en 1839 toen de garantie werd herhaald. Voor België. Dat waren de verdragspartijen Groot-Brittannië, Pruisen, Rusland, keizerlijk Oostenrijk en Frankrijk. Die konden elkaar houden aan de garantie en alleen zolang zij zich allen dienovereenkomstig opstelden. In 1914 had de Duitse Keizer de garantie niet willen houden. Hij was koning van Pruisen. Daarmee brak hij de collectiviteit van de garantie. Tot die collectiviteit hoorde Nederland eigenlijk niet. Maar het was zelfstandig garant. Londen vond dat het daarom zelf mocht beslissen of het in deze inval een reden zag tot oorlogsverklaring aan de invaller, maar de Britse minister van Buitenlandse Zaken ried Loudon dat niet te doen. Den Haag was graag bereid dat advies op te volgen. Automatisch was de garantie in ieder geval niet, in dier voege dat iedere inval door iedere garant plichtmatig tot een Haagse oorlogsverklaring moest leiden. Den Haag kon het doen. Maar ook laten. Hymans heeft uiteraard in Parijs in 1919 aangevoerd dat Nederland wel degelijk verplicht was op basis van de garantie van 1868 – toen gingen de garanties onderling werken – tot oorlog jegens Duitsland te besluiten. Zie verder hieronder.

Duitsers werden geconfronteerd met hun eerste verliezen, die snel opliepen. Dat was niet afgesproken. De Belgen, zo had de *Oberste Heeresleitung* de troepencommandanten verzekerd, zouden enig symbolisch verweer vertonen en daarna als dromende schapen staande langs de weg het onverslaanbare millioenenkoppige Duitse invasieleger laten binnentrekken. De commandanten hadden deze voorstelling doorgegeven aan de lagere staven en die hadden dat bataillonsgewijs via de opmarsorders verspreid. Het kader hanteerde dit als het credo bij de orders tot oprukken. Het was met de Belgische regering afgesproken. Aldus Koblenz, waar op dat moment de centrale legerleiding trachtte overzicht te houden over de enorme deployering van bijna twee millioen man. Het bleek een waandroom. Dat overzicht was niet te krijgen. Want vanaf de Franse Eiffeltoren werden de radiotelegrafische berichten van chef-staf Von Moltke grondig verstoord. Die stoorzender zou de hele wereldoorlog effectief het dirigeren van de Duitse legermassa's volgens het libretto van Von Schlieffen frustreren. Von Moltke kon niet, gezeten vanachter zijn grote eikenhouten bureau, de korpsen precies in de gaten houden en al helemaal niet wat de regimentscommandanten ter plaatse gingen orchestreren. Ze hadden als laatste signaal mogen vernemen dat de Belgen zich zouden terugtrekken en alleen maar zoude toekijken. Dat stond verder ook in hun schriftelijke instructies. Zo moest het dus gaan. Zo ging het niet. De schuld lag bij de Belgen. Aldus de Teutoonse syllogismen van de dag. De Belgen moesten dus boeten. Zwaar.

De Belgen verzetten zich vastberaden, weloverwogen en tactisch handig gebruik maken van iedere terreinplooi in de hellingen naar het langgerekte beddingdal van de Maas. De Maasbruggen bleken ondermijnd, óók zo'n tegenvaller, en gingen in het gezicht van de eerste arriverende infanterietroepen de lucht in. Bij Visé gaan de Saksische infanteristen helemaal uit hun dak, als er van de overkant van de Maas óók nog eens op hen wordt geschoten. Wraak! Achteraf blijkt dat het Belgische gendarmes waren, die het vuur hadden geopend. Maar dat wordt door de Duitse generaals Von Beseler en Von Emmich onder het tapijt geveegd. In de dorpjes Bernau, Soumagne worden burgers vermoord, in Fléron, Sprimont, Battice, Esneux, Blegny, Louveigné, Herstal en Hervé. En ga zo maar door. De Duitsers gingen door. 5.500 burgerslachtoffers in de eerste oorlogsmaand. Maar het worden er meer naarmate de Duitsers oprukken naar de Vlaamse Westhoek en steeds verbetener Belgisch weerstand ondervinden[72].

De Duitse ondercommandanten werden razend. Dit was een verweer, dat nooit succesvol kon zijn. Het was *nicht vernünftig*. Het was tegen de overeenkomsten die het Belgisch oppercommando heette gemaakt te hebben met de Duitse legerleiding. Daarom was het onrechtmatig. De schutters

[72] Pieter Serrien, OORLOGSDAGEN, *Overleven in bezet Vlaanderen tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Uitgeverij: Manteau/Standaard Uitgeverij: Brussel/Antwerpen, 2013 ISBN 978-90223-28729, Misjoe Verleyen en Marc de Meyer, *Augustus 1914, België op de vlucht*, Manteau/Standaarduitgeverij, 2013, Brussel/Antwerpen, ISBN 978-90223-28184; Larry Zuckerman, *De Verkrachting van België. Het verzwegen verhaal over de Eerste Wereldoorlog*, Uitgeverij: Manteau/Standaarduitgeverij: Antwerpen/Brussel, 2004 ISBN 978-807120-6085; dit boek is ook uitgegeven onder de titel: *HET LIJDEN VAN BELGIË, Het verzwegen verhaal van de Eerste Wereldoorlog*, Standaard Uitgeverij: Antwerpen, 2014, ISBN 978-902232-9986; Dirk van Thuyne, *1914, De Duitsers komen. De moordende begindagen van de Eerste Wereldoorlog in België*, Uitgeverij: Lannoo: Tielt, 2010, ISBN 978-80209-88222; Sphie de Scaepdrijver, *De Groote Oorlog, Het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Uitgeverij Houtekiet/AtlasContact; Antwerpen, 2013, ISBN 978-90892-4217; John Horne en Alan Kramer, *German Atrocities. A History of Denial*, Uitgeverij Yale University Press: Dublin, 2001 (paperbackuitgave 2002) ISBN 10 03001079-19 en ISBN 13 978-03001-07913; Jeff Lipkes, *The German Army in Belgium, august 1914*, opgenomen in de serie Rehearsals, Leuven University Press, 2007 (paperbackuitgave 2008) ISBN 10 9058675963. ISBN 13 978-90586-75965. Zie het editorial: *De Strijd om Luik van 5 augustus tot 16 augustus 1914,* op de site SSEW Stichting Studiecentrum Eerste Wereldoorlog, geplaatst op 15 november 2006, bezocht op 12 oktober 2021, ssew.nl/strijd-om-luik-5-augustus-tot-16-augustus-1914.

waren steeds tijdig weg, op de grintbeddingen van de linkeroever van de traag voortstromende Maas, en openden en onderhielden, hoger in het beekdal gekomen een geconcentreerd en effectief karabijnvuur op de aannaderende Saksische infanteristen, die deze regen van lood niet op prijs stelden en ook niet verwacht hadden. De Duitse *Heeresleitung* had Saksers ingezet. Juist in Belgenland. Saksers golden als fervente Lutheranen. Die haatten rooms-katholieken sedert de godsdienstoorlogen uit de zestiende eeuw tot in het merg van hun Saksische ziel. De Saksische militairen gijzelden daarom de burgerbevolking in de dorpen en gehuchten op de rechteroever. Zij lieten ultimata uitgaan: het wederrechtelijk verzet moest gestaakt worden. Duitsland was niet in oorlog met België. De troepen waren slechts op doortocht. Het Belgisch vuren was doorgegaan. Dus hadden de Saksers de gegijzelden gedood, op massale schaal, geen onderscheid makend naar geslacht of leeftijd. Er werden zelfs zuigelingen aan de bajonet geregen. Hierdoor verwierven de Saksers de naam Hunnen[73]. De Hunnen onder Attila. Deze naam zou identiek worden voor Duitser. De hele oorlog lang. Op de rechteroever werd deze gruwelijke behandeling van de burgerlijke bevolking aanstonds breed bekend. Een ontembare paniek doorraasde Kempenland.

Op 5 augustus opende generaal Von Emmich massaal vuur op de fortenring rondom Luik. Die vormde een blokkade op de weg die de twee legers zouden moeten gaan in hun opmars tegen Parijs. De forten vuurden terug. De opmars vertraagde. De Duitse Generale Staf zag het strategisch plan om

[73] Keizer Wilhelm II had op 27 juni 1900 te Bremen, bij het vertrek van een Duitse militaire expeditionaire brigade naar China, de soldaten bevolen tot keihard optreden tegen de Chinezen, die tegen de westerse kolonisatie in hun land in massale opstand waren gekomen, de zogeheten Boxer-opstand. “Maak geen gevangenen! Wie in jullie handen valt, is aan jullie overgeleverd. Geen pardon! Zoals de Hunnen onder hun koning Attila duizend jaar geleden hun reputatie vestigden die nog steeds in de overlevering en volksverhalen opgeld doet, zo moeten de Duiters ook hun reputatie vestigen voor de komende duizend jaren, zodat geen Chinees een Duitser nog scheel durft aan te kijken.” De brigade kwam overigens te laat aan in China. De opstand was al bedwongen. Maar de Duiters gingen toch nog op tuchtigingsoperaties uit. Wilhelm was berucht wegens zijn voortdurend hameren op het “Gele Gevaar”. Hij meende dat Aziatische Hordes het christelijke Westen zouden komen overweldigen. De rede werd in 1900 al flink becritiseerd als oorlogszuchtig, rascistisch en discriminatoir. De Britten gebruikten de term “Hun” sedert augustus 1914 wegens het gruwzaam optreden van de Duitsers in België in hun media-campagnes tegen de Duitse agressie. Er zijn veel versies van de Hunnenrede in omloop. Het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken zag meteen in, dat Wilhelm weer eens had staan dóórdraven en dat de strekking van zijn vaarwelspeech door andere koloniale mogendheden makkelijk kon worden ingezet om de Duitsers als barbaren neer te zetten. Dat gebeurde uiteraard meteen. Het trachtte de schade te beperken door via het Wolff-nieuwsagentschap een samenvatting te geven die behoorlijk gekuisd was. Wilhelm vond dat daaruit nu juist de meest treffende passus waren gewijzigd en was kwaad. Hij sprak de rede daarom op wasrol in. Met alle bombast erin die hij op de valreep van het troepenschip te Bremerhaven had te berde gebracht. Hij vond het een knap stukje werk van zichzelf. De wasrol-impressies werden daarna op schellakplaten overgezet en door de vereniging “Onze Duitse Vloot” verkocht om het inmiddels gestarte Duitse vlootbouw-programma te subsidiëren. Die platen vonden breed gretig aftrek, ook in Londen, waar men wel eens wilde weten wat voor gek Wilhelm kon zijn. Die versie vindt men op de site: *DGB Deutsche Geschichte in Dokumenten und Bildern, Band 5, Das Wilhelminische Kaiserreich und der Erste Weltkrieg, 1890-1918, Kaiser Wilhelm II: “Hunnenrede”(1900). Tonaufnahme.*Men vindt deze geluidsimpressie ook op de site: SPIEGEL Geschichte, spiegel.de/geschichte/die-hunnenrede-von-wilhelm-ii-als-tonaufnahme-a-947807.html, Spiegel Online, *Sensationelle Tonaufnahme. Spricht da Kaiser Wilhelm II.?* 13.11.2012. Rijkskanselier Chlodwig Carl Viktor zo Hohenlowe-Schillingsfürst en zijn minister van Buitenlandse Zaken Bernard von Bülow die zijn opvolger zou worden, trachtten de verspreiding van deze platen tegen te gaan, maar Wilhelm had ze in zulke oplagen doen uitbrengen door private organisaties dat er geen houden meer aan was. Ook ontkenningen, dat Wilhelm de Duitsers had aanbevolen zoveel mogelijk op Hunnen te lijken bij militaire buitenlandse expedities maakten het alleen maar erger.Zie: Fürst von Bülow, *Denkwurdigkeiten*, Uitgeverij F. v. Stockhammer/Ullstein, Berlijn, 1930, 1e vol, *Vom Staatssekretariat bis zur Marokko-Krise* pp. 359 vv. De memoires omvatten vier delen met wisselende betiteling en andere jaaruitgave-data. De drie banden die de perioden na de Marokko-crisis behandelen zijn volkomen apologetisch. Von Bülow moest wegens de Marokko-crisis uiteindelijk aftreden in 1907. Hij tracht aan te tonen, dat hij de Eerste Wereldoorlog zou hebben vermeden. Althans; Duitsland zou deze niet geopend hebben, als hij nog Rijkskanselier was geweeest. Zie ook: het *editorial De Hunnenrede (1900) van keizer Wilhelm II Bremerhaven --- 27 juni 1900*, op HISTORIEK, Online Geschiedenismagazine, laatste update 21 oktober 2019, bezocht op 12 oktober 2021.

Frankrijk binnen vier weken tot overgave te dwingen onherroepelijk gefrustreerd. Zij zette Dikke Bertha's in tegen de forten en zweepte de infanterie koste wat het kosten moest op tegen de hellingen van de rechtermaasoever. De Saksers dolven massaal het onderspit tegen de hardnekkig terugvurende Belgen, die het terrein volkomen kenden en van alle heuvelingen en afzinkingen kundig gebruik wisten te maken. De Saksers moeten zich voortbewegen tussen hagen neergeschoten kameraden, die soms nog in hun doodsnood wentelen. De lijdensweek van de Belgische burgerbevolking ving aan.

II.2.7.2 De val van Luik en de moordpartijen in Belgisch Limburg en Kempenland

De verliezen zijn buiten iedere berekening. De Saksische regimenten gaan nu over tot regelrechte moordpartijen tegen de civiele bevolking in Belgisch Limburg en in Kempenland. In Eindhoven komt een verbouwereerde stationschef op het zuidperron op 6 augustus erachter dat er iets loos is in het nabije, maar gevoelsmatig zo verre Belgenland. Sissend stoomt de passagierstrein uit Luik, die het traject Luik/Hasselt/Valkenswaard/Eindhoven heeft gevolgd binnen, kreunend en knarsend remmend dat de vonken er af springen. Hooggehoede heren met deftige dames in crenolines met brede fruithoeden stijgen uit en commanderen op in de stad van Kempenland ongekende wijze om witkielen en rijtuigen. Die er niet zijn. Want in Eindhoven is het nooit zo druk aan het station op dit uur. En deftige passagiers via die lijn komen juist altijd op het noordperron aan, op weg uit Rusland of Duitsland naar het sjieke Blankenberghe aan de Belgische kust. En dan alleen in juni-juli.

De burgemeester wordt ingelicht. Aan de overkant van het stationsplein wordt een hotel minachtend in ogenschouw genomen, want deze zuidelijke notabelen zijn wel wat beters gewend dan de in hun ogen wat boerse koffiekamer. Maar ze moeten het er mee doen. Er is niets anders. Burgervader Van Mens komt aangedraafd, zijn schoolfrans repeterend uit het deeltje Dubois voor de zevende klasse. Papa fume sa pipe. Is dit de gieter van de tuinman? Neen, het is de parapluie van oma. Van Mens komt er niet ver mee. Hij krijgt te horen dat de Duitsers uit een zeppelin Luik hebben gebombardeerd. Ieder moment kunnen de Duitsers een barrage beginnen. Een stormaanval is bereids afgeslagen. De Belgen wensen voorlopig kwartier te Eindhoven, uiteraard tegen betaling. Maar ze willen echt wel wat beters dan dat hotel tegenover het station. Zij zijn de voorboden van een leger van bijna één millioen vluchtelingen dat vanuit het zuiden Nederland gaat bestormen tussen 6 augustus en 7 oktober, wanneer de Val van Antwerpen een feit is geworden en de sinjorenstad haar poorten opent voor de Duitse legers. Deze immense massa geraakt goed in beweging naarmate de Duitsers zich méér en genadelozer uitleven op de weerloze burgers in Belgenland. Hun schanddaden geven er alle aanleiding toe. Maar dan is er ook nog het niet beheersbare spontane gerucht dat deze mensenzee doet aanzwellen tot een ware stormvloed[74].

Nederland, totaal onvoorbereid, ving ze op. Achteraf bekeken nog betrekkelijk adequaat. Natuurlijk waren in de augustusmaand de ruimtelijke voorzieningen niet aan de maat. Er moest veel geïmproviseerd worden. De overheid zag aanvankelijk geen taakstelling. Ze liet veel aan het particuliere initiatief over, dat zij voorshands nog tegenwerkte óók. Want van al te gerede opvang zou maar aanzuigende werking uitgaan. Maar eind augustus zag het kabinet toch zijn plichten te dezen en zette het een centraal bestuur op voor de opvang, waarbij men trachtte via

[74] Zie mijn: *Een Kempische spoorbaan in de Groote Oorlog, Het Eindhovens Bels lijntje, Een lek in de Nederlandse neutraliteitspolitiek*, Uitgeverij Wolf Legal Publishers: Nijmegen/Oisterwijk, 2014, ISBN 978-90-5850-167-9, aldaar uitvoerige litteratuurreferenties en bebronningen.

locaalspoorwegen de massa's zo snel mogelijk te verplaatsen naar locaties boven de grote rivieren. Men duchtte immers een inval door Duitsers in Noord-Brabant, toen zij in hun westwaartse bewegingen zo kundig vertraagd werden door het alle macht vechtende dappere Belgische veldleger.

II.2.7.3 De vluchtelingenopvang wordt een staatstaak met prijskaartje

In Noord-Brabant bevond zich op dat moment de ontoereikend uitgeruste derde divisie van het Nederlandse veldleger dat een mobiele cavaleriebrigade en een rijwielregiment telde. Weerstand van enige betekenis zou die eenheid niet kunnen bieden, één enkele blik op de 7. veldkannonetjes was voldoende. Dus waarom zouden de Saksers niet stomweg een zwaai nemen door Noord-Brabant, dat zij zouden kunnen doortrekken als een kaasmes door de boter? De brigade en het regiment verplaatsten zich voortdurend van oost naar west langs de grens. En natuurlijk omgekeerd. Door een mirakel bleven de Saksen doorgaans aan de Belgische kant van die hoofdzakelijk denkbeeldige demarcatie. Het geluk was weer eens onverdiend met de Hollanders. Die waren inmiddels doende de vluchtelingen noordwaarts te transporteren naar kampementen met, naar de maat van die tijd, min of meer behoorlijke slaapvoorzieningen, sanitaire faciliteiten en gemeenschappelijke ruimtes. De Belgen zouden niet lang blijven. Dus tenten konden wel volstaan, mits er maar op korte termijn grotere houten barakken kwamen, mocht het herfsttij spoedig invallen. Dat deed het niet. De oorlog verplaatste zich overduidelijk zuidelijker naar de zeezijde. Dat gaf wat ruimte voor de logistieke voorzorgen bij de opvang. Voor de winter, giste Den Haag, zouden de geallieerden wel gecapituleerd hebben. Dan zouden de Belgen wel weer verkassen naar hun eigen land. Eind oktober waren er al velen, die inderdaad terug keerden naar Antwerpen en randgemeenten. Maar de oorlog bleef voortduren en het bleef onduidelijk wat de Duitsers voorhadden.

Den Haag besloot daarom in december grotere opvangcentra op meer of minder blijvende basis te stichten, ondermeer bij Amersfoort, Nunspeet en Veghel, met semi-permanente voorzieningen. Er kwamen ziekenhuizen, ontspanningsruimten, kerkjes en schooltjes, want veel Belgen zouden blijven totdat de wapenstilstand er zou zijn. Maar die bleef uit. De regering spande zich daarom in 1916 in, om de centra beter in te richten en op den duur verschenen een soort Belgische stadjes met alle infrastructuur van dien. Inmiddels tikte de meter wél door. De Nederlandse regering deed de Belgische, die zich op le Hâvre had teruggetrokken, weten dat alleen de zon voor niets opging. De Belgische regering moest er mee rekenen dat de Nederlandse een rekening zou opmaken ter vergoeding van de verblijfsonkosten. Dat kon in de papieren lopen. Het kabinet zou natuurlijk een gespecificeerde kwijting opmaken, maar betaald zou er moeten worden.

Dat werd in Le Hâvre niet echt gewaardeerd. Dat waren de Hollanders weer eens, met hun verdoemde dikke nekken, die hun worstelend broedervolk natuurlijk zagen als verzameling winstobjecten. Ze wilden er nog aan verdienen ook. Maar dat zou ze niet glad zitten. Le Hâvre noteerde specieus wat het inmiddels meende te weten over de Nederlandse schendingen van hun eigen neutraliteit. Die lieten die hypocriete Hollanders toe of begunstigden zij ten nadele van hun benarde zuiderbuur. Daar zat ook een prijskaartje aan vast. Dat zou uitgereikt worden als België zou aanschuiven als mede-overwinnaar aan de tafel waaraan de vredesvoorwaarden zouden worden opgesteld. Wellicht konden dan de wederzijdse vorderingen tegenover elkaar afgestreept worden, maar Le Hâvre dacht reden te hebben om te veronderstellen dat de Belgische groter zouden blijken dan de Nederlandse. Maar het beidde zijn tijd. Eerst even de oorlog winnen.

II.2.7.4 De Belgen zien een overwinning in zicht in 1918

In september 1918 werd het de Belgische regering te Le Hâvre duideljk, dat de Duitse opmars in het waanzinnige maart-offensief van Ludendorff in de richting van Parijs stokte. Waanzinnig, omdat ludendorff wéér onmenselijke opmars schemata hanteerde. De infanteristen liepen zich letterlijk kapot. En ze geraakten uit de aanvoerlijnen van hun ravitaillering die door de omgewolde slagvelden niet kon meekomen. Weer kregen, net als in augustus en september 1914, de troepen bij hun avondlijke legeringen niet goed en niet genoeg te eten. Het voedsel van de keukenwagens kwam niet dóór, of was te koud en soms bedorven en doorgekookt tot pap. De infanteristen gingen de burgers plunderen, ze zochten de locale drankvoorraden op en zopen zich lam. Gevolg: wéér fantasmata over franc-tireurs, waandenkbeelden over tegen-aanvallen, katers en nadorst. Keizer en vaderlandkonden kapotvallen. Fritz wilde eerst op ijs gekoeld bier. Net als in augustus 1914. Hij werd recalcitrant en ging op rooftocht. De Britten leerden nooit dat ze niet in tirailleurslinie moesten oprukken, de Duitsers niet dat de infanterist alleen vecht met volle maag. Het tempo was er niet alleen uit, maar steeds duidelijker werd ook dat het Duitse veldleger langzamerhand oorlogsmoe was. De aanwezigheid van de USA-legers was steeds merkbaarder en óók dat deze effectieve tegendruk begonnen uit te oefenen op de Duitse linies. In Den Haag was sprake van een intitiële sondering door de Duitse ambassade of de Nederlanders wellicht dienstig wilden zijn aan een bemiddelingspoging, om tijdelijk de wapens te doen strekken, de linies te openenen ter fine van wederzijdse uitruil van geïnterneerden en gewonden. Vanaf 26 september zetten de geallieerden voortvarend op drie plaatsen succesvolle tegenaanvallen in, waardoor de Duitse linies steeds meer weken.

Op 28 september viel de Legergroep Vlaanderen uit het Belgische Veldleger effectief aan in de richting Brussel tezamen met het tweede Britse leger, het tweede Franse Cavaleriekorps, drie Franse Legerkorpsen en twee volledig inzetbare Amerikaanse divisies. De beweging werd gecommandeerd door koning Albert I zelf met als stafchef de Franse generaal Jean-Marie Degoutte. De aanval was succesvol. Ze kreeg suffisante ondersteuning van de kersverse Amerikaanse troepen. Alweer volgden massale onderwaterzettingen. De Duitsers zetten zware artillerie in om de vijand op afstand te houden. Oudenaarde werd platgestampt[75]. Eindelijk kon in de deemstering van 1 november bij Oudenaarde de Schelde overtrokken worden via twee loopbruggen. De trossen drongen na. Weer antwoordden de Duitsers met gifgassen[76]. Burgers uit Oudenaarde waren vooral slachtoffer. En wéér vernielden de Duiters kerken, gebouwen met verdiepingen, torens en bewallingen. De schade was andermaal aanzienlijk. Het was allemaal tevergeefs. Operatie Michaël was mislukt. De logistieke calculaties klopten niet. Ludendorff moest het tandenknarsend toegeven.

Op 15 oktober begon al een algehele onstuitbare Duitse aftocht uit het westelijk deel van Vlaanderen zich af te tekenen tot aan de Leie. De krijgskansen waren kennelijk gekeerd. Het was een kwestie van moreel geworden. De Duitse soldaat zag het eenvoudigweg niet meer zitten. Hij bleef in zijn gelederen. Om ze gesloten te houden bood de infanterist alsnog verbeten weerstand. Maar alleen omdat hij bij god niet wist waar hij dán heen zou moeten. De Rijn was zo ontzettend ver weg. Maar geloven deed hij zijn generaals niet meer. Hij wou naar huis.

---

[75] Zie de externe link op Wikpedia *Oudenaarde op het einde van WO1*.

[76] Weer met fosgeen uit cylinderflessen, die eerder al niet goed hadden gewerkt. Zie voorts: Luc de Vos, *De Eerste Wereldoorlog,* Uitgeverij Davidsfonds: Leuven, 2000 ISBN 906-1529-45X en 2011 ISBN 978-05826-2264 (paperback).

Op 31 oktober, na de voltooiing van de Slag aan de Schelde, was duidelijk dat eerstdaags België bevrijd zou kunnen heten van de Duitse bezetting. Dat betekende niet dat een eindoverwinning in onmiddellijk zicht was. Maar wél dat het kabinet in Le Hâvre noordwaarts zou kunnen gaan. Het zou zich zelfstandig in België kunnen vestigen. Uit de greep van de Fransen, zou het zich wellicht kunnen gaan bezinnen op zijn mogelijkheden tot restauratie van een onafhankelijk staatsapparaat met effectieve controle over het grondgebied. Dan zou het eveneens de rekening met de Nederlanders kunnen gaan opmaken. Vanaf dat moment zetten bepaalde Franskiljonse groeperingen een hetze in tegen de verwaten Hollanders in hun vesting Holland.

II.2.7.5 De annexatoire eisen en servituten

Zij wensten weinig minder dan een aanmerkelijke annexatie van Nederlandse gebiedsdelen, waaronder in ieder geval Zeeuws-Vlaanderen en stukken uit Nederlands Zuidelijk Limburg. Daarvoor vielen zij mede terug op in Nederland verblijvende Franstalige activisten in de Belgische internerings- en opvangkampen. In deze kampen bevonden zich Belgische politici, die de beschikking hadden over kranten, tijdschriften en periodieken in de Franse en Nederlandse taal. Ze werden opgesteld, uitgevent en verspreid vanuit deze Belgische enclaves in Nederlands gebied. Zij organiseerden zelfs politieke bijeenkomsten in Nederlandse steden in de nabijheid. Deze activisten vergaderden bijvoorbeeld regelmatig in het bovenzaaltje van hotel-café Phoenix aan het Eindhovense Stratumseind. Het opvallende was dat zij soms van Nederlandse politici bijval kregen. Berucht werd het rooms-katholieke lid Henri van Groenendael[77], lid van de Tweede Kamer, dat wel iets zag in de Belgische annexatie van een deel van Nederlands Limburg. Van Groenendael sprak er zelfs met de Franse gezant over. Hij suggeerde dat Nederland er niet veel tegen zou ondernemen. Te bang voor oorlog. Oorlog was best, maar niet in hun groene Hollandse polderland. Hier sprak de Limburger. Die de Hollander eigenlijk haatte. Groenendael was niet bij de gewone kamerverkiezingen afgevaardigd. Hij was de schielijk overleden Victor de Stuers in 1916 stomweg voor diens district Weert in de groene bankjes opgevolgd. Veel binding met de Kamer had hij nooit gehad. Nolens moest weinig van hem hebben.

Deze Franskiljons eisten herziening van de toescheidingsverdragen van 1839, toen de splitsing van Noord- en Zuid-Nederland ook cartografisch gedefinieerd werd. Het lag in de verwachting dat binnenkort België wellicht geheel ontruimd zou worden door de Duitsers. Dat zou het tijdstip zijn, om de noordelijke grenzen van het dappere België integraal te herzien ten nadele van de zo onbetrouwbare Hollanders, die eigenlijk steeds pro-Duits waren gebleven, de ganse wereldkrijg door,

---

[77] 1874-1944. Hij was tevoren griffier van de Staten van Overijssel geweest. Hij wist wel W.F.W Kolkman, burgemeester van Weert, te verslaan bij de tussenstemming. Hij kwam als enkelvouding candidaat in de Kamer. Hij ontkende dat hij ooit steun had gegeven aan de Belgische annexatoire eisen, maar de bewijzen van het tegendeel waren nogal sterk. Hij werd op 1 oktober 1919 uitgestoten uit de katholieke kamerclub. Hij werd niet geroyeerd, want er was nog geen officiële rooms-katholieke fractie namens een Roomsch-Katholieke Staatspartij. Die kwam er pas in 1927. Er was destijds alleen maar een beperkt rechtsbevoegde vereniging Algemeene Bond van Roomskatholieke-kiesvereenigingen (RK) die zich nog niet als áén programmatisch verenigde fractie presenteerde. De Bond was niet meer dan een informele federatie. Victor de Stuers was er bijvoorbeeld geen lid van. Het idee dat Nolens Groenendael uit de fractie zette was hardnekkig en is dat nog: zie https://www.dbnl.org.>tekst.> hol006200701_01_0025 tijdschrift Hollands Maandblad. Jaargang 2007, (712-721)-DBNL: Editorial van Bastiaan Bommeljé. Groenendael gaf dus zijn zetel niet op. Maar hij stond volkomen geïsoleerd in de Kamer. Dus van zetelroof kon technisch geen sprake zijn. Zie Marc Verheijen, Opinie in "De Limburger dd 7 mei 2020 "*Zetelroof is geen probleem. Zetelroof verbieden wel*", limburger.nl/cnt/dmf20200507_00159443 Zie voorts Edwin Ruis, *De Tweede Kamerverkiezing van 1918*, op de site: HISTORIEK Online Geschiedenismagazine, politieke geschiedenis, laatste update: 29 november 2016, bezocht op 12 oktober 2021.

en zich daardoor schandelijk hadden weten te verrijken. Het koninkrijk onder de verkapt Duitse Oranjes zou thans moreel ter verantwoording moeten worden geroepen ten overstaan van de areopaag van het wereldgeweten, want het had het onverdroten strijdende België op allerlei mogelijke wijzen, vaak met behulp van de perfide Duitsers, afbreuk gedaan.

Bij deze annexaties zou het niet kunnen blijven[78]. Brussel zou financiële genoegdoening eisen, maar ook de uitlevering van talloze Vlaamse activisten die uitgeweken waren naar Nederland, om dáár hun moederland op allerlei mogelijke manieren te belasteren en te benadelen. Deze activisten hadden daar hun eigen bladen voor gehad, met eigen drukpersen en distributeurs. Daaraan hadden de Hollanders uiteraard graag meegewerkt, omdat zij de Belgen nog steeds zagen als minderwaardige opstandelingen en plichtvergeten grondwetschenders zoals ze dat sedert 1830 onafgebroken hadden gedaan. Deze blaadjes vonden aftrek, ook in Nederland. Ze eisten ook erfdienstbaarheden op over Nederlands grondgebied, om het havenbekken van Antwerpen rechtstreeks te doen aansluiten op de Rijnvaart. Ze waren goed en vaardig geschreven, in een zonderling maar daardoor attractief Nederlands. Ze trokken ook de aandacht van de Britten. In deze schrifturen werden man en paard genoemd, heel concreet, met toedracht en al, van alle samenzweringen die de Duitsers en Hollanders in het verborgene hadden op touw gezet. Kennelijk had een zekere Belgische spionage welig getierd tijdens de oorlog in Nederland. En wel vanuit die kampementen, die de allures hadden gekregen van Belgische enclaves. Op de verschillende verwijten die aldus in de openbaarheid kwamen kom ik straks terug.

II.2.7.6 Het optreden van Hymans in Parijs-1919

Want de reeds genoemde Belgische minister Hymans van Buitenlandse Zaken spon ze in januari en februari in Parijs, bij de voorsprekingen over de vredessluiting, groots uit. Ze tastten de goede naam van Nederland in deze fase geducht aan. Londen begon Den Haag met steeds groter argwaan te beschouwen. Nederland speelde de vertrapte onschuld: had het zich niet uitmuntend gekweten van zijn humanitaire morele plicht bij de vluchtelingenopvang? Was het niet schandelijk aldus stank voor dank te krijgen? Bedreven de activisten geen schennis van het internationale fatsoen om aldus misbruik te maken van de gastvrijheid die hun broederland hen had gegund? Lord Northcliffe vond dat veel van wat de Belgen Nederland verweet wel degelijk terecht was. En dat werd in zijn *Daily Mail* beeldend tot uitdrukking gebracht. Dag in dag uit, ook met citaat van de Belgische aangevers. Dit kwalijke beeld zou Nederland tot vér in de komende *roaring twenties* niet van zich af weten te schudden. Een land van kleinzielige grootgrutters, dat bereid was grootse ethische idealen te

---

[78] Zie: Guido van Hengel, *Hoe Nederland en België elkaar in Versailles in de haren vlogen, België eiste Zuid-Limburg en Zeeuws-Vlaanderen op*, Historisch Nieuwsblad 3/2019, historischnieuwsblad.nl/hoe-nederland-en-belgie-elkaar-in-versailles-in-de-haren-vlogen/. De titel is niet helemaal juist. Hymans kreeg in Versailles geen poot aan de grond. Hij begon zijn annexatoire campage in Londen, in december 1918, en zette haar in Parijs voort tot april 1919. Toen gaven Wilson en Lloyd Georges hem te kennen dat ze er genoeg van hadden en dat dit onderwerp verder onbespreekbaar was. Hymans greep toen de maanden mei en juni nog aan om andere financiële en waterstaatkundige compensaties te eisen. Die werden naar een subcommissie verwezen. Zie hieronder. Verder: M.S. van Herpen, *Nederland en de Belgische annexatiedrang aan het einde van de Eerste Wereldoorlog*, Masterscriptie geschiedenis (Duitsland studies), zonder jaar, universiteit van Amsterdam, https://scripties.uba.uva.nl>document. Alsmede: Jorik Visscher, *Nederland in de problemen, Een studie naar het Nederlandse buitenlandbeleid na afloop van de Eerste Wereldoorlog*, Masterscriptie Internationale Betrekkingen in Historisch Perspectief, zonder jaar, Universiteit Utrecht httpa://dspace.library.uu.nl.handle.Thesis PDF. Zie voorts: Margaret MacMillan, *VREDESTICHTERS, De Verdragen van Versailles en Parijs, 1919*, Uitgeverij Omniboek: Utrecht, 2018 (Ook verschenen onder de titel: Parijs 1919. Zes maanden die de wereld veranderden. [Peacemakers: Six Months that Changed the World]) ISBN 978-94019-14529 ISBN e-Book 978-9401-1914536, pp. 63-90.

corrumperen als het een kort termijn-voordeel voor zichzelf meende te ontwaren. Het zag dat overduidelijk zelf niet in, zo meenden zijn critici. Daarin hadden ze zeker gelijk. Het zelfbeeld van de mensen van het land van Erasmus, Hugo de Groot en Rembrandt bleef onverstoord overeind. Nederland achtte zich miskend.

II.3 De positie van President Wilson

II.3.1 Zijn overweldigend irrealistisch idealisme

II.3.1.1 Wilsons collectief veiligheidssysteem via een bond van volkeren

Woodrow Wilson (1856-1924) nam als enig staatshoofd deel aan de vredesonderhandelingen te Parijs die leidden tot het hierna te bespreken verdrag van Versailles van 28 juni 1919. Wilson kreeg de Nobelprijs voor de Vrede voor deze activiteit, die hij zelf zou blijven beschouwen als een totale mislukking. Mét George Washington en Franklin Roosevelt kan Wilson veilig als één van de grotere staatslieden van de Verenigde Staten van Noord-Amerika worden beschouwd. En vooral: als één van de weinigen die de onderhandelingen niet ingingen met het vooropgezette plan alleen nationale belangen te dienen, maar werkelijk een universele rechtsorde in het leven te roepen ten behoeve van de geteisterde mensheid. Hij kreeg daarbij zoveel tegenwerking van door de wol geverfde cynische politici en platvloerse opportunisten dat hij wel falen moest, ook al vertegenwoordigde hij een mogendheid die op dat moment al uitgegroeid was tot de enige supermacht die de wereld rijk was.

Hij was bereid vóórt te borduren op de resultaten van de Eerste en Tweede Haagse Vredesconferenties van 1899 en 1907. Hij was hardgrondig voorstander van een collectief veiligheidssysteem, gebaseerd op een stelsel van verplichte arbitrage, voorzien van supranationale doorzettingsmacht. Een bond van verenigde volkeren zou dat systeem op poten moeten zetten, op basis van het principe van interstatelijke gelijkheid, *equality of states*. Die staten zouden de volkeren zelf moeten regeren. Deze volkeren zouden de uitvoerende, wetgevende en rechtsprekende macht in zichzelf verenigen. Zij zouden die macht op zelfgekozen wijze intern moeten uitoefenen: de *principle of selfdetermination*. Het beginsel van de zelfbestemming. Dat zou het ijkwaardig woord worden van de vredsonderhandelingen. Het sjibolleth, het sesam open u, het wachtwoord, waarvoor de deuren naar eeuwigdurende vrede en recht zouden openzwaaien. Daarheen had, in Wilsons visie, de wereld verder moeten werken via vele opeenvolgende Haagse Vredesconferenties, als de grotere mogendheden het schot te Serajewo maar niet hadden aangegrepen voor hun militaire overspannen doeleinden. De wereld was daar niet rijp voor. Zo zij dat al ooit zal zijn.

II.3.1.2 Wilsons presbyteriaans calvinisme

Natuurijk had Wilson als ieder mens zijn feilen. Hij was een religieus bevlogen studeerkamergeleerde. Zijn vader was een presbyteriaans predikant. De persoonlijke verantwoordelijkheid van de leek jegens de god die hem naar zijn personlijke gelijkenis schiep speelt in deze kerkgemeenschap een overwegende rol. Er bestaat eigenlijk geen kerkelijke hiërachie en geen kerkelijk exclusief leerambt. Gelovigen die een bijzondere ontvankelijkheid tonen voor de bovenzinnelijke heilsgeschiedenis die god zijn voortobbende mensheid toch steeds weer gunt. En die dat weten te paren aan een ervaringsafhankelijk leervermogen dat hen tot mensenkennis en zelfinzicht brengt. Zij zijn, als zij bereid zijn de bijbel te aanvaarden als de enige directe bron waarin god zijn scheppingsbestemming uit de doeken doet, de enige echte ware voorgangers.

Zij zijn de *presbyters*. De gelovige gemeente, dit erkennend, kan hen het predikambt gunnen. Daarbij is geen bevestiging nodig van een kerkelijke autoriteit zoals een bisschop die aan deze prediker een missie en wijdingsmacht toedeelt. De kerkgemeenschappen kunnen zich uit praktische overwegingen verenigen in instituties zoals kerkvergaderingen die zorg dragen voor instellingen waarin geloofsonderricht wordt gegeven of zorg wordt gedragen voor maatschappelijk hulpbetoon. De opvattingen daaromtrent zijn bij de presbyterianen gebaseerd op het gedachtengoed van Johannes Calvijn. De mensheid kan deel uitmaken van gods heilsplan dat voor haar kenbaar is, mits zij de soevereine wil van god omtrent dat heil maar aanvaardt. Dat kan zij alleen door bijbelstudie. Om die vruchtbaar te volbrengen is de genade door het geloof in Christus als de eniggeboren zoon gods noodzakelijk. Het is dus een geloofsvariant die uitgaat van de mogelijkheid dat de mens de ultieme waarheid kan kennen. Het is moeilijk. De mens moet zich ertoe zetten uit vrije wil. Die vrije wil is onderdeel van de dogmatiek. Mensen zijn slecht omdat ze dat *willen* zijn. Ze kiezen ervoor. Wilson zag in Parijs dus veel slechte mensen. Op den duur bijna geen andere.

Met deze geestelijke bagage ging Wilson rechten studeren aan de universiteit van Virginia. Hij liep stage als advocaat te Atlanta. Dat was geen succes. Hij kon goed casus overzien en samenvatten, gaf ook eigenlijk wel goede adviezen, maar mensen overtuigen, dat kon hij minder. De omgang met mensen berokkende hem moeilijkheden. Hij sprak hen toe. Hij sprak niet mét hen. En al helemaal niet over koetjes en kalfjes. Maar dat eerste, zo bleek, kon hij goed. Net als zijn vader. Hij was erg goed in het ontwerpen van theoretische concepten. Hij ging nu politieke wetenschappen studeren aan de John Hopkins Universiteit. Daar promoveerde hij in 1886. Hij is de enige USA-president met een doctorstitel verworven op een zelfgeschreven dissertatie. Lesgeven ging hem goed af. Hij kon goed inspireren, al viel velen wel de galmende kanseltoon op en het overdadig gebruik van bijbelcitaten. Maar voor veel Amerikanen is dat juist onweerstaanbaar. In 1890 werd hij hoogeleraar in de politieke wetenschappen te Princeton. Hij maakte naam. Hij verhief de reputatie van Princeton tot in de sterren. Hij werd rector-magnificus.

II.3.1.3 Wilson als politicus

Hij werd voorgedragen in 1910 voor het gouveneurschap van New Yersey. Aldus werd hij, min of meer bij toeval – er waren nu eenmaal geen betere candidaten – politicus en bestuurder. De mensen in Princeton wisten eigenlijk al dat Wilson in beide kwaliteiten niet op zijn best was. Hij was niet plooibaar, hij kwam een ander nooit tegemoet, hij moest altijd en overal gelijk hebben. Kreeg hij het niet, dan ging hij drammen. Hij legde zich nooit neer bij een situatie waarin zijn visie niet geheel overwon. Delegeren, dat kon hij al helemaal niet. Hij gaf wel opdrachten, die leken op een blanco-mandaat. Maar was de opdracht uitgevoerd – volgens degeen die de opdracht had aanvaard – dan ging Wilson heel precies narekenen of aan al zijn wensen was voldaan. Hij moest zich herkennen in het uitgevoerde in ieder detail. Dat stadium werd nooit bereikt. De onderhebbende werd dan plechtig gevoegd bij de verzameling vijanden die Wilson steeds genereerde. Het was eigenlijk al te veel, dat gouverneurschap. Hij bleef dat niet zó lang, dat zijn gebreken ook extern duidelijk werden: hij begreep niet veel van mensen en hun hebbelijkheden. Hij kon eigenlijk niet met mensen omgaan. Alleen als ze gehoorzaam luisterden, dan lukte het. Hoe hoger hij werd, hoe meer mensen hem eerbiedig benaderden en hoe groter de plaat voor zijn kop werd. Niemand corrigeerde. Zelf zocht hij naar hovelingen. Niet naar gelijken. Het is een breed verspreid syndroom.

Hij was er zo één die tegen een notoir alcoholist zegt, dat hij niet zoveel moe*+t drinken. Dat weet die aangesprokene óók wel. Hij was echt een onbevlekt aanstormend jeugdig talent met soms charmerend enthousiasme. De Democratische Partij kon in 1912 eigenlijk geen nette vent vinden voor de presidentsverkiezingen. Candidaten te over, maar allemaal met vuile handen en rottige, algemeen bekende, karaktertrekken. De Republikeinen brachten twee notoire machtswellustelingen in het veld die al allerlei gemene vechtpartijen achter de rug hadden. William Taft en Theodore Roosevelt. Iedereen wist wel iets schandelijks van ze te melden, ook in eigen kring. De Democraten lanceerden Wilson. Ze hadden het hem gevraagd. Hij had ja gezegd, blij met het vererend aanzoek en zonder precies te weten in welke kringen dat hij zou komen te verkeren. Hij werd het.

Hij stond nu aan het hoofd van *Gods Own Country*. Het Uitverkoren Volk. De Natie boven alle andere naties, die de mensheid, conform gods heilsplan, zou leiden naar een betere toekomst. Die toekomst lag in een democratisch staatsbestel. Precies zoals dat in Amerika bestond. Dat systeem was het beste. Want anders had god niet toegestaan dat de Amerikanen het tot het hunne hadden gemaakt. Wie dat niet begreep, moest betere uitleg hebben. Dat kon. Wilson gaf graag colleges. Maar wie ze volgde en niet begreep, was slecht. Puur slecht. Een vijand. Onverbeterlijk, ook na hertentamen. Jammer genoeg waren er dat soort mensen veel in de buurt van het Witte Huis. Ze noemden zich lobbyisten en hadden particuliere belangen die de toets der critiek niet konden doorstaan. Men moest ze mijden. Maar het waren er veel. Veel te veel. Vooral onder beroepspolitici. Ze deden wel aardig en beleefd. Maar ondertussen[79].

Uiteraard kwam Wilson er gauw achter dat het in die kringen niet erg netjes toeging. Ellebogenwerk, nefaste intriges, chantages, lastercampagnes, machtsmisbruik, sexuele perversiteiten, corruptie. Wilson zei geduldig tegen de betrokkenen dat ze dat nu écht niet meer moesten doen. Maar ze deden het toch. Zonder het aan Wilson te komen vertellen. Zo was er een sterke druk om rassenscheiding te aanvaarden als integrerend element van het Amerikanse bestuurssysteem. Nu had god de mensheid geschapen naar zijn evenbeeld, dus helemaal in de haak kon dat niet zijn. Maar de voorstanders van het onderscheid waren machtig, hadden zich ingegraven en Wilson ervoer de nadelen ervan ook niet zelf en dus ook niet dagelijks. Hij was het er wel niet mee eens, tenminste niet helemaal, hij zou zelf dat onderscheid niet aanleggen, maar zwarten kwam hij in het Witte Huis niet tegen, zelfs niet als portier bij de hoofddeur. Het was een groot probleem, zeker, maar hij had het bereids in studie. Zo stond het ook met het algemeen kiesrecht. Die kant moest het op, werkelijk, maar daar moest nog wat aan gewerkt worden. Toen brak de wereldoorlog uit. Wilson had andere katten te geselen.

---

[79] Uiteindelijk maken personen voor een groot deel de menselijke geschiedenisgang. Overstromingen, muizenplagen, plantenziekten en vulkaanuitbarstingen natuurlijk ook wel, maar de mensen maken onze tijden. En zoals de mensen zijn, zullen de tijden zijn. *Nos sumus tempora: quales sumus, talia sunt tempora. Augustinus, sermo 80, 8.* Zie Augustijns Instituut Utrecht, augustinus.nl/C208-C18-Zoals-wij-zijn-zo-zijn-de-tijden.html Aldus kerkvader Augustinus in een bestraffende preek. Daarom ga ik hier toch uitvoerig in op de persoonlijkheidstructuur van Wilson en zijn genegenheid voor Nederland, dat kleine landje aan de Noordzee. Zie vooral: Jan Willem Schulte Nordtholt, *Woodrow Wilson, Een leven voor de wereldvrede, Een biografie*, Uitgeverij: Meulenhof BV, Amsterdam: 1990, ISBN 90-290-9968/CIP pp. 19-140, en vooral: Watt, *Het einde van een keizerrijk*, a.w., pp. 11-80. Watt schetst treffend hoe Wilson er maar niet in slaagt greep te krijgen op de Amerikaanse constitutionele mogelijkheden, zelfs als de president in het congres niet de meerderheid meer kan boeken. Wilson wil dan blijven beleren, maar overtuigen kan hij niet. Het lukt maar niet om met Georges Clemenceau en David Lloyd George op voet van gelijkheid van gedachten te wisselen in Parijs. De Prrofeet uit Washington kan maar niet laten messiaanse boodschappen uit te zenden. Ik geef daar in mijn boekje *Versailles, 1919-1920* a.w. voorbeelden van op pp. 101-165. Met een beetje flexibel schakelen van Wilson was er van de Veertien punten in ieder geval veel meer uit de verf gekomen.

II.3.1.4 Wilson wordt de wereldoorlog ingezogen

Het werd aanstonds duidelijk dat Duitsland zich geen barst aantrok van het volkerenrecht. Het viel het neutrale België binnen. Terwijl Pruisen daarvan in 1830 met Groot-Brittannië de eeuwigdurende neutraliteit had geborgd via een collectieve garantie. De rijkskanselier Theobald Von Bethmann Hollweg[80] gaf het ook nog ronduit toe. Theobald was de Rijkskanselier die Wilhelm II had aangesteld in 1908 toen Bernard Von Bülow de keizer niet echt had verdedigd in de Rijksdag. Op het moment dat Wilhelm, de flap-uit, weer eens een publicitaire stommiteit had uitgehaald. Wilhelm had zich volledig laten gaan in een interview met de Daily Telegraph[81]. Hij had te kennen gegeven dat de

[80] Theobald Theodor Friedrich Alfred von Bethmann Hollweg, 1856-1921, was van 1909-1917 Rijkskanselier van het Keizerrijk. Hij was voordien onder meer Pruisisch minister van Binnenlandse Zaken. Op 14 juli 1909 werd hij opvolger van Von Bülow die het vertrouwen van Wilhelm II had verspeeld door een reeks incidenten. Bethmann probeerde steeds tot overeenstemming te komen met Groot-Brittannië. Maar dat eiste dat dan Duitsland afzag van zijn vlootplannen. Wilhelm had daarin zijn totale keizerlijke prestige geïnvesteerd. Bovendien waren er al zoveel slagkruisers op de helling dat van afbouw van het smaldeel dat in Londen juist de hevigste onstemming wekte niet meer kon worden afgezien. Door het te water laten in 1907 van de ontzagwekkende Dreadnought, de gepantserde slagkruiser met de oliegestookte turbine-aandrijving en twee grote middentorens met verdragende artillerie, had Londen een groot deel van de eigen vloot naar de schroot verwezen. Die was op dat zelfde moment hopeloos verouderd. Op dat moment moest Duitsland nog de kiel leggen van de geprojecteerde dreadnoughtsmaldelen volgens het nieuwste vlootwetprogramma. Keek men naar het aantal oorlogsbodems, dan was Groot-Brittannieë nog steeds oppermachtig, keek men naar de snelheid, wendbaarheid en vuurkracht van de oppervlakteschepen afzonderlijk, dan was Duitsland bezig de Britse vloot nipt in te halen. Vanaf 1912 versnelde Duitsland de afbouw. Er was geen sprake meer van een maritiem neutraliteitsverdrag met Groot-Brittannië, want waarom zou die versnelde afbouw dan nog dienen? Deze versnelling was te wijten aan de monomane opstelling van Von Turpiz, de Duitse minister van marine, hartelijk gesecundeerd door Wilhelm. Bethmann wilde haar niet. Maar de druk zijdens Tirpitz dorst hij niet weerstaan. Bethmann hád echter de marinebegroting voor de komende vijf jaren kunnen lichten uit de rijksbegroting en weigeren het ontwerp als novelle in te dienen: de Rijksdag had het budgetrecht, en erg blij was zij niet met de financiële overbelasting die juist de marine voor de rijksuitgaven voor jaren impliceerde. Het is daarom onjuist dat Bethmann niet mede schuldig was aan de oorlogssituatie van juli 1914. Bethmann was beducht voor het Russische veldleger waarvan hij verwachtte dat het in 1917 Duitsland zou gaan bespringen. Daarop heeft hij zich blind gestaard, niet achtend, wat Groot-Brittannië uiteindelijk allemaal nog in de strijd zou kunnen werpen. Rusland zou stellig niet hebben toegestaan dat Duitsland de hegemonie in westelijk Europa zou hebben geconsolideerd, maar zonder hevige provocatie zou het toch niet eigenstandig hebben gemobiliseerd. Het veldleger was wel massaal, maar hopeloos gebrekkig bewapend en ten achter voor wat betreft de radiotelgrafische verbindingen en de noodzakelijke mobiele logistiek. Dat zag zelfs de Russische generale staf heel goed in. Bethmann dacht dat hij Groot-Brittannië nog zou kunnen paaien via non-agressiepacten met Frankrijk en Groot-Brittannië. Dat was niet te rijmen met de portee van het al vaker genoemde Von Schlieffenplan, dat Parijs en Londen in grote lijnen wel kenden. Bethmann eigenlijk, wonderlijk genoeg, niet. Pas nadat de mobilisatie in Duitsland tot volledige ontplooiing kwam, ervoer Bethmann dat het het enige plan was dat Von Moltke had. En ook dat had Bethmann echt wel eerder kunnen weten. Hij was te zwak om zich tegen het onzalige plan te verzetten. Het had, alweer, gekund, want ook de Keizer vond dat plan niet goed.

[81] Bekend als de Daily Telegraph-affaire. Het interview kwam op 28 oktober 1908 in de Britse krant de Daily Telegraph uit, maar was tevoren al maanden vastgelegd in gespreksnotities die de Britse journalist Edward James Stuart Wortley had gemaakt van een reeks *off the record* ontboezemingen van de Keizer, gezellig borrelend op een *after match-party* in Highcliffe Castle. Edward Stuart Wortley was hartgrondig voorstander van toenadering tussen Duitsland en Groot-Brittannië. Hij kende Wilhelm als een wat luidruchtig man met onbezonnen gedachtenreeksen, maar hij was onder de indruk van diens oprechte wens met Groot-Brittannië tot een goede verstandhouding te komen. In 1907 was Wilhelm zijn gast, om wat op verhaal te komen na een van Wilhelms vele psychische inzinkingen. Wortley sprak veel met Wilhelm en kwam op de gedachte diens uitlatingen de vorm te geven van een interview. Wortley dacht dat dat de verbetering van de relaties tussen Duitsland en Engeland ten goede zou komen. Hij fatsoeneerde allerlei vreemde uitlatingen van de Keizer en reeg ze aaneen. Wortley nam aan, dat het Britse publiek er geen aanstoot aan zou nemen dat Wilhelm het vergelijken wilde met de Maartse Haas uit Alice in Wonderland. "*You English… are mad, mad, mad as March hares. What has come over you that you are so completely given over to suspicions quite unworthy of a great nation? What more can I do than I have done? I declared with all the emphasis at my command, in my speech at Guildhall, that my heart is set upon peace, and that it is one of my dearest wishes to live on the best of terms with England. Have I ever been false to my word?" – Emperor William II, in an interview with the Daily Telegraph, dated October 28, 1908.* Aldus het eerste waarschuwende telegram van het Duitse gezantschap op de publicatiedag. Zie: Jeffrey Kelly, *"Mad as March Hares:" kaiser Wilhelm II, Great Britain, and the Road to War*, Thesis

Britten dwazen waren, die niet wilden inzien dat Wilhelm hun beste vriend was. Alleen om het Brits Empire te redden, was Wilhelm een enorme *Hochseeflotte* gaan bouwen. Die was gericht tegen de Jappen. En tegen de Aziatische gele horden. Het Duitse volk had er eigenlijk zelf niet veel aan. Het wilde geen koloniaal rijk. Daar was het te stom voor. Te provinciaals. Te continentaal. Het kon niet geopolitiek denken, zoals Wilhelm. De Rijksdag had het niet leuk gevonden. Von Bülow was niet echt voor Wilhelm gaan staan. Hij kreeg de zak. Maar wie nu als Rijkskanselier aangesteld? Dat was niet makkelijk. Wilhelm stond nu wel als een brekebeen bekend. Wie hem als superieur had kon zijn lol wel op. Bethmann was een schuchtere bureaucraat. Een gewillig onderdaan. Een schoolmeester. Een pietlut. Wereldvreemd. Maar toch gewichtig en belerend. Bethmann leek erg op de grote geleerde uit het Donkere Bomenbos Monkel Oor. Hij is een autoriteit, want Monkel leert al jaren het woordenboek uit het hoofd dat hij op een bospad gevonden heeft. Hij heeft de lemmata van A tot U al in zijn brein gestampt. Dat komt goed uit als de dwerg Kwetal komt vragen naar de betekenis het het woord “schat”. Zie: *Heer Bommel en de wisselschat* , één van de Bommelsaga door de onnavolgbare Marten Toonder. Monkel Oor is lid van het Kleine Volkje, maar hij heeft als enige leren lezen. Hij is al vijftig jaar bezig het woordenboek tot zich te nemen. Een betrouwbare vraagbaak voor velen. Zijn antwoorden zijn voor velerlei uitleg vatbaar. Je kunt er alle kanten mee op. Daarom vond Wilhelm Bethmann een goede raadsman. Bethmann wist bijna alles van bijna niks. En dat wist hij zeker.

Dat leek Wilhelm wel weer eens wat. Caprivi was eigenlijk ook wel zo iemand geweest. Bethmann werd aangezocht. Hij wilde wel. Niet graag, van politiek had hij geen verstand. Maar zo’n kanselier zocht Wilhelm nu juist. Bethmann werd zorgvuldig buiten de militaire strategische planning gehouden. Hij wist beslist niet wat voor discussies er gevoerd werden in het militaire kabinet van de Keizer. Hij had wel iets gehoord van een Von Schlieffenplan. Wat het inhield: geen idee. Hij wist ook niet dat chef-staf Von Moltke hunkerde naar oorlog. Bethmann werd dan ook door de mobilisatie van juli 1914 overvallen. Hij had haar op de Berlijnse pleinen en lanen horen uitroepen door *schneidige* luitenantjes. Toen was Bethmann navraag gaan doen. De haren waren hem te berge gerezen. Maar de treinen met de uitzinnig juichende dienstplichtigen denderden al in de richting van de Rijn. Wat de strategie nu aan Duitse zijde was, wist Bethmann nog steeds niet. Wel, dat men eerst Luxemburg en dan België ging doormarcheren. Von Moltke zei dat dat geen oorlog impliceerde. België ging accoord met een doortocht, dat was afgesproken door de Keizer met Koning der Belgen Albert. Het Duitse Veldleger kon een corridoir doormarcheren in de uiterste zuid-oosthoek van de Belgische Ardennen. Daar zou het Belgische leger in berusten. Dus: een inval, ja. Maar agressie: nee.

Submitted in Partial Completion of Departmental Honors in History, Bridgewater State University, May 12, 1015, vc.bridge.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1097&context=honors_proj Wilhelm vond de vergelijking passend, omdat dat publiek maar niet wilde inzien hoe goed hij het met de Engelsen voorhad. Zo begint het interview. Daarna volgen de enormiteiten elkaar op. De beledigingen van de Rijksdag. Het wegzetten van de Japanners als onbetrouwbare Aziaten. De schimp betreffende de Russen. Het verraderlijk karakter van de Fransen. Wortley moet hebben gedacht, dat hij aldus met de publicatie van deze triviale nonsens de wereldvrede zou bevorderen. Hij zond het aan het Keizerlijk civiel kabinet ter goedkeuring. Dit schakelde eerst enige ambtenaren in van Buitenlandse Zaken. Die corrigeerden de spellingswijzen van eigennamen, dateringen en militaria. Daarna ging het geamendeerde geval naar de Rijkskanselarij. Het kan niet anders of Von Bülow heeft het stuk bekeken en ook beoordeeld op de politieke gevoeligheid. Hij wist als geen ander hoe vreemd de Keizer in borreltijd uit de hoek kon komen. Hij keurde het verslag in interviewvorm kennelijk goed, want hij stuurde het naar het civiel kabinet terug. Dat gaf het door aan Wilhelm. Die vond altijd alles wat hij had gedaan prachtig en stuurde het door aan de afdeling expeditie. Zo kwam het stuk in de Daily Telegraph. Het is ridicuul om ook maar serieus te willen veronderstellen dat Von Bülow het niet heeft gelezen of dat hij zelfs van het bestaan ervan niet wist. Hij moet het een goed stuk hebben gevonden. Dat betekent dat hij, *das Auswärtiges Amt* en Wortley een plaat voor hun kop moeten hebben gehad van hier tot Tokio. Cowles, *De “Keizer”*, a.w., pp. 234-256.

De Belgen waren immers volstandig accoord. Von Bethmann moest zich nu nergens mee bemoeien. Die inval was noodzakelijk. Von Moltke zou het nog wel eens uitleggen. Later. Bethmann, waarschuwend toegesproken door de Britse ambassadeur, wist dus niet van de tactische situatie op 4 augustus, toen deze diplomaat belet vroeg. Dat kon Bethmann niet toegeven. Maar hij voelde wel dat escalatie dreigde. De geweldshandelingen leken niet te localiseren. Bethmanns benarde wereld leek ineen te storten. Duitsland ging verwikkeld worden in een twee-fronten-oorlog. Dat betekende *finis Germaniae*. En hij had eraan bijgedragen dat het zo ver was gekomen. Hij was teneinde raad. Hij kon zijn existentiële crisis niet verbergen voor de Brit. Die voelde dat hij een man sprak, die op instorten stond. Het was een van de gesprekken die 's werelds noodlot bepalen. Ik geef daarom nootsgewijs de verslaglegging van Goschen, die ambassadeur, weer. Bethmann kon niet zeggen dat hij geen benul had van de toeleg van de Pruisische Generale staf. Zijn prestige was al nul. Het kon niet nuller.

Hij zei alleen dat die inval nu eenmaal noodzakelijk was. Dat hadden de militairen van de Grote Generale Staf gezegd. Bethmann vond het onbegrijpelijk dat Engeland de oorlog wilde ingaan wegens een verdrag uit 1831 over een staatje als België. Zo'n verdrag, dat was maar een stuk papier. *Ein fetchen Papier*! Had Bethmann, overweldigd door emoties, uitgeroepen jegens de Britse Ambassadeur Sir E. Goschen, die Duitsland een ultimatum was komen stellen[82]. Hoe kon Engeland voor zulk een onbeduidenheid als een neutraliteitsgarantie ten opzichte een kleinere staat, nauwelijks de luiers ontwassen, thans afgronden van gruwelijke geweldpleging met onafzienbare gevolgen openen? Begrepen de Britten dan niet dat Duitsland vocht voor leven of dood? Dat het was genoodzaakt met geweld doortocht door België te beuken, neutraal of niet? Hoe kon een mens dan nog aankomen met juridicismen als een neutraliteitsgarantie? Bethmann fulmineerde dat alles wat er nu zou gebeuren eigenlijk de schuld was van Groot-Brittannië. Duitsland waste de handen in barre onschuld. Het was een betoog vol schuimende verontwaardiging, dat gemakkelijk uitgelegd kon worden als een algehele verzaking aan het dwingend volkerenrecht[83]. Uiteraard verkoos het Britse kabinet zulks te doen. Goede propagana, vond minister van Buitenlande Zaken Edward Grey.

---

[82] Zie over de omstandigheden waaronder deze uitdrukking viel: Tim Trachet, *Mythe: het "vodje papier"als blijk van Duitse minachting*, op de site VRT NWS Dossier Algemeen 1914 dd 13 oktober 2014 vrt.be/vrtnws/nl/2014/10/13/het_vodje_papieralsblijkvanduitseminachting-1-2111528/

Eerder die dag had Betmann in de Rijksdag erkend dat Duitsland de Belgische neutraliteit had geschonden.

Hij had ook erkend dat dat een inbreuk was op het positieve volkerenrecht. Hij had dat betreurd en beloofd dat Duitsland na de vrede jegens België tot schadeloosstellingen was verplicht. Maar het kon nu eenmaal niet anders: er was militaiere noodzaak.

[83] Goschen telegrafeerde: In accordance with the instructions contained in your telegram of the 4th instant, I called upon the Secretary of State that afternoon and inquired, in the name of His Majesty's Government, whether the Imperial Government would refrain from violating Belgian neutrality. Herr von Jagow at once replied that he was sorry to say that his answer must be "No," as in consequence of the German troops having crossed the frontier that morning, Belgian neutrality had been already violated. Herr von Jagow again went into the reasons why the Imperial Government had been obliged to take this step, namely, that they had to advance into France by the quickest and easiest way, so as to be able to get well ahead with their operations and endeavor to strike some decisive blow as early as possible. It was a matter of life and death for them, as if they had gone by the more southern route they could not have hoped, in view of the paucity of roads and the strength of the fortresses, to have got through without formidable opposition entailing great loss of time. This loss of time would have meant time gained by the Russians for bringing up their troops to the German frontier. Rapidity of action was the great German asset, while that of Russia was an in exhaustible supply of troops. I pointed out to Herr von Jagow that this *fait accompli* of the violation of the Belgian frontier rendered, as he would readily

A scratch [scrap] of paper, had de ambassadeur vervolgens naar Whitehall geseind. Daaraan kon je, aldus de Britten, nou eens zien wat de Duitsers eigenlijk vonden van een verdragsbinding. Niks waard. Je frommelde het op en gooide het weg. Als het je uitkwam. Bethmanns ondoordachte *scrap of paper* of *scratch of paper* schalde de hele westerse wereld rond. Dat kwam er nu van dat je die Duitse woestelingen erkende als partner in het interstatelijk verkeer. Kinkels, onbeschaamde lansknechten, schofteriger aanbidders van geweldpleging onder de dekking van *Staatsräson*. De Britten kwamen er niet over uitgesproken. Hier paste slechts haat en verachting. Dat was niet in te passen in het Angelsaksisch rechtsmassief. Dat liet Wilson weinig keus. Geen jurist kon het met Bethmann eens zijn, toch? Zo'n staat deugde eigenlijk niet. Missschien het volk daarbinnen wel, maar een regeringsleider die erkende dat verdragen vodjes papier waren, daar kon Wilson niet mee door één deur. Toen kwamen de moordpartijen van de Saksers, hierboven genoemd. Die waren onloochenbaar, ook al ontkenden de Duitse militaire leiders ze aanvankelijk.

Daardoor schoof Wilson nog iets meer af van Duitsland. Hun verhalen klopten gewoonweg niet met zijn opvattingen over het internationale humanitaire recht. De Duitsers gingen waarachtig gifgassen bezigen op grote schaal, waarbij de burgerbevolking slachtoffer werd. Dat erkenden ze óók nog. Grif zelfs. Bij de derde slag om Yperen stelde Berlijn eenvoudig dat de Belgen het aan zichzelf te wijten hadden. Dan hadden ze maar niet voor de Duitse stoomwals moeten gaan willen liggen in augustus 1914. Stoomwalsen houden dan niet in. Daar zijn het walsen voor. En verder was het niet zo erg als

---

understand, the situation exceedingly grave, and I asked him whether there was not still time to draw back and avoid possible consequences, which both he and I would deplore. He replied that, for the reasons he had given me, it was now impossible for them to draw back....

This interview took place at about 7 o'clock. In a short conversation which ensued Herr von Jagow expressed his poignant regret at the crumbling of his entire policy and that of the Chancellor, which had been to make friends with Great Britain, and then, through Great Britain, to get closer to France. I said that this sudden end to my work in Berlin was to me also a matter of deep regret and disappointment, but that he must understand that under the circumstances and in view of our engagements, His Majesty's Government could not possibly have acted otherwise than they had done.I then said that I should like to go and see the Chancellor [von Bethmann-Hollweg], as it might be, perhaps, the last time I should have an opportunity of seeing him. He begged me to do so. I found the Chancellor very agitated. His Excellency at once began a harangue, which lasted for about twenty minutes. He said that the steps taken by His Majesty's Government was terrible to a degree; just for a word -- "neutrality," a word which in war time had so often been disregarded -- just for a scrap of paper Great Britain was going to make war on a kindred nation who desired nothing better than to be friends with her. All his efforts in that direction had been rendered useless by this last terrible step, and the policy to which, as I knew, he had devoted himself since his accession to office had tumbled down like a house of cards. What we had done was unthinkable; it was like striking a man from behind while he was fighting for his life against two assailants. He held Great Britain responsible for all the terrible events that might happen. I protested strongly against that statement, and said that, in the same way as he and Herr von Jagow wished me to understand that for strategical reasons it was a matter of life and death to Germany to advance through Belgium and violate the latter's neutrality, so I would wish him to understand that it was, so to speak, a matter of "life and death" for the honor of Great Britain that she should keep her solemn engagement to do her utmost to defend Belgium's neutrality if attacked. That solemn compact simply had to be kept, or what confidence could any one have in engagements given by Great Britain in the future? The Chancellor said, "But at what price will that compact have been kept? Has the British Government thought of that?" I hinted; to his Excellency as plainly as I could that fear of consequences could hardly be regarded as an excuse for breaking solemn engagements, but his Excellency was so excited, so evidently overcome by the news of our action, and so little disposed to hear reason that I refrained from adding fuel to the flame by further argument.

de Engelse kranten opgaven. Het was niet mooi, goed, maar de Engelsen deden ook verkeerde dingen. Het was in het belang van Europa. Met als redengeving dat de Duiters de "*Kultur*" van westelijk Europa aan het redden waren.

Daarom schoten ze ook de westfaçade van de kathedraal te Reims in puin. Dat gold óók voor de zeppelinbombardementen boven Engeland en noordelijk Frankrijk. Wilson werd door de Duitsers vakkundig de reien van de vijanden in gegeseld. Ze startten in 1916 de onbeperkte duikbotenoorlog. Dat was ook weer in strijd met het internationale zeerecht. Maar de Duiters zeiden nu dat dat recht stomweg niets bepaalde over de oorlogvoering door *Schnorkel-U-boote*. Omdat dat soort onderwatertuig nog niet bestond tijdens de totstandkoming van de Londense Zeerechtsdeclaratie van 1908. De verklaring gold als substantieve codificatie van dat zeerecht, bevatte niets over deze soort onderwatervaartuigen, dus was de codificatie er niet op van toepassing, zei Berlijn. Daarom mochten de Duitsers neutrale schepen, zonder de lading te controleren en zonder te waarschuwen, naar de kelder schieten. En Rode Kruis-hospitaalschepen evenzeer. Berlijn had zich tijdelijk in dit opzicht wat ingehouden, maar dat was gewoonweg een geval van vrijwillige zelfbeperking. Dat had niets te maken met de erkenning dat het dwingend volkerenrecht ook maar iets bepaalde betreffende de duibkboteninzet op volle zee.

Het kostte Wilson, thans voor een tweede termijn verkozen, nu echt grote moeilijkheden om te rechtvaardigen waarom hij niet aan de oorlog tegen Duitsland deelnam. Hij zei Berlijn duchtig de wacht aan. Dat bond in. Maar hervatte die duikbootoorlog nog strikter en bruter in februari 1917. Tevoren had het via de USA-telegraafkabels[84] de eigen gezant te Washington gewaarschuwd dat het dat zou gaan doen. Met tevens de opdracht Mexico aan te zoeken als geallieerde voor Duitsland. De redacteur van dit onzalige en onzinnige telegram in cijfercode was de Duitse minister van Buitenlandse Zaken Arthur Zimmermann. Een echte bolle Duitser. Niet van adel. Daarom, om zich te handhaven binnen een departement dat eigenlijk allen oude adel op hogere posten duldde,

---

[84] Zie hierover: Barbara Tuchman, *Het Zimmermann Telegram, Het complot dat Amerika bij de Eerste Wereldoorlog betrok, Een ware, meeslepende Thriller* (vertaling P. Cornets de Groot), Uitgeverij Elsevier/Reed Bussiness: Amsterdam, 1984, ISBN 978-90100-49452 De Duitse minister van Buitenlandse Zaken Zimmermann had op 16 januari 1916 over de USA-telegraafkabels een cijfertelegram gestuurd waarin hij uit de doeken deed dat hij de onbeperkte duikbootoorlog zou hervatten op 1 ferbuari daaraanvolgende. Hij dacht dat het wel mogelijk was om de USA toch neutraal te houden. Maar mocht dat nu niet lukken, was Mexico dan bereid de USA de oorlog te verklaren? Dan zouden Duitsland en Mexico gemeenschappelijk oorlog voeren tegen de USA. Mexico zou financiële ondersteuning krijgen en men zou gezamenlijk vrede sluiten. Mexico zou dan in Texas, Nieuw Mexico en Arizona de vroeger door de USA veroverde gebieden terugkrijgen. De Duitse ambassadeur moest dat verder maar uitwerken. Zodra de oorlog met de USA een feit zou zijn zou Japan als geallieerde van Mexico kunnen worden uitgenodigd en tussen Duitsland en Japan zou dan een alliantie kunnen worden geslagen. Een meedogenloze duikbootoorlog zou Engeland binnen enkele maanden tot een vrede dwingen. De Britten zorgden ervoor dat dit telegram ter kennis kwam van de USA-regering. Zimmermann werd door de media ondervraagd: was dit telegram écht van de Duitse regering? Iedereen verwachtte een ontkenning. Het gold een codetelegram waarvan de herkomst en de inhoud eigenlijk mysterieus was. Verder was het onzinnig te veronderstellen dat de Japanners de maritieme alliantie met Groot-Brittannië , gesloten in 1902, zouden verbreken voor een bondgenootschap met een impotente mogendheid als Mexico. Tokio had al verontwaardigd gereageerd na de bekendmaking van dit rare telegram door Washintgon. De Britten waren er niets te goed voor om ion dit opzicht zich van listige kunstgrepen te bedienen, iedereen verwachtte eigenlijk niet anders, ook aan USA-zijde. Het was te gek voor woorden dat Berlijn USA-lijnen bezigde om USA de oorlog aan te doen. Dat zou het *comble* zijn, dan zou goede trouw in het diplomatieke verkeer niets meer voorstellen. Maar Zimmerman gaf ronduit toe, dat het telegram van hem was. Zie het editorial op HISTORIEK, Online Geschiedenismagazine, Amerikaanse geschiedenis, *Zimmermanntelegram (16 januari 1917) Onderschept telegram leidde tot Amerikaanse oorlogsdeelname*, laatste update 10 maart 2018, bezocht op 12 oktober 2021. Zie ook: Hans Andriessen, *Duitsland, Amerika en de onbeperkte duikbotenoorlog, Duitslands grootste blunder*? Op de site: HISTORIEK, Online Geschiedenismagazine, Amerikaanse geschiedenis, laatste update: 20 augustus 2020, bezocht op 12 oktober 2021.

arroganter dan enige Junker. Zimmermann blunderde niet alleen in zijn taxatie van de machtsverhoudingen van dat moment. Maar hij had er ook niet over gedacht wat hij zou gaan zeggen, als de inhoud van dat telegram zou uitlekken. Zimmermann kon zich niet voorstellen, dat de gebezigde cijfercode te breken was. Het was te Duits om gebroken te worden. Te Pruisisch. Te *vernünftig*. Maar de Britse geheime diensten kenden de codes al sedert september 1914 en ook de versleutelingen van de cijfers op dagbasis. Ze konden de telegrammen nog beter lezen dan een bolleboos op Eton de historiën van Tacitus. Deze collectie van stommiteiten *ex officio* leveren het *Zimmermann-telegram-incident* op. De inhoud van de depêche mocht er wezen. Mexico zou met hulp van Berlijn de USA binnenvallen, zo stelde Berlijn voor, en dan zou het Arizona, Texas, New Mexico terug kunnen krijgen. Californië niet. Dat zou Berlijn als onderhandelingspand houden om met Japan tot overeenstemming te komen. Allemaal via het USA telegraafnetwerk. Dat de neutrale USA als bewijs van "internationaal passende hoffelijkheid" opengesteld had voor Duitse diplomatieke berichten. Dit was het toppunt. Wilson moest Duitsland wel de oorlog verklaren. Het Congres zou iets anders euvel duiden. Wilson werd nu waarachtig opperbevelhebber binnen het weerzinwekkende militaire bedrijf, dat hij ronduit verachtelijk vond.

II.3.2 Zijn voorkeur voor Den Haag, The Legal Capital of the World

II.3.2.1 Wilson moet van de Engelsen en Fransen niet veel hebben

Duitsland had Wilson aldus de oorlog in gegeseld. Dat hield niet in, dat Wilson nu onvoorwaardelijk bondgenoot wenste te zijn van Groot-Brittannië en Frankrijk. Integendeel. Beide naties boezemden hem afkeer in. Hij heeft dan ook altijd erop gestaan zich "geassocieerde" van deze staten te noemen en nooit "geallieerde". Hij zag ook er geen been in om buiten Londen en Parijs te onderhandelen met andere staten, naties of volkeren over een herschikking van het machtsevenwicht ná de oorlog. Groot-Brittannë zag Wilson als een imperalistische, niets-ontziende, staat met een mondiaal excessief door geweldpleging verkregen Imperium dat op machtsmisbruik en slavernij was gebaseerd. Als een klassenstaat, waarin een vermolmde adel het voor het zeggen had, met het Anglicanisme als een rituele huichelarij om de staat een schijn van sacrale legitimiteit te geven. Hij was niet vergeten dat de Amerikanen zich aan dit schijnheilig systeem van massa-onderdrukking met geweld had moeten bevrijden en hoezeer hun grieven tegen koning George III volkomen terecht waren geweest. Hun Onafhankelijkheidsverklaring van 1776 sprak boekdelen.

Frankrijk zag hij als de oer-agressor in westelijk Europa. Nooit hadden de Fransen hun natuurlijke grenzen van 876, toen eindelijk het verdelingsverdrag van Meerssen in werking trad, willen aanvaarden. Nooit hadden zij af willen zien van militaire geweldpleging tegen alle verdragen en garanties in. Te laat waren ze aan bruut kolonialisme begonnen, enkel uit overwegingen van nationale glorie. Het belang van de door hen overweldigde volkeren hadden zij van geen betekenis geacht. In Marokko en Algerije hadden ze eigenlijk een soort politiestaten gesticht. Hun pretenties dat ze de dragers van de beschaving waren sloegen nergens op. Decadent, eerloos en onbetrouwbaar, dat waren de kwalificaties die in Wilson opkwamen als hij het slagerslied *De Marseillaise* hoorde schetteren. De Fransen waren alleen maar dapper, als ze aan de goede kant van het schiettuig stonden. Daar waar de kogel in de laadkamer wordt gelegd.

Hij had met belangstelling kennis genomen van de vooruitgang die in de Tweede Haagse Vredesconferentie was geboekt op het stuk van de codificatie van het volkerenrecht. In Nederland kon hij wel wat herkennen van de calvinistische grondtonen die ook hij aan het volkskarakter van de

blanke Amerikanen dacht toe te kennen. Hij voer ten oorlog, maar met het idee aan de bloedbaden ten snelste een einde te maken. Wat hij van Duitsland moest denken wist hij nog niet recht. Wel wat hij van de Duitse monarchie moest denken. Dat was een militaristische tirannie, wars van iedere democratisering. De Pruisische Junkers hadden het hele Duitse *volk* overweldigd en hen hun soldatenstaat opgesolferd. Die bestuursvorm moest weg. Maar het kon zijn dat het Duitse volk eigenlijk, in zich, wel goed was. Het was waarschijnlijk decennia lang misleid door de bulkende keizer en zijn sabelrammelend gevolg.

II.3.2.2 De vrome poldergastjes in het land der blonde duinen

Nederland was een soort pacifieke enclave temidden van de woedende geweldshandelingen, Den Haag een vredig groen dorp achter de duinen. Ze spraken daar Engels, ze waren traditioneel transatlantisch: Nederland had de USA-vlag als eerste volledig erkend via een saluutschot op Sint Maarten[85]. Dat sprak Wilson, de constitutionele historicus en jursisprudentalist enorm aan.

---

[85] Barbara W. Tuchman, *Het eerste saluutschot*, *De Amerikaanse vrijheidsstrijd en de Republiek* (oorspronkeijke titel: The First Salute [vertaling Rein van Essen]), Uitgeverij Fibula Boeken, ISBN 978-90269-44499; Johannes de Graaf (of: de Graeff) liet vanaf Fort Oranje op het Hollandse eilandje Sint Eustatius op 16 november 1776 de vlag van het Amerikaanse marinebrikschip de Andrea Doria groeten met elf saluutschoten. De kapitein van de Andrea Doria, Barney, noteerde in het logboek dat, gelet op het elftal losbrandingen, hier de soevereiniteit van de USA werd erkend door een volwaardige west-Europese mogendheid, nog wel de oude Republiek van de Zeven Verenigde Provinciën. Hij zorgde deswege dat Washington daarvan onmiddellijk per koerier van in kennis werd gesteld. Zie: Hulbert Footner, *Sailor of Fortune: The Life and Adventures of Commmodore Barney USN*, Uitgeverij: Naval Institute Press: Washington, 1998. De Greaff kreeg er moeilijkheden mee in Den Haag. De Republiek wilde juist volkomen neutraal blijven in deze onafhankelijkheidsoorlog tussen de USA en Groot-Brittannië. De Graeff had strenge orders alles na te laten, wat zou kunnen impliceren dat de Republiek enige positie daarin had ingenomen. De Graeff heeft dan ook aan de Staten-Generaal in zijn verdedigingsrapportage bericht dat hij maar negen schoten loste. Het verwelkomingsritueel jegens een koopvaarder onder bevriende vlag. Zie: F.W. van Wijk, *De Republiek en Amerika*, *1776-1782*, NV Boekhandel en Drukkerij voorheen E.J.Brill, Leiden, 1921. De Britse regering had de Republiek al eerder erop aangesproken dat Sint Eustatius werd gebruikt als transitpunt van waaruit de opstandige USA goederen voor haar alle oorlogsbehoeften geleverd kon krijgen buiten de Britse continentale blokkades om. Zij had uit rapporten van het daar patrouillerende Britse eskader onder admiraal Young vernomen dat de Hollanders zich daar aan contrabandeuze sluikhandel schuldig maakten. Het wilde daarom in dit saluut een *casus belli* zien jegens de Republiek. Deze stelde een gerechtelijk vooronderzoek in jegens De Graeff. Maar sprak hem vrij. In december 1780 verklaarde Engeland de oorlog aan de Republiek, die de neutraliteit en vrijheid van handel voorop stelde. Dit leidde in februari 1781 tot de bezetting van Sint Eustatius door de Britse Rodney. Er was nauwelijks enige militaire bezetting op het eiland. De Graeff gaf zich binnen een uur over. Het hele eiland werd afgezocht naar kostbaarheden. De Graeff en een gedeelte van de mannelijke joodse bevolking moesten het eiland binnen een dag verlaten, de joodse mannen werden overgebracht naar het eilandje Saint Kitts. De Graaff moest mee naar Londen. De admiraal had zijn troepen de joodse bannelingen laten fouilleren, vanwege goudstukken die zij in hun kleding verstopt hadden. De buit van Rodney werd met een ander schip naar Engeland gestuurd, maar werd onderweg door de Fransen gekaapt zodat Rodney zijn fortuin kwijt was. Rodney raakte vervolgens in allerlei processen verwikkeld omdat hij ook goederen van Engelse kooplieden had geconfisqueerd. Eind 1781 keerde De Graeff naar Sint Eustatius terug, waar hij in 1813 overleed. De Staten-Generaal hadden die USA-vlag helemaal niet willen erkennen. De Graeff had niet met opzet gehandeld, aldus de uitslag van het gerechtelijk vooronderzoek. Hij had gedwaald over de vlag en de aard van het vaartuig. Zie: Erik Schumacher, *Een opportunistisch saluut aan het nieuwe Amerika*, opgenomen in: Historisch Nieuwsblad 7/2012, historischnieuwsblad.nl/een-opportunistisch-saluut-aan-het-nieuwe-amerika/

Ze waren ook nog egalitair, niet al te chauvinistisch en ontvankelijk voor een nieuwe conceptuele benadering van het volkerenrecht zoals Wilson dat dacht. Verder waren ze betrekkelijk onschadelijk, ze hadden een leger dat nauwelijks geschut en munitie had en bedienden zich van fietsbrigades. De vloot was oud-roest. Militairistisch waren ze ook al niet en lief voor de inheemsen in hun koloniën schenen ze ook nog te wezen.

Daar, in dat polderlandje, kon Wilson mooi zich zetten en eens nader bestuderen wat hij van de Duitsers moest denken, eventueel geholpen door die vriendelijke poldergastjes die een soort subdialect van het Duits schenen uit te brengen. Die schenen op enigerlei wijze geparenteerd te zijn aan dat machtige, onbesuisde en toch zo gedisciplineerde volk in Centraal Europa, dat ook voortdurend door Engeland en Frankrijk geprovoceerd scheen te zijn. Deze dijkenleggers waren buren van die Duitsers, gingen er dagelijks mee om, deden er zaken mee en schenen ze te begrijpen. Die zouden Wilson wellicht iets kunnen bijbrengen over hun doelstellingen. Want die hadden ze nooit echt op schrift gesteld. Er waren wel mededelingen gedaan van militaire zijde over de bezette gebieden, die in ieder geval beslist niet opgegeven moesten worden. Die waren overduidelijk geënt op de belangen van de Duitse grootindustrie die kolen, ertsen en andere delfstoffen, waaronder aardolie, nodig hadden in onbeperkte hoeveelheden en tegen een bijna kosteloos tarief. Die twee groepen – militairen en industriëlen – konden gewoonweg niet samenvallen met de bevolking die Beethoven, Goethe, Kant en Schiller had voortgebracht. Dat was alleen maar een élite die de andere sociale strata vakkundig wist te onderdrukken.

II.3.2.3 Gods wil in veertien punten

Wilson had tot dan niets anders gezien dan staten en naties die hun oorlog rechtvaardigden vanuit strikt nationale, vaak economische, eigenbelangen. Belangen die op korte termijn gediend moesten worden. En bijna steeds op basis van verregaande benadeling van andere staten of volken. Alle staten meenden dat zij recht hadden op bijzondere privileges, dat zij in de stoffelijke realiteit een superieure positie behoorden te bekleden --- uiteraard één waarnaar andere volken zich dienden te richten. Gelijkheid van staten bestond eigenlijk niet voor hen. En ook geen gelijkheid van volkeren. Wilson wilde niet meer of minder dan een nieuwe moraal-ethische grondwet verankeren in het collectief rechtsbewustzijn waaraan alle naties onderworpen zouden zijn.

Die grondwet zou bestaan uit veertien punten. Die wilde Wilson eigenlijk afkondigen in een soort *urbi-et-orbi*-achtige toonzetting vanaf het frontbalcon van het Vredespaleis in Den Haag, dat een bijzondere immuniteitsstatus had en dat ontworpen was als een zetelplaats van een permanent Hof van Arbitrage. Onder klokgelui van heel Den Haag. Die plaats kon niet geassocieerd worden met de nationale introverte belangen van de oorlogvoerende blokken die elkaar aan het uitroeien waren en die onmachtig waren eigener beweging daarmede op te houden. Dat gold vooral voor het blanke ras, dat overduidelijk auto-genocide aan het bedrijven was.

Die finale zegening zou hij, als presbyter van de wereldgemeenschap die nog in haar eigen vooruitgang wilde geloven, uitspreken. Daarom moest hij dus zelf naar Europa, naar dat Den Haag. Daar zou hij die veertien punten nog wat beter definiëren, herijken en nuanceren, nadat hij alle partijen had gehoord. Maar *hij* moest dat doen. Hij, in persoon, als *arbiter mundi*. Als *presbyter mundi*. Als belangeloos bemiddelaar. De andere regeringsleiders en staatshoofden hadden daartoe hun reputatie al te zeer besmeurd in de hecatomben bloed die rokend waren uitgevloeid over het

maanlandschap dat Europa langzamerhand aan het worden was. Hij had daartoe de gelegenheid, het geloof en de kracht.

II.3.3 Zijn volkenbondsideaal

II.3.3.1 Een nieuw testamentair verbond

Er moest een verbond van naties komen. Een *Leage of Nations*. Een nieuw verbond. Een nieu testament. Wilson koos deze taalkundige geplogenheden niet zonder voordacht. Hij zou gods verbond vervolmaken. In zekere zin zou hij gaan functioneren als een stedehouder Christi. George Clemenceau zou het tot zijn verbijstering bemerken. Wilson kwam de heilsboodschap hertalen die aan het kruis was uitgeleden. Een Volkenbond. Die zou moeten gaan functioneren als supranationale rechtstellende autoriteit. Tot deze bond zouden alle naties toegang moeten hebben. Op gelijke voet zouden deze aan de beraadslagingen over de handhaving van de nieuwe wereldvrede moeten kunnen deelnemen. Wel zouden de aantallen van hun populaties daarbij een bepaalde rol moeten spelen. Een millioenenvolk zou een zwaardere stem, in evenredigheid, moeten kunnen uitbrengen dan een volk van enkele honderdduizenden. De criteria en de stemverhoudingen zouden in het statuut van de bond objectiveerbaar moeten worden gedefinieerd. De bond zou een dagelijks bestuur moeten hebben en een uitvoeringsapparaat binnen het secretariaat. Daarvoor had dat apparaat doorzettingsmacht nodig.

Dat zou geleverd moeten worden door de volken die contingenten gedenationaliseerde soldaten zouden moeten opbrengen al naar gelang hun bevolkingsquote. Een volkenbondsleger, dat, verspreid over de aarde, op de diverse strategische punten gegarnizoeneerd zou moeten worden. Die punten zouden door het uitvoerend orgaan bepaald moeten worden. Maar het dagelijks bestuur zou dat vervolgens moeten goedkeuren, dat militaire spreidingsplan. Hier zou een principe van billijke en evenredige verdeling van de volkenbondsdivisies moeten worden gehanteerd: *the rule of equittable distribution*. Dat plan zou verder onderworpen worden aan de algemene vergadering van de bond. Dat zou kunnen adviseren bij meerderheid van stemmen. Dat advies zou het dagelijks bestuur niet zomaar in de wind kunnen slaan. Zou het er tegen in gaan, dan moest een nieuw spreidingsvoorstel worden gedaan. Net zo lang tot er uiteindelijk een zekere meerderheidsconsensus haalbaar was.

Het dagelijks bestuur zou voorstellen van wetten moeten indienen bij de algemene vergadering over het komend positieve volkenrecht. Die wetsvoorstellen zouden allereerst een bevredigende omschrijving moeten bieden van de criteria waaronder een “volk” een “natie” zou kunnen vormen, en die “natie” vervolgens een “staat”. Want die staten zouden uiteindelijk de deelnemers aan de bond moeten zijn. Zij zouden de volkenbondscontingenten moeten leveren, maar ook de bondsfinanciën. Verder zouden zij een statuut moeten geven voor een internationaal tribunaal dat jurisdictieconflicten tussen die staten zou kunnen beslechten. De staten in de bond zouden de rechtsmachtkring van dat tribunaal moeten erkennen. Als bijna alle staten dat deden, zou dat tribunaal universele jurisdictie kunnen uitoefenen. De aangesloten staten zouden dat tribunaal binnen hun nationale rechterlijke organisaties moeten erkennen als hun opperste gerechtshof, als een *emanation of the national judiciary*. Deze universele jurisdictie hield in, dat staten niet de rechtsmacht van het hof zouden kunnen weigeren, opzeggen of aan voorwaarden onderwerpen in een geval dat zij zouden vinden dat hun nationale belangen, hun nationale “eer” of “prestige” de rechtsmachtuitoefening door het tribunaal in concreto niet zou kunnen verdragen.

II.3.3.2 Internationale arbitrage bij alle jurisdictieconflicten

Dat was juist het probleem geweest bij het schot te Serajewo. Het koninkrijk Servië had toen deemoedig aan Oostenrijk-Hongarije voorgesteld het juridisctieconflict dat daaruit ontstond over de aansprakelijkheid van Servië te onderwerpen aan het Permanente Hof van Arbitrage te Den Haag. Oostenrijk-Hongarije had immers geëist dat het eigen opsporingsambtenaren en eigen rechterlijke onderzoekscommissarissen kon inzetten op Servisch grondgebied om te controleren of Servische gerechtelijke politie-ambtenaren een onderzoek naar de betrokkenheid van de Servische rijksoverheid bij dat schot wel naar behoren zouden verrichten. Dat was een inbreuk geweest op het dwingend territorialiteitsbeginsel dat eist dat de nationale strafvordering wordt verricht door de nationale ambtenaren van de staat op wiens grondgebied een feit is begaan of voorbereid. Servië had geantwoord in de punten 5 en 6 van zijn nota van 25 juli 1914, dat het niet kon goedvinden dat Oostenrijk zomaar, zonder overleg en zonder beperkingen, eigen opsporingsambtenaren, magistraten en justitiële autoriteiten zou inzetten op Servisch grondgebied. Het wees een dergelijk extraterritoriaal optreden van die beambten en ambtenaren niet zonder meer af. Maar dan wilde het dat doen regelen in een overeenkomst tussen beide staten. Daarin zou toch tenminste moeten staan welk recht op zulk optreden toepasselijk zou zijn en waarom. Wanneer Wenen zou ordonneren dat dat natuurlijk Oostenrijks recht zou zijn, wilde Belgrado dan weten op welke punten dat zulks noodzakelijk werd geacht. Het was bereid iedere volkerenrechtelijke oplossing te dezen te aanvaarden. Die moest de interne soevereiniteit van Servië intact laten. Bij een arbitrage-overeenkomst, hoe dan ook, waarbij het oordeel van bevriende mogendheden zou worden ingewacht, zou dat goed kunnen.[86]

Servië had nu bij voorraad ingestemd met een beslissend arbitrageoordeel van het Hof te Den Haag of de Oostenrijks-Hongaarse regering met recht een dergeliijke inbreuk op dat territorialiteitsbeginsel mocht vergen ten laste van de Serven. Dat had in het heel uitdrukkelijk gesteld in antwoord op het ultimatum dat Oostenrijk-Hongarije op 28 juli had uitgebracht. Dat was handig. Want dat permanente hof van arbitrage was de resultante van de Eerste Haagse Vredesconferentie van 1899. Die bijeenkomst was door Tzaar Nicolaas II geïnitieerd, al had Den Haag uitgenodigd. Nicolaas had dat hof verwelkomd in officiële standpuntbepalingen nadien, bij jurisdictieconflicten tussen staten. Hij had dat hof echt als een prestatie van zijn regering gezien. Servië liet zo Sint Petersburg zien, hoezeer het oorlog wilde vermijden conform de wensen van Nicolaas. En afwijzen van dit arbitrage-aanbod door Wenen zou dus een slag in het gelaat van Nicolaas zijn. Duitsland had Oostenrijk-Hongarije aangemoedigd dat aanbod af te wijzen. Het nationaal prestige van Oostenrijk-Hongarije zou zulk een arbitrage niet verdragen. Keizer Wilhelm had zelf op dat antwoord aangedrongen. Hij had daarmee Nicolaas overduidelijk beledigd. En toen was een Oostenrijkse monitor een bombardement begonnen op Belgrado vanaf de Donau. Zoiets mocht niet nog eens gebeuren: in dit opzicht kon men staten géén discretionaire bevoegdheid toekennen. Aldus Wilson. Ik geef deze geschiedenis nog eens weer, opdat men niet denken zou, dat de mogendheden als slaapwandelaars de wereldkrijg waren ingesukkeld. Er zijn veel momenten geweest dat Berlijn, Wenen en Londen hadden kunnen inbinden. Het aanbod van Belgrado in de punten 6 en 7 van hun antwoord-nota was zulk een moment. Als Wenen daarop was ingegaan, was er geen wereldoorlog uitgebroken. Maar omdat Wilhelm Wenen had aangemoedigd zulks na te

[86] Imanuel Geiss*, Juli 1914. Die Europäische Krise und der Ausbruch des Ersten Weltkriegs*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1965 ISBN 342-3029-218 ISBN-13 978-34230-29216.

laten, braken de bloedbaden uit. Niet onontkoombaar, maar geregisseerd door machthebbers die meenden tóch nooit rekenschap in persoon te hoeven dragen. Dat besefte Wilson als geen ander[87].

II.3.3.3 De bond als rechtsstellende organisatie

Zo zouden de bondsorganen een rechtsstellende organisatie worden, die grenzen stelde aan de veroveringszucht en annexatiedrang van de grote mogendheden. Ze zou een netwerk van wederzijdse gecodificeerde rechtsbetrekkingen over de mensheid laten neerdalen, waarop de volkeren – al dan niet binnen "naties" georganiseerd, zich rechtstreeks zouden mogen beroepen, éérst bij de nationale gerechten, maar uiteindelijk bij dat universele tribunaal te Den Haag. Aldus opgetuigd zou de bond een collectieve veiligheidsorganisatie worden op basis van de wapenroep van de Drie Musketiers: één voor allen, allen voor één.

Wie één van de staten bij de bond aanviel, zou alle andere staten tegenover zich krijgen. Het was duidelijk geworden dat het vertrouwen door de staten in een door hen zelf geschapen machtsevenwicht géén basis kon bieden voor een duurzame vrede. Er was er altijd wel één die dat evenwichtsnummer verstoorde en dan was Armageddon daar. De bond zou zich in gesloten cohorten tegen de rustverstoorder richten. Het volkenbondsleger zou ingrijpen. Dat zou bestaan uit gedenationaliseerde miliciens van de bondsstaten. Het zou een eigen generale staf hebben. De staten zouden de contingenten leveren die het militaire specialisme weerspiegelen zou waarin de desbetreffende staat zich door de eeuwen heen zou hebben bekwaamd. Nederland zou natuurlijk, gelet op zijn uitmuntende marine-traditie, zijn voortreffelijke smaldelen ter beschikking stellen. Dat Nederland die niet had en nooit gehad had óók, dat wist de profeet te Washington niet. Dat waren technische details die zijn grote conceptie niet mochten bezoedelen. Dat kwam later wel.

II.3.4 Wilsons afkeer van kolonialisme

Wilson wist dat David Lloyd George, de premier van Groot-Brittannië en Clemenceau, die van Frankrijk, maar op één ding uit waren: reconsolidatie van hun koloniale imperia. Eventueel uitbreiding daarvan. Verder vermoedde hij dat Italië, vertegenwoordigd door Orlando, óók koloniale claims wilde uitbrengen te behoeve van de aanspraken van Italië aan de oostelijke kusten van de Adriatische Zee en in noordelijk Afrika. Japan, óók een westelijk gealieerde, wilde de Shantung-provincies en een groot stuk van Chinees Man(t)sjoerije annexeren en verder wilde het uitgebreide maritieme steunpunten in de Stille Oceaan, want maritieme ambities had het te over. Daarbij zouden Rusland en Keizerlijk Duitsland het gelag moeten betaken. Rusland zou in ieder geval alle aanspraken onder de Kaukasus moeten opgeven en geheel Toerkestan alsmede Afghanistan. De Britten wilden de noordgrenzen van hun Indiaas imperium beveiligen door militaire barrière-stroken. Ze eisten het gebied Mesopotamië verder op ter zekerheidsstelling van hun aanspraken op de concessionering van aardoliehoudende lagen die tussen de Eufraat en de Tigris verondersteld werden. Ze wensten steunpunten in de oostelijke bekkens van de Middellandse Zee vanaf Egypte, waar ze hun exclusieve kanaalbeheer wilden zekeren. Dat wilden ze doen via langs de oevers lopende door het Brits Imperium te militariseren zones. Ze eisten voorlopig het gebied dat als Palestina bekend stond. Ze wilden een marionettenstaat maken van Trans-Jordanië.

---

[87] Zie verder: Immanuael Geiss, *Oorlog met voorbedachten rade, De reacties na Serajewo in Berlijn, Wenen en Begrado tot 26 juli 1914,* opgenomen in de serie: 14-18, De Eerste Wereldoorlog, 5 Vols., a.w., Vol.1 pp. 150-157, met daarin het antwoord van Belgrado op p. 155 in de twee rechter omkaderde kolommen.

Frankrijk eiste de Libanon en Syrië op. Het wilde uitbreiding van het koloniaal bezit in Frans-Indo-China. Wilson wist het allemaal best. Er waren vele geheime besprekingen dienaangaande gehouden in Londen tussen voorjaar 1915 en medio 1917. Londen had zich in ieder geval vastgelegd in een wederzijds begunstigingsscenario met Italië, Japan en Frankrijk, maar ook aan China waren beloften gedaan, afhankelijk van het moment en de wijze waarop de staatkundige kolos van de Russische Beer uiteindelijk zou imploderen tengevolge van de burgeroorlog die sedert voorjaar 1917 flink op gang was gekomen. Dat moment, daar waren de westelijke gealieerden op dat moment van overtuigd, zou op korte termijn komen. Het was maar helemaal de vraag of de Roden of de Witten aan de macht zouden komen: de communisten in hun uiteenlopende variaties en denominaties onderscheidenlijk de monarchisten die het Huis Romanow terugwilden. Maar dan op basis van andere constitutionele verhoudingen.

Nadat hij Duitsland de oorlog had verklaard had hij de ambassadeurs van de westelijke geallieerden ontboden. Hij wilde nu eindelijk wel eens weten waar zij stonden. Waarop waren zij met hun operaties over de hele wereld gericht? Wat waren hun onderlinge afspraken? Hadden zij elkaar al koloniale zones of invloedssferen geconcessioneerd? Waarop waren die dan gebaseerd? Waren zij bereid daar volksraadplegingen over te houden, mochten zij de oorlog inderdaad winnen? Waren zij bereid daarbij Duitsland te betrekken mocht zijn koloniaal gebied daarbij betrokken worden? Hij had geen bevredigende antwoorden gekregen. Hij had gevraagd, het gezicht in de plooi houdend, of er soms geheime afspraken waren. Zo ja, waren zij dan bereid die aan de openbaarheid te gunnen? Was het niet zo dat dat verdragen waren, die hun respectieve volksvertegenwoordigingen moesten goedkeuren? Dachten zij, als zij wilden dat de USA hun oorlogsinspanningen zouden komen secunderen, dat de USA daarbuiten gehouden konden worden? De sfeer was wel bedremmeld geweest. Maar de ambassadeurs hadden hardnekkig vastgehouden aan de instructie dat eventuele afspraken geheim moesten blijven. Ze ontkenden niet zondermeer, dat ze er wel waren. Dat konden ze ook niet. De kranten ritselden ervan. Ook al, omdat de Japanners en Italianen aan het thuisfront moesten uitleggen waarom ze aan de oorlog maar bleven meedoen of er in gingen deelnemen.

Maar de boeken openleggen, dat was nu nog niet aan de orde. Eerst wilden de heren wel eens weten, wat Wilson logistiek wilde bijdragen aan de oorlogvoering en of hij bereid was zich in te scharen in hun tot dan toe gevoerde strategie. Dat hij dan zijn USA-legers zou moeten onderwerpen aan de opperbevelvoering van een Franse of Britse generalissimo, staken ze evenmin onder stoelen of banken. Wilson had meteen gezegd, dat hij dat nimmer zou goedkeuren. Hij was opperbevelhebber van de USA-defensiemacht. Dat stond in de grondwet. Het was een bevoegdheid, immanent aan de presidentiële waardigheid. Dat bleef hij. Zou hij dat afstaan, dan schond hij de USA-constitutie.

Maar nu de heren toch zo dwingend waren wilde hij niet verhelen, dat hij dat leger nooit ter beschikking zou stellen tot herstel van koloniale rechtsmachtaanspraken, laat staan ter reconsolidatie van een systeem dat uitging van een fundamenteel onderscheid tussen overheersers en overheersten, waarvan de tweeden natuurlijk tweederangswezens waren in het interne rechtsbestel. De USA was tegen koloniale rijken. Dat zou het bij eventuele vredesbesprekingen hoe dan ook laten uitkomen. De heren moesten beseffen dat hij, Wilson, heel goed wist wat ze uiteindelijk beoogden. Hij herinnerde hen eraan dat de USA zich in 1776 met moeite had kunnen bevrijden van de excessieve machtsusurpatie van Londen. De Onafhankelijkheidsverklaring gewaagde ervan. Het was het meest gezaghebbende juridisch instrument dat hij kende. En het begon

als een klaroenstoot gericht tegen het Britse kolonialisme en de aanmatigingen van de Britse soeverein. Die stoot had het ontstaan van de USA in alle baringswee begeleid ter overstemming van het gekrijt van de benarde moeder. In het Amerikaanse volkslied was het te horen. Hij zou zijn troepen niet laten opstappen dan onder de maat van de muziek waarin die stoot verwerkt was. Zo, dat was eruit.

II.3.5 Zijn gehechtheid aan rassenonderscheidingen

Maar Wilson was inconsistent. En wel in opvallende mate. Daarvan zouden zijn opponenten in Parijs te zijnertijd geducht gebruik maken. Ook wanneer hij Nederland aanprees als centraal punt voor de eindonderhandelingen. Wilson ging uit van de gerechtvaardigdheid van rassenonderscheidingen. Daarin kwam zijn zuideljke aard onmiskenbaar naar voren. Huij kwam tenslotte uit Virginia. Hij had als een vanzelfsprekendheid de segregatie in het publieke domein naar ras en huidskleur leren aanvaarden. Hij verheelde niet dat deze onderscheiding inhield dat er menselijke wezens van de eerste rang en van de tweede waren. Hij achtte dat bijbels gefundeerd. Hij achtte dat rationeel en hij achtte dat moreel gerechtvaardigd. Hij greep daarbij niet terug op het biotisch sociaal-Dwarwinisme, zoals dat in de Angelsaksische landen breed gangbaar was en door de Angelsaksische kerk geïntegreerd was in de sociale moraal-theologie. Hij meende een biologisch onloochenbaar feit te constateren, waaraan hij als realistisch bestuurder niet voorbij kon gaan en mocht gaan. Hij ging er vooral niet te diep op in. Wie de samenleving adequaat wilde laten functioneren, moest dat gegeven aanvaarden. De hogere maatschappeljke posities waren het best te vervullen door WASPS, *White Anglo-Saxon Protestants.* Hij stipte dat aan als een vanzelfsprekendheid. Dus praatte hij er verder ook niet over. Hij ging de discussie ook uit de weg. Hij praatte om hinderlijke vragen evasief héén.

Vooral toen hij de opperbevelhebber moest uithangen viel hem dat makkelijk: hij had wel wat anders te doen dan zich in filosofische duscussies te storten. Zelfs zijn opponenten aanvaardden dat tot november 1918. En toen had hij zijn onderhandelingsstrategie al in de voornaamste punten gefixeerd. Bij zijn gehechtheid aan Den Haag viel op, dat hij Nederland eigenlijk niet als koloniale mogendheid wilde zien. Niet zoals de Britten en de Fransen.

Toch had Nederland destijds de rang van tweede grootste koloniale mogendheid. Het Rijk van Insulinde was een begerenswaardige trofee uit de negentiende eeuw. Wilson ging ervanuit dat de Nederlanders deze trofee beheerden conform Abraham Kuypers opvattingen omtrent de “ethische verheffing” van de inheemsen, zoals al neer gelegd in het partijprogram dat hij namens de calvinistische factie in 1870 de wereld had ingeslingerd. De inheemse zou door zijn Nederlandse voogd tot staatkundige wasdom gebracht worden en opgevoed worden als volstandig deel van het kiesgerechtigde volk. In 1902 was dat onderdeel geweest van het rijksbeleid in de troonrede. In 1910 was het koloniaal gezag er ook daadwerkelijk mee begonnen. Redelijk laat. En volkomen onvoldoende. De bestuurspraktijk léék er niet naar. De basisregelingen voor de staatkunde gingen uit van volwaardige Europese ingezetenen enerzijds en minder rechtsbevoegde inheemsen, waaronder de talloze vreemde oosterlingen, waarmee de Japanners en de Aziaten van het continent werden bedoeld. Dat was, het lijdt geen twijfel, een onderscheid naar etnische herkomst en huidskleur. Het Nederlandse koloniaal gezag was beslist niet van plan dat los te laten.

Waarom was dat nu wel goed te praten en de dienovereenkomstige discriminatoire regelingen van de Belgen in hun Congogebied, van de Fransen in hun Afrikaanse en Aziatische koloniën en die van de Britten over zo ongeveer de hele wereld beslist niet? Abraham Kuyper, de calvinistische volksheld,

was in de USA geweest. Hij had een ware triomftocht gemaakt aan diverse universiteiten langs de oostkust en was daar ook steeds van vergelijkbare onderscheidingen uitgegaan. In 1898 had Kuyper ook colleges gegeven over het wezen van het calvinisme aan Princeton University. De wereld was door de zondeval nu eenmaal verdeeld in belijdende christenen enerzijds en heidenen of paganisten anderzijds. Het was de roeping van de eersten om de tweeden totaal te bekeren. Het staatkundig kolonialisme diende daartoe. De staat, die de calvinistische grondtoon van het volkskarakter in het publieke domein respecteerde – en iedere staat zou dat moeten willen, al was dat helaas vaak anders – moest aan die roeping meewerken. Kuyper verheelde niet in de koloniale missie een van gode gegeven opdracht te zien ter voltooiing van het heilsplan des heren, dat erop gericht was dat alle bezielde wezens ter wereld aan de openbaringswaarheden konden deelhebben. De kolonisatoren moesten tijdelijk overheersen, totdat de inheemsen vaardig waren zelfstandig deel te hebben aan de openbaring en hun plaats daarbinnen.

De blanke had hier een onherleidbare verantwoordelijkheid, vooral diegene die het voorrecht had de calvinistische zienswijzen en bevindelijkheden bij de geboorte deelachtig te worden. Kuypers voordrachten sloegen aan. Het presbyteriaans *Theogical Seminary Princeton* gaf deze lezingen onder de naam *Stone-lectures* uit. Wilson heeft die gekend. Het kwam precies overeen met zijn intuïtieve inzichten die hij volkomen geïnternaliseerd had. Hij ging van de axiomatische juistheid ervan uit. En wilde daar dus niet verder meer over reflecteren, zeker niet in een openbare gedachtenwisseling. Wie dat toch probeerde werd een vijand, juist zoals Kuyper dat placht te doen jegens zijn opponenten. Maar het lag voor de hand dat Wilsons verdediging van de Volkenbond hierdoor op de klippen zou moeten lopen. En daarmee de door hem geprojecteerde plaatsbepaaldheid van haar vestiging. Al gaf daar Den Haag opvallend veel méér redenen nog bij. De asielverlening aan de Duitse keizer, bijvoorbeeld.

II.3.6 Wilsons triomftocht door Europa een verkapte gang naar Golgotha

Wilson leidde de inleidende transatlantische onderhandelingen over een mogelijke wapenstilstand brilliant. Hij wachtte steeds, na 9 oktober, met het formuleren van een tegenzet. Hij voelde aan dat de Duitsers haast hadden. Waarom begreep hij niet helemaal. Maar het was een dankbaar feit. Hij eiste allereerst fundamentele constitutionele veranderingen in Duitsland. De rijkskanselier moest steunen op een parlementaire meerderheid in de rijksdag. Alleen met zó iemand wilde hij praten. Max van Baden had kunnen volstaan te antwoorden met de vermaning dat wapenstilstandsonderhandelingen dáár niet voor waren. Het strekken van de wapenen was een militaire aangelegenheid. Wilson kon, wat Max betreft, opgeven wat hij van de *Oberste Heeresleitung* in dit verband wilde. Hij kon bijvoorbeeld een ontruimingszone voorstellen en een uiterste afwachtingslinie waarachter de eenheden van het Duitse veldleger zich moest terugtrekken. Hij kon precies aangeven waaruit de ontruiming moest bestaan. Hij kon aangeven welk parcours de Duiters daarbij moesten bezigen en in welke tijd. Hij kon opgeven wat ze daarbij moesten herstellen en intact laten zodat de geallieerden konden nadringen. Hij kon opgeven waar de Duitsers communicatielijnen moesten aanleggen, verbandplaatsen moesten achterlaten en eventueel wapens dienden te deponeren. Er waren talloze technicités van dien aard, vooral omdat de Duiters ook na 1 november maar steeds nodeloze verwoestingen bleven teweegbrengen.

Wilson ging echter op de algemeen staatkundige toer. Dat was echt iets voor de vredesbesprekingen. Dat was niet iets voor een vent als Von Hindenburg. Toch reageerde Max en willigde de eisen van Wilson in, door politieke verantwoordelijkheid te gaan dragen ten overstaan van een rijksdagcoalitie.

Onder druk van Wilson. Het was niet het gevolg van een rijksdagmotie. Nee: Wilson wilde het. Dat was eigenlijk een inmenging in binnenlandse aangelegenheden. Maar Max accepteerde het. Toen ging Wilson aanmerkelijk verder: die keizer, die moest weg. Niet alleen de persoon, maar ook de met de monarch gegeven politieke bevoegdheden en diens grondwettelijke militaire competenties. Daarin ging Max wéér mee. Dus ging Wilson weer eens een stap verder. Enzovoort. Totdat de wapenstilstandcondities eigenlijk gingen lijken op vredesvoorwaarden. Max protesteerde niet tot op 9 november. Toen gooide hij het bijltje erbij neer. Hij had enorm veel weggegeven.

De verbouwereerde Ebert wist bij benadering niet hoeveel. In Compiègne kwam Foch incasseren en vroeg nog véél meer dat niet in een wapenstilstandsarrangement thuishoort. Ebert wist het niet meer. Hij dacht dat dat allemaal met Wilson bedisseld was. Wilson kon zijn geluk niet op. Hij was iedereen te slim afgeweest. Hij was de mooiste en de beste. Terwijl de uitvoering van de wapenstilstandvoorwaarden in volle gang was ging hij als ware belauwerde overwinnaar aan boord van het luxe Lijnschip George Washington, dat, gepavoiseerd en uitgejuichd door een uitzinnige menigte koers zette naar het Avondland. Daar kwam hij op 13 december aan in Brest. De Britten en Fransen zagen hem ongaarne komen.

Ze waren het onderling helemaal niet eens kunnen worden over de uitvoeringsovereenkomsten die bij de wapenstilstand van 11 november hoorden. Ze vreesden de Japanners en Italianen, die natuurlijk hun buit kwamen opeisen waarvan die dominee Wilson niets mocht weten. Het beste was dominee een tour aan te bieden door heel Europa. Dan was hij uit Parijs weg. En Amerikanen deden graag Europa in enkele weken. Wilson kreeg dus zijn staande ovaties in de volksvertegenwoordiging, hij kreeg het grootkruis van het *légion d'honneur* en hij kreeg zijn feestaubades. En werd in de trein gehesen om door Europa te sporen. Ondertussen probeerden de geallieerden hun klokken gelijk te zetten totdat de profeet van de Berg Sinaï weder zou komen. Dus begon de dans om het gouden kalf van het imperialistisch kolonialisme. Dat kreeg Wilson onderweg verrekte goed door. Hij merkte in Italië dat iedereen daar van de geheime Londense afspraken wist over gebiedsverwerving in zuidelijk Tirol, in Triëst en zuidwaarts langs de oostkusten van de Adriatische Zee, maar *hij* niet. Hij hoorde van de Belgen dat bepaalde annexaties in Parijs reçu waren, waar *hij* niets van af wist. Hij hoorde over herstelbetalingen, over territoriale compensaties, over grenscorrecties in het Ottomaanse rijk, over bezettingen van het Rijn- en Saarland, die volslagen nieuw waren voor hém, maar niet voor zijn omgeving en zelfs niet voor bepaalde leden uit zijn presidentiële staf. Hij werd waarachtig belazerd waar hij bijstond. Hij ging zijn triomftocht ervaren als een gang naar Golgotha. Ook Christus was ontvangen met palmgezwaai en klinkende hossana's, die geëindigd waren in de frenetieke stormen van het "kruisigt hem" op de rechtplaats van het voorhof van Ponitius Pilatus. Wilson wilde de *imitatio christi* volbrengen, maar hij dacht nu toch beslist op de verkeerde weg te zijn.

II.4 De Nederlandse asielering van de Duitse keizer, de grootste oorlogsmisdadiger aller tijden

II.4.1 Wat gebeurde er bij het bezoek van Van Heutsz te Spa?

II.4.1.1 De internationale socialistische destabilisaties

Ruys de Beerenbrouck[88], de eerste katholieke minister-president, was niet echt goed thuis in de internationale verhoudingen. Dat wisten de katholieken ook heel goed. Hij was een orthodox

[88] Jonkheer Charles Joseph Marie Ruijs de Beerenbrouck (1873-1936). Hij zou drie keer minister-president worden en twee keer Tweede Kamervoorzitter. Ruijs of Ruys schermde zijn private leven nogal af. We weten dat hij iedere dag de

katholiek. Met veel eerbiedige aanhankelijkheid aan het geestelijk gezag, de priesters en hun bisschoppen. Een wijdse blik had hij niet. Zijn toespraken zijn bijna steeds geschreven door de ambtenaren en beambten, die hij tot zijn beschikking had. Die kozen voor de schablones die binnen het katholieke volksdeel gangbaar waren. Dat was wel zo veilig. Ze lieten Ruys, die al commissaris was geweest voor de Belgische vluchtelijkenopvang in 1914 en verder commissaris van de koningin te Limburg dus steeds vrijwel inhoudsloze formules afdraaien. Ruys moedigde daarom zijn toehoorders aan “der vaderen erfdeel te handhaven”. Wat dat deel precies was, wist niemand. Wat Nolens betreft moest dat vooral ook zo blijven. Het klonk goed. Niemand kon er tegen zijn. Ruys betuigde keer op keer zijn onvoorwaardelijke trouw aan ’s pausen leergezag. Hij wekte de gelovigen op zich te richten op het “belang der katholieke zaak”. En verder te beseffen dat men de keizer diende te geven wat des keizers was maar gode wat gode toekwam. En dat de overheid het zwaard niet tevergeefs droeg, dat de geloofsleer der aarde verspreid moest worden en dat de bekering van gans Nederland aanstaande zou zijn indien daartoe de passende offers en gebeden geplengd zouden worden in onderlinge zielsverbondheid.

Nolens hoorde het graag. Want Ruys zei niks. Niet echt. Hij maakte geluid. Dat, zo vond monseigneur, was voor een katholieke premier voorlopig ruim voldoende. Als er echt staatshuishoudelijke beslissingen genomen en politiek scherpe standpunten ingenomen zouden moeten worden, dan zou monseigneur dat doen, staande op het rostrum naast de kamervoorzitter.

---

vroegmis placht bij te wonen in de rooms-katholieke Sint Jacobus-de meerdere-kerk aan de Haagse Parkstraat. En dat hij dan het rozenkranstientje bleef nabidden. Veel meer komen we over Ruys te weten via de Dagboeken van P.J.M. Aalberse 1902-1947, ingeleid en bezorgd door J.P. de Valk en A.C.M. Kappelhof in de serie Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis: Den Haag, 2006 ISBN 978-905216-1556. Het dagboek is nooit bedoeld geweest voor publicatie. Aalberse beschrijft plastisch zijn aambeien, koortsaanvallen en problemen met de stoelgang, maar ook de karakterdefecten van de mensen met wie hij moet omgaan. Hij laat duidelijk blijken wat hij van Ruys vindt. Het is opgediept uit het Archief-Aalberse in het Nijmeegs Katholiek Documentatiecentrum. Zie de site: Radboud Universiteit, *De bibliotheek van een banketbakkerszoon. Over de boeken en de catalogus van P.J.M. Aalberse*, dd 17 april 2020, bezocht op 15 oktober 2021 ru.nl/over-ons/overradboud/geschiedenis/radboud-erfgoed/verhalen-blogs/verhalen-erfgoed/bibliotheek-banketbakkerszoon-boeken-catalogus. Men kan de dagboeken digitaal raadplegen bij Huygens ING Dagboeken van P.J.M. Aalberse 1891-1947, resources.huygens.knaw.nl/dagboekenaalberse Zie verder Fons Kockelmans, *Charles Ruijs de Beerenbrouck --- De eerste roomse premier van Nederland 1973-1936* laatste update 12 mei 2021 bezocht op 15 oktober 2021. Ook Oud en Ernst Heldring laten zich nogal laatdunkend over Ruys uit in hun meergeciteeerde werken onderscheidenlijk *Het Jongste Verleden* en *Dagboeken.* Beiden vinden Ruys lijzaam, duidelijk gedirigeerd door Nolens en volledig afhankelijk van zijn ambtenaren. Linten doorknippen kan Ruys waardig. Maar veel gaat er niet van de man uit, vooral niet in vergelijking met Colijn. Dat is overduidelijk in 1920 de *coming man*. Maar die is tactloos en overspeelt vaak zijn hand waardoor, nodeloos, crises ontstaan. Zie: Edwin Ruis, *De Tweede Kamerverkiezing van 1918*, politieke geschiedenis op de site: HISTORIEK, Online Geschiedenismagazine, laatste update 29 november 2016, historiek.net/de-tweede-kamerverkiezing-van-1918/65668/ alsmede: Frans Verhagen, *Toen de katholieken Nederland veroverden, Charles Ruijs de Beerenbrock 1973-1936*, Uitgeverij Boom Boeken, Amsterdam: 2015 , ISBN 978-90895-36570. Veel nieuwe inzichten staan daar niet in. Dat hij een gewiekst en genadeloos politicus zou zijn geweest lijkt wat overdreven. Ruys dreef met de *mainstream* mee. Dat is vaak verstandig voor wie lang wil aanblijven. Maar gehaaid is het niet echt. Ik denk dat Verhagen de streken van Nolens toerekent aan Ruys. Nolens was wel een uitgekookte kaartspeler en wist via het verdeel-en-heers-mechaniek veel door te drijven. Nolens regisseerde het marionettentheater in de Tweede Kamer, Ruys was zijn Jan Klaassen. Vaak met een minder symathieke rol. Ruys voerde dat script wel uit. Zonder daarvan de portee echt te doorzien. Maar wie nu echt wil kan tóch verrassende dimensies in een politiek karakter opblazen. En dat gebeurt in de disseratie van M.J.L.A. Stassen, *Charles Ruys de Beerenbrouck: edelman-staatsman, 1873-1939*, Datawyse/Universitaire Pers Maastricht https://doi.org/10.26481/dis.20000628ms dd 01/01.2000. Ruys probeerde zoveel mogelijk op de achtergrond de coalitie tussen de confessionelen in stand te houden. Dat kon alleen door niet erg uitgesproken te zijn. Hij moest het vertrouwen van de protestanten zien te winnen en te houden. Daardoor konden de katholieken in het veilige kader van de confessionele politiek, ontdaan van de scherpe theologische kantjes, zich rustig emanciperen. Ruys moest daarom redelijk kleurloos blijven, Nolens ook wel. Maar die moest zo nu en dan wegens de fractiediscipline in de katholieke kamerclub toch op zijn poot spelen.

En dan zou monseigneur eerst de bisschoppen raadplegen. Hij zou dat college geen mandaat vragen, verre van. Want echt hoog had hij Hunne Doorluchtige Hoogwaardigheden niet. Zeker niet wat betreft hun maatschappelijk realiteitsbesef. Het waren eigenlijk paars gesjerpte zeloten die alleen vanaf hun kathedra's vastenvermaningen konden worden toevertrouwd, maar geen sociale inzichten. Achteraf, terugkijkend op deze periode van het Rijke Roomsche Leven kan men Nolens alleen maar gelijk geven. De geestelijkheid van de katholieke zuil was voornamelijk gebrekkig opgeleid op de seminaria. Alleen het radde kerklatijn mocht er wezen. Geen wonder, hun seminarie-professoren hadden vaak geen diploma's gehaald die beantwoordden aan de eisen van de Hoger Onderwijswet van Thorbecke. Intelligentie werd misprijzend waargenomen, maar klaverjassen met miskleursigaren in het dampende hoofd met klem van nadruk aangemoedigd. Nolens stak met kop en schouders boven de getoogde bent uit. Maar véél was daar in deze periode niet voor nodig. De oprichting van de Katholieke Universiteit te Nijmegen was in meer dan één opzicht werkelijk wel een *creatio ex nihilo*. En voor de Katholieke Economische Hogeschool te Tilburg gold *mutatis mutandis* wel iets vergelijkbaars. Dat liet en laat zijn sporen na.

Wat er bij de oosterburen na 9 oktober 1918 nu eigenlijk gebeurde was Ruys een raadsel. Nolens was beter op de hoogte. Die had immers contacten bij Buitenlandse Zaken – hij was voor dat departement een soort vliegende boodschapper geworden tussen Vaticaan en Den Haag -- en het Vaticaan was weer uitnemend ingelicht via de Beierse Nuntius over de wankele positie van de keizer en diens rijksregering. Beieren had een eigen rechtstreekse diplomatieke relatie met de Heilige Stoel. Dat was op dat moment Eugenio Pacelli, de latere Pius XII. Het scheen, dat de rijksregering om een directe wapenstilstand had gesmeekt. Nolens had begrepen, dat Beieren meer dan genoeg had van de dominantie van Berlijn in het militaire apparaat en de buitenlandse politiek. Beide hadden overduidelijk gefaald. Beieren wilde eigenlijk wel vertrekken uit de Duitste confederatie als deelstaat. Als dat Beieren zou lukken, dan wilde het meteen zelfstandige vredes sluiten met de drie westelijke geallieerden Frankrijk, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten van Noord-Amerika. München had steeds, sedert 1871, een soort eigenstandige diplomatieke dienst mogen onderhouden. Het had aan het hof van Wittelsbach een pauselijke nuntius doen accrediteren door de Heilige Stoel. Benedictus XV had van die mogelijkheid al in den brede gebruik gemaakt om conciliante vredesvoorwaarden kenbaar te maken aan de regeringen van die staten. Hij kon dat niet rechtstreeks doen. Daarvoor waren Engeland en de USA toch te protestants. Maar Benedictus wilde wel Apostolische Delegaten naar Washington en Londen sturen. Zijne Heiligheid stond niet op zijn ponteneur. Niet in dit opzicht.

Hij had Eugenio Pacelli al herwaarts gestuurd om eens te kijken of op deze wijze Beieren losgeweekt kon worden uit het steeds waanzinnger wordende Duitse Keizerrijk. Ludwig III Wittelsbach had nooit veel van de snoevende Wilhelm II moeten hebben. Zijn politiek was geïnspireerd door de sociale idealiteit van paus Leo's XIII encycliek *Rerum Novarum*[89]. Daarop had Nolens ook steeds ingezet. Het programma van de katholieke partij had hij daarop afgestemd. Ludwig[90] had zich al sedert 1914

[89] Deze definieert in 1891 de sociale idealiteit van een katholieke arbeidsgemeenschap, waarin de arbeider een rechtvaardig loon krijgt, eigendomsrechten kan ontwikkelen, recht heeft op sociale zekerheden, waaronder een oudedagsvoorziening en het recht krijgt zich in belangengroepen te organiseren. Klassenstrijd is daarmee niet te verenigen, maar kapitaalconcentratie bij weinigen evenmin. Arbeid en kapitaal moeten elkaar aanvullen. Zij behoren geen conflict te zoeken. Over buitenparlementaire acties spreek de Encycliek niet echt, omdat de zendbrief niet uitgaat van de democratie via een evenredig representatief stelsel. Die staatsinrichting is een kweste van de nationale volkeren zelf.

[90] Lodewijk Leopold Jozef Maria Alois Alfred, 1845-1921, was met tegenzin de geesteszieke Otto I opgevolgd. Hij mikte sterk op de doorontwikkeling van de landbouwsector. Hij wilde België ook wel bij Beieren voegen, als dat zo

tegen de oorlogspolitiek van Von Moltke, Wilhelm en ludendorff verzet. Maar een krachtfiguur was hij niet. Zijn onderdanen betreurden dat zeer. Als Ludwig via de achterdeur het Keizerrijk zou kunnen verlaten, dan graag. Maar een actieve rol was hem niet toegemeten. Hij liet zich drijven. Naar die uitgang. Benedictus kon hem wellicht de laatste duw geven. Zou dat lukken, wellicht volgden Saksen, Baden, Württenberg, en eventueel Hannover óók. Dan kwamen de geopolitieke verhoudingen in Centraal-Europa meteen anders te liggen. Pruisen werd steeds meer verafschuwd door de deelstaten. Als dat massief uit elkaar zou vallen, zou ook de militaire strategie kunnen veranderen. Nolens wilde daaraan verder geen brede ruchtbaarheid geven: in Nederland agiteerden de socialisten al maanden tegen de voortgezette langdurige mobilisatie en de gebrekkige voedseldistributie, die de volksgezondheid geducht had ondermijnd.

De regering had nog steeds enorme aardappel- en roggevoorraden niet voor interne consumptie vrijgegeven. Zoals al gezegd: Jan met de pet moest het maar doen met het suspect samengestelde ondermaatse regeringsbrood en de eenheidsworst van Posthuma, die daar aan raar amalgaam had voor laten aanmaken van 10% steeds inferieurder wordend varkensvlees en geheimzinnige restanten rundvlees van onduidelijke, vaak afgekeurde, herkomst. De leveranciers verdienden aardig aan deze pulpbestanddelen. Het was tóch maar voor het mindere volk. Dat vrat alles wel. Fruit, Witbrood, zuivel waren alleen tegen astronomische prijzen in het zwarte circuit te verkrijgen. Nolens duchtte opstanden en woelingen.

Als de Nederlandse socialisten erachter kwamen dat de monarchie in Duitsland werd aangeschaft en daar een brede democratiseringsgolf doorbrak met zeggenschap via inderhaast geformuleerde arsolraden – raden van soldaten en arbeiders – zouden ze dat hier trachten te imiteren. Troelstra volgde altijd klakkeloos wat de *Socialdemokratische Partei Deutschlands* voor lijnen uitzette. Troelstra bewonderde Duitse socialistische politici als Kautsky[91], Liebknecht[92], Scheidemann[93] en Bebel[94] enorm en citeerde hen onophoudelijk. Als interne partijlijn had Troelstra verordonneerd dat

---

uitkwam. Zijn onderdanen namen het hem kwalijk dat Ludwig zich had laten meeslepen door de oorlogszuchtige Wilhelm II. Al van het begin af aan.

[91] Karl Johann Kautsky, 1854-1938 was een marxistische theoreticus van de internationale sociaaldemocratie. Hij was daarom tegenstander van overheidsingrijpen dat het lot van de arbeidersklassen zou kunnen verbeteren. Het moest komen tot mateloze *Verelendung*, gevolgd door een heftige klassenstrijd, resulterend in *de Grosse Kladdaradatsch*. In 1891 was Kautsky opsteller van het marxistische partijprogramma van de SPD. Maar het parlementair revisionisme in de SPD nam zienderogen toe, ook al, omdat de Duitse staat bereid bleek steeds meer collectieve zekerheidswetgeving te bevorderen. Kautsky was in 1914 binnen de SPD al een museumstuk. Het baatte hem weinig dat hij na de oorlog aantoonde dat het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog inderdaad voornamelijk de schuld van Keizerlijk Duitsland was. Daarop zat de SPD toen juist niet te wachten, omdat dat de geallieerden des te meer aanleiding gaf voor de oplegging van enorme schadeloosstellingen en vergoedingen aan Duitsland. Vooral omdat Kautsky hierbij rijkelijk putte uit geheime officiële rijksdocumenten die de nieuwe regering aan een beperkte kring van experts had willen vrijjgeven. Dat embargo had Kautsky in ieder geval geschonden. Hij liep daarmee de regeringen van de *Weimarar Republik* enorm voor de voeten. Zie Karl Kautsky, *Wie der Weltkrieg entstand*, reprint 2013, Salzwasser Verlag, Paderborn ISBN 978-38460-12512. Kautsky moest als jood na Hitlers machtsovername vluchten en stierf als balling in Amsterdam.

[92] Karl Liebknecht komt hieronder aan de orde onder II.7.3. Liebknecht was een prominent SDP-lid omdat zijn vader een van de oprichters van de SPD was geweest . Karl Liebknecht heeft op de stormachtige ontwikkelingen in Duitsland en in Nederland vooral invloed uitgeoefend als marginale ophitser tot staatsgrepen, hoe dan ook en waar dan ook. Hij was een goed redenaar. Troelstra bewonderde zulke mensen.

[93] Ook Scheidemann komt herna uitvoerig aan de orde onder II.7.3. en volgende subparagrafen. Ook hij was voornamelijk volksmenner. Hij zette Ebert, de nieuwe rijkskanselier en eerste rijkspresident, enorm onder druk om een staasgreep te plegen.

[94] Ferdinand August Bebel, 1840-1913, richtte de SPD (aanvankelijk: SDAP, *Sozialdemokratische Arbeiterpartei*) met Wilhelm Liebknecht op in 1869. Hij was een orthodox marxist. Zijn partij gold voor Troelstra als een oermodel voor

de politieke leiding in de Tweede Kamer toch zoveel mogelijk de fractie van de *Sociaaldemokratische Partei Deutschlands* (SPD) moesten volgen. Dat had binnen de SDAP veel verzet gegeneerd van de zijde van H.W. Vliegen[95] en .J.H.A. Schaper[96]. Vliegen, veel internationaler ingesteld dan Troelstra, Wibaut, Schaper, en andere socialistische coryfeeën, had in augustus al gesteld dat de SDP en internationale socialisme verraden had door vóór de oorlogscredieten te stemmen die de Keizer hen had gevraagd in juli 1914. Zonder die credieten had het Duitse Veldleger nooit volledig kunnen mobiliseren. Niet met alle reservisten tegelijkertijd, dus alle lichtingen van *Landeswehr* en *Landessturm*. Dat kostte klauwen met geld. Onthield de SPD dat de keizerlijke regering, dan zou dat de oorlogsophitsing schorsen. Zonder Duitse volledige mobilisatie, had Vliegen in het SDAP-beraad van fractie en partijleiding gezegd, zouden de Russen niet antwoorden met een tegenmobilisatie hoog in het noorden, tegenover Oost-Pruisen.

Dan zou de Tzaar het lichten beperken tot de korpsen, gericht op invallen op de Balkan, in Hongarije en Slowakije. Dan was de oorlog te localiseren, had Vliegen voorgerekend. Met een mobilisatie van tweeëneenhalf millioen man in het westen niet. Dan moesten die massa's Frankrijk wel binnenvallen. Een doortimmerd standpunt, zoals van Vliegen steeds te verwachten was. Naar Vliegen was geen bevlogen spreker. Hij maakte nooit emoties los. Vliegen somde droogjes een reeks feiten op, vaak met veel getallen onderbouwd. Op basis daarvan ging hij argumenteren, vlakjes, zonder fraaie metaforen, zonder stemmingbevestigende gemeenplaatsen. Zijn redengevingen zijn, wie ze leest, overtuigend. Maar losmaken deden ze weinig bij een menigte die nu eenmaal graag in vervoering gebracht wil worden. Vliegen had in 1914 juist aangedrongen op nuchtere afwegingen, maar wel aangevoerd dat Nederland eigenlijk solidair moest zijn met België. Werd dat aangevallen, dan was de staatsonzijdigheid van Nederland ook een gepasseerd station. Had Duitsland Parijs omtrokken, dan was de Vesting Holland op het tweede plan aan de beurt. Socialistische solidariteit eiste dat de Nederlandse arbeider nu met zijn Belgische rotgenoot kameraadschap zou zoeken. Daaraan had Vliegen ruchtbaarheid gegeven in "Het Volk", het SDAP-lijfblad. Op de eerste pagina. Onder de kop "Hollandsch' Positie". Vliegen had er veel moeilijkheden door gekregen. Hij had het niet voor de neutraliteit opgenomen. Hij had bepleit dat Nederland tegen Duitsland zou moeten vechten[97]. Iedereen in de Tweede Kamer was boos op Vliegen. Ook Troelstra had er niet aangewild en romantisch in de Kamer uitgeroepen dat deze keer de "nationale gedachte" de "nationale geschillen" zou moeten overheersen. Gedistantieerd had Troelstra zich niet van de SPD. Ook niet toen de inval in

---

socialistische staatkundige organisatie. Bebel bleef het marxisme trouw, met name de theorie van de historisch-materialistische dialectiek die Marx aan Hegel meende te ontlenen.

[95] Op Vliegen ging ik hiervoor nootsgewijs onder II.2.5. al in.

[96] Johan Hendrik Andries Schaper, 1868-1934, was een brilliante autodidact die eerst huisschilder was geweest. Maar anders dan Vliegen is hij nooit echt vreemde talen machtig geworden en bleef hij vooral moeilijkheden houden met Frans en Engels, ook passief. Hij werd in 1899 lid van de Tweede Kamer voor Veendam. Hij ijverde in zonderheid voor collectieve wetgeving inzake de gezondheidszorg. Hij zag in, dat de zorgtaken van de staat betaalbaar moesten blijven. Het had geen zin te dezen met overspannen eisen aan te komen, ook niet bijwege van electorale tactiek. Daarmee verwijderde hij zich van Troelstra die hij te dezen onverantwoordelijk vond. Hij vergaf het Troelstra nimmer dat hij afzag van regeringsdeelname door de SDAP in 1913. Hij erkende dat Troelstra niet ministeriabel was. Maar andere socialisten waren dat wel. Wat bezielde Troelstra dan om op eigen houtje te beslissen dat die deelname er niet in zat? In 1914 was hij het doorgaans eens met Vliegen. Deze was francophoon. Schaper kon zich geen juist denkbeeld vormen van de Belgische en Franse oorlogsinspanningen. Maar in 1917 erkende Schaper dat de SDAP niet langer volgend moest blijven jegens de SPD. Een volledige breuk ontstond, toen Troelstra eigener beweging in november 1918 een staatsgreep ondernam. Naar buiten toe is Schaper Troelstra echter blijven dekken. Schaper bleef een parlementair revisionist van de socialistische heilsleer.

[97] Zie: Perry, *De voorman*, a.w., 255-254.

België in volle omvang bekend werd. Met alle humanitaire weedom van dien. Schaper was toen naast Vliegen gaan staan. Ze hadden Troelstra verweten dat hij steeds maar solidair was met de SPD. Ook in 1917, toen Duitsland met zijn annexatoire plannen op de proppen kwam. Onder het mom van een grootmoedig vredesaanbod. Een gotspe, had Vliegen geoordeeld. Maar Troelstra hield voet bij stuk. Ook in oktober 1918, toen Ebert duidelijk op weg scheen naar regeringsdeelname.

Als de socialisten het staatsapparaat in Duitsland konden overnemen, zouden ze dat doen. Ze zouden de massa revolutioneren. Ze zouden een *Diktatur des Proletariats* willen invoeren. Vanuit Berlijn zouden ze een grensoverschrijdende socialistische destabilisatie trachten te bereiken via de nationale Belgische, Nederlandse en Franse sociaal-democratische fracties. Daarop zou dan de *socialistische internationale* kunnen voortsurfen en een internationaal volksfront kunnen vestigen --- onder aanvoering van Berlijn. Overal Bolsjewistische raden van volkscommissarissen onder leiding van een volkspresident. Deze raden zouden dan eindelijk een gerechtvaardigde vrede kunnen stichten waarbij het lompenproletariaat ook garen zou kunnen spinnen. Maar dan zouden eerst de heersende burgerlijke klassen uit hun zetels moeten worden gejaagd. Dat was een scenario dat Troelstra als volksmenner maar bléék uitdragen. Hij bleef contacten koesteren met Scheidemann. Die niet onder stoelen of banken stak dat hij *Vorzitsender Volkscommissar* wilde worden van de eerste *Arsolrat* van het Duitse rijk. Waarbij Nederland zich moest aansluiten. Nolens lichtte Ruys, die hij nogal onstandvastig vond, maar oppervlakkig in. Hij wilde Ruys niet op stang jagen. Wie weet wat de edelman dan nog zou uithalen?

II.4.1.2 De liaison Wilhelmina/Wilhelm II

Wilhelmina was veel beter op de hoogte. Zij had altijd de correspondentie met haar neef, de keizer, op peil gehouden en via de Duitse ambassade kon zij veel vernemen. Haar man, prins Hendrik van Mecklenburg, was op de hoogte van de instabiliteit binnen de rijksregering en de onzekerheid onder de Duitse rijksvorsten. Ze had Wilhelm persoonlijk ontmoet. Ze voer zelfs mee op zijn tripjes naar de Noorse Fjorden, al had Wilhelm doorgaans liever geen vrouwen aan boord. Hij was familie als prins van Oranje. Die titel voerde Wilhelm. Wilhelmina, als gekroond erfelijk staatshoofd, was bijzonder diligent op de bewaring van de dynastieke positie van haar gekroonde collegae. Wilhelm had zijn opperste legerleiding steeds weerhouden Nederland aan te vallen, al had Ludendorff dat in 1917 serieus overwogen. Hij had dat telegrafisch aan Wilhelmina laten weten: in dit opzicht zou hij pal voor haar staan. Wilhelmina was anti-Brits. Dat was ze al sedert de Boeren-oorlog.

De Britten hadden in haar ogen de Nederlandse koloniale politiek gefrusteerd in de Russch-Japanse oorlog van 1904-1905 door ongehoorde druk uit te oefenen op Den Haag opdat de Russen geen bunkering zouden krijgen voor hun afgematte oostzeevloot op weg naar een treffen in de Chinese Zee. Bij de haveninstallaties van Sabang oostelijk van Sumatra had die vloot kolen en voedselvoorraden in willen nemen. Londen had het bruut verboden. Als Den Haag dat niet verhinderde, zou het ingrijpen vanaf Malakka. In 1918 hadden de Angelsaksiche mogendheden zondermeer de Nederlandse koopvaardijvloot in hun havens en territoriale wateren geconfisqueerd. Ze hadden zich beroepen op het volkerenrechtelijk recht van angarie, dat al de hele negentiende eeuw niet door enige staat was toegepast. Ze hadden verder het gewapende convooi naar Indië, ter onderhouding van de communicatie met Batavia, de Hollandse koloniale hoofdstad van de Archipel, stomweg verboden. Het convooi zou niet door de Britse blokkade mogen. Zou het dat proberen, dan zou Londen dat beschouwen als een vijandelijke daad. Wilhelmina, die de vloot als haar persoonlijk

instrument beschouwde, had daar ernstig aanstoot aan genomen. Wilhelmina was, alles bij elkaar, echt wel als pro-Duits aan te merken.

II.4.1.3 Een Haags aanbod van goede diensten ter vredesherstel

Dat was, nadat Ludendorffs voorjaarsoffensief in juli 1918 volledig was vastgelopen, in Berlijn aanleiding om te bezien of het neutrale Nederland niet goede diensten zou kunnen aanbieden om een verkennend gesprek te doen plaatsvinden in Den Haag tussen de oorlogvoerende partijen om toch tot een *Verständigungsfrieden* te komen. Ludendorff was nog niet helemaal de kluts kwijt – dat ging zich pas in augustus aftekenen – maar de twijfel of de Duitse legerleiding uiteindelijk een *Siegfrieden* zou kunnen opleggen begon zich toch bij de burgerlijke autoriteiten af te tekenen. Vooral bij het *Auswärtiges Amt* zagmen dat niet meer zitten. Het was te goed ingelicht. Wilhelmina was voor de inwilliging van dat verzoek geporteerd.

Zij zou daarbij, zo meende zij, een hoogstpersoonlijke rol kunnen spelen[98]. Het kabinet-Cort van der Linden was demissionair. Minister Loudon, die Wilhelmina had leren kennen als een man die het neutraliteitsprincipe angstvallig tot op de letter serieus nam, was op weg naar de uitgang. Ze vond Loudon overigens hinderlijk pro-Angelsaksisch. Dat was Loudon ook. Ze nam hem kwalijk dat hij de niet te tolereren interventies van de Britten met betrekking tot de Indische convooivaart niet schamper van de hand had gewezen. Wilhelmina haatte de vent: hij had geen nationaal gevoel. Het nieuwe kabinet had Wilhelmina, nu na een moeizame aanloopperiode zo geverseerd in staatszaken, beter in de hand dan die hooghartige Cort, die haar steeds fijntjes erop wees dat zij geen doorzettingsbevoegdheden had maar alleen mocht aanmoedigen of afraden.

Ruys was een benepen Limburger die verlegen stond te schuifelen voor Majesteit, indien ontboden. Van Karnebeek was een soort belegen en uiterst geciviliseerde boodschappenjongen, die blij was met zijn goudgegalonneerde frak met de oranjeappeltjes op de garnering van de zakkleppen. Een Indo. Die kreeg ze wel klein. Op 18 en 24 september verstuurden Wilhelmina en van Karnebeek een telegram dat zij bereid waren de goede diensten te verrichten. Verkennende besprekingen konden mooi in Den Haag plaatshebben. De ministers zouden vereerd zijn daarbij te mogen assisteren, de meerderheid was stilletjes pro-Duits. Wilhelmina was graag bereid als *convenor*, uitnodigende partij,

---

[98] Zie Beatrice de Graaf, *Vorstin op vredespad*, *Wilhelm II en Wilhelmina en het einde van de Eerste Wereldoorlog,* Tijdschrift voor Geschiedenis, jaargang 131, aflevering *4,* pp. 577-604 DOI: 10.5117/TVGESCH2018.002.GRAA of tijdschriftvoorgeschiedenis.files.wordpress.com.2018/11/tvg_de_graaf_vorstin_op-vredespad.pdf. Zie verder: *Keizer Wilhelm II vlucht naar Nederland*, op de site: wereldoorlog1418,nl/keizer-wilhelm/vlucht/ zomede Ronald Kousbroek, *Roland Köster (1883-1936) Diplomaat onder Wilhelm II en Hitler*, opgenomen op de site HISTORIEK Biografieën, Laatste opdate: 2 december 2019 bezocht op 15 oktober 2021 historiek.net/roland-koster-1883-1935-diplomaat-onder-wilhelm-ii-en-hitler/103197; *Een koninklijke leugen* in het tv-programma Andere Tijden uitzending: Zaterdag 10 november om 21.20 NPO 2 anderetijden.nl/programma/1/Andere-Tijden/aflevering/769/Een-koninklijke-leugen Jacco Pekelder*: Dagboekfragmenten: Wilhelm II in Nederland, De dagboeken van Sigurd Ilsemann als historisch document over Wilhelm II*, op de site: Historiek, Eerste Wereldoorlog dd 4 augustus 2020, historiek.net/dagboekfragmenten-wilhelm-ii-in-nederland/5442/, bezocht op 15 oktober 2021; Walter van Steenbrugge, *De keizer en het tribunaal*, op de site: Historiek, Online Geschiedenismagazine, Boekbesprekkingen, laatste opdate 8 april 2016, historiek.net/de-keizer-en-het tribunaal/58144/ bezocht op 15 oktober 2021; NOS NIEUWS *Koningin Wilhelmina wist dat Duitse keizer naar Nederland zou komen*. Uitzending op 9 november 2018 om 15:47u nos.nl/artikel/2258552-koningin-wilhelmina-wist-dat-duitse-keizer-naar-nederland-zou-komen Wilhelmina heeft alle archiefstukken betreffende het contact tussen de Duitse Oberste Heeresleitung laten vernietigen. Maar in de Duitse archieven zijn die stukken moeiteloos terug te vonden. Ik kom daarop nog terug. Keizer en Koningin der Nederlanden hadden intensief contact om in de zomer van 1918 vredesonderhandelingen te beginnen. Nederland zou daartoe een derde Haagse Vredesconferentie uitschrijven, zetelend in het Vredespaleis te Den Haag. Zie hieronder.

te fungeren. Het lijkt erop dat Van Karnebeek van dit alles niets meldde in het kabinet. Constitutioneel een uiterst merkwaardige zaak, om het zacht uit te drukken. Het was een persoonlijke actie van Wilhelmina. En niet ongevaarlijk voor de nog steeds ingenomen neutraliteitspositie van Nederland. Van Karnebeek was deloyaliteit te verwijten jegens het kabinet.

II.4.1.4 Ludendorffs toeleg de burgers de schuld te geven

Max van Baden echter zond onder druk van de *Oberste Heersleitung* direct een verzoek naar Wilson. Een verzoek om de vrede te herstellen, niet een verzoek om een wapenstilstand. Ludendorff liet steeds bellen of dat verdomde verzoek nog niet de deur uit was. Hij wilde dat Max de totale schande voor dat verzoek op de schouders nam. Daarom had hij haast. Hij wilde dat de opperste legerleiding de houding zou kunnen innemen dat zij verraden was door Max. Ludendorff opereerde in het uiterste geheim. Hindenburg moest als het ware overvallen worden op het laatste moment. Gelert op ’s mans inertie was dat niet moeilijk. Op 3 oktober sondeerde Max of Zwitserland bij het doorgeven van dat verzoek wilde functioneren als postillion. De hoogste legerleiding deed vervolgens of zij van niets wist. Het beval aan het westelijk front weer tal van stormaanvallen. Op 10 oktober werd nog een Brits passagierschip in de Ierse Zee getorpedeerd. 365 mensen lieten het leven, waaronder veel Amerikanen. Terwijl Wilson het verzoek al in handen had om “de vrede te herstellen”. Allemaal georkestreerd door Ludendorff om straks te kunnen zeggen dat de legerleiding buiten de aanvrage om een wapenstilstand was gehouden door de eerloze Max.

De toeleg moest erop gericht zijn de burgerlijke regering van lands- en hoogverraad te kunnen beschuldigen. Dan kon eventueel een definitieve militaire junta de zaak alsnog overnemen. De rijksdag kon ontbonden worden en Ludendorff kon dan eindelijk ook de jongste lichtingen oproepen bij nooddecreet. De keizer zou wel paraferen. Wilson kon het niet meer volgen. Maar dat was precies wat Ludendorff beoogde. Het aanbod van goede diensten door Wilhelmina speelde hem in de kaart. Dat meisje van Oranje deed een aanbod, niet de hogere legerleiding van Duitsland. Daar kon Ludendorff gerust mee talmen, met het antwoord op de vraag of hij die diensten behoefde. Wellicht kon hij het zelfs aanvaarden, om dan alsnog de geallieerden flink onder druk te zetten. Gelijktijdig zou hij dan Wilson met zijn pogingen tot vredesherstel krachtig de les kunnen lezen: Duitslands leger was verjongd en paraat, het had geen vrede nodig anders dan op eigen voorwaarden. Bedenk: Ludendorff wilde alleen maar tijd winnen. In de lente zou hij de *Siegfriedlinie* helemaal gereed hebben en rechts van de Rijn zouden dan de jongste lichtingen staan te popelen om het stormvuur ingevoerd te worden. Het was exact het scenario wat de *generalissimo* Foch duchtte. Die zag niet voor zich dat dat Duitse Veldleger echt verslagen was. Helemaal niet.

Vermoedelijk heeft Wilhelmina de *grande stratégie* van Ludendorff niet overzien. Zij was overtuigd dat zij persoonlijk een heilzame rol zou kunnen spelen in het belang van het herstel van de wereldvrede. Eigenlijk de rol die Wilson zich toedacht. Een zekere zelfoverschatting is Wilhelmina nooit vreemd geweest. Zij bleef op persoonlijke titel contacten onderhouden met de rijksregering en Wilhelms hofentourage. Zij bleef hoge verwachtingen koesteren omtrent het succes dat ze zou kunnen boeken op basis van de dynastieke relaties die ze had met de keizer. Dat deed deze zelf óók, met vergelijkbare averechtse gevolgen.

II.4.1.5 De zending van generaal Van Heutsz in november 1918

Wilhelm had altijd gedacht dat Engeland hem nooit de oorlog zou aandoen, omdat die goede George V dat nooit goed zou vinden. Een Duitse vorst – George was uiteindelijk volgens het Salische recht een Duitser van het huis Saksen-Coburg/Hannover – zou dat de allerhoogste niet berokkenen. Hij had diens spontane verzekering in 1914 dat hij hoopte dat Engeland buiten de oorlog zou blijven óók als een verbindende toezegging van een collega-souverein beschouwd. Als een neutraliteitsverklaring. Daarop had hij zijn strategie afgestemd. Wilhelmina dacht in 1918 nog steeds zó. Wat kon zij nu doen om het vererend verzoek dat namens haar neef aan haar persoonlijk gedaan was om te zetten in daden? Zij zond haar adjudant-generaal J.B. van Heutsz naar Spa op 5 november. Daar zat de keizer. Zij wist dat, terwijl Max van Baden op dat moment wanhopig op zoek was naar de keizer, die hij eigenlijk wilde laten aftreden. Zie hieronder. Van Heutsz bleef op het algemeen hoofdkwartier tot en met de ochtend van 9 november. Toen rinkelde de telefoon op dat kwartier bijna onophoudelijk omdat Max van Baden wilde weten, of de keizer nu zelf zou besluiten af te treden of dat hij daartoe geforceerd moest worden. Het was in Spa, in hôtel Brittanique, waar de verbindingsdienst van de generale staf zat, het gesprek van de dag.

Wat kwam Van Heutsz doen, vroeg generaal Gröner zich af. Hij kwam kijken hoe dat verzoek geïmplementeerd kon worden waardoor de naam van Wilhelmina tot in de wolken verheven kon worden. Maar hij had gemerkt dat de zaken een onverwachte wending hadden genomen. Er dreigde waarachtig een volksopstand in Duitsland of een Bolsjewistische revolte. De rijksregering had kennelijk de binnenlandse zaken niet meer in de hand[99].

Het verbond tussen koningin en keizer zou wel eens verbroken kunnen worden en een andere keer kunnen nemen. Als de keizer aftrad, was er geen afspraak op vorstelijk niveau mogelijk. Maar dan kon Wilhelmina ook verder niets betekenen. Het kabinet wist immers van niets. Dat dilemma moest voorgelegd worden aan Wilhelmina, dat kon Van Heutsz op de plaats zelf niet even uitmaken. Wilhelmina kon immers niet bemiddelen voor een rijkskanselier die nog een regentschapsraad moest instellen, als de monarchie nog in stand zou blijven in Duitsland. Souvereinen onderhandelen met souvereinen.

Van Heutsz nam dus de benen, nadat hij had vernomen dat mogelijk Wilhelm na een abdicatie asiel zou vragen in Nederland. Hij vertrok, raporteerde aan zijn opdrachtgeefster. Die lichtte Van Karnebeek in. Wat nu te doen? Het scheen dat het een Duitsland een grotere chaos was, dan Wilhelmina ooit had kunnen bevroeden. Bedenk: op de ochtend van de 9e was Wilhelm nog helemaal niet bereid tot abdiceren. In de middag na de lunch besloot hij wel als keizer op te stappen en aan te blijven als koning van Pruisen. Maar dan zou hij toch aan het hoofd van zijn troepen terugtrekken op Berlijn. Daar zou hij orde op zaken stellen. Iedereen die aan zijn abdicatie had bijgedragen zou ervan lusten. Vooral de socialisten. Hij zou, desgevallend, Berlijn platschieten.

II.4.1.6 De reisplanning ter isolatie van Wilhelm II als mogelijke lastpost

Als de keizer naar Den Haag wilde komen voor de verkennende besprekingen, ware zulks voor te bereiden. Want Wilhelmina wist wel degelijk dat haar koers buiten het kabinet om opvallend pro-Duits was geweest. En wel ten behoeve van de militaire camarilla rond de keizer. Als de keizer in handen zou vallen hetzij van de geallieerden hetzij van de Duitse revolutionairen, zou hij berecht

[99] Zie: Daniel Schönplug, *Kometenjahre: Die Welt im Aufbruch*, S. Fischer Verlag, Frankfurt: 2017, ISBN-10 310002-4397 en ISBN- 13 878-310002-4398

worden voor een tribunaal. Bij de laatsten een volkstribunaal en bij de eersten een hof, zetelend in het Vredespaleis. In beide gevallen zou Wilhelm honderduit vertellen over zijn verstandhoudingen met Wilhelmina en hoe goed hij het bedoeld had. Dat kon de koningin niet gebruiken. De ministers zouden daarvoor vervolgens politieke verantwoordelijkheid dragen in een Tweede Kamer, waarin de socialisten en communisten een opvallende en sterke minderheid vormden. De grootste fractie bestond uit de katholieken, die nooit echt warm hadden gelopen voor Wilhelmina en zij niet voor hen.

Wat Wilhelmina kon doen, om beschamende interpellaties te voorkòmen, was: de keizer te laten komen, al dan niet geabdiceerd, en hem vervolgens perfect te isoleren van iedere buitenwacht. Ieder contact met pers en media hoe dan ook zou verhinderd moeten worden. Dan zou de Hohenzollern-lastpost asiel kunnen krijgen uit humanitaire gronden onder de voorwaarden dat hij zich niet in het openbaar zou begeven en geen publiek toegankelijke uitspraken zou doen. Van Karnebeek zou aldus de Nederlandse minister-resident, M. van Vollenhoven[100] en de buitengewoon ambassaderaad W. Verbrugg(h)e(n) van 's-Gravendeel[101], beiden te Brussel, moeten informeren. Van Vollenhove was

---

[100] Maurits Willem Raedinck van Vollenhoven, 1882-1976. In 1914 werd hij gezantschappsraad te Brussel. Van Vollenhove nam nu ook de belangen waar van Griekenland, Groot-Brittannië en later van de USA, mogendheden waarmee de Centrale staten nu in oorlog waren of geraakten. Hij zette zich in voor de burgerlijke belangen van de Belgen die tijdens de Duitse bezetttingsjaren deerlijk in het gedrang kwamen. Hij nam deel in de *Commission for Relief in Belgium.* Hij kwam tussenbeide in tal van strafprocessen en krijgsraden gericht tegen Belgische verzetstrijders of deserteurs, dan wel buitenlanders die de Duitsers van spionage ten behoeve van de geallieerden verdachten. Achteraf misprees Buitenlandse Zaken aan het Haagse Plein dat Van Vollenhove wel bijzonder ontvankelijk was geweest bij de contacten tussen Wilhelmina en de Keizer voor faciltatiestappen, zowel ten aanzien van het vredesinitiatief als, later, bij de vlucht van de Keizer naar Eijsden. Uiteraard was het de scretaris-generaal van dat departement minder dierbaar dat Van Vollenhove contacten had gehad met het staatshoofd waar het departement niet van wist. Het kon hem bezwaarlijk ontslaan. Dat had Wilhelmina zeker belet. Maar het frusteerde Van Vollenhovens verdere loopbaan effectief, geducht en heimelijk. Al had Van Vollenhove een aanmerkelijke staat van dienst hij kwam niet meer op mooie posten terecht. Daarover heeft hij ambtelijk veel protestmissives gewisseld met het Plein. Tevergeefs. Zie zijn: *Memoires, beschouwingen, belevenissen, reizen en anecdoten door Dr M.W.R. van Vollenhoven*, Amsterdam/Brussel/Londen/New York: Uitgeverij Elzevier: Amsterdam (eerste druk), 1948.

[101] Eigenlijk is de rol van deze ambassaderaad nooit helemaal duidelijk geworden. Zie: H.J. Scheffer, *November 1918, November 1918. Journaal van een revolutie die niet doorging, Arbeiderspers: Amsterdam 1968*. Scheffer gaat er uitvoerig op in en doet ook facsimile-nota's-verbale afdrukken. Wat dééd Verbrugge nu precies en wanneer? En waarom was daar zulk een ambtenaar bij nodig? Van Heutsz was al te Spa geweest en had gehoord dat Gröner vond dat de Keizer moest geloosd worden naar Holland. Deze adjudant van Wilhelmina heeft de route nadien afgereden, hij moest toch weer naar Den Haag. Het in de tekst aangehaalde koeriersbericht geeft aan dat Verbrugge bij de grensdoorlaatpost is geweest. Verbrugge moet toen nog gedacht hebben, dat de Keizer per trein zou reizen. De rails van de route waren geblokkeerd en er was een doorgangshek, zoals overal, waar de Duitsers nog steeds de "doodelijke draad" onder hoogspanning hadden gehouden. Die draad liep doorlopend van Vaals tot aan de Westerschelde op de noordoostelijke oever. Aan de overkant van het estuarium liep de draad tot aan Knokke. Aan Belgische zijde. Op de draad staat tweeduizend volt. Daarvoor zijn er drie krachtcentrales aan Belgische zijde. Om de spanning op de draad bij Eijsden te stoppen moet contact worden gezocht met een veel verop gelegen transformatorhuis, westwaarts. Dat kan alleen gebeuren door de *Streckemeister* die onder het gezag staat van de aanstonds te noemen Duitse grensbewakingsbrigade. De *Streckemeister* is echter beambte van het *Kaiserliche Deutsche Generalgouvernement Belgien* te Brussel. Hij zal geen instructies hebben ingeaxcht van Nederlandse beambten en zeker niet van diplomaten. Zie: Alex Vanneste, *Kroniek van een dorp in oorlog: Neerpelt 1914-1918, het dagelijks leven, de spionage en de elektrische draadversperring aan de Belgisch-Nederlandse grens tijdens de Eerste Wereldoorlog,* Uitgeverij Universitas: Antwerpen/Deurne (Blg.) 1993 herdruk 1998 ISBN 90-337-003-4. Zie ook: Trees Jacobs, *Tussen Moelingen en Eijsden*, opgenomen in het Heemkundige Tijdschrift: *Uit Eijsdens Verleden*, december 1999, nummer 83 pp. 18-20. Jacobs beschrijft precies de *Betriebsabschnitt I* en de *Fernsprechstelle des Streckenmeister im Bezirk*. Het is ondenkbaar dat een ambassaderaad daar onopvallend zich tussen kon wringen: dat moest de stationschef echt doen. De ambassaderaad zal hier blufpoker hebben moeten spelen. Aangezien het bij 's Gravenvoeren en Teuven in de nachten aan Belgische zijde buitengewoon onrustig is in die periode worden de doorgangshekken steeds gesloten gehouden. De Eijsdense stationschef zal van Verbrugge hebben vernomen dat hij die *Streckemeister* moest informeren, dat er een belangrijk treintransport aankwam. De draad werd beheerd door het Duitse veldleger.Dat had een aparte *Grenzschützbrigade* daarvoor samengesteld die ook gespecialiseerd was in

aanvankelijk zaakgelastigde geweest. Maar hij stond in hoog aanzien bij de geallieerden en de Belgen in het bijzonder, omdat hij tijdens de Duitse bezetting steeds effectief en persistent voor hun belangen was opgekomen. Daarom kreeg hij in mei 1917 de rang van minister-resident. Hij was gezien bij de Franse, Britse en Russische ambassades. Van Vollenhove kon alvast een veilige route plannen voor de Duitse keizer als vluchteling. Het kon zijn dat deze twee die reis zouden moeten faciliteren naar de grenspost te Eijsden. Waarschijnlijk niet, want als de keizer die reis zou aanvatten zou dat gebeuren door *militärisches Operationsgebiet*, waar Duitsland een uitzonderingstoestand had uitgeroepen. Daar zouden militaire begeleiders de keizer toch nog stellig kunnen beveiligen. Maar in Luik schenen al militaire onlusten en muiterijen te zijn uitgebroken onder de gelegerde reservisten, je wist het maar nooit.

II.4.1.7 Toegangsverschaffing en toelating van de keizer in persoon

Verbrugge zou persoonlijk per automobiel naar Eijsden gaan om daar de grensbewakingsautoriteit te informeren dat de keizer en zijn gevolg onmiddelijk zouden moeten worden toegelaten. Ieder langdurig verwijl bij de doorlatingspost ware te vermijden. Dat zou wellicht opzien baren, afhankelijk van de houding van de keizer en diens gevolg. In dit opzicht moest men zich geen illusies maken. De keizer leefde al jaren in een schijnwerkelijkheid. Hij hing de gebieder uit als dat allerminst gepast was en kon zich nooit schikken naar omstandigheden. Was de keizer in Nederland, dan ware hij meteen te transporteren naar het kasteel van graaf Godard Bentinck, een beproefde Oranjeklant en lid van een Duitse ridderorde. Een orde waarvan ook de keizer lid was. Grootmeester zelfs. Die Bentinck zou de keizer ingepakt en wel snelstens afvoeren naar zijn behuizing die door grachten en muren omringd was. Daarna zou Van Karnebeek Ruys nog kunnen inlichten. Die stond dan voor een voldongen feit. Lastig zou dat mannetje niet worden. Hij zou de verantwoordelijkheid op zich nemen, de kamer summier informeren en dan zou men verder zien. Dan was tijd gewonnen. Daar ging het weer om. Van Vollenhove had de avond tevoren, de 8^{e} dus, om halfacht een koeriersbericht gezonden naar Van Karnebeek.

Hij meldde de overkomst van de keizer en het doorlaat-arrangement aan de grenspost te Eijsden. Hij zou meteen ook een vertegenwoordiger zenden naar die post om de grenswacht de order te geven de Duitse auto's door te laten. In Den Haag was de Duitse gezant Rosen van alles op de hoogte. Die zondagochtend waren derhalve drie mensen in Den Haag precies geïnformeerd: Wilhelmina, Van Karnebeek en Rosen. Ruys wist van niets. Van Karnebeek heeft Ruys ook niet ingelicht. Ruys hád het overigens wel degelijk kunnen weten, als hij bij het ministerie van Oorlog had aangeklopt. De planning was: de Keizerlijke trein wordt aangemeld bij de stationschef. Die weet dat hij de trein moet doorlaten. De spanning is van van de grensversperringsdraad, de blokken zijn weggenomen van de rails het hek dat dwars op het baanvak staat is aan Belgische en Nederlandse zijde open. De

---

de bediening van de schakelborden in de wachthuisjes. Het lag voor de hand, dat de stationschef geïnstrueerd moest worden de blokkeringsbielzen weg te laten halen, het hek te openen aan Nederlandse zijde en verder te inspecteren of de Siemensaggregaten aan Belgische zijde direct konden worden gestopt of door kortsluiting ineffectief konden worden gesteld. Dat kon die chef doen, niet de adjudant van de Koningin en ook niet een diplomaat. Dat kon die chef alleen; hij had er ervaring mee en verder werd het hek voor beurtvaartgoederenverkeer vaker geopend. Als Verbrugge die chef daarover gepolst heeft, deed hij iets waartoe hij niet bevoegd was. Binnenlandse Zaken ging destijds over het spoorwegwezen. Maar Verbrugge zal van Van Vollenhove wel vernomen hebben dat dat niet gewenst was. Dan zou het kabinet ervan komen te weten: Ruys was, omdat hij als regeringscommissaris voor het Belgische vluchtelingenprobleem uiterst alert was geworden voor het grensoverschrijdend spoorwegverkeer, bijna hyper-geïnteresseerd voor het doorgaand treinverkeer dat ongewenste vreemdelingen zou kunnen aanbrengen.

Staatsspoorwegen zijn gewaarschuwd dat er een buitengewoon transport aankomt, dat eventueel over Eindhoven naar Den Bosch stoomt. Op het allerlaatste moment zal sein gegeven worden door Den Haag dat over Venlo gereden moet worden, naar Maarn. Daar zal de keizer de Nederlandse grond betreden. Hij is dan feitelijk op Nederlands grondgebied. Uitzetting is dan bijna niet meer mogelijk, terugleiding evenmin. Pas dan wordt Ruys geïnformeerd.

Maar het liep mis. Gröner kreeg berichten over revolutionaire Beierse soldaten die wellicht de doorstoomtocht zouden frustreren. Het was daarom beter de trein wel te laten opstomen buiten zicht van het station Spa. Daar zou de trein stoppen. De Keizer zou met gevolg in vier militaire stafauto's overstappen. Bij aannadering van de grens zouden deze voertuigen traag voortrijden om te inspecterenof er railversperringen zouden zijn. Waren die er niet, dan zou de Keizer weer overstappen in de trein die achter zijn automobielen-colonne aantufte. Waren die er wel, dan zouden de automobielen zich begeven naar de burgerlijke doorlaatpost bij Eijsden. Deze wisseling van vervoer is niet doorgegeven aan Den Haag. Verbrugge wist er niet van. Van Vollenhoven evenmin. Daarom kreeg nu de grenswacht te Eijsden met de automobielen te maken. Maar die wacht wist van niets. Die moest nu instructies vragen. In Maastricht, bij de plaatsvervangend garnizoenscommandant, de majoor Van Deyl. Die wist evenmin van toeten of blazen. Hij ging naar Eijsden, om te kijken wat er loos was. Van Deyl zag een gevolg van hoge militairen met een mannetje dat meedeelde de Duitse Keizer te zijn. Hij vroeg toelating tot Nederlands grondgebied. Het was afgesproken. Brouwer bericht in een verslag dat het ging om ongeveer tachtig hooggeplaatste militairen. Generaals, maar ook kolonels. Ze verzoeken op basis van kennelijk gesloten arrangementen toelating. Wat te doen? Zie verder hieronder II.4.4. Want nu wordt het nog gecompliceerder dan het al was.

Luitenant Brouwer had majoor Van Dijl (ook wel: Deyl) vergezeld naar Eijsden. Brouwer had dat gerapporteerd aan de Generale Staf. Die lichtte de minister van Oorlog, Alting von Geusau, in. Deze gaf de nota-Brouwer door aan Algemene Zaken. En die legde de nota op het bureau van de premier. Brouwer zette uiteen dat Van Deyl de keizer had geleid naar het stationnetje van Eijsden en dat het nu de vraag was of aldus de Nederlandse overheid juridisch aan de keizer ook toegang had verschaft. Het antwoord moest zijn dat toegangsverschaffing niet impliceert dat de overheid ook rechtens instemt met het feit van voortgezet verblijf. "Toegang" impliceert geen "toelating". Dat laatste is een rechtshandeling, waarmee de overheid aanvaardt dat een persoon verblijf houdt in het binnenland. Maar iemand die door overheidstussenkomst toegang heeft verkregen kan nog heel best nadien uitgezet worden. Een toegelatene echter niet.

Ruys was overdonderd, omdat Van Karnebeek, vermoedelijk op instigatie van het hof, naliet de ministerraad adequaat te informeren over de gang van zaken. Terwijl Van Karnebeek wist dat de keizer aan de grens stond. Ruys kreeg op zondagochtend een telegram uit Maastricht, waarin stond dat de keizer op het perron te Eijsden ronddrentelde, in afwachting van toelating. Dat de keizer dus fysiek in Nederland wàs, was de grootste verrassing. De keizer was naar dat stationnetje toe gelopen, begeleid door de Maastrichtse garnizoenscommandant majoor Van Deyl. Die had de grenswacht gelast de slagboom op te halen. Hij had de keizer gegidst. Verder had hij toegelaten dat de Duitse trein met salonrijtuigen die onder Bressoux, vlak bij Luik, stond te stomen, optrok, de grens passeerde en vóór het perron weer een tijdlang bleef stilstaan. Er lagen versperringsblokken die weliswaar waren verschoven, maar die toch beter verderop van de rails konden worden geplaatst. Van Deyl had daarna de keizer en zijn gevolg toegestaan in de trein te gaan zitten. Omdat er

inmiddels veel volk was samengekomen aan de Eijsdenkant van het stationnetje, waarvanuit beledigingen werden geroepen en stenen werden geworpen. Zie verder hieronder. We gaan eerst weer even terug naar het militaire hoofdkwartier te Spa op 9 november.

II.4.2 De Eer van de Vlag? De Eed aan het Vaandel? Dat zijn toch hedendaagse hersenschimmigheden!

Wilhelm kon, nog verblijvend te Spa op die 9e november, niet begrijpen dat hij staatkundig volstrekt had afgedaan[102]. Er was eigenlijk ook niemand in zijn directe omgeving die hem daarop had voorbereid. De militaire legerleiding vond nu, dat het niet aan haar was om op de abdicatie aan te dringen: het was ineens een staatkundige aangelegenheid voor de burgerlijke regering. Dat was hypocriet. Ludendorff had al die jaren het hele burgerlijke apparaat bevelen gegeven tot en met de keizer toe. Toen deze generaal Hofmann nadere inlichtingen had gevraagd over enige tactische operaties aan het oostfront, had Ludendorff de keizer afgeblaft dat hij dat had na te laten. De generaal was zijn ondergeschikte, als de keizer iets over tactische ingrepen wenste te vernemen kon hij alleen bij Ludendorff terecht. Ook al was de keizer dan *Oberster Kriegsherr*. Alle militairen te Spa waren thans doordrongen van de portee van Ludendorffs masterplan om de burgers volledig en uitsluitend de schuld te geven van de wapenstilstandsonderhandelingen, mochten die nadelig uitpakken. Ludendorff waren ze liever kwijt, maar zijn erfenis aanvaardden zij dankbaar.

Maar ze moesten nu aanstonds de keizer lozen, zonder dat de kroonprins zijn opvolger werd. Uit rapportages van de troepencommandanten kon opgemaakt worden, dat de achterste linies in beroering kwamen. Er waren opstootjes, er werd openlijk geklaagd over de slechte verzorging door de fourageurs en koks, er werd geprotesteerd tegen de wantoestanden in de veldlazaretten. Hier en daar werden toch arsolraden opgericht. De keizer werd ingelicht. Het veldleger gehoorzaamde nog aan zijn commandanten. Maar niet meer aan zijn *Oberster Kriegsherr*. De regimenten uit Beieren, Württenberg en Saksen waren recalcitrant aan het worden. Het was nu noodzakeljk de linietroepen

---

[102] Cowles, *"De Keizer",* a.w., pp 352-374. Gröner schijnt de eerste te zijn geweest, die de Keizer ronduit zei, dat hij als opperbevelhebber van de weermacht had afgedaan. Wat de Keizer ook zou doen, die macht zou hem niet gehoorzamen. Waar, en in welke bewoordingen Gröner dat heeft gedaan, staat niet helemaal vast. Gröner houdt vol, dat hij zoiets nooit tegen de Keizer heeft gezegd. Vast staat wel, dat Hindenburg de Keizer niet wilde zeggen dat hij moest abdiceren. Hij vond wel, dat de Keizer dat moest doen, maar vond dat het met zijn vaandeleed niet verenigbaar was, zulks aan de *Oberste Kriegsherr* te zeggen. Waarom hij dan vond, dat Gröner, toch ook vaandeledige opperofficier, dat wel kon, is niet makkelijk te verklaren. Wellicht omdat Hindenburg Pruisisch generaal was geweest in het Pruisische leger en Gröner Württenberger generaal was gebleven. Hindenburg had de Keizer ook als Pruisisch Koning trouw gezworen, Gröner niet. Het zijn drogredenen, omdat Gröner sprak als Eerste Kwartier-Meester-Generaal bij de *Oberste Heersleitung* en alszodanig door de Keizer was ingezworen met een vaandeleed en een zuiveringseed. Hindenburg wilde echter niets zeggen over 's Keizers staatsrechtelijke positie op de 9e november 1918. Hij ried alleen, dat, als de Keizer had besloten buitenslands te gaan, hij zulks het best kon doen in Nederland dat het meest nabijgelegen was. Naar Basel vertrekken vanuit Spa zou de Keizer leiden over de gevaarlijke wegen door het Rijnland die wellicht bezet konden zijn door revolutionaire rode troepen, waarover Hindenburg de meest pregnante angstfantasieën ventileerde. Hij liet Gröner dus de beslissende woorden spreken, die moeten hebben geluid zoals in het kopje II.4.2. aangegeven. Daarna gingen Hindenburg en Gröner terug naar Hotel Brittannique waar hun stafkwartier was. De Keizer bleef in Chateau La Fraîneuse, zijn luxe villa in Spa. Onderweg bestond Hindenburg het tegen Gröner te zeggen dat deze een "zware verantwoordelijkheid" op zich had genomen, door te spreken als geciteerd. Gröner maakte er zich in de avond kwaad over blijkens zijn dagboekaantekeningen. Wilhelm Gröner, *Lebenserinnerungen: Jugend-Genralstab-Weltkrieg*, opnieuw bewerkt door Friedrich Freiherr Hiller van Gaertingen, Göttingen, opnieuw uitgegeven door Vandenhoeck/Ruprecht, 1957. OCLC 942-99-8885, ASIN B000BISSF Gröner ontkent dat hij zich zo kernachtig uitdrukte. Hij deelt mee dat het leger had doen weten, via steekproeven, dat het lagere kader niet bereid was nog te gehoorzamen aan bevelen, omdat ze van de Keizer afkomstig waren. Het zou zich ordelijk terugtrekken in geregelde afdelingen, aangezien dat de snelste weg was naar het vasderland en totale demobilisatie. Daarvoor had het aan de gezagsstructuur binnen de regimenten genoeg..

terug te nemen tot links van de Rijn. Het kon op dit moment nog ordelijk gebeuren, over een week wellicht niet meer. Als afdelingen in opstand kwamen kon geen gecoördineerde terugtocht meer georganiseerd worden waarbij de regimenten volgens een schema werden afgemarcheerd, dat hen onderweg voedsel, verzorging en legering garandeerde op de wisselplaatsen. Dan resteerde totale chaos. Maar dan was een wapenstilstand eigenlijk niet meer uitvoerbaar. Wat de inhoud daarvan ook mocht zijn. Het werd de keizer die bleek weggetrokken in een leunstoel was weggedoken op scherpe blaffende toon voorgehouden. Kortom: wat dacht de Keizer te doen? De troepen wilden in het vaderland terugkeren, maar niet onder bevel van Zijne Majesteit. Het was een genoegen als hij mee terug trok. Maar te bevelen had hij niets meer. Aan de linkerkant van de Rijn zou het leger nog in gesloten formaties hem dekking kunnen bieden. Na de Rijnovertocht was dat twijfelachtig. In Beieren gistte het aanmerkelijk, het scheen dat daar al een Bolsjewistische Radenrepubliek was uitgeroepen. Wat dacht Wilhelm te gaan doen?

Het bleef stil. Daarop sprong Wilhelm overeind: hadden de soldaten geen eed afgelegd op het vaandel? Hadden zij geen trouw gezworen aan hun keizer? Hadden zij niet beloofd hun leven veil te hebben voor het vaderland? Waar bleef de eer van de vlag? De opperoffieren keken star over hun opperste gebieder héén, diens woorden hingen zwaar in de lucht. Toen stapte Gröner, die zich al dagen had lopen te verbijten naar voren. Hij stelde zich recht voor de keizer, keek de man recht in de ogen en snauwde: “De eer van de vlag? De eed aan het vaandel? Dat zijn nu niet meer dan hersenschimmigheden. Dat alles behoort tot de wereld van gisteren. U heeft afgedaan!” Hindenburg had zich afgekeerd van dat tafereel. Hij begaf zich alvast naar de dubbele deuren van de vergaderzaal. De keizer kon zijn oren niet geloven. Hij krijste: “Uwe excellentie! Ik eis het zwart op wit, wat u daar zegt. Ik wens bewijs dat het leger mij heeft verlaten! “. Gröner snoof minachtend en epiclipseerde. Hij ging de gang op en ontwaarde daar de massieve gestalte van Hindenburg, dromerig starend uit het raam op de mistige tuinpartij. De veldmaarschalk bestond het, terwijl Gröner sporenrinkelend achter hem langs liep, te mompelen: “Dat is een zware verantwoordelijkheid, die jij daar op je geladen hebt!”.

II.4.3 Waar is het Duitse staatshoofd en wie is het?

Wilhelm II was stomverwonderd dat een Duits generaal hem, als *Oberster Kriegsherr*, zó durfde te bejegenen. Hij weigerde daarom categorisch verder nog met Gröner te spreken. Kwam de generaal binnen, dan draaide Wilhelm hem onmiddellijk de rug toe of hij draafde naar buiten, de mistige tuin in van het Hotel Brittanique. Inmiddels was Max van Baden, op dat moment nog steeds rijkskanselier, ten einde raad. Hij had verschillende telegrammen uit de deelstaten van het rijk ontvangen. Hij las erin dat de keizer direct moest aftreden, of in de betrokken deelstaat zou de revolutie uitbreken. Hij ontving gedelegeerden van de rijksdagfracties, waaronder Ebert, reeds genoemd, aan wie hij uiteindelijk ten uiterste getergd stomweg zijn ambt zou overdragen. Iedereen vond eenstemmig: de keizer moest aftreden. Von Baden gaf nu een kabinetschef, Theodor Lewald, opdracht om telefonades te organiseren via zijn onderhebbenden met iedere locatie waar de keizer zich kon ophouden. Hij vermeldde Spa als de op dat moment meest waarschijnlijke verblijfplaats van het verdwenen staatshoofd. Het kon óók zijn dat de keizer aan het hoofd van een stormbrigade te velde was om zich de heldendood te verwerven – Wilhelm had er wel op gezinspeeld, maar Von Baden kende de man nu wat beter van nabij. Dat soort heroïek leek hem bij deze krijgsheld niet echt voor de hand liggend, om het zacht uit te drukken. Lewald organiseerde de voortdurende telefonades vanuit zijn kabinet. Een van zijn personeelsleden kreeg waarachtig Spa aan de lijn. Dat deelde mee, dat de keizer zich nog beraaddde over de te bezigen bewoordingen in de acte van abdicatie. Dat

hield dan mede in, aldus Lewald, dat de keizer inderdaad van zins was af te treden. De motivering van de beslissing was nog in de maak. Vermoedelijk overwoog de monarch nog wie hij het beste de schuld kon geven. Max von Baden vond het nog niet zeker genoeg, om dat aftreden dan maar af te kondigen. Zelf nam hij met Spa in dit stadium geen contact meer op.

Hij wist van de speciale geheime telefoonlijn, waaraan ik al refereerde, met het hoofdkwartier. Von Baden had nu zó vaak trachten te spreken met de keizer over staatsaangelegenheden van urgentie, dat hij wist dat met de man niet zinnig meer te spreken was als hij onder druk stond. Hij drong er bij Lewald op aan Spa voortdurend onder druk te zetten en een telegram te sturen. Met verzoek om te bevestigen dat de keizer ging aftreden. Maar ook daarop kwam geen reactie. Lewald liet dus steeds maar ambtenaren bellen. Onophoudelijk. Is de keizer daar soms? Is Wilhelm daar wellicht? Is hij nog keizer? Heeft zijn zoon hem opgevolgd? Vooral voor dat laatste waren de topambtenaren op de rijkskanselarij benauwd. De kroonprins had zich in de oorlogsjaren als een onmogelijke flaneur en militaire charlatan ontpopt. Als Wilhelm hem had aangewezen, dan was het rijk helemaal van de regen in de drup gekomen. Lewald organiseerde in de nacht van 8 november op de 9e een soort telefonische estafette. Hij beval daarmee voort te gaan totdat een bescheid van de keizer verkregen was. De lijn moest dus open blijven, de verbinding mocht onder geen beding verbroken worden. De keizer overlegde met iedereen, zat soms somber in de tuin op een vochtige stenen bank, maar wilde onder geen beding in de buurt van de onophoudelijk rinkelende telefoon komen. De ongelukkige Arnold Wahnschaffe was de laatste die als raadadviseur (*wirklicher Geheimrat*) van de rijkskanselarij met de keizerlijke adjudant Grünau een gesprek wist te forceren.

Grünau deelt hem mee dat er gewerkt wordt aan een decreet waarin Wilhelm meedeelt af te treden als keizer, maar aanblijft als koning van Pruisen. Daarop ontploft Wahnschaffe met de vervloeking dat dat verdomme niks helpt, want dat de Duitse constitutie bepaalt dat de koning van Pruisen van rechtswege Duits keizer is. Wilhelm moet van beide waardigheden afstand doen, daar gáát al die tijd om, zijn ze daar in Spa nu helemaal gek geworden? Aldus de adjudant Sigurd von Ilsemann in zijn dagboekaantekeningen over de laatste jaren van Wilhelm na oktober 1918. Als het er niets meer toe doet wat Wilhelm nog beweegt, gedaan heeft, doet of zou willen. De adjudant Grünau te Spa is beledigd en gooit de hoorn op de haak. Hij zal de wanconstructie dus wel bedacht hebben en zich erg slim hebben gevonden. Terstond begint het rinkelen weer.

Op den duur werd te Spa de hoorn naast de haak gelegd. Berlijn kreeg alleen nog maar de ingesprekstoon door. De verbinding was dus niet parallelgeschakeld zoals die van de al besproken geheime lijn waarop Gröner zich bij de verblufte Ebert zou melden iets na twaalven middernacht op de tiende november. Toen derhalve Von Baden de abdicatie afkondigde, gaf hij publieke ruchtbaarheid aan een nog niet vaststaand staatkundig feit. Hij droeg het kanselierschap namens een vooralsnog onbekend staatshoofd over aan een onbevoegde burger. Die geen flauw idee had wat hij met die aanstelling, geldig of niet, zou moeten doen of behoorde te doen. Niet, dat dat na meer dan honderd jaren er nog iets toe doet. Wilhelm krijgt nu van iemand te horen dat hij is afgezet. Door zijn Rijkskanselier. Hij reageert met de kreet dat dat verraad is. Dat dat helemaal niet kan. Dat hij zijn keizerlijke positie niet ontleent aan de grondwet en niet aan de instemming van het volk. Hij is immers Keizer bij de gratie gods.

Hij neemt het niet. Hij wordt steeds woedender. Hij overlegt hier, Hij overlegt daar. Naar Wilhelm is nu de *dead man walking*. Niemand wil met hem nog echt te maken hebben, allen wenden zich

nerveus van hem af. De kroonprins komt weer eens langs. Hij beveelt een goede lunch aan. Dan ziet het er straks allemaal veel beter uit, met een sigaar, koffie en cognac. Wilhelm beseft de ommekeer in de sfeer. Wat hij ook is, hij is hier niet meer de "Allerhoogste". Daar kan hij niet tegen. Het wordt hem te veel. En zoals altijd, besluit hij dan maar de scène te verlaten totdat opnieuw gordijn wordt gehaald voor een volgende acte. In de middag besluit hij dat hij zal gaan. Naar Holland. Maar niet voor de volslagen duisternis. Dat is belangrijk. Per trein. Hem wordt bericht dat die trein zal kunnen doorstomen naar Holland, naar een gastverblijf van standing. Bij een zekere Graaf Godard Bentinck. Die kent hij. Welzeker. Lid van de Johanniter Orde, net als de Keizer die zelfs grootmeester is. Godard, graaf van Aldenburg Bentinck. Nette vent, wel. Nu, dat moet dan maar.

II.4.4 Wilhelms nachtelijke reis naar Nederland

Zo kwam Wilhelm, weggedoken in zijn grote legermantel, nerveus sigaretjes rokend, aan bij de grensovergang bij het dorpje Eijsden aan de Maas. Er was een slagboom en een wachthuisje. Daarin bevond zich een soldaat, die overduidelijk opgeschrikt uit de sluimer die bij zo'n Nederlands huisje hoort, nieuwsgierig toeliep op de stoet grote zware legervoertuigen. Het was mistig, grondnevels hingen geheimzinnig op de akkers en de oevers. Het was aan het deemsteren. De soldaat keek eens onderzoekend naar het voorste voertuig, waarin achterin een aantal opperofficieren van Duitse makelij. Een hunner verliet de automobiel, om de soldaat die niet duidelijk geïmponeerd aansloeg, aan te spreken. Blaffend deelde hij mee dat ze van de Duitse vredesdelegatie waren. Ze wensten terstond toegang tot Nederland. Ze gingen naar Den Haag. Op met die slagboom!

Het siert de soldaat dat hij hier warm noch koud van werd. In lijzig Limburgs deelde hij mee dat hij van niets wist. Hij zou de majoor gaan verwittigen. Voorlopig ging de slagboom niet omhoog. Want daar was niets gezegd van geworden. De soldaat draaide zich om zonder verdere mededelingen te doen en liep rustig terug naar het huisje waar zijn maat hem opwachtte. Tegen het huisje leunde een dienstfiets. Hier laten we Wilhelm II met zijn gevolg even in de steek. Wij hervatten het verslag van zijn Odyssee aanstonds. Als we het kader hebben geschapen waarin duidelijk wordt hoezeer de laatste der gekroonde en ingehuldigde Hohenzollerns de Nederlanders in de verlegenheid bracht door zijn loutere aanwezigheid en aanstalten, toen, daar, op dat moment, aan die grens waar net de ochtendklokken schuchter gingen luiden. Het was een zondag. De dag des heren. Waarop de Berlijners elkaar plachten mede te delen dat de Allerhoogste zijn opwachting ging maken bij de hoogste, de god van Luther, in de domkerk behorend bij het keizerlijke stadspaleis. Deze keer zou de Allerhoogste dat niet kunnen doen. Er waren zekere beletselen. De slagboom was daarbij de minste.

Ruys werd in de vroege ochtend van die zondag wakker gemaakt. Hij vernam dat de Duitse keizer bij Eijsden stond. Hij wilde toelating tot Nederland. Hij deelde mee, dat hij kwam als particulier persoon. Maar hij had wel vijf militaire wagens bij zich en een groot aantal generaals. Ze waren allemaal in uniform en hadden hun wapens bij zich. *Ein einfacher Privatmann*, had de Keizer gezegd. Kom nou. Dat gelooft niemand. Dus. Wat waren de instructies? Ruys wist niets van de verwarde en verwarrende toestanden rondom de wapenstilstand. Hij was onbekend met het telegraafverkeer tussen Bern en Washington over de wijze waarop Wilson zich voorstelde de vrede te herstellen. Van Karnebeek wist dat wél. Hij wist ook dat Wilson de abdicatie van de keizer was gaan vorderen. De vlucht van de Duitse Keizer naar Nederland was bestanddeel van de voorwaarden om verkennende besprekingen te voeren over een terugtrekking van het Duitse leger, maar ook dat wist alleen Van Karnebeek. Was Wilhelm nog staatshoofd van het Duitse Rijk? Dat wist ook Van Karnebeek niet. Hij

wist alleen dat Wilhelm had verzekerd nooit vrijwillig afstand te doen. Hij wist evenmin dat Max van Baden de pijp aan maarten had gegeven. Ebert zei hem niets, van Erzberger had hij nooit gehoord.

Hij zat met talloze vragen. Wilde hij een standpuntbepaling van het kabinet, dan moest hij die zondagmiddag de volgende vragen beantwoord hebben. Vooreerst. Wie is de man die zich bij Generaal Foch vervoegt namens het Duitse Rijk om een wapenstilstand te krijgen? Ten tweede. Bestaat dat Rijk nog wel? Capituleert het militair? Kan het dat doen zonder dat de opperste bevelhebber – de Duitse Keizer – dat weet? Wat is diens status in Nederland? Als hij nog staatshoofd is, geniet hij dan de dienovereenkomstige immuniteit? Als inderdaad de koningin hem uitgenodigd heeft – en Van Karnebeek had redenen genoeg om zulks te veronderstellen – dan kan het niet anders dan een eigensoortig staatsbezoek gelden, waarbij de keizer vrijgeleide geniet. Heeft Wilhelmina dat Wilhelm inderdaad toegezegd? Ze is er goed toe in staat, óók zonder Van Karnebeek daaromtrent te verwittigen. Maar dan, ten vierde. Zullen de geallieerden Nederland binnenvallen om hem op te halen? Wordt Nederland óók strijdende partij? Ten vijfde. De geallieerden eisen voortvarende ontruimingen van Frans en Belgisch terrein door het veldleger. Van Heutsz heeft bericht aan Wilhelmina, dat de troepen daartoe al in beweging zijn gezet. Hij heeft bericht dat van Nederland daarbij hulp wordt verlangd: de doortocht door Limburg van het Duitse Leger. Maar verder moet Nederland óók meewerken aan de snelle afvoer van de gewonden uit dat veldleger. Via het spoorwegnet dat voorheen aan België werd toegestaan als compensatie voor de teloorgegane Rijnvaartverbindingen in 1839. Kan Van Karnebeek dat regelen? Natuurlijk niet. Hij zal de minister van Binnenlandse Zaken en die van Waterstaat moeten raadplegen. Maar de eerste is Ruys. Die kan nooit zijn mond houden. Die gaat naar monseigneur Nolens om instructies. Maar dan staat dit alles morgen aan den dag in alle kranten. Dan komt uit dat Wilhelmina en hij de zaak al weken lang vernaggeld hebben.

En al zou hij die medewerking krijgen van deze twee bewindspersonen, dan nog is een voortvarende afvoer over deze geprivilegieerde spoorverbindingen op dit moment niet mogelijk. Van Karnebeek heeft inmiddels een onheilstijding uit Eindhoven gekregen. De ontploffing van een munitietrein te Hamont. Deze heeft het hele oostelijk rangeerterrein over grote afstand oostwaarts vernietigd in de nacht van 18 op 19 november. Dat maakt het gebruik van de spoorwegverbindingen als bovengenoemd voor langere tijd onmogelijk, wat er wellicht ook beloofd is, veel eerder, aan de Duitse Generale Staf in het kader van de mogelijke overeenkomst tot vredesherstel, waarbij Wilhelmina haar goede diensten zal aanwenden. Toen is besproken, dat Nederland, in het belang van Frankrijk en België, alles op alles zal zetten om de Duitse aftrekkende troepen zo snel mogelijk via zijn territoir oostwaarts te verplaatsen. Zie boven. Het is een belang van Frankrijk en België dat die troepen niet gaan muiten, omdat ze niet goed verzorgd meer worden. Dan gaan ze plunderen. Dronkenschap, verkrachtingen, afdreiging en brandstichting zullen het gevolg zijn. Maar de toezegde trajecten zijn nu niet meer berijdbaar. De lading van de wagons is niet bekend, maar sommige zijn weggeplaatst noordwaarts in de richting van Roermond. Het kan zijn dat ze grote hoeveelheden amatol bevatten. Ze vormen, brandend en wel een groot gevaar voor de bevolking. Ze blokkeren het zuidelijk spoorverkeer en de afvoer van Duitse gewonden naar Eindhoven. Maar als Nederland die gewonden gaat verzorgen en verder doorzet naar het oosten, is Nederland dan eigenlijk (nog) wel neutraal? Het handelt als vooralsnog neutrale staat met de president van de USA, maar als het geen neutrale status meer heeft wat is dan de positie van de president van de USA hierbij en zijn voor-onderhandelingen met de Duitse regering?

Berichten komen in over de hetze van de Belgen tegen Nederland. Het gaat vooral om het optreden van hun nieuwe minister van Buitenlandse Zaken, Hymans, in Parijs. Die stelt dat hij spijkerharde bewijzen heeft dat Nederland zijn neutraliteitsstatuut zelf grovelijk heeft verontachtzaamd. Als iemand weet dat dat inderdaad feitelijke grondslag heeft, dan is het Van Karnebeek. Maar kan hij het glashard ontkennen? Hij wéét van de gedetailleerde telegrammen die Wilhelmina heeft gewisseld met Wilhelm. Die komen, breekt de revolutie in Berlijn uit, aan het licht. Daar kan je staat op maken. De moeilijke positie van de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken, Van Karnebeek, hierbij is voorbeeldeloos. De dynastieke betrekkingen van Wilhelmina, het staatshoofd van Nederland en haar neef Willie van Hohenzollern zijn hier overduidelijk gesteld boven de grondwettelijke regeringsvorm. En dan nog iets. Uit Rotterdam komen onheilspellende berichten over de revolutiepoging van Troelstra, politieke leider van de Nederlandse socialisten. Wil hij aansluiting bij sociaal-democratisch Duitsland? Dat is dan het einde van de Nederlandse monarchie.

II.5 De aankomst van de Duitse delegatie in Compiègne

II.5.1 De onevenwichtigheid van het Duitse staatsbestel

II.5.1.1 Militair en burgerlijk apparaat zijn volkomen gescheiden

Laten we eens kijken naar het Duitse staatsbestel dat Bismarck in 1871 grondwettelijk had georganiseerd. In het Duitse Keizerrijk waren het militair apparaat en de burgerlijke regering twee afzonderlijke staatsorganen, waarover alleen de Keizer hiërarchisch rechtsmacht had binnen het staatsbestuur. De Keizer benoemde de leden van de Generale Staf van het Rijk. De Keizer benoemde verder de Rijkskanselier en de Minister van Buitenlandse Zaken, de Minister van Oorlog en die van Marine en Rijksfinanciën. Van de Keizer werd verwacht dat hij deze twee Rijksapparaten – Militaire Macht en Rijkskabinet of Rijksregering -- zou coördineren . Tezamen zouden deze twee de Buitenlandse Rijkspolitiek, de Rijksdefensie en de Rijksfinanciën moeten regelen.

De Rijkskanselier was verantwoordelijk jegens de keizer, niet jegens de rijksdag, de primaire volksvertegenwoordiging. Niettemin had deze Rijksdag een vijfjaarlijks budgetrecht. Ze kon de rijksbegroting in haar geheel afkeuren. Dat recht wendde zij bijna nooit aan. Als ze dat had gedurfd, had zij toch langs die weg een soort parlementaire politieke verantwoordelijkheid kunnen ontwikkelen ten laste van de Rijkskanselier. Zonder credieten kon deze immers niet regeren. In Nederland was de Tweede Kamer dat budgetrecht wel degelijk in die richting aan het ontwikkelen tussen 1840-1848, ook al kende daar de grondwet evenmin de parlementaire politieke verantwoordelijkheid. De koning had een staatsschuld van 2200 millioen gulden weten te ontwikkelen in het geniep, via rare illegale fondsen en stichtingen. Dat had de Tweede Kamer niet meer gepikt in 1844. Ze had het ontslag van ministers die daaraan mede hadden gewerkt weten te bewerkstelligen.

De Rijksdag had dat nooit voor haar rekening durven nemen. De Keizer had de kanselier naar willekeur benoemd en ontslagen. Daar zat geen lijn in. De Keizer had gewoonweg nooit een beleidslijn voor ogen. Dat was ook voor Nederland uitermate vervelend, want dat trachtte toch zoveel mogelijk in het vaarwater van het Duitse rijk te manoeuvreren. Maar de koers van dat gigantische oceaanschip was volkomen onvoorspelbaar. Het zigzagde. Sedert het vertrek van Bismarck tenminste. De echte loods ging toen definitief van boord.

Het Duitse Keizerrijk liet alle andere staatstaken – onderwijs, justitie, volksgezondheid, planologie, armenzorg, waterstaat en publieke infrastructuur -- eigenlijk over aan de deelstaten en de rijkssteden zoals Hamburg of Lübeck. Die waren daarin in belangrijke mate autonoom. Beieren had een totaal andere verhouding tot de kerkgenootschappen dan Pruisen of Württenberg. En ook een ander onderwijssysteem dan Oldenburg of Sleeswijk-Holstein of Saksen. Beieren had een volledig eigen leger onder een eigen opperbevelhebber. De legers van Saksen, Baden, Württenberg waren betrekkelijk autonoom. Rangen boven die van generaal-majoor moesten worden gegeven na instemming van het Keizerlijk Militair Kabinet. In oorlogstijd zouden alle legers gehoorzaam zijn aan de strategische planning van de Duitse Generale Staf, die eigenlijk een voortzetting was van de Pruisische.

II.5.1.2 De Oberste Heeresleitung

Alleen in tijd van oorlog kon de Chef van de Generale Rijksstaf, de *Oberste Heeresleitung*, ingrijpen in het algemeen publieke domein, dat normaal bij de deelstaten hoorde. In 1918 waren Veldmaarschalk Von Hindenburg en Generaal Ludendorff samen eigenlijk de Chef van de Generale Staf. Zij hadden heel veel rijkstaken naar zich toegetrokken. Ze waren een ongrondwettelijk constitutioneel lichaam geworden. Ludendorff leed aan het euvel dat hij dacht overal verstand van te hebben en altijd gelijk te hebben. Hij sloeg de plank opvallend vaak mis. Maar omdat hij voor de buitenwereld niet wilde doen uitkomen dat hij aan de touwtjes trok, kreeg de Keizer er steeds de schuld van. Zoals Ludendorff ook wilde. Een van zijn grootste stommiteiten was de verklaring van de onvoorwaardelijke duikbotenoorlog op de Atlantische Oceaan. Een kind kon voorzien dat de USA daardoor vijand zou moeten worden van Duitsland. Natuurlijk kon de Keizer dat weer niet opbrengen. Niettemin was ook het *Auswärtige Amt* weinig professioneel bezig, vóór de oorlog en tijdens de oorlog. Het Zimmermann-telegramm-incident spreek boekdelen, maar het was maar één van de stupiditeiten waarin het excelleerde. Het joeg vakkundig steeds weer de hele wereld tegen zich in het harnas.

II.5.1.3 De Keizer coördineert niet

Dit staatsrechtelijk systeem kon eigenlijk alleen maar goed werken, als de coördinerende figuur van het Staatshoofd, de Keizer, een stabiele, empathische en doordachte persoonlijkheid was, die het machtsevenwicht tussen de militairen en de burgers op regeringsniveau goed in de gaten hield. Wilhelm II von Hohenzollern was, ik deed het al uitkomen, allerminst zo'n persoon. Hij was egotistisch, egoïstisch en egocentrisch in een densiteit die men vooral bij kinderen tussen de acht en de tien jaar tegen komt. Tegenslagen verdroeg hij nimmer, zijn frustratietolerantie was nihil, tegenspraak kon hij nooit aan en hij doorzag nooit vleierij. De Russische Tzaar Alexander III noemde hem *un garçon mal élevé*. Die aanduiding dekt de persoon volledig. Zijn politieke omgeving wist dat de keizer altijd handelde conform het laatst uitgebrachte advies. Dat kon hij onthouden. Dus zorgde iedereen dat hij die laatste adviseur was. Dat werd dringen, totdat Ludendorff het voor elkaar kreeg dat hij doorlopend de laatste was.

Vanaf het moment dat de Keizer de troon had bestegen in 1888 had de waterscheiding tussen het militaire en burgerlijke apparaat zich aanmerkelijk verdiept. De Keizer had eigenlijk alleen maar interesse in het militaire deel. En dan nog alleen daarvan het deel dat zich met tactische operaties bezig hield die zich voltrokken in kruitdampen, de wemeling van ruiteraanvallen en de massale ontplooiing van infantierie-eenheden. Niet met de logistieke voorbereiding en begeleiding daarvan.

En zéker niet in strategische concepten. Of in hoeverre militaire druk een bepaalde geopolitiek kon mogelijk maken. En wanneer die druk juist contraproductief kon zijn. En zeker niet in de financiering ervan. Die scheiding was door Bismarck ook direct beoogd. Wilhelm I, de grootvader van de rampkeizer, was ook alleen maar belangstellend dilletant geweest bij massale geweldplegingen. Ook hij was gek geweest op de *pomp and circumstances* daarvan, de parades, de voorbij donderende artillerie, de schallende muziekkorpsen en de nationale ontroeringen die dat gaande maakte. Maar Wilhelm I had dat ook heel goed van zichzelf geweten. Hij had zich verder met de internationale politiek van Duitsland niet willen bezig houden. Die ging hem boven de pet. Hij begreep tenminste, dat hij dat niet begreep.

Zo niet Wilhelm II. Die maakte zichzelf wijs, dat hij overal verstand van had. Wie dat betwijfelde, ging de laan uit, zodra Wilhelm dat in de smiezen kreeg. Dus zorgde de omgeving dat Wilhelm dat niet ervoer. Dat bleek makkelijk. De Keizer trapte er met beide voeten in, als hem maar één zijde van een militair probleem werd getoond. Oorlog was een panacee voor alles. En oorlogen won Duitsland traditioneel nu eenmaal. Dat wou god ook. Wilhelm was er steeds weer van te overtuigen. Hoe oorlog ging, feitelijk, wat voor gevolgen ze had, dat ze wel makkelijk begonnen werd maar nooit geregisseerd beëindigd kon worden, dat men ze nooit absoluut kon lokaliseren, dat was nooit aan Wilhelm besteed. Burgers waren er om het klatergoud van het militaire bedrijf te financieren. Verder moesten ze zich nergens mee bemoeien. Dat deed de Keizer wel namens hen. En dat dééd hij helaas ook in juli 1914. Daarna nauwelijks meer. Hij begreep wel dat hij iets verschrikkelijks in gang had gezet. Maar in welk opzicht eigenlijk niet.

II.5.1.4 Gröner weet niet waartoe het Duitse veldleger nog in staat is

Sedert het uitbreken van de oorlog was de Keizer de weg volkomen kwijt. In 1918 liep hij volledig, zonder dat te beseffen, aan de leiband van Ludendorff, de Eerste Kwartier-Meester Generaal van het Leger. Ludendorff vertelde de Keizer niets meer. Die snapte toch niets en was loslippig. Ludendorff vond dat het Duitse volk thans de totale oorlog moest aanvaarden. Het kon niet meer verlangen dat het leger doodbloedde, terwijl het zelf een bestaan kon leiden alsof er geen oorlog aan twee fronten woedde. Ludendorff wenste nu alle segmenten van het publieke leven te reguleren. Niets was nog veilig of immuun dan wel sacrosanct voor hem. Hij eiste een totale inzet van iedere burger, man of vrouw. Geen overheidstaak was nog veilig voor hem. Hij had zich gaandeweg dictatoriale buitenwettelijke bevoegdheden toegeëigend. Hij had de Keizer geprest om alle rRijkskanseliers die niet precies gehoorzaamden aan de aanwijzingen en wensen van de Generale Staf te ontslaan vanaf 1917. Zij mochten geen eigen mening hebben, zelfs geen afwijkende inzichten inbrengen. De Keizer had er in 1918 al drie de laan uitgestuurd. Op aangifte van Ludendorff. Zonder verdere motivering. Dat bracht fatale onzekerheid in het bestuursstelsel.

In november 1918 was de Keizer al aan zijn vierde kanselier in oorlogstijd toe: de al opgevoerde vriendelijke en overbeschaafde Prinz Max Von Baden. Die was net benoemd en nog onbekend. Dat zou hij eigenlijk blijven. Maar hij wist wiens schoothondje hij was. Een echte constitutionele reformatie zou hij nooit op touw kunnen zetten. Daarom was Ludendorff ook zo in zijn sas met hem. Max wist ook waarom. Alleen: Ludendorff vloog óók de laan uit. Eerder dan Max, die nog steeds niet precies wist wat nog de mogelijkheden van het Duitse veldleger konden zijn. Ludendorff had hem daarover nooit ingelicht. Mét Ludendorff, die vermomd naar Zweden vluchtte, verdween voorlopig die totaal-kennis óók. Gröner had ze evenmin. Hij wist wel hoe hij het veldleger kon terugtrekken, als

transportspecialist. Dat was een logistiek probleem. Dat had hij al voorbereid. Maar wat hij met het veldleger nadien nog zou kunnen doen, als het op de rechter Rijnoever was aangeland, was ook Gröner op dat moment nog een raadsel. Was het nog in staat tot grootschalige operaties tegen de nadringende vijand? Gröner had geen idee. Ludendorff had gezegd, dat het ieder ogenblik kon instorten. Maar dat zag Gröner niet gebeuren. Dit leger was ontmoedigd. Maar het was niet verslagen. Niet in technische zin.

Zijn troepencommandanten gaven aan dat de stemming abominabel was, maar dat de soldaat zich bleef verzetten, tegen beter weten aan. Wat kon dan, namens Duitsland, bij de wapenstilstand nog geëist worden? Kon het nog overgaan tot effectieve tegenaanvallen in een bewegingsoorlog en op welke schaal? Waren de voorraden toereikend bij nieuwe lichtingen? Was een verdergaande mobilisatie van reservisten nog mogelijk? Kon dan dat leger méér doen dan de geallieerden vertragen? Kon het dat, dan kon ook van een overgave geen sprake zijn. De Keizer had Ludendorff natuurlijk moeten bevelen een eindrapportage op te stellen over zijn laatste verrichtingen en Gröner aan de hand daarvan in staat te stellen Ludendorffs logistieke portefeuille over te nemen. Gröner kwam er veel te laat achter dat Ludendorff gedrost was en dat hij niet voldoende “gebriefd” was. Hij wist wel beter dan de keizer naar de staand van zaken te vragen. Bij Hindenburg hoefde hij ook niet bescheid te vragen. Die wist nooit iets.

II.5.1.5 De strategische situatie in begin november 1918

In maart 1918 had Ludendorff zijn reeds besproken allesvernietigend offensief gelanceerd in Noord-Frankrijk. Een ultieme wanhoopspoging om alsnog de oorlog te beslissen ten voordele van het Duitse Rijk. Het zou razend snel moeten gebeuren. De Fransen zouden tot wanhoop moeten worden gebracht. Dat wás ook gebeurd. Maar de Duitsers realiseerden zich dat niet. De Duitse opperste legerleiding zag nu alleen wel in, dat het de slagkracht en het weerstandsvermogen van de USA in februari 1917 grotelijks had onderschat. In februari 1917 was Duitsland de onbeperkte duikbootoorlog begonnen op basis van de status quo-gegevens. Het had precies berekend hoeveel bruto-registerton aan koopvaardijruimte het naar de kelders van de oceanen kon jagen op maandbasis. In maart 1917 zou het het Verenigd Koninkrijk op de knieën hebben, omdat Duitsland de burgerbevolking aan de hongerdood zou kunnen overgeven. Duitsland had daarbij niet in aanmerking genomen hoe veel en hoe snel de USA aan transportschepen kon bijbouwen. Deze capaciteit van de USA overtrof aan Duitse zijde ieders verwachtingen. Het Duitse plan klopte niet meer. De overbrenging van USA-troepen ging nietttegenstaande de massale torpederingen onverminderd door. Ze kwam zelfs in de perspectivische versnelling. De Amerikanen aanvaardden zelfs de dienstplicht. Iedereen bleek op te komen voor zijn nummer. Hoe meer er bijgebouwd werd, hoe meer lichtingen direct werden verscheept. Afgeladen schepen, zonder ophouden. Er zat geen oefenpauze meer tussen en schepen werden zelfs in volle vaart ter zee afgebouwd en opgewerkt.

De operatie die de Duitsers in maart opzetten, ging uit van één alles verpletterende artillerie-klap. Paniek zou de Franse infanterie verlammen. Er zou muiterij komen, zoals destijds bij Verdun in 1916. Dan zou Duitsland de Fransen in een verpletterend landoffensief kunnen vermorzelen nog voordat de eerste USA-infanterist de laars op Franse bodem zou kunnen zetten. In begin juli zag het er op het eerste gezicht naar uit, dat dat zou lukken. De wapenstilstand zou in die maand een feit zijn, dacht Spa. Maar de USA zond buiten iedere verwachting reeds vanaf die maand *millioenen* verse soldaten naar zieltogend Frankrijk. De USA had al vanaf maart in een revolutionair gestandaardiseerd

programma zijn aanbouw van gemilitariseerde koopvaardijschepen, inbeslaggenomen neutrale koopvaarders en gecharterde vrachtvaarders tezamen met troepentransportvaartuigen exponentieel in de versnelling gebracht. Een armada. Van de inleidende exercities en oefeningen werd afgezien. De troepen werden volledig uitgerust geëmbarkeerd. Gelijktijdig werd de grootschalige productie aangevat van het nieuwste oorlogstuig. Buiten de oplevering van oorlogsbodems om. Die in convooivaart de troepenschepen veilig overbrachten, als ging het om lijndiensten van locaalspoorwegen. Verder had het in korte tijd een groot aantal nog ongeoefende divisies vrijwilligers uit de grond weten te stampen. Die werden nu met de reeds geoefende troepen overgebracht: de Fransen moesten ze maar de kneepjes van de loopgravenoorlog bijbrengen. De USA keek nu niet meeer op een dollar of een gesneuvelde. Het was getart. Het zette op alles of niets in. De USA was wel heel laat geallieerde geworden van het uitgeputte Britse en Franse Rijk, naar aanleiding van die onbeperkte duikbootoorlog die Ludendorff pas effectief had kunnen ontplooien medio 1917.

Maar anders dan de Duitsers veronderstelden had dat niets te maken met een existentieel gebrek aan strijdvaardigheid bij de Amerikanen. De Amerikanen hadden gewoonweg niets te maken willen hebben met het hautaine avondland. Zij achtten dat corrupt, decadent en onbetrouwbaar. Nu Duitsland niet had nagelaten om de USA te beledigen kon het zijn klappen krijgen. De onbeperkte duikbootoorlog kon niet goed georkestreerd worden vanuit Kiel. De draadloze radiogramverbindingen werden steeds weggedrukt door atmosferische storingen en de ondergrondse telefoon- en telegraafkabels waren natuurlijk na het Zimmermann-incident afgekapt. Verder moesten de *U-boote* lange vaarten ondernemen vér van hun operatiebases. Ludendorff had daarvoor de nieuwste *Schnorkel-U-Boote* moeten kunnen inzetten. De oplevering daarvan in operatievaardige toestand was echter aanmerkelijk verlaat. De buiten verwachting snel arriverende massa Amerikaanse soldaten was fris, vol heldenmoed en van de beste wapens voorzien. De Duitse soldaten hadden al drie jaar in de moordende loopgravenoorlog gezeten. Ze waren aan het eind van hun Latijn.

En nu nog weer een nieuwe vijand van deze omvang, met deze bravoure, terwijl steeds nieuwe transportschepen aanlandden. Met vrachtwagens, vlammenwerpers, tankjes, mobiele communicatie-apparatuur die makkelijk te installeren was. Vanaf augustus 1918 trokken de Duite infanteristen zich allengs terug, wel in gesloten gelederen, maar vaak zonder dat daartoe bevel was gegeven. Het leek er nu op dat de Duitse soldaat zélf vatbaar werden voor muiterij. Ludendorff begon in te zien dat Duitsland nooit kon zegevieren. Hij wilde een wapenstilstand. Als de Generale Staf die niet officieel zou hoeven aan te vragen. Dat was Ludendorffs occupatie. Hij vergat dat dat een middel was tot een verder gelegen doel. Het middel zelf werd een doel. Hoe te zorgen dat de burgers van alles de schuld kregen? Waarom dat wenselijk was, wist Ludendorff op den duur zelf niet meer zo precies. Arglist en heimelijkheid werden tot geconditioneerde reflexen in de opperste bevelvoering.

II.5.1.6 De militaire paranoia systemisch voor het Duitse rijk

Militairen vertrouwden elkaar niet meer. Burgers hadden ze nooit vertrouwd. De burgers vertrouwden nu de militairen evenmin. Want die hadden steeds bedrog gepleegd op grote schaal. Paranoia werd een basale karaktertrek van het opperste regeringsgezag. Gröner wilde dat spelletje niet voortzetten. Als het veldleger inderdaad verslagen was, moesten de generaals hun

verantwoordelijkheid nemen. Was dat niet zo, dan was doorvechten een optie, maar daarvoor had hij gegevens nodig. Die kreeg Gröner maar niet. Hij werd niet vertrouwd door de harde kern van Ludendorffs achtergebleven entourage. Die kern had een eigen scenario. Die kern zou de opperofficieren leveren voor de *Blitzkriege* van het Derde Rijk. Die kern zou stelselmatig de burgerregering van Duitsland essentiële informatie blijven onthouden. Dat zou een van de belangrijkse precondities zijn om Hitler en de zijnen in 1933 aan de macht te brengen. Het leger zou nimmer zijn status van staat in de staat, die het in 1916 van Ludendorff had verkregen opgeven. Tot aan het bittere einde van 1945. Het leger had ook veel te veel intern te verbergen om deze status op te geven en zich te schikken aan een gezag dat parlementaire verantwoording moest dragen.

Want Hindenburg en Ludendorff hadden het Duitse Volk en de Keizer steeds tegen beter weten in vanaf 1916 de eindzege gegarandeerd. Deze blamage van een overgave wilden zij daarom laten dragen door het burgerlijk kabinet. Vanaf oktober 1918 was de politiek van Ludendorff daarop gericht. In september was Ludendorff, zoals hierboven weergegeven, psychisch ineengestort. Hij zag de oorlog niet meer zitten. De oorlog moest hoe dan ook beëindigd worden. Meteen. Ongeacht de voorwaarden. Hij hoopte de Duitse socialisten in te zepen met het vernederend verzoek om vredesonderhandelingen. Daartoe schoof hij Prinz Max Von Baden naar voren. Die was altijd al tegen de oorlog geweest. Hij was, vond Ludendorff, echt een willoos werktuig, een ledepop. Die kon je alles wijsmaken. Hij ried ook iedere officier aan dat te doen. Von Baden wist wel, waarop Ludendorff uit was. Van Baden speelde niet mee. Hij wilde niet de staatsman zijn die de ondergang van Duitsland zou aanvragen.

Het siert hem echter niet, dat hij dat vervolgens graag doorschoof aan de al genoemde Friedrich Ebert. Die doorzag helemaal niet in welk vergiftigd aas hij beet. Hij dacht dat hij nu eindelijk eens een sociaal zekerheidsstelsel zou kunnen opbouwen in de Volksrepubliek Duitsland. Dat was zijn primaire doel. Die wapenstilstand was bijzaak. Even slikken, en dan weer verder, het morgenrood tegemoet. Hij geloofde dat bij de vredesonderhandelingen Duitsland, als gloednieuwe volksrepubliek, op voet van gelijkheid met de andere staten behandeld zou worden. Hij dacht dat Wilson dat had toegezegd. Hij dacht verder dat Duitsland er mee zou kunnen wegkomen door te stellen dat, tengevolge van de constitutionele veranderingen die Max von Baden had geïntroduceerd, Duitsland geen verantwoording meer droeg voor alle leed en oorlogsschades die het had toegebracht. Dat waren Keizer en zijn camerilla geweest. Maar niet de socialisten. Vooral in dit opzicht gewaagde Ebert van een gebrek aan werkelijkheidszin.

II.5.1.7 Friederich Ebert als slachtoffer van de militairen

Ebert was op dat moment ernstig ziek en gedeprimeerd. Hij had zijn zoon voor Duitsland verloren. Nú, op dit moment, in november 1919, zag hij in dat dat verlies niet alleen nodeloos was geweest, maar zelfs geleden was voor een verkeerd regiem. Dat inzicht had hem dan wel erg laat beslopen. Hij had immers *con amore* in 1914 voor de oorlogscredieten gestemd. Met ontroering had hij met zijn compatriotten de Keizer de hand geschud in de blauwe zaal van diens paleis. De Rijksdag was naar het keizerlijk stadspaleis gekomen, de Keizer was niet in de Rijksdag gekomen. Dat was tekenend. De Keizer had de rijksdagleden als het ware laten antichambreren. Maar toen was de Keizer binnengekomen, bijna dansend, met lichte passen, glimlachend tegen de verblufte sociaaldemocratische afgevaardigden. Hij had ze vriendelijk toegesproken, zonder snauwerige *Potsdamer Ton*. De Keizer had gezegd nu geen partijen meer te kennen, alleen maar Duitsers. Hij had

de afgevaardigden gevraagd om daarom met hem in te stemmen met een *Hoch* op *das Vaterland*. Dat hadden de sociaaldemocraten gedaan. Ebert óók. Zonder reserves. Ebert was overtuigd dat Duitsland door verbitterde vijanden was omringd. De oorlog was Duitsland opgedrongen. Het was een verdedigingsoorlog. Hij was er voorstander van dat alle politieke partijen de gelederen zouden sluiten en zich eendrachtig achter de Keizer zouden stellen: de *Burgfrieden*. Het blijft een raadsel hoe Ebert die gedachte van ultieme zelfverdediging kon rijmen met de ongeprovoceerde inval in neutraal België en tal van bedreigingen van het neutrale Nederland. Maar hij deed het. En Troelstra, de leider van de SDAP in Nederland, kon dat toch billijken. Het was een volstrekte miskennning van de socialistische internationale solidariteit die de *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* altijd had gepromoot. Maar het blijft óók een raadsel, waarom Troelstra daarin zich niet blijvend distantieerde van de Duitse zusterpartij. Integendeel, tot aan zijn dood zou Troelstra zich daarop blijven oriënteren. Tot schade van de SDAP. Die te Duits werd dan dat ze in Nederland tot het regeerkasteel kon worden toegelaten. Dat odium bleef deze partij met zich meezeulen, ook in de dertiger jaren.

Ebert had in juli 1914 de Duitse regering vrijwel onbeperkte volmachten gegegeven. Zoals bijna zijn hele fractie. Pas in 1917 was hij van de hoera-stemming teruggekomen. Ook hij leed aan de “Spaanse Griep” die destijds epidemisch was, een soort van longenpest die alleen al in Europa twintig millioen slachtoffers eiste. Hij nam het kanselierschap op zich. Maar ook hij wilde nog geen wapenstilstand aanvragen. Want dan zou hij niet meer terugkunnen. Ook Ebert wilde eerst onderzoeken wat de defensieve kracht van leger en vloot nog was. Doorvechten bléef ook voor deze socialist een optie. Net als voor Gröner. Hij zag niet in, dat dat na de smadelijke vlucht van de Keizer zinloos was geworden. Hij dacht dat de Duitse wapenstilstandsdelegatie nog echt zou kunnen onderhandelen. Hij veronderstelde dat Wilson daarop wel zou toezien. Zijn probleem was verder dat hij in de eigen gelederen geen experts telde die de ingewikkelde staatstaken konden overzien en uitvoeren. Hij wilde echter eigenlijk niet buiten het socialistische kamp werven. Daar scholen eigenlijk alleen maar verkapte vijanden van hem en zijn rode makkers.

Hij zag niet in dat twee sociaal-democratische compatriotten blind ambitieus waren en streefden naar ongebreidelde macht: Philipp Scheidemann[103] en Gustav Noske[104]. Ebert zou van beiden verschrikkelijke last gaan krijgen. Scheidemann wilde eigenlijk president worden van de nieuwe Volksrepubliek Duitsland. Scheidemann was verschrikkelijk ambitieus, blind voor eigen tekortkomingen. Ongeduldig, licht geraakt. Hij kon Ebert niet zetten. Die man was een benauwde middenstander. Geen visie, geen gevoel voor perspectieven. Geen man van de daad. Toen Ebert op

[103] 1865-1939. Hij was steeds lid geweest van de *Soziaaldemokratische Partei Deutschlands* (SPD) en gold als vertegenwoordiger van het midden. In 1003 werd hij rijksdagafgevaardigde. Hij gold als een aalgladde opportunist en kreeg weinig waardering. Hij was een goed spreker, maar koos eigenlijk nooit positie in de partij. Niemand wist of hij nu voor een echte revolutionaire aanpak was buiten de partijkaders om en dus, eventueel, met voorbijgaan en omverwerping van de representatieve democratie, – een tijdelijke dictatuur van het proletariaat eventueel met geweldpleging en burgeroorlog, of dat hij de geleidelijke weg wilde gaan van een staatkundige herziening van de constitutie van Duitsland via wetgeving. Ebert was hartgrondig voorstander van het laatste. Maar, zoals ook Troelstra dat in Nederland steeds deed, Scheidemann hield in dit opzicht zijn kruit droog en zijn reserves vóór zich. Ebert werd na het heengaan van de partijleider Ferdinand August Bebel de leider, ook al was hij niet zo meeslepend, niet zo intellectueel en zo handig als Scheidemann. Men vond Ebert veel meer een man uit één stuk, betrowbaar, degelijk en niet zo'n groot ego. Ebert was zes jaar jonger. Hij hield Scheidemann aan als secundus, maar gaf hem nauwelijks ruimte. Ebert en Scheidemann kregen dus flink de pest aan elkaar, ook al, omdat Ebert intern zich nogal dictatoriaal ontwikkelde. In de novemberdagen waren ze elkaars vehemente concurrenten. Scheidemann werd in februari de eerste minister-president van een kabinet onder de Weimarer Republiek, Ebert rijkspresident. Ebert wilde de vredesregeling van Versailles, hierna uitvoerig besproken, nauwgezet nakomen na ratificatie. Scheidemann niet. Dat leidde intern en extern tot de ene botsing na de andere. Scheidemann moest aftreden in 1919. Hij werd door extreem-rechts als landverrader geafficheerd, ook al, omdat hij het nog steeds krachtige militarisme van staatswege probeerde te bestrijden. Hij werd burgemeester van Kassel, zijn geboorteplaats. Maar geliefd was deze al te flexibele man niet. Op hem werd meer dan één aanslag gepleegd. Hij moest na Hitlers machtsovername in 1933 naar Denemarken vluchten. Zie: Z.R.Dittrich, *De man die de Republiek uitriep, Philipp Scheidemann (1865-1939), Duits politicus,* opgenomen in de serie: 14-18, De Eerste Wereldoorlog, a.w., Vol. 5, pp. 1649-1650. Scheidemann heeft altijd betoogd dat hij de republiek wel moest uitroepen om Karl Liebknecht, zijn eeuwige opponent in de SPD, vóór te zijn. Er waren weinigen die dat geloofden.

[104] 1868-1946. Hij was lid van de SDP. Alszodanig lid van de Rijksdag. Hij voelde veel voor de Rijksdefensie. In november 1918 werd hij door Rijkskanselier Max van Baden benoemd tot militaire gouverneur van de marinehaven te Kiel. Deze functie bestond nog niet, maar was voor Noske ontworpen om hem een onderhandelingspositie te geven tegenover de muitende marinesoldaten en het marinepersoneel van de Hochseeflotte. Hij wist de matrozen op handige manier te kalmeren, omdat ook hij vond dat de admiraliteit de Duitse vloot wilde gaan inzetten voor een doelloze slag tegen de Britse *Homefleet*. Dat kon op dat moment geen enkel strategisch doel meer dienen daar Ludendorff had erkend dat een overwinningsvrede er niet meer in zat. Noske beëindigde de stakingen en herstelde de discipline. Noske werd voorzitter van de soldaten- en matrozenraad en kon de zaak dirigeren naar rustiger vwaarwater. Zie: Jörg Berlin, *Stormvogels uit Kiel, De matrozenopstand in Kiel en het begin van de novemberrevolutie in Duitsland (29 oktober-7 november 1918),* opgenomen in de serie: 14-18, De Eerste Wereldoorlog, a.w., Vol 5, pp. 1638-1642. Nu werd Noske tot zijn immense vreugde lid van de Raad van Volkscommssarissen onder leiding van Ebert. Hij kreeg daardoor een schijnbare machtspositie, waarbij de *Oberste Heeresleitung* hem als gesprekspartner aanvaardde en voorgaf hem te respecteren. Noske dacht macht te bezitten die hij eigenstandig kon inzetten. In wezen was hij, net als Ebert, een marionet in de handen van Gröner, die zich wijselijk als regisseur op de achtergrond hield. Hij legde nu contact met diverse commandanten van de private Vrijkorpsen die strikt monarchisch waren, waaronder de generaals Von Maercker en Luttwitz. Die pakten de onervaren Noske volledig in. Noske ging met de generaals de socialistische burgerwachten bestrijden en de Spartakusbund. Dat ging zeer bloedig. Watt, *Het einde van een Keizerrijk*, a.w., pp. 175-217. Noske werd minister van Defensie in het kabinet-Scheidemann, maar was daarin volkomen vervreemd geraakt van de SPD. Hij begon alvast met de opbouw van de *Reichswehr*, het nieuwe Duitse veldleger van honderdduizend man. Maar achter zijn rug zwoeren de generaals al tegen Noske samen. Bij de staatsgreep te Berlijn door Kapp bleek, dat de Reichswehr niet bereid was voor het kabinet-Scheidemann in te staan; Von Seeckt, de nieuwe chef-staf, kwam dat Ebert en Noske vertellen. *Reichswehr schiesst nie auf Reichswehr*, aldus Von Seeckt, want delen van de Reichswehr stonden achter de staatsgreep van Kapp. Noske, die geen steun kreeg van het leger, moest aftreden. Binnen de SPD had hij ook afgedaan. Hij werd president van de provincie Hannover. Zie de apologie van Noske: *Von Kiel Bis Kapp; Zur Geschichte Der Deutsche Revolution*, Herdruk door uitgeverij Trieste Publishing, Victoria. Australië, 2018, ISBN 978-0649-208418. Zie voorts: Z.R.Dittrich, *Wegwijzer naar Weimar, De hergroepering van de Duitse politieke partijen eind 1918 en de resultaten van de verkiezingen op 19 januari 1919*, opgenomen in de serie: 14-18, De Eerste Wereldoorlog, a.w., Vol 5, pp. 1680-1684.

9 november mistroostig zijn aardappelsoep zat te lepelen in de kantine van de rijksdagafgevaardigden, zag Scheidemann zijn kans schoon. Hij zat aan een ander tafeltje Ebert te bespieden, die zuchtend zijn vork opnam om aan de tweede gang te beginnen. Scheidemann sprong op, rende door de couloirs naar de leeszaal op de derde verdieping, opende op de noordhoek een zijraam, nam plaats op de hardstenen dorpel en riep de Duitse Republiek uit. Daverend gejuich bij de samengedromde menigte[105]. Voldaan ging Scheidemann terug naar zijn eettafeltje. Maar hij had nog geen lepel soep naar binnen of de toornende gestalte van Ebert rees boven hem uit. Had Scheidemann daar waarachtig de Republiek uitgeroepen? Alsof het niks was? Was hij gek geworden? Dat was immers een zaak voor de nieuwe volksvertegenwoordiging! Die moest nog bijeengeroepen worden? Maar Scheidemann trok zich geen barst van Ebert aan. Hij had nooit kunnen verkroppen, dat hij steeds naast Ebert de tweede viool had moeten spelen. Hier was zijn kans! Hij ging zich niets meer aantrekken van de partijdiscipline van de *Sozialdemokratische Partei Deutschlands***,** wat dacht die beroerde partijdictator wel? Hij was maar een mislukte boekhouder zonder staatkundige inzichten en principe. Hou Scheidemann even in het achterhoofd. Want de weg die hij bewandelt is de Nederlandse socialistische voorman Pieter Jelles Troelstra aanstonds een voorbeeld. Ook hij gaat, denkt hij, buiten de partijkaders om, de Nederlandse volksrepubliek uitroepen. En dan aansluiten bij de Duitse Volksrepubliek. Nederland zal er nachten van wakker liggen[106].

Inmiddels had ook Karl Liebknecht op de Gendarmenmarkt vlakbij ook een Radenrepubliek uitgeroepen[107]. Ook hartstochtelijk omvaamd door een rellerig proletarisch publiek. En wellicht zijn

---

[105] Zie voor de scène tussen Ebert en Scheidemann: Watt, *Het einde van een keizerrijk*, a.w., pp. 147-149. Scheidemann heeft later een trucagefoto laten maken van hemzelf, in grijze frak staande in een raam terwijl hij met gebalde vuist iets uitroept. Hij beweerde dat deze genomen was op de 9e, toen hij zijn démarche deed in de Rijksdag staande op het raamdorpel. Maar de foto laat zien, dat dat onmogelijk het geval kan zijn: de raampartij heeft niet de hardstenen dorpels buiten de vensterbank waarop Scheidemann stond. Het raam zelf is ook voor de vensters van de Rijksdaggebouwen, het zogeheten *Wallotpalast* uit 1894 (naar de Frankfurter architect Paul Wallot) , veel te klein en Scheidemann staat binnen, zichtbaar vanaf de kniepartij. De zaak was, dat Scheidemann behoefte had aan illustraties voor de periodieke pers van zijn heldendaad. Ebert gaf echter de portiers van de Rijksdag order Scheidemann tot nader order niet meer binnen te laten. Ebert vermoedde dat Scheidemann zijn euvele staatsgreep zou willen voltooien en prentbriefkaarten daarvan in omloop wilde brengen ter meerdere eer en glorie van zichzelf. Scheidemann heeft daarom zich laten fotograferen in de beschreven pose in een zijraam van de oude Rijkskanselarij aan Unter den Linden. Maar later bleek er toch een foto te circuleren van de oorspronkelijke scène met Scheidemann balancerend op de buitendorpel van het enorme venster van de leeszaal van de Rijksdag tussen de karakterstieke zuilen waarop de raamtimpanon steunt. Niet op een balcon. Dat is aan die zijkant niet gegeven. Scheidemann, zich presenterend als de revolutionair van het uur, viel door de mand. Dat kwam zijn reputatie evenmin ten goede. Bij deze geënsceneerde foto hoort een geluidsopname op wasrol, waarop inderdaad de staccatosprekende stem van Scheidemann te horen is. Deze is ook veel later opgenomen ter gelegenheid van de verkiezingen in 1919. Scheidemann spreekt, alsof hij een menigte toeschreeuwt, maar het geldt een binnenopname wat door de eigenresonantie ook duidelijk hoorbaar is. De zinnen zijn te lang en hebben te ingewikkelde woorden dan dat Scheidemann dat allemaal, staande op die buitendorpel in wankel evenwicht, tegenover een uiterst rumoerig publiek van berekkelijk grote hoogte kan hebben uitgestoten. Zie de NDR-opname RADIO&TV 1918 Chronologie, : *Philipp Scheidemann ruft die Republik aus*, ndr.de/geschichte/chronologie/1918-Philipp-Scheidemann-ruft-die-Republik-aus.scheidemann100.html Op deze opname spreekt Scheidemann van "*Republik*", niet van "*Volksrepublik*". Zie Philipp Scheidemann*, Der Zusammenbruch, Zerfall und Niedergang des deutschen Kaiserreiches*, opgenomen in de serie: Reihe Deutsches Recich, Schriften und Diskurse, Severus Verlag: Hamburg, 2013, ISBN 10 978-3863-476328/ ISBN 13 978-386-3476328.

[106] Zie hieronder V.1.3. *Troelstra tracht een staatsgreep te plegen.*

[107] Die scène wordt regelmatig verward met die van Scheidemann, wankel staande op de buitendorpel van de leeszaal van het Rijksdaggebouw. Dat ziet men op de site van het *anne frank house*: *Novemberrevolutie: Duitsland wordt een republiek*. annefrank.org/nl/timeline/96/novemberrevolutie-duitsland-wordt-een-republiek/ Hier geldt dat Liebknecht door heel Berlijn trok, op zoek naar voldoende drommen publiek. Hij heeft dat uitroepen op meerdere plaatsen gedaan op de 9e novemer. Maar ook aan Unter den Linden tegenover het Zeughaus. Die op de Gendarmenmarkt trok de meeste aandacht en leidde meteen tot hevige schermutselingen tussen monarchisten, rechtsextremisten en Spartakisten of communisten. Liebknecht draagt steeds een open overjas, een flodderhoed en

er die dag nog wel meer republieken uitgeroepen in het Duitse rijk. Het was echt niet gek, dat Foch twijfelde aan de bevoegdheid van de reeds genoemde [108] Erzberger als leider van de Duitse delegatie naar de wapenstilstandsbijeenkomst. Ik kom aanstonds uitvoeriger terug op Erzberger, want hij speelt in deze toenemende verwarringen een grote rol. Uit misplaatste ambitie. Ook al. Als iemand die ten onrechte de indruk wekt alles onder perfecte controle te hebben. Wie was er nu eigenlijk aan de macht in Duitsland? Noske droomde van een positie van een *generalissimo*. Een militair dictator, dat leek hem wel wat. Hij zou die verlangens niet onder stoelen of banken steken bij de generaals die de *Freikörper* aan hem kwamen presenteren. Hij was best bereid even een staatsgreep te plegen. Ja, Ebert was klaar met deze twee rakkers: Scheidemann en Noske.

Beiden hadden geen bezwaar tegen een dictatuur, als zij dan maar de dictator waren. Te weten: de enige. Uiteraard duldden zij elkaar niet. De laatste, Gusav Noske, was al in de oorlogstijd altijd in de buurt van generaals geweest. Dat waren zijn helden. Deze generaals richtten al spoedig private weerkorpsen op, de zogeheten *Freikörper* of *Freikorpsen* . Die waren absoluut monarchistisch. Dus tegen de nieuwe volksrepubliek. Noske bewonderde hun discipline en vechtkracht. Toch was hij volkscommissaris voor defensie van de nieuwe republiek. Hij zwichtte echter voor hun ganzenpas en hun daverende *Badenweiler Marsch*. Dat is niet de geestesgesteldheid waarmee men een degelijke democratie opbouwt. Uit de gelederen van de *Freikörper* zou Heinrich Himmler later de prominenten voor zijn *Schutzstaffeln*, de SS, recruteren. De eerste, Scheidemann, was eigenlijk een gemankeerde acteur voor het volkstoneel. Gek op schijnwerpers. Een heldentenor. Een gemankeerde. Een van die beruchte *Leute die ihren Beruf verfehlt haben*, waaraan Bismarck zo vaak refereerde. Ebert bouwde een nieuw staatsstelsel op, bemensd door personen die van het parlementarisme niet zo veel moesten hebben. Daarom zou Hitler het zo zo makkelijk kunnen omverwerpen. Ebert werd de eerste president ervan. Een republiek, waarin hij eigenlijk zelf niet geloofde. Hij had die republiek liever aan anderen overgelaten. Maar nu hij er voor stond, ging hij er ook voor. Hij zou afgaan. Met waardigheid. Dat wel.

II.5.2 De Duitse wapenstilstandsdelegatie

II.5.2.1 Matthias Erberger de beroepsnetwerker

Inmiddels eiste het opperbevel hysterisch dat de delegatie die over de wapenstilstand moest onderhandelen onmiddellijk vertrok. Maar het hoofd daarvan moest eigenlijk benoemd worden door de Keizer of de kanselier, die nog steeds niet wisten wat ze moesten doen. Matthias Erzberger was iemand die zich chronisch onderschat voelde[109]. Hij was fractievoorzitter van de katholieke partij in

---

een bundel papieren waaronder het *kommunistisches Manifest* van Karl Marx. Het leidt tot een gelocaliseerde burgeroorlog, waartegen Freikorpsen met zware wapens optreden in naam van de regering. Welke die dan ook is, als het maar niet van de Spartakusbund is. Dit leidt tot de terreurstrijd van januari-februari in Berlijn, die de verhoudingen onherroepelijk verhardt. Zie de site van het Duitsland Instituut, *Novemberrevoluties en Spartakusopstand, Weimar Republiek: 1919-1933*, duitslandsinstituut.nl/naslagwerk.47/novemberrevoluties-en-spartacus-opstand, bezocht op 4 oktober 2021.

[108] Zie hierboven II.1.7. *Matthias Erzberger.*

[109] Matthias Erzberger (1875-1921) was in de Schwabische streek rond Buttenhausen geboren in de klein ambtelijke gezinskring van Joseph Erzberger, een postbode. Matthias was voorbestemd voor het onderwijzersambt aan een bijzondere, katholieke lagere school. Later legde hij het examen af in het staatsrecht en de economie in Freiburg. Hij richtte mede de Christelijke Vakvereniging op en werd een lid van de rooms-katholieke *Zentrumspartei* van Windthorst. Hij werd lid van de Rijksdag in 1903 en gold als een veelbelovend fractielid. Hij specialiseerde zich in de staatsfinanciën, koloniale politiek en de defensie. In 1914 was hij enthousiast voorstander van de deelname van Keizerlijk Duitsland aan de wereldoorlog en van de annexatoire politiek van de legerleiding zoals voorgestaan door Von Falkenhayn. Maar in 1917 wijzigde hij van inzicht door in te stemmen met de door de socialisten voorgestelde

de rijksdag. Hij werd daarom door de Pruisen met de nek aangekeken. Erzberger had zich helemaal van onderop op eigen kracht naar boven gewerkt. Hij stond voor géén gesloten deur. Hij gold als een extreem gladde. Eigenlijk als iemand die geen enkel principe had. Behalve dan: Erzberger vooruit![110] Bij recepties praatte hij charmant met zijn gesprekspartners, onderwijl naarstig rondkijkend over hun schouders of er geen personen binnenkwamen aan wie hij méér kon hebben. Hij was een echte betweter, had inderdaad een encyclopedisch geheugen, maar ontzag zich niet anderen deswege in het openbaar te corrigeren. Dat gewaagde van arrogantie, gebrek aan omgevingsbewustzijn en de neiging veel te ver vóór de troep uit te marcheren. Een ideaal type van een zondebok. Dat werd Erzberger dan ook. Hij werd door extreem rechts in na-oorlogs Duitsland geïdentificeerd met een eerloze overgave. Een hielenlikker die mogelijke meerderen of mogelijke machtige pleitbezorgers

---

vredesresolutie in de Rijksdag: Duitsland zou de oorlog nimmer in een overweldigingsvrede kunnen winnen. Een *Verständigingsfriede* met de westelijke geallieerden was het ultiem haalbare; België zou nimmer ingezet kunnen worden als vuistpand. Erzberger was voorstander van gematigde oorlogsdoelen, zoals onderschreven door de meerderheidssocialisten van de *Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, de *Fortschrittspartei* en de rechtse *Zentrumsdemokraten*. Sedert 1917 was Erzberger mordicus tegenstander van de zogeheten onbeperkte duikbootoorlog die hij in 1916 nog als een adequaat strijdmiddel had aanvaard ter beheersing van de transatlantische aanvoerroutes ten behove van Groot-Brittannië. Erzberger intrigeerde nu tegen de door hem als zwak ervaren rijkskanselier Von Bethmann Hollweg, die hij voordien had gesteund en trachtte de ex-rijkskanselier Bernhard von Bülow, Duits ambassadeur te Rome, in diens plaats te krijgen, ook al werd wijd aangenomen dat Von Bülow mede aansprakelijk was voor de verwijdering tussen Keizerlijk Duitsland en Groot-Brittannië tot aan 1905, een van de grotere oorzaken voor het ontstaan van de Eerste Wereldoorlog. Erzberger slaagde erin Von Bethmann te doen vallen. Hij had echter niet voorzien dat Ludendorff erin zou slagen de kanseliersbenoeming volledig aan zich te trekken namens de *Oberste Heeresleitung* na juni 1916. Ludendorff manoeuvreerde de onbekende en volslagen incompetente George Michaëlis voor Von Bethmann in de plaats en had daarna eigenlijk het kanseliersambt in zijn zak. Ludendorffs hooggestemde *totaler Endsieg* kwam nu als enig aanvaardbaar oorlogsdoel in de plaats. Daarmee waren alle kansen voor voor Duitsland gunstige vredesonderhandelingen definitief verkeken. Om de rechtervleugel van de *Zentrumspartei t*e overtuigen van de noodzaak van hernieuwde vredesonderhandelingen, lekte Erzberger op 23 juli 1917 ter gelegenheid van een besloten diplomatieke conferentie een geheim memo van de Oostenrijkse minister van Buitenlandse Zaken Graaf Otto Czernin, gericht aan keizer Karl, aan de pers. Czernin zette daarin uiteen dat en waarom Duitsland en Oostenrijk-Hongarije de oorlog niet meer konden winnen. En voorts dat Oostenrijk-Hongarije een aparte vrede moest sluiten met de westelijke geallieerden. Dit bericht kwam onmiddellijk terecht bij de entente-mogendheden, de geallieerden, die daarop alle vredesonderhandelingen staakten. De rechtse partijen in Duitsland namen aan dat Erzberger deze nota met dat oogmerk had laten lekken. Hij gold daarna als landverrader. In oktober 1918, toen Von Hertling plaats maakte voor Max van Baden kwam Erzbergers kans. Hij kreeg op 3 oktober de rang van staatssecretaris, beoogd delegatieleider van een wapenstilstandsdelegatie voor keizerlijk Duitsland. Op 6 november kon hij als zodanig officieel optreden. Hij zou instemmen, zonder al te veel wijzigingen, met de wapenstilstandsvoorwaarden van Foch. Daarna werd hij in het kabinet-Scheidemann minister van Sociale zaken en Werkgelegenheid. Hij deelde de inzichten van de minister van Buitenlandse Zaken, Graaf von Brockdorff-Rantzau, dat het vredesverdrag van Versailles van juni 1919 geparafeerd moest worden en loyaal geratificeerd. Ook hij meende, net als Von Brockdorff, dat via de Volkenbond Duitsland alsnog de scherpe kantjes uit de vredesregelingen zou kunnen tillen. Maar Duitsland werd niet toegelaten tot de Bond. Sedertdien gold Erzberger bij extreem rechts als verrader van Duitsland. In de *Reichstag* werd hij steeds meer zwart gemaakt en kwam in politiek isolement, vooral door de drijverijen van Karl Helffrich, een voormalige keizerlijke vicekanselier. Erzberger kreeg een motie van wantrouwen aan de broek. Hij trad af. Hij legde zich nu als rijksdaglid toe op de financiën en zocht naar ontwarring van de kluwens der herstelbetalingen die Duitsland opgelegd waren bij de vredesregeling. Hij werd vice-kanselier in het kabinet Gustav Bauer en minister van Financiën. Hij voerde de rijksinkomstenbelasting in en de centrale afdracht van de bedrijfswinstbelastingen, waardoor de fiscale druk op het bedrijfsleven toenam. Erzberger moest diensvolgens in 1920 aftreden. Op 25 augustus werd hij tijdens zijn vacantie in het Zwarte Woud door rechts-extremisten vermoord. Zie Erzbergers autobiografische aantekeningen *Erlebnisse im Weltkrieg,* Uitgeverij: DOGMA Oldenburg, Paperback 2012, ISBN 978-395-4545-16; herdruk Salzwasser Verlag Gmbh, Paderborn, 2014, ISBN 978-38460-98219

[110] Konrad Kwiet, *De manipulator van het midden, Matthias Erzberger (1875-1921), Duits politicus*, opgenomen in de serie: 14-18, De Eerste Wereldoorlog, V Vols., uitgeverij: Amsterdam Boek, Amsterdam: 1976, Vol 3, pp. 1030-1031. Alsmede: *Matthias Erzberger 1875-1921, Politiker*, in LEMO Lebendiges Museum Online, dhm.de/lemo/biografie/biografie-matthias-erzberger.html geraadpleegd 29 september 2021. Erzberger was bewust indiscreet, leidde schandaalonthullingen en hetzes, en was berucht om zijn politieke intriges.

zonder verwijl schaamteloos naar de mond praatte. Zonder remmingen hun bottines poetsend. Speurend naar nog hogergeplaatsten.

Waren die er, dan schudde hij zijn gesprekspartners gehinderd van zich af, opende de armen en begroette de nieuwkomers chalereus alsof hij de hele tijd juist op hen had staan wachten. De koning in het netwerken. Wie voor hem werkte kreeg al gauw het gevoel dat hij werd misbruikt. Erzberger liet op zijn weg naar boven ook iedereen vallen die hem wellicht moeilijkheden zou kunnen opleveren. Hij kon zich snel op ieder terrein inwerken, maar had nooit een intrinsieke verbondenheid met een onderwerp, een inhoud, een stelsel van normen. De ene dag kon hij kopspijkers verkopen, de andere pindakaas en de volgende reclame maken voor de leus dat kopspijkers en pindakaas verboden goederen moesten worden. Ludendorff had de aandacht op hem gevestigd omdat hij bij uitstek een man was, aan wie men graag de schuld geeft. Hoe hij het voor elkaar kreeg is niet duidelijk, maar om Erzberger hing de walm van omkoopbaarheid. Hij meldde zich nog bij Von Baden. Hij zei dat hij was benoemd door de keizer. Dat was niet zo. De keizer – hoofd der Lutherse Rijkskerk -- háátte katholieken en vooral Erzberger. Hij vond hem een glibberige opportunist. Maar de keizer zat al in Spa. Hij was telefonisch opzettelijk onbereikbaar, anders had Erzberger toch wel problemen gerkregen.

Want hij had het idee dat hij een blanco mandaat had. Dat had de keizer hem nooit toevertrouwd.

II.5.2.2 Een radiogram aan Zwitserland om een wapenstilstand aan te vragen

Op 5 november zendt Hindenburg een in morse gesteld radiogram uit gericht tot de Zwitserse regering te Bern, met het verzoek om een wapenstilstand aan te vragen bij Wilson.[111] Dat wordt onderschept vanaf de Eiffeltoren. De Fransen ontgaat niet, dat de Duiters nu méér vragen dan op 6 oktober door Max van Baden werd gedaan. De Duitsers zijn nu niet meer zo vaag en vrijblijvend. Ze noemen de technische term “wapenstilstand”. De korporaal Maurice Hacot[112], dienstdoend op het radiografisch station, meldt het aan kolonel Ferrié. Het bericht is gecodeerd, die code is makkelijk te breken. De taal is Frans. De term is: *armistice.* Dus: een verzoek van militairen een vijandelijke militairen: wat moet er gedaan worden om een staakt-het-vuren te verkrijgen? Waar kan men de condities, de duur en de plaats of het geldingsgerbied ervan bespreken?

Dat is niet de opdracht die Von Baden aan Erzberger gegeven heeft: die ging over de wijze waarop Wilson dacht dat de vrede hersteld zou kunnen worden. Vrede, dat is een blijvende toestand van

---

[111] Zie voor een breed perpectief van de onderhandelingstrajecten ook: het overzichtsartikel van Hans Andriessen op de website van HISTORIEK, Online Geschiedenismagazine, *Het verdrag van Versailles en de Duitse herstelbetalingen*, laatste update; 4 december 2010, bezocht op 15 september 2021, www.historiek.net/het-verdrag-van-versailles-en-de-duitse-herstelbetalingen/44977/

[112] Maurice Hacot, 1896-1976. Hij was electricien, een nieuw beroep in het leger. Hij was gestationeerd als korporaal van de verbindingen bij het radiotelegrafisch station op de Eiffeltoren. Tot zijn verbazing kreeg hij op 5 november 1918 om 06.00u in de ochtend een morseboodschap *en clair* vanuit het Duitse Hoofdkwartier te Spa. De letterlijke morse tekst was: “*Allô Eiffel, Allô Eiffel, vous entendez? Ici GQG (Grand Quartier Général, toevoeging GAMS) Allemand de Spa. Nous désirons entrer en relations avec vous en vue de pourparlers sur un éventuel armistice*.” Hacot wist niet goed wat ermee te doen. Hij wachtte totdat het stuk formulier waarop hij de seinen had neergekrabbeld was doorgegeven aan de ultieme superieur over de radiostations in Parijs, kolonel Ferrié. Zie François Debergh/André Gaillard, 1918, *Les chemins de l’armistice*, Uitgeverij : Éditions France-Empire, Fenixx, Paris, 1968, pp. 129, 266, 331. Na de ontvangst van het verbijsterende signaal vanuit Spa duurde het geruime tijd voordat Foch overtuigd was van de authenticiteit van oorsprong en intellectuele inhoud. Zie hoofdstuk 11 (ALLO EIFFEL? ICI, SPA!) In hoofdstuk 12 wordt het gehele drama over deze verdere transmissie over lagere afdelingen uiteengezet onder de kop: ARRÊTER, NE PLUS TIRER! Al die tijd gaat uiteraard het moorden onverdroten voort over het westelijk front.

geweldsschorsing tussen soevereine mogendheden. *Réstauration intégrale de la paix*, heeft Von Baden gezegd. Dat is een burgerlijke aangelegenheid. Hier, in dit morsebericht, is de Duitse generale staf aan het woord. Maar op 5 november vraagt dat hoofdkwartier al, wáár de geallieerden hun linies willen openen om een delegatie met dat doel – het aanvragen van een wapenstilstand -- door te laten.

De geallieerden concluderen: de Duitse militairen hebben haast, heel veel haast. Ze overleggen koortsachtig: dit bericht moet naar Washington dóórgeseind worden door Bern, daar moet het door de Zwitserse ambassade worden gedecodeerd, dan moet het naar Wilson. Die moet reageren. Daar pleegt die man lang over te doen. De geallieerden hebben Wilson erom vervloekt. Maar nu komt het goed uit. De geallieerden hebben nu op Wilson een voorsprong in tijd. Ze kunnen wellicht de wapenstilstandsonderhandelingen naar zich toetrekken.

Ze kunnen, in schijn op het verzoek van de Duitsers, alvast antwoorden dat zij hun linies zullen openen bij Buironfosse, juist iets onder de daar een noordelijke bocht makende Aisne, in het loopgravenstelsel dat de weg kruist van Haudroy naar La Capelle. Als de Duitse delegatie die weg neemt, met een automobiel met witte vlag, dan zullen zij door Franse offieren begeleid worden naar de villa Pasques te La chapelle[113]. Daar zullen gevolmachtigde Franse officieren hen opwachten. Die zullen hun mandaten tonen. De Duitsers moeten ze ook kunnen overleggen. Wie zal hun leider zijn? Onmiddellijk is het antwoord: Matthias Erzberger, gevolmachtigd staatssecretaris voor het *Auswärtiges Amt*. De Duitsers denken dat ze communiceren met vertegenwoordigers van Wilson.

Dat is niet zo. Maar dat zeggen de Fransen niet. Ze zullen daar gek zijn. Wat verwarring bij de vijand kan nooit kwaad. Komt Wilson achter deze misleidingsmanoeuvre, dan zeggen de Fransen dat er sprake was van discommunicatie. Misverstanden, mijnheer. We dachten dat ze iets aans ons vroegen. We wisten helmáál niet dat u óók met onderhandelingen over vredesherstel doende was. Had het ons toch gezegd! Dan hadden we deze vraag onmiddellijk aan u doorgespeeld, mijnheer de president! Maar ja, als u geheimzinnig doet, dan komen deze kortsluitingen makkelijk tot gevolgen. We betreuren het, maar wilt u dan verder in het vervolg met ons open kaart spelen? We zijn toch verbondenen? Jammer hoor!

II.5.2.3 Verwarring bij de Franse legerleiding

[113] De Villa, gelegen aan de route d'Hirson heeft op de zuil van het linkerportaal een herdenkingsplaquette. Tekst*: Le 7 Novembre 1918 les parlementaires Allemands ont reçu dans cette maison les instructions du Maréchal Foch leur ayant èté notifiées par le Commdant de Bourbon Busset de l' E.M. du Général Debeney 6-IX-1955.*Over de motorkappen van drie militaire Mercedes Benz-voertuigen hadden de de Duitsers witte vlaggen gehangen conform afspraak. Bij Haudroy werd met bugel het signaal doorgegeven het vuren tijdelijk te staken door de korporaal Pierre Sellier. Tien minuten later gingen de linieversperringen open, via inderhaast aangebrachte hekken die de ijzerdraadkluwens onderbraken tussen de loopgraaffronten in de eerste linie. De delegatie liet zich provisorisch visiteren en toonden *Kennkarte*. Erzberger, Oberndorff, generaal Von Winterfeldt, Korvettenkapitän Vanselow, de kapiteins Von Helldorff en Geiger maakten zich kenbaar. Men reed hen door in Franse wagens naar Villa Pasques, waar in de salon de verdere route werd opgegeven. Men zou Foch ontmoeten, maar op een vooralsnog onbekende plaats, de bagages en diplomatieke koerierstassen werden overgeladen in vijf Franse stafauto's. De eerste stopplaats zou Homblières zijn bij Saint-Quentin, waar iets later de begeleider generaal Débény zou arriveren. Deze generaal kwam aan om 01.00u in de nacht van 8 november 1918. De grote salon van Villa Pasques is nu een museum met documentatie over de route, de opdrachten die gegeven werden aan de Duitsers en geschriften over de Frans-Duitse relaties. Erzberger moest terstond zijn geloofsbrieven overleggen aan Débény die ze doortelefoneerde aan Foch. Die had inmiddels menen te ontdekken dat aan Duitse zijde zich wéér een kanselierswisseling had voorgedaan, kennellijk was Ebert vervangen door ene Schluss. Dat gaf oponthoud. De verwarring duur tot 10 november.

Maar verwarring is er nu wel aan Franse zijde. Niet alleen gaat dit erg vlug allemaal, maar die Erzberger komt over iets anders praten dan waar Wilson mee bezig is. Erzberger zou komen voor vredesherstel, en dit is overduidelijk een beperktere aangelegenheid. Verder is uitgelekt dat de Duitse keizer doende is met een overleg met de koningin der Nederlanden. Dat Duitse mens heeft goede diensten aangeboden, te presteren in Den Haag. Hoe is dit verzoek om een *armistice* daarmee te rijmen? Zit Zwitserland er voor iets tussen? Maar waarom dan een ijlbericht in code aan Washington? IS er eigenlijk wel een Erzberger? Of is dat een code-aanduiding voor een commissie of een vreemd legertuig—bij de Duitsers kun je alles verwachten. Bemiddelt Zwitserland soms bij de aanschaf van een nieuw hels wapen? Is het hele bericht tóch weer een enigmatische boodschap over een plotsklapse aanval met allespenetrerend gas? De Fransen bladeren koortsachtig in de Duitse staatsalmanak. Die Erzberger bestáát. Maar die vent is een katholieke rijksdagafgevaardigde. Hij heeft, zoveel is zeker, in verstandhouding gestaan met rijkskanselier Van Baden. Maar die wil hem inzetten voor vredesbesprekingen. Niet voor een *armistice*.[114] Dat is gek. De vent is een burger, wat weet hij van wapenstilstanden? Irritatie wekt vooral dat die Erzberger in een postscriptum uitdrukkelijk doet informeren of hij er zeker van zal kunnen zijn dat er niet geschoten zal worden op de plaats waar de linies doorkruist zal worden door zijn delegatie. Hij wijst op het belang van de humaniteit dat daartoe noopt[115]. Wat denkt de vent wel? Hier is vier jaar krankzinnig hard gevochten, op juist deze plaats. Veel hadden de moffen niet met de veelgeprezen humaniteit op in deze periode.

Bovendien: kan een generale staf een burger machtigen tot zulke verstrekkende afspraken? Heeft een burger *command responsibility* in de militaire hiërarchie? Heeft hij dan tijdelijk de generaalsrang? Hier speelt een rol dat de Fransen niets weten van de mateloze chaos in het Duitse rijk. Ze denken juist, dat de monarchie nog alles flink in de greep heeft. De keizer kan iedereen ineens generaal maken, zoals de paus iedereen kardinaal kan doen zijn. Het is gek, maar laten we eens kijken, wat hier uitkomt: misschien kunnen we de Britten een loer draaien, die houden we hier buiten. Die generaalsrang heeft Erzberger overduidelijk niet. Dat blijkt in de nacht van 6 op 7 november als hij bij de kruising van de loopgraven en die weg Houdroy/La Capelle aankomt. Hij moet uitstappen, toont zijn mandaat, opent de pelerine en ontdopt zijn hoofd van de zwarte bolhoed. Bent u een Duits generaal, vraag de Franse geleide-officier *le Capitaine* Busset uitdrukkelijk. Nee, zegt Erzberger.

Op de achtergrond kijkt de generaal Von Winterfeldt veelbetekenend fronsend toe. De afspraak was dat Erzberger overduidelijk doet uitkomen dat hij een *burgerlijke* missie volvoert. Géén militaire. Dat had Erzberger maar wat al te graag gewild, maar dat is hem juist met voordacht niet door

---

[114] Argwaan wekt, dat de Duitsers de lijst met gedelegeerden aanduiden met de zinsnede: “Le haut commandement allemand, sur l’ordre du gouvernement allemand …” Wat betekent dit? Hebben de Fransen nu te maken met een militaire delegatie of met een burgerlijke missie namens de Duitse regering? Komt die dan toch spreken over een integrale capitulatie? Is Erzberger nu vertegenwoordiger van *de Oberste Heeresleitung* of komt hij namens de Duitse regering? Is Erzberger wellicht gemilitairiseerd, dat zou ook nog kunnen. Men doet navraag. Antwoord komt dat dat de delegatie staat onder leiding van generaal der infanterie Erich Gustave Wilhelm Theodor Von Gündell. Die zit in Spa en houdt toezicht op de formulering van nadere wapenstilstandsvoorwaarden, blijkt. Dus een militaire zending? Op het allerlaatst wordt gemeld dat Erzberger de leider zal zijn, maar dat hij dat in zijn burgerlijke capaciteit zal doen, als minister ad hoc zonder portefeuille en alleen zolang de onderhandelingen gaande zijn. Zet hij zijn eindparaaf, dan keert hij terug naar Berlijn. De Fransen protesteren. Dat is tegen alle gewoonteregels en dat is ook niet in overeenstemming met het Landoorlogreglement-1907.

[115] “*Le gouvernement allemand se féliciterait, dans l’interêt de l’humanité, si l’arrivée de la délégation allemande sur le front des Alliés pouvait amener une suspension d’armes. Prière d’accuser réception*.”

Hindenburg aangeboden. Erzberger ging eigenlijk op 6 november onbevoegd naar Compiègne, met generaal-majoor Detlof Von Winterfeldt[116] als militaire waarnemer: de generaal moest in de gaten houden of Erzberger niet te moeilijk deed. Hij moest eigenlijk maar met alles instemmen wat de Franse opperbevelhebber, Foch, te berde zou brengen. Ludendorff had in oktober gedacht: als daar ellende van komt, is in ieder geval de generale staf niet aansprakelijk. Daarom had Erzberger geen instructie. Hij moest, zei Ludendorff, maar "zien wat hij er van maakte". Daar had Erzberger nooit mee moeten instemmen. Maar hij wilde een historische rol spelen op het wereldtoneel. Zo'n kans kreeg hij nóóit meer. Daarin had hij gelijk. Maar dat was dan ook het enige, waarin Erzberger gelijk had en kreeg.

II.5.3 De stapvoetse reis naar Compiègne

II.5.3.1 Een opzettelijke Franse vertragingsomleiding

Zijn delegatie werd, nadat de Belgische Ardennen met spoorvervoer was bereikt, overgeladen in Franse automobielen die opzettelijk langzaam reden en voortdurend stilstonden om de Duitsers ervan te doordringen wat voor immense schade zij hadden aangericht in het Belgische industriegebied en in de agrarische streken van Noord-Frankrijk. Busset laat de colonne weer hobbelend voortrijden door de frontzones van Noord-Frankrijk. Modder, kraters, verwoeste bossen, in puin geschoten dorpen en gehuchten. Men zwijgt. Men vordert langzaam. De Duitsers moeten een schuldgevoel krijgen. De bewoners zien de witte vlag, maar veel begrijpen ze er niet van. Een enkele roept als bij ingeving *salaud' allemands*! Daar blijft het bij. De Fransen ontzien Erzberger niet. Laat hij maar eens het te kwaad krijgen. Daarom staan ze heel lang stil bij noodkerkhoven.

Maar ook, omdat Foch overvallen was door dit plotselinge verzoek om een wapenstilstand. Hij wist eigenlijk niet welke voorwaarden hij moest stellen. Hij was afhankelijk van de andere geallieerden, waaronder de USA die Duitsland, anders dan Frankrijk, nog steeds niet wilde vernederen. De geallieerde regeringsleiders, Wilson voor de USA, Lloyd George voor het Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië, Clemenceau voor Frankrijk en Orlando voor Italië waren aan het ruziën, wat voor voorwaarden ze wilden stellen. Op ieder slakje leggen ze zout. Ze zijn alle afzonderlijk bevreesd voor hun kiezers. Alle hebben ze binnenkort verkiezingen in zicht. En ze hebben hun electoraat heel wat uit te leggen.

Ze kwamen er weer niet uit. Daarom reden de Franse vehikels zo langzaam. En daarom werd de ene panne na de andere georganiseerd. En werden nodeloze lunches en pauzes georganiseerd of het een pretuitstapje was. Men arriveerde op het stationnetje van Tergnier. Daar staat een trein. Maar nog niet onder stoom. Dan is er dit dan weer dat. Busset telefoneert zich in de wachtkamer een ongeluk, maar steeds heet het dat de baan niet vrij is. Uiteindelijk vertrekt de trein, maar ze staat onophoudelijk en lang stil op het traject. Aan de spoorverbinding wordt overduidelijk nog gewerkt, de schokken bij het nemen van wisseles verraden dat de aftakking helemaal nieuw is. Dat klopt ook.

II.5.3.2 De geïsoleerde locatie te Compiègne

[116] 1867-1940. Hij onderhield vanaf augustus 1917 tot november 1918 de contacten tussen de *Oberste Heeresleitung* en Berlijn. Met de vredesvoorwaarden die uiteindelijk in maart 1919 bekend werden, kon hij zich niet verenigen. Hij trad uit de wapenstilstandsdelegatie en hernam een commando als officier. Von Winterfeldt was militair attaché in Parijs geweest en sprak en verstond het Frans uitnemend. Maar hij weigerde als tolk op te trdden tussen Erzberger en Foch. Hij rapporteerde rechtstreeks over Erzberger aan Gröner en Von Seeckt.

De Franse generale staf heeft geëist dat de wapenstilstandsbesprekingen volkomen buiten de pers of de media geschieden. De staf wil daarom een onbekende, geïsoleerde, plek. Daar moeten twee sporen zijn waar twee treinen onafhankelijk van elkaar afgerangeerd en gestationeerd kunnen worden, ingericht voor langdurig verblijf. Daarmee bedoelt de staf dat er toiletvoorzieningen in de wagens moeten zijn en verder dat er voor koffie, thee, dranken en eenvoudig voedsel gezorgd kan worden. De staf weet immers niet, hoe lang het allemaal gaat duren. De treinen moeten ook onafhankelijk van elkaar weg kunnen rijden. De één moet het spoor van de ander niet blokkeren: er moeten dus eenvoudige wissels zijn. Er is bij het stationnetje van Rethondes in het Bos van Compiègne een verroeste rangeeraftakking. Die kan daarvoor dienen. Deze aftakking deed eerder dienst als opstelspoor en schietplatform voor Franse zware artillerie in 1914, toen de Duitsers Parijs dicht aan het naderen waren.

De plek is eigenlijk sedertdien vergeten, maar ze is erg afgelegen en moeilijk toegankelijk. Er is vlakbij een watertoren met bassin en een kolenopslag voor twee locomotieven. Dat is noodzakelijk, want beide locs moeten permanent onder stoom gehouden kunnen worden, opdat de delegaties ieder moment kunnen vertrekken. Er is geen tijd om restauratiewagon 2419D van de Compagnie Internationale des Wagons-Lits, die opgenomen is in de trein waarmede veldmaarschalk Foch[117] aankomt, meteen aan te sluiten op een electriciteitsnet. Er zal in het begin met olielampen gewerkt moeten worden. Arbeiders zijn sleuven aan het graven en palen aan het slaan om telegraafkabels naar deze wagon te leiden: Foch moet immers steeds weer nieuwe instructies kunnen krijgen van zijn politieke meerderen, vooral van Clemenceau die hem nauwelijks rust gunt. Clemenceau en Foch vertrouwen elkaar voor geen meter. Foch is streng katholiek. Hij is langdurig op school gegaan bij de jezuïeten. Clemenceau is principieel a-theïst. De Franse staat moet onderworpen zijn aan een dwingend seculariteitsprincipe, vindt hij. Zeker het leger, de enige wapendrager van de natie. Clemenceau steekt niet onder stoelen of banken dat Foch geen belangrijke commando's mag krijgen. Al errkent hij dat Foch een bekwaam strateeg is. Philippe Pétain[118] geeft echter Foch de positie van chef van de generale staf, tijdens zijn opperbevelhebberschap. Een rotstreek, vindt Clemenceau. Dat laat hij blijken. Hij schoffeert Foch onophoudelijk. Hij stemt er node mee in dat deze *generalissimo* wordt over de intergeallieerde legers. De Britten kunnen best met Foch door één deur. In de lente van 1918 krijgt Foch de benoeming van Clemenceau die hem toebijt: "nu heb je dan eindelijk de

[117] 1851-1929. Geallieerd opperbevelhebber aan het eind van de eerste Wereldoorlog, sedert eind maart 1918, toen de laatste massale stormaanval van Ludendorff succesvol dreigde te worden. Foch's reputatie als troepencommandant had toen al zware klappen gekregen. Hij had al bijna een half millioen Franse soldaten verloren en zijn aanvalstheorie werd steeds meer becritiseerd. Maar vóórdat Clemenceau aan de macht kwam lag Foch beter bij de Franse politiek dan de andere Franse oppergeneraals. Daarom kon Foch de coördinatie van alle geallieerde bevelvoering te land krijgen op 26 maart 1918 toen Ludendorffs massaal offensief richting Amiens toch nog de geallieerde linies leek te doorbreken. Op 19 april werd Foch generalissimus. Aan het westelijk front. Hij langeerde de tegenaanval bij Soissons waarbij hij de Duiters een gevoelige nederlaag bezorgde. Die werd het kantelpunt in de westelijke oorlog ten voordele van de geallieerden. In Compiègne wilde Foch zich tot de technische details beperken en niet over staatkundige eisen spreken. Wilson liet dat echter niet toe, eisend dat Foch de Veertien Punten zou incorporeren in de uitvoeringsarrangementen. In de vredesbesprekingen kwam Foch steeds terug op zijn eis dat Frankrijk eigenlijk het Rijnland en de Saar volledig moest annexeren om de Rijnloop noordwaarts vanaf Basel als oostgrens van Frankrijk te kunnen claimen. Hij wilde daartoe ondermeer een Rijnlandse Republiek uitroepen. Maar daar wilden Wilson en Lloyd George niet van weten. Dat maakte de positie van Clemenceau uitmatermate moeilijk ook in de verhouding met Foch.

[118] Henri Philippe Benoni Omer Joseph Pétain, 1856-1951. Hij wist het Franse leger door het bloedbad van de uitputtingsslag bij Verdun in de lente van 1916 te loodsen, waarbij hij veel aandacht had voor de ravitaillering en de lgistiek. Hij hield het moreel hoog door de troepen snel en regelmatig af te lozzen uit deze hel. Hij legde steeds de nadruk op het defensief. Dat bracht hem in discrediet bij Joffre, de Franse opperbevelhebber, die hem wegpromoveerde.

positie die je zo graag wilde!" Foch reageert als door een wesp gestoken: "Wat bedoel je in vredesnaam? Je geeft mij een verloren slag en ik moet er een goed einde aan breien? " De opperofficieren staan er omheen. Ze vinden het wel leuk. Maar houden ook hun hart vast. Dit wordt bonje. En Clemenceau vertrouwt zeker Lloyd George niet, die hij op dit moment verdenkt van allerlei arglist om Groot-Brittannië zo snel mogelijk uit het intergeallieerde verband los te kunnen maken: Engeland heeft volgens de Welshman voldoende offers gebracht aan de Franse arrogantie.

De arbeiders rammen niet alleen telegraafpaaltjes de grond in, maar ook stutten voor een houten vlonder tussen Erzbergers passagierswagon en wagon 2419D: het heeft hevig geregend, de grond is drassig. De onderhandelaars moeten niet beslikt bij elkaar aanschuiven en zeker niet na valpartijen in fysieke zin. In politiek opzicht zullen die toch wel plaatsvinden. Knarsend rijdt de trein van Erzberger uiteindelijk het schemerdonker van een woud binnen. Er wordt gerangeerd. De wagens bonken via de buffers geregeld op elkaar zodat de inzittenden van hun banken tuimelen. Dan stopt het vervoer met een abrupte klap, de deur wordt geopend en er wordt gescharreld met een trapje, want er is geen perron. Men moet zich goed vasthouden aan de passagebeugels naast het portier en op het eind moet men springen. De Franse begeleiders steken onbewogen geen hand uit. Erzberger kwam te Compiègne aan op de achtste november, in de vroege ochtend. Nog te vroeg, want Foch had zijn instructies nog niet. Hij was, zo zeiden de Fransen, naar de mis in Rethondes, een kerkdorpje vlakbij. Het is half zes in de ochtend van de 8e november. Maar er is nu wel een lijst van de geallieerde deelnemers. Dan kan de Duitse delegatie die alvast even bestuderen.

II.5.3.3 De samenstelling van de geallieerde delegatie

Het zijn Maarschalk Ferdinand Foch, opperbevelhebber van de geallieerden, Admiraal Rosslyn Wemyss, de Britse First Sea Lord, Rear-admiral George Hope, adjunct van de First Sea Lord, generaal Maxime Weygand, chef van de Franse Generale Staf. Erzberger noteert: alleen Fransen en Engelsen. En alleen maar militairen. Geen burgers zoals hij. De Fransen kijken kennelijk alleen naar de militair-territoriale combinaties, de Engelsen alleen naar de maritieme. Erzberger ontwaart twee gemilitariseerde secretarissen uit de staf van Foch: Henri Deledicq en Emile Grandchamp. Erzberger signaleert: er is niemand van de ministeries van Buitenlandse Zaken aanwezig van enige geallieerde partij, terwijl Duitsland dat nu juist wel had gedacht, reeds omdat Wilson in zijn vooronderhandelingen of *explorative talks* zoveel constitutionele en burgerijke aangelegenheden aan de orde heeft gesteld. Juist daarom heeft Erzberger op het allerlaatste moment Graaf Alfred von Oberndorff toegevoegd gekregen namens het *Auswärtiges Amt*.

Het was het voornemen van Max van Baden meteen te spreken over de opheffing van de Noordzeeblokkade, omdat het Duitse volk aan het kreperen was. Dat is dus overduidelijk niet het oogmerk van de geallieerden. Als dat straks maar geen wrijving gaat geven: Ebert heeft heel nadrukkelijk doen blijken dat hem de voedselpositie van de midden- en arbeidersklasse ter harte gaat, omdat Ebert koste wat het kost een revolutie wilde voorkomen. Ebert wilde geen volksopstand zoals in maart 1917 in Sint Petersburg. Daarom staat Erzberger nu hier, op deze treeplank van wagon 2419D. Als burger. Namens een burgerlijk kabinet. Over het doel van de aanwezigheid van de arrogante generaal Detlof von Winterfeldt maakt Erzberger zich al helemáál geen illusies. Die is hier alleen maar om hém, Erzberger, goed in de gaten te houden: dat hij het keizerijke roemrijke leger niet bezwaddert. Daar zal hij alleen maar hinder van hebben. Kapitein-ter zee, of *Korvettenkapitän* Ernst Vanselow is er alleen bij om de technische aspecten te catalogiseren van de vervaring van de

Hochseeflotte van Kiel naar Scapa Flow. Die weet alleen maar iets van diepgang, bunkerplaatsen, ankerdiepten en binnenboordkranen als de bodems na ankering tot zinken gebracht moeten worden. Daar zal het onvermijdelijk van moeten komen na de uitlevering van de Duitse vloot. Kortom: Erzberger staat er alleen voor. Daar was hij al bang voor. Die Foch heeft méér dekking.

II.5.3.4 Wie is Reichskanzler Schluss en waar is zijn handtekening onder de machtiging van Erzberger?

Maar Foch stond zich op zijn beurt zwetend blauw te telefoneren met Parijs. Hij wist niet precies hoe een wapenstilstand als juridisch document eruit moest zien en hoe men een leger overgeeft. En ook niet wat het verschil precies was tussen een capitulatie en een vrede. Daarom werd Erzberger voortdurend aan de praat gehouden. Inmiddels was rijkskanselier Von Baden in Berlijn uit datgene wat men placht te noemen een lethargische slaap ontwaakt. Hij had, gesteld voor voldongen feiten, Erzberger nu officieel rechtsgeldig gemachtigd, via het hierboven gememoreerde telegram met "Reichskanzler SCHLUSS"[119]. Foch begon om tien uur bezwaren te maken over deze afsluitingsformule, ook weer om tijd te winnen. Wie wás die Schluss nu weer? Was die von Baden dan niet de kanselier? In het mandaat van Erzberger was niets vermeld over ene Schluss die nu tot machtiging bevoegd was.

Als niet Schluss bevoegd was, wie was dat dan wel? Hindenburg kon dat niet zijn. Het ging hier om iets dat een burgerlijke autorisering vroeg. Erzberger begreep het niet terstond. Hij vroeg om een telefonische verbinding met Berlijn. Dat kon niet. Dat kon alleen via Spa. En dan nog alleen voor een deel via een radiogramverbinding. Daar bleek dat nu ene Ebert in Berlijn de lakens uitdeelde. Er was geen minister Schluss, ook geen kanseliersraad. Hoe kwam Erzberger nu toch aan die Schluss? Navraag bij Foch. Die wees erop dat Duitse rijkstelegrammen altijd eindigden met de terminologie "*Ende Dépêche*". Ja, maar dat wist die Ebert nog niet. Die had de burgerlijke afsluitingsformule gebezigd voor het telegramverkeer. Pas op de elfde was Foch duidelijk wat van hem verwacht werd. Toen liet hij Erzberger definitief naar zijn afgerangeerde spoortrein komen bij Compiègne. Verderop. Op een open plek.

II.6 Wat komen de heren hier doen?

II.6.1 Foch in het nauw als delegatieleider voor alle geassocieerde en geallieerde mogendheden

Foch had kort tevoren een dikke documentenmap gekregen met de wapenstilstandsvoorwaarden. Hij werd, zoals gezegd, vergezeld door de chef van zijn generale staf en drie Britse marine-officieren die hem onbekend waren. Er was geen Amerikaan, geen Italiaan, geen Belg, zo waren de geallieerden overvallen door de komst van Erzberger. Er was óók geen Japanner. Tokio had direct belang bij deze wapenstilstand, het patrouilleerde nog steeds ten behoeve van de Britten in de Middellandse Zee. De geallieerden waren eigenlijk in barre paniek. Het verzoek om een wapenstilstand had hen volkomen

---

[119] Zie: Sebastian Haffner, *De verraden revolutie*, a.w., pp. 90-91. De Franse officier-tolk ging er van uit dat de zender van de machtiging weer een nieuwe rijkskanselier was na Van Baden, een zekere Schluss. Hij deed daarom navraag voordat hij het document doorgaf aan de op dat moment hypernerveuze Foch, die wachtte op instructies van de intergeallieerde oorlogsraad. De tolk vertaalde alvast het telegram en maakte een samenvatting met de inhoud bestemd voor het algemene perscommuniqué. Hij nam als vaststaand aan dat er een (nieuwe) regeringsleider Schuluss was aan Duitse zijde. Dat werd wereldkundig gemaakt. Dat "Schluss" niet anders betekende dan EINDE TELEGRAM werd pas veel later weer bekend. Zie: 229.Matthias Erzberger en Reichskanzler Schluss— https://veertienachttien.com>2013/11/09

en in ieder opzicht verrast. Onderling waren ze nog steeds aan het ruzie-maken over hun strategie en de oorlogsdoelen. Wilson had wel steeds gewaarschuwd dat de militairen wel eens door de vrede overvallen zouden kunnen worden. En zó was het nu. Het was eigenlijk een nachtmerrie. Foch was nog steeds geïmponeerd door de geweldige prestaties van de Duitsers aan het front. Hun lijnen waren nergens beslissend doorbroken. Ze stonden nog steeds, op het oog, nagelvast in België en Frankrijk.

Hij wist niet dat Ludendorff een zenuwinzinking had gehad. Dat wist nog bijna niemand, alleen Ludendorffs naaste stafofficieren. En die bazuinden het niet rond. En nu moest er ineens een wapenstilstand geformuleerd worden. Hij wist dat Ludendorff een vakman was die heel goed wist hoe hij baat moet trekken uit een chaotische toestand. Dat de bolle kerel weg was, gevlucht naar Zweden, en dat hij bij de keizerlijke entourage *persona non grata* was, dat wist Foch niet. Als die Ludendorff deze Erzberger gestuurd had, voerde hij iets in zijn schild. Die Erzberger had natuurlijk uiterst gewiekste instructies van logistieke aard. Foch wist dat het Franse leger doodmoe was. Muiterijen in de rangen waren op korte termijn niet uit te sluiten. De voedselvoorziening in de voorste linies was nog steeds volkomen onder de maat. De Franse soldaten hadden ronduit de pest aan hun staven en zeker aan de Britten in het noorden. Foch zou zelf een tijdelijke toestand van recuperatie zonder vijandelijke druk reikhalzend begroet hebben.

Foch, hoezeer generalissimo, wist zelf nog niet, wat er precies door de geallieerden bedongen werd. Hij had de voorwaarden in hun totale samenhang nog niet bestudeerd. Hij had wel in de gauwigheid gezien dat de hele Duitse oorlogsvloot vervaren zou moeten worden naar Scapa Flow. De Britten hadden dus uitvoerig aandacht opgeëist voor hun voornaamste zorg: hun suprematie op de wereldzeeën. Aan Foch was verder niets gevraagd over de eindredactie van wapenstilstandsbepalingen. Hij heeft later wel gezegd dat hij, als hij daartoe wel in staat was gesteld, bepaalde voorwaarden nooit opgelegd zou hebben. Zo werd geëist, dat Frankrijk, België en Elzas-Lotharingen in vijftien dagen geheel ontruimd zouden moeten zijn door alle Duitse troepen. Als er dan nog een Duitse milicien of militair zou worden aangetroffen in deze gebieden, zou deze terstond geïnterneerd of in krijgsgevangenschap gehouden moeten worden. Foch gewaagde, dat, omdat het hier om een getal van tweeëneenhalf millioen man ging, zulks logistiek vrijwel onmogelijk was. De spoorverbindingen waren door de Duitsers onbruikbaar gemaakt. De normale voet- en rijbruggen over de Rijn en Maas waren niet in staat om deze verplaatsing mogelijk te maken. Er waren ook geen halteplaatsen te voorzien ter inkwartiering, want alles zou te voet moeten gebeuren. Om nog maar te zwijgen van de proviandering en de ziekenzorg.

Erzberger werd gebracht naar het restauratierijtuig van het treinstel. Daar stond een tafel met vier stoelen aan elke kant. Het duurde lang, voordat Foch arriveerde: hij was nog eens bezig globaal de voorwaarden door te nemen. Hij bleef daarom staan, zodat de Duitsers weer verrijzen moesten. Later is gezegd dat Foch dat deed om Erzberger zoveel mogelijk te vernederen. Maar Foch wilde zo spoedig mogelijk weer weg kunnen lopen, aan de studie van de documenten, want wat hij gelezen had, beviel hem niet erg. Daarom deed hij moeilijk over de geloofsbrieven van Erzberger en de zijnen. Die nam hij mee naar een aansluitende wagon. Hij bleef lang weg, weer met hetzelfde doel.

II.6.2 Foch wil geen voorstellen doen en neemt geen enkel initatief

Daarna stelde Foch in het Frans de dubbele vraag: “Wat brengt de heren hier? Wat wenst u van mij?” In het algemeen beschouwen historici deze openingszet als een staaltje pesterij. Foch stond nu

tegenover de gehate Duitsers. Die hadden zijn land onnoemelijk weedom berokkend. Ieder Frans gezin had wel een gewonde of gesneuvelde bloed- of aanverwant of verloofde te betreuren, de jongelingsschap van een hele generatie was maanden, zo niet jaren verduisterd door het uitzicht op een verschrikkelijke dood op het slachtveld – van een slagveld kon men bij deze gemechaniseerde uitroeiing al lang niet meer spreken – en de nieuwe generatie die Frankrijk uit het dal van zijn talloze trauma's zou moeten verlossen zag haar toekomst verhypotheceerd onder de bezwaring van enorme oorlogsschulden, vervroegde pensioneringen en wachtgelden of bijstandsuitkeringen.

Duitsland was starnakel arrogant gebleven, had op de valreep alle noord-Franse en Belgische mijnen en industriële installaties grondig vernield en voor het overige de tactiek van de verschroeide aarde bedreven zonder enig aantoonbaar tactisch of strategisch doel. In België, waar het terugtrekken wat trager had kunnen plaatsvinden dan in Noord-Frankrijk, was de zwaardere industrie zó grondig en intens vernietigd, dat het decennia zou duren voordat de eerste drijfassen in de fabriekshallen weer zouden kunnen draaien en de machineriën hun voortbrengingen zouden kunnen herstarten. Sluizencomplexen verwoest. Fabrieksgebouwen totaal ontmanteld. Fabriekshallen ontdaan van alle machinerieën. De meeste overgebracht naar Duitsland. Maar wat aard- en nagelvast was, grondig met dde voorhamer bebeukt. De agrarische grond verarmd en verminkt door de zware gevechten, die overal onontplofte granaten en andere explosieven diep de grond in hadden gedraven. De productie-inventarissen gereduceerd tot onherkenbare opeenstapelingen schakels, overbrengingsbuizen, kluwens aandrijflinten. De tandwielen waren tot de laatste raderen in kreukels geslagen en alleen nog als schroot verwerkt konden worden. De mijngangen in de Borinage stonden volledig onder water. De liftschachten waren ondermijnd, de gangen ontoegankelijk voor de kompels. Het was zonneklaar, dat hier door de Duitsers de vernietiging van België als voormalige vijfde industriemacht ter wereld met een verbluffend competitief vermogen was beoogd. Hier konden geen militaire tactische of strategische doelen ooit beoogd zijn[120]. Wraak! De Duitsers moesten diep door het stof. Geen beter middel dan hen duidelijk te laten blijken dat Foch ze niets wilde aanbieden. Hij had geen voorstellen te doen, hij had deze bespreking niet aangevraagd.

Dat is de traditionele lezing. Maar is ze juist? Foch was op de hoogte van het bedrog van de Fransen via die onderschepping van het telegraafverkeer met Zwitserland op de Eiffeltoren. Ze hadden gefingeerd dat Wilson antwoordde dat de Duitsers de Franse linies konden naderen. Ze hadden gedaan of namens Wilson de oversteekroute was bepaald en de verdere tocht. Wilson wist er niets van. Dat zou hij niet leuk vinden. De Fransen hadden hem bitterhard nodig. Ja, niet hem, maar zijn leger en zijn logistiek. De profeet konden ze missen. Dat konden ze niet ruiterlijk erkennen.

II.6.3 Drie onafhankelijke communicatiekanalen waarvan één officiële en legale

Er waren nu drie kanalen, die parallel van elkaar liepen. Het officiële, door Max van Baden aangelegde op 5 oktober met Bern en van Bern met Washington, waarin verzocht werd aan Wilson om de vrede te herstellen. Wilson dacht dat kanaal de enige communicatiemodus was met Berlijn. Dat kanaal was officieel, het was ook het enige wat legitiem was volgens het volkerenrecht. Wilson had het gemonopoliseerd. Hij had steeds nijpender voorwaarden gesteld waarmee hij zich bemoeide met de Duitse binnenlandse zaken. Maar de Duitsers hadden niet geprotesteerd. Ze hadden gehoorzaam deze condities opgevolgd. De geallieerden wisten nog niet hoe vér Wilson was gegaan.

[120] Zie: hoofdstuk 75 in de serie 14-18, De Eerste Wereldoorlog, a.w., Vol. V. *BELGIE HERRIJST*, pp. 1781-1804, waar nauwkeurige opgaves van de schades per industrieel segment.

Ze hadden een vermoeden. Ze wilden opheldering. Maar de Duitsers hadden zelf deze communicatie aangevangen en zo lang zij niet vroegen om een intergeallieerd standpunt konden Londen, Parijs, Tokio en Rome wel navraag doen maar niet echt protesteren. Ze werden geacht nog van niets te weten, Wilson had ze nog niet geïnformeerd. Ze konden bezwaarlijk erkennen dat ze Wilson afluisterden. Dat deden ze natuurlijk, onderling verwachtten de geallieerden vooral van Londen niet anders. Maar Wilson was op dit punt zo gevoelig als een beschermd opgevoede jongejuffrouw die net het boekje "Wat ieder jong meisje beslist moet weten" of "Hoe hoort het eigenlijk?" van mevrouw Amélie Groskamp-ten Have heeft gelezen. Hij wilde niet alleen niet afgeluisterd worden. Hij wilde dat bij uitsluiting gebruik werd gemaakt van het officiële diplomatieke kanaal. Dat ook uiteindelijk alle, maar dan ook alle communicaties zou openbaren als de onderhandelingen tot beslissingen en positiebepalingen hadden geleid. Het Zimmerman-telegram[121] zat hem geweldig dwars. Dat gerotzooi via heimelijke wegen en geheimzinnig gefluister in de lucht moest afgelopen zijn!

Dan was er de communicatie tussen Wilhelmina en haar neef Wilhelm. Die zullen we de Mien/Willie-telegrammen noemen. In analogie met de tien Willy/Nicki-telegrammen die de Duitse keizer en zijn neef uit het Huis Romanow Nicolaas hadden gewisseld in de verwarrende juli en augustus-maanden in het eerste oorlogsjaar[122]. Mien had goede diensten aangeboden. Maar wat was dat precies? Willie

---

[121] Zie hierboven II.3.14. Wilson wordt de wereldoorlog ingezogen.

[122] Wilhelm II en Nicolaas II hadden elkaar telegrammen gestuurd om vooral hun mobilisaties te kunnen schorsen, op voorwaarde, dat de ander dat dan gelijktijdig op wederkerigheidsbasis óók zou doen. Die basis kon de één de ander steeds niet onvoorwaardelijk garanderen: ze hadden de greep op hun veldlegers al verloren. De bron van deze telegrammen is een door de Duitsers al in de oorlog gepubliceerd witboek. Dat witboek werd gepubliceerd om de Duitse bevolking ervan te overtuigen dat hun Keizer echt alles had gedaan om Rusland te weerhouden Duitsland in de augustusmaanden binnen te vallen. Het was daarom niet vrij van propagandistische elementen in de toelichting. Maar de USA- free lance journalist Herman Bernstein heeft in 1918 al een gecertificeerde weergave in het Engels van de telegrammen wereldkundig gemaakt, waarin hij bewijst dat deze correspondentie inderdaad is aangegaan met boven omschreven doel. Bernstein kon putten uit de archieven van het *Reichskanzleramt* en dat van de Duitse ambassade in Sint Petersburg uit 1914. Dat kon hij al in november 1918 inzien. Herman Bernstein was in februari en maart 1917 in Sint Petersburg, om daar voor verschillende Amerikaanse periodieken de eerste revolutie te verslaan tegen het Tsarendom. Hij kon het best vinden met de Mensjewieken, de eerste socialistische machthebbers. Die vonden het best dat Bernstein archiefonderzoek deed. De oorlog was nog gaande, maar de Mensjewieken hoopten met hulp van de USA op dat moment nog, dat zij de Duitsers zouden kunnen verslaan. Die oorlog was direct toerekenbaar aan Nicolaas II. Maar die gold als afgezet. Kon Bernstein Washington daarvan overtuigen – hij was destijds invloedrijk – dan kon dat de revolte alleen maar begunstigen. Bernstein vond in het paleis van Nicolaas Tsarskoye Selo nabij Sint Petersburg de telegramwisseling met de onderliggende nota's. Alles bij elkaar vijfenzestig telgrammen, waarvan tien kennelijk door de keizers zelf opgesteld, gelet op de spelfouten en de grammaticale misslagen. De teksten zijn geschreven in een wat kromsprakig Engels, maar ze zijn vergezeld van de diplomatieke versies in het Duits en Russisch. Men vindt ze terug op de site WWI www The German White Book, onder 1. *Germany's Reasons for War with Russia, 1.1. How Russia and her Ruler betrayed Germany's confidence and thereby made the European War* (WITH THE ORIGINAL TELEGRAMS AND NOTES). Met de bebronningen van de onderliggende missives van expeditie, die bevestigen dat de telgrammen verzonden en ontvangen zijn: wwi.lib.byu.edu/index.php/The_German_White_Book#Footnotes: In 1915 publiceerde Bernstein een boek over de verziekte diplomatieke verhoudingen in Europa, maar zulks in het Esperanto, een kunstmatige wereldtaal. In de door hem gevonden telegrammen meende hij bevestiging te vinden voor zijn werkhypothese dat de keizers op de oorlog hadden aangestuurd. Hij publiceerde die these met de telegrammen in 1918 onder de titelkop *The Willy-Nicky-Correspondence*. Hij geeft er een uitvoerige toelichting bij, omdat uiteraard bijna niemand kon geloven dat deze keizers zo knullig bezig waren geweest. En ook omdat de authenticiteit van de telegrammen meteen aangevochten werd. De titel van Bernsteins boek is volledig*: The Willy-Nicky Correspondence Being the Secret and Intimate Telegrams Exchanged between the Kaiser and the Tsar*, Uitgeverij Knopf: New York, New Yersey, 1918 USA OL 233-60533-M OCLC 33262. In de vredesonderhandelingen te Parijs spelen deze telegrammen een ondergeschikte rol, ook bij de bepaling van de vraag, of Duitsland inderdaad schuld heeft aan de oorlog. Het bekende thema van artikel 231 van het definitieve verdrag. Zie*: De Vrede van Versailles, Eerste Wereldoorlog: 1914-1918*, op de site DIA Duitsland Instituut, duitslandinstituut.nl/naslagwerk/44/de-vrede-van-versailles Zie hieronder.

had dat aanbod graag aanvaard. Mien had gezegd dat die diensten verricht zouden worden in Den Haag, in aansluiting op de tweede Haagse Vredesconferentie. Nu was er door Den Haag een conceptagenda voor zo'n conferentie gemaakt op regeringsniveau. Bedoelde Mien die diensten in dat kader te verrichten en inhoeverre was haar kabinet daar al bij betrokken? Waren daar al uitvoeringsmaatregelen voor getroffen? Had Mien Wilson ingelicht?

Londen wist dat Wilson Den Haag inderdaad zag als een voortreffelijk conferentieoord voor de onderhandelingen over het vredesherstel. Londen wist ook, dat Den Haag bezig was alle neutrale landen te informeren over al de koninklijke démarches van Mien waarbij de oorlog onderwerp was. Had het dat hier óók gedaan? Weer was complicerend dat Willie en Mien dachten dat ze nog in het stadium verkeerden van een wederzijds familie-onderonsje. Dat was niet zo. In Den Haag werd gelekt bij het leven. In Berlijn ook. Maar konden de geallieerde het maken dat zij toegaven van deze lekken gebruik te maken? Wilson zou daar geen enkele waardering voor kunnen opbrengen. Wilson had steeds voor eerlijke open diplomatie gepleit. Een ambassaderaad die met een glas tegen de muur gedrukt gesprekken stond af te luisteren kon niet gezegd worden eerlijk en open verkeer te onderhouden.

De onderschepping van het bericht aan Bern via de Eiffeltoren was in ieder geval ronduit illegaal. Die onderschepping had de geallieerden geleerd dat de Duitsers zo in het nauw zaten, dat ze haast hadden, dat ze een wapenstilstand vergden, dat ze over massale terugtrekking wilden praten. Dat was belangrijke informatie. Daarmee kon Foch echt iets doen. Evenwel: Tokio, Rome, Londen en Washington zouden eendrachtig de *Quay d'Orsay* te Parijs vragen: "Interessant, allemaal, maar hoe wéét u dat eigenlijk?" De Franse minister van Buitenlandse Zaken kon bezwaarlijk antwoorden: "O, dat hebben we via onze afluisterpost in de Eiffeltoren. We luisteren vooral diplomatieke missies naar en van neutrale mogendheden af."

Dat wás natuurlijk zo, de andere geallieerden deden niets anders. Maar het officieel toegeven daarvan, dat was nu net een brug te ver. Bovendien. Waarom waren de USA in de oorlog verzeild aan de zijde van de geallieerden? Omdat de Duitsers misbruik maakten van de USA-telegraafkabels. Hoe wisten de Amerikanen dat ze dat deden? Er was maar één antwoord mogelijk: omdat Londen dat óók deed en zo de Duitse voorstellen aan Mexico had kunnen decoderen. Zie hierboven het gestelde over het *Zimmermann-telegram*. Londen had in de piepzak gezeten, omdat Wilson dat evenmin zou hebben gepikt. Die zou dan zeker niet zijn voortgegaan met Londen te faciliteren bij de Britse oorlogsinspanningen.

Dan kon Parijs beter nalaten toe te geven jegens alle geallieerden en de USA dat het geen haar beter was. Daarom had Parijs – Clemenceau – Foch op het hart gebonden vooral niet tegen Erzberger te zeggen: "O, u komt zeker om een wapenstilstand vragen, hé? U wilt weten hoe ver en hoe snel u moet terugtrekken zonder dat u gehinderd wordt." Vandaar deze afhoudende opening zijdens Foch, die best wist, waar het Erzberger om te doen was. Hij wilde die terugtrekking zelf ook. Zolang de linies van Duitsers en geallieerden aan elkaar grensden, was trouwens geen wapenstilstand mogelijk. Er was altijd wel een gek of een geïsoleerde eenheid die tijdens het rechtsomkeerd maken door de Duitsers toch een schot zou afvuren. Een Duitse stormeenheid, achtergebleven in het niemandsland zou dat kunnen doen, een Franse *poilu* evenzeer. Dan zou de hele heksenketel weer hervatten. Dat leerde de ervaring. Dat was bij voorbeeld in 1871 óók gebeurd toen de Duitsers bij Parijs de Franse

regeringstroepen moesten bijspringen bij het onderdrukken van de Parijse commune-opstanden. Foch wist het veel te goed.

II.7 De reactie van Erzberger namens Duitsland

II.7.1 Erzberger begrijpt niet waarom Foch geen preciese condities stelt

Dit verwarde Erzberger boven mate. Uit zijn geloofsbrief bleek dat hij gemachtigd was om een wapenstilstand te vragen, onder voorbehoud van de goedkeuring van de Rijkskanselier. Dat kwam hij dus doen. Hij wachtte nu op de voorstellen van Foch. Die zei echter dat hij geen voorstellen te doen had. Erzberger vroeg daarop hoe Foch wilde, dat hij zich zou uitdrukken. Hij wilde immers een wapenstilstand te land, ter zee en in de lucht, op alle fronten. Wilson had overduidelijk gezegd in een eerdere nota, dat de geallieerden daartoe bereid waren, indien de Duitsers bepaalde voorwaarden accepteerden. Kon Foch die voorwaarden nu niet noemen? Foch zei, dat hij geen voorwaarden te stellen had. Maar als de Duitser een wapenstilstand wilde, kon hij die krijgen. Zulks zonder enige onderhandeling. Hij had het document te aanvaarden zoals het er lag. Foch klopte veelbetekenend op het document in de dossiermap.

Foch wist dat het verschrikkelijk ingewikkeld was. Veel ervan was ook hem boven de pet gegaan. Hij begreep heel goed dat Erzberger dat daar in die wagon-lits niet even, staande, kon bestuderen. Wat er bijvoorbeeld stond over de onverbindendheid en vernietigbaarheid van de vredesregeling met de Russen die de Duitsers hadden gesloten was voor hem abacadabra. Maar ook de passus over de uitlevering van de totale Duitse oorlogsvloot en de reductie van de staande strijdmacht van de Duitsers. Hij las iets, in de gauwigheid, over een bezetting van het Rijnland en Saarland. Maar was was nu precies een “bezetting”? En waar diende die dan voor? Was het een militaire bezetting of een burgerlijke overname van de administratie met inschakeling van politietroepen? Aan welk tuchtrecht zouden die dan gehoorzamen? Wie droeg de bezettingskosten? Op 25 oktober had Foch overleg gevoerd met generaal Haig, de Britse opperbevelhebber. Hij had Haig gezegd dat de wapenstilstandsvoorwaarden zó geredigeerd zouden moeten zijn, dat zeker was dat de Duitsers de strijd niet meer zouden kunnen hervatten. Dat laatste – het tóch weer strijdend uitvallen van het Duitse veldleger -- was, juist omdat Foch helemaal niet geloofde dat het Duitse veldleger inderdaad verslagen was, de grote vrees bij Foch. Hij wilde dat Haig een voorstel tot totale demilitarisatie van de rechterrijnoever tot ver onder Koblenz mét inbegrip van het Saargebied zou steunen.

Haig had geweigerd. Dat zou alleen kunnen, als de Fransen en Britten een dichte militaire bezetting zouden leggen. Dat kon hij niet toezeggen. Want hij wist, was dat David Lloyd George bezig was zijn electoraat al te paaien met een totale snelle demobilisatie. Dat was te vóórtijdig. Echter: de premier wou er de verkiezingen mee in. Daarop had hij zijn kabinetspolitiek afgesteld. Hij ried Foch te overleggen met zijn premier, Clemenceau. Voor zover Haig wist was de demobilisatiedruk onder het Franse volk niet minder. Wat Foch wilde kon alleen, als Wilson bereid zou zijn Amerikaanse soldaten in te zetten voor die bezetting. Wilson zou dat waarschijnlijk van de hand wijzen, maar als de USA-generaals John Pershing en Douglas McArthur Foch steunden, was er wellicht over te praten. Maar dan zou Foch in overleg deze USA-opperofficieren moeten overreden. Dat overleg was nodig, omdat Wilson niet wilde dat Foch ook bevelsbevoegd zou zijn over het USA-contingent. Als Foch iets zou willen van de USA-troepen moest hij dat eerst aan Pershing vragen, die zou dan in verstandhouding treden met zijn president die uiteindelijk opperbevelhebber was van de USA-defensie. Vandaar Pershing “geassocieerd” heette met de geallieerde troepen, niet méér dan dat.

Foch moest goed begrijpen dat ook Haig het Duitse veldleger niet verslagen achtte. Het Duitse thuisfront misschien wel, maar dat leger, dat was nog volledig intact. Hij ried Foch alles na te laten in de wapenstilstandscondities op te nemen, dat wellicht dat veldleger zou noodzaken toch weer op wapengeweld terug te vallen. Kon hij Franse troepen inspireren tot een voortgezette achtervolging van de Duitse troepen nadat het vijandelijke veldleger beslissend teruggedrongen was, dan was het iets anders. Haig kon zich evenwel niet voorstellen dat Franse infanteristen zelfs na het intreden van de lente daartoe in staat zouden zijn. Haig zag die troepen dagelijks. Vervuild,vermoeid, vaal, onderkomen, totaal ontmoedigd, uitgeput. Daar kon je niets van verwachten, toch?

Dat moest Foch eigenlijk wel toegeven. Hij had vastgehouden aan zijn bezettingseis. Maar tot die bezetting wilde hij slechts overgaan als de Fransen tot dat nadringen inderdaad in staat zouden zijn. Daarover zou hij inlichtingen moeten in winnen. Als dat achtervolgen mogelijk was, dan was die bezetting wel te leggen. Maar ook dan zou hij wellicht Amerikaanse logistieke hulp behoeven. En zou Washington dat eigenlijk wel doen? Dan wáren de Franse soldaten al in Duitsland, dat was ook weer waar, dan was die bezetting al een feit, dan zou het Landoorlogreglement-1907 stomweg op die bezetting toepasselijk zijn. Dat reglement verwees naar een nog op te stellen uitvoeringsverdrag bij het slotdocument dat de Tweede Haagse Vredesconferentie had opgeleverd. Wilson dweepte zo met die conferentie. Dan zou hij een contingent voor dat soort bezetting Foch uiteindelijk niet kunnen weigeren. Maar, zag Foch goed, dan stond dat niet in dit document dat hij op 9 november in handen had gekregen van de geallieerde politici. Hij herinnerde zich, dat Haig hem gewaarschuwd had zich in de wapenstilstandscondities verre te houden van de politiek. Wat Foch las, in deze wagon, leek een politiek geredigeerd document.

Foch had met dat soort locale capitulaties in de Franse koloniale gebieden ervaring. Foch wist goed hoe lastig dat soort regelingen waren. Erzberger vroeg toen, of hij dan tenminste geen contact mocht opnemen met de Rijkskanselier en of hij dan geen nieuwe ontmoeting kon krijgen op het bestaande document. Het liep totaal anders dan hij verwacht had. Hij moest toch de wettige rijksregering kunnen vertellen wat er in het document stond. Hij zou toch gecertificeerde afschriften moeten kunnen laten brengen naar Spa. Daar hadden ze verstand van dat soort dingen. De generaals zouden dan kunnen bestuderen of het allemaal eigenlijk wel uitvoerbaar was in enkele dagen, want daar scheen het concept toch vanuit te gaan. Stel dat ze instemden, dan zouden ze uitvoeringsvoorwaarden moeten stellen, bijvoorbeeld voor de tijdsfaseringen. Kon de bijeenkomst geschorst worden?

II.7.2 De contacten met de revolutionaire regering te Berlijn

Dat werd toegestaan. Mits het antwoord binnen tweeënzeventig uur ondubbelzinnig en onherroepelijk zou zijn. Dus ook, of Von Hertling, of die Schluss de kanselier was of die Von Baden dan wel Ebert of wie dan ook. Achteraf erkende Foch dolblij te zijn geweest dat Erzberger niet verder vroeg en verslagen de treetjes van de wagon weer afdaalde. Foch wist al die de voorwaarden immers zelf niet. Laat staan, dat hij de strekking ervan in hun onderlinge samenhang overzag. Wel wist hij dat Von Baden kanselier was. Nooit had hij ook maar een moment gedacht dat Schluss de eigennaam was van alweer een nieuwe rijkskanselier. Inmiddels wist hij niet dat Ebert nu kanselier was en dat die helemaal er niets meer van begreep. Dat was ook nog onbekend voor Erzberger. Die wist nog geeneens dat Ebert inmiddels voorzittend volkscommissaris was van een *Rat van Volksbeauftragten.*Ebert was nu wanhopig op zoek naar leden van de Spartakusbond of van de onafhankelijke socialisten die een communistisch regiem wilden vestigen. Ebert was nu zelfs bereid

om Karl Liebknecht te aanvaarden als een soort minister! Gekker kon het niet worden! Als Erzberger, zo oer-katholiek al hij was, daar achter kwam zou hij een rolberoerte krijgen. Dan was hij immers in dienst van een stelletje Bolsjewieken terechtgekomen! Dat kon de paus niet goed vinden en monseigneur Kaas van de *Zentrumspartei* al helemaal niet. Gelukkig wist Erzberger nog van niets. En Berlijn informeerde hem niet. Het keek wel uit. Als Erzberger straks de pijp aan maarten gaf, wat moest Berlijn dan beginnen?

Erzberger vroeg nu om een directe, niet-afluisterbare, telefoonverbinding met Berlijn. Het was redelijk. Maar ook pijnlijk. Terecht nam Erzberger nu aan, dat de Fransen al zijn diplomatieke communicaties, niettegenstaande zijn vrijgeleide en zijn persoonlijke immuniteit, zouden afluisteren ook al was dat tegen de diplomatieke regels. Erzberger was er nu achter, dat hij héél anders werd behandeld, dan wat zijn bovenhebbenden te Berlijn steeds hadden verwacht. Dat had het norse en bruuske optreden van Foch hem wel duidelijk gemaakt, hij was er nog ontsteld van. Niettemin, hij was nu hier, eindelijk direct in contact met de geallieerde opperbevelhebber. Die was, net als Erzberger, vroom-katholiek.

Ze hadden, bij de inleidende besprekingen, taalmoeilijkheden gehad. Erzberger kende niet veel Frans, Foch niet veel Duits, ze pretendeerden geen van beiden het vloeiend te spreken. Adequate vertolking was niet voorhanden, generaal Von Winterveldt had dat wel tijdelijk aangeboden voor de kennismakingsrondes, maar Foch, de Pruis mistrouwend, had dat teruggewezen. Doch het kerklatijn dat beiden, Erzberger en Foch, kenden uit de misformulieren – beiden waren misdienaar, koorknaap en acolyth geweest – had geholpen bij technische aangelegenheden, zoals de communicatiemogelijkheden met Berlijn. Foch kon niet toegeven dat Clemenceau verwachtte dat hij de Duitse terugkoppelingen naar en van Berlijn direct zou laten afluisteren. Dat was wel zo, hij achtte Clemenceau die hij verachtte nog wel tot méér in staat, maar dat kon hij niet met Erzberger bespreken. Erzberger zei, dat hij nooit vrijuit met zijn kanselier zou kunnen spreken, als hij geen garanties kreeg. Erzberger was wél bevriend met Gröner. Hij had die generaal leren waarderen, het was geen Pruis. Gröner was best bereid Erzberger nog een tijdje aan het lijntje te houden. Een krijgsman wint genoeg al wint hij niet dan tijd, dat wist Ghijsbrecht van Aemstel al. Volgens Vondel, dan. Erzberger moest nog even geïsoleerd gehouden worden, paraferen, en dan met schande overladen teruggezonden worden naar Berlijn. Daar stonden de generaals al gereed om Erzberger te verwijten dat hij aldus een dolkstoot had gedreven in de rug van het immer heldhaftig strijdend Duise heir. De voorpagina-artikelen lagen al klaar.

Erzberger wist wel van de directe geheime verbinding via Spa met het kanselierspaleis te Berlijn. Hij sloeg voor dat de Franse genie een lijn legde of opende tussen Compiègne en Spa, het Duitse algemeen hoofdkwartier. Het nadeel was dan, dat een Pruisisch generaal mee zou luisteren. Het voordeel was dat hij Gröner kon vragen om toelichtingen op de ingewikkelde logistiek van de terugtrekkingen die die Fransen voorstelden. Waren die haalbaar? Hij had zich daarop niet voorbereid, hij had niet verwacht dat hem zulk een gecompliceerd geheel ter hand zou worden gesteld. Hij kon dat allemaal niet behappen in zijn eentje. Gröner had te Spa experts. Het document kon te Spa vermenigvuldigd worden en daar kon meteen een technisch haalbaarheidsrapport worden opgesteld, eventueel met de algemene marineleiding.

Erzberger had allerlei problemen van feitelijke aard. Hoe zou kunnen worden vastgesteld dat de Duitse compagnieën inderdaad hun wapens hadden ingeleverd? De wapenstilstandsovereenkomst

bepaalde dát zij dit moesten doen. Maar hoe dan precies? En bij wie? Moesten de compagnieën contact maken met de nadringende vijand? Of kon zij voorttrekken en de geweren aan rotten achterlaten, mét de overgebleven ammunitie? Moest dan bij die bergen wapens een bewaker achterblijven? Wat zou dan zijn status zijn nadat hij de voorraden had overgedragen? Had Gröner daar voorzieningen voor? Hoe deed men dat destijds na de Vrede van Brest-Litowsk? Het was niet in het belang van Frankrijk en België als die wapens in het illegale circuit van de lokale bevolking verdwenen. De ervaring leerde, dat terugtrekkende troep en de direct daarop aandringende beter op grote afstand van elkaar konden blijven. Maar hoe dat te garanderen?

Dat vervaren van de totale *Hochseeflotte* was geen sinecure. Was daarvoor wel een Duitse bemanning bij de hand? Een bemanning die de machines kende en kon bedienen, de ingewikkelde stuurmachines kon doen corresponderen met de telegraafsignalen vanuit de machinistenruimtes. Die ook de granaatliften kon bedienen en de projectielen kon ontzekeren, mochten de Britten de slagkruisers geheel vuuronklaar willen hebben. Maar die toch nog met de thuishavens radiografisch verkeer conform de marinecode kon onderhouden. De Engelsen zouden die terstond interneren, eventueel aan boord van wachtschepen. Was dat acceptabel? Moesten de bemanningen dan niet ingelicht worden? Onder wier bevelsbevoegdheid zouden zij staan binnenboord? En wat, indien zij gedwongen werden aan land te gaan? Waren ze dan krijgsgevangenen? Erzberger kon het niet uit het document van Foch destilleren. En zo waren er tal van technicité's die regeling vergden voordat Duitsland de wapenstilstand zou kunnen gaan effectueren. Erzberger nam enkele met Foch door. Die kon hem slechts gelijk geven. En dan had Erzberger het nog niet eens over de niet-transportabele gewonden in de Duitste lazaretten, ook vaak van geallieerde nationaliteit. Wat met hen te doen? Er waren er bij, die ieder uur gekeerd en van schoon verband voorzien moesten worden. Die kon men toch niet zomaar achterlaten? En wat Erzberger zei van de vervaring van de Duitse vloot, daar kon Foch volkomen begrip voor opbrengen.

Er waren onder deze Duitse marine-bemanningen geduchte socialisten. In Kiel was immers de revolutie tegen de keizer begonnen. Was het wijs dergelijke lieden naar Schotland te laten gaan? Wat zouden ze daar niet kunnen teweegbrengen tegen de nieuwe republiek? Wat zou men doen aan geallieerde zijde, als de matrozen, stokers en dekdienende onderofficieren gezamenlijk ineens de slagschepen onder stoom zouden brengen, de kanons zouden gereedmaken voor vuren en vervolgens de Britse haveninstallaties zouden bombarderen of stomweg terug zouden varen naar het vaderland om daar de revolutionaire eisen kracht bij te zetten ten behoeve van de bolsjewisering van Duitsland? Of naar Kronstadt zouden varen en zich ter beschikking zouden stellen van Lenin, Trotski, Stalin en hun rapaille? Ze konden zichzelf zelfs transformeren tot een piratenvloot. Die de oceanen zou gaan afstropen. Berlijn moest de politieke verantwoordelijkheid overnemen voor het overige, want dit was eigenlijk geen wapenstilstandsregeling meer, maar een gedeeltelijke vredessluiting.

Dat was niet iets wat binnen het mandaat van Erzberger viel. Nog wat anders: Wist Wilson hier eigenlijk wel van? Kon Gröner dat eens uitzoeken? En dan: was de Keizer ook nog bezig met een soort *Verständigingsfrieden*? Erzberger wist als rijksdaglid dat de vorst daarop aanstuurde. Deze wapenstilstand was een diktaat, wilde hij maar doorgeven. Dat was niet iets wat inleidde op een compromisvredesregeling. Foch hoorde zwijgend aan wat Erzberger wilde. Hij herkende diens machteloze positie als de zijne. Hij stond de nadere communicaties met Berlijn in dier voege als

Erzberger op korte termijn haalbaar achtte toe. Dit waren open einden die hij als militair erkende. En herkende.

II.7.3 Het antwoord van Berlijn

Friedrich Ebert was te zeer democraat dan dat hij over dit alles zelf wilde beslissen. Inmiddels was de tekst van de conceptuele wapenstilstandsovereenkomst natuurlijk ook weer via Spa uitgelekt, de copieerinstallaties werden bediend door soldaten die de socialistische heilsleer waren toegedaan. Die lekten naar de *Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD)* maar ook naar de *Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands (USPD),* die zich in deze revolterende tijden had afgesplitst onder de bezielende leiding van Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg. Die golden als rode radikalinski's, die van een constitutionele monarchie evenmin wilden weten, ook al zou die opgetuigd zijn naar de Britse versie ervan. Zij wilden een veel directere representatieve democratie via basis-arsolraden. De Duitse kranten gaven de wapenstilstandsovereenkomst integraal weer. En becommentarieerden de voorwaarden geducht. Daarmee werd de overeenkomst een prestigekwestie voor de geallieerden. Gaven ze nu op onderdelen toe – gewoon, omdat ze bij nader inzien erkenden dat Duitsland er eigenlijk niet aan kon voldoen – dan zou Jan Publiek zeggen dat ze zwichtten voor de Duitsers. Ze gaven die rotzakken uitwegen, wellicht om de strijd te hervatten. De geallieerde regeringsleiders kampten alle met het vooruitzicht van aanstaande verkiezingen waarbij hun posities inzet van de strijd zouden zijn, de strijd om de electorale gunst. Ze besloten dus de hakken in het zand te zetten. Maar aan Duitse zijde deed zich dat zelfde verschijnsel óók voor. Ebert werd nu onder druk gezet om zich onder de voorwaarden uit te wurmen, maar de wapenstilstand zelf te aanvaarden. Hij moest nu, op het allerlaatst, eisen dat de geallieerden zich niet bemoeiden met de Duitse grondwettelijke regeringsvorm. De Keizer was een nul. Zeker. Maar dat hij geen Duits staatshoofd meer kon zijn was een zaak voor de Duitsers zelf, nu de geallieerden met deze onmogelijke eisen kwamen, alsof de Duitsers al verslagen waren. De geallieerden liepen wel erg vooruit op een integrale overgave.

Geen regentschap daarom ten behoeve van het Huis Hohenzollern. Dat regentschap was het idee van Ebert. Die wilde de monarchie handhaven. Daarin duchtte hij tegenstreving van zijn kameraad en hartgrondig vijand tevens, Philipp Scheidemann. Die wilde een Duitse Republiek. Voor zichzelf. Om eindelijk eens presidentje of premiertje te spelen. Karl Liebknecht wilde een volksrepubliek. Zoals Lenin die had uitgeroepen. We herinneren ons de treffende scène in de eetzaal van de Rijksdag op die middag van 10 november, waarover ik al berichtte. Enkel om Liebknecht vóór te zijn had Scheidemann, die in het rijksdagrestaurant die waterige aardappelsoep met knoedels zat te lepelen, zijn lunch onderbroken. Scheidemann had van een kellner gehoord dat Liebknecht overal een Duitse Republiek uitriep. Dat moest stoppen, dacht Scheidemann. Dat zou hij nu wel even doen, letterlijk tussen de aardappelen en de groenten door. Scheidemann was in een drieste opwelling naar een zijraam gesneld in de aangrenzende bibliotheek, waar hij een brede hardstenen vensterdorpel wist. Hij had het grote raam geopend, op de dorpel postgevat en frenetiek met hoge kopstem uigeschald dat de Duitse Republiek tot aanzijn was gekomen. Hij had verder niet kunnen toelichten. Er is wel een krakende opname ervan op internet. Duidelijk een weergave uit een studio. Veel later. Scheidemann spreekt daarop plechtig alsof hij college staat te geven. Lange zinnen met ingewikkelde termen, die hij normaliter nooit uit zijn strot had kunnen krijgen op die dorpel waar de novemberwind krachtig op aangierde. Er zijn talloze weergaven veel later in omloop gebracht. Om maar aan te tonen dat Scheidemann Liebknecht vóór was geweest. In het kader van de verkiezingen van 1919.

Een uitzinnige menigte onder die dorpel, huiverend en stampvoetend van de kou, was in gillend gejoel uitgebarsten, hoeden, petten en kwartiermutsen in de lucht gooiend, hij had een driemaal Hoch! uitgebracht en het raam gesloten. Het was inderdaad verrekte koud buiten. Scheidemann huiverde nóg na. Het was op de Duitse bioscoopjournalen te zien, zonder geluid uiteraard. Troelstra in Den Haag had ervan gehoord, peinzend voor zich uitgestaard en gedacht dat hij dat óók eens in Den Haag kon proberen, hij kende Scheidemann goed. Wat die kon, kon Troelstra beter.

Ebert, op zoek naar Scheidemann, die weer zijn soepje zat te nuttigen, hoorde de menigte de woorden van Scheidemann scanderen, ondertussen de tribuun een lang leven toewensend. Ineens stond Ebert trillend van woede naast zijn tafeltje. Was het wáár, dat Scheidemann de Republiek had geproclameerd? Scheidemann kon het, gelet op het getier buiten, niet ontkennen. Ondertussen riep Liebknecht op de Alexanderplatz de Volksrepubliek uit, óók weer onder immens gejoel. Ebert sleurde Scheidemann mee naar het kanselierspaleis. Dit was geen werk. Er moest een raad van volksgevolmachtigden worden samengesteld. Die zou een voorstel moeten opstellen over de staatsvorm. Niet een eenling. Maar éérst zou die raad de wapenstilstand moeten bestuderen. Tenminste: de voorstellen daartoe. Ebert stelde voor dat Scheidemann erin ging zitten, Otto Landsberg, Emil Barth, Hugo Haase en Wilhelm Dittmann. Barth, Haase en Ditmann golden als radikalinski's. Maar allen waren socialist. Hij legde hen het document dat hem via Spa was toegekomen voor. Wat vonden ze ervan? Nu wreekte zich dat Ebert eigenlijk geen experts in zijn partij had. Tenminste: niet op dit volkerenrechtelijk en militair-technisch terrein. En verder was euvel dat deze raad helemaal niet representatief was voor de actuele rijksdagverhoudingen. Daar zaten wel degelijk militaire experts tussen. Die zagen aanstonds dat dit een verkapte, zeer onvoordelige vredesregeling was. Dit waren onaannemelijke voorwaarden.

Als de regering dat accepteerde leverde zij het leger aan de geallieerden uit. Dat stond al in de confessionele, conservatieve, liberale en vrijzinnige avondbladen in heel Duitsland. Dan had zij op het allerlaatst de oorlog verloren. De volksgevolmachtigden – ook wel: raad van volkscommissarissen – delibereerden uitvoerig. Kijk eens: het was wel heel erg zoals het daar stond. Zeker. Maar het was toch maar een wapenstilstand. De regering kon erop terugkomen. Dat kon ze die Erzberger laten weten. Die kon toch zeker een voorbehoud maken, onder dreiging met remobilisatie? De socialisten stonden pal voor een onmiddellijke beëindiging van de geweldshandelingen aan het westelijk front. Dat van die nullificatie van het verdag van Brest-Litowsk, daar begreep niemand eigenlijk een bal van. Scheidemann zou dat in studie doen nemen, volgens iedereen was dat onhaalbaar. Dat zouden ze hun kameraden in Rusland nooit aan kunnen doen. Maar: beter een verschrikkelijk einde dan een reeks verschrikkingen zonder einde. Dat was hun parool. Met iets anders konden de volkscommissarissen thuis niet aankomen. Dus. Ebert moest Erzberger, niet eens één van hen, opdragen te paraferen. Dan zouden ze wel weer verder zien. Op Unter den Linden waren straatgevechten uitgebroken. Een steen sloeg rinkelend een vensterruit in de vergaderzaal aan scherven.

II.7.4 De parafering van het wapenstilstandsdocument

Ondertussen ging de slachting aan beide zijden door. Spa werd gebeld. Via die parallel geschakelde lijn. Gröner kwam aan het toestel. Kon hij Erzberger doorgeven, dat de raad van volkscommissarissen hem machtigde de wapenstilstandsvoorwaarden aan te nemen en dus het document dat Foch hem had voorgelegd te paraferen? We weten niet, of Gröner zich nog heeft doen gelden anders dan als iemand die dat wel wil doorgeven. Op dát moment vond Gröner het nog helemaal niet bezwaarlijk

dat de socialisten zich in de ogen van het thuisfront onherroepelijk en onsterfelijk blameerden. Hij kon met Ebert wel overweg. Hij vond hem beslist niet onredelijk. Om te zeggen dat hij achting voor hem had, ging net iets te ver. Als militair deelde hij de stellingnames van de socialisten niet. Die waren voor nationale ontwapening, dat kon hij niet waarderen. Verder oriënteerden zij zich op de Sovjets. Daar zag Gröner niets in. Maar daar ging het nu niet om. Wat Gröner betreft, hij was een generaal. Van het opperbevel. Zijn strijdmacht moest in gesloten gelederen kunnen terugkeren. Als enige wapendrager van de natie. Ebert vond hij best te hebben, die was realistisch genoeg om geen zaken op de spits te drijven. Dat was al heel wat, vond Gröner. Zulke dingen zijn enorm belangrijk bij dit soort instabiele situaties. Je moet er echt niet aan denken dat Ebert had moeten trachten over een te stemmen met kijvende, snauwende en op-de-tafel-slaande Ludendorff die overal landverraders zag. Dat vonden zelfs zijn eigen stafofficieren. Dat wil heel wat zeggen.[123]

Dat kon gebeuren met inachtneming van de randvoorwaarden die dit document behelsde voor de terugtocht. Ludendorff had steeds gezegd, dat het leger ongeschonden en met geheven hoofde uit de staatkundige verwikkelingen moest zien te komen die zouden ontstaan bij een mogelijke nederlaag. Gröner meende dat dat ook op basis van dit document kon. Zelf zou hij, als vakman, het nooit tekenen. Het was belachelijk dat de totale vloot onvoorwaardelijk moest worden uitgeleverd. Het was een duur apparaat geweest, eigenlijk weinig meer dan een speeltje van de Keizer. Aan de oorlog had de vloot ten voordele van Duitsland niets bijgedragen. De Britten zouden aan de slagschepen nauwelijks wat hebben. Die waren bestemd om te opereren in een Duits smaldeel. De koppelingen, de seinsystemen, de bunkeringsbuizen bij brandstofinnames in volle zee, dat alles paste niet met dat van de Britse schepen van gelijke omvang en bestemming. Ze konden uiteraard verbouwd en heringericht worden, maar dan zouden de geschutstorens bijna tot in de buikdenning gesloopt moeten worden. Want de enorme Duitse granaten zouden zelfs niet kunnen worden uitgewisseld met de Britse omdat ze niet in de munitieliften pasten. En bovendien waren de vuurleidingssystemen onderling niet inwisselbaar. Was de Duitse vloot geëlimineerd, hoe dan ook, dan was de Britse de oppermachtige der wereldzeeën. Daar ging het Whitehall toch om? Waarom dan vervaren? De binnen- en buitenboordkranen van de slagschepen konden best vlak bij Helgoland geopend worden in de Duitse bocht, terwijl de Britten toekeken vanaf de forten op dat eiland. Daarom hield Gröner zich met die vervaring niet echt bezig. En ook niet met die bemanningen die dat zouden moeten doen. Een fout van Gröner. Want onder deze bemanningen schaarden zich nu de compromisloze monarchisten. Die niets zouden nalaten om de regering van Ebert in discrediet te brengen. Aangestuurd door fanatieke nationalisten zoals Canaris[124]. De latere Abwehr-bevelhebber, de mysterieuze admiraal die bij zou dragen aan de inval in Nederland en veel andere agressie. En ook Heydrich[125]. De beramer van de *Endlösung*. Ze zouden Gröner later van hoogverraad beschuldigen. Hij zou zijn onachtzaamheid ernstig betreuren.

---

[123] Sebastian Haffner, *De Verraden revolutie*, a.w., pp. 64-75.

[124] Wilhelm Franz Canaris, 1887-1945. Hij bouwde de nazi-contraspionagegroep op die bekend staat als “Abwehr”. Hij was in augustus 1915 overgeplaatst van de vloot naar de Duitse inlichtingendienst. In 1919 was hij lid van de krijgsraad waarvoor beschuldige vrijkorpsleden werden gedaagd wegens diverse contrarevolutionaire activiteiten, waaronder de moorden op Rosa Luxemburg en Karl Liebknecht. Meestal resulteerden deze vervolgingen in vrijspraken of verassend lichte strafopleggingen. Canaris nam vervolgens ook deel aan de hierna te bespreken Lüttwitz-Kapp-Putsch in 1920. Hij ging terug naar de Reichsmarine. Hij kantte zich sterk tegen de uitvoering van het Verdrag van Versailles-1919.

[125] Reinhard Heydrich, 1904-1942. Hij sloot zich in 1918 aan bij de rechtsextemistische gevechtseenheid Freikorps Maercker. Hij was toen vijftien jaar. Hij mocht niet als soldaat toetreden. Maar hij werd toen lid van de burgerwacht

Gröner had, in afwachting van de beslissing die Berlijn zou nemen bestudeerd of hij aan het terugtrekkingschema voor het veldleger zou kunnen voldoen, zoals in het document van Foch was voorgesteld. Dat kon. Daar ging het Gröner, die vóór alles transportexpert was, voornamelijk om. De rest was politiek. Pure politiek. Daar moest die Erzberger zich maar om bekommeren, daar was hij voor. Erzberger hervatte de discussie met Foch, die intussen zijn lastgevers had ingelicht. Erzberger deelde Foch mee, dat de keizer asiel had aangevraagd te Nederland. Of hij geabdiceerd had, kon hij niet vaststellen. Maakte dat geen verschil?

Er was nu aan Duitse zijde geen rijksregering meer, maar een *raad van volkscommissarissen*. Er was een volledige staatkundige binnenlandse revolutie in ontwikkeling, die werkelijk niemand kon overzien.[126] Het kon zijn, dat 's anderendaags er een soort Sovjet-Duitsland zou bestaan. Een gruwel voor de militairen, maar nu hun Ludendorff plotseling opgekrast was voelden de generaals zich machteloos. Ludendorff was hun kampioen in het staatkundige geweest. Nu hij op valse papieren naar Zweden was, wisten de mannen met de rode dubbele biezen op de broekspijpen niet goed meer wat ze politiek zouden moeten willen.

Ze hielden zich voornamelijk voorlopig gedeisd. Het kon óók zijn, dat er toch een monarchaal Duitsland zou blijven bestaan. Dan zou er een regentschapsraad zijn, ingesteld ter waarborging van de keizer-idee (wat dat dan ook mocht zijn), wellicht nog gepersonificeerd door een prinsje binnen het Huis Hohenzollern. Er zou ook een Duitse Volksrepubliek kunnen komen met een burgerlijke gekozen staatspresident. Wellicht zou er een Bondsrepubliek komen met ARSOL-raden die de deelstaten zouden regeren en een Bondsregering zouden kiezen. Niemand die het wist. Er was alleen maar duidelijk dat de raad van volkscommissarissen – *Rat der Volksbeauftragten* -- hoogst tijdelijk zou zijn. De raad zou op de winkel passen. Er zou een grondwetgevende vergadering komen. Die zou beslissen over de definitieve staatsvorm van Duitsland. Wie nu precies die raad van volkscommissarissen had benoemd was niet echt duidelijk. Max van Baden zei, dat Ebert dat had gedaan. Maar Ebert zei, dat Max er mee was aangekomen. Beiden wasten hun handen in onschuld,

---

die zich bij dat korps aansloot. Hij deed dienst bij de Technische Nothilfe, een nooddienst die optreden moest als door revoltes of staatsgrepen de werking van de nutsinstellingen gefrusteerd zou worden. Bij dit korps deed Heydrich zijn nationalisme op en de rassenideologie. Heydrich maakte dan ook carri~ere via Heinrich Himmler als leider van diens *SS-Sicherheitsdienst*.

[126] Zie: Arthur Rosenberg, *Entstehung und Geschichte der Weimarer Republik, Herausgegeben und mit einem Vorwort von Mario Kessler*, Uitgeverij: Europäische Verlagsanstalt, Hamburg, 2021 ISBN: 978-3-86393-101-8. Rosenberg beschrijft dat Keizerlijk Duitsland zich ondanks de strapatsen van Wilhelm II aan het ontwikkelen was tot een liberale representatieve democratie, mits de Rijksdag maar krachtig van haar budgetrecht gebruik zou maken. Dus: het recht om de Rijksbegroting goed- of af te keuren. Eén keer in de vijf jaar kon de Rijksdag daar een beslissing over nemen. Ze kon daarom wel degelijk de doorontwikkeling van de defensieve middelen binnen de beperkingen houden die vereist waren om Duitsland tot een grote handelscommerciële mogendheid op wereldniveau te verheffen. Ze kon daarmee het miltarisme breidelen en deswege ook het Pruisisch jonkerdom in zijn hok jagen. Maar de Rijksdag deed dat niet. Het lichaam nam het militarisme over. Ze richtte zich tegen de sociaal-democraten. Zo maakte zij de Eerste Wereldoorlog mogelijk. En de militaire dictatuur die vanaf maart 1916 van Duitsland een politiestaat maakte. De democratische revolte van 1918 werd niet geleid door personen die standvastig in een representatieve democratie durfden te vertrouwen, ook al kreeg Duitsland een grondwet die veel leek op die van de USA. De defecten van de sociaal-democraten die géén compromissen wilden sluiten met de communisten, waarmee ze een parlementaire meerderheid hadden kunnen vormen ondermijnden het systeem dat theoretisch best had kunnen werken. De communisten vertrouwden niet op een nationale deocratie maar op de hersenschimmen van de Derde Komintern, geleid door Moskou. Daardoor kregen alle anti-democratische krachten die nog virulent aanwezig waren uit de Wilhelminische periode vrij spel. Hitler zag de kansen die de nieuwe grondwet hem bood. Hij wendde ze onmiddellijk zonder scrupules aan. Ook al had hij in de Rijksdag nooit de meerderheid. De grondwet was goed. Maar de uitvoerders ervan niet. Deugen de mannetjes niet, dan hebben de mooiste grondwetten geen zin.

vooral later, toen staatsrechtsgeleerden waaronder Hugo Preuss – de bedenker van de nieuwe grondwet van de komende *Weimarrepublik* -- hadden geïnformeerd wie de opdrachten dan had geformuleerd aan deze commissarissen of mandatarissen. Vaststond, dat de *Oberste Heeresleitung* aan Ebert had opgegeven waarmee deze commissarissen zich wel en niet mochten bezighouden en of ze ook de ARSOLraden mochten aansturen.[127] De *Oberste Heeresleitung* had het kabinet-Ebert verboden zich te bemoeien met de interne organisatie van de legerhiërarchie. Wie commanderend generaal was, bléef dat. Verder mocht dat kabinet niets bepalen over de bevelsstructuren, de uitmonsteringen van de uniformen en de rangonderscheidingstekens. Zou het kabinet het in zijn hoofd halen om generaals bevelen te geven, dan, zo had Gröner meermalen gedicteerd, zou de *Oberste Heeresleiting* geen verantwoordelijkheid meer dragen voor een ordelijke terugtocht en ontbinding van het veldleger. De militairen bleven dus de civilisten bevelen geven. Niet omgekeerd. En dat, dacht Preuss, was niet hoe het hoorde.

God zij dank waren er nog geen massale straatrellen uitgebroken[128]. Er waren ook geen tekenen die wezen op een burgeroorlog. Er was ook geen staatsgreep ophanden. Het ging eigenlijk best gemoedelijk, doorgaans. De één wachtte eigenlijk op de ander: de socialisten keken angstig naar de communisten, samen vreesden ze de terugkerende militairen en tezamen en in vereniging hádden ze het niet op de middenstandspartijen en conservatieven in de Rijksdag. Die groepen uit het centrum waren weer als de dood voor de socialisten en communisten, die ze allerlei complotten toedichtten, duchtig gesecundeerd bij deze fantasieën door hun burgerlijke pers. Niemand zat echt te wachten op een revolte[129]. Niet een van boven (*Revolution von Oben*), niet een van beneden (*Revolution von Unten*). Met het eerste doelde men op een staatsgreep door een linkse bestuurselite. Het schrikbeeld van een dictatuur namens het proletariaat. Daarin had Lenin vakbewaam geliefhebberd. Met de tweede op een anarchistische volksrazernij aangevoerd en gekanaliseerd door volksmenners als Karl Liebknecht of Rosa Luxemburg[130]. Van deze twee was Karl Liebknecht overduidelijk degene die zich

---

[127] Gerhard A.Ritter, Susanne Miller (Eds.), *Die deutsche Revolution 1918-1919: Dokumente, 1915-2008*, Uitgeverij: Hofmann und Campe, Hamburg: 1975, 2e zeer vermeerderde en bewerkte druk, ISBN 978-3455-091540. Men vindt hier transcripties van de telefoongesprekken die kwartiermeester-generaal Gröner met Ebert heeft gevoerd in 1918 over de geheime telefoonlijn tussen het hoofdkwartier te Spa en de Rijkskanselarij te Berlijn. Daaruit de volgende passus: De *Oberste Heeresleitung* moet erop aandringen bij de regering dat zij bepaalt dat voor het veldleger slechts de oude gezagsdragers geldigheid hebben en voor de arbeiders- en soldatenraden slechts een adviserende plaats is ingeruimd. De redenen van dit verzoek zijn van uitsluitend militaire aard. Een geordende terugtocht van HET LEGER IN GESLOTEN FORMATIE LIJKT UITGESLOTEN, WANNEER DE AUTORITEITEN IN HET VADERLAND NIET OP VOLLE KRACHT KUNNEN WERKEN. Of de regering in de positie is de oude gezagsdragers in te zetten is twijfelachtig: zij heeft in ieder geval in de eerste plaats geen macht achter zich staan. Het terugtrekkende veldleger zal daarom dikwijls boven, naast of in plaats van de oude autoriteiten te maken krijgen met arbeiders of soldatenraden.

[128] De totale chaos in Berlijn wordt besproken door Eberhard Kolb in: *Berlijn is Petrograd niet, Het optreden van de Duitse links-radicale beweging in en buiten Berlijn in november-december 1918*, opgenomen in de serie: *14-18, De Eerste Wereldoorlog*, a.w., Vol 5, pp. 1667-1670.

[129] Konrad Kwiet, Geen radenrepubliek*, De oorzaken van het conservatieve beleid van de voorlopige revolutionaire regering in Duitsland*, opgenomen in de serie: 14-18, De Eerste Wereldoorlog, a.w. Vol 5, pp. 1662-1666.

[130] Rosa Luxemburg (1871-1919) kwam uit een Pools-Joods middenklassengezin in het gebied dat Russisch Polen werd genoemd tot 1919. Het stuk van het oorspronkelijk Polen, dat na de derde Poolse deling was toegescheiden aan Tsaristisch Rusland. Ze studeerde, nadat ze zich had toegelegd op natuurwetenschappen en politieke economie, rechten in Zwitserland en promoveerde magna cum laude te Zürich. Ze begaf zich in de politiek en legde zich toe op het militant Marxisme. Ze was van mening dat het kapitalisme alleen gebroken zou kunnen worden door een vernietiging van het burgerlijke politieke midden. Zij wees daarbij de parlementaire weg af. Ze keerde zich dus in wezen tegen de *Sozial-Demokratische Partei Deutschlands,* al was ze tijdelijk lid van de extreem linkse vleugel daarin. Ze werd kompaan van Karl Liebknecht die haar politieke inzichten deelde. In 1914 stemde ze tegen de oorlogscredieten op de partijcongressen. In de Rijksdag stemde alleen Liebknecht tegen. Luxemburg had in die Rijksdag om verschillende redenen geen zitting. Uiteindelijk kon ze zich niet meer neerleggen bij de opstelling van

zonde in het moment dat hij eindelijk, eindelijk, een staatkundige rol van belang kon spelen in een Duitsland dat zijn talenten, zijn karakter, zijn visionaire blik nooit de waardering had willen geven die deze drieëenheid toekwam. Liebknecht had geen enkel bezwaar tegen de tijdelijke invoering van een dictatuur van de arbeidende massa. Zolang die massa maar precies opvolgde wat Karl dan voorschreef. Rosa zag die bui al hangen. Ze wist hoe onevenwichtig Karl was. Hoe verzot hij erop was de volkstribuun te spelen. Hoe afhankelijk Karl was van applaus. Voor dat handengeklap was Karl bijna tot alles bereid, dat had Rosa gezien als Karl speelde met kinderen in de vele gastgezinnen waarbij Karl had ondergedoken gezeten in de tijd dat Ludendorff nog almachtig was geweest en Karl had opgejaagd als een vale, schurftige straathond. Karl was dan kind geweest met de kinderen, gierend koppetje duikelend en verstoppertje spelend en de kinderen ophitsend tot dolhoofdigheid tegen de ontstelde ouders. Dan was Karl een kind geweest van acht jaar. Hysterisch. Zanikerig, alsof het niet op tijd naar bed was gegaan en ook niet bereid was dat te gaan doen. Verbaasde geestverwanten vertelden over hun nerveuze, overhaaste, arrogante en onbesuisde voorman. Als dát maar goed ging.[131]

---

de partij in de Rijksdag. Ze richtte met Liebknecht in 1916 de Spartakusbund op en ondernam activiteiten gericht op het ondermijnen van Duitslands oorlogsinspanningen, het misdrijf *Wehrkraftzersetzung*. Ze werd dus gedetineerd als staatsgevaarlijk. In de gevangenis bleef ze schrijven. Haar producten werden buiten gesmokkeld en vonden brede aftrek. In december 1918 richtte ze met Liebknecht de *Kommunistische Partei Deutschlands* op. Ze beoogde niettemin thans de parlementaire weg te bewandelen in de nieuwe volksvertegenwoordiging, de Nationale Vergadering, die al spoedig naar het meer rustiger Weimar werd verplaatst, omdat Berlijn een heksenketel was. Ze werd samen met Liebkecht slachtoffer op 15 en 16 januari 1919 van rechtsextremisme te Berlijn. Zie: Konrad Kwiet, *De Rode Rosa, Rosa Luxemburg (1871-1919) revolutionair socialistisch theoretica*, opgenomen in de serie: *14-18, De Eerste Wereldoorlog*, a.w., Vol. 5, pp. 1678-1679.

[131] Zie over de Liebknechts en hun positie binnen de Sozialdemokratische Partei Deutschlands: Richard M. Watt, *Het einde van een keizerrijk, De Duitse tragedie, Versailles en de Duitse revolutie* (vertaling van R.W.Th.Löbler), Boom Boeken: Meppel, 1970 pp. 81-125, ihb pp. 90-92. Karl Liebknecht (1871-1919) bekleedde een vooraanstaande positie binnen de sociaal-democratische partij die mede was opgericht door zijn vader Wilhelm Liebknecht, een intimus van Karl Marx in persoon. De zoon werd gezien als de natuurlijke rechtsopvolger binnen de partij van de vader en diens privileges. Dat Karl die door noest werken moest verdienen, was niet vanzelfsprekend, zeker niet voor Karl. Die hing het verwende *enfant terrible* uit, de eeuwige dwarsligger bij professie. Hij bleek een abstract over het paard getilde dogmatist, die het voortdurend bij de vakbewegingen verkorf. Hij was overtuigd van de *Verelendungstheorie* van Marx en van de komst *der Grosse Kladderadatch* waarop de socialisten het maar moesten laten aankomen. Hoeveel schade dat de arbeiders wellicht onderweg zou berokkenen achtte Karl irrelevant. Karl koos de martelaarspositie en was voortdurend extraparlementair. De fractiediscipline was niet voor hem bedoeld. Hij zette aan tot verzet tegen het legersysteem. Hij raakte in de gevangenis in Silezië, waardoor hij een volksheld werd in socialistische kringen en een populariteit en faam verwierf die hij, betrekkelijk elitair als hij was en bleef, bij een normaal fractielidmaatschap binnen de Rijksdag nooit zou hebben verkregen. Dat smaakte naar meer. De novemberdagen van 1918 schenen hier kansen te openbaren. Zie voorts Kai-Britt Albrecht, *Karl Liebknecht 1871-1919*, LEMO Lebendiges Museum Online, dhm.de/lemo/biografie/karl-liebknecht, bezocht op 30 september 2021. Zie voorts William A. Pelz, *Wilhelm Liebknecht and German Social Democracy: A Documentary History*, paperback 2016, Uitgeverij; Haymarket Books, Chicago 2016, ISBN-10: 160-846-394X, ISBN-13 978-16084-63947 Zie verder: John Simkin *Karl Liebknecht* op Spartacus Educational www.spartacus-educational.com/GERliebknecht.htm september 1997 updated januari 2020. Op de vierde augustus was Karl Liebknecht de enige die in de Rijksdag tegen de deelname stemde van keizerlijk Duitsland aan de oorlog tegen Rusland en Frankrijk. Uiteraard was het die dag niet duidelijk dat dat een wereldoorlog zou worden; Groot-Brittannië had nog geen positie gekozen. Liebknecht voerde aan dat de geweldshandelingen geen Duits belang konden dienen, zeker niet dat van het volk. Het was een imperialistische oorlog ten behoeve van de kapitalistische dominantie zoals gedefinieerd door het industrieel-kapitalistische complex. Duitslands grondgebied werd nergens actueel bedreigd, het was dus een agressieve preventieve oorlog. Die onrijmbaar was met de idee van de internationale arbeiderssolidariteit zoals uitgedrukt in “De Internationale”, het strijdlied van de sociaal-democraten in alle naties. De rest van de socialistische fractie stemde voor de oorlogscredieten. Achteraf, in 1916, bleek dat Karl Liebknecht het bij het rechte eind had gehad gelet op de socialistische politiek. Karl meende nu dat hij daarom een heldenstatus zou krijgen. Het tegendeel was het geval: hij herinnerde de andere fractiegenoten te veel aan hun falen op die vierde augustus. Zij meden hem en trachtten hem in discrediet te brengen. Vermoedelijk is dat de reden geweest voor zijn rancuneuze reacties na 11 november 1918 tegen het kabinet Ebert en het kabinet-Scheidemann. Hij meende daarin een prominente portefeuille te mogen

Ze distantieerde zich van Karl, want de ene politiestaat – de Wilhelminische -- inruilen voor de andere – de Leninistische --- leek Rode Rosa geen echte vooruitgang. Karl en Rosa kregen dus onmin. Rosa verweet Karl dat hij te zeer op Robespierre ging lijken. Robespierre die iedereen die met hem van mening verschilde naar de guillotine wilde zenden, natuurlijk als "vijand van het volk". Rosa bepleitte hartstochtelijk dat de staatsrechtelijke wijzigingen in de constitutie van Duitsland zich moesten blijven afspelen binnen de kaders van een representatieve democratische volksvertegenwoordiging, op basis van direct evenredig kiesrecht. Rosa en Karl kijfden wat af onderling. Maar zij beheersten toch de revolutionaire *Bühne*. Twee mensen waarvan niemand kort te voren veel van gehoord had maar die nu golden als handlangers van Lenin in Sint Petersburg of van de Joden die de Protokollen van de Wijzen van Sion[132] hadden ontworpen en die aanstuurden op een *total reset* van de wereldorde. Niemand had die Protokollen ooit gelezen of gezien. Dus iedereen wist er alles van. En iedereen had Rosa wel ergens gezien. Met die Protokollen. Ze was immers jodin? Het was ernstig, dat was zeker.

De raad van volkscommissarissen had maar één zorg: zo snel mogelijk de voedselblokkade van de Britten doen opheffen, want iedereen verrekte van de honger, de kou, de Spaanse Griep en de usantiële besmettelijke ziekten bij voortgezette a-vitaminose: cholera, typhus, schurft, pokken, enfin, alles wat de mensheid zich in haar vlagen van collectieve waanzin steeds weer pleegt te berokkenen. Die raad van volkscommissarissen was maar een ééndagsvlieg. Die raad droeg geen enkele politieke

---

opeisen, maar hij werd consequent genegeerd. En vandaar zijn keuzes voor revolutionaire geweldplegingen in Berlijn in januari nadien. Zie: Chris Harman, *The Lost Revolution,* paperback 1997, via Publisher Bookmarks: 2nd edition, 1997 ISBN 188-8876-223./ 978-18988-76229

[132] Deze protokollen komen neer op een verslag van een vergadering van Joodse wereldleiders die in 1897 zou hebben plaatsgehad in Basel te Zwitserland. Zij zouden daar hebben besloten tot omverwerping van het christendom en de christelijke maatschappij. Het verslag geeft aan hoe daartoe moet worden opgetreden. Een van de middelen daartie zou de wereldwijde beweging van de Vrijmetselarij onder de Schotse ritus moeten zijn, om een en ander te camoufleren. Wellicht is er een dergelijke vergadering geweest van personen die zich rekenden tot de joodse gemeenschap. Als deze tot een dergeijke samenzwering besloten zou hebben, is die in ieder geval weinig effectief geweest. Maar vermoedelijk gaat het hier om de zoveelste fictie rondom het jodendom, wat men daaronder ook moge verstaan. Dat de joden een dergelijke omverwerping beogen, is al sedert de vroege middeleeuwen een hypothese die steeds weer opgeld doet ter verklaring van wereldwijde gebeurtenissen, zoals die sedert 1850, betreffende het supranationale terrorisme gericht tegen monarchen, regeringsleiders, staatshoofden anderszins, militaire opperbevelhebbers en economische magnaten. Een aanslag op Keizer Napoleon III bracht de hypthese weer op drift. Een geschrift over de beraming van die aanslag van de hand van een uitgeweken Franse advocaat Maurice Joly in 1864 bracht de idee dat zulk een samenwerkingsverband bestond weer op gang. In Rusland, waar op de verschillende Tszaren volgtijdelijk aanslagen werden beraamd en soms uitgevoerd besteedde de Geheime Politie, de Ochrana, veel tijd, moeite en prestige aan de opsporing van zulk een samenwerkingsverband. Deze politie kon, omdat er veel middelen aan waren besteed, niet erkennen dat de gedachte nauwelijks feitelijke grondslag bezat. Het was een prestigekwestie geworden, dat de joden een programma hadden ontwikkeld om de christelijke wereld ten gronde te richten. De Russische adel, de conservatieve liberalen en de Russisch-Orthodoxe kerk maakten er een dogma van. Daarna verbreidde de mare van de protocollen zich wereldwijd. In verschillende geleerde boeken werd op de echtheid ervan ingegaan, vooral in Centraal Europa, steeds wanneer nationale staatkundige ordes in gevaar kwamen. De Palestijnse Hamasbeweging gaat ook uit van de authenticiteit van de protocollen. Henry Ford ging van de samenzwering uit. Hij bracht er een boek over uit (*The international Jew*). Gedurende de autoritaire interbellaire periode 1930-1940 gingen West-Europese landen ook uit van de samenzwering. In nazikringen, maar ook in fasistische en rooms-katholieke kringen was de gedachte breed aanvaard. Men vindt haar heden ten dage terug bij veel aanhangers van complottheorieën op het internet. Zie: Stephen Eric Bronner, *A rumor about the Jews: refelections on antisemitism and the Protocols of the learned elders of Zion,* Uitgeverij: St Martin's Press: New York, 2000, ISBN 978-03122-99279. Over de intellectuele valsheid van de prtocollen zelf: Cesare G. De Michelis*, The non-existent manuscript: a study of the Protocols of the sages of Zion*, Uitgeverij: University of Nebraska Press, Lincoln USA, 2004, ISBN 0803217277 ISBN 978-0803-217270. Will Eisner, *The plot: the secret story of the protocols of the Elders of Zion* (met een voorwoord van Umberto Eco), Uitgeverij: W.W.Norton, New York, 2005, ISBN 0393060454 en ISBN 978-03930-60454. Ludendorff was overtuigd van de echtheid van de Protocollen. En hij had grote invloed.

verantwoordelijkheid voor de door Duitsland tot dien gevoerde militaire strategie. Dat moest toch wel iets uitmaken volgens Erzberger die improviserenderwijs maar eens wat probeerde. Dat kon Foch niet toegeven. Een groot deel van België en Noord-Frankrijk was verwoest. Dat bleef zo, ongeacht de regeringsvorm waarvan Duitsland zich meende te moeten bedienen. Natuurlijk: de geallieerden hadden deze voorwaarden voorgelegd, op basis van de toezegging dat de verdere vredesonderhandelingen zouden plaatsvinden op de grondslag van de veertien punten die Wilson had opgesteld. Die had hij ook opgesomd in zijn congresrede van 8 februari 1918 daar had hij naar verwezen bij de vooronderhandelingen met Von Baden. Daar kon Erzberger dus van uitgaan.

Er zouden meerdere onderhandelingsronden volgen. Erzberger nam de veertien punten door. Foch bestreed zijn interpretaties en toepassingsmodaliteiten. Foch stelde, dat er nú geparafeerd moest worden. Anders kon Erzberger beter teruggaan naar zijn trein. De Fransen zouden hem keurig terug door de linies rijden. De discussie eindigde om 11 november om 5.11u. Na zes uur zou dan de wapenstilstand effectief ingaan over het hele front via trompetsignalen. De documenten werden getekend. De Duitsers huilden. Erzberger zei: “Een volk van zeventig millioen lijdt. Het sterft niet”. In het Duits. Foch, die dat niet verstond, reageerde met “prima, heel goed!” (“*Trés bien*”). Ook dat is later als opzettelijke vernedering geïnterpreteerd.

Men bleef steeds staan. En gaf elkaar geen hand. Het geparafeerde verdrag bestond uit 34 artikelen en twee nota’s van toelichting in de bijlagen met details over de praktische uitvoering van die artikelen. Daarbij in de annexen kaarten over de terugtrekkingsroutes van het Duitse veldleger en de daarbij in acht te nemen rustplaatsen, legeringsvoorzieningen en concentraties bij het oversteken van de Maas en Rijn. De uitvoering van de overeenkomst wordt begroot op zesendertig dagen, ingaande om elf uur in de ochtend van de elfde november 1918. Deze duur zal, wegens logistieke problemen, drie keer verlengd worden: op 12 december 1918, op 16 januari 1919 en op 16 februari 1919 voor voorshands onbepaalde duur. Die duur is nimmer nader bepaald. Ze duurt dus nog steeds. Erzberger moest voor deze verlenging met de voltallige delegatie in de zelfde samenstelling op afroep onmiddellijk beschikbaar zijn.

II.8 De wapenstilstandsvoorwaarden

II.8.1 De militaire uitgangspunten en de uitvoeringsarrangementen

De voorstellen – want dat waren het natuurlijk wel degelijk -- voor de wapenstilstandsovereenkomst bevatten zoals aangegeven vierendertig artikelsgewijze bepalingen met verwijzingsparagrafen. Die zogenaamde “operatieve artikelen” kenden weer zogeheten uitvoerings-regelingen of annexen. Die waren heel technisch, vooral als het om overgangsrecht gaat. We zagen al, dat je bij een millioenenleger als de Duitsers in het veld hadden gebracht goed moet kijken naar wat logistiek-praktisch mogelijk is. Je kunt niet zomaar bepalen: overmorgen moeten de Duitsers opgehoepeld zijn. Verder heeft het weinig zin voor te schrijven: de Duitse soldaten mogen geen oorlogsbuit meenemen. Dat kún je wel opschrijven. Maar dan moet je eerst bepalen wat oorlogsbuit precies is, wat de definitie is en verder wie dat dan precies vaststelt. En wat er dan gebeurt met inbeslaggenomen oorlogsbuit, wie die buit bewaart en opslaat en als het bederfelijke waar is, wat er mee moet gebeuren. Als de buit niet opgeëist wordt, moet ze dan worden teruggegeven en hoe lang bestaat die plicht? Op wie verhaal je dan de kosten van het voortduren van de inbeslagneming? Verder wilde Foch, verblind door haat, stukken Duitsland alvast bezetten als “vuistpand”. Hij dacht aan het Rijnland. Als Duitsland, zo zag Foch het, niet voldeed aan de

wapenstilstandscondities, zouden de geallieerden de mijnen in het Ruhrgebied bijvoorbeeld kunnen confisqueren.

Maar die mijnen, die waren van private personen. Waren die personen dan ontslagen van de plichten om de mijnen toegankelijk te houden en de pompinstallaties te doen functioneren? Moesten hun arbeiders gaan werken voor de Franse staat of voor "de geallieerden" en wat voor soort werkgever is dat dan? Gaat die salariszakjes uitreiken? In welke muntsoort? In wiens dienst zijn ze dan eigenlijk? Niet van de Duitse staat. Als je stelt, dat de Duitse legers met hun munitievoorraden en ravitailleringstrossen onmiddellijk weg moeten gaan, wat doe je dan met een eindeloos lange munitietrein in België, in Hamont, waarin uiterst ontplofbare stoffen worden vervoerd en strijdgassen? Niemand kent de lading op dat moment, alleen het Duitse spoorpersoneel, en ook dat is met de specieke hoedanigheid ervan onbekend. Het weet alleen dat het uiterst gevaarlijke stoffen zijn. Maar niet hoe en waarom. Het terugtrekkende leger heeft de wagons maar geabandonneerd, de soldaten willen alleen maar naar huis, de situatie in het vijandelijk land zal ze worst zijn. Die trein kan eigenlijk alleen het veiligst weggerangeerd worden naar Duitsland als het gaat over het tracé dat bekend staat als "De IJzeren Rijn".

Die werd gedefinieerd in de "Verklaring van Londen" in 1831. Toen werd een aan beide partijen – België en Nederland -- opgedrongen wapenstilstand tussen beiden van kracht – die twee landen hadden immers net een soort schemeroorlog gevoerd. Maar dat spoortraject loopt over Weert naar Duitsland en gaat over volkrijk Nederland gebied. De verroeste rails waren in 1918 lang niet meer bereden, de hulpvoorzieningen waren kaduuk of verwijderd. Nederland was niet gek op dat soort transporten. Maar wáár kan dan Nederland de trein in Duitsland doorzetten? Heeft Duitsland dan een locomotiefstel paraat staan dat aankoppelt nadat de Nederlandse is losgekoppeld en weggezet op het kromspoor? Rijdt dan die Duitse loc de trein zo snel mogelijk uit het grensgebied weg? En natuurlijk, ik stipte het al aan, ontplofte de trein, nog in oorlogstijd, al in Hamont, gedeeltelijk[133]. Bij

[133] Op 18 november 1918, dus enkele dagen na de Wapenstilstand. Technisch was het dus nog oorlog. Dat is belangrijk voor de verantwoordelijkheid en vooral voor de burgerrechtelijke aansprakelijkheid. Nederland had, wegens de "doodelijke draad" die volgens de officiële informatie nog vol op spanning was het traject tijdelijk geblokkeerd. Het is mogelijk dat hier en daar toch illegaal in de draad geknipt was. Waarschijnlijk is dat niet. Het ging om een voltage van tweeduizend volt. Dat was een voltage, waarmee de Nederlanders op dat moment niet veel mee durfden. Waarschijnlijk zijn permanente houten doorgangen geforceerd via scharnierende verplaatsbare bekistingen. Want dat de Hamonters al boodschappen deden in Budel waar voedsel bij de vleet te koop was, staat ook vast. De Nederlandse grensbewakingsautoriteit ter plaatse was het Militair Gezag ingevolge de Oorlogswet voor Nederland van 1899. Deze zocht verbinding met het Brusselse gouvernement-generaal van de Duitsers, die verantwoordelijk was voor de *Streckeleiters* in deze regio. Die waren nog wel op hun posten, maar op dat moment in de rotzooi en verwarring niet te vinden. De schakelkasten mochten echter alleen door deze technische specialisten bediend worden, de Koninklijke Marechaussee begon er niet aan. De doorlaathekken waren gesloten. De trein kon niet opstomen. Maar Nederlandse omwonenenden waren bekend met de illegale doorlaatconstructies tussen de draden door houten raamwerken. Er werd sedert 1915 duchtig gesmokkeld. Dat was buitengewoon winstgevend. Soldaten van de Nederlandse weermacht deden er dapper aan mee. De stilstaande stomende trein trok aandacht en speculaties. Er waren goudstaven aan boord, kostbare schilderijen en verdere oorlogsbuit van de Duitse militaire leiders. De Nederlandse smokkelaars gingen op onderzoek uit in de wagons, onderwijl hun rookgerei niet dovend. Om 11 uur ontstond een daverende explosie. Een enorme vuurzee ontwikkelde zich. Daaruit ontstond een vonkenregen die op station, rangeerterrein en woningen neerdaalde te Hamont. Op het rangeerterrein stonden hospitaaltreinstellen met Duitse oorlogsgewonden. Die stonden daar in afwachting van verdere doorzetting via Duitse locomotieven, omdat in de wapenstilstandsovereenkomst bedongen was dat voortgezet transport over de Duitse grens een zaak voor de *Oberste Heeresleitung* zou zijn. Dat wilde op dat moment van de diensten van het Nederlandse Staatsspoor gebruikmaken, omdat de beoogde transporten over Weert en Roermond zouden moeten lopen. Dat Staatsspoor zou daarvoor de locomotieven moeten leveren in rijvaardige staat. Hoeveel dodelijke slachtoffers onder deze gewonden zijn gevallen is nooit vastgesteld. Vele nog levende gewonden werden afgevoerd zoals in de hoofdtekst weergegeven. Aangezien de Nederlandse legerleiding stellig verwijt trof, werden de daarop

het spoor- en rangeerknooppunt Essen, oostelijk van Antwerpen stonden treinen vol met gifgasflessen. Die moesten naar Duitsland terug. Daarvoor gold het zelfde. En wat te doen met gedynamiteerde duikers, bruggen, sluizen en andere openbare infrastructuurkunstwerken? Wat met het zware spoorgeschut met de munitietenders?

Wat doe je dan vervolgens ruim nadien met de Duitse gewonden en doden? Wie is aansprakelijk voor die afhandeling? Kan Nederland weigeren zwaar gewonden naar Eindhoven te transporteren, terwijl dáár het dichtst bijzijnde best toegeruste hospitaal is? Bij wie ligt de rekening voor de verzorging en het verdere transport naar "*die Heimat*"? Vergeet niet: vier jaren aaneen hadden Duitsers en geallieerden uiterst vindingrijk getracht elkaar via België compleet uit te roeien met de meest geavanceerde apparatuur. Langs de zuidelijke grens met Nederland liep van Vaals tot aan de Westerschelde een, reeds genoemde, drie meter hoge "doodelijke draad" met een dodelijk electrisch voltage, die ook die "IJzeren Rijn" versperde. De Duitsers hadden die gespannen. Die draad was nu een uiterst hinderlijke barrière bij de voorgeschreven terugtrekkingsbewegingen. Wie moest die draad verwijderen? Nederland, omdat ze voor een deel over zijn grond liep?

Foch en de zijnen dachten daar niet zo over na. Begrijpelijk. Noord-Frankrijk was grotendeels verwoest. De Duitsers hadden, het kwam al ter sprake, vrijwel alle Belgische en Franse industrieparken volledig verwoest zonder enige militair strategische noodzaak. Mochten zij alvast een voorschot nemen op toekomstige herstelverplichtingen zijdens Duitsland? Bijna ieder Frans of Belgisch gezin had minstens een dode, gewonde of zwaar gemutileerde te betreuren. Meestal de eerste zoon, de hoop van de familie. Mochten zij als private personen nu de Duitse krijgsgevangenen inzetten om de werkzaamheden van die zoon, die gemutileerde, die dode, die niet op te sporen verdwenene, die in Duitsland ergens verkerende krijgsgevangene, te verrichten en hoe lang? Moeten die gevangenen betaald worden? En waarvoor en door wie?

De Duitsers hadden duizenden uit de bezette gebieden gedeporteerd om in Duitsland dwangarbeid te verrichten. Mochten de Belgen en de Fransen nu van overheidswege de Duitse soldaten en hun burgerbeambten inzetten om tijdelijk die dwangarbeiders thuis te vervangen totdat die dwangarbeiders eindelijk weer, gezond en wel, zouden zijn teruggekeerd? De Vlaamse grond verkroop van de mijnen, gifgasrestanten, granaten, verwoest krijgsmateriaal, halfverteerde lijken. Akkers waren onbebouwbaar, wegen onbegaanbaar. Mochten de Belgen nu Duitse geïnterneerden inzetten om de mijnen op te sporen, op te graven, tot ontploffing te brengen of anderszins onschadelijk te maken? Konden deze geïnterneerden ook Duitse oorlogsgraven ruimen, woelen of roeren? Wat te doen met stoffelijke overschotten of monumenten? Deze en dergelijke vragen waren nog niet in beginsel beantwoord in deze wapenstilstandsovereenkomst. Maar wanneer zou dat dan eindelijk wél gebeuren? En in welk kader? Zou die Volkenbond dat gaan doen? De Fransen waren

---

betrekking hebbende documenten verdonkeremaand. Men wilde de Belgen niet nog meer gronden verschaffen voor verwijten en schadeclaims. De Hollandse zaak stond er op dat moment bepaald niet gunstig gekleurd voor. Zie de site De Groote Oorlog rond de Kluis 1914-1918, *Een week na de wapenstilstand ontplofte een Duitse munitietrein in Hamont op 18 november 1918*, GREVENBROEKMUSEUM Stad Hamont-Achel, web.archive/org/web/20131027102850/http://grevenbroekmuseum.be/index.php/wereldoorlog-1-1914-1918/treinramp-hamont. Zie voorts de site: erfgoedplus.be Dossier: Limburg 1914-1918 Herinnering 11 november 1918 alsmede Naspeuringen van Paul Theelen: *1918; de ontploffing van munitie-treinen in Hamont* PDF theelen.info/Eerste%20Wereldoorlog/%5B19181118%5D20ontploffing%20munitietrein%20te%20HAMONT.pdf en voorts mijn *Een Kempische spoorbaan in de Groote Oorlog, Het Eindhovens Bels Lijntje*, a.w., pp. 110-111.

verteerd van haat. De Duitser moest het gelag betalen. *Le boche paiera*. Compassie was nu ondeugd en praktische zin luxe klets.

II.8.2 De belangrijkste wapenstilstandsvoorwaarden

Onmiddellijke staking van alle vijandelijkheden, zes uur ná ondertekening. De vraag is: wat zijn dan de "vijandelijkheden" en aan wie moeten zij worden toegerekend? De Britten hadden een volle blokkade van de territoriale zeeën rondom Keizerlijk Duitsland en de zeewegen die daartoe toegang gaven. Dat was de hele Noordzee. Die blokkade gaven de Britten niet op. Zij zeiden: dat is geen militaire geweldpleging in fysieke zin. Dat valt dus buiten deze overeenkomst. Ze lieten deze blokkade voortduren tot de vredessluiting op 28 juni 1919. Daarmee sloten ze ook de Nederlandse havens af. In Nederland heerste nog net geen hongersnood, maar veel scheelde het niet. Nederland was geen oorlogvoerende partij. Mochten de Britten dat nu zomaar? Wat zegt het volkerenrecht?

Directe ontruiming binnen vijftien dagen door alle Duitse troepen van Frankrijk, België en Elzas-Lotharingen. De Duitsers zeiden, dat ze dat alleen konden als ze van de spoorwegen gebruik mochten maken door Nederlands Limburg, van de Maas in die provincie en van de wegen aldaar. Mochten de geallieerden Nederland daartoe verplichten? Mocht Nederland dat toestaan? Wat bleef er dan over van de Nederlandse interne neutraliteit? Nederland zou dan Duitse troepen faciliteren. Kan een staat die geen verdragspartij is tot zulk een transitverplichting genoopt worden? En zo ja, hoe dan? Wat deed Nederland in dit opzicht? Het stond die doortocht door Zuid-Limburg toe, daar waar die provincie het smalst is. Dat deed het vrijwillig. Niet op grond van de wapenstilstandsovereenkomst. Het verplichtte de Duitste infanteristen de wapens bij de grensbewakingsposten af te geven en op te stapelen in rotten of anderszins, zich te ontdoen van munitie of explosieven, wees een exclusieve transitzone aan, die het deed bewaken, zorgde voor drinkwaterreservoirs en verbandposten. Het liet de plaatselijke bevolking koffie, thee en versnaperingen uitreiken aan de voortsjokkende militairen als die daar behoefde aan hadden en regelde medische bijstand bij verwondingen, verzwikkingen, flauwtes of gevallen van toevallen of epilepsie. Het notificeerde daarvan de westelijke geallieerden via hun gezanten. Het gaf hen schriftelijk de gelegenheid om buitengewone voorzieningen aan te vragen. Niettemin schopten de Belgen daarover hooglopende standjes. Daarover nog nader.

De vierde bepaling ging over de overdracht van kanonnen, machinegeweren, mijnenwerpers, jachtvliegtuigen en bommenwerpers en ander militair oorlogstuig. De Duitsers moesten enorme aantallen uitleveren. Sommige strijdmiddelen waren in Nederlandse handen. Nederland had " *U-boote*" in beslaggenomen tijdens de oorlogsperiode. Dat had het moeten doen omdat het vaartuig zich in de Nederlandse wateren had bevonden. Daarbij waren heel moderne. Die Foch graag wilde hebben. In artikel 22 stond dat "alle" U-boote, waar ook ter wereld, moesten worden uitgeleverd. Je vraagt je af, wat voor handhavingsarsenaal Foch daarbij in gedachten had. Er lagen er nog enkele bij de Falklandeilandengroep. Ze konden niet varen. Ze waren verlaten ("geabandonneerd") door hun bemanning, dat was het dan wel. Dat gold ook voor zeppelins, kabelballons en bommenwerpers. Los daarvan: daar hoorde ook ammunitie bij en soms technisch, niet-militair personeel. Wat moest daarmee gebeuren? En Nederland had ook nogal veel Duitse soldaten en deserteurs moeten interneren. Die hadden soms zelfs familie laten overkomen. En meer in het algemeen: hoe moest deze overdracht fysiek gebeuren? Waar bléef de Franse vrouw van de Duitse deserteur die er natuurlijk nooit had mogen zijn, maar er toch was, in Noord-Frankrijk, België en Nederland?

Iets dergelijks was ook toepasselijk op de bepaling in het zevende artikel, waarbij de Centrale Mogendheden – Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Turkije – verplicht werden transportmiddelen uit te leveren. Vijfduizend stoomlocomotieven, honderdvijftigduizend wagons, vijfduizend vrachtwagens en de totale spoorwegen van Elzas-Lotharingen met het bedienend personeel en technisch toebehoren.

In het vijfde artikel werd bepaald dat de geallieerde legers de linker Rijnoever in Duitsland mochten bezetten. Als een soort zekerheidsstelling. Dat de Duitsers echt zouden doen, wat bij de wapenstilstand was bedongen. De geallieerden zouden deze bezetting binnen vijfentwintig dagen voltrekken. De Duitsers zouden dat Rijnland moeten demilitariseren. En sommige stukken zouden ze moeten ontvolken. Duitsland zou de bezetting van Mainz, Koblenz en Keulen moeten faciliteren. Zulks op nader aan te geven wijzen en op eigen kosten, zonder recht op compensatie of schadeloosstelling achteraf, tenzij de bezettende militairen, miliciens, burgerlijke beambten of ambtenaren van de bezettende mogendheid vernielingen, zaaksbeschadigingen of baldadigheden zouden aanrichten. Op de rechter Rijnoever zou een dertig tot veertig kilometer brede neutrale zone worden ingesteld, de bedding van de rivier volgend. Uit de ontruimde Duitse gebieden mocht niets worden weggevoerd, aldus het zesde artikel. Maar wie zou dat controleren en hoe? En wat moest er gebeuren als dat voorschrift werd overtreden? Tot wie richtte dat zesde artikel zich eigenlijk?

In artikel negen stond dat de geallieerde bezettingstroepen in de Rijngebieden zouden worden onderhouden door de Duitsers. Duitsland was zelf hongerend. De burgerbevolking kreeg nauwelijks toereikende calorieën-rantsoenen. Zo was er nog veel meer, dat overduidelijk nog moest worden geregeld in uitvoeringsarrangementen. Wanneer de bezettende mogendheid arbeid zou vorderen of inzet anderszins van de bezette bevolking zou daar dan schadevergoeding of schadeloosstelling voor verplicht zijn? Wie zou die dan vaststellen en naar welke maatstaf? Welke scheidsrechterlijke bevoegdheid zou dan mogen worden ingeroepen?

Als de bezetting consequenties zou meebrengen voor het neutrale Nederland – bij de bezetting van de Rijnoevers zou dat niet denkbeeldig zijn – zou dan daarvoor aan Nederland nog schadevergoeding betaald moeten worden? Of zou Nederland dan Duitsland moeten aanspreken, dat dat dan alsnog ergens zou kunnen verhalen, ook nadat de bezetting afgelopen zou zijn? Hier speelde een rol, dat de wapenstilstand de bezetters bruggehoofden aan de Rijn scheen toe te staan, ook voor rivieroverschrijdend transport naar linker en rechter rijnoever. Het was duidelijk dat pontonbruggen de vrije Rijnvaart zouden belemmeren. Die vaart werd geborgd bij de Herziene Rijnvaartactie van 1861 waaraan Nederland rechten kon ontlenenen, ook voor de duur van de vaart, het oponthoud buiten redenen die met die vaart direct verband hielden, betreffende de staat en onderhoud van waterstaatswerken ter beteugeling van vaart en stroom, het oponthoud van pontverkeer, bebakening, betonning en geulonderhoud en het beteugelen van cataracten, vervallen, bankverplaatsingen, stroomversnellingen en kolken. Daaraan zou de wapenstilstandsovereenkomst niet kunnen derogeren. Tenminste, zo wilde Nederland dat toch blijven zien.

En het nam aan, dat dat ook zou gelden voor de bijbehorende uitvoeringsarrangementen. Het vooronderstelde tevens, dat dit eveneens zou gelden voor de in Duitsland gelegen nevenwateren die op de Rijn uitmondden of daarmede verband hielden, ook die welke aangelegd waren voor andere doeleinden dan bevlotting of bevaring. Achteraf bleek natuurlijk dat de geallieerde militairen met die vrije vaartgarantieds voor het doorgaand handelsverkeer niet genoegzaam rekening hadden

gehouden. Dat kwam tot uiting, toen in de bezette zones onlusten en opstanden uitbraken en de bezetters aanmerkelijke troepencontingenten doorzonden ter waarborging van de door hen gewenste orde, rust en veiligheid. Zij voorzagen in nieuwe rivierbruggen, oversteekplaatsen, veren en ponten en stremden gedurende geruime tijd het Rijnvaartverkeer. Hun betoog dat zij daartoe niet gerechtigd waren jegens Nederland, dat geen partij was bij de wapenstilstand, leverde uiteraard nadien nogal wat jurisdictieconflicten op. Rotterdam bleek daarbij de belangrijkste benadeelde partij, maar er was in Nederland veel verkeer dat zich verplaatste op watergangen en waterwegen, dat bij verdragsfictie ingevolge de Rijnvaartacte van 1813 gelijk gesteld werd met Rijnvaartverkeer. Zo het verkeer dat zich voordeed op de zogeheten Keulse vaart van Amsterdam naar de Rijn en omgekeerd.

II.8.3 De Russische nullificatieclausules

Keizerlijk Duitsland had in 1917 een overweldigingsvrede gesloten met Sovjet-Rusland. De reeds genoemde Vrede van Brest-Litowsk. En met Roemenië eveneens in de Vrede van Boekarest. In de artikelen 12, 13-15 stond dat deze vredes nietig waren. Maar de Russen noch de Roemenen waren partij bij de wapenstilstandsovereenkomst. Vermoedelijk heeft Foch gedacht: Duitsland zorgt er maar voor, dat de Roemenen en Russen doen alsof die nietigheid rechtsgeldig bestáát. Hoe het dat doet, dat gaat mij als militair niet aan. Eenvoudig was het wel. Maar de Russen waren het er niet mee eens. De Roemenen ook niet. Ze gedroegen zich er dus ook niet naar.

In artikel 19 stond dan ook vruchteloos dat de tegoeden van geallieerde staatsburgers op de Russische en Roemeense banken moesten worden teruggegeven. En de goudvoorraden óók. De Duitsers trokken zich ook niet echt terug uit de door hen bezette Russische steppes. Ze bleven gewoon in Kiev zitten en in de Baltische staten. Totdat de Polen hen eruit dreven, later, in 1920. Maar Polen, dat was helemaal geen partij bij die schimmige conferentie in de vroege ochtend van de elfde van de elfde in het vredesjaar 1918. Dat kon ook niet. Polen bestond toen nog niet. Het kwam tot bestaan nadat de Vrede van Versailles in werking kwam in 1920. Toen werden de grensdelineaties tussen Duitsland en Polen pas rechtsgeldig gedefinieerd tussen deze twee landen krachtens een uitvoeringsovereenkomst. De oostgrenzen stonden tot 1922 niet vast. De staat van oorlog tussen het Verdragspolen zoals geografisch gedefinieerd bij het vredesverdrag van Versailles en de Sovjetunie bleef voortduren. De Polen en de Sovjets konden het er maar niet over eens worden, welke onderling sedert 8 maart 1917 gevoerde slagen de ene dan wel de andere partij had gewonnen. Polen was geen partij geweest bij het verdrag van Brest-Litowsk, om dezelfde reden, waarom het ook geen partij was bij het Verdrag van Versailles van 28 juni 1919.

De Polen beweerden dat zij de invasies in de Ukraïnse Volksrepubliek en in Belarus glansrijk hadden voltooid. De Sovjets deelden mede dat zij die invasies met succes hadden afgewend. De Vrede van Versailles legde de grenzen tussen Polen en Sovjet-Rusland niet vast. De geallieerden stelden daarom, veel later, dat de wapenstilstandsvoorwaarden dan ook nooit betrekking hadden gehad op de gebieden die ná 11 november 1918 nog steeds bestendig betwist waren gebleven. En ook dat raakte Nederland, dat, als voorheen, intensieve handel had gedreven met Oost-Pruisen en nadien met het daarbinnen gelegen Polen tot aan de Ukraïne en Belarus. Dat bleef het natuurlijk ook doen. Daaruit kwamen veel internationaal privaatrechtelijke competentieconflicten voort met betrekking tot de leverantie van goederen binnen door de beide partijen betwiste gebieden. Vooral omdat het Poolse staatshoofd Jósef Piłsudski de Poolse grenzen zo ver als op een bepaald moment militair mogelijk scheen bleef opschuiven naar het oosten ten nadele van de immer wijkende Sovjets.

Piłsudski legde die grenzen op een gegeven moment zelfs over de Ukraïne heen. Polen legde daarbinnen een nieuw kunstmatige federatie, Międzymorze. Een soort Poolse enclave. Een voorpost voor Poolse uitvallen tegen Sovjet-Rusland. Deze federatie kreeg rijkelijk vanuit Warschau militaire ondersteuning, uiteraard onder supervisie van de Poolse generale staf. Dat zag Międzymorze als een bastion, als een defensie-associatie tegen het sovjet-imperialisme in oostelijk centraal-Europa. Maar ook als een bastion tegen het Duitse imperialisme oostwaarts, dat na Hitlers machtsaanvaarding in 1933 ineens weer de kop op stak. Międzymorze is één van de redenen waarom Hitler het zo makkelijk viel in augustus 1939 bij het Kremlin in Moskou een handtekening te krijgen onder het non-agressiepact tussen Hitler-Duitsland en Stalinistisch Rusland, het beruchte en in ieder geval opzienbarende Ribbentrop-Molotovpact van 23 augusts van dat jaar. Het maakte Hitlers agressie-oorlog tegen Polen van 1 september 1939 mogelijk en daarmee de Tweede Wereldoorlog.

Beiden ervoeren de oprichting van het Verdragspolen-1919 als een tegen hen gerichte vijandelijke daad, waarvan Międzymorze gaandeweg het meest kwalijke symptoom was geworden. Nederland, dat dat maar niet kon begrijpen en steeds weer handelscontracten had gesloten met ondernemingen in Międzymorze zou beider onwil sedert 1933 steeds meer gaan voelen. Stalin zag Polen als een hinderlijke product van een vijandig westen, terwijl Lenin Polen juist dat Verdragspolen-1919 zou gaan zien als een waarlijk geschenk van een niet bestaande god.

Want Lenin zou dit Polen gaan zien als een corridoir, een politieke passarelle of brug, waarlangs zijn Sovjets de communistische parijen in het westen geducht zou kunnen bijstaan, met misbruik van de diplomatieke kanalen aldaar. Zijn eerste slachtoffer zou het verzwakte Duitsland zijn, waarop dat Verdragspolen een royale toegang scheen te bieden. Zo kon Lenin een reeks van revoluties bewerkstelligen in gedestabilseerd Duitsland en ontredderd Italië van na de Eerste wereldoorlog. Stalin zou dat tot 1933 blijven proberen. De Nederlander Marinus Van der Lubbe zou één van zijn willoze werktuigen zijn – Marinus was de stichter van de rijksdagbrand van februari 1933 – en de de Bulgaar Georgi Dimitrov eveneens, al kan deze bezwaarlijk willoos genoemd worden. Zie hieronder. De nullificatie van het Verdrag van Brest-Litowsk was daarvoor de opstap. Uiteraard niet met dat doel, maar het gewaagt van de onverdroten kortzichtigheid van de stellers van die clausule: de Fransen en de Britten. Het was echt geen goede zet om Rusland niet te betrekken bij de inleidende wapenstilstandsonderhandelingen: het verziekte de geopolitieke verhoudingen gedurende het hele interbellum. Nederland zou daar veel last gaan ondervinden. Maar in 1918 was het zich daarvan niet bewust. Al waren er enkelen, die dat toch voorzagen. Onder hen de staatsraad A.A.H. Struycken, die daaraan aanstonds uiting gaf. Maar hij bleef een roepende in de woestijn. Zie hieronder.

De Russen hadden alle Nederlandse beleggingen in Rusland nietig verklaard en ook dat bleef zo. Het zou voor Nederland een reden zijn om de Russen te weren uit de Volkenbond. Dat zou Nederland duidelijk maken toen de Fransen in 1934 toch het pleit gingen voeren om de Russen tot de bond toe te laten. Hardenekkig bleef Den Haag tegen stemmen, ook al was duidelijk dat door de machtswisseling in januari 1933 te Berlijn, toen Hitler rijkskanselier werd, ook het Nederlandse belang een andere opstelling binnen die volkenorganisatie vergde. Wilhelmina, hier optredend namens de benadeelde beleggers van vóór 1917, ontbood de minister van Buitenlandse Zaken en deelde hem haar instructies krachtig mede. Zo bléef de standpuntbepaling van Nederland ook nadien, tot 1943. In dit opzicht bleek Nederland betreurenswaardig wereldvreemd. Uiteraard was dat niet alleen aan de Koningin te wijten.

Ook al kwamen de Fransen later tot een nadere overeenkomst met de Russen, de Nederlandse vergoedingen werden nooit meegenomen, ook al waren Frankrijk en Nederland toen samen wel lid van de Volkenbond. Nederland, zo decreteerde Parijs, had het er naar gemaakt. Een troost was dat hetzelfde gold voor de tegoeden van de Belgen en hun bancaire goud. Gedeelde smart was dan toch halve smart.

II.8.4 De prognoses van Foch over de Duitse slagkracht in de lente

Erzberger wist het niet, maar Foch was er helemaal niet zo zeker van dat de geallieerde legers de strijd zouden hervatten als Duitsland de wapenstilstand netjes zou opzeggen. Hij wist eigenlijk wel zeker van niet. Laat staan dat Foch wist wat te doen als de Duitsers zonder opzegging zich stomweg aan de voorwaarden zouden onttrekken. Foch wist dat het Duitse leger nog volkomen intact was. De bataljons en regimenten waren nog gesloten en gehoorzaamden hun commandanten. Hij zag ze marcheren, met schetterende stafmuziek en wapperend vaandel. Er was, zeker, desertie, maar niet zoveel als in de Franse gelederen. De Duitse soldaat was oorlogsmoe. Hij wilde naar huis. Maar dat gold voor alle geallieerde soldaten óók.

Met grote zorg zag Foch de actieradius van zijn moeizaam verkregen opperbevelhebberschap na 11 november met de dag slinken. De Britse soldaten wilden meteen naar huis. Zonder omwegen. Erger was, dat de militaire eenheid onder de staten binnen de Britse *Commonwealth of Nations* meteen ook afbrokkelde. Londen had het er overigens zondermeer naar gemaakt. Op 4 augustus 1914 hadden Grey en Churchill als vanzelfsprekend aangenomen, dat Londen de oorlog kon verklaren namens het hele Imperium. En dat wás ook zo. Met grote loyaliteit sloten de *dominions* Canada, Nieuw Zeeland, Zuid-Afrika en Australië zich bij de verklaring aan. Zij golden als zelf-regerende delen van de Britse rijk. Maar hier wierpen zij hun autonomie of zelfstandigheid als vanzelfsprekend af. Zij volgden de oorlogsdrum die te Londen werd beroerd. De echte kroonkoloniën volgden zonder morren. De koloniën evenzeer. Ook de protectoraatsgebieden en geconcessioneerde enclaves. Maar Londen bezigde de overzeese contingenten oorlogsvrijwilligers die vol aanhankelijkheid, offerbereidheid en vitale dapperheid toestroomden naar de fronten die Whitehall hen toewees overduidelijk als een voorraad *ad libitum* in te zetten kanonnenvlees. Dat bleek niet aanstonds. Maar het werd schrijnend kenbaar bij de Dardanellen-operaties. Die waren luchthartig en zonder veel logistieke voorbereidingen geïnitieerd door de al te optimistische Winston Churchill. Die bleef als minister van marine de koloniale soldaten toevoeren aan de gehaktmolens van zijn lamlendig opererende generaals en troepencommandanten die nooit veel gaven om de levens van de blijmoedig voorwaarts tiraillerende overzeese infanteristen. En dát, terwijl die generaals, hun opper- en stafofficieren met de later zo verfoeide rode padjes, zelf zorgvuldig buiten de dracht van de bulderende vijandelijke artilleriebarrages bleven.

Bij de vernietigende slagen bij Gallipoli protesteerden de toch zo aan de Britse Kroon verknochte Australiërs en Nieuwzeelanders openlijk. Londen interesseerde kennelijk de lichamelijke integriteit van de ANZACs (*The Australian and New Zealand Army Corps*) geen ene malle moer. Zijn generaals schreven de verliesposten eenvoudig af. Ze bestelden nieuwe aanstaande lijken. Leveranties CIF: *Cost, Insurance, and Freight Free*, zo leek het wel. Als de aangezegde bestemmingshaven volgens vaarplan maar werd bereikt. De kosten voor het vervoer, het risico van verlies en de daaraan verbonden verwijderde (cascade)schadeposten voor de leverancier of verkoper. Aldus de *London Lloyds Cargorules* voor dit soort transporteenheden. Het mankeerde er nog maar aan dat Londen de kosten van lijkbezorging, teraardebestelling of retourzending doorberekende. Dat kon vooral

Canberra niet langer meer waarderen. Vooral niet omdat de Britse Imperiale Staf de commandanten van de overzeese contingenten geen blik waardig keurde. Die Staf betrok ze niet bij de strategie. Churchill bleef dat overigens ná Gallipoli gewoon vinden en de moeite van het opmerken niet waard. Hij zou dat ook in zijn Tweede Wereldoorlog, waarvan hij nóg meer genoot dan van zijn eerste, eenvoudigweg voortzetten, tot aan zijn finale demissie als leider van het Britse oorlogskabinet. Deze desastreuze hooghartigheid had *Slimme Jannie*, de legendarische boeren-generaal en later Britse Veldmaarschalk Jan Smuts, al eens fijntjes onder het oog van de onverstoorbare Haig gebracht. Maar die had niet gereageerd.

De Australische premier had er in 1918 genoeg van en zette een eigenstandig demobilisatieschema op, dat Foch niet meer verwrikt kreeg. Dat deden vervolgens Nieuw-Zeeland, Canada en Zuid-Afrika óók. Zij trokken zich niets of weinig aan van wat Foch er nu eigenlijk van vond. De koloniën waren iets gehoorzamer, maar ook Brits Indië begon zijn Gurkah's en Sikh's terug te trekken. Op de Franse koloniale troepen uit Afrika en Indo-China kon Foch nog wel greep houden, reeds omdat zijn eigen Franse ministerie van Oorlog de transportmiddelen voor hun demobilisatie moest vrij maken. Dat deed het voorshands niet. Foch had deze troepen nodig voor de door hem met starre beslistheid voorziene bezettingen in het Rijnland en De Saar. Daar gebruikte hij vooral Senegalezen, Marokkanen en Algerijnen voor. De Duitse wapenstilstandscommissie, die onder Erzberger voorlopig haar intrek in de nabijheid van Compiègne had gezocht, protesteerde. Zij drukte zich nogal rassendiscriminatoir uit, toen ze opwierp dat men toch niet van de Rijnlanders kon verwachten dat zij gastvrijheid verleenden aan chocoladekleurige soldaten en negers. Het bevestigde bij sommigen de gedachte dat de Duitsers voorlopig betreurenswaardig weinig geleerd schenen te hebben. Tijdens de oorlog hadden de Duitsers bij het Internationale Rode Kruis al geprotesteerd tegen de inzet van deze koloniale troepen door de Fransen, vooral ter gelegenheid van de nachtelijke verkenningsexpedities in de frontlinies. Deze koloniale soldaten heetten buitengewoon goed te kunnen sluipen en tijgeren en op te lossen, wegens hun huidskleur, in het nachtelijk duister. Zij golden als uitzonderlijk wreed, op velen van hen werden gezaagtande bajonetten aangetroffen die bloedige en dodelijke wonden plachten te veroorzaken bij de man-aan-man gevechten in de loopgraven bij deze uitstapjes. De Duitsers behandelden hen dan ook tijdens de krijgsgevangenschap niet al te zachtzinnnig en velen vonden een geheimzinnige dood. Een groot deel wist te ontsnappen en zocht zich een weg naar het neutrale Nederland, waar zij na melding geïnterneerd werden volgens de neutraliteitsregelingen die de Tweede Haagse vredesconferentie had opgeleverd. Nederland ruilde ze graag tegen Britse verwonde krijgsgevangenen of geïnterneerden met andere neutrale staten. Hun internering in Nederland was te problematisch. Spanje nam ze graag over.

II.8.5 De demobilisatieaandriften wereldwijd

In Amerika was, toen het verzoek van Duitsland om de stilstand bekend was geworden, meteen een tornado opgestoken van woedende soldaten-families, die wilden dat hun zonen meteen gedemobiliseerd zouden worden. Ze moesten direct terug naar "*Gods own country*". "*Back to normalcy*", dat was het parool. De Franse soldaten kónden en wilden niet meer. Ze zouden echt het komende halfjaar niet uit hun lethargische uitputting herstellen. Vele regimenten hadden ieder vertrouwen in hun meerderen verloren: ook hier waren de generaals te scheutig met hun levens omgegaan. En de Britten hadden er volledig tabak van. Ze waren de arrogante Fransen spuugzat. Die vroegen met typische Gallische tunnelvisie alleen maar, wat de andere geallieerden voor de Fransen konden betekenen. Het omgekeerde kwam niet in hun op.

België begon ineens de Grote Mogendheid uit te hangen. Dat wilde meteen alvast contingenten doorsturen ter opvatting van wat de "Eerste Rijnlandbezetting" zou gaan heten. Brussel was toneel van overwinningsparades. Het was de volksvertegenwoordiging daar in de bol geslagen. De Belgen zouden als victorieuze partners met de Groten der aarde bij de vredesonderhandelingen aanzitten. Ze zouden annexaties eisen van de Duitsers, maar ook van de Nederlanders, die eigenlijk altijd pro-Duits waren geweest, aldus de Belgische pers. Er waren veel documentaire bewijzen voor, orakelde de Belgische minister van Buitenlandse Zaken Hymans[134]. De Nederlanders zouden nu de gepantserde Belgische vuist eens voelen. Dat zou tijd worden! Foch had grote moeite "*brave little Belgium*" in dit opzicht in het gareel te houden. Ook hier wilde de meerderheid van de piotten terug naar huis, gehuldigd worden voor hun heldenmoed en orde op zaken stellen ten aanzien van de Flaminganten en frontactivisten die de Belgische zaak tijdens de bezettingsjaren hadden verraden.

II.8.6 Het lot van de Belgische wijkelingen en proto-fascisten

Dezen hadden hoog- en landverraad begaan, moesten voor speciale tribunalen worden gedaagd en daar ter dood veroordeeld worden, aldus was de leus sedert eind augustus in de straten. Deze politieke delinquenten waren en masse naar Nederland gevlucht, waar ze asiel hadden kunnen krijgen. Het gold vaak intellecuele Vlamingen die een zekere gewestelijke autonomie hadden geclaimd voor hun arme Vlaanderen en naleving van de Belgische taalwetten die in beginsel het Vlaams veroorloofden als officiële taal in de overheidsburelen, de onderwijsinrichtingen, het handhavingsapparaat en de gerechtelijke procedures. Veel van deze activisten hadden in Nederland een baan kunnen krijgen, ondermeer via het Augustijnerconvent "Mariënhage" bij Eindhoven dat daarbij bemiddelde, omdat één van de paters aalmoezenier was van de Belgische vluchtelingen die in het bovenzaaltje Phoenix plachten te vergaderen over hun staatkundige lotsbestemming na het intreden van de oorlog.

Ook de Belgische geïnterneerden eisten nu op korte termijn, nu de wapenstilstand er was, ontslagen te worden uit hun detentie die Nederland hen opgelegd had. Het moest vervoermiddelen ter beschikking stellen, eisten zij, om hen terug te brengen naar hun moederland om daar het werk te beginnen tot opbouw van hun vernielde land. Toen dat niet aanstonds tot resultaten leidde richtten zij zich via een petitie tot de Staten-Generaal. De Belgische militairen onder hen sloegen daarbij een hoge toon aan. Zij achtten zich al de gehele oorlogstijd zwaar ten achter gesteld bij de behandeling van Duitse, Frans en Britse geïnterneerden en zochten nu voor hun verontwaardiging een uitlaatklep bij de internationale pers. Die dook daarop als een havik op de jonge haas. Hun acties zetten nieuwe druk op de Belgisch-Nederlandse verhoudingen. De Nederlanders duidden het Brussel ten euvel dat het zich niet meer inspande om deze onruststokers terug te leiden naar hun woonsteden. Maar Brussel had daar weinig haast mee: het vond de benauwdheid van Den Haag niet onaardig, gegeven de omstandigheid, dat het de mede-geallieerden aan zijn kant wist. Een langdurig internationaal isolement kwam de kaaskoppen wel toe. Dat zou ze leren.

Deze activisten werden, in hun ogen, aan hun deerlijke lot overgelaten. De Nederlanders meenden, dat ze niet verplicht waren deze terugleiding te verzorgen, ook niet jegens de Belgische militairen die, na ontslag uit hun detentie, thuis een warm ontvang verzekerd wisten. Geen internationale regel noopte hen daartoe. Wellicht was hun militaire Belgische overheid daartoe wel gehouden, indien zij

[134] R.L. Schuursma, *DE GRENZEN VAN NEDERLAND, De internationale positie van Nederland na de wapenstilstand (november 1918-juni 1919*), opgenomen in de serie: 14-18, De Eerste Wereldoorlog, 5 Vols., a.w., Vol. 5, pp. 1825-1828.

als gedemobiliseerd konden worden beschouwd. Of zij dat waren, hing af van het Belgische militaire recht. Niet van het Nederlandse interneringsrecht. Het Nederlandse vreemdelingenrecht beschouwde deze personen als illegaal verblijvenden, die, op eerste aanzegging, volgens de Vreemdelingenwet-1847, moesten maken dat zij het Nederlandse grondgebied verlieten. Hoe ze dat deden, was hun zaak. Nogal wat personen uit deze groep waren eigenlijk helemaal niet echt genegen, om terug te gaan naar hun oorspronkelijke woonst, woon- of verblijfsplaats. De redenen daarvoor waren velerlei. Vaak waren zij politiek activistisch geweest en hadden zich ingezet voor wat zij "De Vlaamsche Zaak" plachten te noemen. Daarvan bestonden vele varianten, zowel van die zaak als van dat activisme. In alle gevallen was het niet raadzaam zonder aanvullende garanties terug te keren naar Belgenland: de grensoverschrijding ging dan meestal over in een arrestatie en de beruchte Belgische amigo – het koetsje voor gedetineerdenvervoer – bleek aan de naaste hand. Van een eerlijke berechting was niet zó vaak sprake, ook niet in Nederlandse ogen.

Soms hadden zij in Nederland een zeker familie- en gezinsleven opgebouwd, vooral in Brabant, waar nogal wat stamverwante Kempenaren ongaarne zagen en met weemoed vaststelden dat hun meisjes buitengewoon gecharmeerd waren van de rad sprekende, gevatte en wereldwijze Belgische dienstplichtigen die op hun grondgebied waren beland. Er kwamen huwelijken van die, nadat de burgerlijke betrekkingen hersteld waren tussen beide staten, grond bleken te bieden aan de beschuldiging van desbewuste kwaadwillige gezinsverlating in België (de beruchte "*abandon de famillle*") of bigamie. De romantische en flamboyante Belgische milicien bleek al jaren getrouwd en omvangrijk kroost te zijnen laste te hebben. Had zijn zwangere Schijndelse schone nu het nakijken? De Belgische ex-piot kon zich in ieder geval dan beter in deze dagen noordelijk van de grens blijven ophouden. In het zuiden werd hij zonder pardon in de kluisters geslagen. Zoals ook in de gevallen van verdenking van verraderlijk activisme. Dat deden zij dus. Doch in Nederland konden zij bezwaarlijk emplooi vinden, van de Belgische demobilisatiegelden konden zij om de voor de hand liggende redenen geen gebruik maken evenals van de mogelijke wachtgeld- of pensioenvoorzieningen terwijl ze in Nederland illegaal waren en bleven. Ze kregen onderstand. Maar uit private, charitatieve fondsen, vooral van rooms-katholieke aard. Dan moest de Belg het evenwel niet al te bont hebben gemaakt. Als verloofde van de Schijndelse kon hij naar ondersteuning vanwege de Sint Vincentiusvereniging van de Schijndelse parochie fluiten. Zijn Schijndelse moest, met schande overladen, schrob- en naaiwerkzaamheden gaan verrichten in het Rooms-Katholieke internaat Huize Padua. Dat zou haar leren. De Nederlandse kabinetten stonden op het standpunt dat de nationale Armenwetgeving niet op illegalen kon slaan.

Deze illegalen uit Belgenland raakten deswege aan lager wal, degeneerden tot rancuneuze wijkelingen en verzetten zich tegen de gangbare orde, zowel die te België als die te Nederland. Zij kwamen in de verleiding zich te voegen in de groeperingen van de proto-fascisten die zich in Nederland in het verwarde katholieke Brabant al vroeg op deden. Zij kwamen in de dertiger jaren op belangrijke staatkundige posities terecht. Zij wekten veel opschudding. Over hen hierna meer en detail. Drie namen springen er voorlopig uit: die van Robert van Genechten, later procureur-generaal bij het Vredesgerechtshof in de Nederlandse bezettingsjaren en pater Carlos (kloosternaam: Raymundus) Van Sante O.P. (= *Ordinis Praedicatorum*, predikheer of Dominicaan) die een charismatische jeugdleider werd die veel zag in de door Mussolini bepleite corporatische staatsidee. Beider lot zou dramatisch zijn. De derde, die aanvankelijk niet goed buiten het voetlicht wist te blijven, was Karel de Schaepdrijver. Hij timmerde aan de weg in de eerste illegale jaren in Kempenland. Hij was geporteerd voor de Groot-Nederlandse gedachte of Groot-Dietsland. Een

mythisch Nederlands rijk zou moeten worden hersteld van Eems, Dollard tot Duinkerken of Dieppe, men keek niet op één hectare. De samenbindende factor zou het Diets zijn, de oertaal van de Lage Landers. Maar hij stichtte gelukkigerwijze een gezin en werd in 1924 eerzaam leraar Frans aan het hooggeprezen gymnasium Augustinianum te Eindhoven, waar hij zijn licht onder de korenmaat plaatste. Dat viel in die stad ook niet zo moeilijk.

Duitsland zou alle krijgsgevangenen zonder meer moeten terugleiden, behoorlijk gevoed en gekleed en binnen de kortst mogelijke termijn. Het omgekeerde stond niet in de overeenkomst. Waar de zorg van Duitsland precies zou ophouden, was natuurlijk niet geregeld. Vermoedelijk niet bij de landsgrenzen, want dan zouden de geallieerden voor verder transport moeten zorgen. De Duitsers hadden alle spoorwegmaterieel in de bezette oorlogszones opgebroken. Ze hadden immers, het werd al aangegeven, in België en Frankrijk, toen hun ultieme wanhoopsoffensief van maart-april 1918 was vastgelopen, een tactiek van “verschroeide aarde” toegepast. Alle hospitalen, logiesruimten, inkwartieringsgebouwen, alle wegen, rioleringen en verdere infrastructuur waren vernietigd. Deze vernietigingsstrategie keerde zich nu tegen de Duitsers. De Belgen en Fransen wachtten zich er wel voor het vervoer en de verzorging over te nemen. De Duitsers bleven nu met grote aantallen terug te leiden krijgsgevangenen, geïnterneerden, voormalige gedeporteerden en in de Duitse oorlogsindustrie te werkgestelden zitten, die een geprivilegieerde behandeling behoorden te krijgen ten laste van hun rijkskas. Daar kwam niet veel van terecht.

Dat leverde weer opstanden en ongeregeldheden op, waarbij de westelijke geallieerden ingrepen. Die dienden weer nieuwe rekeningen in bij Berlijn en zorgden voor vergeldingsmaatregelen. De immense chaos werd tot 1925 steeds groter. Tot destabilisatie van de Duitse economie, die maar niet tot versnelling kon komen. Daar had Nederland, dat nu eenmaal handelspartner van Duitsland was, veel last van. Maar ook voordeel: Duitse werkkrachten werden spotgoedkoop terwijl de vaardigheden van de werklieden meestal die van de Nederlanders overtroffen. Duitse dienstmeisjes en huispersoneel kostten maar een habbekrats. De Duitsers zagen verder de *braindrain* die een en ander ten gevolge had, met lede ogen aan. Maar veel vermochten ze niet. Het tij zouden ze niet kunnen keren. In Nederland was adequate transit wel geborgd, als het transport voortgezet kon worden over de Noordzee. Daaraan schortte het wegens de voortgezette blokkademaatregelen, en voorts, omdat de Nederlandse koopvaardijvloot nog steeds niet vrijgegeven werd. Foch gaf aan, later, dat de Nederlanders dan maar eens wat moesten presteren en lijden voor de wereldvrede.

II.8.7 De deblokkering- en ontwapingsverplichtingen op korte termijn

De rest van de wapenstilstandsovereenkomst gaat om militaria. Zo moet Duitsland zorgen voor de onmiddellijke ontwapening en directe internering in neutrale havens, of, bij afwezigheid daarvan, in havens van de geallieerde mogendheden van zes slagkruisers, tien slagschepen, acht kleine kruisers en vijftig van de nieuwste torpedobootjagers. Verder moest Duitsland de onvoorwaardelijke vrije doorvaart door het Kattegat waarborgen en alle uitgelegde mijnenvelden opruimen, zomede alle forten overgeven vanwaaruit deze doorvaart gehinderd of belemmerd zou kunnen worden. De Britse blokkade bleef gehandhaafd. Dat zou Londen blijven doen totdat de laatste delineaties waren gedaan met betrekking tot de grensscheidingen tussen Duitsland, Polen, Tsjecho-Slowakije, Honarije en Roemenië. Het deed dat kennelijk als middel om de talmende Duitse rijksregering, die al deze territorale afscheidingen en concessies steeds moeilijker aan haar achterban kon verkopen, onder druk te blijven zetten. Londen spande zich beslist niet in op de maritieme positie van Duitsland vrij te geven op voet van gelijkheid.

Duitse schepen mochten gedurende de oorlog worden gekaapt door geallieerde kaapvaarders. Moesten zij nu worden teruggegeven? Wat moest er gebeuren met de ladingen? Als deze aan private personen waren geadresseerd, mochten zij ze dan opeisen? Zo niet, wie zou ze dan compenseren? Deze bepalingen hadden ook belang voor Nederland dat beurtvaart onderhield gedurende de hele oorlog op de Oostzee, ongeacht of de vracht contrabande was of niet. Zo voerde de Eindhovense Philipsfirma langs die weg ononderbroken gloeilampen en radio-electrische zendapparatuur door naar Tzaristisch Rusland en naar Keizerlijk Duitsland, hoezeer deze elkanders vijanden waren in de wereldkrijg. En verder had Nederland juist op basis van zijn neutraliteitsstatuut via de Rijn gedurende de hele oorlog voedsel, grondstoffen en halffabricaten uitgevoerd of doen uitvoeren naar Duitsland. Dat had het gedaan ongeacht of ze middellijk of onmiddellijk de oorlogvoering tegen de geallieerden ten goede waren gekomen. De Nederlanders hadden nog omvangrijke vorderingen in Duitsland uitstaan. Die wilden zij blijven innen, ook als later door de geallieerden was vastgesteld dat zij de Duitse oorlogsvoering hadden begunstigd. Het had zich beroepen op de bepalingen van de herziene Rijnvaartacte van 1861. Was dat beroep eigenlijk te dezen wel valide? Bij de vredesonderhandelingen zou dat nog ter sprake komen, omdat de Fransen in ieder geval vonden, dat dat voortgezet vervoer niet in overeenstemming was geweest met de Nederlandse neutraliteitsproclamatie. Kon die echter afbreuk doen aan de privaatrechtelijke Rijnvaartprivileges? Bij de overreiking van de wapenstilstandvoorwaarden in Compiègne, in die spoorwegwagon, was dat uiteraard nooit ter sprake gekomen. Natuurlijk niet. Dat was op dat moment een detail. Maar Nederland zou daar nog grote moeilijkheden mee gaan krijgen.

II.9 Namens wie sprak Foch?

Foch was, nog maar heel kort, generalissimo van de geallieerde strijdende legers in West-Europa. Opperbevelhebber dus, maar met een regionaal beperkte rechtsmacht of jurisdictie. Over de legers van de alliantie die elders opereerden, bijvoorbeeld in het Midden-Oosten, had Foch eigenlijk niets te vertellen. De legers onder zijn bevelsbevoegdheid moesten “strijdend” zijn. Dus: troepen in West-Europa – en dat betekende zo goed als: in de westelijke loopgraven – deelnemend aan actieve gevechtshandelingen of zich daartoe voorbereidend. Die rechtsmacht strekte zich uiteraard niet over soldaten of troepen die zich ter recuperatie of verlof in hun thuislanden bevonden. Maar zijn gezag strekte zich ook niet uit over militairen die wel bondgenoot waren van Groot-Brittannië, maar niet geallieerd waren binnen het in Europa optredend strijdverband, zoals Portugal. Dat had zich als eerste oorlogvoerende partij in 1914 solidair verklaard met Brittannië, als één van zijn oudste bondgenoten sedert de middeleeuwen, maar het had zijn afdelingen nooit doen opgaan in dat West-Europese verband.

Koning Albert I, de Belgische soldaat-koning, had zorgvuldig ervoor gewaakt dat het Belgische leger nooit ingeschaard werd in dat geallieerde verband. Hij vond van den aanvang af, dat de Franse generaals te kwistig omsprongen met zijn Vlaamse piotten in nodeloze uitvallen en nauwelijks defensief te houden liniën en stellingen. De Franse opperofficieren waren in dit opzicht merkwaardig harmonieus met de Belgische Generale Staf die hoofdzakelijk uit Franstaligen bestond, de door de Vlamingen gehate militaire Franskiljons. Slechts bij uitzondering stond Albert toe dat Belgische afdelingen meededen in door Fransen georganiseerde slagen. Hij noemde zijn troepen dan “intergeallieerd”. Foch trad dus niet op namens de Belgen.

Maar ook niet namens de Italianen en ook niet namens de legers, die herkomstig waren uit de dominions, koloniën en volksnederzettingen uit het Britse Imperium, zoals Canada, Australië, Zuid-

Afrika, India, Brits Guyana of Demarary, Ceylon of Malakka. Hij trad ook niet op voor Japan, dat een eigen Aziatische oorlog voerde tegen Duitsland. Toch was Japan volkomen geallieerd. Niet alleen maar maritiem, maar zowel te land als in de lucht. Het had ook troepen in Europa. Maar het wist zelfs niet van het wapenstilstandsverzoek van Erzberger op dat moment noch van het inleidend verzoek aan Wilson tot vredesherstel van 6 oktober. Dat was een lelijke omissie. Dat gaf later Clemenceau, die de Japanners nooit serieus had willen en kunnen nemen, ook ruiterlijk toe. Hoewel: Clemenceau zei dat het een betreurenswaardige discommunicatie was geweest. Dat is een eufemisme, waarmee je doorgaans uitdrukt dat je de mening van de niet-ingelichte heel best kunt missen. Doorgaans als kiespijn.

Foch onderhandelde met Keizerlijk Duitsland. Niet met alle Centralen, waartoe op dat moment Oostenrijk-Hongarije en Turkije nog hoorden en de wingewesten uit het voormalige Ottomaanse Rijk die nog de *suzereiniteit* van Istanbul aanvaardden. De suzereiniteit: de abstract erkende oppermacht om de publieke rechtsorde in een gebied samen te stellen, tegelijkertijd onder de erkenning dat de suzerein daartoe niet bij machte was. Eigenlijk trad Foch op namens de Britse troepen van het landleger dat zich op het West-Europese strijdtoneel bevond, het landleger van de Verenigde Staten van Noord-Amerika aldaar, en het Franse leger met de daartoe behorende koloniale troepen. Feitelijk had hij daarover het militair oppergezag op dat moment, maar méér ook niet. Hoe hij daarom bepalingen kon opstellen, die ook Oostenrijk-Hongarije en Turkije betroffen, en ook de rechtstoestand op volle zee, blijft een raadsel. Maar hij deed het. De Fransen zullen er ongetwijfeld wel een verhaal bij hebben gehad.

Het is eigenlijk maar goed dat Erzberger het bij de opening der onderhandelingen niet echt aandurfde om Foch om zijn geloofsbrieven te vragen en later ze ook niet bestudeerde. Dat had alleen maar verschrikkelijke ruzie opgeleverd. Foch zag zich op dat moment als mandataris van alle partijen die met Duitsland op een of andere militaire manier overhoop lagen. Hij bekommerde zich weinig om territoriale beperkingen van zijn rechtsmacht. Dat is te zien aan zijn eis, dat Duitsland zich onmiddellijk zal terugtrekken uit Rusland en Callicië en ook aan die betreffende de uitlevering van alle *U-Boote,* waar ook ter wereld. Daarom legde hij ook meteen maar even implicite servituten op aan Nederland. Dat was nog niet meteen duidelijk. Dat werd het wel, later, bij de uitvoering van de wapenstilstandovereenkomst.

Ik schets dit, omdat Nederlanders steeds denken dat internationale verdragsonderhandelingen lijken op het wetgevingsoverleg in onze Tweede Kamer. Daar weet iedereen precies wie wie is, wat zijn bevoegdheden zijn, welke rol hij speelt of kan spelen en wat het onderwerp is. Dat staat in de grondwet en in het reglement van orde van de tweede kamer. In internationaal verband is dat heel vaak niet zo. Het volkerenrecht kent ook nog steeds geen scheiding van machten, de verdeling tussen rechtsprekende, uitvoerende en wetgevend macht. Foch was in Compiègne dat allemaal tegelijk. Als men dan niet goed weet wie de andere partij is, wat hij beoogt en wat zijn mandaat is, wie zijn superieur is en uit welken hoofde, wordt het een rare bijeenkomst. Dat was die wapenstilstandsbijeenkomst dan ook. En het Vredesverdrag dat eruit voortkwam leed eveneens aan veel defecten. Ook ten nadele van Nederland. Wat raar begint, moet doorgaans raar eindigen. Dat beseffen de bewoners van domineesland niet goed. Zij blijven denken dat de wereldrechtsorde in de schaduw van de Amsterdamse Westertoren gemaakt wordt.

II.10 De veertien punten van President Wilson namens de USA

De USA was zoals meermalen aangegeven erg laat aan de oorlog tegen Duitsland – zo definieerde de USA deze wereldkrijg – gaan deelnemen. Pas op 2 april 1917 kreeg president Wilson van het Amerikaanse Congres toestemming om Keizerlijk Duitsland de oorlog te verklaren, mede naar aanleiding van de onbeperkte duikbootoorlog die Duitsland ingezet had in februari. De vrijheid op de volle zee, ook voor neutrale schepen, werd aldus gekrenkt. Wilson achtte die vrijheid een beginsel van dwingend volkerenrecht. Nederland, de universele koopvaardij-natie, was dat graag met Wilson eens. Wat de oorlogsdoelen moesten zijn, dat wist Wilson nog niet duidelijk. Maar wel, dat de wereldvrede hersteld moest worden en ook dat het monarchale regime in Duitsland beëindigd moest worden. Dat regime leidde tot autocratie, terwijl democratie het enig juiste was.

Wilson meende in veertien punten de voorwaarden voor een bestendige wereldvrede te kunnen presenteren. Hij kwam op 8 januari 1918 met een alomvattend vredesplan. Hij legde in een gezamenlijke zitting van Senaat en Congres een reeks principes voor. Ze waren vaag, transcendent en leken wat op het Credo van het Concilie van Nicea. Een geloofsverklaring die prachtig klinkt, maar bestaat uit verwarrende en innerlijk tegenstrijdige abstracties. Je kunt er niet tegen zijn. Zoals de stellingname dat aan het middelbaar onderwijs nog veel verbeterd moet worden. Maar leg je haar af, dan weet je niet goed waar je wellicht of soms praktisch mee hebt ingestemd. Niet alle punten zijn van belang in deze context. Ik geef de relevante, met meteen de bezwaren die de Europeaanse geallieerden er zeker tegen zouden hebben.

1. Vredesonderhandelingen moeten volledig in het openbaar worden gevoerd. Dat waren de Britten, Fransen en Italianen beslist niet van plan. De Japanners ook niet. Die naties hadden veel geheime verdragen onderling gesloten, vaak ten laste van neutrale staten die later, in de overwinningsroes, wel zouden moeten toegeven. Dat ging dan over territoriale annexaties, zoals die ten laste van Albanië. Dat wist van niets. Dat moest vooral zo blijven, want Italië had grootse plannen aan de Adriatische Zee.

2. Alle landen zouden het dwingend principe van de vrije zee moeten aanvaarden. Dat was niet te pruimen voor staten met een kostbare oorlogsvloot, zoals Brittannië. Dat hád die vloot, om de zeeën te beheersen in belang van de eigen commercie. Het had de zeerechtsverdragen steeds zorgvuldig zó gecomponeerd dat Londen er goed mee uit de voeten kon. Japan had die intentie óók. Daarom ontwikkelde het ook een dergelijke vloot. Deze staten dáchten er niet over om die voorsprong op te geven. Nederland was het graag met Londen eens. Maar niet met Tokio. Want dat wilde al de zeestraten in de Indonesische Archipel kunnen beheersen. Dat was niet in lijn met de belangen van Stoomvaartmaatschappij Nederland. Dat was niet in lijn met het handelsmonopolie dat Nederland nog steeds claimde over de hele Archipel van Sabang tot Merauke toe. Dat monopolie zou Nederland het hele interbellum blijven koesteren. Het zou er alles voor over hebben, om het te kunnen behouden. Waarop die aanspraak steunde, wilde het interstatelijk niet bediscussiëren.

3. Alle landen zouden hun protectionistische tariefmuren moeten slechten. Vrijhandel en open grenzen voor iedereen. Dat wilden de staten met grote koloniale bezittingen helemaal niet. Engeland wilde met de landen uit het Imperium een vrijhandelsassociatie, maar daarbuiten beslist niet. Het wilde alleen met de eigen koloniën een meestbegunstigingsrelatie. Dat wilde Nederland nu ook met Nederlandsch-Indië. Een immens imperium. Legde men die Archipelgroep op de kaart van West-Europa, dan bedekte dat Imperium het gebied vanaf oostelijk Ierland tot ver over de Oeral. Dat wilde

Nederland handhaven als afzetgebied met een handelsmonopolie. Dat wilde België voor zijn Congo óók. Alleen staten die nog niet veel productieve koloniën hadden zagen dit beginsel van Wilson zitten.

4. Alle landen zouden zich moeten ontwapenen. Daar was Frankrijk al meteen mordicus op tegen. Het duchtte een derde invasie van Duitsland in korte tijd. Daarin kreeg het alle op Frankrijk gerichte nieuwe geprojecteerde staten mee. Polen bijvoorbeeld, Yoegoslavië of Servië en Tsjecho-Slowakije. Bovendien wilden Brittannië en de USA hun nieuwe prachtige vloot niet opgeven. Japan dus óók niet. Nederland had alleen maar opgevaren oud-roest, dus dat ging wel hierin mee. Zijn leger was een lachertje.

5. Bij de koloniën moest voortaan gelet worden op het zelfbestemmingsrecht van de gekoloniseerde bevolking. Wat dat was en hoe dat geëffectueerd zou moeten worden was niet aangegeven. Maar met de koloniale mogendheden – waaronder Nederland—was daar niet over te praten. Met de USA gek genoeg óók niet. Dat had net, rond de eeuwwende, in de oorlog tegen Spanje, koloniën verworven, zoals Cuba, Panama, stukken Mexico en de Philippijnen, waarbij de vloot geweldige successen had behaald, bejubeld door Theodore Roosevelt, als USA-president eindelijk eens echt "*commander in chief*". Bij volksraadplegingen wist je echt wel dat de gekoloniseerden daar nu niet direct over stonden te juichen. Die kant kon het dus niet op. Daar hadden onze jongens niet voor gevochten.

6. België moest vrij en onafhankelijk worden en daartoe de vereiste garanties krijgen. Voor de Belgen impliceerde dat annexaties ten laste van Nederland. Veel Vlamingen eisten herstel van het middeleeuwse Hertogdom Brabant, als kern van de Belgische staat. Een nieuw "Bourgondië", zo gonsde het op de burelen van Buitenlandse Zaken in Brussel. Zeeuws-Vlaanderen, uiteraard, omdat anders de vrije doorvaart op Antwerpen niet geborgd was. Verder héél het Hertogdom Limburg en en passant ook Luxemburg, ook met de hele Ardennen. En een stuk Rijnland. Dat was niet te rijmen met het bepleite zelfbestemmingsrecht hierboven sub 5, maar een kniesoor, die dáár op lette.

8. Duitsland moest Elzas-Lotharingen zonder volksstemming aan Frankrijk teruggeven. De Balkanstaten zouden recht krijgen op zelfbeschikking, maar Servië moest ongeacht de wil van de bevolking een uitweg naar zee krijgen ten laste van Dalmatië of Albanië. Polen moest eveneens onafhankelijk worden met een Poolse bevolking. En het zou een zee-haven moeten hebben: Danzig (GDansk). Turkije moest terug in zijn etnische grenzen. Het Ottomaanse rijk moest opgedeeld worden in zelfstandige etnische volkeren. De Dardanellen zouden vrije doorvaart aan alle volkeren moeten bieden.

9. Er moest een Volkerenbond komen, waarin alle naties, groot en klein, op voet van volkomen gelijkheid zouden deelnemen ter borging van deze vrede. Zij zouden alle recht hebben op politieke onafhankelijkheid en territorale integriteit. Deze bond zou de wereldvrede moeten kunnen afdwingen, eventueel door politioneel optreden.

Deze punten presenteerde Wilson als basisvoorwaarden voor een vredessluiting. Onderhandelingen zouden steeds gevoerd moeten worden op deze grondslag, óók bij de aanvraag van een wapenstilstand. Deze punten zouden als het ware een vóórovereenkomst vormen, stilzwijgend, bij iedere handeling gericht op de restauratie van de wereldvrede. Een "*pre-agreement to agree*". In het zaligmakend Latijn: een *pactum de compromittendo.* Max Von Baden, en ook Erzberger gingen daar

op 8 november 1918 vanuit. Wilson had zó ook de inleidende diplomatieke onderhandelingen, de "*explorative talks*" als leidend staatshoofd van de geallieerden geleid. Daarin hadden Erzberger en Von Baden hem niet misverstaan. Ze gingen er daarom op 11 november vanuit, dat deze voorwaarden zouden herleven bij de vredesonderhandelingen.

Wilson compliceerde de vooronderhandelingen door, los van die veertien punten, steeds weer met nieuwe uitgangspunten voor de vrede aan te komen bij verschillende fora. Hij kwam op 11 februari aanzetten met "vier principes", op 4 juli met "vier doeleinden" en op september met "vijf bijzonderheden". Soms deed hij dat in een openbare spreekbeurt voor kiezers, dan weer in colleges voor studenten – hij was uiteindelijk van beroep professor, dat wilde hij weten óók – en tenslotte bij een rechtvaardiging waarom hij zelf als staatshoofd de onderhandelingen in Europa moest gaan leiden. De verhouding tot de veertien punten was onduidelijk. Maar hij definieerde deze additionele uitgangspunten als een soort interpretatie-richtlijnen voor de veertien punten die hij opgegeven had aan de beslissende samenkomst met de hele volksvertegenwoordiging in Washington. De Duitsers wilden hem daar aan houden. En niet aan allerlei scholastieke beschouwingen tussendoor. Zij dachten dus recht te hebben om aan te schuiven als gelijkwaardige vredesonderhandelaars bij een universele rechtsstellende vergadering. Dat bleek een misvatting. Ze kregen een dictaat. Nadat ze gedemobiliseerd hadden. En dus machteloos waren bij hervatting van de vijandelijkheden. Daartoe waren de geallieerden wel niet meer in staat. Maar dat wisten de Duitsers niet.

II.11 Een wapenstilstandovereenkomst en een vredesverdrag

Bij een wapenstilstand komt men overeen de wapens neer te leggen of de vuurmonden te doen zwijgen. Men geeft aan, hoe men zich voorstelt dat dat technisch moet gebeuren. Hoe bereik je, dat over een breed front van honderden kilometers dat vuren gelijktijdig ophoudt? Dat stelt bijzondere eisen aan de communicatiemogelijkheden. Kan men die borgen? Wat doet men met gewonden, lijken in het niemandsland in de tussengebieden van de fronten? Er moeten brancadiers, ziekendragers en verplegers komen: hoe herkent men die en wat is hun status? Mogen zij de vijandelijke linies passeren? Hebben zij dan recht op hulp van de vijandelijke medische diensten? Hoe zien hun vrijgeleiden eruit? Hoe weet men dan zeker dat zij achter de linies gekomen niet gaan spioneren? Wat doet men, als die verdenking mocht ontstaan?

Het doel van de wapenstilstand kan zijn om tot een vrede te komen. Dat hoeft niet. Men kan een tijdelijke pauze bepalen, om straks te vijandelijkheden te hervatten als, bijvoorbeeld, politieke verhoudingen zich gewijzigd hebben of als de legers zich hebben kunnen hergroeperen en bevoorraad zijn. Of als het weer beter is en aan eindeloze regenval een einde is gekomen of een inundatie eindelijk is gesteld. Men kan ook bepalen dat handelseconomische verhoudingen geëgaliseerd moeten zijn of dat bepaalde leveranties hebben plaatsgehad. Men kan zelfs overeenkomen dat de vijand eerst een derde vijand, elders, moet hebben kunnen verslaan totdat de vijandelijkheden zich wellicht zullen hernemen. Het Twaalfjarig Bestand van 1609 tot 1621 tussen Spanje en de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden is daar een voorbeeld van. Spanje zeeg bijna ineen onder de druk van de Ottomaanse legers in het oosten terwijl de paus zijn positie niet had kunnen bepalen in dat gewapend conflict. Hij wist niet wie erger was: De Franse agressieve koning of de Turken. De Republiek van de Zeven Verenigde Provinciën was daar óók nog niet uit. Van Frankrijk was misschien zelfs méér ellende te verwachten dan van Madrid. Men was toen wel van plan, na ommekomst van die twaalf jaar, de strijd te hervatten, als de strategische situatie nog ongeveer hetzelfde was en beider economie zich had kunnen reconsolideren.

Beide partijen dachten voordeel te hebben van dat uitstel. Spanje was er nog niet aan toe met de ketterse republiek echt een verdrag te sluiten. Dat zou erkenning hebben betekend van haar volstandige interne territorale souvereiniteit. Daaraan wilde de Spaanse koning niet dénken. Bovendien wachtte hij de aankomst van nieuwe zilvervloten af, want zijn staat was technisch bankroet geslagen. Met nieuwe geldsmiddelen waagde hij de strijd te hervatten, overwoog hij. Johan van Oldenbarneveldt wilde eindelijk de lucratieve vaart op de oost beginnen, vooral ten voordele van Rotterdam. Was hij vrij van oorlogsdreiging, dan kon dat gunstig gebeuren. Hij kon het veldleger opheffen en in schepen investeren.

Bij een vredesverdrag beschouwen beide partijen elkaar als volkerenrechtelijk gelijkwaardig bij de souvereiniteitsuitoefening, intern en extern. Zij besluiten op welke voorwaarden zij onderling van geweldpleging willen afzien. Ze onderhandelen daarom. Ze kunnen tevoren de marges daarvoor opgeven. Dat kan zonder termijnbepaling, maar ook met een afloopfase. Meestal definiëren ze dan elkanders grenzen en garanderen die elkaar. De Duitsers dachten dat de geallieerden dat wilden. Ze hadden in de veertien punten daar alle aanleiding toe.

II.12 De positie van Nederland als staat hierbij

Nederland was “derde” partij bij wapenstilstand en onderhandelingen. Het werd in zijn staatsexistentie vol geraakt door deze besprekingen, beklemd als het was door alle strijdende partijen. De hoofdpijnpunten voor Nederland waren:

- Wilson had gezegd tegen ieder kolonialisme te zijn. Dat zou hij gaandeweg volkomen afzwakken. Maar in januari 1919 leek het daar niet op. Nederland was een koloniale grootmogendheid.
- België wilde vérgaande territorale annexaties. Het eiste herziening van het Scheldestatuut. De Westerschelde was conform de scheidingsregeling van 1839 een internationale rivier onder Nederlands beheer. België wilde deze Westerschelde binnen de exclusieve interne soevereiniteit hebben. Het wilde van Antwerpen eventueel een oorlogshaven maken.
- De geallieerden verweten Nederland dat het verraad had begaan aan zijn eigen neutraliteitsstatuut. Het was onbetrouwbaar. België vond het een perfide staat. Het zou dus geen lid mogen zijn van de supranationale rechtsstellende organisatie, de Volkenbond. Dat kon leiden tot een totale interstatelijke isolatie.
- Het had zomaar de Duitse keizer asiel verleend. Het wist dat de geallieerden deze man zagen als de grootste oorlogsmisdadiger aller tijden. Het wist dat een uitleveringsverzoek in de naaste toekomst kon verwachten. Het mocht aannemen dat Londen in de weigering aan een uitleveringsverzoek te voldoen een *casus belli* kon zien. Een reden om oorlog te verklaren.
- De Angelsaksische mogendheden hadden zijn koopvaardijvloot aan de ketting gelegd. Londen had aangezegd dat het de blokkade van de Noordzee zou voortzetten totdat Duitsland aan alle verplichtingen ingevolge het te sluiten Vredesverdrag zou hebben voldaan. Dat kon decennia duren. Al die tijd zou Nederland dus economisch gegijzeld worden.
- Rusland had in Nederland gigantische schulden uitstaan. Allemaal op basis van staatsobligaties, uitgegeven door het Tsaristisch regiem. De geallieerden hadden in de wapenstilstandsvoorwaarden mede daarom de nullificatie van het verdrag van Brest-Litowsk geëist en Duitsland aangezegd, dat het diende te zorgen dat Rusland allle internationale verplichtingen die het vóór zijn oorlogsaanvaarding was aangegaan zou eerbiedigen. De geallieerden hadden tegen Duitsland gezegd dat het niets zou helpen, als het zou zeggen dat

het geen rechtsopvolger was van keizerlijk Duitsland, zeker niet in dit opzicht. De volkenbond zou moeten zorgen voor een integrale *restitutio in integrum*: herstel van de rechtstoestand voordat het wapengeweld van 3 augustus 1914 was losgebarsten. Als Nederland daarbij geen adhaesie kon zoeken via het systeem-Versailles, waren zijn grotere belastingbetalers technisch failliet.

Het deed er dus alles aan, om toch invloed uit te oefenen. Veel sympathie had het van niemand van de staten die bij deze besprekingen betrokken waren. Daar waren voldoende aanleidingen en oorzaken voor. Toch slaagde het erin niet in de slachtofferpositie te komen. En het kwam uiteindelijk bij de eindratificaties gunstig weg. Niet omdat het zo verschrikkelijk slim en handig was. Maar meer omdat de onderhandelaars zo stom waren. Dat is het thema van het tweede decennium van de veelbewogen twingste eeuw. Het eerste van het hierbesproken Interbellum vanuit de Nederlandse invalshoek.

III. De Nederlandse positie nader: inleiding en overzicht

III.1 De Nederlandse problemen in het hernieuwde interstatelijk verband

III.1.1 De onduidelijke zelfverklaarde vrijwillige neutraliteit

De door Nederland zelf geproclameerde neutraliteit in juli 1914 was nooit helemaal duidelijk geworden, niet aan de westelijke geallieerden en niet aan de centrale mogendheden. De Duitsers hadden Kriege, hun abassaderaad, laten mededelen dat het Auswärtiges Amt rekende op "welwillende neutraliteit". Loudon had dat voor kennisgeving aangenomen, maar Cort had dat beloofd. Maar wat was dat precies: die welwillendheid? Wat was de hermeneutische rek van het bijvoeglijk naamwoord? Was er ook een onwelwillende neutraliteit? Bestond er ook nog iets als een vijandelijke neutraliteit? Loudon had Cort gezegd dat neutraliteit een principieel absoluut begrip was. Het was niet aan graduele stadia onderhevig. Men was het. Of men was het niet. Loudon had daarbij kunnen wijzen op de rechtshistorische bedoeling van de sluiters van het Landonzijdigheidsverdrag. Als Cort uit opportuniteitsoverwegingen Kriege niet had willen tegenspreken, was het toch zaak tijdig een nota-verbaal uit te reiken op ambassadeursniveau dat de Nederlandse regering neutraliteit zag als een absolute, niet te variëren of modificeren opstelling van de staat. De Duitsers kennende, zouden zij te zijner tijd, als de spanningen opliepen, ongetwijfeld Nederland verwijten dat hun neutraliteit niet welwillend genoeg was.

Dat was dan ook precies wat Ludendorff na 1 februari 1917 herhaalde malen had gedaan. Dat had Cort over zichzelf afgeroepen, zei Loudon. Kwam er een eind aan de oorlog, dan zouden de destijds oorlogvoerende partijen ongetwijfeld uiterst acribisch en scrutineus de Nederlandse positiekeuzen onder hun neutraliteitsstatuut gaan onderzoeken. Dat loonde altijd de moeite. Loudon kende de Engelsen wel. Die zouden dan uitkomen op de vaststelling dat de neutraliteit van de Nederlanders jegens Groot-Brittannië niet zo welwillend was geweest als jegens de Duitsers. De laatsten zouden met het omgekeerde verwijt komen, de Fransen en de Japanners evenzeer. En dat onafhankelijk van de vraag of zij zouden kunnen gelden als overwinnaars. De laatste twee hadden grote ambities in het Verre Oosten. Hun lonkte de gordel van Smaragd die zich rankte rondom de evenaar zeer toe. Zij zouden deze kwesties aanhangig kunnen maken bij het Internationale Hof van Arbitrage te Den Haag, waar Nederland al in 1899 zo blij mee was geweest. Dat konden jarenlange procedures worden. Ingewikkeld. Kostbaar. Nederlanders dachten altijd maar dat zij, inwoners van het land

van Huig de Groot, de uitvinders waren van het volkenrecht. Ze meenden, dat dat recht altijd aan hun zijde zou staan. Dat zouden ze wel eens anders gewaar kunnen worden.

III.1.2 De collectieve eeuwigdurende neutraliteit van Belgenland of Nieuw-Bourgondië in 1831

De eeuwigdurende gegarandeerde Belgische neutraliteit in 1831 en de rechtspositie van Nederland vormden in dat verband een zelfstandig bijkomend probleem. De tiendaagse veldtocht had tot gevolg gehad dat Nederland als agressor ingeboekt kon worden in 1831[135]. Er was dus tussen België en Nederland sprake van een werkelijke oorlog. De grote mogendheden die destijds hadden toegestaan, dat het koninkrijk der Nederlanden was uitgegroeid tot een middelgrote mogendheid, hadden in reactie daarop een het nieuwe België een eeuwigdurende collectieve neutraliteit gegund, die zij elkaar garandeerden. België was van die garantie niet de geadresseerde, maar die mogendheden onderling. Die garantie konden zij jegens elkaar inroepen. België kon zich er niet op beroepen, al was het er de begunstigde van. Voorlopig richtte zich die neutraliteit zich tegen Nederland als agressor. Dat gaf een eigenaardige dimensie aan de Nederlandse vrijwillige neutraliteit na 1814 die het zich gegund had. Nederland kon aan de garanties van de grote mogendheden van 1831 géén rechten ontlenen en het kon zich daarbij ook niet aansluiten, want als agressor kwam het zulks niet toe. De Koning vormde een nieuw leger tijdens de wapenstilstand van oktober 1830 tot augustus 1831. Op het oude kon hij niet vertrouwen. Daarin zaten te veel soldaten, opgeleid door Napoleon I of herkomstig uit de zuidelijke provincies. De Koning schaften nieuwe artillerie aan. En richtte een moderne en uitgebreidere cavalerie op. Hij leunde daarbij zwaar op initiatieven van burgers. Die richtten soms eigen afdelingen op. Men kwam tot een veldlegersterkte van 36000 man. Het zou een grote bewegelijkheid moeten kunnen vertonen. Dat veronderstelde geoefendheid. Daar ontbrak het aan. De veldtocht was gericht tegen Brussel[136]. Dat was de bakermat van de opstand. Door slecht inlichtingenwerk dacht het Hollandse opperbevel dat het een fluitje van

---

[135] Zie onder meer Anne Doedens en Liek Mulder, in de serie OORLOGSDOSSIER, *1830-1839, Tiendaagse Veldtocht, Burgeroorlog in het Koninkrijk der Nederlanden*, Uitgeverij: Walburg Pers, Zutphen, 2018, ISB 978-94624-81366 (paperbackeditie); Johan P. Nater, De Tiendaagse Veldtocht, 1830-1831, Uitgeverij Unieboek/Het Spectrum, Utrecht, ISBN 978-902238-686; Hein Jongbloed, *Majoor van Oranje*, Jacobus Hojel, ooggetuige van de eerste jaren van ons koninkrijk, Uitgeverij: Balans: Amsterdam, 2015, ISBN 978-940030971; Jan Kikkert, *Bericht van de tiendaagse veldtocht. België en Noord-Brabant in de frontlijn*, Uitgeverij: Donker, Rotterdam, 1980, ISBN 906-1001668/ 978-90610-01669. Dit boek bevat de dagboekaantekeningen van de luitenant Johannes Ludovicus Kikkert, vrijwillige schutterij Texel. Kikkert beschrijft uitvoerig de passage naar België over Rotterdam, de moeilijkheden bij de overtocht die veelal per schuit moet plaatsvinden, de gebrekkige ravitaillering en de onoverzichtelijke strategie. Kikkert probeert de zaken niet heldhaftiger en succesvoller voor te stellen dan de realiteit kan dekken. Het was een tactische improvisatie, waarbij de adjudant en chef staf van de kroonprins, de Zwitserse generaal-majoor Jean Victor baron De Constant Rebecque (1778-1850) zoveel mogelijk stommiteiten van deze maarschalk van het Nederlandse veldleger moet zien te voorkomen of weg te moffelen. Verder beschrijft Kikkert de voortgezette mobilisatie in Noord-Brabant en de volkomen onverschilligheid van de plaatselijke bevolking en hun vieze leefgewoonten. Daaraan kunnen de deftige studentjes uit Leiden en Groningen moeilijk wennen, hij zelf kan dat eigenlijk ook niet . Vooral het koken van eten in niet schoongemaakte pannen met de schimmel erop staat hem tegen. Zie ook: Hans van der Hoeven, *De Belgische beroerte. De tiendaagse veldtocht en de scheuring der Nederlanden 1830-1839*, Uitgeverij: Wetenschappelijke Uitgeverij: Amsterdam, 1973.

[136] Het plan was opgezet door prins Frederik en uitgewerkt door De Constant Rebecque. Het leger zou opmarcheren vanuit Breda over Lier met de hoofdmassa over een afstand van 85 kilometer. Het zou eerst slag leveren met het Belgische hoofdleger, ook wel Scheldeleger genaamd. Die slag was berekend op één gevechtsdag. Het restant van de gemobilieerde legermassa, het Maasleger, zou daarna geen beslissende slag meer durven aanvaarden. Het moreel van de Belgen was onder de maat. Opmerkelijk was de veronderstelling dat de Belgen passieve weerstand zouden bieden. Ze zouden vertragen, troepen binden, maar geen offensieven ontwikkelen. Wat er zou moeten gebeuren als de Belgen wel stootkracht zouden ontwikkelen, was eigenlijk niet voorzien. Daarop werd van den aanvang door militaire experts critiek geuit. Er waren ernstige redenen om te vermoeden dat dit neerkwam op onderschatting van de Belgen.

een cent zou zijn. De Belgen waren nu al ontevreden over de opstand. Ze voelden zich grotelijks belazerd, aldus kolonel La Sarraz[137] vanuit Aken. Daarom kon volstaan worden een wig te drijven tussen de meutes die het Belgische veldleger schenen te vormen. Dan kwam de bevolking in opstand in een soort contrarevolte. Hollanders en Belgen zouden elkaar huilend in de armen vallen, elkaar verzekerend dat ze het niet zo bedoeld hadden en ook echt nooit weer zouden doen. Zo dacht men in Den Haag.

De veldtocht had eigenlijk tot doel de garanten van de slotakte van het verdrag van Wenen uit 1815 min of meer onder druk te zetten. Koning Willem I vond dat zij aan hem verplicht waren hem te helpen bij het herstel van zijn interne soevereiniteit over de Verenigde Nederlanden België en Nederland (of Holland, zoals men ook wel zei). Dat was in 1815 beloofd! Londen ging er niet op in. Het wilde eigenlijk dat Verenigd Nederland thans liever de ruggengraat breken. Het floreerde te best. Het werd een bedreiging voor Engeland als industriële mogendheid. Whitehall gaf dus niet thuis. Tzaristisch Rusland wilde eigenlijk wel helpen. Anna Palowna Romanow was tenslotte getrouwd met de kroonprins der Nederlanden. Die zou eerstdaags Koning worden van een toch al bescheiden staat. Sint Petersburg wilde niet dat het nog kleiner werd. Maar het kon geen divisies sturen. De Polen waren weer eens in november 1830 flink in opstand gekomen[138]. Polen bestond niet als zelfstandige

[137] James Albert Henry de la Sarraz, 1787-1877, van Zwiterse afkomst. Hij was tamelijk doof. Het Nederlandse defensie-appraat had nog geen geheime dienst of kondschaps-bureau, zoals inlichtingendiensten destijds wel genoemd werd. De La Sarraz was een conservatief opperofficier die zeer verkocht was aan het Oranjehuis. In 1843 werd hij minister van Buitenlandse Zaken. Maar hij voldeed wegens zijn doofheid niet. Daarna werd hij minister van Staat. In juni 1831 berichtte de la Sarraz dat in Luik een sterke Orangistische partij actief was. De la Sarraz sprak van 13000 Orangisten die op eerste alarm voor Oranje in het geweer zouden komen. De Luikse burgerwacht zou zich met hen verenigen. Die zou bij aannadering van het Maasleger in gewapende opstand komen en de logistiek van die troepen frustreren. Was dat leger verlamd, dan zou de contra-revolutie zich over heel België uitbreiden. Het was voldoende dat het gros van het veldleger zich dan tegen Luik keerde. Een strategische reserve was onnodig. Was Luik gevallen, dan kon dat leger op Leuven terugvallen en daar Koning Leopold I met zijn staf krijgsgevangenen maken. Waarop de la Sarraz dat allemaal deed steunen, is nooit duidelijk geworden. Zie: *Beknopt overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen uit de Nederlandse krijgsgeschiedenis van 1568 tot 1934,* door I.L. Uijterschout, eerste luitenant der infanterie, Tweede Herziene druk, 4e en 5e duizendtal, uitgeverij: De Gebroeders van Cleef: Den Haag 1937, pp. 327-329. Deze tactiek is inderdaad ingezet. Ze bleek veel te overmoedig en irrealistisch. De aanvoerlijnen werden veel te lang na de afzwaai zuid-oostwaarts naar het Maasdal. Men had moeten stoppen bij Turnhout, daar afwachtingsopstellingen moeten innemen en bezien of het Scheldeleger niet zou nadringen. Dat was het plan van 2 augustus: een concentrisch massaal opmarcheren naar Turnhout onder terugwerping van de voorposten van het Scheldeleger. Als dat tenminste zo ver zou oprukkenn en linie zou aannemen. Uijterschout, a.w. pp. 331-342. Zo ja, dan had men daar de gelegenheid rechtsomkeert te maken en dat Scheldeleger alsnog aan te vallen bij een offensief vanuit Antwerpen. Maar het Maasleger attaqueren zonder zeker te zijn dat zich dat Scheldeleger niet tussen Brussel en de Maas zou opstellen was dwaasheid, ook tevoren. Het enige wat men ter excusering van de operatieve planning aan Nederlandse zijde kon aanvoeren was dat de Belgen geen operatieplan bezaten. Ze improviseerden ad hoc en hielden de legermassa's onopzettelijk gescheiden. Daarop kon De Constant Rebecque niet anticiperen. Maar uiteindelijk bleek het de beste aanpak, evenals in augustus-oktober 1914 tegenover de Duitse inval. Planning kwam pas los nadat de Hollanders zich ergens vastgezet hadden. Maar ook dan werden de Belgische plannen soms twee of meer keren per dag veranderd. De Nederlanders hebben dat gediskwalificeerd als strategische onbekwaamheid, omdat de Belgen te zeer rekenden op effectieve steun van de grote mogendheden. Die bleef uit. Daarom was juist dat improviseren het beste wat de Belgen konden doen.

[138] Poolse nationalisten richtten zich in de nacht van 28 november 1830 tegen de russificatie van hun bezettingszone. Ze wilden in ieder geval een zekere autonomie, maar nog liever een herstel van het mysieke middeleeuwse koninkrijk Polen. Ze zetten dus hoog in. Alexander I had steeds een sterk repressief anti-Pools bewind gevoerd. Zijn opvolger Nicolaas I wilde wel milderen. Maar niet van bezettting afzien. Hij had Koning Willem I beloofd dat hij militaire bijstand zou krijgen ter bedwinging van wat nu de Belgische Opstand noemen. Hij had al Russische regimenten in Polen klaar liggen. Nicolaas moest nu de expeditionaire troepen inzetten in Polen. Hij kreeg logistieke problemen. Daarom kon de opstand zich uitbreiden naar de Baltische staten, Belarus en de Ukraïne. Ze werd nu bedreigend voor oostelijk Pruisen en de Hongaarse gebieden. Pruisen en Oostenrijk moesten daarom ook bataillions herwaarts sturen. Die bleven gebonden in die regio. Het Russische leger kon Warschau pas op 9 september 1831 innemen en de opstand dempen. Maar het moest de bezettingen nadien blijvend versterken. Willem I bleef dus zonder hulp.

staat. Het was opgedeeld door Rusland, Pruisen en Oostenrijk. Zo nu en dan kwamen Polen tegen de bezettingen op. En thans werd vooral de Russische bezettingszone bedreigd door zulk een revolte. Pruisen en Oostenrijk moesten bijspringen. Die kwamen dus ook het Huis van Oranje niet te hulp. Ze wilden wel. Maar konden even niet. Kroonprins Frederik Willem modderde maar wat voort in de zuidelijke Nederlanden, pronkend als veldmaarschalk. Het Hollandse veldleger trof, gelukkigerwijze voor de vrijwilligers, twee gescheiden oprukkende Belgische legers aan, het Maas-leger en het Schelde-leger die tactisch niet op elkaar afgestemd wat ronddraaiden in de Kempen en in Limburg. Verder waren de soldaten uit deze legers slecht geëncadreerd, geen goede bewapening, waardeloze logistiek. Zelfs die Hollandse veldmaarschalk moest het daarvan uiteindelijk kunnen winnen. Dat vond Whitehall niet goed. Het liet nog wel toe dat Frankrijk generaal Gérard zond om de Belgen verlichting te gunnen. De Franse interventietroepen scheidden de combattanten. Londen gaf Den Haag aan dat de operette nu afgelopen moest wezen. De Hollandse dapperen trokken dus af. De veldtocht verliep, maar werd in Noord-Nederland geframed als een heroïeke strijd tegen zuidelijk muitendrot, dat mores was geleerd. De boven-Moerdijkers waren een heldenvolk, tot hun stomme verbazing. Dat werd jaar-in-jaar-uit herhaald. En uiteindelijk begon men in Holland dat nog te geloven ook. Ze hadden een mentale oppepper nodig[139]. Hier was er één.

Nu hadden de Nederlanders zich, vreemd genoeg, bij de zogeheten Luxemburgse kwestie tóch bij deze garantie aangesloten, toen het restant van Luxemburg inzet werd in 1867 van een jurisdictieconflict tussen Pruisen en keizerlijk Frankrijk van Napoleon III. Het kwam hierboven aan de orde. Bij de bespreking van de Belgische eeuwigdurende neutraliteit[140]. Die garantie uit Den Haag was destijds niet belangrijk. Den Haag telde nauwelijks meer mee. Pruisen gold als een nette staat. Een harmonische speler in het concert van Europa. Londen vond het een aardige partner. Betrouwbaar. Het wist zijn plaats. Maar Frankrijk, dat was een verfoeilijke agressor. Dat wilde steeds maar uit de grenzen van 1815 barsten. Alles wat zich daartegen richtte was meegenomen. En die Hollandse garantie leek zoiets. Niet belangrijk. Maar toch leuk. Voor in het plakboek.

III.1.3 De Luxemburgse kwestie van 1867

Napoleon[141], wederom de aloude Franse agressieve neigingen hervattend, had romp-Luxemburg op private grondslag willen kopen van koning Willem III der Nederlanden. Romp-Luxemberg: het restant van het groothertogdom Luxemburg dat overgebleven was in 1839 nadat tweee-derden van zijn oorspronkelijke grondgebied was toegescheiden aan het nieuwe koninkrijk der Belgen. Dat aan België toegescheiden stuk had een overwegend Franstalige bevolking. Al sedertt eeuwen her. Nou ja: Franstalig: het gold hier een eigenaardig subdialectisch Luikerwaals. Er zaten overduidelijk Duitstalige

---

[139] Zie: Jelmer Rotteveel, *De mythe van de "Volksgeest", De herdenkingscultuur rond "1831": de Belgische Afscheiding herdacht (1831-1932).* MA-thesis Political Culture and National Identities, Universiteit Leiden 22 juli 2011, studenttheses.universiteitleiden.nl/access/item%3A2661117/view PDF

[140] Zie: III.1.2. *De collectieve eeuwigdurende neutraliteit van Belgenland of Nieuw Bourgondië in 1831* en III.1.3. *De Luxemburgse kwestie van 1867.*

[141] Ik bedoel Karel Lodewijk Napoleon Bonaparte, 1808-1873. Hij was uit het niets min of meer opgedoken in 1848. Hij was de zoon van de Koning van Holland Lodewijk Napoleon Bonaparte. Karel Lodewijk Napoleon werd gekozen tot burgerlijk president van de Franse Republiek in 1848. Dat bleef hij tot 1852. Hij pleegde een staatsgreep. Hij werd een interim-heerser die in 1852 zichzelf tot keizer uitriep. Gekroond werd hij niet, ingehuldigd evenmin. Hij ging een status ambiëren als veldheer. Hij zag zijn kans op succes gedurende de Pruisisch-Oostenrijkse broederoorlog, waarbij Oostenrijk aan het kortste eind trok. Napoleon stelde het zo voor, dat hij Pruisen rugdekking had gegeven door neutraal te blijven gedurende deze oorlog. Maar dan moest Bismarck hem de vrije hand gunnen in Luxemburg en België. Bismarck was welwillend, maar sprak niets definitief af. Napoleon dacht nu dat hij door een private aankoop van romp-luxemburg een voordelige uitgangsstelling kon verwerven tegen Pruisen.

elementen in. De Belgen hadden op deze toescheiding aangedrongen. Romp-Luxemburg was hoofdzakelijk Duitstalig, ook al voerde hier de bevolking weer een subdialectisch straattaaltje met overduidelijk Waalse elementen. Sedert 1815 had Pruisen in het stadje Luxemburg binnen de citadel een groot Pruisisch garnizoen mogen leggen.

Terriroriaal was dat romp-Luxemburg onderdeel van het domeinbezit van het Huis van Oranje-Nassau. Maar personeel, naar bevolking, maakte het deel uit van de Noord-Duitse Bond in 1866. De Luxemburgse bevolking zou, in tijd van oorlog waarin die bond verwikkeld zou worden, dienstplichtig zijn in het Duitse Bondsleger. Dat wilde keizer Napoleon III beëindigen in 1867. In het geheim had hij Willem III benaderd: wilde hij zijn resterend Luxemburgse kroondomein niet op private grondslag verkopen?

Dat leek Willem III wel wat. Geld kon hij altijd gebruiken en verder had hij de pest aan Pruisen. Aan Frankrijk ook wel, maar aan Pruisen méér. Dat rukte hem te sterk op in westelijke richting. Na de door Oostenrijk en Pruisen gewonnen oorlog met Denemarken over Sleeswijk-Holstein in 1862 werd Pruisen gewoonweg veel te dominant. Het had het grootste deel van dat hertogdom mogen annexeren. Pruisen had duidelijk hegemoniale ambities. Dat kon voor een zelfstandig Nederland gevaarlijk worden. Dat vond het Nederlandse kabinet óók. De kostprijs voor romp-Luxemburg was vijf millioen gulden. Willem III had dat romp-Luxemburg óók wel willen verkopen aan de Noord-Duitse Bond als rechtspersoonlijkheid bezittende confederatie. Daar zaten de zuidelijke Duitse staten Beieren, Baden en Württenberg niet in. Maar ook daarin was Pruisen overduidelijk dominant, nadat het ook nog Hannover had geabsorbeerd, tot ontstemming van Engeland, dat de vorsten van Hannover sedert stadhouder-koning Willem III na 1702 tot soeverein had gehad.

Willems bereidheid om aan de Bond of aan keizerlijk Frankrijk te verkopen kwam Bismarck niet uit. Hij meende daarin weer een bedreiging in te zien voor Pruisen. Hij betekende, als minister-president van Pruisen, officieel een weigering om te berusten in zo'n verkoop aan Den Haag. Het kabinet was niet op de hoogte van de démarches van Willem III, althans het was daaromtrent niet adequaat geïnformeerd. Het had wel bij de dorpsroddels op het Lange Voorhout van deze stappen gehoord. Willem III weer. Die man haalde zich wel meer fantasterijen in het hoofd. Maar nu stond daar in eens de Pruisische gezant op de stoep van de ambtswoning van de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken Jules van Zuylen van Nijevelt op 23 maart 1867. Hij kwam protesteren tegen een koop te sluiten door Willem III en Napoleon III aangaande romp-Luxemburg, hier was een concept-overeenkomst. Bismarck wenste dit niet. Die minister reageerde stomverwonderd, terecht of niet. Hij pretendeerde van niets te weten: had Willem III inderdaad een bod van Napoleon, vorsten onder elkaar, aanvaard? Bismarck deed zeggen, dat, als dat bod zou leiden tot verkoop van romp-Luxemburg, hij dan het resterend romp-Limburg zou annexeren dat in 1839 aan Nederland, dus: Noord-Nederland, was toegescheiden.

III.1.4 Een Pruisisch-Nederlandse oorlog nakend om een Luxemburgse citadel?

Maar dat zou oorlog betekenen! In Nederland. Verklaard door Pruisen aan Nederland. Misschien zou de Noord-Duitse Bond die verklaring ook nog secunderen. Een nachtmerrie. Er was helemaal geen strijdvaardig Nederlands veldleger, er was geen oorlogsplan, er was geen mobilisatieschema, Nederland zou iedere staatszelfstandigheid verliezen. Het zou waarschijnlijk een deelstaat worden van de Groot-Duitse Bond. Wat nu toch te doen? Bismarck blies het incident flink op. Dat was hem

wel toevertrouwd. Iets dergelijks zou hij, ter inleiding van de Pruisisch-Franse oorlog ook doen, naar aanleiding van een nogal ondoordachte en wat kwajongensachtige opstelling van het Franse kabinet.

Van Zuylen kreeg Willem III zover, dat deze de aanvaarding van Napoleon afhankelijk stelde van de Pruisische bereidheid daarin te berusten. Daarvan zou dan Bismarck officieel acte moeten verlenen aan Den Haag en aan Parijs. Van Zuylen wist dat Bismarck dat nooit zou doen. Hij had het Pruisisch publiek al flink via de kranten opgezweept: de verkoop zou een bewuste belediging zijn van Pruisen en de Bond. Luxemburg had toch immers in de loop van de geschiedenis van het Heilig Roomse Duitse Rijk vier keizers geleverd! Daar lag de bakermat voor dat Roomse Rijk, dat moest iedereen duidelijk zijn. De Luxemburgse citadel was een strategisch strijdpunt tussen de eeuwenlange Franse agressie en de Duitse defensiebereidheid, dat was al sedert het verdrag van Verdun in 834 zo. Enfin, dat soort praat.

III.1.5 Een tweetal mobilisaties en het Nederlandse prutslegertje

Alle Europese kranten maakten melding van een Pruisisch-Nederlandse oorlog. Het was ook duidelijk, wie er zou winnen. Maar het was óók duidelijk, dat Groot-Brittannië traditiegetrouw, de overweldiging van noordelijk Nederland nooit zou accepteren. Niet door Pruisen en niet door de Bond. Dan zouden die oorlogshavens maken in Vlissingen en Rotterdam, kom nou. Dat kon Londen niet aanvaarden. Dat wist Bismarck heel goed. Hij wilde alleen eens kijken hoe vér hij te vér kon gaan met het sollen met Parijs.

Hij wilde eens kijken of Napoleon wapenvaardig was en hoe zijn mobilisatieplan eruit zou zien. Een soort droge oefening voor Pruisen: Bismarck zou met de militaire leiders Von Rhoon, Von Heeringen en Von Moltke precies kunnen waarnemen welke uitvalsposities het onstuimige veldleger van Frankrijk zou innemen. De laatste zou dan het mobilisatieschema voor de militaire Pruisische spoorwegen kunnen herijken en de afwachtingsopstellingen aan de Franse oostgrens kunnen fixeren. Frankrijk had Bismarck vakkundig kunnen buitensluiten gedurende de Oostenrijks-Pruisische broederoorlog in 1866. Die isolatie ging Bismarck nu voltooien. Ondertussen zond Willem III kroonprins Wiwill naar Parijs als speciaal koninklijk gezant. Op 28 maart overhandigde Wiwill een verklaring namens zijn vader dat hij bereid was Luxemburg te verkopen aan Napoleon. Niet aan Frankrijk. Aan de keizer persóónlijk. Dat was een private aangelegenheid, waarin Bismarck zich gewoonweg niet te mengen had, zo zag Willem III dat. Zijn kabinet, wetend dat Nederland daardoor een oorlog over zich afriep, waarvoor zijn ministers politieke verantwoordelijkheid te torsen hadden, zag de schavotten al op het Haagse Binnenhof voor de Ridderzaal opgericht.

Op 31 maart 1867 reisde de Franse gezant Baudin naar Den Haag. De gezant. Niet de secretaris van Napoleon III of diens huisvriend. Kennelijk was het toch, anders dan Willem III het wenste te zien, een Franse staatsaangelegenheid, die verkoop. Diepe stilte trad nu in. Willem III had romp-Luxemburg in de aanbieding gedaan. Een soort uitverkoop. Hij had niet gezegd en hij zei ook niet dat Bismarck die verkoop moest gedogen en dat uitdrukkelijk moest kenbaar maken jegens allen, *erga omnes*. Dat had Van Zuylen er van gemaakt. Maar, aldus Willem, wat had die er eigenlijk mee te maken? Hij verkocht toch ook Paleis Het Loo niet op de voorwaarde dat Bismarck dat gedoogde? Dat zou wat moois zijn!

III.1.6 Een droge vooroefening voor Bismarcks mobilisatieschema tegen Frankrijk in 1870

Bismarck wist goed, wat stilzwijgen vermag. Iedereen wordt er reuze zenuwachtig van en murw. Mensen gaan stomme dingen zeggen. De Franse publieke opinie raasde om mobilisatie. Zoals Bismarck wilde. Het Pruisisch Parlement, de Landdag, eiste mobilisatie van het Duitse bondsleger. Dat kwam Bismarck goed uit. Die Landdag had dat bondsleger nooit als rechtmatig principaal staatsorgaan willen zien. Daarom had de Landdag daar ook nooit credieten voor willen voteren.

Daarom had Bismarck weer, op zijn beurt, Bleichröder moeten inschakelen buiten de Pruisische rijksbegroting om, om mobilisatiecredieten voor dat bondsleger te kunnen genereren. Zie boven. En nu, in één slag, was de Landdag overstag gegaan. Dat was boven verwachting. Daar zou Bismarck zijn voordeel mee doen als de Frans-Pruisische oorlog, die hij onvermijdelijk achtte, zou uitbreken – hopelijk door een Franse stupiditeit. Bismarck werd, we weten het, op zijn wenken bediend.

Frankrijk mobiliseerde integraal: Von Moltke, de chef-staf Pruisisch Veldleger had zijn oefening op het droge. Von Moltke had verspieders in de Franse *zônes des opérations*. Die gaven hun ogen de kost en schreven uitvoerige rapporten. De te bedrijven zwakheden van 1870 kwamen alvast prachtig aan het licht. Kon niet beter. Luxemburg bleek pro-Frans. De Luxemburgers maakten veel stampei, zeker, maar effectief verzet was er niet van te duchten. Er waren wat broooddronken jongelingen die liepen te blèren onder de citadelmuren: *Mir wëlle bleiwe wat mir sin*. Dat was het zo ongeveer. Mooi. Dat wist Bismarck dan óók weer. En Von Moltke evenzeer. Zou Duitsland ooit zijn veldleger in het westen deployeren tegen Frankrijk, dan zou het dus Luxemburg moeten bezetten om flank-aanvallen tegen te gaan. Von Schlieffen nam dat dus sedertdien in zijn aanvalsplanningen op en von Moltke de Jongere trok dus op 3 augustus onmiddellijk Luxemburg binnen en bezette de citadel.

Viel Frankrijk nu effectief aan? Neen. Het bleef bij herrie, schreeuwen, dreigen. Eiste het dat Willem III verkocht? Ook niet. Wilde het Nederlandse kabinet dat de verkoop niet doorging? Gaf het daarvan kennis aan de Franse gezant Baudin? Evenmin. Het zat sip achter de ministerstafel. En verroerde zich niet. Fantastisch, al had Bismarck natuurlijk niet anders verwacht. Inmiddels. Het private aanbod van die Willem III zweefde nog als een zwaard van Damocles boven de hals van de Hollanders. Nooit weg, maar op dit moment had Bismarck daar geen behoefte aan.

In Luxemburg-stad had Bismarck nog altijd dat Pruisisch garnizoen. Hij schakelde Rusland in en vroeg om bemiddeling. Dat belegde, op initiatief van de Russische minister van Buitenlandse Zaken Alexandr Michaïlowitch Gortsjakow een congres in Londen. Want het machtsevenwicht in westelijk Europa scheen door deze operette bedreigd. Dat congres vond plaats van 7 mei tot 11 mei 1867. Frankrijk zag, hoe dan ook af, van de verwerving van ieder Luxemburgs territoir. Wat koning Willem III ook ooit nog zou aanbieden, Frankrijk zou er niet meer op ingaan. Al was het het paleis-Noordeinde. Pruisen trok het garnizoen uit Luxemburg-stad terug. De eeuwigdurende neutraliteit van Belgie werd nu mede uitgestrekt over romp-Luxemburg.

III.1.7 Nederland treedt toe tot het blok collectieve garanten van 1831

Daarbij trad Nederland op als mede-garant. Daarvoor tekende Van Zuylen. Dat ratificeerden de Haagse Staten-Generaal niet. Maar daarvan gaf Den Haag geen notificatie aan de medegaranten. De tweede kamer was boos. Ze verwierp tot tweemaal toe de begroting van Buitenlandse Zaken. De tweede kamer werd tot tweemaal toe ontbonden. Er was interne staatkundige bonje. Maar Van Zuylen had zijn toetreding gaaf en onvoorwaardelijk aangemeld bij het conferentiesecretariaat. Hij

had daarbij het voorbehoud van ratificatie kunnen maken, een interpretatieve reserve kunnen doen neerleggen, een akte kunnen uitbrengen dat hij het depot van parafering nog bij het kabinet aanhangig zou maken. Hij had op het depot kunnen terug komen, zijn opvolger had het kunnen doen.

Want het kabinet waarin Van Zuylen zat viel wel degelijk over de kwestie. Daarna kwam het liberale kabinet Van Bosse-Fock, dat had dat depot kunnen herroepen. Maar ook dat liet het lopen. Kennelijk vond de regering de val van het kabinet-Van Zuylen wel genoeg. Londen zou het wel begrijpen. Maar zo werken die dingen net niet. Een minister van Buitenlandse Zaken heeft uit hoofde van zijn ambtsbetrekking voldoende *external apparent authority* om zijn staat te binden door parafering, tenzij hij reserves maakt of de parafering toelicht en voorwaardelijk stelt wat de binding betreft. Het buitenland kan niet geacht worden het staatsrecht van de paraferende partij te kennen. Dat is meestal ingewikkeld en te historisch geplogen om voor een normaal mens begrijpelijk te zijn. Van Zuylen liet de boel de boel, óók na de eerste afkeuring van zijn begroting en de daaraan verbonden kamerontbinding. Hij berichtte zelfs de Nederlandse gezant daarover niet nader. Met de passende instructies om naar Whitehall te tijgen. Het is ongelooflijk. Zat dan iedereen te slapen? Men zou nu toch moeten weten hoe risicovol zo'n deelneming in een collectieve neutraliteitsgarantie kon uitpakken. Men zou moeten begrijpen hoezeer men daarmee militaire verplichtingen engageerde zonder tijdsbepaling. Eeuwig is lang.

III.1.8 De ondermijning van de Nederlandse positie andermaal in februari 1919 te Parijs

Maar dat werd in 1914 hoogst interessant. Nederland had de neutraliteit van romp-Luxemburg gegarandeerd! Zoals groot-Britttannië dat in 1831 en 1839 had gedaan voor België. Nederland was dus tot de bond van collectieve garanten toegetreden. Zozo. Maar dan moest Nederland in de Duitse inval in romp-Luxemburg dus automatisch een *casus belli* zien! Het kón helemaal niet neutraal zijn. Die neutraliteitsverklaring was deswege nietig. Het was een vorm van contractsbreuk jegens Groot-Brittannië en Frankrijk. Kijk kijk. In augustus 1914 had niemand er behoefte aan, om daarover in Den Haag aan de bel te gaan hangen.

Daar was dit wél bekend, zeker bij Loudon. Maar die dacht: daar ga ik niet over beginnen. We hebben al heisa genoeg. Misschien kom ik met de schrik vrij. Londen wist het ook. Maar dat had geen behoefte aan een Nederland dat met zijn ontoereikende veldlegertje aan de oorlog ging deelnemen, al had het dat eigenlijk moeten doen. Als dat was gebeurd, dan had Londen ook naar dat polderland *expeditionary forces* moeten zenden, wellicht territoriale troepen.

België had zijn vluchtelingenstromen naar noordelijk Nederland die het wilde lozen. En bovendien kon het géén beroep doen op de collectieve garanties van 1831, 1839 en dus ook niet op die van 1867. Het hoorde niet tot de verzameling garanderende staten, zo simpel was dat. Maar Hymans kon in 1919 wel eens Frankrijk wijzen op deze wanprestatie van de Nederlanders. Hij was toch bezig stemming te maken tegen de Hollanders. Dit was een aangewezen argument te meer. En zo was het.

III.1.9 De defensieve paraatheid van Nederland in 1919

De staat van het landleger was gedurende de periode augustus-1914-november 1918 niet wezenlijk verbeterd. Integendeel. Lamlendigheid, verveling, voortgezette dronkenschap, voortdurende ongeoorloofde afwezigheden waren aan de orde van de dag gebleken. Natuurlijk was er in de eerste drie maanden na de mobilisatie de bereidheid het vaderland met grote inzet te verdedigen. Aan de algemene bekendmakingen om onder werkelijke dienst de plichten te vervullen die de

militiewetgeving opgaf was aanwezig. Ook voor de landstorm werd behoorlijk opgekomen, oorlogsvrijwilligers meldden zich in groten getale bij de wervingskantoren. Onder hen de jonge Anton Mussert, de latere Leider van de Nationaal-Socialisitsche beweging in de Nederlanden, die vond dat hij in grootste tijden leefde. Het enthousiasme was beslist in Nederland niet minder dan in de omringende landen, voorzover zulks vergelijkbaar meetbaar was. Er was alleen niet de onbegrijpelijke euforie die in Londen, Berlijn, Parijs en Wenen op de foto's zo treffend zichtbaar is. Er was ook geen agressiviteit jegens een potentiële vijand, waarvan nog niet aanstonds duidelijk was, of die uit het oosten, het zuiden of het westen zou komen. Er was overduidelijk gehechtheid aan de geboortegrond. Men zou familie, gezin, stad en gewest trachten te vrijwaren van vreemde soldateska.

Maar verder was slechts sprake van bereidheid een lot te aanvaarden, dat het dagelijks leven tijdelijk scheen te schorsen en het loopbaanperspectief leek te frustreren. Dat het leger niet de juiste defensiemiddelen had, was aanstonds duidelijk. Dat de natie daarin weigerachtig was gebleven voldoende te investeren óók. Als dat uit iets bleek, dan was dat wel de voddige, vormeloze en weinig krijgshaftige uniformering, het gebrek aan munitie in alle varianten, de beruchte keiharde soldatenkistjes en de uitgewoonde barakken, kazernes en garnizoensterreinen. De eerste twee ruimtelijkheden bleken vergeven van ongedierte, vooral kakkerklakken en wandluizen. Schurft in diverse varianten manifesteerde zich al na de eerste mobilisatieweek. Bij het weekeindeverlof brachten de opgeroepen het mee naar huis. Zij infecteerden hun omgeving. Zij brachten nog andere besmettelijke ziekten mee als toegift voor hun dierbare betrekkingen die hen zo blijmoedig hadden uitgezwaaid.

Het was te verdragen, als de oorlog niet buiten verwachting lang had geduurd. Maar de herfst en de winter hadden overduidelijk aangetoond dat de legerleiding ontoereikende huisvesting, verwarming en sanitaire voorzieningen had voorbereid. Daarbij kwam, na de kerstdagen, nog de kloof die steeds duidelijk was gebleken tussen het soldatendom enerzijds en de onvoorstelbare ezelachtigheid, onmenskundigheid en de brutaliteit van de luitenants. Of dat nu reservisten waren of niet. Het militaire metier leidde niet tot een glanzende carrière, dat wist iedereen. Om luitenant te zijn in garnizoen moest men eigenlijk bemiddeld zijn. Het salaris was gering, de kans op promotie werd toch bepaald door het allesoverheersende anciëniteitsbeginsel. Men was doorgaans over de veertig voordat men als beroepsmilitair de kapiteinsrang bereikte. Bij het kader was dat niet zoveel anders en men moest wel heel erg gemotiveerd zijn of fantasie hebben om te verwachten dat dat in oorlogstijd na langdurige paraatheid anders zou worden. De exercities waren van geestdodende eentonigheid, de oefeningen op grote schaal gewaagden van weinig realisme. De middelen waren er ook niet naar. Met scherp kon nauwelijks geschoten worden. De artillerie was zwaar verouderd en van de essentialia, die voor een adequate bediening al lang noodzakelijk waren, verstoken. Alleen de zoons uit de bemiddelde families kozen doorgaans echt uit roeping voor een militaire aanstelling om de rest van hun leven zin te geven. In hun patriciërsfamilies zat het besef dat de wapenrok eerbaar was ingebakken. Zij leverden doorgaans uiteindelijk de opperofficieren. Meestal gingen zij met een natuurlijk overwicht en de daarbij passende bonhommie om met de troep die zij commandeerden. Voor het overige was een chronisch kastekort bij de vader of de familie de reden dat een zoon werd gesuggereerd een aanstelling als officier te zoeken. Duur was de opleiding niet. De officierssabel gaf een zeker aanzien. Niet veel. De militair stond in Nederland bepaald niet op een voetstuk. Alleen garnizoenssteden zagen een luitenant graag in besturen, sociëteiten of ontspanningsclubs. De beroepsluitenant had dus weinig vertier via de omgang met de burgerij en werd ook niet

vanzelfsprekend uitgenodigd in burgerlijke kringen. Hij was hooguit welkom om een muurbloempje te trouwen uit een van de veramde families die toch graag status bleef voeren en dan in vredesnaam maar genoegen nam met iemand die misschien wel kapitein zou kunnen worden als alles meezat. Deze officieren plachten het te zoeken in overdreven nadruk op de militaire eerbewijzen die de gemene soldaat en de sergeant hen verschuldigd waren en hadden een bekrompen opvatting over de militaire krijgstucht. In 1916 kwamen de eerste kamprelletjes naar buiten. De dienstplichtig gemobiliseerden vonden dat zij hun tijd verdeden, legden zich toe op wederspannige ongehoorzaamheid en probeerden zich onder oefeningen en corvees uit te draaien. Zij stonden nu al anderhalf jaar met het geweer bij de voet. Zij gingen de neutraliteit als een dagelijks uitgangspunt ervaren dat ook de vijand wel als vanzelfsprekend zou respecteren. Hun moreel en hun motivatie daalden met de week. Nieuwe uitrusting, munitie, scherpe projectielen voor de zware vuurmonden, uniformstukken, tactieken en doelstellingen zaten er overduidelijk niet meer in. Men was onderworpen aan vale sleur. In 1917 kwamen met hier en daar tot muiterij. In 1918 braken opstanden uit, die in de Harskamp in oktober en november was de bekendste.

De staat van de maritieme middelen was navenant. De Noordzee-vloot was opgevaren en gold als oudroest. Na de oorlog zou deze ten snelste vervangen moeten worden, daar waren alle experts het over eens. De stelling van Den Helder gold, terecht of ten onrechte, als een broeinest van socialistische agitatie. Op de vloot was de belangstelling voor de sociaal-democatie traditioneel groot. De zware dekpantserschepen waren in de zomermaanden van 1914 ijllings vervaren naar Nederlands Indië en dat gold ook voor de verouderde kruisers met hun verderreikende kanons. De Frans-Duitse oorlog van 1870 had de regering doen beseffen dat zij nu eindelijk wat aan het nationale defensiewezen moest gaan doen. Maar zij had het vooral gezocht in de modernisering van de kustforten en de pantserforten die de zeehavens moesten kunnen veiligstellen. Daar waren zwaardere vuurmonden met modernere vuurleiding aangelegd, tezamen met nieuwee communicatiemiddelen, vooral binnen de stelling van Amsterdam. De Nederlandse mobilisatie had iedereen in 1870 onthutst. Daarom had men zich vooral op het militaire spoorwegwezen gestort.

Dat had in 1914 en verder in de hele wereldkrijg redelijk goed gefunctioneerd. De neutraliteitsgarantie, afgegeven ten behoeve van Luxemburg had het kabinet Cort doen beseffen dat ieder moment Londen grote moeilijkheden kon gaan maken. De conferentie van Berlijn in 1885 over de koloniale verplichtingen van de imperialistische staten had dat de eerdere kabinetten al bijgebracht. De rechtsplicht "*effective control*" te borgen binnen de koloniale gebieden aan de nationalen van West-Europese staten was toen inhoudelijk gecodificeerd. Londen had Nederland gewezen op zijn rechtsplicht ten aanzien van Britse onderdanen. Voldeed Nederland aan die verplichtingen in de Indonesische Archipel? Londen zei van niet. Het schopte in Den Haag meerdere standjes. Dat reageerde door redelijk agressieve en bloeddorstige pacificaties op Bali, Lombok, Celebes en vooral Sumatra.

De Eerste Haagse Vredesconferentie in 1899 had de moderne oorlogvoering in het middelpunt van de belangstelling geplaatst. Doelstellingen, resultaten en vervolg van de codificatie van het humanitaire recht waren nu breed onder het Nederlandse publiek bekend. Het erkende dat Nederland zijn weerbaarheid moest opvoeren. De Japans-Russische oorlog van 1905 had de kwetsbaarheid van het polderlandje overduidelijk aangetoond. De eis te mogen bunkeren op Sumatra of Java door de Russische vlootvoogd, admiraal Rohzdoszvensky had met een schok doen beseffen dat Nederland tegen zijn zin en tegen zijn politiek in ineens midden in een afschuwelijke

oorlog van grote mogendheden kon komen. De Japanse waarschuwingen aan Den Haag hadden daar zeer aan bijgedragen. Er was de bereidheid ontstaan om meer geld te voteren voor de defensie. Colijn had het landleger doeltreffend gemoderniseerd en aan de dienstplicht kunnen sleutelen. De bevolking ervoer in 1914 dat dat toch geen weggegooid geld was. Voor de vloot kwam meer belangstelling. Wat was daar in 1918 nog van over? Niet veel. Men was trouwens vervelende vragen gaan stellen, vooral van socialistische en vrijzinnig democratische zijde.

Hoe komt het dat grote industrieën zoals Philips, Stork, Hoogovens onbeperkt aan alle strijdende partijen hebben kunnen doorleveren gedurende de oorlog? De internering van Duitse *U-boote* had ook de aandacht op de onstandvastigheid van het kabinet gevestigd. Dat kwam al aan de orde hierboven. De internering van Duitse, Franse en Engelse krijgsgevangenen, onderling vergeleken, toonde ook aan, dat de regering toch wel erg de oosterburen naar de ogen keek. De behandeling van deserteurs door de krijgsraden deed de vraag stellen of bepaalde rechtsstatelijke waarden niet gekrenkt werden door het apparaat dat ze moest verdedigen. De installatie van de “doodelijke draad” in 1915 langs de zuidelijke grenzen wekte allerwegen grote weerzin. Den Haag en Rotterdam: twee eldorado’s voor spionnen van alle partijen: de regering wist er van. Ze stond het toe. Aan wiens kant stónd ze nu eigenlijk? Kon ze met droge ogen volhouden dat ze aan geen kant stond? Ze stónd aan de kant. Maar was dat eigenlijk voortaan wel zo wenselijk? De oprichting van de Nederlandse geheime dienst wekte aanvankelijk hilariteit, maar werkenderweg weerzin.

Een pro-Duitse Nederlands minister-president kon toch eigenlijk vooral in dit opzicht niet vertrouwd worden. De verhoudingen met de Duitse ambassadeur en zijn *Legationsrat* Von Kriege riepen kamervragen op. De interpretatie en toepassing van de Herziene Mannheimer-Rijnvaartakte van 1861 ten voordele van Duitsland evenzeer. Rotterdam als Duitse Rijnhaven en de positie van de Duitse reders Kröller en Möller deden ook de wenkbrauwen fronsen. De Franse en Britse verdenkingen en verdachtmakingen werden niet van grond ontbloot geacht. Mata Hari in Den Haag droeg daaraan duchtig bij. De Belgische parlementariërs op Nederlands grondgebied wakkerden dit vuurtje aan. De Vlaamse Fronters, werkdadig in de grensstreken, roerden zich na het vastlopen van het Duitse wanhoopsoffensief in alle volkslagen. Waarom kregen zij makkelijk asiel in Nederland? De positie van soldaat-koning Albert I en zijn verhouding tot Wilhelmina riep vragen op. Het ongelukkige optreden van Prins Hendrik die maar niet kon vergeten dat hij Duits officier was geweest trok steeds vaker de aandacht. De regeringsverklaring- Ruys de Beerenbrouck droeg daar mede toe bij. Het ontslag van de opperbevelhebber van Land- en Zeemacht, de Generaal Snijders verwekte opschudding. De staat van oorlog en beleg duurde maar voort: waar was dat eigenlijk goed voor? De Harskamp-rellen vestigden de aandacht op de onhoudbare toestanden binnen het veldleger en de spanningen tussen officieren en soldaten. De geschorste demobilisatie wekte in november 1918 opnieuw onrust. Nu eerst een anachronisme om aan te tonen, dat er geen nieuws onder de zon is geweest. Nederland zwenkte destijds een koers die tot op heden uitwerkt.

III.2 Het neutraliteitsstatuut van Nederland

Een daverend applaus ruiste op 19 juli 1998 als een branding door de volgepakte grote aula van het gebouw van de Verenigde Naties in Rome, waar normaliter de landbouwpolitiek van deze volkerenorganisatie wordt geregeld. Het zogenaamde *FAO-building*. Het *food- and agriculture-office*. Het ligt aan het Circus Massimo in de Eeuwige stad. Het applaus gold het Nederlandse aanbod om een Internationaal Permanent Strafhof te huisvesten in Den Haag, *The Legal Capital of the World*. Zo noemde destijds VN-Secretaris-Generaal Boutros Boutros Ghali Den Haag, waar immers ook het

Internationale Gerechtshof van de Verenigde Naties zetelt in het Vredespaleis. Het aanbod werd unaniem aangenomen. Het was één van de vele demonstraties bij deze onderhandelingen in VN-verband gericht tégen de Verenigde Staten van Noord-Amerika.

Deze staat had overduidelijk laten blijken dat het niets, maar dan ook niets moest hebben van dit Hof. De USA hadden op dat moment omvangrijke militaire troepen in het buitenland, ter borging van de USA-dominantie op het wereldtoneel. En het had er alle schijn van dat een Amerikaanse Generaal eerstdaags zou moeten verschijnen voor het Strafhof, wegens aansprakelijkheid als bevelsbevoegde meerdere voor het begaan van oorlogsmisdrijven of misdrijven tegen de menselijkheid door ondergeschikten. Vooral omdat het Strafhof bemensd zou worden door afgevaardigden uit derde wereld-landen die met die USA nog een appeltje te schillen dachten te hebben. De USA-delegatie stond er dan ook primair verweesd bij achter haar desk in de grote zaal, alsof de diplomaten in volle kleding ineens onder een ijskoude douche stonden uit te druipen. Menige middenvinger werd dan ook vanaf de publieke tribune opgestoken naar de delegatieleider, David Scheffer. En ook de Nederlandse delegatie stak haar triomf niet onder stoelen of banken.

Eis was steeds geweest dat het gastland echt *neutraal* zou zijn jegens de strafvorderlijke processen in dat Hof. Het zou op geen manier mogen trachten de vervolgingspolitiek van de openbare aanklager te beïnvloeden. Het zou ook bij de facilitaties van de rechters nooit mogen manipuleren, bijvoorbeeld door forensische diensten te weigeren of te belemmeren bij opsporingsonderzoeken of gerechtelijke vooronderzoeken, die op dat moment in de politieke kraam van Nederland niet te pas zouden komen. Ook als het onderzoek tegen Nederland, een van zijn bondgenoten of tegen de Europese Unie gericht zou zijn, zou het moeten functioneren als welwillend gastheer en de waarheidsvinding op geen enkele wijze mogen frustreren.

De Nederlandse delegatie werd geleid door de onvolprezen steeds jongensachtige Mr H.A.F.M.O van Mierlo, toenmalig minister van Buitenlandse Zaken, die deze neutraliteit gaarne toezegde. Wat weer een staande ovatie te weeg bracht. In de gastlandovereenkomst zal men deze neutraliteitsgarantie niet aantreffen. Want wat ze naar substantiële inhoud impliceert is in abstracto niet te definiëren, zeker niet in een juridische, conciese, tekst. Het is met het neutraliteitsbeginsel net als met allerlei andere volkerenrechtelijke dwingende beginselen, zoals het interstatelijk gelijkheidsbeginsel, het vertrouwensbeginsel, het souvereiniteitsbeginsel en het schuldbeginsel. Dat zijn geen inhoudsloze woorden. Maar hun essentiële normkernen zijn moeilijk te vatten. Eigenlijk zijn het *indefinienda*. Termen die juist niet gedefinieerd moeten worden, wil de conversatie op gang blijven tussen de volkeren. Het volkerenrecht kent geen universele wetgevende macht, die een betekenisbepalend woord uitputtend kan definiëren in een betekenistitel, die aan het verdragenrecht vóórafgaat. Dat geeft aan het volkerenrecht iets schimmigs, onbepaalds en anarchistisch. Zo ervaren Nederlandse juristen dat doorgaans.

Het internationale neutraliteitsprincipe is ontwikkeld op basis van de scheidingsacte van het al meermalen genoemde Verdrag van Verdun in 834, waarbij de gigantische territoriale erfenis van Karel De Grote, de Europese Keizer, werd verdeeld in drie delen onder zijn mannelijke nakomelingen. De partage werd de kiem van de Europese oorlogen. Voor eeuwen. 1914 toonde het aan.

Het Frankenrijk of het westrijk, het Lothariusrijk of middenrijk, en het Teutonenrijk of oostrijk, het latere Heilig Roomse Rijk Teutonischer Nation of ook wel Duitsland. In het Lothariusrijk liep de belangrijkste transportader van West-Europa: de regenrivier De Maas. Die was voortdurend

stroomopwaarts en stroomafwaarts bevaarbaar. De Rijn, de gletscherrivier, was dat niet. Als de Zwiterse gletschers smolten, ontstonden zulke zware cataracten, stroomversnellingen en kolkingen in de riviermeanders dat de stroom ook zeewaarts nauwelijks meer bevlotbaar was. Stroomopwaarts was het dan onmogelijk de vaart te doen geschieden door de schepen te jagen via paardenspannen op de paden naast de rivier. De afvoer van het smeltwater was onregelmatig en veroorzaakte vaak natuurrampen. Alleen in de hoogzomer was dat euvel minder, als de temperatuur hoog genoeg was, maar dan vielen de wielende zandbanken weer droog. En dan was daardoor beurtvaart weer onmogelijk. Bij de Maas deed zich dat alles in mindere mate voor, al waren er daar ook moeilijke trajecten. Links stroomafwaarts was er vanaf Verdun een brede grintbedding die meestal begaanbaar bleef door de seizoenen. Voor de legers uit de vroege middeleeuwen een belangrijke marsroute. De bevoorrading geschiedde via langzaam meevarende platbodems, stroomopwaarts en stroomafwaarts.

Daarom was deze bedding van internationaal-strategische betekenis voor de legers uit de drie rijken die elkaar voortdurend beoorloogden. Haar doorgang moest aan alle legers op dezelfde voet geborgd zijn door een souverein met doorzettingsmacht, die niet onderhorig was aan de souvereinen van één van de concurrerende rijken. Dat werd de prins-bisschop van Luik. Hij werd militair gouverneur over het linker Maasdal met de bedding en moest bij deze taak neutraal zijn. Hij mocht geen legergroep boven de andere begunstigen. Bij het verdrag van Meerssen, ook wel *tractata de Maresela,* van 876 werd dit neutraliteitsstatuut gedefinieerd. Uiteraard koos men voor een bisschop, want die zou niet bekommerd zijn om familiale dynastieke belangen: de kerkvorst was immers gebonden aan de coelibaatsbelofte. Dat daarvan in de praktijk niet veel terechtkwam tast het principe niet aan. Het is maar volkerenrecht, moet u weten.

De neutraliteit hield dus allerminst in, dat de bisschop de doorgang belette, hinderde of van dienstverleningen af zag aan de doorgaande troepen. Hij moest deze diensten, als hij er toe besloot, alleen aan alle legeroversten op dezelfde voorwaarden verlenen. Privileges waren toegestaan, maar aan een ieder op dezelfde voorwaarden. Daarop leek de neutraliteit die Nederland toezei te borgen aan alle strijdende partijen in augustus 1914 toen de oorlog uitbrak. Het legde deze neer in een neutraliteitsproclamatie van juli 1914 jegens allen. Alle staten ter wereld. *Erga omnes,* dat is de Latijnse uitdrukking. Neutraliteit komt dus allerminst neer op nalaten of non-interventie, onthouding dan wel dadenloosheid. Maar gáát men tot daden over, dan is de kwestie: behandelt men allen dan wel gelijk? Een vraagstelling die nooit gedepolitiseerd kan worden. Dat is de moeilijkheid. Vooral voor het Nederland van destijds, dat deze neutraliteit koesterde, maar er eigenlijk ook weer niet zo goed over nadacht. Dat deed het in Rome van1998 evenmin.

III.3 Soorten van neutraliteit

De term “neutraliteit” rijst vaak in verband met de *militaire* positiekeuze van een staat. Zij is uiteraard niet daartoe beperkt, Het voorbeeld betreffende de verplichtingen van Nederland als gastland van een internationaal tribunaal toont het aan. Ook hier betekent de term allerminst alleen maar dat de staat een bepaalde *onthoudings*politiek moet volgen met betrekking tot de vervolgingsbeslissingen van de aanklager, de waarheidsvinding door de rechters en de executiegeschillen waarvoor de griffier kan komen te staan bij verzoeken om internationale arrestaties, uitlevering, overlevering, dagvaardingen, inbeslagnemingen, getuigenverhoren en bewijsvergaringshandelingen buiten Nederland. De term impliceert wel een zekere afstandelijkheid van de bestuursorganen van het gastland. De term houdt mede in dat Nederland erop vertrouwt dat

de rechterlijke verzoeken om hulp en bijstand bij de gerechtelijke onderzoeken steunen op een toereikende rechtvaardigingsgrond. Inzoverre is er een link met het volkerenrechtelijke vertrouwensbeginsel. De term houdt evenzeer mede in, dat Nederland tracht het tribunaal te *depolitiseren* bij de uitvoering van de opgedragen rechtsmacht of jurisdictie. Het dient bijvoorbeeld niet alleen maar bijstand te verlenen als Washington heeft verklaard geen bezwaar te hebben tegen een bepaalde tenlastelegging.

Er bestaat ook een *handelseconomische* neutraliteit bij het optrekken van tariefmuren en de berekening van import- of exporttoeslagen, de subsidiëring van bepaald beurtvaartverkeer, de redactie van vaartreglementen op doorgaande internationale waterwegen – zoals de Donau en de Rijn – en de haventarieven en anker- of bolderplaatsgelden, de beloodsingsreglementen bij op- en afgaande vaart en de baggervoorschriften. Er is verder een *financiële* neutraliteit definieerbaar en natuurlijk een *religieuze* of *godsdienstige*, wanneer we spreken over het zo gevoelige thema van de scheiding tussen “kerk” en “staat” of de totale seculariteit van de publieke overheid. Het algemeen omroepbeleid bij verdeling van zendtijd onder zendgemachtigden moet neutraal zijn .Zo ook het lager onderwijs dat van overheidswege op gemeentelijk niveau gegeven moet worden ten behoeve van de ingezetenen dat eveneens neutraal behoort te zijn. Zelfs bij zoiets pragmatisch als rekenen of aardrijkskunde.

Er bestaat, hoe is het mogelijk, zelfs iets als *genderneutraliteit*, die bij omroepberichten op vliegvelden of spoorwegstations en bij de aanduiding van openbare waterplaatsen en toiletten onmiskenbaar tot uitdrukking moet worden gebracht. Zo bijvoorbeeld in de geslachtsaanduidingen op de deuren van de ontlastingsplaatsen. Er bestaan dus evenzovele soorten neutraliteiten als de mensheid generieke doelstellingen ontwikkelt bij haar handelingen of gedragingen.

Maar hier, bij deze beschrijving van Nederlands opstelling en positionering tijdens de periode 1831-1942 gaat het primair om een opstelling van Nederland in of bij een oorlogstoestand of in of bij enig gewapend conflict. Daarom gaat het hier voornamelijk om de *militaire* neutraliteit, die overigens ook weer allerlei sub-aspecten kan hebben. Zo was Nederland in de Eerste Wereldoorlog verplicht om de stapeling, omslag en vervrachting van Rijnvaartgoederen op neutrale wijze te verrichten in Rotterdam. Zowel zeewaarts als landinwaarts. Al zou je dat op het eerste gezicht niet zeggen, die verplichting van de graan-elevatormachinist, kolentremmer, veemkoelie of de havenkraandrijver, de stuwadoor en de sleepbootkapitein vloeide wel degelijk voort uit de militaire neutraliteit die Nederland verklaard had gedurende deze wereldkrijg op zich te nemen.

III.4 Vrijwillige neutraliteit

III.4.1 Nederland machteloze derderangsmogendheid

Nadat Nederland in 1839 was afgezakt tot de positie van derde-rangsmogendheid binnen het concert van Europa, dat ingezet was bij het Congres van Wenen van 1814, waarbij de kaart van dit werelddeel opnieuw door de overwinnende mogendheden was ingetekend, besloot het zich niet meer aan te sluiten bij militaire bondgenootschappen of defensie-allianties. Het had die aansluiting juist wél gezocht en gevonden bij het genoemd Congres. Zulks mede door de acceptatie binnen het koninkrijksverband van de zuidelijke gebiedsdelen die destijds ook wel aangeduid werden als de “Oostenrijkse Nederlanden”. Die vormden het grondgebied, dat na 1831 als “België” door het leven zou gaan. Maar daarbij had het aan Pruisen, Rusland en Engeland moeten beloven, dat het bereid zou zijn een defensie-barrière in te richten in die Nederlanden. Die was gericht tegen het immer

agressieve Frankrijk. De Wener slotacte kwam neer op een defensie-associatie met een anti-Franse strekking. Nederland was daarom inzoverre niet-neutraal (meer).

Koning Willem I had vervolgens moeten beloven een staand volksleger op te richten dat effectief de Franse agressie zou kunnen weerstaan totdat de verdragssluitende landen het Koninkrijk der Vereenigde Nederlanden te hulp zou kunnen komen. Willem had het geprobeerd. Daarom had hij alvast ook het Groot-Hertogdom Luxemburg in zijn koninkrijk mogen scharen, mede met het oog op deze militaire taakstelling, want in de stad Luxemburg was een belangrijke citadel gebouwd, waarin omvangrijk garnizoen kon worden gelegd. Willem was er niet in geslaagd om een universele persoonlijke dienstplicht in te voeren ten laste van de mannelijke bevolking in zijn rijk. De onderdanen verdomden het glashard. En dat was één van de weinige keren dat de volkswil achter de kiezers doordrong in ’s lands vergaderzaal, de Staten-Generaal, want die weigerden het wetsontwerp daartoe in behandeling te nemen. Ook al had Willem alvast een behoorlijke subsidie gekregen van de Engelse veldmaarschalk Wellington die er alles aan gelegen was de gezellige moerasdelta vol kribbige kruideniers snel op voet van weerbaarheid te brengen, want de verbannen Napoleon vertrouwde hij in geen enkel opzicht. De slag bij Waterloo bewees de juistheid van tenminste dit inzicht.

In augustus 1830 kwam de binnenstadsbevolking van Brussel in opstand tegen de Hollandse overheersing. De betere Belgische, vooral Franstalige, burgerij en middenstand associeerde zich uiteindelijk met die opstand. Niet omdat ze die opstand juist vonden. Maar omdat de Hollanders weigerachtig waren hun Brusselse have en goed adequaat te beschermen tegen moedwil, balddadigheid en schelmerij in die opwindende zomerdagen. De Belgen scheidden zich af. Willem deed een beroep op de staten die hem deze zuidelijke Nederlanden hadden toegescheiden. Tevergeefs. Hun garanties van 1814 bleken voos. Willem moest het maar uitzoeken. Hij organiseerde een operette-veldtocht, de Tiendaagse, en zijn generaal Chassé bombardeerde de binnenstad van Antwerpen. Engeland dwong een wapenstilstand af. Die van 1831. Nederland legde zich daar morrend bij neer. Maar het liet het veldleger verder nog acht jaar gemobiliseerd liggen op de heidevelden van Noord-Brabant waar de militairen menige ziekten opdeden. Of liever: Willem I deed dat. Hij kon niet verkroppen dat zijn rijk gehalveerd was en bleef.

III.4.1.1 De aanvaarding van de Londense toescheidingsverklaring-1839

In 1839 accepteerde Willem in vredesnaam maar de Declaratie van Londen waarbij de staatszelfstandigheid van het Koninkrijk der Belgen als voldongen feit was verwoord. Hij had geleerd, dat je aan militaire allianties niets had als het erop aan kwam. Hij besloot daarom een staatszelfstandigheidspolitiek te gaan volgen. Hij nam zich voor zich van alle militaire ententes verre te houden. En dat ook al, omdat hij in de Indische Archipel een omvangrijk koloniaal wingebied had, waarbinnen hij eigenlijk geen effectief gezag kon uitoefenen. Als hij al een politionele militie op de been kon houden, dan moest dat maar in dat Nederlandsch-Indië gebeuren. Hij wist dat hij deze overzeese gebiedsdelen onder zijn souvereiniteit had bij gratie van de welwillendheid van de Britten. Iedere militaire alliantie zou slapende honden wakker maken. Hij zou dan partij moeten kiezen in het blok dat Frans-georiënteerd was, Pruisisch of Brits. Dat was gevaarlijk. Want ook de Fransen en Russen zochten koloniale expansie. Hun invasies in de Archipel zou Willem nooit ongedaan kunnen maken. Hij instrueerde zijn ministers van Buitenlandse Zaken zich overal buiten te houden en angstvallig iedere alliantie-conferentie, als het even kon, te mijden. Men kan dat een vrijwillige neutraliteitspolitiek noemen. Willem kon echter eigenlijk nauwelijks anders. Zijn opvolgers óók niet,

maar die zagen dat niet in. Ook Wilhelmina niet. Die dacht dat hier sprake was van vrijwillige zelfbeperking, waarvan zij zich desgevallend zou kunnen ontdoen, als de eer van het Vaderland dat gebieden zou. En haar ministers lieten haar gaarne in die waan. Zij wisten wel degelijk beter. Ze hadden ervaren wat voor een bedroevend zootje het Nederlandse leger was. De mobilisatie van 1870 ter gelegenheid van het uitbreken van de Frans-Duitse oorlog had hen dat geleerd. Het was een chaos geweest. De transoceanische oorlogsvloot was sedert 1880 eigenlijk een bedroevend opgevaren zeevarend samenstel oud-roest. Er waren wel enkele pantserschepen in de vaart gebracht, maar nauwelijks waren die opgewerkt of de Britten kwamen met slagschepen in de vaart waartegen geen Nederlandse oorlogsbodem het kon opnemen. De Japanners, tuk op koloniale uitbreiding via maritieme landingen, volgden de Britten naadloos. Duitsland deed evenzo.

III.4.2 De slagschepenwedloop na 1906

Nadat de superpantserslagkruiser van 18.000 *longton* in 1906 van de helling was gegleden in Engeland, de "*Dreadnought*", was duidelijk dat Nederland de maritieme concurrentie niet kon doorstaan. Er kwam nu een razende wapenwedloop op zee op gang. De dreadnoughtstypes werden door superdreadnoughts opgevolgd en die weer door supersuperdreadnoughts. Het waren enorme drijvende steden van pantserstaal, met de meest ingewikkelde richt- en elevatiesystemen, radiografische communicatiemogelijkheden en doelafstandsinrichtingen. Dat was nodig om snelvarend op grote afstand dekkend vuur uit te brengen op de eveneens snel varende vijand.

De Nederlandse begroting zou erop leeg lopen. Nederland kón dat soort vaartuigen niet in de vaart brengen, tenzij het af zou zien van allerlei andere kostbare staatstaken, zoals de onderwijszorg en de waterstaatsinrichting. Het probeerde dat ook niet meer. Het vertrouwde op de slagvaardigheid van de Britse vloot. Die was er, zolang de Bataafsche Petroleummaatschappij (BPM) bereid was de Britse Shell op gelijke voet, zij het via schijnconstructies, toegang te verschaffen tot de immense Djambivelden, gedeeltelijk gelegen onder de Straat Malakka. Nadat Shell en BPM gefuseerd waren, was dat geen probleem meer. De *dreadnoughts*, zo werden die superslagkruisers genoemd naar het eerste prototype (dat al spoedig ontoereikend bleek wat vuurleidingscapaciteiten betreft), voeren op stoomturbines, aangedreven door oliegestookte machines. Het octaangehalte van de olie uit de Djambi-velden was daar uitmuntend geschikt voor.

III.4.3 De Japanse overwinning op de Russische vloot in 1905

Bij de Russisch-Japanse oorlog van 1904-1905 zou de Britse vloot daarvan voor het eerst profijt trekken. De Japanners waren bondgenoten van de Britten, maar toegang tot deze velden kregen ze niet. Nederland garandeerde Londen zulks. Zolang Westminster daarvan op aan kon, beschermde het de Nederlandse koloniseringspolitiek, ook in de Indische buitengewesten ná 1910. Nederland kon imperiumpretenties vertonen, onder de Britse vlag. De vraag is of Wilhelmina dat inzag. Van haar ministers zou ze het niet horen, zeker niet van de minister van Oorlog Hendrik Colijn, die haar leger duchtig hervormde in 1912 tot 1913. Colijn wist wat dat waard was en leidde Wilhelmina daarom af met onthullingen van monumenten als dat gewijd aan Van Heutz, de voormalige pacificator van Atjeh en gouverneur-generaal van de Indische wingewesten. De machteloosheid van Nederland, militair gesproken, kwam zo nu en dan stuitend aan het licht. Zo, toen de Russische admiraal Rohzdoszvensky in 1905, opstomend met zijn oostzeevloot naar keizerlijk Japan, bunkering eiste op Java voor zijn kolengestookte schepen. Japan zegde Den Haag aan, dat het daarin reden zou zien voor een oorlogsverklaring. Nederland zou daartegen niets vermogen. Maar Groot-Brittannië zou Tokio zulk een oorlog niet toestaan. Dat liet het ook weten. Japan bond pas in op krachtige aandrang

van Londen, dat overigens de totale vernietiging van de Russische vloot bij Korea met lede ogen aanzag. Na de slag bij Tsushima in mei 1905 was er weinig van de Russische Oostzeevloot meer over. Die vloot had overigens tot taak alleen de Japanse blokkade te breken voor de Russische oorlogshaven Port Arthur, tegenwoordig Lüshunkou. Die oorlogshaven had zich al overgegeven toen die vloot arriveerde. Admiraal Rohzdoszvensky wist heel goed dat zijn schepen in te slechte staat verkeerden om slag aan te nemen. De bemanning was ongeoefend, ontevreden, ongemotiveerd en oververmoeid. Hij trachtte dus naar de noordelijk gelegen ijsvrije Russische haven Wladiwostok te glippen. Maar admiraal Togo verhinderde dat. Hij schoot de Oostzeevloot uit zee.

Voor het eerst in de geschiedenis had een Aziatisch volk een Westers volk volledig verslagen en doen capituleren. Dat zette de koloniale aspiraties van Den Haag, Londen en Parijs aardig op de tocht. De blanke bleek niet oppermachtig. Bereidwillige gehoorzaamheid moest hij verdienen. Zijn blanke huid gaf hem geen grondslag die te veronderstellen, ook niet als werkhypothese. Het zou tot 7 december 1941 – de Japanse aanval op Pearl Harbour – duren voordat die blanke dat besef grondig deed indalen. In Nederland was daartoe voorlopig toen zelfs nog niet de geringste latente ontvankelijkheid. Dat zou de tijd nemen tot de overdracht van Nieuw Guinea in 1963. Bij Wilhelmina kwam dat besef nimmer tussen de oren.

Wilhelmina was daarom niet erg geporteerd voor de zeteling van de Eerste Haagse Vredesconferentie in haar residentie. Op de agenda stond wapenbeheersing. Daarin zag de landsvrouwe niet veel. Nederland moest zich kunnen verdedigen. Het moest koloniaal kunnen expanderen. In die rechten duldde zij geen verdragsmatige beperkingen. Aangezien het niet volgens het hofprotocol was haar tegen te spreken, werd zij niet gewezen op het illusionistische in deze redeneerwijze. Zij tekende als staatshoofd in juli 1914 de Nederlandse neutraliteitsproclamatie als een vrijwillige emanatie van het staatsgezag. Maar er was geen alternatief.

III.5 Verplichte neutraliteit

Staten kunnen andere staten verplichten om militair neutraal te zijn. In zekere zin was dat bij de prins-bisschop van Luik het geval. Wel was toen het begrip “staat”een zeker anachronisme: het begrip was nog niet echt in zwang in het volkerenrecht. Maar er waren toch territoriaal bepaalde rechtsorganisaties met een zeker inwendig en uitwendig geweldplegingsmonopolie ter rechtshandhaving. Wát men dan ook destijds onder die laatste term mocht verstaan. Een koning of groothertog voerde het zwaard niet tevergeefs en droeg daarmee bij aan het goddelijk heilsplan naar het tekenend woord van Sint Petrus in de Openbaringstekst bij Romeinen XIII. Deze organisaties droegen de prins-bisschop een neutraliteitsstatuut op. Zij lieten hem daartoe een diaspora aan oeverlanden links en soms rechts langs de Maas, waar hij legerplaatsen, bivakkwartieren en versterkingen moest aanleggen ter borging van de doortocht van de komende en gaande legerafdelingen. In Luik moest hij een citadel bouwen. Die moest recht tegenover de kloof liggen die vanuit het oosten doorgang bood aan de Teutoonse horden die zich in het Maasdal zouden storten.

De citadel moest steeds garnizoen houden om een strategische reserve te herbergen zodat de prins-bisschop uitvallen kon doen tot aan Verdun en Venlo. Op de tussenliggende belangrijke meanderingen in de rivier moest hij fortificaties bouwen en bemannen onder leiding van graven, zoals die van Horne. Alleen als de bisschop dat deed, mocht hij wereldlijk souverein spelen met een prinsenkroon tussen de cornetten van zijn mijter. En een harnas dragen onder zijn misgewaden. Zijn neutraliteit was plichtmatig. De bisschop moest haar gewapenderhand kunnen doorzetten. En zo ook

zijn vazallen. Bij de heroprichting van de kerkelijke staat krachtens het Verdrag van Wenen van 1814 werd ook voorzien in een verplichte gewapende neutraliteit. De paus zou daarom een beroep mogen doen op de verdragsgaranten als zijn milities het zouden doen afweten, wat meestal het geval placht te zijn. Militaire associaties zou de Heilige Vader niet op eigen doft mogen sluiten.

Bij oeverstaten van internationale kunstvaarwaterwegen zoals het Panama-kanaal en het Suez-kanaal zocht de negentiende eeuwse volkerenrechtsspecialist naar gelijke constructies. Voor sommige spoorwegtrajecten gold iets vergelijkbaars. Nederland moest ten behoeve van België dergelijke geneutraliseerde trajecten dulden naar Ruhrort en het Ruhrgebied en soms naar Rotterdam-Rijnhaven. Het Eindhovend Belgisch lijntje dat vanuit Luik over Hasselt aansluiting bood op het Zuiderspoortraject van de Staatsspoorwegen was daar ook een voorbeeld van. De oeverstaten en de staten die dat traject belendden of waar die trajecten doorheen liepen moesten gelijke neutraliteitsplichten waarborgen als destijds de prins-bisschop van Luik in 876. De doelstellingen van de verplichtingen waren identiek. De middelen die daartoe ter beschikking werden gesteld eveneens. Zo voor het oog bevredigden zij.

III.6 Gegarandeerde neutraliteit

België had zich, zoals aangestipt, afgescheiden van Noord-Nederland in 1830. Het eiste staatsonafhankelijkheid op. Maar alle politici van het moment wisten dat België zich gewapenderhand niet verdedigen kon. Dat wisten de Belgische grondvesters van de staat ook. Bij vier protocollen van 11, 12, 20 en 27 januari 1831 besloten de vijf grootmachten van dat moment – het Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië, het Koninkrijk Frankrijk, het Koninkrijk Pruisen, het Keizerrijk Rusland en het Keizerrijk Oostenrijk – dat België verplicht militair neutraal zou zijn. Dat was een voorwaarde voor de door de België verlangde scheiding van Noord-Nederland. Die voorwaarde werd België *opgelegd*. Het vroeg er allerminst om. Zijn regeringsleiders protesteerden. Meerdere malen. Deze neutraliteit zou “eeuwigdurend” zijn. Dat bijvoeglijk naamwoord is symptomatisch voor het perspectief dat ze maar enkele generaties zou duren.

De grootmachten garandeerden deze neutraliteit aan *elkaar*. Ik gaf dat hierboven al aan. Het is belangrijk, dat zij België zélf niet bij de formulering van de garantie betrokken. Ze vonden dat het er eigenlijk niet veel toe deed, wat de Belgen er van vonden. Dat hoorde ook bij de geest van die tijd. Volkeren waren onderwerp, object, van verdragen. Verdragen waren resultanten van onderonsjes tussen de elite, die de soevereinen omgaven. Volksraadplegingen waren uit den boze. Dat was veel te revolutionair en te democratisch. De democratie had in deze post-revolutionaire periode, zo vlak na de bloedige Franse revolutie, geen beste naam. Ze stond bijna identiek aan anarchie. De grote mogendheden bestreden haar liever, dan dat ze er iets uit aanvaardden. Zij beloofden elkaar – en niet België – dat zij België nimmer zouden binnenvallen en er ook geen defensieve allianties mee zouden sluiten. Het was een collectieve garantie. Tussen staten. Zolang de garanten zich aan hun woord hielden, bestond de garantie. Maar op het moment dat een hunner tot woordbreuk zou besluiten, verviel de garantie. De woordbreuk bleef, als een volkerenrechtelijk onrechtmatige daad, en daarop zouden de andere garanten de woordbreker mogen aanspreken. België zou dat niet mogen. Technisch gesproken: België was geen normadressaat van deze collectieve garantie. Op België werden door de garantie slechts rechts*plichten* gelegd.

Het zou geen partijdige buitenlandse politiek mogen organiseren waarbij één der garanten bevoordeeld zou worden, ook niet handelspolitiek. Aansluiting bij een douane-unie zou dus niet

mogen als daarbij één van de garanten zou worden buitengesloten, wat bij Engeland zo goed als altijd het geval zou zijn. Al was het alleen maar vanwege zijn insulaire positie. Die op dat moment onoverkomelijk was. Het doel van de collectieve garantie was: de eeuwigdurende verzekering van het op dat moment bestaande *geopolitieke machtsevenwicht* in het grote estuarium van West-Europa. De Rijn, De Maas, De Schelde waren de grote transportaderen van dat werelddeel en daarover mocht géén van de garanten militair kunnen domineren. De plichten die uit de collectieve garantie voortvloeiden, moesten steeds geïnterpreteerd en toegepast worden met het oog op dat internationaal belang.

In dit kapittel hadden de Belgen dus, het blijve herinnerd, géén stem. Zij kregen iets opgesolferd. Ze waren dus boos. Het Nationaal Congres verwierp dan ook op 1 februari 1831 met grote meerderheid het afsluitend protocol van 20 januari. Het vond dat de grootmachten hadden ingegrepen in Belgische interne aangelegenheden, inzonderheid de nationale defensiepolitiek. Het verweet Londen dat het *Foreign Office* nu eigenlijk ook een Belgisch oorlogsdepartement was geworden. Dat is eigenaardig om te beseffen, want in juli 1914, toen duidelijk begon te worden dat de Duitsers België binnen zouden vallen, stelden de Belgen zich op het standpunt dat zij aan de garantie subjectieve rechten konden ontlenen.

Zij meenden dat Duitsland, als rechtsopvolger van Pruisen, *jegens hen* garantieve verplichtingen schond. In de oorlog groeide dat besef, totdat het tot een nationale niet-redresseerbare mythe werd. De daaruit voortvloeiende staatsaansprakelijkheid wilden de Belgen dan ook onmiddellijk ná de wapenstilstand van november 1918 verzilveren, mede ten koste van Nederland. Dat uiteraard bij deze collectieve garantie van 1831 geen partij was en kon zijn. Het sloot zich, we memoreerden het, in een onbewaakt moment in 1867 per ongeluk aan bij een dergelijke collectieve garantie die de neutraliteit van het Groot-Hertogdom Luxemburg betrof. Het was een kennelijke vergissing. Een blunder van de toenmalige Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken, die niet inzag in welk wespennest hij Nederland betrok.

Was Nederland deswege ook verplicht, toen Duitsland op 3 augustus 1914 Luxemburg binnenviel, Duitsland *automatisch* de oorlog te verklaren, zoals vaak beweerd wordt? Neen, want door het feit van die inval was de collectieve garantie meteen vervallen, onverbindend en buiten toepassing. Maar Pruisen had die garantie in strijd met zijn verdragspositie wel degelijk geschonden jegens de garanten van 1839. Het was daarom een staat die de oorlog begon met een flagrante inbreuk op het positieve volkenrecht. Het keizerlijk Duitsland van 1871 was in dit opzicht onvoorwaardelijk rechtsopvolger van het koninkrijk Pruisen, en daarom ook aansprakelijk. Wat daarvan de gevolgen waren, was niet meteen duidelijk, maar wél, dat het zich zou moeten terugtrekken op eerste aanmaning van één van de garanten. Deed het dat niet, dan was het voor de gevolgen daarvan weer verantwoordelijk. Groot-Brittannië had Berlijn dan ook een ultimatum gestuurd en die onmiddellijke terugtrekking geëist. Het had meteen gesteld dat het Duitsland voor alle schades, hoe ook genaamd, als staat aansprak. Het zou deze moeten vergoeden en herstel in vorige toestand moeten doen plaatsvinden. Wel was Duitsland jegens Nederland voor die onrechtmatigheid van de invasie aansprakelijk voor zover het de binnenvalling van romp-Luxemburg van 1839 betrof, waartegen Luxemburg meteen had geprotesteerd al had het dat niet meteen ook genotificeerd aan Den Haag. En dat hád een reden kunnen zijn om toch aan te schuiven bij de Vredesonderhandelingen die leidde tot het verdrag van Versailles-1919. Nederland heeft daarop niet aangedrongen. Het was wel wijzer.

Hield de garantie van 1831 voor België in dat het zich moest *demilitariseren*, en dus geen staand leger behoorde op te richten en te onderhouden? Ook dat is veel geopperd. Door Belgische politici, meestal van het Katholiek Blok (of de Katholieke Unie) dat jarenlang in de tweede helft van de negentiende eeuw regeringspartij was. Die redenering was erop gericht om op het landleger flink te kunnen bezuinigen. De katholieken waren mordicus verder tegen de universele persoonlijke dienstplicht dat een doeltreffend volksleger veronderstelde. Katholieke jongelingen zouden in de kazernes alleen maar volstrekt moreel bedorven worden, ver van moe, huis en haard en zulks nog onder het commando van Franskiljonse neo-liberale officieren. Die waren per definitie anti-klerikaal. En die leefden dat op navrante wijze uit op de Vlaamse recruten, die inderdaad op alle mogelijke wijze flink gepest en vernederd werden. Vooral als ze hun zondagsplichten wilden vervullen of hun heiligenfeesten wilden vieren, binnen of buiten de kazernes. De garantie van 1831 had geen betrekking op de organisatie van de nationale Belgische weerbaarheid. De Belgen moesten zelf maar weten hoe ze dat effectief wilden doen, mits ze zich aan de randvoorwaarden van de eeuwigdurende neutraliteit zouden houden.

Dat hield mede in dat het Belgische veldleger bij mobilisatie een afwachtingsopstelling moest kiezen, die niet kennelijk tegen slechts één der garanten van 1831 was gericht. Albert I, de soldaat-koning, was zich dat ten zeerste bewust. Als een van de weinigen. Hij liet daarom dat leger zich concentreren achter de Netes-rivieren in het midden van het zuid-oostelijk deel van het land. Ook al voorzag hij dat de Duitsers bij Luik over de Maas zouden komen. De garantie van 1831 had al helemaal geen betrekking op de encadrering en uitzending van koloniale militaire troepen naar de Congo. Ook bij het Congres van Berlijn van 1885 zag Bismarck dat als een zuiver interne Belgische aangelegenheid. Hij wel. Wilhelm II niet. Maar die had wel vaker onzuivere opvattingen.

III.7 Gewapende neutraliteit

Neutraliteit kan gewapend en ongewapend beleden worden. Neutraliteit kan impliceren, dat de betrokken staat of volkerenrechtelijke entiteit die deze status claimt zich zonder militaire weermiddelen manifesteert of zich van een bepaalde taakstelling kwijt.

Het Rode Kruis als internationaalrechtelijke organisatie is op deze wijze neutraal en opereert het in gebieden of zones waarin een gewapend conflict zich afspeelt of waar een officiële oorlogssituatie zich voordoet, dan doet het zulks ongewapend. De idee is dat de richtige vervulling zijn volkerenrechtelijk mandaat zulks automatisch veronderstelt. In het Internationaal Statuut van het Internationale Permanente Strafhof worden privileges genoemd die de beambte van het Rode Kruis in dergelijke gebieden of zones mag claimen. Hij geniet een zekere immuniteit van jurisdictie van de staten op wiens grondgebied hij opereert. Deze staten mogen hun rechtsmacht niet op hem toepassen zolang hij in zijn bediening verkeert. Hij kan nimmer opgeroepen worden om getuigenissen te geven omtrent hetgeen hij in die bediening heeft waargenomen of ondervonden. Want zulks zou in de toekomst een ongehinderde bediening kunnen frustreren of onmogelijk maken.

Meestal is sprake van gewapende neutraliteit, zeker als het om staten gaat, die primair verantwoordelijk blijven voor de politionele handhaving van de openbare rust, veiligheid en de rechtsorde binnen het territoir waarover zij hun interne souvereiniteit claimen. Ook de integriteit van de volksgezondheid binnen dat territoir gebiedt meestal wapendracht, wanneer een besmettelijk zieke of onwillige patiënt zich tegen medische maatregelen of afzonderingsvoorzieningen zoals quaraintaine of dwangverpleging verzet. De Republiek Zwitserland belijdt op deze wijze sinds

eeuwen een gewapende ongegarandeerde neutraliteit. De kerkelijke staat bezat tussen 1815 en 1870 een gegarandeerde gewapende neutraliteit krachtens het verdrag van Wenen van 1815. De paraferende staten van de slotakte bij dat verdrag garandeerden de militaire neutraliteit, maar schreven tevens een zekere staat van bewapening voor aan de Heilige Stoel. Kon de paus daarvoor het personeel niet vinden, dan kon hij daartoe verder een beroep doen op deze garanten. Oostenrijk en Frankrijk waren bereid zulk een beroep te honoreren, de eerste tot 1866, de tweede tot 1870. Oostenrijk moest zijn troepen terugnemen uit de kerkelijke staat nadat het bij Sadowa de oorlog tegen Pruisen verpletterend en vernederend had verloren. Frankrijk moest zijn troepen terugtrekken toen het mobiliseerde tegen Pruisen, dat het overigens dacht gemakkelijk te kunnen verslaan in 1870.

III.8 Welwillende neutraliteit

Terstond nadat Keizerlijk Duitsland de toestand van "dreigend oorlogsgevaar" had uitgeroepen in juli 1914 – dat is een rechtstoestand direct voorafgaande aan de feitelijke mobilisatie van de krijgsmachtonderdelen – vervoegde de Duitse gezant zich bij de leider van het Nederlandse kabinet Cort van der Linden en de Minister van Buitenlandse Zaken. Hij deelde mee, dat Duitsland geen inval in Nederland in de zin had en dat het de neutraliteit van dat land zou respecteren, zolang deze "welwillend" zou worden uitgevoerd ten aanzien van Duitsland in de daarop volgende oorlogstoestand. Berlijn achtte deze verklaring kennelijk nodig, omdat tevoren wel degelijk gesondeerd was, of Nederland zich in toestand van oorlog zou achten indien het Duitse Veldleger zich doortocht door een deel van Zuid-Limburg zou verschaffen. Bij die doortocht zouden de gelederen van de doortrekkende troepen gesloten blijven en het geweer geschouderd, mits de doortocht niet met geweldsmiddelen gehinderd zou worden.

Loudon, de Minister van Buitenlandse Zaken had doen weten dat ook in dat geval Nederland zich in oorlog zou weten met keizerlijk Duitsland en dat dan automatisch partij gekozen zou worden voor de staten die in de oorlog Duitsland zouden bevechten: Frankrijk en Groot-Brittannië. Kortom: Nederland zou vechten aan geallieerde zijde. Het zou geen oorlogsverklaring uitbrengen maar de feitelijke toestand van oorlog aanvaarden. Aan België was een gelijke vraag gesteld, nu met het oog op een eventuele ongehinderde doortocht in de uiterste zuid-oostelijke punt van de Belgische Ardennen, teneinde aldus de forten van Luik en Namen te mijden. Deze forten konden massaal zwaar vuur uitbrengen en daarmee de Duitse strategie aanmerkelijk vertragen. Het Belgische antwoord was op dat moment nog niet binnen.

Binnen de Belgische generale staf en het kabinet werd wel degelijk in overweging genomen of deze doortocht onder protest kon worden toegestaan. Het veldleger zou zich dan terstond terugtrekken binnen de fortificatiering rond Antwerpen. Het zou daar de gegarandeerde neutraliteit van België gewapenderhand bewaken. Vermoedelijk tegen landingen van Britse zijde, want dat de Londense regering deze interpretatie van de Belgische neutraliteitsstatus zou gedogen was vrijwel illusoir. België aarzelde dus, waarop Duitsland het geduchte ultimatum uitbracht via zijn ambassadeur, waarin het algehele ongehinderde doortocht eiste, bij gebreke waarvan het ieder Belgisch verzet militairement zou breken. Het ultimatum werd terstond in de openbaarheid gebracht door de Belgische regering. Daarop viel het Duitse leger inderdaad binnen en trad de feitelijke oorlogstoestand in. Onverklaard, maar wel door Albert I aanvaard in een officiële verklaring aan ambassadeur en herhaald in de volksvertegenwoordiging. In Duitse ogen was een "welwillende neutraliteit" mogelijk geweest in geval bij de voorgestelde partiële ongehinderde doortocht in die

zuid-oostpunt. Dus in de Belgische Ardennen, het stuk westelijk Luxemburg dat aan België was toegescheiden bij de declaratie van Londen in 1839.

Men is neutraal of niet. Zoals men integer is of niet. Een beetje integer, dat bestáát niet en mag ook niet bestaan zeide de socialistische Minister van Binnenlandse Zaken Ien Dales eens bij een congres gewijd aan ambtelijke integriteit. Dat men ook “een beetje neutraal”of “welwillend neutraal” zou kunnen zijn of dat neutraliteit een gradueel begrip is (“*Wohlwollende Neutralität*”), was meer een hermeneutische vondst van de Duitsers, die op het allerlaatste moment begonnen in te zien dat ze bezig waren een onoverzienbare wereldoorlog te ontketenen. De volkerenrechtelijke instrumenten van 1907, voortbrengselen van de Tweede Haagse Vredesconferentie, kennen dergelijke varianten in deze hoedanigheden niet. Het is een absoluut begrip, neutraliteit. Dat moet het ook zijn, wil het nog enigszins effectief functioneren in de tumultueuze situaties – oorlog of gewapend conflict – waarin het begrip zich daadwerkelijk moet ontplooien.

III.9 Het Landonzijdigheidsverdrag van 1907

III.9.1 De Nederlandse neutraliteitsproclamatie van 4 augustus 1914

De Nederlandse rechtspositie in de tijd van oorlog tot aan de wapenstilstand werd beheerst door het Landonzijdigheidsverdrag, officieel: “Het Verdrag nopens de rechten en verplichtingen der onzijdige mogendheden en personen in geval van oorlog te land”. Men vindt de tekst in Staatsblad 1910 Nr 73. Nederland was partij bij het verdrag. Het verdrag definieert het begrip “neutraliteit” niet. Het geeft globale uitgangspunten op, waaraan de rechten en plichten van de neutrale staat moeten worden getoetst. Het verdrag veronderstelt dat de staat die de neutraliteitsstatus claimt, zulks ter algemene kennis brengt van hen die dat mocht aangaan.

Hoe een staat zich van deze zorg kwijt, staat niet in het verdrag. Dat kan ook niet. Dat is een kwestie van intern staatsrecht van de mogendheid die deze neutraliteit erkend wil hebben. In Nederland werd voorzien in een onzijdigheidsverklaring opgenomen in de Buitengewone Nederlandsche Staatscourant Nr 180** van 4 augustus 1914. Zij werd onofficieel vertaald in het Engels, Duits en Frans. In de verklaring omschreef de regering de rechten en plichten die volgens haar uit het verdrag voortvloeiden. Maar méér dan ze oppervlakkig aanduiden deed ze niet, want de uitvoeringsmaatregelen die erbij hoorden waren nog niet duidelijk: ook de Nederlandse regering was door de imminente oorlogsdreiging overvallen, zoals bijna alle staten, die dachten dat Duitsland de strijd zou weten te localiseren in de Balkan.

III.9.2 De Duitse inval in België en Frankrijk in augustus daaraanvolgend

Men was in Den Haag nog niet doordrongen van het dwaze voornemen van de Duitse Generale Staf om, teneinde Rusland definitief te overwinnen, Frankrijk binnen te vallen en verpletterend te verslaan en zulks binnen maximaal drie maanden. Terwijl er, bij enige hapering bij de uitvoering van dat voornemen, géén Plan B in de bureauladen van die Staf lag. Dat voornemen was het enige strategische opmarsplan van de Pruisische generale staf dat inderdaad logistiek gedetailleerd uitgewerkt was. Het heet, naar de opsteller ervan, de chef van die staf, het Von Schlieffenplan. Het wordt tegenwoordig door militaire experts doorgaans een vrij dwaas en oppervlakkig plan genoemd, ook vanwege dat ontbreken van een Plan B.

Het was een plan, dat ook niet zo makkelijk aan het publiek uit te leggen was, zelfs niet aan het Duitse publiek dat toch bereid was veel te accepteren van haar autoritaire overheid. Dat de Russen

massaal Oost-Pruisen binnendenderen zouden, dat lag voor de hand. Die Russen hadden gemobiliseerd. Nog voordat de Duitsers de toestand van oorlogsdreiging hadden uitgeroepen. Maar dat men daarom België noodzakelijkerwijs moest binnentrekken, dat lag nu niet echt voor de hand. Daarbij was heel wat nadere uiteenzetting nodig. Helaas vroegen de sociaal-democraten in de rijksdag daarop niet verder door, zoals we zagen.

III.9.3 Duitsland zou later met Nederland flink afrekenen

Nederland zou afgerekend worden, wat zijn neutraliteitshandhaving betreft, in de interimperiode gelegen tussen de sluiting van de wapenstilstand en de ratificatie van het vredesverdrag, op de verplichtingen die rechtstreeks uit het Landonzijdigheidsverdrag voortvloeiden. Dat was Ludendorff ook vast van plan. Hij was sedert 1916 van oordeel dat economische absorptie van Nederland de volgende stap zou moeten zijn via handelseconomische verdragen, die Nederland op zouden nemen in een volledige douane-unie en handelsassociatie met keizerlijk Duitsland. Ludendorff had een waslijst van bezwaren tegen Nederland in de bureaulade liggen waarin hij Den Haag bevoordeling van de Britten tegenwierp. Na een volledige onderwerping van Frankrijk zou Den Haag weinig meer tegen de omhelzingen uit Berlijn vermogen. Dan zou het nog slechts een paar jaar duren of Berlijn zou verdere concessies kunnen afdwingen met het oog op de Archipel in het Verre Oosten. Dat bezit zou dan onderdeel worden van een vrijhandelsassociatie, en dat te gereder, omdat Duitsland op Nieuw Guinea al fink wat koloniaal gebied verworven had.

In Soerabaja zou Duitsland dan een Stille Oceaan-vloot leggen. Een tweede *Hochseeflotte*. Bruin zou dat dan makkelijk kunnen trekken. Via de Bismarck-Archipel zou Duitsland dan maritieme steunpunten kunnen aanleggen ter beheersing van die oceaan. Eindelijk en ten laatste, zou het dan territoriale concessies kunnen afdwingen aan Australië dat immers geen marine van enige betekenis bezat. Dan zou, op een koopje, Duitsland eindelijk de *Weltmacht* via de Nederlanders hebben veroverd die Berlijn de plaats onder de zon zou doen toekomen waarop het superieure Germaanse ras al eeuwen recht had. Zo zag Ludendorff de zaak nog steeds in augustus 1918 totdat hij die paniekaanvallen kreeg. Het was zeker geen onmogelijk scenario. De annexatie van het polderlandschap aan de Noordzee zou dan in een decennium voltrokken zijn. En ik zou dit geschrift in het Duits hebben geschreven en opgedragen aan Wilhelm VII, keizer der Germanen, wellicht met mijn *Pickelhaube* op de kapstok. Terug naar de narrativiteitslijn van 1914.

III.9.4 De verdedigingsplichten van Nederland vanuit geallieerd standpunt

Nederland diende zijn grondgebied als onschendbaar te beschouwen. Daaruit volgt, dat ook partiële schending ervan tot oorlogsaanvaarding zou moeten leiden. De Belgen en de Fransen hebben daarom vanaf augustus 1914 getracht aan te tonen dat Nederland wel degelijk gewapende doortocht over zijn grondgebied toegelaten had. Incidenten van dien aard aan de zuidelijke grens werden geboekstaafd. Het verdrag verbood iedere doortocht van troepen en konvooien en van krijgsvoorraden. Men kon betogen dat daaronder ook hospitaalkonvooien vielen en dat Nederland zulke had toegelaten.

Nederland had iedere daad gericht tegen zijn staatsonzijdigheid moeten bestraffen. Dat zou dan mede inhouden iedere daad van passieve observatie en iedere spionnerie, die dienstig konden zijn aan de vijandelijke krijgsverrichtingen. Dat had het regelmatig nagelaten volgens de geallieerden. Dat zag vooral op handelingen, begaan binnen de havengebieden van Rotterdam, dat steeds was blijven functioneren als transithaven voor Duitsland. Daarbij zagen de klagers wel over het hoofd, dat deze

daden volgens het verdrag bewijsbaar begaan moesten zijn op het grondgebied van de neutrale staat, ook in de vorm van poging of onvoltooide deelneming daaraan. Dat vanaf Duitse schepen verkenningsactiviteiten waren ondernomen of dat vandaaruit in Rotterdamse taplokalen of restaurantlounges besprekingen waren gehouden, dat kon wel aangetoond worden. Maar niet, dat Nederland daarbij op enigerlei wijze was betrokken. Nog minder, wat die verkenningen hadden opgeleverd of wat naar aanleiding daarvan in Nederland verder was verricht. Misschien wél, dat de Nederlandse havenautoriteiten nogal nonchalant en naïef geweest waren. De inspecteur van de Rotterdamse rivierpolitie François van 't Sant had zich de vingers krom en blauw geschreven over suspecte handelingen door Duitsers vanaf die vaartuigen en wellicht met begunstiging vanwege de Duitse reders Kröller en Müller die te Rotterdam gevestigd waren, maar veel verder dan flink wat romantiserende suggesties was deze nijvere opsporingsambtenaar niet gekomen. Dat vond zelfs GS III, de afdeling contraspionage bij de Nederlandse generale staf. Op de Britse ambassade te Den Haag nam men gaarne afschrift van diens proces-verbalen. Die konden altijd bruikbaar zijn.

III.9.5 De andere Nederlandse neutraliteitsplichten

Nederland was verplicht geweest personen, behorende tot de oorlogvoerende legers, die het op zijn grondgebied had toegelaten, te interneren, voor zoveel mogelijk zo ver als praktisch uitvoerbaar was van het terrein van de krijgsverrichtingen. Ook van deze interneringsplicht had Nederland zich niet naar behoren gekweten. Het belangrijkste twistpunt was: wat is precies een persoon, behorende tot de oorlogvoerende legers? Moet betrokkene aanstonds – door uniformering – als zodanig kenbaar zijn? Is een deserteur, die zich in zijn onderkleding aandient, nog een persoon die tot een oorlogvoerend leger behoort? De Belgische regering was vooral gebeten op deserteurs uit het achter de IJzer strijdende leger, die zich tersluiks uit de voeten hadden gemaakt en vermomming na maanden zwervens, eindelijk op Nederlands grondgebied waren geraakt. Daar hadden ze toelating gevraagd. En onmiddellijk na asielering hadden ze de politieke strijd opgevat tegen de wettige regering in Le Hâvre, die naar hun oordeel erop uit was Flaminganten uit te roeien via ongerechtvaardigde infanterie-aanvallen en discriminatoire behandelingen van Vlamingen in het algemeen bevorderde.

Nederland had in massa contrabande uitgevoerd of doen uitvoeren naar Duitsland, wetende dat daardoor diens krijgsverrichtingen begunstigd werden. Het had met name niet voldoende gedaan aan de smokkel van dergelijke contrabande en zich willens en wetens daardoor verrijkt. Daarbij had het een te royale toepassing gegeven aan de Rijnvaartprivileges, voortvloeiende uit de Mannheimer Rheinfahrt Konvention van 1861 en was het nalatig geweest bij zijn inspectieplichten die uit het verdrag voortvloeiden.

III.10 De Belgische neutraliteitspositie van augustus 1914

België was dus – zie hierboven -- onderwerp van multilaterale verdragsgaranties. Hoe ver deze garanties strekten, was aan de garanten, niet aan België. Zorgvuldig was door de Belgen binnen ambtelijk verband ieder inleidend militair beraad met Frankrijk en Brittannië achterwege gelaten. Wel was kort te voren, voordat de invasie werd aangezegd, met Nederland enig overleg gevoerd in dit opzicht toen deze noorderbuur zich enigermate bedreigd voelde van Duitse zijde. C.J.P. Guillaume, de Belgische ambassadeur in Den Haag, was al in 1911 komen polsen of Nederland bereid zou zijn in het geheim verkennende besprekingen te houden over militaire samenwerking. De Belgen hadden moeten ondervinden dat de Duitsers zware belegeringsmortieren aan het ontwikkelen waren die van de fortificaties rondom Luik wellicht niet veel over zouden laten. Henri Alexis

Brialmont had daarop in een alarmerend rapport gewezen. Als de Belgische regering niet een supermodern fort zou bouwen bij Eben Emael, dan zou een Duits invasieleger makkelijk over de Maas kunnen komen, als het buiten de dracht van de onderste, zuidelijkste Luikse forten wist te blijven. Den Haag wees de toenadering niet zonder meer af. Het heeft later wel verklaard dat het Guillaume meteen iedere hoop had ontzegd, maar er is aanleiding om te veronderstellen dat het Brussel in 1911 nog niet wilde brusqueren. Het voelde zich wel degelijk onzeker.

Nadat door Den Haag van Duitse zijde echter in juli 1914 de officiële verzekering was verkregen dat het de Nederlandse neutraliteit zou respecteren, werd ieder verder overleg opgeschort. Nederland meende heel wat te kunnen ontlenen aan het feit dat Berlijn een dergelijke verzekering niet officieel had gegeven te Brussel. Het is vreemd dat het daaraan zoveel waarde hechtte. In het verleden was toch wel vaker gebleken dat Duitse toezeggingen nu ook niet zo heel veel voorstelden. De Duitse gezant te Brussel Von Below-Saleske had kort te voren wel een dergelijke verzekering afgegeven aan de Belgische premier C. de Broqueville, zij het in betrekkelijk cryptische termen. Hij had gezegd dat het huis van de buurman wellicht in brand zou kunnen vliegen, maar dat dat van de Belgen gespaard zou blijven. Het Belgische kabinet had dat toch opgevat als een garantie. Het Belgische veldleger had een perfect onzijdige neutraliteitsopstelling gekozen. Pas op 2 augustus was de gezant om zeven uur in de avond komen verzoeken om een zuidelijke doortocht aan het Duitse veldleger toe te staan onder Leuven door. De minister van Buitenlandse Zaken J. Davigon had dat niet aanstonds afgewezen. Een dergelijke doortocht, mits iets zuidelijker, zou wellicht bespreekbaar kunnen zijn. Het was een kabinetsbeslissing. Hij zou het daarom aan dat kabinet voorleggen. Het voorstel van Berlijn is gemotiveerd. Er zijn feiten die de Franse bedoeling doen uitkomen om over Belgisch grondgebied tegen Duitsland op te trekken. Duitsland kan niet rekenen op het Belgisch militair weerstandsvermogen om dit te beletten. Daarom verzoekt het het neutrale België goed te vinden dat het Duitse leger doortocht zoekt, waarbij de route onderwerp van overleg kan zijn. Duitsland verbindt zich het Belgisch grondgebied te ontruimen zodra vrede is gesloten. Het zal alle schade die aan de doortocht verbonden is vergoeden. Verzet België zich, dan beschouwt Duitsland het als vijand. Het eist binnen twaalf uur antwoord.

Het voorstel zou wellicht bespreekbaar zijn geweest, ware het niet dat de tekst ervan met de toelichting vrijwel terstond in de Belgische kranten was verschenen. Daardoor werd de doortochtkwestie er een van nationaal prestige. Want dat het een aanslag bleef op de territoriale staatszelfstandigheid van België bleef buiten kijf. De Brocqueville wist goed dat het Belgische veldleger de Duitsers niet zou kunnen tegenhouden. Het zou kunnen vertragen. Dat zou tot verwoesting op de doortochtroute leiden. De burgerbevolking zou zwaar te lijden hebben. De Brocqueville wist óók dat Londen niet automatisch genegen zou zijn tot militaire bijstand. Ook dat zou een eigenstandige belangenafweging vereisen van Whitehall. Die kon ten nadele van België uitvallen. De vertraging die het Belgische leger zou kunnen veroorzaken zou niet echt groot zijn, dacht hij. Frankrijk hád al een paar keer gevraagd om alliantie-besprekingen. Die had het kabinet afgewezen. Dat had Parijs kwalijk genomen. Dus of tot gewapend verzet zou moeten worden overgegaan, was echt een nationale beslissing. Verdragsmatig was België niet verplicht zijn neutraliteit te verdedigen. Het had zich niet zelf neutraal verklaard. De vraag is: zal het veldleger echt vechten? De socialisten zijn er beslist niet voor, op dat moment. De socialistische voorman Emile Vandervelde heeft het gezegd: dat zal het pas doen, als huis en haard worden aangevallen. Doet zich dat hier voor? De Duitsers geven immers een uitweg ter ontwijkking van ee n gevecht? De lagere klassen zijn in België chronisch onderbedeeld in welvaart, sociale en politieke rechten. De Vlamingen

behouden zich allerlei rechten voor. Het leger is onvoldoende bewapend. De staat heeft er weinig voor over gehad. En verder is er nog altijd een lotingssysteem bij het vervullen van de dienstplicht. De rijkere zoontjes kopen zich vrij door plaatsvervangers in te huren. De discussie golft langs deze lijnen heen en weer in het kabinet. Toch besluit het thans dat het het Duitse ultimatum zal afwijzen. Niet omdat het zijn neutraliteit bedreigd weet. Maar vanwege de eer van de natie. De onschendbaarheid van haar territoir. Het verwijst te dezen niet naar de opstelling van andere staten. De koning zal in zijn toespraak voor de volksvertegenwoordiging later ook alleen maar verwijzen naar de "siddering der natie". "Wanneer", zo zegt de koning in zijn proclamatie aan zijn leger "Zij hare Onafhankelijkheid bedreigd zag, heeft de Natie getrild en hare kinderen zijn als een stormwind naar de grenzen gerukt."[142] Het is de eensgezinde bevolking die deze krenking van het nationale grondgebied niet duldt. Daarom zal weerstand worden geboden. Albert I verwijst niet naar allianties. En allerminst naar bijstand van Groot-Brittannië en Frankrijk. Hij heeft het niet over neutraliteit, al verwijst hij wel naar de Pruisische handtekening van 1831[143]. Hij beweert niet, dat België van Groot-Brittannië bijstand mag verwachten. Hij wist beter.[144]

En voor wat betreft de toepassing van het Landonzijdigheidsverdrag moest België, gelet op de collectieve garantie van 1831, verwijzen naar de garanten, anders dan Nederland. Dat deed het ook, maar Engeland aarzelde tot op het laatste ogenblik om zijn positie te dezen klaar te fixeren in de richting van de Duitsers, en dan met name diens generale staf. Tot op het laatste moment heeft Wilhelm II gedacht dat Engeland akkoord zou gaan met een tijdelijke en beperkte doortocht, waarbij België vanuit Antwerpen welwillend neutraal zou toekijken op de massale aanval in Noord-Frankrijk. Vreemd genoeg heeft Engeland wel tijdig en regelmatig aan de Franse generale staf duidelijk gemaakt dat het iedere grensoverschrijding ten laste van België als een aanleiding tot een oorlogsverklaring zou zien. Tegen Frankrijk, uiteraard. Daarop heeft de Franse opperbevelhebber Joffre dwingende instructie gegeven dat ieder grensbataljon zich moest terugtrekken tot tien kilometer van de Franse grens, landinwaarts, natuurlijk. Toelichting bij deze manoeuvre werd nauwelijks gegeven. Ze baarde onder de opgeroepenen dan ook opzien. En tumult in de Franse pers. Wellicht heeft de Franse opperbevelhebber niets willen loslaten, teneinde geen problemen te krijgen met de *Britsh Expeditionary Force*, die juist doende was stellingen te betrekken in noordelijk Frankrijk. Onhelderheid was niet alleen een kenmerk van de planning van de Duitse generale staf.

---

[142] MONITEUR BELGE, Journal Officiel/Staatsblad dd 7 augustus 1914. De Proclamatie vervolgt: "Dappere soldaten eener heilige zaak, in uwe taaie heldhaftigheid betrouw Ik, en in naam van België begroet ik U, Uwe medeburgers zijn fier op U. Gij zult zegepralen want gij zijt de kracht ten dienste van het recht. César heeft van Uw voorvaderen gezegd: Onder alle volkeren van Gallië zijn de Belgen de dapperste. Roem aan U, leger van het Belgische Volk. Vóór den vijand herinner U, dat gij strijdt voor de vrijheid en voor uwe bedreigde haardsteden. Herinnert U, Vlamingen, den slag der gulden sporen, en gij Luiker Walen dat op dit oogenblik de eer der 6oo Francimontenaars U te beurt valt. SOLDATEN! Ik vertrek uit Brussel om mij aan uw hoofd te stellen. Gedaan ten Paleize van Brussel, op heden 5 Augustus 1914. ALBERT"

[143] Albert zei in zijn Proclamatie daarover: "Zonder de minste uitdaging van onzentwege, heeft een gebuur, hoogmoedig door zijne kracht, de verdragen verscheurd, welke zijn handtekening dragen, en schendt hij het grondgebied onzer vaderen. Omdat wij eigenwaarde betraht hebben, omdat wij geweigerd hebben eerbreuk te plegen, valt hij ons aan. Doch gans de wereld bewondert onze trouwe houding: dat de eerbied en de achting van alle vokeren U in deze plechtige oogenblikken sterken!"

[144] Zie voor het krijgsverloop in Belgie in deze augustusmaand: L.J. Hartog, *MET DIKKE BERTHA NAAR LUIK. De inval in Luxemburg en België vaaf 2 augustus 1914*, opgenomen in de serie: 14-18, De Eerste Wereldoorlog, V Vols, a.w.,Vol. 1 pp. 205-210,

III.11 Was Nederland echt neutraal in 1914-1918?

III.11.1 De handelspolitiek van Posthuma

Nee, dat was het niet. Theoretisch was het in ieder geval pro-Duits. Cort van der Linden sympathiseerde met Duitsland. Hij was bereid de Duitse *Legationsrat* Von Kriege allerlei privileges toe te staan die hij de diplomatieke vertegenwoordigers van de geallieerden ontzei. De Engelsen noemden Cort dan ook wel, typerend genoeg ook al voordat de oorlog een feit was, *Caught under den Linden.* Naar de straatnaam: "*Unter den Linden*", waar destijds het Wilhelminisches ministerie van Buitenlandse Zaken was gehuisvest, een prestigieuze allee in Berlijn achter de *Brandenburger Tor*. De Britten kenden Cort al van de Londense Zeerechtsconferentie in 1908. Cort had toen hun blokkadevoornemens op de Noordzee bij een gewapend conflict gehekeld, zoals ik uiteenzette. Hij had instructie dat niet te hoog op te spelen. Maar Cort had toch gezinspeeld op een Europese oorlog, waarbij Nederland als neutraal land door Groot-Brittannië als bijkomend gevolg geplet zou worden. Via een blokkade. Iedereen wist wat Cort bedoelde. Het geval van de botsing tussen Duitsland en Groot-Brittannië. Nederland zou er zwaar onder lijden. Het kon zijn transoceanische beurtvaart in zulk geval vergeten. Cort wist dat hij als een Don Quichotte tegen windmolens vocht. Maar het principe van de vrijheid van de volle zee voor neutrale schepen moest toch wel aangekaard worden. Op dit punt waren de Britten hypergevoelig.

In Westminster was sedert 1900 al gerechte twijfel gaan bestaan aan de achttien-karaats zuiverheid van het Nederlandse neutraliteitsbeleid. De enige die echt neutraal was, was de legalistische minister van Buitenlandse Zaken Loudon. Die zag nauwkeurig toe op de handhaving van de neutraliteitsstatus, voor zover gevaarzetting daarvan te zijner kennis kwam. En dat was vaak niet het geval.

De minister van Handel en Nijverheid, Posthuma, was ronduit pro-Duits. Hij gaf uitvoerlicenten af, die de minister van Financiën en Economische Zaken, Treub, kort te voren verboden had. Grote hoeveelheden graan en zuivelproducten werden onkritisch uitgeklaard naar hongerend Duitsland vanaf 1917, toen de Britse blokkade duidelijk nijpend werd voor de Duitse burgerbevolking. Posthuma deed dat ook, na 1916, als daardoor het distributierantsoen van de gemiddelde Nederlander verkleind werd. Hij deed het ook, als daardoor de prijzen waanzinnig stegen. Hij leek wel de grootgrutter van Duitsland. Londen kon het niet waarderen. Dat wilde juist de verzetsgeest van het thuisfront in Duitsland breken. Het Britse oorlogskabinet had niets te maken met Loudons tegenwerping, dat het Landoorlogreglement-1907 uitdrukkelijk verbood de burgerbevolking van een strijdende partij tot "collectief gijzelaar" te maken ten bate van de vijandelijke oorlogsinspanningen. Maar Engeland repliceerde, dat dat Landoorlogreglement in een niet-uitgelokte agressie-oorlog geen verbindende werking had, dat het slechts aanbevelingen bevatte en bovendien, dat het Verenigd Koninkrijk het nooit had geratificeerd. De verhoudingen werden verscherpt toen bleek dat Nederlandse groot-industrieën als Stork, de (Artillerie-Inrichtingen) Hembrug en Hoogovens en vooral Philips gewoon bleven doorleveren aan de Duitse oorlogsindustrie.

III.11.2 De leveranties van contrabande door Nederlandse grootondernemingen aan Duitsland

Zij deden dat via de geïnternationaliseerde Rijnvaart en via de Oostzee, eventueel via de Baltische Havens of via een omweg via het immer onbetrouwbare Zweden. De geavanceerde radio-elektrische zendapparatuur ten behoeve van de stafkwartieren van het veldleger werden uiteindelijk wel door Siemens geassembleerd, maar de basiscomponenten werd toegeleverd door deze firma's. Zie over de betekenis van het Landoorlogreglement te dezen verder hieronder. Engelse vliegtuigen werden

door primitieve Nederlandse luchtafweer neergehaald, hun piloten werden geïnterneerd en nimmer uitgeruild. Terwijl de Duitsers dat voorrecht voor hun piloten claimden en kregen. Die asymmetrie deed zich ook voor bij de uitruil van geïnterneerde krijgsgevangenen en oorlogsgewonden, ook bij de facilitatie van het Internationale Rode Kruis daarbij.

De Britse ambassadeur overhandigde protestnota na protestnota, die steeds, naar het scheen, dilatoir, op zijn-elf-en-dertigst, door het verantwoordelijk ministerie van Oorlog afgedaan werden. Maar Von Kriege hoefde maar audiëntie aan te vragen bij Cort, en de zaak werd direct afgehandeld. Verder was er die "doodelijke draad". Langs de zuidelijke grens. Siemens onderhield de spanning, maar de porceleinkoppen aan de isolatoren kwamen uit Nederland. En verder was de burgemeester van Rotterdam partijdig, als hoofd van de politie, bij de preventie, opsporing en repressie van Duitse spionage. Dat was Zimmerman, die burgemeester, en hij had als beheerder van de Rijnhavens zijn Duitsgezindheid nooit verheimelijkt. Rotterdam was vóórhaven van het Ruhrgebied, van hem kon als werkgever van de havenbedrijven bezwaarlijk een andere opstelling verwacht worden.

III.11.3 De pro-Duitse Nederlandse legerstaf

De Nederlandse legerstaf had grote bewondering voor het welgedisciplineerde en adequaat toegeruste Duitse veldleger. De Opperbevelhebber van land- en Zeemacht, Cornelis Snijders, stak dat niet onder stoelen of banken. Tot aan augustus 1918 droeg hij zijn overtuiging uit dat Duitsland deze oorlog nooit kon verliezen. Hij gaf dat ook steeds zijn ministers van Oorlog ronduit te kennen, de heren Bosboom en De Jonge. De laatste pikte dat niet en wilde van Snijders af, maar Wilhelmina weigerde. Dat leidde tot onwerkbare toestanden tussen minister en legerleiding.

Het zou pas in november 1918 tot Snijders' ontslag leiden. Maar daarvoor hadden heftige rellen in het militaire kamp "De Harskamp" op de Veluwe eerst noodzakelijke aanleidende condities moeten opleveren. Het ontslag was door de nood geprest. Snijders meende dat hij dat publicitair niet onwedersproken mocht laten. De krijgsman liet zich nadien openlijk uit in dergelijke bewoordingen dat de vraag gerechtvaardigd werd waarom in 's hemelsnaam juist deze man de gekruiste maarschalkstaven met de zilveren sterren op de kraagspiegels had mogen bevestigen in juli 1914.

III.11.4 De Duitsgezindheid van het Nederlandse vorstenhuis

Wilhelmina wist zich innig verbonden door een dynastieke band met Wilhelm II van Hohenzollern die zich óók "prince van Orangne" mocht noemen en dat ook vaak openlijk deed. Zij wist van hem een persoonlijke garantie los te peuteren dat Nederland door de Duitsers met rust gelaten moest worden. Wilhelm krabbelde dat in zijn eigenaardige hanepoten op in de marge van een zijner opmarsorders gericht tot het westwaarts optrekkend leger. En dan was daar nog de logge gestalte van Prins Hendrik, de prins-gemaal. Die was Duits officier geweest in het landleger van Mecklenburg. Dat kon hij niet vergeten, en ook niet dat hij een eed op zijn "*Oberster Kriegsherr*", Keizer Wilhelm II, had gezworen. Hij bezocht gaarne Duitse oorlogsgewonden in Nederlandse ziekenhuizen en kwam Duitse geïnterneerden steeds landsvaderlijk een riem onder het hart steken. Hij bezigde daarbij bewoordingen die zijn nationale herkomst en sympathieën niet verhulden. Steeds de man op de verkeerde plaats bij de verkeerde aangelegenheid.

Op 7 augustus 1914 begaf hij zich bijvoorbeeld, als voorzitter van het *Nederlandse* Rode Kruis, naar Maastricht. Het doel was, volgens de perscommuniqués, om vluchtelingen, gewonden en militairen afkomstig uit het strijdgebied op Belgisch grondgebied, te bezoeken die naar Nederland waren overgebracht of daarheen waren gekomen. Maar Hendrik bleek onevenredig veel aandacht te

besteden aan militairen uit Mecklenburgse regimenten, dus uit het vorstendommetje van Hendriks familie. Er was onder de doden een zekere graaf Adolf-Heinrich von Arnim, overleden aan de gevolgen van een granaatscherf in de wervelkolom. Heinrich verzocht het lijk te mogen bezoeken, liet het kisten en nam de scherf mede. Daarover werd in de geallieerde pers gedetailleerd bericht. Welke andere lijken de prins had willen zien, welke kisten hij had doen openen en welke eerbewijzen hij had gegeven en hoe. Het kabinet was er ongelukkig mee. Maar afstoppen of remmen, dat kon zelfs Hendriks echtgenote hem niet. In een ongelukkig moment dat hij een Duits interneringskamp bezocht, terwijl het ging om gedetineerde Belgische soldaten, wist Hendrik de gemoederen zo te activeren dat de Belgische soldaat-koning Albert het Wilhelmina nog lang bleef nadragen.

III.12 Consequenties van de Nederlandse positiekeuze bij de wapenstilstand

Nederland was garant geweest van de eeuwigdurende neutraliteit van het Groot-Hertogdom Luxemburg. Zie hiervoren. Het had daaraan een rechtspositie kunnen ontlenen om zich te melden als onderhandelaar bij de vredesbesprekingen en zelfs bij de wapenstilstand. Het deed dat niet. Wellicht was het ook niet toegelaten, hoezeer het als garant betere papieren had dan België dat zelfs nooit een oorlogsverklaring had uitgebracht aan Duitsland. Bij vredesonderhandelingen treedt men binnen in de juridische wereld van diplomaten en hun experts-adviseurs die een feitelijke toestand na enkele weken weten om te coderen tot het tegendeel van datgene waarvan men vertrok bij de openingsvergadering. Dat was bij het congres van Wenen, geopend in 1814 gebleken. Talleyrand had zo kunnen manoeuvreren dat hij Frankrijk uit zijn isolering had weten te praten en Oostenrijk, Pruisen en Rusland flink had kunnen uitspelen tegen Groot-Brittannië. En was Napoleon op Elba gebleven, dan was wellicht de Britse minister Castlereagh de vijand geworden van deze staten, want erg tegemoet komend was deze hautaine man niet, overtuigd als hij was van de suprematie van Londen. Waterloo maakte een eind aan Talleyrand intense en vaardige manipulaties al kwam Talleyrand nog een heel eind. Maar Pruisen zag toen toch, dat het Groot-Brittannië voorlopig beter te vriend kon houden wilde het zich flink territoriaal expanderen tegen de verlangens van Sint-Petersburg en Wenen in.

Er was in Nederland een al besproken ingrijpende kabinetswisseling geweest. Het burgerlijk-liberale minderheidskabinet Cort van der Linden was nu vervangen door het confessionele kabinet-Ruys de Beerenbrouck, waarin, voor het eerst, de katholieken onherroepelijk domineerden. Wat dat betekende wist eigenlijk nog niemand. De protestanten vreesden nu een soort dictatuur van de katholieken. Wellicht zelfs een theocratie. De paus zou nu gebieder worden in Nederland, de premier heette een fanatiek rooms-katholiek. Aldus De Savornin Lohman, de leider van de Christelijk Historische Unie. Hij meende dat de bisschoppen nu instructies aan de premier zouden gaan geven. Die zouden dat doen aan de leiband van het hof van Rome, de Heilige Stoel. Daarom was Nolens, hun fractievoorzitter, natuurlijk destijds in oorlogstijd, in 1916, naar Rome gegaan. Hij was een vertrouweling van de paus. Hij had connecties met de pauselijke internuntius in München, Pacelli. Lohman wist er alles van. Het anti-papisme wies meteen aanzienlijk in den lande. Wat Ruys betreft, Lohman kon er niet verder naast zitten. Dat was geen scherpslijper. Daarom had Nolens hem uitgezocht. Ruys was liever gouverneur van de koningin gebleven in zijn dierbaar bronsgroen eikenhouten Limburg. Ruys had nauwelijks internationale ervaring. Hij was een eerzaam Limburgs edelman die slechts node de hand aan de ploeg sloeg. Hij werd in internationale aangelegenheden geprest door de ondoorgrondelijke, zwijgzame en afstandelijke monseigneur Nolens, destijds aanvankelijk geheim kamerheer van de paus Pius X. Hij was nu apostolisch protonotarius, maar wat dat nu weer was, begreep eigenlijk verder geen mens en Nolens legde het niet uit. Nolens gold als de

eigenlijke kabinetsformateur en de regeringsleider achter de coulissen. Nolens vond dat alles moest nagelaten worden wat de katholieken zou kunnen compromitteren. En dat was veel.

En hij wist als Venlonaar maar al te goed dat de Limburgse katholieken in de oorlog hadden gesympathiseerd met de Vlaamse geloofsgenoten wier benarde tweederangs-positie in het te restaureren België zij perfect aanvoelden en begrepen. In november 1918 wist de Limburger nog niet zo best of hij nog wel bij de Hollander wilde horen. De Limburger kon ook best iets opbrengen vóór de annexatoire eisen van Belgische zijde. Had Limburg niet lang tot de Oostenrijkse Nederlanden behoord, dus tot België, om zo te zeggen? Venlo was tot 1839 Belgisch geweest. Als er een volksreferendum zou moeten worde gehouden of Limburg al of niet Belgisch zou moeten worden, dan wist monseigneur het nog niet zo zeker. Al deed hij naar buiten toe natuurlijk daarvan niet blijken. Daarom wilde Nolens voorlopig op-zien-komen spelen in Parijs, waar de Belgen hun onderhandelingsstrategie zouden openbaren. In 1917 was Nolens, het werd reeds vermeld, afgevaardigd door de Nederlandse regering naar het Vaticaan. Daar moest hij polsen of de Heilige Stoel niet bereid was opnieuw een Nederlands gezant te ontvangen bij het Staatssecretariaat, het ministerie van buitenlandse zaken van dit supranationale orgaan. In 1870 had de Nederlandse regering vrij abrupt, en zonder plichtplegingen dit gezantschap opgeheven op basis van een amendement-Dumbar op het wetsontwerp ter vaststelling van de begroting voor het ministerie van buitenlandse zaken, zulks, omdat in dat jaar de wereldijke macht van de Paus zou zijn tenietgegaan. Dumbar, een liberaal kamerlid, had aangevoerd dat dan zo'n gezantschap alleen nog maar de erkenning zou inhouden van de Paus als *religieus* opperhoofd van een *kerkelijke* hiërarchie. En dat kon een seculiere staat als Nederland toch eigenlijk niet doen: het erkende de Sultan van Istanbul en de Kalief van Bagdad evenmin. Het was een antipapistisch amendement geweest.

De katholieken hadden op wraak gezonnen. In 1917 stond Nederland internationaal nogal geïsoleerd. Het had zijn neutraliteitpositie schijnbaar verkwanseld voor een pro-Duitse opstelling. In Parijs was de tenlastelegging breed bekend. Hymans had er wel voor gezorgd. Ik som nog even op. Het had doorvoer van grondstoffen toegestaan voor de aanleg van betonneringen in de Duitse Hindenburglinie. Het had grote graanpartijen vrijgegeven voor de hongerende Duitse burgerbevolking. Het had *U-boote* en zeppelins teruggegeven aan het Duitse leger zonder daarbij de geijkte arbitrageprocedures in acht te nemen door een onafhankelijk internationaal tribunaal.

Paus Benedictus XV had vergaande vredesvoorstellen de wereld in doen gaan. De Nederlandse regering wilde daarbij dolgraag een rol spelen, om zo uit het isolement te geraken. Generaal Ludendorff, eerste kwartier-meester-generaal en steeds paranoïder, had laten doorschemeren Nederland te zullen binnenvallen als het aan de kustzijde geen zwaardere geschutsstellingen aanbracht ter afwering van Britse landingen. Nolens was met Benedictus tot overeenstemming gekomen. Nolens had bij terugkomst mogen ervaren, dat Cort van der Linden inmiddels het hele idee van dat gezantschap als *permanente* solutie weer had afgeblazen, omdat de Duitse dreiging niet imminent leek. Hij kon instemmen met een tijdelijk zaakgelastigde. Maar niet met een volledig geaccrediteerd gezanstschap, want dan zou het Vaticaan een nuntius gaan accrediteren bij paleis Noordeinde. Die nuntius had dan op basis van het gewoonterecht het recht op het decaanschap van alle diplomatieke missies in Den Haag. De deken zou de nieuwjaarswensen mogen aanbieden namens het dipmatieke corps en verder ook de felicaties of verklaringen van leedwezen bij staatsaangelegenheden zoals jubilea, geboorten, afstervens en geneeskundig herstel binnen het

koninklijk huis. Dat was voor Wilhelmina niet overkomelijk. Zij zou die geloofsbrieven niet aanvaarden. Een pauselijk delegaat of een internuntius, dat was al erg genoeg.

Dat was weer een nieuwe vernedering voor Vaticaan en Nederlandse katholieken. Dat vergaf Nolens, die zich gepiepeld voelde, de Kroon nimmer. Want Wilhelmina had nooit onder stoelen of banken gestoken dat zij dat gezantschap niet zag zitten, omdat Rome niet anders was dan, bijbels gesproken, de “Hoer van Babylon”. In 1918 wenste Nolens niet wéér dat de Nederlandse katholieken voor de protestantse natie die Nederland scheen te moeten zijn de kastanjes uit het vuur zouden halen. Hij wenste dus een marginale positie bij de komende vredesturbulentie. Daarbij hoorde niet dat de anti-paapse, afstandelijke en notoir hautaine Van Karnebeek, de nieuwe Minister van Buitenlandse Zaken, meteen als partner aan de onderhandelingstafel in de *Salon d’ Horloge* in Parijs aanschoof. Wel, eventueel als toehoorder, maar niet als woordvoerder voor de Hollander – wat hij ongetwijfeld zou blijken te zijn. Dat was van die man met zijn bekakte Haagse spraakje nu eenmaal niet anders te verwachten. In Van Karnebeek zag Nolens de al te pluimstrijkerige dienaar van Wilhelmina, en de hieronder te verhalen gebeurtenissen stijfden hem in die vooringenomenheid.

Voorlopig wilde Nolens dat onmiddellijke volledige demobilisatie werd doorgevoerd. Katholieke jongens hadden al te lang de zielsverpestende inblazingen van socialistische raddraaiers moeten aanhoren. Daar waren de “Harskamprellen” in de legeringsbarakken op de Veluwe mede door veroorzaakt, zo meende deze steile prelaat. Het Militaire Gezag had voor dat jeugdbederf nu eenmaal geen gevoel. Het hele lagere kader in de Nederlandse armee was berucht om zijn voortdurende grove gevloek, waarbij Gods naam bij voorkeur werd misbruikt. De sergeanten waren echt wars van uitdrukkingen als “potjandosie”, “goede grutten” of “wat weerga”, als een rekruut na uren exerceren nog steeds de legerkarabijn links presenteerde. In geen enkel ander leger was het zó erg, morde de katholieke pers. Die had er, zo moeten we aannemen, vergelijkend statistisch onderzoek naar gedaan. Daarom moest de staat van oorlog en die van beleg door het hele land onverwijld worden opgeheven. Want voor godsdienstige gevoelens hadden generaals nu eenmaal geen respect. Die demobilisatie zou dan ook direct worden aangekondigd. Aldus het kabinet. Maar dat besluit werd in de uitvoering aanstonds weer geschorst door de hieronder uitvoerig te bespreken ongelukkige revolutie-poging van Troelstra. Die ook in dit opzicht Duitsland had willen imiteren. Wat het wantrouwen bij de geallieerden verder opjoeg. Was Nederland eigenlijk geen deelstaat van Duitsland? Die oppering vond in Westminster geredelijk geloof.

III.13 De vlucht van de Duitse Keizer naar Nederland

In de vroege deemstering van zondag 10 november 1918 stopten negen militaire Duitse stafauto’s bij de grenspost Withuis te Eijsden in het uiterste zuiden van Nederlands Limburg. Ik repte daar al van. Nu kom ik op de preciese details uit. Die zijn relevant, omdat ze de positie van Nederland te Parijs bij de vredesbesprekingen zouden bepalen. Want als inderdaad Nederland Wilhelm ondubbelzinnig bewijsbaar zou hebben uitgenodigd, dan zou ook Nederland te Parijs een zware pijp zijn gaan roken. De lezingen over de wijze waarop de Keizer bij Eijsden toelating verkrijgt, lopen vanaf het begin af aan nogal uiteen. Drie regionale kranten berichten via verslaggeving ter plaatse: De Provinciale Noordbrabantsche en ’s Hertogenbossche Courant en de Noordlimburger alsmede de Limburger Courier. Die bedienen zich van reporters die de plaatselijke (sub)dialecten machtig zijn en die ook weten waar grensovergangen zijn, waar de “doodelijke draad” precies loopt, de overgangen over de Maas en de grensweggetjes. De Nieuwe Rotterdamsche Courant moet het hebben van telegrafische contacten met notabele personen op locatie die correspondent zijn van deze vooraanstaande

landelijke krant. Die kennen die taaltjes niet, maar die dringen wel meteen door tot belangrijkerds zoals de garnizoenscommandant te Maastricht en de directeur van de Staatsspoorwegen die ter plaatse is. Ik stelde al vast: er zijn, om iets over zessen, in de zondagochtend, onverklaarbaar veel hoogggeplaatste beambten en ambtenaren ter plaatse, die uit noord-Nederland afkomstig zijn. De Rotterdamse correspondenten kunnen deze aanstonds benaderen en inlichtingen vragen over hun verrichtingen. Maar niemand vraagt waarom deze lieden daar zijn op dat tijdstip. Wie lichtte hen nu weer in? Misschien is het gevraagd. Maar dat dat antwoord steeds *off the record* moest blijven, is kennelijk jarenlang voor allen vanzelfsprekenmd geweest, terwijl thans meteen daarnaar gevraagd zou zijn. Er is ook nog het probleem, dat de grens twee keer genaderd is en dat twee keer een grenslinie is gepasseerd: één aan Duitse/Belgische kant en één aan Nederlandse kant. De Duitsers hebben de grensbewakers aan die eerste kant stijf gevloekten overdonderd met allerlei *Mismacherei*. Duitsers onder elkaar, waarvan altijd één een opperofficier en de andere een Beierse infanterist met hoogstels de *Feldwebel*rang. Die opperofficieren zijn jegens de Nederlandse beambten en ambtenaren onderdanig – voor hun doen, dan – bereidwillig tot toelichting en spraakzaam. Al kletsen ze uit hun nek, omdat ze toelating willen tot vreemd neutraal grondgebied. Ze zijn afhankelijk. En daarom buigen ze, klakken met hakken en zijn beleefd. Voor hun doen dan.

De Nederlanders vinden ze dat niet. En laten dat ook wel merken. Ze halen verder in hun rapportage doorelkaar wat die Duitsers doen en zeggen aan de Belgische kant dan wel aan de Nederlandse kant. Ze hebben ook de conversatie aan de Belgische kant in het duister horen schallen. Daarover berichten ze, alsof het tegen hén gezegd is. Wat bij de Nederlandse grenspost wordt opgedist, begint om twintig over zes. De eerste hoge officier snauwt dat de “Hollandsche regering” hun komst heeft geregeld. Hij komt uit de eerste stafauto, die staat te ronken, omdat de officieren denken dat ze gewoon door kunnen rijden. De stafauto’s staan in de grensstrook, het niemandsland. De grensbomen aan Nederlandse zijde zijn dicht. Conform instructie. De eerste wagen heeft het Duitse keizerlijke wapen op de portieren. De eerste officier daaruit laat blijken, dat hij de doortocht vanzelfsprekend vindt. De Nederlandse grenswacht heeft niets te vertellen. Hij moet de bareel opheffen. Dat blijkt een vergissing: de Nederlandse wacht zegt dat daarvan niets gezegd is geworden. Hij spreekt geen Duits. Maar zijn Limburgs is voor de officier goed verstaanbaar. Het betreft de Limburger Gilles Braeken. Hij is onvermurwbaar en koppig, ook als de Duitsers beginnen te tieren zonder ruzie te willen maken. Zijn maat kijkt goed rond naar de acht andere auto’s die langzamerhand stilvallen. Het gekijf houdt aan, zodat Braeken deze maat, Sjeng Geyselaars, vraagt naar het wachtlocaaltje te lopen. Daar knapt verantwoordelijk sergeant Pinckaerts een uiltje. Dat mag niet. Maar iedereen doet dat op zijn beurt: de nachten zijn lang, donker, koud en vervelend. Sjeng wil later zijn sergeant niet verraden en sjoemelt wat met tijden en diens aanwezigheid bij de grenspost. Later, als er naar gevraagd wordt omdat de handelingen en het gedrag van Pinckaerts ineens onzettend belangrijk worden. Omdat iemand ergens de schuld van moet krijgen, iets wat op dat moment naar strekking niet onderkend kan worden. Pinckaerts moet beslissen, wat de bewakers moeten doen.

De tweede wagen was zwaar bemodderd op spatborden en bumpers. Het kenteken was onleesbaar, de rangonderscheidingstekenen die de motorkap van dergelijke automobielen plachten te sieren waren weggehaald. In de passagierscoupé zat een manspersoon, weggedoken in de zware bontkraag, de oorbeschermingsmuts rond wangen en slapen en de officierspet naar voren geschoven. Uit de voorste wagen sprong, *schneidig*, die officier, die de wat suffe grenswachter aanblafte terstond de slagboom op te halen, want een belangrijk diplomatiek gezelschap wenste doortocht *naar Den Haag*.

Het was voor vredesonderhandelingen, verduidelijkte de officier. De wacht, sullig als een Nederlands soldaat, sloeg niet onderdanig aan en vroeg de man, zich te legitimeren. "*Mensch, sehen Sie nicht dass Ich ein Deutscher General bin?*" was het snauwende wederwoord, waarop de officier de rode kraagspiegels met het gouden eikenloof toonde onder zijn opgeslagen jaspelerine.

De wacht dus – de grenswachtsoldaten Sjeng Geyselaars en Gilles Hubertus Braeken -- alarmeerde nu de "sersjant van piket", die "de majoor" er nu bijhaalde, een zekere sergeant-majoor Pierre Pinckaerts (ook wel gespeld als Pinkers, Pincaers of Pincerts), die de kunst van het telefoneren machtig was. Want hier moest hogerhand bijkomen, het ging de wacht boven de pet. Pinckaerts vroeg andermaal naar de doorlaatpas, zoals de instructie was. Pinckaerts kende de consulaire doorlaatpassen, die afgegeven werden te Luik, Brussel en Antwerpen. Die waren geldig. Dat wist Pinckaerts heel precies. Die was er niet. Wel heel veel indrukwekkende papieren met stempels en zegels, maar geen doorlaatpas. De de kolonel of generaal gaf op dat het gezelschap was aangekondigd door de Nederlandse gezant te Brussel en eiste op hoge toon wederom toegang. Wat ze komen doen, willen ze niet zeggen. Namen willen ze niet noemen. Ze zijn Duits generaal, dat is wat ze kwijt willen. Ze moeten naar Maastricht, naar de garnizoenscommandant aldaar. Ze willen daar geïnterneerd worden. Maastricht weet ervan. Dus Pinckaerts moet nu opschieten en de grensboom ophalen! Pinckaerts toont zich niet geïntimideerd. Hij weet niet, wat hij nu moet doen, maar doorlaten, dat wederom in geen geval. Hij zal het hoger op zoeken, zegt hij tegen de *schneidige* heren die geïritteerd met de sabels rammelen.

Pinckaerts nam de dienstfiets en reed naar het dichtstbijzijnde café bij de Zinkwit-fabriek van Eijsden om met Maastricht te telefoneren, met de garnizoenscommandant, de majoor G. (Gerard) Van Dijl (ook: Van Deyl). De fabriek was dicht op dat moment, maar dáár placht Pinckaerts diensttelefoontjes te plegen. Het café ging om zeven uur open met het oog op de vroegmis. Soms wilde iemand daar dan toch een vroege bak leut, als hij niet te communie ging. In de tussentijd scharrelden de grenswachters en de douanecommiezen tussen de wagens door. Een hunner wrikte met de bajonet de modderplakkaten van de nummerplaat van die tweede auto en ontwaarde de keizerskroon. De inzittende kwam uit zijn coupé en onderhield zich minzaam met de omgeving. Deze voorname persoonlijkheid, die met eerbied door de Duitse opperofficieren bejegend werd, deelde mede dat hij verwacht werd. Dat zei hij tegen de soldaten die onder bevel van Pincaerts stonden en tegen Pinckaerts zelf. Hij gaf aan dat de Nederlandse regering van zijn overkomst verwittigd was, maar dat de koerier naar Eijsden, die onderweg zou moeten zijn met dat bericht, kennelijk verlaat was. Uiteraard bestaan over deze uitwisseling van mededelingen verschillende relazen[145]. Ruys heeft nooit nagelaten te benadrukken dat hij in ieder geval van niets wist. Op de hoogte gesteld van het feit, dat Pinckaerts de Keizer in de gelegenheid had gesteld op te wandelen naar het stationnetje Eijsden, tekende Ruys op de marge van dat bericht aan: "Het ware beter geweest zulks na te laten"[146]. Ruys was al op zoek naar schuldigen voor deze toegangsverschaffing en Pinckaerts, de laagste in rang in dat rijtje, was daar uitnemend geschikt voor. Ruys dacht ook de zwarte piet toe te spelen van ambassaderaad Verbrugge. "Hoe en op wiens last is hij te Maastricht per automobiel gekomen? Bereidde de Nederlandsche legatie te Brussel de overkomst van den ex-keizer voor?"

---

[145] Zie: Willibald Gutsche, *Ein Kaiser im Exil. Der letzte deutsche Kaiser Wilhelm II in Holland. Eine kritische Biographie*, Uitgeverij: Hitzeroth Verlang, Marburg, ISBN 389-3980-768.

[146] H. J. Hazewinkel, *DE KEIZER VLUCHT, De vlucht van de Duitse Keizer Wilhelm II naar Nederland (9-10 november 1918)* opgenomen in de serie: 14-18, De Eerste Wereldoorlog, 5 Vols., a.w., Vol. 5 pp. 1651-1656, geeft de verschillende opperingen over de toedracht aan die grensdoorlaatpost summier weer.

tekent Ruys aan op een nota van 10 januari 1919. Krijgt Pinckaerts de schuld, dan is de zaak voor de verantwoording van de minister van Oorlog, treft het verwijt Verbrugge, dan zit Van Karnebeek met de gebakken peren. Deze laatste, die verdomd goed op de hoogte is van alle arrangementen en óók dat Wilhelmina al in de zomermaanden in het uiterste geheim met de Keizer in verstandhouding is over wapenstilstanden, vredesregelingen en staatkundige hervormingen in Duitsland, doet weten dat een brief naar Brussel is afgezonden om nadere inlichtingen. Die geeft Van Vollenhoven niet. Die wist hoe in Den Haag de hazen liepen. Toen. En nu.

Het kabinet als geheel wordt overal buiten gehouden. Uit de dagboekaantekeningen van Aalberse blijkt duidelijk: Ruys is door Van Karnebeek om de tuin geleid. Dat heeft Aalberse beseft, op den duur. Maar Ruys zelf niet. Die verklaart op 10 dember 1918 aan de Tweede Kamer: "Noch rechtstreeks noch zijdelings heeft eenig regeringspersoon zelf ten deze iets verricht of eenige stap door een tusschenpersoon – genoemd wordt generaal Van Heutsz gedaan"[147]. De Nieuwe Rotterdamsche Courant, Het Algemeen Handelsblad, Het Volk en De Telegraaf, maar ook bladen als de Noord-Limburger, de Tilburgsche Courier en Het Eindhovensch Dagblad of de Meijereische Courant weten dan al beter. Deze staan in verstandhouding met Engelse, Belgische en Duitse dagbladen. Die berichten heel anders. De Britse pers gaat ervan uit dat de Keizer op Hoog Bevel is uitgenodigd. De bewoordingen wijzen erop, dat daarmee de Kroon of Koningin wordt bedoeld. Maar een rel komt er niet van. Dat kan het parlement op dat moment niet gebruiken[148]. Het zit in de rats voor de socialisten en de bolsjewieken, hier te lande en in Duitsland. Daar raast op dat moment de furie van de Spartacusopstand, Vooral in Berlijn. Waar moet dat eindigen? Ernst Heldring, de belangrijke directeur van de Koninklijke Nederlandsche Stoomvaartmaatschappij te Amsterdam, noemt de toestand in Nederland "vulcanisch". Maar ook hij denkt, dat de Koningin hier bezig is geweest. Heldring zat vanaf 25 oktober in Londen. Hij was lid van een delegatie die met de Britten de nijpende voedselsituatie in Nederland, wegens het voortduren van de strenge blokkade moest bespreken. Zuijn dagboekaantekeningen daarover zijn uitvoerig[149]. Kon Londen niet wat toegevender worden? Hier en daar was echt sprake van honger, de Spaanse Griep maakte talloze slachtoffers en

---

[147] Handelingen Tweede Kamer, 1918-19, pp. 658 vv.

[148] Zie Scheffer, *NOVEMBER 1918, Journaal van een Revolutie die niet doorging*, a.w. pp. 266-276, met nauwkeurige opgaven van de diverse krantenberichten.

[149] Zie: *Herinneringen en dagboek van Ernst Heldring (1871-1954*), uitgegeven door Dr Joh. De Vries, III Vols, Editie Wolters-Noordhoff nv Groningen 1970, Vol. I, pp. 250-300. Ik maak in deze passus veel gebruik van Heldrings inlichtingen over de verstandhoudingen met de geassocieerde en de geallieerde westelijke mogendheden. Heldring was, naast René de Marees van Swinderen, op dat moment Nederlands gezant bij Groot-Brittannië, in deze dagen en op dit niveau en binnen deze delegatie, zowat de enige die een enigszins dragelijk *colloquial English* machtig was. Colijn, die in de delegatie sterk domineerde, sprak het abominabel en schoot tekort in technische vacabularium in *legal terminology*. Zie: C. Smit*, Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek van Nederland*, Derde periode 1899-1919, inzonderheid deel V, tweede stuk, uit de Serie 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie, Uitgeverij Martinus Nijhoff/Staatsuitgeverij, Den Haag 1971 pp. 703 betreffende de feitelijke gang van zaken. De secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken Snouck Hurgronje had op Colijns taalkundig defect gewezen in een briefje aan Van Karnebeek: "Zijn Engelsch is zeer leelijk, maar voldoende om duidelijk te maken wat hij wil zeggen". Dat Engels moest dus erbarmelijk zijn, want Snouck sprak het zelf ook beroerd. Niettemin drong Colijn zich steeds bij alle besprekingen op als de centrale woordvoerder voor Nederland. Hoezeer zijn Engels slecht was, in ieder opzicht, was het wel erg duidelijk wat Colijn wilde. Hij gaf voortijdig de ultieme eindstellingen prijs van de delegatie en ook wat voor wisselgeld de Nederlanders nog hadden. Heldring ergerde zich daar overduidelijk nogal aan. Hij had nu de tijd om de Britten te observeren die Colijn onmiddellijk uiterst vriendelijk en charmant volledig inpakten. In de wandelgangen sprak Heldring Leverton daarop ook wel aan. Ik gebruik niet de edities van de serie 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën Vol 117 nr 796 als het om Heldrings delegatieverslagen gaat. Dit, omdat De Vries in zijn bezorgde weergave van Heldrings dagboeken allerlei aantekeningen van Heldring, vaak van hoogstpersoonlijke aard, wel weergeeft en de officiële teksten, herkomstig van Nijhoff/Staatsdrukkerij-Uitgeverij, niet.

onder de bevolkingsgroepen broeide het. Heldring, het Engels goed machtig en goed verstaander van de typisch Engelse opvattingen over de oorlog, het democratisch stelsel, het Europese machtsevenwicht en het bolsjewisme, had overal goede ontvangst. Hij had daarom veel blijvende contacten opgedaan. Via de Engelse clubs, maar ook via de landhuizen. Hij had ervaren hoezeer de Engelsen de Keizer beschouwden als een doortrapte oorlogsmisdadiger. Heldring schrijft dat op opnemen van deze man als asylant een ongelooflijk domme streek is, waar niemand in Londen enig begrip voor wil of kan opbrengen. Men vindt een staat die dat wil rechtvaardigen eigenlijk een schurkenorganisatie, *a rascal state*. Zijn zegsman is vooral Leverton Harris, de onderstaatssecretaris van het ministerie voor Blokkade[150]. Een Brits staatsman, waarvan Nederland het in deze periode moet hebben. Heldring vraagt zich af of Ruys eigenlijk wel in staat is dergelijke verhoudingen te begrijpen. Te vrezen valt, dat het antwoord ontkennend moet luiden[151]. Naarmate de ontstemming in Engeland en Frankrijk toeneemt over de overkomst van de Duitse Keizer[152] – vooral als men verneemt dat de man in watten verpakt wordt – vraagt Heldring belet bij Van Karnebeek. Heldring wéét dan al dat Van Karnebeek vroegtijdig betrokken is geraakt bij die gewraakte overkomst. Hij zegt Van Karnebeek dat Engeland en Frankrijk Nederland economisch gaan afknijpen, op een moment dat de bevolking wat betreft de primaire levensbehoeften – brandstoffen, brood, olieën en vetten, zuivel en dergelijke – schier radeloos is. De geallieerde zijn thans de enigen die er in dit opzicht toe doen. Kan Van Karnebeek de Keizer niet ronduit vragen om op te krassen? Waarom hem niet stomweg uitgeleverd?[153] Hoe komt de man trouwens uitgerekend nú hier? Maar Van Karnebeek geeft geen

---

[150] Frederick Leverton Harris, 1864-1926, *Parliamentary Secretary to the Ministry of Blockade* vanaf december 1916. De functie was speciaal voor Leverton Harris geschapen. Hij had dus veel armslag bij het definiëren van zijn bevoegdheidskring en maakte daar dan ook van hartelust gebruik. De functie werd opgeheven op 19 januari 1919, al bleef de blokkade gehandhaafd tot eind 1920. Harris moest afreden wegens verdenking van belangenverstrengeling: hij zou oogluikend smokkelpractijken door Britten via de N.O.T. mede hebben begunstigd uit winstbejag. Ik gaf al aan dat op den duur dit soort smokkel systemisch was binnen deze Trustorganisatie. Harris was getrouwd met iemand die Duitse vrienden en kennissen had aangehouden tijdens de oorlogstijd. Daaronder een zekere Leopold Baron Von Plessen, een familie die ook ten Duitsen Keizerlijken Hove rgelmatig ontvangen werd. Deze Leopold was echter van Britse nationaliteit, verworven door naturalisatie bij toelating tot de dominion Australië. De vrouw van Harris zou als koerierster voor deze Von Plessen hebben gefunctioneerd bij het leggen van handelscontacten. Harris vreesde echter niet alle beschuldigingen aan zijn adres als ondersstaatsecretaris te kunnen weerleggen en trad af.

[151] Stassens biografie over *Ruys De Beerenbrouck, edelman-staatsman 1873-1936, een leven lang een vaste waarde*, a.w., is over deze periode zo summier dat men daar geen hoogte van krijgt, zie pp. 74-75.

[152] C. Smit, *Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek van Nederland*, Derde periode 1899-1919, inzonderheid Deel V, tweede stuk, vooral no's 726, 727, 730, 739, 748, 749 vv en verder Deel VIII, 1917-1919, diverse nummers *passim* uit de Serie 's Rijks Geschiedkundige Publicatieën,Grote Serie, Uitgeverij: Martinus Nijhoff/staatsuitgeverij: Den Haag, 1971, vooral diverse Engelse memoranda. Frankrijk is in deze periode vooral ontstemd, maar niet agressief. Het dreigt niet met een expeditionaire militaire missie om dan de Keizer te arresteren. De reden is mogelijk, dat daartussen in België nog altijd ligt, dat weliswaar in alles anti-Hollands is maar daarom nog niet in allen dele pro-Frans. Vlak na 1919 laait het Flamingantisme ook politiek weer op en vooral de vrees dat de Walen België gaan bezigen als Franse militaire ruimte. Ik ging daarop hierboven in ad V.3.3. *Een Frans/Belgisch Alliantiepact-1919*. Hymans vond gewoon dat de Fransen Belgisch grondgebied konden bezigen als uitvalsbasis voor militaire acties tegen Duitsland. Zo'n interstatelijke arrestatieteam van Franse herkomst zou wat hem betreft dus geen probleem zijn. Londen hoefde voor een dergelijke missie alleen maar twee torpedobootjagers te sturen. Een naar de Hoek van Holland en een naar IJmuiden. Twee brigades mariniers, opruikkend naar Utrecht, zouden geen enkele weerstand van enige betekenis landinwaarts hebben ondervonden, zeker niet na de versnelde mobilisatie van het Nederlandse veldleger in december 1918. De Nederlandse bevolking vond de Keizer een ongenode gast. Het was hem liever kwijt dan rijk. Weerstand van enige betekenis zou geen Nederlandse politiemacht ooit bieden. Dat wist Van Karnebeek, die twijfelde aan de regeringsgezindheid van alle Nederlandse troepen met wapendracht, als geen ander.

[153] Op die pregnante kwestie kom ik te spreken onder V.5. *De beoogde berechting van de Duitse Keizer en zijn regeringsdeelnemers en Nederland.* Het standpunt dat Nederland geen partij was bij een toereikend gespecificeerd uitleveringsverdrag was onhoudbaar. Van Karnebeek bleef het niettemin in stelling brengen.

krimp en herhaalt dat de regering overvallen is. Heldring, onstemd, laat niet na dat alles te berichten in zijn invloedrijke kringen[154]. Het politieke probleem verplaatst zich nu, want dat wordt niet zozeer de aanwezigheid van de fysieke persoon van de Keizer, maar de volslagen onwetendheid van de Nederlandse regering omtrent zijn komst en zijn asielverzoek. Dat de Keizer inderdaad in de vroege ochtend van de 10e per rijkstelegraaf doet aan Den Haag. Van Karnebeek maakt die onwetendheid tot dogma. Dat zijn ambtenaren, vooral de gezanten te Brussel, Parijs en Londen tot iedere prijs moeten uit dragen aan de regeringen, in alle lagen, waarbij zij geaccrediteerd zijn. Zelf probeert Van Karnebeek dat dogma te slijten aan de gezanten van die staten, die in Den Haag *en poste* zijn. In beide gevallen vinden die verkondigingen geen vruchtbare bodem.

De geallieerden duiden het euvel, dat de Nederlandse regering hier bereid is leugenachtigheid tot gedragscode te verheffen. Dat zal straks, als Nederland toch naar Parijs moet komen om zich te verdedigen tegen de Belgische eisen tot herziening van de verdragen van 1831 en 1839 en tot annexaties, de Nederlandse positie daarvan zeer verzwaren. De Franse gezant Henri Allizé[155] wijst daar vriendelijk doch beslist op. Hij zegt dat Nederland moet beseffen dat de kwestie brisant kan worden als de geallieerden de Keizer willen doen uitleveren. Allizé somt een aantal punten op, waarvan Parijs vindt dat ze aantonen, dat Nederland onneutraal is geweest. Deze “Keizerkwestie” beschouwt het als het toppunt. Allizé merkt op, dat Wilson die uitlevering tot speerpunt voor zijn delegatie zal maken. Wilson wil de Keizer voor een universeel straftribunaal. Is die opeising in Den Haag aanhangig gemaakt, dan zal dat met een héél goed verhaal moeten kom, als het weigert. Zeker zal niet voldoende zijn, te beweren, dat de Keizer zich die toegang als het ware eigenmachtig heeft verschaft. De berechting van de Keizer is noodzakelijk om de schuld van Duitsland aan de oorlog definitief voor de volkerengemeenschap vast te stellen, waarschuwt hij. De geallieerden zullen er géén genoegen mee nemen, dat Den Haag inmiddels beraamd heeft dat de Keizer onder vrijgeleide naar Argentinië is verscheept. Dat is een idee, waar Van Karnebeek dan mee speelt. Ik kom op deze kwestie hieronder terug, als inderdaad die uitlevering aan de orde komt, in het kader van Wilsons gedachten over zo’n supranationaal strafhof. Onder V.5.

Terug naar Eijsden, die 10e novembermorgen. De klokken gingen aan het luiden, de vroegmis, de gelovigen spoedden zich kerkwaarts en ontwaarden de colonne. De voorname heer uit de tweede auto wreef de handen, kloeg over de ochtendkoude en scheen gehinderd door de priemende ogen van de Eijsdenaars. Pinckaerts kwam teruggejakkerd en kondigde de komst van Van Dijl aan[156]. Die

---

[154] Heldring, *Herinneringen en dagboek*, a.w., Vol I, pp. 268-270.

[155] Henri Allizé, 1860-1930, had Frankrijk gedurende de hele oorlog in Den Haag vertegenwoordigd, na tevoren een uitgebreide diplomatieke loopbaan te hebben doorgemaakt. Allizé had zich gedurende de oorlog tegenover Nederland welwillend opgesteld en begrip getoond voor allerlei concessies die het kabinet-Cort had willen doen om toch maar bonje met Ludendorff te voorkómen. In de “Keizerkwestie”stelde hij zich voor zijn doen nogal scherp en resoluut op. Hij vond dat Van Karnebeek hier, vooral door de persistente ontkenningen van Nederlandse overheidsbetrokkenheid, de grenzen van het oirbare had overschreden. Aan Heldring gaf hij onomwonden te kennen, ter gelegenheid van diens beleefdheidsbezoek als vooraanstaand reder, dat Van Karnebeek moest aftreden en ook of Heldring dat aan Ruys wilde overbrengen. Heldring heeft dat ook nog gedaan, wat verwonderlijk is, omdat meer voor de hand had gelegen dat hij Alizé had terechtgewezen met de opmerking dat deze zelf audiëntie kon aanvragen bij de premier, daar was zijn diplomatieke missie immers voor? Heldring bracht later én het verzoek aan Van Karnebeek over én het het feit, dat hij daarover met Ruys had gesproken en dat deze inderdaad begrip had voor het standpunt van Allizé. Uiteraard reageerde Van Karnebeek met de verbolgen opmerking dat hij “de houding van Allizé allergemeenst vond”. Het zal de verhoudingen op dat moment niet ten goede gekomen zijn. *Heldring, Herinneringen en dagboek*, a.w., Vol I, pp. 279-280.

[156] Voor de feitelijke gang van zaken is het precieze en goed gedocumenteerde artikel van Rob P.W.J.M. van der Heijden en Cécile E. van der Heijden, *Keizer Wilhelm in Eijsden*, opgenomen op de site: Stichting Eijsdens Verleden,

moest het verlossende woord spreken. De majoor wilde de personages zelf bemonsteren. Telefonisch kan hij niets beslissen over de toelating. Van Dijl scheen verrast te zijn. Niet zozeer over het arrivement van de Keizer. Maar wel, dat hij bij de doorlaatpost bij Withuis onder Eijsden staat. Achteraf is weer niet gek, dat Van Dijl weet dat de Keizer eraan komt. Omwonenden van Van Dijls dienstwoning hebben dan al lang waargenomen dat er een limousine staat voor diens deur afkomstig van de gezantschapsgarage in Brussel: het vlaggetje staat op de bumper. Het ligt voor de hand dat daarin Verbrugge is aangekomen. Dan heeft hij de garnizoenscommandant verwittigd. Dan zitten ze beiden naast de telefoon te wachten totdat de stationschef zal bellen uit Eijsden dat de blokkade op het spoor is opgeheven en de dodelijke draad uitgeschakeld is. Daar is nu ineens een onbekende sergeant van de landmacht aan de lijn. Deze zegt dat de Keizer op een landweggetje staat met negen militaire stafauto's. Kan dat? Dat is niet afgesproken. Waarom zit die Keizer niet in zijn trein waar hij hoort? Van Dijl gaat polshoogte nemen. Verbrugge gaat niet mee. Van Vollenhoven heeft immers gezegd dat Van Karnebeek moet kunnen optreden als de vermoorde onschuld. Zit Verbrugge er voor iets tussen, dan kan dat niet. Voor diens optreden immers is Van Vollenhoven en dus Van Karnebeek politiek verantwoordelijk. Van Dijl kan met diens automobiel. Maar hij haalt het vlaggetje er niet af. Hij zegt dat hij eraan komt, tegen die sergeant. Is dit echt wel de Duitse Keizer? Geen dubbelganger? In Duitsland kan men nu van alles verwachten. Er zal dus gewacht moeten blijven worden daar bij post-Withuis. De Duitse heren zijn overduidelijk gewapend. En Pinckaerts heeft als instructie van Van Dijl: geen gewapenden over de grens laten komen, wie of wat ze ook voorgeven te zijn. Inmiddels was er een oploop ontstaan. Teneinde die in toom te houden – er werden verwensingen naar de Keizer geschreeuwd door Eijsdenaren, maar ook door Waalse arbeiders -- waren direct Marechaussees bij de hand onder commando van de districtscommandant Bauduin.

Ik behandel deze gang van zaken wat gedetailleerd, want, zoals we zullen zien, de Nederlandse overheid was in dit geval bijzonder goed voorzien van personeel en organisatorische maatregelen. Er was inmiddels ook in inspecteur van het Staatsspoor, zekere De Bruijne, gearriveerd met spoorwegpersoneel, die "de technische leiding" van wat er verder ging gebeuren zou hebben. De Nieuwe Rotterdamsche Courant geeft in de avondeditie van maandag 11 november ook allerlei treffende details. Kennelijk was het de verslaggever óók opgevallen dat Den Haag wel bijzonder goed geïnformeerd was over de aankomst van de Keizer, die naar Den Haag wist, nog altijd Duits staatshoofd was en ook niet van plan was afstand te doen van zijn bevoegdheden. De Nieuwe Rotterdamsche Courant vroeg zich niet af, hoe die De Bruijne daar zo ineens ter plaatse figureerde voor de technische leiding. Wij weten het nu wel. Hij was daar ontboden vanwege de opening van de hekken voor en achter de daar over het spoor lopende "doodelijke draad". Ik gaf al aan, dat Verbrugge van 's-Gravendeel juist als diplomatieke zendbode uit Brussel de stationschef van Eijsden. Willem de Clercq, was komen waarschuwen, dat hij de versperringsblokken op het spoortraject moest laten weghalen, de poorten openzetten, en moest zorgen dat de Duitse ambtelijke bediening van de schakelkasten paraat was om de hoogspanning van de draad te halen[157]. Een gecompliceerde

https://www.eijsdensverleden.nl>online.2019/08 PDF van belang. Het uitvoerige artikel is ook opgenomen in Jaarboek 2017 van de Stichting Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal.

[157] Op 11 november staat de spanning er nog op. De grensbewaking is dan op beide zijden nog volledig. Na de middag, wanneer de sluiting van de wapenstilstand in de middagedities van de dagbladen wordt vermeld, verlaten de Duitse grensbewakingsbeambten hun posten. Bij de burgerlijke doorlaatposten wordt de spanning door de schakelbeambten opgeheven. Maar bij de verderop gelegen transformatiehuizen blijven de aggregaten werken. Daar blijft de spanning voortduren. Daar worden dan wel permanent de houten doorgangstunneltjes opgesteld,

operatie. Sergeant-majoor Pinckaerts noteert dat De Clercq wakker was op dat tijdstip en bezig is alle toegangen tot het rangeeremplacement af te sluiten. De Clercq is kennelijk niet echt verbaasd, als hij de Keizer ziet. Hij zorgt na een aantal telefonades dat de keizerlijke trein die in Visé staat te wachten onder volle stoom tot vóór het grensblokkeringen kan opstomen en dat de hekken die onderdeel uitmaken van de dodelijke draadversperring open gaan.

Kennelijk is dat ruim te voren geregeld, noteert de reserve-majoor der infanterie J.M. Kroll, betaal-meeester bij de directie van het Staatsspoor, want hij weet dat dat normaliter allemaal niet zo makkelijk pleegt te gaan. Kroll is ter plaatse in het gevolg van De Bruijne[158]. Het is dus een hele oploop met vele hoge hoeden, geklede jassen en uniformen die schitteren van sterren, strepen en balken. Kroll kijkt er raar van op. Hij noteert alles. Maar ook, dat de Keizer op het tweede perron blijft. Het militaire gevolg moet op een afstandje blijven staan op het eerste perron. Wanneer uit Maastricht luitenant-kolonel Schreuder, met de machtige kolbak voorzien van witte officierspluim, arriveert per auto heeft De Clercq kort overleg. Schreuder is commandant van de tweede divisie van de Koninklijke Marechaussee. Hij geldt dus als centrale grensbewakingsautoriteit. Na dit overleg staat De Clercq toe dat de keizerlijke trein optrekt naar de kop van het perron. De keizer mag nu instijgen. De districtscommandant kapitein Schreuder neemt nu maatregelen om de Eijsdense bevolking die voor het stationsgebouw samendromt weg te houden uit de hall. Hij zorgt dat de veldwachters een soort van versperring aanbrengen, en verder komen een aantal officieren van het Maastrichtse garnizoen met een peloton militaire wielrijders ter plaatse de orde handhaven. De Clercq regelt nu de sluiting van de hekken van de draadversperring en slaat weer aan het telefoneren. De grensafsluitingen moeten nu weer hermetisch dicht. Dat heeft kennelijk heel wat voeten in aarde. De militaire stafauto's waarmee de Keizer zijn zijn gevolg aankwamen zijn inmiddels doorgelaten op het rangeertterrein. Ze bevatten wapens, munitie en bagagestukken. Ze worden voorlopig maar inbeslaggenomen. De Clercq is flink in het Duits aan het telefoneren.

Want die Duitse beambte, bekend als *Streckeleiter,* inschakelen, dat kon alleen via het bedrijf van het Staatsspoor te Utrecht gebeuren. Dat kon alleen via de directie van dat bedrijf. Vandaar dat die De Bruijne er zo plotsklaps was. Ik ging daarop bij de bespreking van de gecompliceerde *voorbereiding,* al in augustus en september 1918 beraamd, van deze vlucht van de Keizer uitvoerig in. Juist omdat het een operatie ging worden die noodzakelijkerwijze over meerdere schakels moest lopen, aan beide zijden: zie II.4.1.6. *De reisplanning ter isolatie van Wilhelm als mogelijke lastpost.* Van Vollenhove, Van Karnebeek en Wilhelmina wisten heel goed, hoe ingewikkeld de voorbereiding van deze doortocht was. Ze hebben niets onbeproefd gelaten. Op het allerlaatst ging het nog bijna fout, omdat Wilhelm niet, zoals afgesproken, per trein kwam. Pas toen ontstond verwarring over de toelating. Wilhelm deed deze vragen aan een andere beambte dan beoogd. Vandaar die wandeling naar het stationnetje.

Die voettocht had er naar Wilhelma's toeleg helemaal niet moeten zijn. Wilhelm was een zwamneus. Die ook op dat moment natuurlijk weer allerlei onberadenheden ging verkopen aan de pers die uiteraard onmiddellijk zou opduiken. Wilhelm zou zeker zeggen, dat hij uitgenodigd was. Dat hij niet als smekeling kwam. Dat was ook het eerste, wat hij tegen de ambtenaren zei, die hem kwamen

zodat met name de Belgen inkopen kunnen gaan doen in Nederland. Telefoon en telegraagverkeer is echter nog dagenlang in de grensstreken gestremd.

[158] Ook die naam wordt steeds weer anders gespeld. "De Bruin", "De Bruijn" en "Bruyne".

ophalen op het perron in Eijsden. Ruys had de secretaris-generaal in algemene dienst, J.B. Kan opgedragen Wilhelm op te gaan halen. Dat was allerminst in de oorspronkelijke planning opgenomen door Wilhelmina en Van Karnebeek. De Keizer moest als het ware al in Utrecht zijn. Per trein. En dán zou er toelating namens hem worden aangevraagd vanuit die trein. Dat kon makkelijk: er waren langs het spoor overal telegraafverbindingen met Den Haag te maken, eventueel via de draden langs de palen. Dat kon via eenvoudige knijperverbindingen op de draad vlak achter de porceleinkappen gedaan worden. Kan gaat nu met E.O.J.M. van Hövell tot Westerflier, de commissaris van de Koningin te Limburg naar Eijsden, per trein. Bij hen is nu onderweg gekomen W.I. Doude van Troostwijk, de kabinetschef van de minister van Buitenlandse Zaken van Karnebeek. Maar ook Friedrich Rosen, de Duitse gezant te Den Haag, met diens tweede secretaris Köster, allen hooggehoed. Ze trekken ook in Maastricht veel bekijks. Het loopt anders dan gepland in de nazomer. Lastig.

Want nu moet de minister tóch officieel beslissen over de inwilliging van het verzoek om toelating, als gold het hier een vluchteling in de zin van het Vreemdelingenbesluit van 16 augustus 1918 Staatsblad 1918 no. 621, dat betrekking heeft op vreemdelingen die al in het binnenland vertoeven. Dat wilde Hare Majesteit nu juist niet. Want dan kon de Tweede Kamer de minister daarover specifiek gaan interpelleren: hij was voor die toelating politiek verantwoordelijk. Wilhelmina wilde de Tweede Kamer voor een voldongen feit stellen.

Kan, Doude gaan naar Maastricht, en van daaruit naar Eijsden. In Eindhoven komt Van Hövell aan boord voor instructies. Wat moet hij nu precies doen? Hij is commissaris van de Koningin, hij gaat niet over de toelating. Maar, zo zegt Kan: hij moet de Keizer namens Hare Majesteit Welkom heten. Het geldt wel geen staatsbezoek, maar de Keizer is nog altijd Keizer. Egards gaan boven alles. Van Hövell trekt op het Eindhovense perron de aandacht: hij is in ambtsuniform – hij gaat immers een Keizer ontvangen en welkom heten – en dat trekt de belangstelling van het Eindhovensch Dagblad. De trein uit Den Haag heeft natuurlijk weer vertraging. Van Hövell drentelt dus wat langer op dat perron. De Duitse gezant Rosen komt ook nog eens bij dat illustere gezelschap. Die heeft weer zijn tweede secretaris bij zich. In Maastricht gaat men daarom verder in twee auto's. Naar Eijsden. Rosen en Kan beschrijven de tocht in hun dagboeken. De gezant begroet de Keizer, die nog steeds staatshoofd is. Hij gaat men de Allerhoogste diens trein in. Daarna mogen Kan, Van Hövell en Doude ook de trein betreden. De gezant stelt voor. De Keizer begint nu onmiddellijk te spreken. Hij komt als vluchteling, als privaat persoon, hij kwam om de Nederlandse Koningin als soldaat te dienen. Maar hij zou haar tegen de Bolsjewisten verdedigen. Was dat niet nodig, dan was hij bereid om te fungeren als ingenieur van de waterstaat. Kan heeft het allemaal precies genoteerd. De Keizer praatte veel, lichtte uitvoerig toe dat hij geen schuld had aan de oorlog en dat hij dankbaar was in Nederland gastvrijheid te krijgen. Natuurlijk refereerde de monarch ook weer aan het feit dat hij Oranje-bloed in de anderen had. Dynastieke banden met Wilhelmina! Precies de dingen die Wilhelmina niet geopenbaard had willen zien[159]. Zeker niet op dat moment. Het kabinet wist nog steeds van niets. Ruys wist van de aanwezigheid van de Keizer aan de grens. Van Karnebeek heeft hem tot de 12e in deze onwetendheid laten voorttobben. Enfin. Ik verwijs naar de voetnoten bij II. 4.1.6. Verwondering baart dat aan Nederlandse zijde daar niet over is doorgevraagd. Men heeft gewoonweg niet verder *willen* vragen. Ruys heeft niet gevraagd naar De Bruijnes betrokkenheid, de Tweede Kamer niet, en

[159] Zie het dagboek van J.B.Kan, destijds in het bezit van zijn zoon J.M.Kan, geciteerd en van commentaar voorzien door Scheffer, *NOVEMBER 1918, Journaal van een revolutie die niet doorging*, a.w. pp. 64-66. Scheffer heeft dit ongepobliceerdec dagboek mogen inzien.

vooral – verbazend – de periodieke pers niet, zoals de Telegraaf, die op dat moment Wilhelm en zijn kornuiten allerminst welgezind was. Ik repte al van de Duitsvijandigheid van de Telegraaf, de hele oorlog door.

Later, in Parijs, bij de verdediging van Belgische eisen ten laste van Nederland, kwam de Belgische minister van Buitenlandse Zaken, Hymans, uitvoerig terug op deze welgeprepareerdheid van de Nederlandse overheid. Het suggereerde minstens dat Den Haag wist van deze aankomst, ook al ontkende Ruys de Beerenbrouck, de minister-president, dat in alle toonaarden. Hymans verwees naar de koningin. We komen er op terug, omdat Hymans het geval presenteerde als begunstiging *ex post facto* van een notoire oorlogsmisdadiger. En dus als een zoveelste bewijs van Nederlands gebrek aan neutraliteit naar de geallieerden toe. Terug naar de mistige ochtend van die tiende november in dat Limburgse grensdorpje, terwijl de neveldampen langzaam over de Maas komwaarts dreven. De Duitse keizer, dus. In de krant van 9 november, voorgelezen aan de stamtafel van het café waar de telefoon hing, stond echter dat in Duitsland een revolutie aan de gang was. De Duitse Keizer was afgetreden. De kroonprins was gelynched[160]. De vloot muitte in Kiel. De communisten hadden het keizerlijk paleis en de rijksdag in Berlijn bezet. Daarbij een foto van de keizer. De Eijsdenaren herkenden de heer uit de tweede auto meteen.

Die Keizer had zijn hoerapunten van zijn snor wel afgeknipt, maar bij een lichte wankeling had hij beide armen uitgestoken om een glijpartij te voorkomen. Daarbij had hij zijn aanmerkelijk korte linkerarm getoond en de rare handschoen aan de linkerhand, die op een vogelklauw leek. Dit was die Duitse keizer. De menigte drong krachtig op en scheldwoorden klonken. Weken later is Den Haag gaan navorsen hoe de Keizer en zijn officieren nu toch vanaf de grenspost terecht was gekomen bij het stationnetje. Dat had Pinckaerts gedaan. Pinckaerts, door medelijden en nooddruft bewogen, ried de heer, toen het bij de post wat al te druk en onaangenaam werd, om iets na zevenen – gelet op de klokken die luidden van het kloosterje, het internaatshuis voor jongedochteren van de betere stand en de parochiekerk -- aan naar het spoorstationnetje van Eijsden te lopen en zich op te houden op het middenperron. Daar kon hem warme drank verschaft worden en daar stond hij op een ijsvrij trottoir. Aldus deden heer en gevolg. Pinckaerts, statig naast de dienstfiets lopend, begeleidde de stoet. Daarmee had Pinckaerts, als overheidsdienaar, de Duitse Keizer *toegang verschaft* tot Nederland. De monarch – want dat was Wilhelm nog, hij had immers niet geabdiceerd en wilde dat ook niet doen[161] – had daarmee, zo zag Ruys het nadien, toelating verkregen tot

---

[160] Aldus had het persbureau Vaz Dias bericht op basis van berichten uit “doorgaans betrouwbare bron” op 11 november. Zie: Scheffer, NOVEMBER 1918, Journaal van een revolutie die niet doorging, a.w. p. 89. Over deze lynchpartij, de aankomst en internering onder meer De Tilburgsche Courant dd 13 november 1918, De Nieuwe Tilburgsche Courant 23 november 1918, de Nieuwe Rotterdamsche Courant 1918, 11 november 1918. De kroonprins, Frederik Wilhelm Victor August Ernst van Pruisen (1882-1951) kwam op 12 november aan in Nederland en verzocht evenzeer om asiel. Dat verkreeg hij op 13 november. Hij werd geïnterneerd op het eiland Wieringen. Zie: John Dehé en Paul Von Wolzogen Kühr, Wilhelm, *Een omstreden eilandgast, Geschiedenis van het verblijf van de Duitse ex-kroonprins Wilhelm op het toenmalige waddeneiland Wieringen (1918-1923*), Uitgeverij: Historische Vereniging Wieringen, 2019, ISBN 90-8299-8319 en 978-908299-8313 In 1923 ging de kroonprins terug naar Duitsland. Op 1 december 1918 had hij afstand gedaan van alle rechten op de troon. Zie: H. Pors*, De prins van Wieringen, De internering van kroonprins Friederich Wilhelm op Wieringen (1918-1923) en zijn verdere levensloop*, Uitgeverij Aspekt: Soesterberg, 2000, ISBN 978-907532-3979. Ook hier heeft de Nederlandse overheid bij de toelating een bevreemdende rol gespeeld, met name door de tussenkomst van de afdeling III van de Generale Staf, de militaire inlichtingendienst van die dagen.

[161] Zie Jan-Jaap de Rooij, *Keizer in de knel. Het verblijf van Wilhelm II in Nederland, 1918-1941*, Masterscriptie Geschiedenis, Specialisatie Vaderlandse Geschiedenis/Political culture and national identities, Universiteit Leiden, 2012, studenttheses.universiteitleiden.nl/access/item%A2604315/view

Nederlands grondgebied. “Toelating”, dat is: instemming van overheidswege met het verblijf van een vreemdeling op Nederlands grondgebied, waarbij die overheid medewerkt aan de toegangsverschaffing. Aldus het systeem van de Vreemdelingenwet-1847. Toelating is een rechtshandeling. De rijksoverheid gunt verblijf. Ook al vertrekt de vreemdeling niet op die gunning, ook al komt hij niet in beweging in landinwaartse richting, hij héέft die gunning wel. Het Souverein Besluit van 1813 nopens de machtiging tot voorlopig verblijf binnen Nederland ging van deze veronderstelling uit en daarop was weer die Vreemdelingenwet gebaseerd. Die beschikking had Pinckaerts feitelijk genomen, al wist hij dat niet. Aldus Ruys. Die was alvast de weg schoon aan het vegen om Pinckaerts aan het kruis te nagelen. Wilhelm, oorlogsmisdadiger, genoot asiel In Nederland. Daaraan zou die overheid alleen door fysieke uitzetting een einde kunnen maken. Uitzetting, dat is: gedwongen verwijdering van overheidswege van een niet-verblijfsgerechtigde vreemdeling naar een plaats waar de wedertoelating gegarandeerd is.

Pinckaerts zou deze besluitvaardigheid zijn hele ambtelijk bestaan blijven betreuren. In de ogen van de geallieerden had Nederland een Duitse oorlogsmisdadiger zonder onderzoek asiel verleend en wel op aandrang van Wilhelmina. Zo zou dat feit geboekt worden, deze doorgeleiding. Want niemand, allerminst de Belgische en Franse pers, nam aan dat zoiets kon gebeuren zonder goedkeuring van Wilhelmina. Het zou Nederland rauw op het dak vallen, de commotie van dien. En Pinckaerts zou zijn loopbaan eindigen in Nederlands-Indië, als wachtmeester van de marechaussee. De Manisee, zeiden de Javanen. Deze commotie en deze reputatieschade voor Nederland zouden Nederlands positie lang blijven bepalen. Ook binnen de Volkenbond. Pierre zou nog lang blijven leven, gelukkig. Hij sterft op 78-jarige leeftijd op 20 juni 1971 te Gronsveld. Hij nam veel geheimen mede tot de verzameling zijner vaderen, maar moge hij toch rusten in vrede[162]. Aldus bleef het krijt voor Wilhelmina geveegd om later iedere betrokkenheid bij ’s Keizers asylering te ontkennen[163].

Scheffer heeft in de zestiger jaren van de vorige eeuw uitvoerig werk gemaakt van de beantwoording van de vraag of Wilhelmina niet tóch actief betrokken is geweest bij de asielering van de Keizer. Dat heeft Scheffer, de vraag bevestigend beantwoordend, destijds veel crediet gekost. Het was toentertijd niet acceptabel dat ook maar in enig opzicht afbreuk gedaan werd aan de reputatie van haar als landsvrouwe die altijd exclusief heeft gehandeld in het welbegrepen belang van de Nederlandse natie. Scheffer was sedertdien in bepaalde officiële kringen niet meer reçu. Hij kreeg bijvoorbeeld geen toegang meer tot de archieven van de Koninklijke Shellgroep. Toch is Scheffer voortgegaan op de ingeslagen weg. Beatrice de Graaf, die ik hiervoren meermalen citeerde, heeft echter in het begin van dit millennium redelijk overtuigend aangetoond dat deze betrokkenheid zo goed als vaststaat en dat Scheffer de plank gissenderwijs niet missloeg. Alleen de archivalistische grond waarop Scheffer destijds zijn veronderstellingen ten laste van Wilhelmina baseerde, is nog steeds ontoereikend. Die is vooral afgeleid uit de interpretatie van een diplomatieke brief die de minister-resident Van Vollenhoven uit Brussel op het allerlaatst zond om half negen in de avond vanuit zijn legatie te Brussel per ijlkoerier aan Van Karnebeek. Deze luidt als volgt – Scheffer achtte

---

[162] Zijn directe bevelbevoegde meerdere de tweede luitenant Brouwer had kort te voren ineens het lang aangevraagde onbepaalde verlof gekregen, zodat Pinckaerts onverwacht was belast met het commando over de grenswachten ter plaatse.

[163] “Ik overdrijf *niet,* als ik zeg, dat het mij een week en misschien *nog* langer gekost heeft voor ik geloof kon hechten aan de ingekomen berichten, zó onwaarschijnlijk leek mij deze handelwijze. Verder zal ik over Wilhelm II niet spreken.” Met “deze handelwijze” bedoelt Wilhelmina: het toevlucht zoeken in Nederland. Citaat uit haar autobiografisch manifest: *Eenzaam maar niet alleen*, Amsterdam, 1962, vijfde druk pp. 176-181.

haar belangrijk genoeg om haar in facsimile af te drukken na pagina 260 en voor pagina 261 van de tweede druk van zijn boek (1968) gewijd aan *November-1918* – en gaat over de wijziging in het reisschema dat Gröner deed aanbrengen in het vluchtscenario voor de Keizer:

"*LEGATION DES PAY-BAS*

Bruxelles le 9 Novembre 1918

(Halfachtuur)

Hoogwelgeboren Heer,

Baron von der Lancken verzocht mij zoo juist bij hem te komen en deelde mij hoogst vertrouwelijk mede, dat Z.M. de Keizer zoo mogelijk nog dezen nacht of anders morgenochtend vroeg naar Nederland zal vertrekken. De toestand schijnt uiterst ernstig te zijn. Z.M. Majesteit zal den weg nemen Luik-Maastricht. De Keizer verzocht dat H.M. de Koningin dadelijk verwittigd zal worden.

Ik heb niet nagelaten onmiddellijk brenger dezes naar Nederland te zenden bij gebrek aan het cyferboekje, dat ik herhaaldelijk aanvroeg, doch niet ontvangen mocht. Ik hoop dat Uwe Excellentie mij zal verontschuldigen, dat ik order gaf Haar te wekken. Ik zend tegelijkertijd een automobiel naar Eysden om de grenswacht order te geven alle Duitsche militaire autos door te laten.

Gelief, Hoogwelgeboren Heer, de hernieuwde verzekering te aanvaarden mijner meeste hoogachting.

Uwer Excellentie's dw. "

(ondertekening)

Deze missive was voor Van Vollenhove noodzakelijk, zoals wij nu weten, omdat het reisplan van de Keizer die avond was herzien. Gröner had laten rapporteren, zoals wij zagen, over de discipline en loyaliteit van de Duitse infanteristen in de omgeving van het spoortraject dat men de Keizerlijke trein wilde doen afleggen. Hij had aanleiding gevonden om die trein te doen stoppen buiten het zicht van het station-Spa. De Keizer en zijn gevolg zouden dan overstappen in negen stafauto's. Na Luik zouden zij dan weder de trein bestijgen, die al die tijd achter de autocolonne zou aanstomen. Het spoor zou te makkelijk te blokkeren of te ondermijnen zijn door revolutionaire Beierse soldaten. De toeleg om de Keizer ononderbroken te laten doorstomen naar Maarn, waar Bentinck hem onderdak zou gunnen, kon daarom niet gehoorzaamd worden. De auto's zouden wellicht zelf moeten doorijden tot aan de grenspost Eijsden. Daarvan moest de grenswacht aan de Nederlandse zijde ingelicht worden. Deze wijziging wilde Van Vollenhove aan Van Karnebeek berichten, met de intentie, dat hij Wilhelmina direct zou verwittigen van deze logistieke wijziging. De stationschef te Eijsden zou wellicht niet goed weten wat te doen, nu de keizerlijke trein niet opstoomde zonder onderbreking en in ieder geval moest de grenswacht aangezegd worden dat de Keizer zou moeten worden doorgelaten. Méér beoogde Van Vollenhoven met dit briefje niet. Scheffer heeft echter het woord "Haar" in de tweede alinea in zijn uitleg ten behoeve van de eerste druk doen slaan op Hare Majesteit (de Koningin). Hij heeft daarom aangenomen dat Van Karnebeek op dat moment een bode zou zenden naar De Ruygenhoek, waar Wilhelmina haar weekeindes placht door te brengen, in Scheveningen, en haar daar zou doen wekken opdat Wilhelmina voor de eerste keer van het arrivement van de Keizer en gevolg in kennis gesteld zou worden. Maar "Haar" in die tweede alinea

slaat op “Excellentie”, een vrouwelijk zelfstandig voornaamwoord. Van Vollenhove excuseert zich dat hij Van Karnebeek op zulk een nachtelijk tijdstip laat wekken.

Maar het moet, omdat nu tóch te Eijsden zal moeten worden besloten over de toelating en niet, binnenslands, ergens ter hoogte van de Utrechtse Heuvelrug. Zoals beoogd was door Wilhelmina. Op p. -6- in het “Woord vooraf” van de tweede druk in 1968 corrigeert Scheffer zich, door derden gealerteerd nopens deze misinterpretatie, en geeft toe, dat deze missive niet zonder meer inhoudt dat Wilhelmina pas in de nacht van 9 op 10 november vernam van de doorlaatplaats die Wilhelm zou moeten passeren. Nu concludeert hij echter, dat er dus twee koeriers in het spel moeten zijn geweest. De ijlbode die Van Vollenhove zelf afzendt en die deze missive komt overhandigen in het holst van die nacht en een andere, die kennelijk direct naar Wilhelmina moet gaan. Die tweede is dan direct “naar het paleis” gegaan, waarmee Scheffer dan vermoedelijk dat aan het Noordeinde bedoelt. Daaraan verbindt Scheffer diverse conclusies, ondermeer over de medewerking van het Militaire Huis van de Koningin aan dit arrangement, zoals in deze missive uiteengezet. Die conclusies zijn wel juist, maar niet samenhangend met welke interpretatie van deze ijlmissive dan ook. Ze vloeien voort uit het documentair onderzoek dat Beatrice de Graaf in de Duitse archieven heeft doen verrichten en waarvan Scheffer onkundig was. Wij weten nu hoe actief Wilhelmina al was in de zomermaanden van 1918. Scheffer niet. Wilhelmina had al goed begaanbare communicatiekanalen met het Hof, met de Generale Staf in Spa en met de Rijkskanselarij. De missive kan slechts ten overvloede aantonen dat Wilhelmina’s verbazing die ze ná de 11e november op diverse niveaus deed blijken al gespeeld was. Tegenover Ruys heeft ze op de 11e en de 12e doen voorkomen, zoals we zagen, dat ze van niets wist. Dat heeft ze kundig volgehouden. Dat ze niet in het Nederlandse belang heeft gehandeld te dezen, lijkt mij niet betwistbaar.

IV. Nederlands problemen vlak voor de twintiger jaren

IV.1 De noodlotsgang van een derderangsmogendheid

De Nederlandse verdragspositie jegens alle staten na 1900 op basis van de Eerste Haagse Vredesconferentie werd moeizaam. Het aantreden van het kabinet Kuyper was daarbij versnellende factor. Er zijn christenen en paganisten, heidenen en rechtgelovigen, was het uitgangspunt van de confessionele politiek. Maar voor de buitenlandse betrekkingen kon dat niet doorslaggevend zijn. Duitsland bleek Luthers. Dat was christelijk genoeg. Voor Abraham Kuyper voldoende voor een heimelijke verlating van de strikte neutraliteitskoers. De pantserforten-crisis kwam daaruit voort. Als Nederland zich op Duitsland wilde richten moest het de defensie aan de Noordzeezijde duchtig versterken, gaf Wilhelm II op zijn staatsbezoek aan Nederland meteen aan. De vierkante opstelling achter de Zuidafrikaanse Boeren kwam erbij. Maar Nederland bleek toch niet veel te vermogen tegen Londen. Paul Kruger, staatshoofd van Transvaal, mocht naar Nederland komen. Maar een staatsbezoek bleek het niet te zijn. Het was eerder een gang naar Golgotha van Kruger.

Londen spuugde Den Haag op zijn vest. Kuyper en Melvin van Lynden, zijn minister van Buitenlandse Zaken kwamen overhoop te liggen. Wilhelm II, een woelzieke persoonlijkheid probeerde daar alle voordelen uit te halen die maar schikten. Veel schoot hij er toch weer niet mee op. Nederland kreeg de naam onbetrouwbaar te zijn. De pogingen om tot een allesomvattende vlootwet te komen, net als Duitsland, leden schipbreuk. Wapenbeperking scheen niet mogelijk. De codificatie van de wetten en gebruiken bij de landoorlog door de Tweede Haagse

Vredesconferentie werd wel bereikt, maar veel staten voerden de verplichtingen die daarbij hoorden op nationaal niveau niet in. Dat was algemeen bekend. De opstelling van het kabinet-Heemskerk bleef dienaangaande aarzelend. De legerhervormingen Colijn waren ontoereikend.

Nederland zou zich verdedigen, maar met gebrekkig tuig. Het bleef tot 1940 vasthouden aan fortificaties, liniën en stellingen. De uitvoering van de constitutioneel verankerde algemene persoonlijke dienstplicht bleef een compromis. De staat van het veldleger leed eronder. Het Von Schlieffenplan werd uitgangspunt voor Duitslands strategie. Maar de wens van Wilhelm Nederland te ontzien leidde tot bijstelling. Het optreden van Von Moltke hield in dat Nederland geen Duitse invasie hoefde te vrezen. De koloniale crises in Noord-Afrika en de reprises te Agadir leidden ertoe dat Duitsland geïsoleerd werd. Het zag daarom in Nederland een voor de hand liggende, welkome en willoze bondgenoot. Het zag Nederland als deelgenoot in een douane-unie.

De relatie tot Frankrijk kwam onder spanning. Het Frans-Russische alliantieverdrag verergerde dat. Het schot te Serajewo leidde tot de invitatie van Belgrado de arbitrage van het Vredespaleis in te roepen. Wilhelms weigering was beslist. Het deficit van het Arbitrage-hof was aantoonbaar. Armageddon brak uit. Nederland bleef jammerend aan de rand. De uitvoering der neutraliteitsproclamatie bleef steen des aanstoots. Schipperend voer het schip van staat door de donkere poort. De uitbrekende vrede leidt voor Nederland tot nieuw onheil. Nederlands positie als potentiële partij bij onderhandelingen, niettegenstaande de Belgische interventies, werd aanvaard. Maar binnen een Nederlands-Belgische subcommissie. Nederland was tenslotte maar een derderangsmogendheid.

IV.2 De vrijwillige gewapende neutraliteit vanaf 1839 in helter-skelterperspectief

IV.2.1 De Aloude Hollandse Waterlinie gemoderniseerd

We zagen dat Nederland vanaf 1839 koos voor een neutraliteitspolitiek. Die presenteerde het als een “vrijwillige”. Maar Nederland werd er door overmacht toe gedrongen. In de Frans-Duitse oorlog van 1870 bleek de militaire machteloosheid van Nederland treffend. Tegen de massalegers die toen per spoor naar de slagvelden konden worden gebracht in weinig tijd zou Nederland nooit langdurig effectief kunnen standhouden. Het zou, bij een inval, vertragingstactieken kunnen toepassen en langer kunnen standhouden achter de aloude Hollandse Waterlinie. Maar hoe lang, dat kon nooit met preciesheid, zelfs in weken, opgegeven worden. Een mobiel modern veldleger dat terstond bij oorlogsdreiging zich in diverse concentraties zou kunnen opstellen achtte men financieel niet haalbaar en technisch ondoelmatig. Maar daar zal ook een rol bij gespeeld hebben dat men nog steeds niet wilde overgaan tot de invoering van een universele persoonlijke dienstplicht, die niet afkoopbaar zou zijn. De ervaring had geleerd, dat een kabinet dat zulk een ontwerp van wet zou durven bevorderen, politieke zelfmoord impliceerde. Dat was in 1814 al gebleken, toen Willem I toch iets als een volksleger uit de grond had trachten te stampen, omdat Londen hem dat gebood. Er was niet veel van terecht gekomen. De Nederlander kwam niet op, nam de dienst niet serieus en trachtte zich, eenmaal opgeroepen, aan alle discipline en activiteiten van oefening te onttrekken. Dat was in de zestiende eeuw niet anders geweest. Het scheen een grondtoon van het veelgemade Hollandse volkskarakter.

Men koos dus, ook omdat dat politiek het enig haalbare scheen, voor een stelsel van fortficatiën, liniën en stellingen waarbij een gemoderniseerde Hollandse waterlinie uitgangspunt zou zijn voor de

aanleg van daarmee verbonden kunstwerken. Dit werd vastgelegd bij de Wet tot regeling en voltooiing van het vestingstelsel van 18 april 1874. Daarbij speelden de mogelijkheden om inundaties te stellen een grote rol. Men stelde zich voor dat de Waterlinie zou kunnen worden afgeschermd door een systeem van aaneengesloten onderwaterzettingen oostwaarts die voor de vijandelijke calvalarie en artillerie niet doortrekbaar zou zijn. Kennelijk had men Pruisen toch al onderkend als mogelijke agressor in de eerstaankomende Europese oorlog. De nieuwe verdedigingslijn werd Nieuwe Hollandsche Waterlinie genoemd. Ze zou uiteraard aangepast moeten worden aan de nieuwere offensieve middelen die de Frans-Duitse oorlog helaas had doen zien. Waaronder verdragende zware, en toch mobiele, artillerie. Begroot werd, dat het nieuwe vestingplan binnen acht jaar zou kunnen zijn voltooid. Die basis-waterlinie werd dan ook in de volgende decennia duchtig versterkt. De Stelling van Amsterdam werd, los van die Nieuwe Waterlinie, ontworpen om te kunnen functioneren als nationale redoute voor het regeringsapparaat, dat zo veel mogelijk zou moeten kunnen doorfunctioneren. Duidelijk was dat dan het overgrote deel van het land vrijgegeven zou worden aan een vijandelijke bezetting. Vanuit randstedelijk oogpunt was dat wellicht aanvaardbaar – dat was gericht op het instandhouden van de staatszelfstandigheid en dus van het bestuurscentrum van het rijk – maar voor de overige provincies daarbuiten was dit duidelijk geen *nationale* defensiepolitiek.

Bovendien was duidelijk dat Nederland volkomen vertrouwde op hulp van andere mogendheden. Het dacht vooral aan die van de Britten. Die hele Vesting Holland, achter de Hollandse Waterlinie, was zinloos als niet vanuit zee hulp geboden zou kunnen worden door expeditionaire troepen. En die zouden uit Engeland moeten komen. Niet uit Frankrijk. En zeker niet vanuit Pruisen. Een dergelijke expedities vereiste totale beheersing van de Noordzee. Alleen de Britse vloot kon die bieden. Het is eigenaardig dat iets dergelijks bij de bespreking van de begroting voor het departement van Oorlog in de tweede kamer eigenlijk nooit ter sprake kwam. Nederland vertrouwde dat Londen voor zijn strategische reserve zou zorgen. Daar kwam het gewoonweg op neer.

Maar een militaire alliantie met Engeland was er niet. Waarop grondden de achtereenvolgende kabinetten dan dat geloof dat Engeland uiteindelijk het lage polderland niet aan zijn lot over zou laten? Het is nooit gearticuleerd in de kamer. Er werd ook niet naar gevraagd. Toch waren de verhoudingen met Londen zeker niet goed in deze periode. Dat lag aan het Nederlands beheer van zijn Archipel in het Verre Oosten. Londen vond, dat Nederland vrijwel niets deed aan de defensie daarvan. Ook hierin vertrouwde het op de Britse vloot. Whitehall vond het aanmerkelijk te vér gaan. Het draaide op voor kosten, die Nederland niet willde maken, terwijl het rijker en rijker werd omdat de Archipel bleek te barsten van kostbare grond- en delfstoffen. Vooral toen er rijke olielagen werden gevonden die nog makkelijk aannaderbaar bleken ook. De zogeheten Djambi-velden op zuidelijk Sumatra. Nederland verwierf voor een elite enorme kapitalen, vooral toen de ontploffingsmotor de stoommachine ging vervangen.

Die elite belegde via Londen in de meest verstrekkende projecten, zoals de Russische spoorwegen, de aanleg van het Panama- en Suezkanaal. Ze schreef in op staatsobligaties van diverse nationaliteiten. Ze financierde grote kunstwerken zoals dammen, bruggenbouw, tunneltrajecten en bedijkingen alsmede haveninstallaties in het buitenland. De rijkdom bleef gereserveerd voor die côterie. En ze was nauwelijks belast. Nederland kende geen inkomsten- of winstbelastingen. De bulk van de fiscale opbrengsten kwam nog altijd uit torenhoge accijnzen. Waarom van die rijkdom fiscaal toch niet meer afgezonderd ten behoeve van de verdediging van het ontzagwekkend koloniaal

bezit? Waarom zou de Engelse belastingbetaler daar voor moeten opdraaien? Die kwestie kwam steeds weer aan de orde als Nederland weer eens te kort schoot in de bestrijding van de zeeroverij vanuit Atjeh op de noord-oostelijke punt van Sumatra. Die zeeroverij maakte de Straat van Malakka uiterst onveilig voor de Britse handelsvaart. Den Haag deed er te weinig tegen vond Whitehall. Het kon toch wel een smaldeel van stoomschroefschepen toevoegen aan de Indische Militaire Marine die het nog steeds moest hebben van zeilvermogen? Dan was er weer een conflict met Den Haag. En dan kwam ook deze kwestie aangaande de tekortschietende nationale defensie van Nederland in West-Europa op het tapijt.

De geconcentreerde linie-verdediging vanuit de Vesting Holland dateerde uit het rampjaar 1672. Het was weer eens een typisch Hollands concept. Het ging alleen om de veiligheid van Holland. Net als in de tijden van de Republiek van de Zeven Verenigde Nederlanden. De andere provincies hadden slechts de functie van militaire barrières. Bij invasiegevaar ontzag Amsterdam zich niet, om alle gewesten oostwaarts aan vernietiging bij vertragingsgevechten bloot te stellen. Brabant en Limburg waren slechts plaatsen om massaal slag aan te nemen. Maar toen hadden de Staten van Holland de strategische doelen van die Republiek kunnen bepalen. Dat was in de tweede helft van de ngentiende eeuw niet meer het geval. De kieswetgeving had de kring van actief stemgerechtigde inwoners aanmerkelijk verruimd. De belastingcensus was verlaagd. En er waren ook andere criteria geformuleerd om de waardigheid van het actieve stemrecht toe te kennen. De provinciale kiesdistricten buiten de steden Amsterdam, Rotterdam en Den Haag wonnen aan invloed. En daarmee werd de betekenis van hun afgevaardigden in de Tweede Kamer vergroot. Zij eisten dat ’s lands defensie zich ook over hun kiezers zou uitstrekken. Daarover gingen de algemene beschouwingen bij de rijksbegroting wel degelijk, steeds als de spanningen in westelijk Europa tussen de grote mogendheden weer stegen --- hetgeen onophoudelijk het geval was. Wie denkt, dat de negentiende eeuw voor Nederland een rustige periode was op militair-strategisch gebied, vergist zich deerlijk.

IV.2.2 Het nieuwe mobiele veldleger na 1870 en zijn taak

De minister van Oorlog reageerde met de oprichting van een mobiel veldleger dat zich buiten de randstedelijke kom zou ontplooien. Verder werden meer voorzieningen uitgetrokken voor de grensbewakingsbataljons en de afwachtingsopstellingen langs de rivieren als de Gelderse IJssel en de Maas buiten de Randstad. Een permanente generale staf werd opgericht. Voorzien werd in een algemene opperbevelhebber van land- en zeemacht. Die zou dan algemeen hoofdkwartier houden in Den Haag. Het was alles onvoldoende, dat wist men wel. Tegen de allesvernietigende kracht van het lange afstandsgeschut waren deze vertragingsvoorzieningen – dat bleven het -- niet opgewassen.

De bewapeningswedloop ging onverminderd door en de explosieve kracht van granaten ook binnen gewapend beton liet zien dat forten en versterkingen maar erbarmelijke lapmiddelen waren. De Krim-oorlog had dat al laten zien. Het beleg van Parijs in 1870 had dat al helemaal duidelijk gemaakt. Het ging nu om millioenenlegers, geworven via algemene militieplichten bij wet. Daarin kon Nederland nooit voorzien en daarvoor had het ook het geld niet. Of liever: daar had het de centen niet voor veil. Tenzij het drastisch wilde bezuinigen op andere souvereine overheidstaken die nu in ontwikkeling kwamen zoals de zorg voor algemeen lager onderwijs, de volksgezondheid, de waterstaat, de economische infrastructuur van wegen, kanalen en bruggen en de publieke welstand. Dat was binnen de volksvertegenwoordiging niet acceptabel. Anders dan Pruisen wilde men hier geen leger met een staat. Maar een staat met een leger. En dat nog niet eens tot iedere prijs.

IV.2.3 Een universele persoonlijke dienstplicht onaanvaardbaar

Een politicus die een wetsvoorstel bevorderde tot invoering van een universele persoonlijke dienstplicht ten laste van alle mannelijke onderdanen in het rijk groef zijn eigen graf. Dat was een axiomatische waarheid. Het Nederlandse volk had nooit veel gezien in militarisme. Het had nog wel enig gevoel voor de vloot, mits deze dienstig was bij de beschermende convooiering van de handelsvaart. Een staand volksleger, van huis uit direct oproepbaar onder de wapenen, wilde het niet. In het eind van de negentiende eeuw was het bereid een systeem van nationale dienstplicht te aanvaarden op lotingsbasis. Alle jongemannen werden opgeroepen ter loting. Wie “erin” geloot werd was de pineut. De idee dat men nu de koninklijke wapenrok waardig was, kon in Pruisen, Saksen en Beieren spelen. Maar niet in dit nurkse polderland. Geen denken aan.

Wie “eruit”geloot werd vierde feest en kwam op “lotelingsdag” dronken thuis bij zijn deerlijk ontstelde ouders, die hun zoon nooit meer naar “het militaire” wilden laten gaan. Men leerde er alleen maar slechtigheid, dat zag je nu maar aan onze Jan. Er was een ruim systeem van vrijstellingen. Per gezin hoefde er maar één feitelijk op te komen in werkelijke dienstplicht en die kon nog uitgeloot worden. Het stelsel van loten, in combinatie met de voorkeur voor een verdedigingssyteem van liniën en stellingen vóór de accessen tot de zware fortificaties, die alleen een opmars konden vertragen door de troepen te binden maar niet te stuiten, maakte duidelijk: Nederland zou nimmer zonder militaire bondgenoten kunnen. Maar zou het daartoe defensie-allianties sluiten, nog in vredestijd, dan gaf het zijn neutraliteitspolitiek op. Dat kon alleen maar, als tevoren, op middellange termijn duidelijk zou zijn wie de te duchten aanvaller zou zijn. Maar dan had een neutraliteitspolitiek ook geen zin meer. In die spagaat zat de landsregering dus per definitie.

Zo zou het blijven tot de meidagen van 1940. Daaraan zou de Volkenbond niets veranderen. Maar de Nederlanders hadden dat nu juist wél van die bond gehoopt. Het lidmaatschap van die bond werd aanstonds verkocht onder het motto, dat Nederland nu aanzienlijk zou kunnen bezuinigen op de nationale defensie. Dat ging het na 1922 meteen doen. Colijn, let wel, fractievoorzitter van de Calvinistische Antirevolutionaire partij nam daarbij het voortouw. Hij wilde enorme bezuinigingen, rijksbreed, om te komen tot een sluitende overheidsbegroting per 1923. Daarom meende Colijn dat het veldleger gereduceerd zou kunnen worden tot een nationale politionele macht, die interregionale opstanden en revoltes zou kunnen bedwingen. De wens was in hoge mate de gedachte. Colijn zou alle politieke invloed tot aan 1935 gebruiken om op de nationale defensie krachtig te beknibbelen. Zijn confessionele coalitiepartners gingen daarin zonder reserves mee.

En de confessionele coalities hebben het regeringsbeleid eigenlijk tot 1940 kunnen bepalen. Het is van belang dit heel duidelijk te stellen. Het waren stellig niet de socialisten van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (de SDAP) die in het interbellum het Nederlandse defensie-apparaat vrijwel helemaal uitkleedden, zó, dat de eigenlijke strategische verdediging van Nederland in de meidagen van 1940 een vrijwel hopeloze en onverantwoorde onderneming werd. Dat deswege de vreemde, inefficiënte en ineffectieve oproepingen ter vervulling van de werkelijke krijgsdienst voor dienstplichtigen bleven lopen volgens het lotelingssysteem van 1913 en 1922 kan geen verwondering baren. Vanaf 1935 was er alle aanleiding om dat systeem te beëindigen. De dienstplicht had universeel moeten worden geëffectueerd. Nu kwamen eerzame ongeoefende en soms belegen huisvaders in werkelijke dienst en ook mensen tegen de middelbare leeftijd. Maar jongvolwassenen zonder verantwoordelijkheden voor een gezin bleven letterlijk buiten schot. Daaraan is de afgang van

het veldleger in mei 1940 mede te wijten geweest. Er was echter niet over te praten in de tweede kamer.

IV.2.4 De buitenlandse zienswijze op Nederlands defensiebeleid

Vanaf 1900 was het Nederlandse defensiebeleid voor het buitenland niet duidelijk. Het leek erop, dat het, aangevallen, een fort symbolische schoten zou doen lossen op de vijand en dan de witte vlag zou hijsen. Denemarken zou dat in april 1940 precies zo doen. Maar daarvan had men dat niet verwacht. Van Nederland wel. Dat maakt dat beleid in buitenlands perspectief eigenlijk redelijk onbegrijpelijk. Het onderhield consequent een defect nationaal defensie-apparaat. Dus zou het zich ook eigenlijk niet effectief willen verdedigen. Maar, nee, als er acute oorlogsdreiging was, bracht het tóch een verklaring uit van gewapende neutraliteit. Kwam nu die neutraliteit in direct gevaar, dan ging het schipperen. Het verzaakte sommige neutraliteitsverplichtingen. Daarvoor maakte het excuses, maar nooit trof het voor de toekomst compensatoire maatregelen. Het bleef volhouden dat het de middelen niet had.

Dat was, het zij herhaald, een aperte leugen. Het had het rijkste koloniale bezit ter wereld. Ja, zeiden de Nederlanders dan, maar dat zijn steeds private bezittingen. Goed, dan zou men inkomstenbelastingen moeten heffen, progressieve vermogensbelastingen, vermogensaanwasbelastingen, dat kon het zich makkelijk permitteren. Maar nee, dat deed het niet, Zelfs de onroerend goed-belasting was een wassen neus in dat land. De koloniale rijkdom bleef voorbehouden aan een ultieme elite. Stelde die dan geen belang in het behoud van dat overzeese gebied? Dat waren de vragen van de buurmogendheden, die in het belang van het machtsevenwicht hom of kuit wilden.

Dit *helter-skelter* beleid, intrinsiek opportunistisch en wijzigend naar de strategische bevindingen van het moment, kon tot 1895 voortgezet worden, omdat niet duidelijk was wie die te duchten aanvaller zou kunnen zijn. Maar sedert in 1888 de onevenwichtige, woelzieke en bemoeizuchtige Keizer Wilhelm II op de Duitse troon was gekomen begonnen de perspectieven zich te verleggen en de gewijzigde horizonten zich af te tekenen. De keizer bedreef *Weltpolitik*. Wat dat was, wist niemand. Zijne majesteit evenmin. Daarom beviel het hem als doelstelling uitermate. Vanuit wereldpolitieke invalshoek kreeg Wilhelm belangstelling voor Nederland. Het had eigenlijk, sedert de Vrede van Venlo in 1543, volledig als personele unie tot het Heilig Roomse Duitse Rijk gehoord. Daarin moest het maar terugkeren. Het was nu al te Angelsaksisch georiënteerd, uit laag-bij-de grondse handelsmotieven. Het had belangrijke havens, treffende uitvalsbases voor de geduchte Duitse zeevloot, die Wilhelm dacht te ontwikkelen tot evenknie van de Britse. Een vreedzame inkapseling van de Lage Landen was mogelijk, maar voor militaire interventies had Wilhelm nu eenmaal een zwak.

Hij liet zijn marinestaf in 1897 onderzoeken wat de kansen waren van een verrassingsaanval op deze landen. Het was vreemd om dat aan juist de *marine*staf te vragen. Want Wilhelm had het oog op een landoperatie door het veldleger. Maar hij had nu eenmaal een innige voorliefde voor de keizerlijke marine. Dat was een echt rijksorgaan. Het stond direct onder bevelen van Zijne Keizerlijke Majesteit. En het veldleger niet. Wat de marine zei, was, in Wilhelms ogen waardevoller en waarder dan waarmee de generaals plachten aan te komen. Dat was een basisemotie die Wilhelm zichzelf niet kon verklaren. Bovendien gaf de marinestaf altijd precies die adviezen en aanbevelingen die Wilhelm II graag wilde horen. Dat deed de Pruisische generale staf zelden. Vandaar wat Wilhelm zijn

mariniestaf inschakelde. Hij kon er niet tegen als men met hem van mening verschilde. De marinestaf beval dus een verrassingsoperatie door het Duitse veldleger aan. Tegen de Vesting Holland. Dan had Duitsland de grote zeehavens van Amsterdam en Rotterdam tot zijn beschikking. De keizer vond het prachtig. In de wereldoorlog zou die ontremming hem nog opbreken. Maar het maakt zijn obsessie met Nederland als zeevarende natie met een grote maritieme traditie begrijpelijk, hoezeer ook niet inzichtelijk. Michiel Adriaanszoon de Ruyter was een volksheld. Zijn praalgraf in de Nieuwe Kerk te Amsterdam wilde Wilhelm dan ook op zijn staatsbezoek aan Nederland direct zien. Want zulke maritieme krijgsoversten had keizerlijk Duitsland nu eenmaal niet.

De Pruisische staf rekende voor dat het Nederlandse landleger weinig voorstelde. Maar de verdedigingswerken van de Hollandse Waterlinie werden toch gezien als de sterkste defensieve posities van Europa, vooral door de uitgestrekte inundaties die in de provincie Utrecht boven de Rijn gesteld zouden kunnen worden. Daarachter zouden de Hollanders maanden kunnen standhouden. De Engelsen zouden dan landen binnen de Linie, want de Nederlanders zouden niet langer kunnen vasthouden aan hun neutraliteitsbeleid. De weerstand zou dan met de dag groter worden. Een verovering was mogelijk, maar het zou lang duren voordat die effectief voltooid was. En wat erger was: dan zouden de zeer rijke Nederlandse koloniën, vooral de Indische, aan *perfidious Albion*, Engeland, toevallen. Want op dit moment, tegen de eeuwwende, was de Atjeh-oorlog min of meer gunstig beslecht voor Nederland. Over de waarde van de Djambivelden voor oliewinning werd op veel marine-hoofdkwartieren nagedacht. De chef van de Duitse Generale Staf Von Schlieffen, was dus tegen de ondoordachte voorstellen die de marine deed. Verrassingsaanvallen op de Vesting Holland waren zinloos. Het zou het Duitse veldleger binden, deze strijd om de Hollandse Waterlinie, en belemmerend werken op de massale optocht van dat veldleger tegen Frankrijk via een grote zwaai door België héén. Het zou wat anders zijn als die Britse landingen áchter de Hollandse Waterlinie verhinderd konden worden. Wilhelm durfde toen de chef van de Pruisische generale staf nog niet tegen te spreken. Hij zinde dus op mogelijkheden om via zijn onvolprezen diplomatie die landingen inderdaad te verhinderen.

IV.2.5 Het kabinet-Kuyper wendt het roer

Die tijd scheen daarom rijp bij het aantreden van het confessionele kabinet-Kuyper in 1901. Abraham Kuyper was de aanvoerder van de steil-calvinistische Anti-Revolutionaire Partij die Nederland zag als de door de Here Here zelf uitverkoren natie. Uiteraard was de Nederlandse volkstoon een streng gereformeerde, aldus deze politicus. Tegen deze stipulaties is nooit enig kruid gewassen. Abraham deelde de mensheid onder in twee delen. De christenen. En de heidenen of paganisten. De christenen pasten in Gods Heilsplan. De anderen niet. Frankrijk was niet christelijk meer, na de Franse revolutie, toen de staat seculier was geworden. Engeland was christelijk geweest, maar nadat het in de Boeren-oorlog de Nederduyts Gereformeerden van Nederlandse stam had trachten uit te moorden, was het dat overduidelijk niet meer. Hier was een Britse zondeval manifest geworden. En daarmee dient men in deze gebroken wereld te rekenen. Kuyper repte niet van genocide. Dat woord was nog niet uitgevonden. Maar de Engelsen bedreven deze misdaad wel. Met name door hun concentratiepolitiek tegen weerloze vrouwen, kinderen, knechten en dienstbaren van de Boeren, waarvan er duizenden het loodje legden in korte tijd.

Duitsland, met name de grootste deelstaat Pruisen, was Luthers. Dat was volgens Arbraham, die “De Geweldige” genoemd werd toen hij premier was geworden, niet wat het wezen moest. Gewoon omdat het gereformeerde geloofsgoed beter was. Maar het Luheranisme was toch echt protestants,

en dat was in deze barre tijden vol volksvervlakking al heel wat. De Duitsers hadden ook het katholieke Beieren, maar er was overal wel wat. Daarom was een nauwere aansluiting bij Duitsland iets wat nadere overweging verdiende. Vooral nu Frankrijk, broeierig als altijd, weer op agressie zinde nadat het de Frans-Duitse oorlog zo smadelijk verloren had. Het zocht revanche. Dat stak het niet onder stoelen of banken. Het machtsevenwicht in West-Europa stond dus op de tocht. Frankrijk was altijd de Nederlanden vijandig geweest – denk maar aan het rampjaar 1672 – zodat het fungeerde binnen gods Heilsplan als De Boze. Zo simpel kan een theologisch-staatkundige beschouwing zijn. Kuyper wijzigde diensvolgens de koers die de Minister van Buitenlandse Zaken De Beaufort uit het vorige kabinet had uitgezet op basis van de finale acte van de Eerste Haagse Vredesconferentie. Hij zocht toenadering tot het militaristische Duitsland. En dat ontging *das Auswärtiges Amt* aan *Unter den Linden* niet. Maar Londen ook niet.

Wilhelm begroette deze aannadering hartelijk, maar stelde onmiddellijk randvoorwaarden. Kuyper, die zijn eigen minister van Buitenlandse Zaken Melvil Baron van Lynden doeltreffend buiten de haakjes had geplaatst, moest onverwijld iets doen aan de externe beveiliging van de Noordzeekust van Nederland. Er dienden daar pantserforten te komen met in koepels ronddraaiend vérdragend geschut dat gelijkwaardig was aan de dracht van de midscheepskanons van de slagkruisers van het *dreadnought*-type. Niemand zei het, iedereen vulde het in: Wilhelm bedoelde hier *Britse* oorlogsbodems. Wilhelm was ook zo vrij om meteen aan te geven waar deze forten zouden moeten staan – wellicht op een reeds aanwezige aanleg – met deze geschutskoepels: aan de Hoek van Holland, aan de havenmonding bij IJmuiden, bij Vlissingen en aan de kop van Den Helder.

Kuyper, niet gewend aan diplomatieke finassering of evasiviteit, liet blijken daarvoor ontvankelijk te zijn. Dat was een breuk in de neutraliteitslijn, sedert 1870, mede uit onmacht, zo zorgvuldig uitgezet. Londen zag het. Het vergat het nooit. Het fortenplan werd niet uitgevoerd. Niet zoals Wilhelm het wilde. De bestaande forten bij De Hoek en bij IJmuiden werden zwaarder gearmeerd (dat wil zeggen: bewapend en gepantserd) en inderdaad van geschutskoepels voorzien. Wilhelm interpreteerde dat als een definitieve toewending te zijnen gunste. In de eerste oefeningen op de kaart van de Duitse krijgsmachtonderdelen kreeg Nederland daarom de positie van bevriende mogendheid, die Duitse flankoperaties bij de massale doortocht naar Parijs niet zou belemmeren en Engelse landingen achter de Waterlinie zou voorkómen. Als deze pantserforten aangelegd zouden worden, dan zou beknibbeld moeten worden op het veldleger. Ze waren erg duur. Maar Kuyper gaf aan, dat een aanval vanuit het oosten het minste risico was.

IV.2.6 Het kabinet-Heemskerk moddert voort

Engeland protesteerde in Den Haag met kracht. Waar was die pantserfort-armering nu voor nodig? Het kabinet-Heemskerk mocht die vraag beantwoorden. Het redde zich eruit door te beweren dat het Noordzeekanaal aanmerkelijk verdiept en verbreed werd, zodat het strategisch van groter belang was. Daarom was een nieuwe pantserbatterij noodzakelijk met twee kanons voor de verdediging van de langzamer sluitende sluizen. En bij de Hoek van Holland was de Nieuwe Waterweg zo diep uitgebaggerd dat de zandbanken bij Het Scheur geen belemmering meer waren voor de binnenvaart van slagschepen, van welke nationaliteit óók. Londen nam er geen genoegen mee. Want wat voor andere oorlogsbodems dan de Britse had Heemskerk dan op het oog? Hij had kunnen antwoorden dat Wilhelm ook een aanval vanuit zee op Amsterdam en Rotterdam overwoog – dat was wáár en Wilhelm was er gek genoeg voor – maar dan had Londen natuurlijk meteen gevraagd waar het lek zat waardoor Heemskerk deze uiterst gevoelige informatie had ontvangen.

Het Britse kabinet had echter weer andere zorgen door nieuwe strapatsen van Wilhelm. Het vroeg niet verder. Maar het kwam de relaties tussen beide zeevarende naties niet ten goede. Het fort bij Vlissingen kwam er nooit, al werden er de betonnen funderingen wel voor gelegd. Engeland scheen niet op een beginselvast Nederland aan te kunnen. Afspraken op langere termijn waren er niet mee te maken, zo besloot Whitehall. En het besloot dat het Verenigd Koninkrijk daarop dus ook niet moest rekenen. Het richtte zijn krijgsbeleid dienovereenkomstig in. De voorspelbaarheid van dat beleid kwam dat niet ten goede. Wellicht was het alles een misverstand.

De Anti-Revolutionaire Partij deed er alles aan, nadat Kuyper in de coulissen verdwenen was, om te ontkennen dat hun gevenereerde leider pro-Duits was geweest als minister-president. Het zocht Colijn aan als minister van Oorlog in het kabinet-Heemskerk. Die begon meteen met een legerhervorming, waarbij meer geld werd besteed aan het veldleger dat ook over grotere dienstplichtlichtingen zou kunnen beschikken. Er was dus geen sprake van dat Nederland zijn defensie-inspanningen had verlegd naar zijn kusten ter afwering van Britse invasies, die het voordien juist stilzwijgend had verwelkomd in tijd van oorlog. Bovendien ging het de Indische Militaire Marine inderdaad versterken. Het had een vlootwet in de maak. Daarbij zouden pantserschepen opgenomen worden in de geplande smaldelen. Dus Londen hoefde niet ongerust te worden. Maar het bleek een misverstand dat onuitroeibaar was. Ook al omdat het vlootwet-ontwerp van Heemskerk niet eens echt aanhangig gemaakt werd. Slechts één pantserschip werd opgeleverd. Dat zette geen zoden aan de dijk. En bovendien ontzag Kuyper zich niet om het dissonant in het buitenland beleid nadien te cultiveren, ook op partij-meetings. Colijn viel vervolgens dat ook nooit af. Hij verloochende Kuyper nu eenmaal nooit, ook niet na diens dood. Ook niet na 1935. Maar hij bléef poseren als de onverdroten koloniale soldaat. Ook al deed ook hij weinig aan de Indische defensie. Hij berustte in de hierna besproken verwerping van de vlootwet-1923. Zelfs al had hij kort te voren hartgrondig bepleit dat zonder die vloot, die daarin voorzien werd, de Archipel hopeloos verloren zou zijn bij een aanval door een coherente vloot. Die van Japan. Dat dacht iedereen. Dat zei niemand. Niet in Den Haag.

IV.3 De staat van de Nederlandse militaire weerbaarheid

Bij de Nederlandse legerleiding was wel als axioma aanvaard dat Duitsland, als de Europese grote oorlog zou uitbreken die bijna iedereen onvermijdelijk achtte, de Nederlandse neutraliteit niet zou respecteren. Men nam aan dat het zich op de oude erfvijand zou storten, maar dat het daartoe de Nederlandse goed doorontwikkelde spoorwegen als aanvoeraders voor de infanterietroepen, de munitie en de ravitaillering niet zou kunnen en willen missen. In dit verband geldt vooral dat de Nederlandse zuiderspoorweg via Eindhoven, Weert en Roermond sedert 1866 een naadloze aansluiting bood op het Pruisische spoorwegnet. Dat net was door de generaal Gröner voorzien van grote perronemplacementen en wijdvertakte rangeerlussen, rondom Mönchen-Gladbach, buiten diens kom, zo te zeggen in de *middle of nowhere*.

Deze transportvoorzieningen waren véél noordelijker gelegen dan een hoofdaanval onder Vaals, door de kloof tegenover de citadelstad Luik vereiste, zelfs voor de placering van een mobiele strategische reserve. Het was duidelijk dat onderdeel van het Von Schlieffenplan was dat pantsertreinen zouden doorstoten, reeds op de eerste aanvalsdag, via het goed-geoutilleerde rangeeremplacement onder Eindhoven naar Hasselt, met gebruikmaking van het eigenaardig Eindhovens Bels Lijntje. Dat was aangelegd via duistere concerns, consortia en bancaire holdings, die de financiële participatie van Leopold II, Koning der Belgen moesten verhullen. Bij de totstandkoming

van de spoorwegwetgeving had Thorbecke zich er op bezonnen, of niet de spoorbreedte van twee meter aangehouden moest blijven worden, die de Rhijnspoorweg uit veiligheidsoverwegingen had aangehouden. Thorbecke had wel enig benul van de transportmogelijkheden voor militaire doeleinden van de ijzeren weg.

In 1870 bleek ook wel hoe snel de Pruisen daarmee hun veldleger diep in Frankrijk wisten te brengen, met welk een massaliteit en meedogenloze efficiëntie, zo kenmerkend voor de Pruisische generale staf. Maar de Nederlandse handelseconomische motieven prevaleerden, ook bij deze staatsman die Thorbecke onmiskenbaar was, bij de keuze voor de normaalspoorbreedte. Daarmee lag het zo kwetsbare Noord-Brabant glunderend open voor de overweldigende verkrachting waartoe Duitsland zich in 1870 in staat toonde. Gelukkig ten nadele van de Parijse wulpse deerne. Maar het had ook anders kunnen zijn. Het Nederlandse leger had dan zelfs geen vertragingsgevechten kunnen voeren: de tumultueuze mobilisatie van 1870 toonde het aan. Het duurde weken voordat de eerste infanterist in zijn definitieve afwachtingsopstelling was geïnstalleerd, voorzien van de vereiste vecht-utensiliën. Het bleek een les. Maar ze bleef niet hangen, al werd ze wel geleerd. De mobilisatie van augustus 1914 verliep vlekkeloos. Doch wat voor leger werd aldus op de been gebracht?

Na 1900 was de oorlogsdreiging ook voor Nederland wel zo duidelijk, dat politiek consensus bestond over de noodzaak op korte termijn te komen tot aanmerkelijke verhoging van de nationale weerbaarheid. Maar nu werd een tweespalt virulent tussen “links” en “rechts”, zoals in die dagen deze polariteit politiek werd gedefinieerd. Rechts, dat waren vooral de confessionelen. Links, dat waren de liberalen en de socialisten. De grens lag dus oneindig anders dan nu. Links wilde een mobilisabel volksleger met soldaten die van huis uit opgeroepen konden worden, geüniformeerd, van wapens voorzien en regelmatig locaal geoefend.. Daarvoor was een universele dienstplichtwet onontbeerlijk. Daar wilden de confessionelen niet aan. De protestantse en katholieke zuilen waren in aanbouw. Die dienstplicht zou inhouden, dat katholieke jongens moesten exerceren met protestantse, socialistische of humanistische rotgenoten of zelfs, god sta ons allen bij, met atheïsten.

De rechterzijde wilde een beroeps-kadermilitie onder langdurig contractsverband met slechts een gering deel van onvrijwillige dienstplichtigen. De dienstplichtwet-1898 leidde daarom tot een typische compromisoplossing. Die plicht werd wettig gecombineerd met dat lotelingsstelsel, ik gaf het al aan, met daarenboven een groot aantal excepties op de plicht, ondermeer wegens “broederdienst”: per gezin zou slechts één persoon worden blootgesteld aan het heiligschennend gevloek van de onderofficieren. En dan waren er in dit van religieuze vervoering vergeven land nog allerlei vrijstellingen mogelijk wegens godsdienstige redenen. Het remplacantenstelsel, waarbij men tegen betaling een ander kon doen opdraaien voor de vervulling van de dienstplicht, werd eindelijk afgeschaft, hoewel met name katholieke groot-industriëlen daar mordicus op tegen waren en alles deden om hun voorman monseigneur Herman Schaepman over zijn toog te doen struikelen bij het uitbrengen van zijn stem. Want Herman was altijd tegen dat stelsel geweest omdat hij had ervaren hoe aldus de verwende zoontjes van de Twentse textielmagnaten de dans ontsprongen. Daarin ervoer Herman klassenjustitie. Het werd hem nagedragen. Fractievoorzitter van de katholieke kamerclub zou hij nooit worden. De wet vergrootte het contingent opgekomenen ter vervulling van de dienstplicht. Het landleger kon getalsmatig de vergelijking met de legers van de omringende landen evenwel niet doorstaan.

Hun encadrering en toerusting bleef eveneens ten achter bij deze vergelijking. Het was al heel wat dat in 1906, om tred te houden met de ontwikkelingen in de komende bewegingsoorlog – die men stellig verwachtte bij de generale staven – voorzag in een cavaleriebrigade en een rijwielregiment, die beide, toegevoegd aan de derde, ook wel Brabantse, divisie, gepositioneerd werden rondom Eindhoven. Om observaties te kunnen doen aan de zuidgrens, ter voorkóming van grensoverschrijdingen door buitenlandse legers noordwaarts --- maar dat kon, in deze constellatie, toch écht alleen maar het Duitse leger zijn. Men rekende in Den Haag dus al met penetratie van dit leger langs de zuidelijke grens op Belgisch grondgebied. De grondtrekken van het Von Schlieffenplan waren bij de Haagse staf ter dege bekend. Cornelis Snijders, chef van de generale staf in 1910, zette alles op alles om, met de hem toegestane beperkte geldmiddelen, te komen tot een modernisering van de strijdmacht. Hij richtte de luchtvaartafdeling op, voorzag in veldkeukenafdeling ter bevordering van de mobiliteit en hield intensieve manoeuvres. Hij kreeg hulp van de minister van oorlog Colijn in 1913. Hij verbeterde het legerstelsel aanzienlijk, maar kon de al jaren opgelopen achterstand niet inhalen. In 1913 kon het Nederlandse leger na mobilisatie beschikken over 341.000 inzetbare soldaten, miliciens inbegrepen. Daarbuiten waren nog oproepbaar 130.000 landstormmiliciens. Alles bij elkaar geen geringe sterkte. Op papier. In deze berekening zou het veldleger 95.000 man op mobilisatievoet tellen. Let wel: het zou dit veldleger zijn, natuurlijk samengesteld uit andere soldaten, dat ook in de meidagen het Duitse leger zou moeten weerstaan. Het personeel zou gelukkig verjongd zijn. Maar de encadrering, de oefening en de bewapening niet.

Het probleem bléék dat het Nederlandse volk niet militair gezind was, laat staan dat het een militaristische volksgeest wilde ontwikkelen. Het Nederlandse leger was getalsmatig, organisatorisch en uitrustingtechnisch niet volledig aan de maat, maar kon de vergelijking met het Belgische leger best doorstaan. Maar niet qua weerbaarheidsgeest en vaderlandslievendheid. Het vaderland zei de Nederlandse soldaat niet veel. En men zou ook nu kunnen zeggen dat dat vaderland het daar ook niet echt op had toegelegd. Men kwam op voor zijn nummer. Maar hoopte dat het niet te lang zou duren en dat het allemaal niet te gevaarlijk en te kostbaar zou worden. Liever bloo Jan dan doo Jan. Dat bleef het parool.

IV.4 De verhouding tot Duitsland tot augustus 1914

IV.4.1 De tweespalt Amsterdam/Rotterdam

Amsterdam was per definitie sterk georiënteerd op Engeland en zijn imperiale douane-unie. Het genoot in die unie import en exportvoorrechten en wilde deze meestbegunstigingsverhouding conserveren binnen de nieuwe neutraliteitspolitiek, te ontwikkelen ná 3 augustus 1914, de dag waarin Engeland in oorlog kwam met Duitsland. Voor Rotterdam was het juist andersom. Het was Duitslands eerste Rijnhaven en vrijwel alle havenetablissementen op het eiland van Feijenoord waren afhankelijk van de transitbewegingen over de Rijn naar het Duitse achterland. Amsterdam had in de landspolitiek tot 1887 de overhand gehad. Het had de buitenlandse handelspolitiek kunnen bepalen. In 1887 kwam de grondwetswijziging tot stand die het getal stemgerechtigde kiezers voor de volksvertegenwoordiging vergrootte en zó definiëerde dat de invloed van Rotterdam merkbaar steeg.

Sedert 1870 was het inwonersgetal van die havenstad significant gestegen en het aantal stemgerechtigden was, mede door de exponentiële groei van de rijkere middenklasse, disproportioneel toegenomen tot dat van Amsterdam. Dat kwam door de verbluffende aanzuigende werking van de gloednieuwe havenvoorzieningen op Feijenoord, waar een fiscaal immuun

entrepotterrein was verrezen. Daarbinnen kon met de nieuwste kraan- en elevatorinstallaties vervracht en verladen worden rechtsreeks op de spoorwagons, die onder de kraanportalen doorreden op de kades van de Spoorweghaven. Daarna konden ze meteen hun tocht landinwaarts aanvaarden via de zuiderspoorweg over de grote overspanning, de Moerdijk-spoorbrug over het Hollandsch Diep. Ging het om stort- of bulkgoederen, dan kon overgestort worden in de gereedliggende Rijnaken in de Rijnhaven en kon de schipper, mits voorzien van het begerenswaardig Rijnvaartpatent, direct via de Nieuwe Maas de Rijn opdraaien en deel hebben aan de Rijnvaartprivileges. Rotterdam floreerde dankzij de expanderende zware industrieën in het Rijnland en Ruhrgebied.

Het oriënteerde zich dus op keizerlijk Duitsland, de nieuwkomer in het concert van Europa. Geen wonder dat Duitse rederijen zoals die van Kröller en Müller nauwe banden onderhielden met de gemeente die de haveninstallaties van de failliet gegane Rotterdamse Handelsvereniging had overgenomen. De gemeente was door de malversaties van de Duitse immigrant Pincoffs, directeur van die Handelsvereniging, zelf bijna bankroet geslagen. Ze had de credietcrisis overleefd door de Duitse ondernemingen in allerlei opzichten ter wille te zijn. De gemeentelijk directeur, De Jongh, baas voor de gemeentelijke openbare werken, waaronder de havenbekkens en toebehoren op Feijenoord en bewesten de Parksluizen zeewaarts was een bekend pro-Duits techneut, die niet overliep van democratische neigingen. Een eigenschap waarin de autoritaire burgervader van Rotterdam, Zimmerman, deelde. Rotterdam was dus pro-Duits. De stad was nog niet evenwaardig aan Amsterdam wat staatkundige invloed betreft, maar daar werd duchtig aan gewerkt. Amsterdam en Rotterdam bepaalden in 1914 in belangrijke mate de buitenlandse handelspolitiek van Nederland. En veel verschil tussen die politiek en de algemene staatkundige buitenlandse politiek was er in 1914 nauwelijks: Nederland was een handelsnatie. Het wilde dat blijven.

IV.4.2 Schipperen tussen Londen en Berlijn

Het moest dus tussen Londen en Berlijn weten te schipperen als tussen Scylla en Charibdis, de twee beruchte draaikolken in het oostelijk bekken van de Middellandse Zee. Het kabinet werd eveneens verdeeld tussen deze twee polariteiten: er waren Amsterdamse en Rotterdamse bewindslieden, zo gezegd. Het was dus voor Londen en Berlijn onduidelijk aan wiens kant Nederland nu eigenlijk stond of kwam te staan. Het bléef een *helter-skelter*politiek waartoe Loudon, de Minister van Buitenlandse Zaken, door omstandigheden van zijn wil onafhankelijk werd geprest.

De eerste drie maanden werd Nederland geparalyseerd door de vrees voor een Duitse inval, zulks niettegenstaande de verzekeringen van de Duitse gezant. Het kabinet wist goed genoeg dat het met het geweer aan de voet staande leger niet veel voor stelde. Afschrikwekkende kracht ging er niet vanuit. Het wist wel, dat een neutraal Nederland voor Duitsland de luchtpijp vormde waardoor het (economisch) kon ademen. Die wrange beeldspraak van Von Moltke bij een van de veelvuldige wijzigingen van het opmarsplan van Von Schlieffen was al aanstond via de militaire attaché te Berlijn in Den Haag doorgedrongen. Maar men wist óók dat Duitsland zeker was vóór de herfstperiode de oorlog in het westen zegerijk te kunnen beëindigen. Zou dat lukken, dan had het nog niet in ademnood verkeerd en was de luchtpijp niet van node. In dat geval was beslist onzeker wat Duitsland dan verder ten laste van Nederland zou ondernemen. Men bewaakte dus de neutraliteit angstvallig om het niet te ontstemmen.

De publieke opinie werd gaandeweg anti-Duits gekleurd, vooral na de val van Antwerpen op 7 oktober 1914. Toen werden de eerste gruwelverhalen over de plunderingen, verkrachtingen en brandstichtingen die de Duitse troepen zich in België had veroorloofd breed in Nederland openbaar. Want een ware exodus van vluchtelingen herkomstig uit de binnenring van de Antwerpse fortificaties en Antwerpen zelf verspreidden deze verhalen. Zij tartten iedere beschrijving. De waarheid ervan kon de burger zelf gaan vaststellen in de vluchtelingenkampementen die de overheid over het hele land had moeten inrichten. De barre schrik was diep in de gezichten van de verjaagden en ontheemden geschoten. Hun erbarmelijk uiterlijk overigens sprak boekdelen. De periodieken als “Het Leven”en “De Telegraaf” verspreidden hun relazen, verlucht met hemeltergende fotografieën. Het was de Nederlandse bevolking duidelijk wie hier verwijt trof. De Nederlandse industrie distantieerde zich van deze opinie. Zaken bleven zaken. En omdat in november de bewegingsoorlog verstarde tot een geaberreerde en gedegenereerde loopgravenoorlog werden die zaken , die met Duitsland te doen waren, steeds belangrijker, ook voor wat het vaderland bleef heten. Kortom: het volk was anti-Duits. De bovenbazen waren het nauwelijks geweest en werden het ook niet. Daar kon de Duitse regering, die de luchtpijp van Von Moltke nu deerlijk nodig had, van op aan.

IV.5 De verhouding tot Frankrijk tot augustus 1914

IV.5.1 De Tiendaagse veldtocht ijlt na

De verhouding met de tweede republiek Frankrijk was moeizaam, meer uit zuiver emotionele motieven en niet zozeer uit handelstechnische of militair strategische zoals jegens het Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië of Keizerlijk Duitsland.

Frankrijk was het rebellerend België in 1831 direct te hulp geschoten tegen de legerscharen onder commando van de kroonprins Willem Frederik van Oranje gedurende de charade van de Tiendaagse Veldtocht. De kroonprins had zich gezond in zijn onverwachte hoedanigheid van opperbevelhebber over het Nederlandse kneuzenlegertje van dertigduizend man. Dat had hem in Den Haag de veldmaarschalkstaven opgeleverd op de enorme gouden schouderpassanten. Zulks tot ontstemming van Wellington, die vond dat aldus deze waardigheid publiek te grabbel werd gegooid: Wellington had op zijn staven heel wat langer moeten wachten en er beduidend meer voor moeten plegen aan objectiveerbare krijgsverrichtingen. De verdiensten van de kroonprins van Oranje schenen er voornamelijk hierin te bestaan dat hij deze keer niet opvallend in de weg had gelopen bij beslissende charges en uitvallen, behalve dan bij Bautersem, waar zijn krijgsros weer eens onder hem weggeschoten was, ook al een specialiteit van deze Oranjetelg. De Franse koning had meteen Generaal Gérard te hulp gezonden aan het benarde Maasleger van de Belgische Generaal Daine.

Daarop had de Nederlandse stafchef De Constant Rébeque het wijzer gevonden het Nederlandse leger te doen retireren. Wel mocht de Nederlandse opperbevelhebber een overwinningsparade houden door Leuven: de oosterpoort in, de westerpoort uit. En dan maar weer eens op huis aan. Naar Noord-Brabant, waar het gemobiliseerde veldleger zich negen jaar bleef te pletter vervelen. De grote mogendheden misprezen de Franse interventie. Ze gaven Willem I echter duidelijk te verstaan dat het nu met zijn krijgsrumoer afgelopen moest wezen. Zij legden Willem I een wapenstilstand op. Ze definieerden nu definitief, mede op aangeven van Frankrijk, de grenzen van Willems aanmerkelijk ingekrompen rijk. De tactische acties van de Franse generaal-veldmaarschalk Étienne Gérard waren daarbij de aanleidende oorzaak geweest. Die was twee keer met de *Armée du Nord* tegen kroonprins-veldmaarschalk Willem te velde getrokken. De eerste keer om de hele veldtocht te stoppen. De tweede keer in 1832 om het Nederlandse leger uit de Citadel van Antwerpen te

verdrijven. Gérard bewerkte, dat de Nederlandse generaal Chassé zijn garnizoen moest doen afmarcheren uit die fortificatie. Maar vervolgens had Gérard daar zelf een garnizoen gelegd. Frankrijk had best zin in Antwerpen. Het wilde aan de Westerschelde graag de lang verbeide oorlogshaven, eigenlijk recht tegenover Londen. Het pistool op de borst van Londen, dat was Antwerpen altijd geweest voor Napoleon I, de Corsicaanse korporaal. De andere mogendheden hadden Parijs onder zware druk moeten zetten. Maar eindelijk droop Gérard af, al kreeg hij van de nieuwe koning der Belgen Leopold I wel de Leopoldsorde. Voor de moeite.

Maar nu had Londen er schoon genoeg van. Het was bijna door de stommiteiten van Oranje weer in een oorlog terecht gekomen. Het kon de Franse bezetting van Antwerpen niet tolereren. Kennelijk waren de Oranjes niet in staat die havenstad behoorlijk miltair te beschermen. Terwijl Willem I toch heel goed wist hoe belangrijk het voor Londen was dat Frankrijk nu juist dáár geen maritiem steunpunt kon vestigen. Londen had zo niets aan die dynastie die zoveel aan Engeland verschuldigd was. Vredesonderhandelingen werden Nederland niet gegund. Het moest een gedicteerde vrede accepteren. Compensatie kreeg het niet. De Oranjes vergaven het Frankrijk nooit. Ook niet omdat nadien Frankrijk ter wille van de nationale glorie waarachtig weer de oeroude agressie begon ten toon te spreiden onder Keizer Napoleon III, waarbij het annexatoire eisen ontwikkelde ten aanzien van België. Dat deed dat land zich zelfs graag welgevallen, teneinde nieuwe financiële eisen te kunnen stellen aan Nederland. Het had bij de gedicteerde vrede een overmatig aandeel moeten accepteren in de Nederlandse staatsschuld. In wezen had het een groot deficit moeten overnemen uit de faillissementboedel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie die in 1796 was geliquideerd. Het dreigde nadien herhaalde malen: worden de Belgen daarvan niet ontlast, dan sluiten we ons wel aan bij Frankrijk. En dat had deze staat zich gaarne aan laten leunen. De Belgen trokken echter steeds aan het kortste eind. Frankrijk durfde het risico van annexatie niet aan.

Want noch Brittannië noch Pruisen waren bereid deze gebiedsuitbreiding van hun voormalige Gallische vijand te accepteren en dreigden andermaal met oorlog, waarbij ook Nederland betreden zou worden. Parijs, altijd tuk om in troebel water te vissen, joeg dit vuurtje gaarne aan. Dat deed het ook, toen Napoleon III bereid was het Groot-Hertogdom Luxemburg in baar goud aan te kopen. Ik ging daarop in. Het ging niet door. Maar weer leidde dat tot onmin met Frankrijk. Londen greep andermaal in en bevorderde wederom een eeuwigdurende collectieve neutraliteitsgarantie ten aanzien van het Groot-Hertogdom. En Nederland was, tot verbazing van iedereen, deze keer één van de garanten. Tegenover Frankrijk. Dat wilde dat zo zien. De verhoudingen Den Haag/Parijs verkilden weer.

IV.5.2 Nederlandse avonturen in Afrika

Nederland had nog steeds koloniale interessen aan de westkust van Afrika. In het immense estuarium van de Congo-rivier en aan de oevers van de uitmondingen van de Banana-rivier had het handelsfactorijen toegestaan aan de Rotterdamse Afrikaanse Handelsvereniging, onder de directie van de reeds genoemde Pincoffs, zijn commanditaire vennoot Kerdijk en met financiële participatie van het nieuwe Belgische staatshoofd Leopold II die, via de broeder van Koning Willem III, prins Hendrik, als privaatpersoon bij die vereniging betrokken was, zonder dat de Brusselse kabinetten ervan wisten. Nederland had aan Londen gevraagd, toen de activiteiten van deze factorijen omvangrijker werden, of het tegen deze jurisdictie-uitbreiding aan de westkust onder de equatoriale lijn bezwaren had. Het had geen informatie verstrekt aan Berlijn en aan Parijs. Het had dus ook geen vergelijkbare vraag gesteld aan deze hoofdsteden.

Bismarck had doen weten eigenlijk helemaal geen interesse te hebben in de Alfrikaanse westkust – Wilhelm II zou pas deze soort imperialistische expansie gaan beproeven – en Parijs had gezwegen. Totdat perspectief ontstond dat het toch iets met die Nederlandse factorijen en de private Congo-staat van Leopold II dreigde te worden. Toen had Parijs weer gereageerd met wapengekletter, op het moment dat Den Haag maximaal verlegen was, omdat de Rotterdamse Handelsvereniging eigenlijk de allures had gekregen van een misdadige organisatie, waarvan 's konings broeder beschermheer was. De frauduleuze handelingen van Pincoffs, de stichter van Rotterdamse welvaart, waren toen net uitgekomen. En weer had Buitenlandse Zaken aan het Plein zich in allerlei vernederende bochten moeten wringen om voor het internationale forum het gezicht van Nederland te redden --- natuurlijk door vol te houden dat het departement van niets geweten had en ook niets had kunnen weten. Parijs geloofde het niet, strooide suggestieve verhalen in het rond – waarbij het feit speelde dat prins Hendrik, Koning Leopold en Duitse, aszkenazische (dus: joodse) bankiers verenigd waren geweest in eenzelfde vrijmetselaarsverband – en spon ze steeds verder uit. Al ware het slechts om ruzie gaande te houden tussen staten waar het op dat moment geen verplichtingen aan had. Nee, het kwam de verhouding Den Haag-Parijs allemaal niet ten goede. Helemaal niet. Het woekerde dóór.

IV.5.3 De anti-Franse confessionele politiek

Dat werd erger naarmate de invloed van de confessionele kamerclubs – wij zouden ze nu fracties noemen – in de Tweede Kamer wies na 1900. Voor Abraham Kuyper stond Parijs gelijk aan Sodoma en Ghomorra. Fransen waren zedeloze goddelozen, onbetrouwbare handelspartners en hun derde republiek een vat vol corruptie. Het sterkte hem in zijn pro-Duitse buitenlandse politiek. En al trachtten Heemskerk en zijn opvolgers dat wel degelijk weer te veranderen, de uitgesproken opstelling van Kuyper bleef hun meer subtiele externe politiek domineren. Heemskerk was óók anti-revolutionair. Hij kon daarom nimmer de zo verafgode partijleider, dominee, ideoloog en kanselredenaar publiekelijk verloochenen, óók niet in 's lands welbegrepen belang.

Toen Cort van der Linden in 1913 aan het roer kwam, die de pro-Duitse lijn nog verder articuleerde, had dat ook geen enkele zin meer. Parijs en Den Haag konden eigenlijk niet door één deur. Dat zou zo blijven, de hele wereldkrijg door. Pas bij de vredesonderhandelingen in 1919 zou de weinig tactvolle Belgische minister Hymans George Clemenceau, de Franse regeringsleider, zó tergen dat de Franse staatsman iets voor de Nederlanders begon te voelen. Dat was toen Hymans de souvereiniteit over de Wielingen claimde, de zich steeds verplaatsende zandbanken in de monding van de Westerschelde. Hymans, met piepende schelle kopstem, ging in zijn Luikerwaals terug tot aan de Gulden Sporenslag van 1302. In een broeihete, dommelige zaal. Terwijl Clemenceau nauwelijks bij les kon blijven, doezelig door migraine en koorts opgelopen door een verwonding tengevolge van een moordaanslag. Hymans zanikte net zo lang door totdat Clemenceau Van Karnebeek zelfs aardig begon te vinden. Maar lopen wij niet op de ontwikkelingen vooruit.

IV.6 De verhouding jegens andere staten tot augustus 1914

IV.6.1 Nederland speelt piccolo in het Europees concert

Nederland speelde wel mee in het concert van Europa. Maar op de achterste rij. Bij die van de altviolen. Van een partituur waarin van die rij alleen contrapuntische invallen werd verwacht, en dat nog bij uitzondering. Zijn verhouding tot de medespelers sprong er niet uit. irrelevant was ze niet, die verhouding, daar was de moerasdelta handelseconomisch en militair-strategisch te belangrijk voor,

maar in het Leitmotiv gaf het geen partij. Twee medespelers zetten zijn bijdrage soms kracht bij. Het Koninkrijk der Belgen en het Keizerrijk Oostenrijk-Hongarije.

Over onze zuidelijke nabuur is nu voldoende uitgewijd. De verhouding was afstandelijk. Soms vijandig. Maar beide rijken vermeden escalatie. Soms werd België bedreigd. Door Pruisen en later door Duitsland. Dan zocht het heul bij de noorderbuur. Zag deze dezelfde dreiging onder ogen dan was het bereid tot overleg. Week het gevaar, dan schorste het dat of schortte het op. En andersom was het gedragspatroon, met de nodige wijzigingen op details, hetzelfde. De buren begonnen elkaar steeds onaardiger te vinden. Ze hadden nooit wat aan elkaar. Zaten ze in nood, dan liet de naaste buur het geheid afweten. Zelfs de sleutel kon je er niet aan in bewaring afgeven.

IV.6.2 Het krankzinnige avontuur in Albanië in 1913 nader

Met Oostenrijk-Hongarije had Nederland geen intieme betrekkingen. Het scheen, afgezien van Wenen, al tot het Nabije Oosten te horen. Dat was al voldoende, in Hollandse ogen, om afstandelijk te blijven. Een keer deed het dat niet en raakte meteen in gecompliceerde en ondoorgrondelijke Balkanverhoudingen terecht, omdat men nooit wist waar het Oostenrijks-Hongaarse Keizerrijk nu wel imperiale ambities ontwikkelde en waar niet. De status van Bosnië-Herzegowina was duister, ook na de annexatie in 1908 door dat Keizerrijk. Rusland was woedend over die annexatie. Het was wel ruim tevoren geraadpleegd. Het had berust. Maar, bij nader inzien, was de in 1906 aangetreden Alexandr Izwolski (Iswolsky), de Russische minister van Buitenlandse Zaken, daarop toch weer teruggekomen. Izwolski was benoemd om het buitenlands prestige van Rusland weer op te vijzelen. Rusland had net de oorlog met Japan verloren. Dat had in het buitenland grote indruk gemaakt. De Russische kolos was lang niet zo sterk als iedereen had gedacht. Vervolgens was er een heftige revolutie uitgebarsten in Sint Petersburg die het hele rijk had gedestabiliseerd in 1905. Isvolsky moest laten zien dat Rusland nog altijd meetelde. Izwolski had niet goed begrepen hoe belangrijk het geannexeeerde gebied kon zijn voor Ruslands maritieme ambities: Sint Petersburg zag nu eindelijk mogelijkheden om aan de Adriatische kusten een oorlogshaven te vestigen voor de Zwarte Zee-vloot.

Die zou dan de engten van de Bosporus en de Darnadellen kunnen mijden bij de vaart op de Middelandse Zee. In tijd van oorlogsdreiging konden de Ottomanen die engten altijd versperren. Sint Petersburg speelde het te Wenen ineens hóóg op. Rusland was traditioneel de grote beschermer van de Slavische Balkan-staten. Bosnië en Herzegowina waren broeder-naties van de Russen. Iswolski eiste ongedaanmaking van de annexatie. Het mobiliseerde. Duitsland schoot Oostenrijk te hulp. Het zond Sint Petersburg een ultimatum. Het beloofde onvoorwaardelijke militaire steun aan Servië, dat zich met Bosnië en Herzegowina wilde verenigen tot een groot koninkrijk van de Serven. De lonten knetterden. De telegraaflijnen tussen de diplomatieke legaties waren overbelast. Dus was het voor Den Haag beter om zich erbuiten te houden, ook al omdat Hongarije hier dubbelspel speelde. En in dergelijk spel wist Den Haag nooit deel te nemen, niet als participant, niet als bankhouder en niet als toezichthouder. Een keer vergaloppeerde het zich toch door een militaire missie te zenden naar het ruige berglandschap van Albanië, dat net een soort staatszelfstandigheid had verkregen buiten de palen van het slinkende Ottomaanse Rijk. Wilhelm II had een prinz Von Wied zo gek gekregen om er de koningstroon te gaan bezetten, onder de nimmer gehoorde naam “Bret”. Op deze rare operatie kom ik straks terug. Maar in dit verband is het volgende alvast relevant.

De prins was een achterneef van koningin Wilhelmina. Dat kan een rol gespeeld hebben bij de bereidheid van Nederland om een gendarmeriekorps in Albanië op te zetten. Ze kende Zu Wied

persoonlijk goed: hij had zelfs om haar hand geworven. Verder kán Wilhelmina beoogd hebben Nicolaas II te gerieven, ter compensatie van het feit dat Nederland de Russische Oostzeevloot bunkering bij Sabang had moeten weigeren onder zware druk van Londen. Zie hierboven. Sint Petersburg schreef de verpletterende nederlaag in de Straat van Korea mede daaraan toe dat de kolen waarmee de oorlogsbodems werden gestookt inferieur waren geweest en aan het feit dat de bemanningen oververmoeid waren geweest omdat ze nergens op hun moordende tocht door de tropische zeeën hadden kunnen passagieren. Albanië gold in Sint Petersburg als een Slavische staat. De Russen meenden daar op den duur hun invloedssfeer duchtig tot gelding te kunnen brengen. Het was een nieuwe staat. Zu Wied gold als een makkelijke beïnvloedbare slapjanus.

Wat de Nederlandse majoor en tweede kamerlid Thomson er precies moest doen en waarom was niet duidelijk. Het ging er in ieder geval mede om of in de baai van Durrës wellicht een kunstmatige bekade haven met grote diepgang te maken zou zijn. Aan Nederlandse zijde was belangrijk om daar een steunpunt te hebben voor de beurtvaart op Nederlandsch-Indië. Die ging via het Suezkanaal. Voor Sint Petersburg was belangrijk dat die haven wellicht een steunpunt zou kunnen zijn voor de Zwarte Zeevloot. Het was echt een geval van macrostructurele geopolitiek. Die Thomson vermoedelijk helemaal niet doorzag. Thomson zag slechts lauweren in het verschiet: hij kon op korte termijn luitenant-kolonel worden in het Albaanse, nog niet bestaande leger. Met Zu Wied kon hij het goed vinden. Misschien werd Thomson wel generaal. Hij voerde er samen met de Nederlander kolonel De Veer een verkenningsmissie *in de bergen* uit. Voor dat havenproject. Raar, natuurlijk. De argwaan van Londen, Parijs en Sint Petersburg groeide. Maar aan het Plein in Den Haag drong dat niet zo door. Beiden, Thomson en De Veer, ontmoetten slechts chaos. Stammen-oorlogen. Familievetes. Thomson werd Albanees minister van oorlog. Maar toch rapporteerde Thomson aan het departement van Oorlog aan het Plein. Dat weer contact had met de Britse ambassade aan het Voorhout. Rusland ervoer dat als een affront omdat de toeleg van de westerse mogendheden leek Servië te beroven van een (mogelijke) uitgang naar de Middellandse zee. En Servië was sedert mensenheugenis de bloedbroeder van Tszaristisch Rusland onder de patronage van de mysterieuze Sint Joris wier helmteken beide naties voerden in de regalia. Izvolski was in 1897 Russisch ambassadeur geweest te Belgrado en kon het best vinden met de Serven. Een zeehaven van Servië was die van Rusland. Aan de altijd goed toegankelijke Adriatische zee. Zodat Rusland zijn vloot eindelijk, na eeuwen te zijn gegijzeld door de Ottomanen, niet langer hoefde te dirigeren door de periculeuze Bosporus, waar de Ottomanen, de Turken, de zee-engten doeltreffend beheersten. Ze hadden er zware fortificaties liggen met kettingversperringen, die op ieder willekeurig moment opgehaald konden worden. Als Izvolski die haven kon veiligstellen voor Sint Petersburg, dan had hij de maritieme macht van Rusland weer op de kaart gezet. Hoog tijd, na de vernederende val van Port Arthur.

IV.6.3 Ruslands maritieme ambities gefrusteerd door Nederland

Dan zou Rusland eindelijk een perfecte ijsvrije internationale zeehaven hebben. Het zou zijn vloot kunnen verleggen vanuit Sebastopol naar een nieuwe marinebasis die Servië wel zou doen verrijzen. De oprichting van Albanië verhinderde dat. Dat was Londen dierbaar. Want de Russische vloot zou immers, uitstomend vanuit de Adriatische Zee, de handelsvaart via het Suezkanaal, dat het Verre Oosten voor Londen openlegde naar de steeds belangrijker wordende kroonkolonie Brits Indië kunnen bedreigen. Het zou zijn dominante maritieme positie in Port Arthur kunnen hernemen, die het kwijt was geraakt toen de Russische Oostzeevloot door de Japanners uit de zee werd geblazen, in 1905. Dat moest voorkomen worden.

Wilhelm II zag daar direct het voordeel van in. Hij wenste dat slechts het Russisch landleger in dat Verre Oosten zich zou binden. Het zou de Japanners daar tarten. De Russen en de Japanners zouden zich in dat Verre Oosten doodvechten. De Russische bedreiging van de Pruisische oostgrens zou verminderen. Russische troepen zouden verplaatst moeten worden naar de slagvelden bij Korea of Wladiwostok. Wat Den Haag hier nu te doen had, is eigenlijk een raadsel. Het had, gelet op de doorvaart naar Nederlandsch Indië bij het Suezkanaal groot belang. Maar het zond in 1913 die militaire *land*missie ter opkalefatering van het niet-bestaande Albanese militieleger. De missie had geen *maritiem* doel. Zei Den Haag. Thomson en De Veer werden uit Nederlandse dienst ontslagen. Ze traden in krijgsdienst van Albanië met koninklijke toestemming, zodat ze toch niet het Nederlanderschap kwijtraakten. Ze namen vijftien lagere officieren mee. Zonder toereikende ondersteuning. Nederland zond geen oorlogsbodems. Niet tot enig operatief doel. Wel marineschepen voor transportdoeleinden. Waaronder, ik verhaal het nog, het ophalen van het lijk van Thomson. Maritieme acties waren niet voorzien. En gelukkig maar. Want de ontoereikendheid daarvan zou dan aanstonds gebleken zijn.

De Albanië-missie geleek verbluffend veel op die van UNPROFOR in het onzalige Sbrenica in 1994-1995, onder leiding van de luitenant-kolonel Karremans. Evenals bij die VN-missie mislukte alles bij de Thomson-missie in 1913 terwijl alle andere mogendheden de onmogelijkheid van de missie, zeker onder Nederlandse auspiciën, inzagen. En ook in dit geval kreeg Thomson een onvolledig mandaat mee, maar wel de totale eind-verantwoordelijkheid.De Thomson-missie verziekte de verhoudingen met Wenen – dat beschouwde Albanië als zijn achtertuin met zee-uitzicht -- en met Sint Petersburg. Nederland zond veel later wel een oorlogsbodem. Maar om het inmiddels begraven lijk van Thomson op te halen. Die had van de Bret nog een soort staatsbegrafenis gekregen, toen het stoffelijk overschot niet aanstonds werd opgehaald door een transportschip. Thomson stierf in buitengewoon merkwaardige omstandigheden door sluipmoordenaarshand. Tot op heden is niet duidelijk wie Thomson heeft doen ombrengen. Er waren nogal wat naties die niet zo voor zijn missie waren. Waaronder Italië. Maar Oostenrijk uiteindelijk evenmin. Dat had allerminst behoefte aan een maritiem steunpunt in Albanië ten behoeve van Sint Petersburg. Den Haag heeft nooit een diepgaand onderzoek willen instellen.

De kolonel De Veer was inmiddels generaal geworden. Die rang hield hij aan de missie over. Er waren ook nog wat goederentreinen vanuit Wenen naar Albanië gedirigeerd om de Bret te bevoorraden. Oostenrijk zou later nog veel goederenwagons ophalen bij Eindhoven, die daar in 1914 waren afgerangeerd en nu terug moesten voor mobilisatiedoeleinden. Het kon dat moeiteloos doen. Nederland was neutraal. Ook jegens Rusland. Uiteraard. Maar met dat steppeland onderhield het slechts via de Oostzee handelsbetrekkingen die pas in 1917 verbroken werden door de Russische Revolte. Wereldoorlog of niet. Ik wil maar zeggen: de Nederlandse buitenlandse politiek was niet direct echt transparant. Al bezigde men dat woord destijds niet als een hinderlijk *shibolleth* zoals nu.

IV.7 De ingezette neutraliteitspolitiek van het kabinet-Cort van der Linden versus Wilhelmina

IV.7.1 Wilhelmina wil best inconstitutioneel zijn als de nationale eer het gebiedt

Minister-president Cort van der Linden moest nu iedere overheidsdaad gaan beoordelen op eventuele “onneutrale” dimensies. En verder moest hij daarbij ook alert zijn op een overheidsopstelling die zou kunnen worden gekenschetst als *nalatigheid* in de verhouding tot private personen die zich openlijk of in het openbaar onneutraal opstelden. Daarbij ging het op de eerste

plaat om Nederlandse persorganen, die al spoedig Duitse handelingen in België en Noord-Frankrijk als oorlogsmisdadig brandmerkten. Kampioenen waren hierbij periodieken als “De Telegraaf”, “Het Eindhovensch Dagblad” en “Het Leven”. Maar ook “De Katholieke Illustratie” die verslag deed van de gruwelijke mishandelingen die rooms-katholieke geestelijken, kloosterlingen en bedienaars van katholieke gestichten en inrichtingen moesten wedervaren in België.

De staat der Nederlanden werd aangesproken op wat een private scribent aan het papier had toevertrouwd. Of, uiteindelijk, op wat een privaat individu in bijeenkomsten had gezegd, of waar hij zijn instemming mee had betuigd. Veel moeilijkheden baarden in dit opzicht Vlaamse activisten die in Nederland toevlucht hadden gezocht. Zij meenden, zeker als ze in België een zekere immuniteitsstatus hadden gehad omdat ze volksvertegenwoordiger waren geweest of kloosterling, in Nederland op te kunnen ruien tegen het Belgische kabinet dat in Le Hâvre zat. Of tegen hun koning Albert I. Ze deden dat ook nog vaak in Belgische kampen, waarboven de Belgische vlag woei en gaven aan, dat het hier Belgisch grondgebied gold. En waarlijk, de Nederlandse overheden geraakten daardoor in verwarring. Het kabinet moest uitsluitsel bieden.

De neutraliteitspolitiek werd nu nader op de keper gelegd van beide zijden, die van de geallieerden en de centrale mogendheden Duitsland en Oostenrijk. Want het is iets heel anders of men alleen kijkt naar wat de overheid zèlf actief doet, dan wel of men ook inspecteert waartegen de overheid nalatig is op te treden. Wanneer was van een verwijtbare nalatigheid van overheidswege in dit opzicht te spreken? Het kabinet moest hiervoor subtielere criteria ontwikkelen. Dat vertaalde zich ook naar de handelspolitiek, wanneer private ondernemingen duidelijk de ene strijdende partij bij dienstverleningen en leveranties bevoordeelde boven de andere. En daarbij baarde de transatlantische handel vooral grote zorg. Ik gaf die al weer toen ik hier boven de merkwaardige acta en gesties van de Nederlandse Overzee Trustmaatschappij besprak. Daarop werd Loudon steeds narriger aangesproken. Achteraf konden die ook beslist niet de toets van het volkerenrecht doorstaan. Het blijft een wonder dat Nederland er mee is weggekomen.

Het was aanvankelijk niet duidelijk, maar gaandeweg bleek dat de neutraliteit voor het kabinet een andere doelstelling was dan voor het staatshoofd. De term was steeds hetzelfde, de hermeneutische bandbreedte verschilde echter gaandeweg enorm. Neutraliteit was voor Cort de uitkomst van een objectiveerbare pragmatische *resultaatsverbintenis* tussen kabinet en Nederlands volk. Ik noem hier de persoon van Cort, omdat hij hierin de meestuitgesprokene was en het het pregnantst placht te formuleren. Dat was van deze brilliante raadadviseur van het ministerie van justitie ook niet anders te verwachten. In zijn wetgevingsprojecten had Cort altijd veel aandacht besteed aan de inleidende betekenistitel van de in de wetstekst gebezigde terminologie. Voor Wilhelmina was neutraliteit de doelstelling van een ethische *inspanningsverbintenis.*

Cort wilde, linksom of rechtsom, Nederland buiten de dwaze vernietiging en bloedbacchanalen van de langs de grenzen voortflakkerende moordpartij houden. Moest Nederland daarbij diep door het stof voor Engeland, omdat het schepen in beslag nam, moest het zich vernederen voor de Duitse bullebakken die eisten dat onverwijld zand, grint, graan, dynamiet of accu’s werden geleverd, zelfs op afbetaling, moest het de inbeslagname van de avond-editie van de Telegraaf gelasten omdat het – terecht – de vernietiging van de kathedraal van Reims brandmerkte als een schoftenstreek, wel, dan moest dat maar. Moest het Franse politie-ambtenaren toelaten op spionnenjacht, moest het een blokkade dulden waardoor de Amsterdamse Jordaanbevolking tot een broodoproer kwam, omdat

het de spoorwagons met rogge-zakken volgeplempd toch, niettegenstaande de graanschaarste, naar het oosten zag wegdenderen,het ware zo.

Wilhelmina wilde zich inspannen om Nederland buiten de wereldkrijg te houden. Maar niet als dat afbreuk deed aan wat zij de eerbaarheid van een souvereine natie noemde. Voor haar waren de staatsonafhankelijkheid of een staatszelfstandigheid onherleidbare ultieme waarden. Bleven die onderhevig aan bestendige gevaarzetting, dan moest strijdbaar ingegrepen worden. Ging die staat daarbij ten onder, dan was het *ultima thule* inderdaad bereikt. Dat was nu eenmaal soms het lot van een uitverkoren volk. Zoals haar Nederland. Israël had ook de tocht door de woestijn moeten doorstaan. Dat moest dan maar. Dan wilde zij wel in de laatste loopgraaf sterven. Dat had nog geen Oranje gedaan. Zij, als vrouw, zou dan het precedent scheppen. Het zou haar ten ere strekken.

Deze tweespalt werd steeds sterker. Zij bedreigde op den duur de eenheid van de kroon. Cort trok, met steeds weer een beroep op de ministeriële verantwoordelijkheid jegens de volksvertegenwoordiging, doorgaans aan het langste eind. Wilhelmina werd steeds narriger. Zij had gelijk, die kruideniers gaven het haar niet. En zij besloot op den duur inconstitutioneel te handelen. Cort ging dan tóch weer voor haar staan, al schuimbekten de ministers. Cort trachtte niets te laten lekken. En dat werd op den duur weer een verkrampte reflex binnen zijn neutraliteitspolitiek. Die daardoor voor volk en buitenland steeds moeilijker te volgen werd.

IV.7.2 De onnavolgbare regeringsverhoudingen in keizerlijk Duitsland

Die neutraliteitspolitiek werd door een derde, aan Nederland externe, factor nóg ingewikkelder en gecompliceerder. Dat waren de bijzonder ingewikkelde constitutionele bestuursverhoudingen in de top van keizerlijk Duitsland. Nederland moest bij zijn buitenlandse politiek uiteraard zich richten op wat keizerlijk Duitsland voorgaf te willen. De militaire bestuursadministratie werkte in het Duitse rijk volkomen onafhankelijk van de burgerlijke. Het opperbevel ontwikkelde een strategische politiek, waarvan de burgerlijke regering – de kanselier en zijn staatssecretarissen – opzettelijk onkundig gehouden werd. De kanselier wist vaag wat het Von Schlieffenplan inhield, het opmarsprogramma tegen Parijs, maar de globalere details van de planning kende hij zelfs niet. Oorlog, dat was iets wat de militairen aanging, zo vond de generale staf. Von Bethmann wist niet wat precies de massale mobilisatie impliceerde.

Hij dacht, dat dat maar een vrijblijvende voorbereidingsfase was voordat het signaal zou worden gegeven voor de opening van de definitieve geweldshandelingen. Nadat gemobiliseerd was, kon men verder zien, dacht de kanselier. Dat was een vergissing. De mobilisatie zou de troepen meteen in de afwachtingsopstellingen brengen, met achter de linies de massa van de reservisten die dan meteen hun orders zouden krijgen voor hun ontplooiing in het vijandelijk land. De eerste linies zouden dan al in beweging komen. De ondersteuningstroepen zouden gaan zorgen voor hun voedsel, verzorging en legering op de eerste avond van de aanvalsdag, de keukenwagens waren al aan het rijden terwijl de koks in de soep stonden te roeren. Mobilisatie zou overgaan in krijgsverrichtingen, onontkoombaar. Zo was gepland. En van het plan zou niet afgeweken kunnen worden: de treinen met de reservisten stopten al aan de verlengde perrons.

Het plan voorzag aanvankelijk in een schending van de territoriale integriteit van Nederland. Dat was voor de militairen bijzaak. Dat voor de burgerlijke regering, de kanselier voorop, die schending onaanvaardbaar was wist het opperbevel heel goed. Ze kenden ook de bijbehorende motieven waarom de kanselier, de voorzichtige en zwaarwichtige, tot doceren geneigde Von Bethmann

Hollweg die een sterk juridiserende inslag had, de respectering van Nederlands neutraliteit als axiomatisch uitgangspunt aanvaardde. De keizer noemde zijn kanselier daarom een schoolvossende frik. Ook waar Von Bethmann bij was. Daar was allereerst het economische motief, dat een neutraal Nederland kon gaan functioneren als economische toeleverancier van goederen en stoffen die strijdend Duitsland tijdens de ontwikkeling van de krijg zou behoeven.

IV.7.3 Het economisch Luftrohr-motief

Dat is het *Luftrohr*-motief dat Von Moltke óók aansprak. Daarom had hij de opmarsplanning gewijzigd en geen doortocht door Nederlands Limburg voorzien. Von Moltke was één van de weinigen in de generale staf die zó economisch dacht. De meeste militaire planners waren overtuigd dat de oorlog in de eerste veertig dagen ná de mobilistie definitief gewonnen zou zijn. Frankrijk zou capituleren en iedere vorm van schadevergoediingsplicht aanvaarden. Duitsland zou een schatting van milliarden goudfranken opleggen met renten te betalen over decennia. Frankrijk zou economisch krimpen. Duitsland zou de oorlog hebben gevoerd ten laste van de Franse staatsbegroting. Daarom hoefde de generale staf bij de ontplooiing van het Von Schlieffenplan echt niet op enige marken te kijken. Duitsland zou dan centraal Europa volkomen domineren. Er kwam een *Miteuropa*, met Berlijn als Germaanse hoofdstad van alle Arische stammen. Oostenrijk-Hongarije zou opgaan in dat Miteuropa. De Duitse meerderheid in Cisleithanië -- westelijk van het rivierbed van de Leitha, de bevaarbare regenrivier die het Keizerrijk van de Habsburgers in tweeën deelde – zou daarin gelijk gesteld worden met de Duitse volken uit het Hohenzollern-keizerrijk. Zij zouden alle actieve en passieve staatkundige rechten krijgen die de Duitse constitutie kende. De rest, Transleithanië, zou de tweederangsburgers van Miteuropa omvatten. Cisleithanië zou opgenomen worden in een handelsassociatie met vrij verkeer van goederen, kapitaal, diensten en een vrij vestigingsrecht. Daarin zouden de Lage Landen als een aparte *Kreits* worden opgenomen, zoals dat in 1543 bij de Vrede van Venlo al was geregeld door Karel V. Dat economisch blok zou mondiaal onverslaanbaar zijn. Rotterdam zou het eeuwig *Luftrohr* zijn van deze associatie, ongeacht oorlog, blokkade of vrede.

Er waren bij de burgers ook meer ideële motieven. Die waren van dynastieke aard. Dat was de zorg van keizer Wilhelm die immers prins van Oranje was. Wilhelm meende dat zijn huis geroepen was de Germanen naar de veelbesproken *Weltmacht* te geleiden, met verdringing van het decadente huis van Habsburg. Dat kon, nu de laatste troonopvolger in rechte Salische linie, Franz Ferdinand, toch door Slavische moordenaarshand was afgemaakt, niet moeilijk meer zijn. Karl, het wat ielige achterneefje, was makkelijk te breidelen en bovendien, de Hongaarse adel zag hem niet zitten. De oorlog, nu onvermijdelijk, kon mooi in die richting geplooid worden. Verder wilde Von Bethmann zich eigenlijk, al het niet te veel moeite kostte, toch wel houden aan het volkerenrecht. Nederland bedreigde Duitsland niet, waarom het dan betrekken in een agressie-oorlog?

Er waren ook motieven van geopolitieke strekking. Viel Duitsland Nederland binnen, zonder dat Nederland een tijdelijke doortocht wilde aanvaarden, dan gingen de Nederlanders aan Britse zijde meevechten. Dan waren de Nederlandse koloniën voor Londen. En dus zou de pas geconstateerde immense petroleumvoorraad onder Sumatra toevallen aan de Engelsen. Dan zouden hun *dreadnoughts,* voortgestuwd door oliegestokte turbines, geen bunkeringsplaatsen meer nodig hebben, terwijl veel Duitse slagschepen nog volledig kolengestookt waren. Dan zou het lied *Brittania rules the waves* ook met brio gespeeld worden door de Koninklijke Nederlandse Marinierskapel. Brittannië zou de wereldzeeën onherroepelijk beheersen. Een nachtmerrie voor de Duitse keizer. Het interesseerde de Duitse generale staf, die geen gevoel had voor maritieme machtsverhoudingen, niet

erg. Het zat niet tussen de oren van de generaals. Maar bij admiralen van de Duitse vloot natuurlijk wel. Die admiraliteit had, op zijn beurt, ook geen echt contact met de *Oberste Heeresleitung*. Die krijgsmachtdelen opereerden óók weer onafhankelijk van elkaar. Er waren zo drie instanties die externe signalen konden afgeven, waarop Cort onmiddellijk bij het bepalen van zijn neutraliteitspositie moest reageren: de Duitse burgerlijke regering, het Keizerlijk marinekabinet en de *Oberste Heeresleitung.* En die plachten alle drie anderssoortige seinen af te geven aan Cort.

Een voorbeeld. In maart 1916 besloot de *Oberste Heeresleitung* dat de Britten een maritieme landing in Nederland voorbereidden. De Nederlanders hadden van Londen een ultimatum ontvangen. De Britten ontkenden heftig. De Nederlandse gezant te Berlijn werd door generaals aangezegd, dat Duitsland ter *geanticipeerde zelfverdediging* – een term die Hitler later ook vaak zou gebruiken – Nederland moest binnenvallen. De Nederlandse regering reageerde terstond. Zij trok de militaire verloven in en dirigeerde omvangrijke troepenverplaatsingen naar de kustgebieden, die de Duitsers hadden opgegeven als landingsplaatsen. De Nederlandse bevolking werd erg nerveus. De Britten ontkenden wederom alle landingsintenties. De keizerlijke marinestaf berichte geïrriteerd via de Keizer – opperadmiraal van de vloot – dat zij geen indicaties had dat de Britten de Noordzee gingen oversteken naar de Nederlandse Zeeuwse kust.

Het bleef stil, lange tijd, aan Duitse zijde. Via de met Cort bevriende *Legationsrat* Von Kriege verzocht Cort om eens te doen uit te zoeken via de Kanselarij wat de *Heeresleitung* bewogen had. Von Kriege moet Cort zó geïnformeerd hebben, dat de verloven weer in mei verleend werden. De *Heeresleitung* had gewoon eens een ballonnetje opgelaten. Een slag in brak water. Maar ja, dat kon de rijkskanselier toch niet openlijk erkennen. Zijn verhouding met de *Reichstag* was toch al steeds slechter aan het worden. De Britten vonden het niet prettig, dat de Nederlanders hun boze intenties tijdelijk als leiddraad hadden willen aannemen. Begrepen de kaaskoppen dan niet dat de Duitsers aan imago-*building* hadden gedaan, omdat de *U-boote* weer eens per ongeluk twee Nederlandse vissersvaartuigen uit de Noordzee hadden geblazen, kort te voren? Zo waren er steeds drie wisselende spagaatstellingen waarin Cort moest opereren. De antinomie tussen de neutraliteit van Wilhelmina en die van Cort. De tegenstelling tussen de Amsterdamse handelsoriëntatie en de Rotterdamse. En de tweespalt tussen de militaire organen in Duitsland en de burgerlijke. Cort kon er soms zelf geen chocolade meer van maken.

IV.7.4 De neutraliteitsstaten buiten Nederland

De volgende staten hebben in de Eerste Wereldoorlog neutraliteitsproclamaties uitgebracht, vergelijkbaar met de Nederlandse: de Scandinavische landen, Spanje, en Zwitserland. Zwitserland heeft, wegens zijn geopolitieke ligging als landmogendheid, andere jurisdictieproblemen gehad dan de zee-oeverstaten. Bovendien was Zwitserland tot eeuwigdurend neutraal verklaard door de geallieerden bij het Vredesverdrag van Wenen van 1815. Ook hier gold het een collectieve garantie, waarbij Zwiterland onderwerp was van de verdragsverplichtingen van de garanten, maar geen normadressaat.

De familie van de garanten was anders dan bij de garantie van 1831 ten aanzien van het Koninkrijk der Belgen. Rusland had in 1831 zich niet bij de garanten willen aansluiten, omdat de Russische Tzaar tegen de Belgische staatszelfstandigheid bezwaar bleef houden, in het belang van zijn zus, Anna Palowna, de echtgenote van de Nederlandse kroonprins Frederik Willem, de latere Willem II. De Tsaar had betreurd dat het koninkrijk van zijn zwager zo deerlijk verkleind zou worden door de

Belgische opstand, dat zou zijn zuster ook enkele treden doen dalen in de monarchale hiërarchie in Europa en daarom ook de dynastieke belangen van het Huis Romanow schaden.

Bovendien had de Tzaar bezwaren tegen alle revoluties op basis van de volkssouvereiniteit, zoals de Belgische. Hij had in 1830 ook Willem I meteen hulp beloofd. Maar omdat de Polen weer eens in opstand waren gekomen tegen het Huis Romanow had hij geen troepen kunnen zenden. Hij had ze nodig voor het neerslaan van de Poolse volksopstand.

De onafhankelijkheid van Zwitserland was door de Scandinavische landen mee gegarandeerd, en dat was bij de Belgische niet zo. Maar verder waren de onderliggende beweegredenen voor de collectieve garanties wel identiek: in één woord, de handhaving van het Europese geopolitieke machtsevenwicht. Omdat Nederland drie belangrijke Noordzeehavens had – Rotterdam, Vlissingen en Den Helder – had dat het, als neutrale staat, toch betrekkelijk het lastigst. Het Vaticaan heeft ook een vergelijkbare verklaring uitgebracht. Maar dat gold destijds als de zetelplaats van een supranationale organisatie en niet als een staat. Dat zou het pas worden bij de Concordaten van Lateranen van 1929. Zij moeten alle, zeker in de verhouding met Keizerlijk Duitsland, vaak verkeerd hebben in de derde spagaatstelling.

IV.8 De Eerste Haagse Vredesconferentie in 1899

IV.8.1 De beëinding van de bewapeningswedloop door Nicolaas II

Op 29 augustus 1898 had de jonge Russische Tzaar Nicolaas II opgeroepen tot een internationale conferentie ter beperking van de nationale bewapeningen. De westerse mogendheden waren in een bewapeningswedloop terechtgekomen, die nimmer scheen te eindigen. De jonge vorst wilde daaraan een einde maken. In het belang van de wereldvrede. Hij verzocht de Nederlandse regering deze conferentie huisvesting te willen bieden. Het kabinet was vereerd. De koningin Wilhelmina, net ingehuldigd, niet. Zij hechtte aan de absolute staatssouvereiniteit. Die breidde zich uit tot de bevoegdheid zich weerbaar op te stellen ter borging van de staatszelfstandigheid. Een staat kon daarbij niet onderworpen worden aan normen van het volkerenrecht. Dus ook niet aan beperkingen.

Binnenskamers liet Wilhelmina er geen twijfel over bestaan dat ze de bedoelingen van Nicolaas belachelijk vond. Eigenlijk tekende zich hier al af, wat Cort van der Linden in de Eerste Wereldoorlog zo'n parten zou spelen: de toch wel wat romantiserende verheffing van de "nationale eer" van een staat. We repten er hierboven van. De grootmachten geloofden niet dat Nicolaas eerbare bedoelingen had. De man had zich raadselachtig uitgedrukt, zoals steeds, zijn hof verspreidde geruchten dat hij niet goed bij het hoofd was. Gelijke berichten waren gaande omtrent de verstandsvermogens van Wilhelm II en Kroonprins Edward, de latere koning Edward VIII, van Engeland. Aangezien het hier neven gold, via de hofstoeterij van Europa, het Huis van Saksen-Coburg, waarin hersenverzwakkingen welig tierden in de bloedschandelijke huwelijksallianties, kon dat nog best waar zijn óók.

Wilhelm II had op zijn ministerie van buitenlandse zaken een duisterling en aterling zitten, de Kaiserlicher *Wirklicher Geheimer Rat* Friedrich August Von Holstein (1837-1909). Die man zat er sedert het aantreden van Bismarck als Rijkskanselier. Hij was er al dertig jaar doende met geopolitieke strategieën, die op korte termijn veel belovend leken. Hij gold als een kenner van het verdragsrecht en vooral van de diplomatieke relaties met Tzaristisch Rusland. Deze Holstein wist wat Nicolaas bewoog. Van Holstein was attaché geweest in Sint Petersburg, waarbij hij rechtstreeks aan

Bismarck rapporteerde. Hij was later *Legationsrat* geweest in Rio de Janeiro, Londen, Washington, Florence en Kopenhagen. En hij had ook lange tijd op de Pruisische ambassade gezeten in Parijs. Hij gold als de ultieme intrigant. Dat wilde in het *Wilhelminisches Deutschland* heel wat zeggen. Topambtenaren moesten daar beroepshalve intrigeren. Ze moesten departementen en diensten tegen elkaar blijven uitspelen. Anders golden ze als onbekwaam. De Wilhelmstrasse had veel bekwame topambtenaren. Von Holstein was er hartgrondig voorstander van dat Duitsland met Rusland in het Verre Oosten flink ging concurreren. Vooral in China. Een plaats onder de zon voor Berlijn. Waarom, dat was Von Holstein eigenlijk niet duidelijk. Maar dat had hij met de meeste kanseliers gemeen. Zoals hij departementen tegen elkaar uitspeelde, zo trachtte hij Wilhelm er toe te bewegen ook staten tegen elkaar op te zetten. Daarin was hij succesvol.

Het veldleger van Nicolaas was pas ingrijpend gemoderniseerd met geavanceerd terugstootloos veldgeschut, mitrailleurssecties per compagnie, nieuwe karabijnen en nieuwe zwaardere batterijen met grote-afstandsdracht, om de tiraillering voorwaarts vuurdekking te geven. De Russische staatskas was uitgeput. Wilhelm II had juist van de Rijksdag nieuwe budgetten losgepeuterd voor verbeterde artillerie, die veel accurater en verder kon vuren dan Nicolaas' vuurmonden. Verder was er financiële ruimte voor complete mobiele mitrailleursafdelingen, verspreid over de divisies, met de nieuwste waterkoelingtechnieken en nóg was er geld over. Daarom, zo orakelde Holstein, wilde Nicolaas nu wapenbeheersing en –beperking. Hij kon Wilhelm II gewoonweg niet bijhouden.

Wilhelm vond altijd het oordeel, waarbij het meest a-morele motief werd toegerekend aan een hypothetische tegenstander het meest gewagen van diplomatiek inzicht. Hij ging dus met Holstein mee. De conferentie moest mislukken. De blaam diende echter elders te worden geplaceerd. In die zin werd de Duitse delegatie naar wat de "Eerste Haagse Vredesconferentie" zou gaan heten geïnstrueerd.

IV.8.2 Het recht om oorlog te verklaren en het recht in de oorlog

De agenda van de conferentie was ambitieus. De Tzaar wilde wel degelijk *het recht* om oorlog te voeren en te verklaren definiëren en de daaruit voortvloeiende rechten en plichten voor de belligerenten, de oorlogvoerenden, uitputtend codificeren. Zijne Majesteit wilde, klassiek gesproken, het *ius ad bellum* (het recht tot oorlog) aan objectiveerbare criteria binden. Vervolgens, dat leek de Russische souverein een logisch vervolg, wilde hij het recht dat *in* de oorlog moest gelden eveneens in een wettelijke regeling onderbrengen. Het zogenaamde *ius in bello.* Er waren strijdmiddelen, die volgens het collectieve rechtsbewustzijn ongeoorloofd waren. Hij dacht aan het gebruik van giftige strijdgassen, het afvuren van dum-dumkogels, het terreurbombardement, zowel uit de lucht (Nicolaas dacht hier aan bestuurbare ballons) als op land, maar ook aan de burgerlijke blokkade, een methode die de Engelsen juist zo dierbaar was.

Want zij waren de enigen, die een dergelijke blokkade sluitend konden teweeg brengen. De Engelsen beschikten daartoe op dat moment een oppermachtige vloot. Dat blokkademiddel hádden ze al vaak met vrucht toegepast, ook bij hun koloniale oorlogen. Ook tegen Nederland, toen dat aan Britse eisen niet wilde toegeven betreffende factorijen in de zogenaamde "buitengewesten" van de Indische Archipel. Die blokkade had zich niet tegen het koninkrijk in Europa gericht, maar dat had er wel last van gehad. Verder wilde Nicolaas en het *ius ad bellum* en het *ius in bello* plichtmatig onderwerpen aan scheidsrechterlijke beslissingen van een supranationaal hof.

Een arbitrage-hof, dat in Den Haag zou moeten zetelen. De vredesconferentie zou moeten resulteren in een multilateraal verdrag. De staten die daarbij partij zouden zijn, zouden de rechtsmacht van het hof moeten aanvaarden. Staten, partij bij het verdrag, zouden, als de oorlogverklarende staat, partij bij het verdrag, die arbitrageprocedure niet zou willen voeren, tegen die wanpresterende staat sancties moeten ondernemen. Wat voor sancties, dat liet Nicolaas graag aan de fantasie van de experts over. Hij kon niet alles conceptueel al inkaderen.

IV.8.3 Het verbod van deratificatie

Het verdrag zou niet opgezegd kunnen worden: deratificatie (het intrekken van de goedkeuring tot aansluiting) zou volkerenrechtelijk ongeldig moeten zijn. Hoe Nicolaas dit in de praktijk wilde afdwingen, liet hij, wijselijk, ook weer aan evengenoemde fantasie over. Laten we wel wezen: je kunt deratificatie niet bij verdrag verbieden. Ja, je kunt het wel doen, maar zo'n verdrag is het papier niet waard waarop het gedrukt staat. De BREXIT-onderhandelingen tussen de Europese Unie en het Verenigd Koninkrijk van Groot Brittannië tonen het aan. Want het Verdrag van Lissabon, waaronder dat koninkrijk zich uit wil wurmen, is zo geredigeerd dat klakkeloze deratificatie daarvan evenmin als rechtsgeldig is voorzien. Wie zo'n clausule praktisch enige relevantie toedicht begrijpt niet dat het volkerenrecht nu eenmaal niet sluitend afdwingbaar is. Een deratificatieverdrag zou een innerlijke tegenstrijdigheid zijn, want hoe zou je een deratificatieverdrag dan moeten deratificeren? Zo draait het volkerenrecht wel vaker in vicieuze rondjes om. Alleen studeerkamergeleerden merken dat niet.

IV.8.4 De concrete resultaten van deze conferentie

De uitkomsten waren pover, maar de verwachtingen waren bij de kenners ook niet hooggespannen. Wat Nicolaas wilde, was verschrikkelijk nobel. Ik moet erbij zeggen dat Nicolaas alleen staten binnen de christenheid met zijn nobiliteit wilde verrijken. De staten daarbuiten, de Ottomaanse bijvoorbeeld, achtte hij niet in staat om de verhevenheid van deze denkbeelden te begrijpen, te aanvaarden en binnen de nationale rechtssfeer behoorlijk te implementeren via uitvoeringsorganen en regelgeving. Wat Nicolaas van de Japanners dacht, is niet helemaal duidelijk. Hij dacht dat ze per ongeluk wel eens raak schoten, omdat ze allemaal scheel keken, dat hadden militaire attaché's hem wel gerapporteerd. Daarom verwarden ze stuurboord en bakboord ook steeds, al bouwden ze al slagschepen. De verdragstekst hoefde dus voor Japan geen excepties of overgangsrecht te bevatten: dit probleem loste de schepper van het al wel op. Goed: een humanitair oorlogsrecht alleen voor christelijke staten. Alleen geldig als de oorlog werd gevoerd binnen die christenheid.

Dus, laten we duidelijk zijn, als de vijand óók christelijk was. Een christeljke staat moest humanitair blijven jegens christenen, maar niet jegens een heidense staat. Dus niet tegenover de Ottomaanse federatie. Wel tegenover de Slavische christenen, al waren die niet echt beschaafd. Tegenover Aziatische staten alleen, voorzover zij het christendom erkenden. Tegenover Afrikaanse volken alleen op deze zelfde grondslag: zagen ze in dat het christendom de enig ware religie was? Zo ja, dan paste jegens hen humanitair optreden. Deden ze dat niet, dan waren de humantiaire minima vrijblijvend. Het waren niet meer dan natuurlijke verbintenissen, deze te onderhouden. Vooruit. De meerderheid van de aangezochte staten zagen daarin alvast een aangename beperking van de werkingsomvang van het verdrag dat Nicolaas beoogde. Want zij allen waren verwikkeld in heftige koloniale oorlogen – Nederland incluis – en verwoede burgeropstanden tegen hun imperialistische annexaties – de Verenigde Staten van Noord-Amerika hadden net stukken Mexico ingelijfd bij hun federatie – en zij hadden dus veel te stellen met mensen, die niet terstond gingen liggen als op hen een geoorloofde kogel werd afgevuurd. Vijanden, moet u begrijpen, die soms zelfs niet weken voor

projectielen die, zoals de dum-dum-kogel, pas explodeerden na in het lichaam van de vijand te zijn binnengetreden. Waren de losgeslagen Atjehers eenmaal flink op gang, dan stopte je ze soms niet eens met de dum-dumkogel, tenminste, niet onmiddellijk. Nicolaas moest het ook weer niet te gek maken, dat vonden de meeste christelijke staten nu toch óók. Colijn wist dat Madoerezen zelfs door enfilerend mitrailleur niet te bedwingen waren. Ook niet als ze christelijk waren. Daar mochten die Russen wel eens over nadenken.

Op iedere multilaterale conferentie is er een groot verschil tussen de algemene stemming in de wandelgangen, waar de gedelegeerden lopen te *sonderen* – vaak een eufemisme voor uitwisselen van structuurloze kletspraatjes om iets te doen te hebben – en de redactie van het officiële communiqué. De eerste zittingen zijn belangrijk, omdat dan de werkwijze, de agenda, de vergaderorde en de methodologie bij het inbrengen van voorstellen en de stemmingswijze per onderwerp worden gefixeerd. Wat dat laatste betreft is het meestal gewoonte om naar consensus zonder stemming per onderwerp te streven. Wordt dat als methode, min of meer stilzwijgend, aanvaard, dan zit men op rozen. De conferentie duurt lang, verloopt, verliest de publieke interesse en de slotsommen zijn doorgaans onbeduidend. Omdat de meerderheid der christelijke landen niets wilde weten van de voorgestelde codificaties besloot men dus in den aanvang tot deze methodologie.

IV.8.5 De drie Ad Hoc- subcommissies

Er kwamen drie commissies, één voor bewapening, één voor oorlogswetten en één voor arbitrage. Alle gedelegeerden hadden instructie het niet op deze onderwerpen tot codificatie te laten aankomen. Verder hadden de grootmachten doen weten, dat zij het recht tot oorlogvoeren niet aan regelgeving wensten te onderwerpen. De kleinere mogendheden konden daar tegen aanleunen, áls ze al het woord voerden. Wat het tweede betreft, een codificatie van de wetten en gebruiken voor de oorlogvoering te land was wellicht, wat de grootmachten betreft, haalbaar mits éérst over de rechtsbeginselen die daaraan ten grondslag zouden liggen consensus zou kunnen worden bereikt.

Dat was, dat wist iedereen, op dat moment niet haalbaar. Waren die beginselen er eigenlijk wel? Die zaak kon dan in studie worden genomen door experts. Dat kon de conclusie zijn. Men zou de kwestie dan kunnen verwijzen naar een vervolgconferentie, dan was er toch een voortgang geboekt. Verder was er consensus te construeren over de verbodsnormen voor het werpen van projectielen uit ballons, voor het gebruik van verstikkende strijdgassen en dumdumkogels. Dat laatste vooral, omdat het tot de publieke verbeelding scheen te spreken.

Wat de zee-oorlog betreft, daarop was de Geneefse Rode Kruisconventie van 1864 mede toepasselijk. Dat was, uiteindelijk, geen probleem, omdat die vooral ging over handelingen begaan in een landoorlog, die op zee praktisch niet begaan konden worden. Ook niet *mutatis mutandis* (met de nodige wijzigingen waarbij het verbod van dienovereenkomstige toepassing wordt verklaard). Het opblazen of vernietigen van inrichtingen voor de opvang van kinderen, zwangere vrouwen of bejaarden scheen zo'n niet voor extensieve interpretatie vatbare handelwijze te zijn. Er waren voorschriften over de behandeling van slachtoffers op het slagveld, zo geredigeerd, dat ze overduidelijk zagen op gewonden, die echt op de grond lagen te kreperen. Geen wonder, de conventie kwam tot stand naar aanleiding van de bloederige slag bij Solferino in Italië in 1859, waar Henri Dunant als ziekendrager optrad. Het was hem er om te doen, gevechtspauzes in te lassen zodat brancardiers die gewonden per draagbaar konden weghalen.

IV.8.6 De uiteindelijke stichting van een Permanent Hof van Arbitrage

Wat de arbitrage betreft, die was, vonden de grootmachten, aanvaardbaar, mits vrijwillig en zulks op *ad hoc*-basis. Dus alleen in geval van een concreet geschil tussen de verdragspartners. Die zouden dan een nader jurisdictie-verdrag moeten sluiten waarbij de arbitrage werd opgedragen aan een hof. De staten zouden dan de feitelijke toestand, op basis waarvan rechtsvragen rezen, ter beoordeling moeten opdragen aan dat hof. Ze zouden die vragen moeten formuleren. Het hof zou dan die vragen moeten beantwoorden, maar de beslissing zou ook dan allerminst automatisch bindend zijn. De partijen, of één van hen, zouden kunnen beslissen de beantwoording van het hof naast zich neer te leggen. Dat zou dan toch geen schending zijn van het basis-artitrageverdrag.

Maar goed, op basis van de uitspraak zou dan wellicht een minnelijke schikking kunnen worden beraamd. Dat zouden alleen die partijen kunnen doen die ook echt het basis-arbitrageverdrag hadden aanvaard door ratificatie op nationaal niveau. Dus door een nationale goedkeuringswet, voorgelegd aan hun volksvertegenwoordigingen. En omdat de grootmachten niet van plan waren later – als de schijnwerpers van de media waren gedimd – die goedkeuringswetten krachtig te bevorderen was er in dit opzicht geen vuiltje aan de lucht. Het Koninkrijk Servië heeft in juli 1914 aan de keizers Wilhelm II en Frans-Joseph van Oostenrijk-Hongarije aangeboden om het hof te laten arbitreren over de vraag of de laatste een toereikende rechtsgrond had om Servië de oorlog te verklaren. En dat op basis van de feitelijke grondslag, waarop het ultimatum van Wenen was geredigeerd, waarin gedreigd werd jegens Belgrado dat de diplomatieke betrekkingen verbroken zouden worden. De beide souvereinen waren daartoe niet bereid. Het verdrag liet hen die ruimte. Daarop brak Armageddon uit. En kon het pas gereedgekomen Vredespaleis de deuren wel sluiten.

De eerste vredesconferentie kon derhalve ingeboekt worden als een groot succes. Zeker voor Den Haag, dat de huisvesting voor dat hof mocht verzorgen en daarvoor van Andrew Carnegie een groot fonds kreeg. En een mooi gebouw met een eclectische architectuur, een ware toeristische attractie. En een beheersapparaat, met veel personeel. Met expertscentra in de directe omgeving, zodat de grondprijzen aardig stegen. Het gemeentebestuur kon een aanzienlijke verhoging van de onroerend goedbelasting in het vooruitzicht boeken. *The Hague, Legal Capital of the World.*

IV.9 De Tweede Haagse Vredesconferentie

De Tweede Haagse Vredesconferentie borduurde voort op de eerste. Ze leed daarom aan dezelfde euvelen als de eerste. De Grote Mogendheden wilden haar eigenlijk niet, maar voor de publieke opinie en om de initatiefnemer Tsaar Nicolaas II niet te schofferen verwelkomden zij dit diplomatieke evenement toch, vastbesloten om het te laten mislukken. Wederom was Den Haag de zetelplaats van de conferentie. Vond de vorige plaats in Huis ten Bosch, dat Wilhelmina morrend ter beschikking had gesteld op aandrang van het kabinet, deze multilaterale verdraggevende conferentie werd ondergebracht in de juist gerestaureerde Ridderzaal van Floris V, de graaf van Holland, der keerlen Gods. Het aantal leden van de delegaties was aanmerkelijk toegenomen, dat van de afvaardigende staten óók en het aantal waarnemers van pers en non-gouvernementele organisaties eveneens.

De Kroon was nog steeds niet gecharmeerd van de gebeurtenis en het kabinet-Heemskerk hield ook distantie. Het had de handen vol aan het ombuigen van de onder Kuyper ingezette buitenlandse politiek in pro-Duitse richting, die had geresulteerd in de reeds besproken pantserforten-crises. Den Haag was zetelplaats geworden van de Eerste Haagse Vredesconferentie, omdat het strikt neutraal was naar alle zijden. Maar was dat thans óók nog wel zo? Dat was een vraag die ook gesteld werd

door de voorstanders van ontwapening. Ook die waren in getal toegenomen, zij het niet in staatkundige invloed. De bouw van pantserforten scheen niet in de juiste pacifitische sleutel te staan, meende de internationale vredesbeweging, die juist in Nederland dacht voet aan de grond te hebben.

De Tweede Conferentie beoogde, anders dan de eerste, allesomvattende juridische verdragsinstrumenten tot stand te brengen om het *ius in bello* – het humanitaire oorlogsrecht -- uitputtend te codificeren. Het eindproduct, het Haagse Landoorlogreglement met annexen, weerspiegelt de tegenzin van de grootmachten van destijds om te komen tot concrete gedragsvoorschriften en gedetailleerde verbodsnormen. De oorlogsindustrie ontwikkelde zich ook fabelachtig en kwam bijna maandelijks met nieuwere, verfijndere en doeltreffender vernietigingswapens, vooral op het gebied van de lange afstandsartillerie en de strijdgassen. Die ontwikkeling was door de juristen niet bij te houden in de noodzakelijke bijpassende verdragsartikelen. Zodra een bepaalde instrumentage om bepaalde chemische strijdgassen uit te brengen was gedefinieerd, was er al weer een nieuwe methode en een ander, nog penetranter en nog dodelijke gas.

De onderhandelende staten hielden alle vast aan het nationale legaliteitsbeginsel. Iets kon nationaal alleen vervolgbaar en strafbaar zijn, als het tevoren, voor het begaan, gedetailleerd was omschreven in een nationale strafwet. De delictsomschrijving moest duidelijk zijn, welbepaald, zeker en tevoren kenbaar voor de deelnemers aan het krijgsbedrijf. De jurist spreekt wel van het *nulla poena*-beginsel. Dat is een verwijzing naar de rechtspreuk *nullum crimen, nulla poena sine praevia lege poenali.* Vertaald: er is geen strafbaar feit en er is geen bestraffing, dan krachtens een voorafgaande strafrechtelijke wettelijke bepaling. In wezen zette deze beperkingsnorm voor de strafrechtelijke aansprakelijkheid een premie op de technische inventiviteit van de ingenieurs in de oorlogsindustrie.

Een voorbeeld. De Eerste Haagse Vredesconferentie had, zoals we zagen, in ieder geval verboden om ontplofbare projectielen af te werpen uit ballons. Wel: als nu het projectiel nu eens werd afgeworpen uit een bestuurbaar luchtschip, zoals een zeppelin? Of uit een door een motor voortgestuwd vliegtuig? En als het projectiel nu eens niet in de lucht ontplofte, maar pas nadat het zich in de grond geboord had? Dan, zo oordeelden veel delegaties, was dat niet strafbaar. Want in 1899 bestonden geen zeppelins en geen vliegtuigen met propelleraandrijving. Bij strijdgassen was het overduidelijk dat de chemische industrie een dusdanige stormachtige ontwikkeling doormaakte dat er stoffen in de atmosfeer gebracht konden worden die zulke gevolgen hadden op het menselijk fysiek, dat een heel regiment in een afwachtingsopstelling uitgeroeid kon worden nog voordat de soldaten iets in de gaten hadden.

Fritz Haber van het Kaiser Wilhelms-Institut te Berlijn zou deze kunde vervolmaken en er de kapiteinsrang en het IJzeren Kruis Eerste Klasse mee behalen. Was het daarom niet eens tijd om de verdragstechniek in dit opzicht los te koppelen van dat legaliteitsbeginsel? Neen, zeiden de grootmachten. En Nederland zei het hun na. Het pretendeerde het “Land van Hugo de Groot” te zijn, de eerste codificator van het humanitaire oorlogsrecht. Men wees op het boek *De iure belli ac pacis* van deze geleerde politicus uit het begin van de zeventiende eeuw. Toen het legaliteitsbeginsel nog niet bestond. Het beginsel was een typisch negentiende eeuwse uitvinding, die voortvloeide uit het axioma van de absolute souvereiniteit van de natie-staat. Hugo dacht niet in dat soort terminologie.

IV.10 Het Landoorlogreglement-1907

IV.10.1 Het Verdrag nopens de wetten en gebruiken van de landoorlog een kaderverdrag

Het Landoorlogreglement is eigenlijk een nog nader op te stellen bijlage bij het Verdrag nopens de wetten en gebruiken van de oorlog te land, gesloten door de Tweede Vredesconferentie te 's-Gravenhage op 18 oktober 1907. Dat verdrag zelf geeft globaal de rechten en verplichtingen van staten weer die te land een oorlog voeren. Die globale weergave vereist verdere uitwerking in nationale implementatiebepalingen. Die moeten afgestemd zijn op de geografische ligging van het verdragssluitende land, zijn economische mogelijkheden, de planologische infrastructuur, de bevolkingssamenstelling en de mogelijkheden van staatszorg. Het Verdrag, dat een duidelijk kaderstellend verdrag is, staat daarom territoriale differentiaties toe. De uitvoeringswetten moeten verdisconteren wat de staten zouden kunnen opbrengen aan zorgmaatregelen. Het heeft geen zin een abstracte catalogus van de gedragsnormen op te leggen, als je tevoren weet dat ze voor een belangrijke meerderheid van staten toch niet haalbaar zijn. Je kunt, bijvoorbeeld, hele hoge normen stellen aan de detentiezorg bij krijgsgevangenen. Maar als je weet dat een staat die al niet kan nakomen voor zijn eigen gevangenissen of detentieinrichtingen (zoals instituten voor krankzinnigenzorg) dan kan je beter genuanceeerd afstemmen. Vandaar die idee, dat de globale principes van het kaderverdrag nog gespecificeerd zouden moeten worden in uitvoeringsarrangementen. Dat zou dan in de Derde Haagse Vredesconferentie moeten gebeuren op basis van ambtelijke rapporten over regionale statenfamilies die aan bepaalde modaliteiten wel of juist niet zouden kunnen voldoen. Die ambtelijke voorbereidingscommissies zouden tot modelarrangementen kunnen besluiten. Die zijn er vaak niet uitgekomen.

IV.10.2 Het oorlogszeerecht niet verdragsmatig gecodificeerd

Het kaderverdrag slaat dus niet op het humanitaire zeerecht. Juist daarop zou Nederland als koopvaardijnatie in de Eerste Wereldoorlog het vaakst een beroep moeten doen. Het Landoorlogreglement heeft daarom een beperkte werking en is excessief vaag. Jekunt er veel kanten mee op. De terminologie heeft een ruime actieradius. Je kunt waarborgnormen makkelijk weginterpreteren. Dat is dan ook in beide wereldoorlogen nadien met vrucht gedaan. Het zelfde geldt voor de Londense zeerechtsverklaring van 1908.

Die is tot stand gekomen omdat het kaderstellend verdrag onder druk van Londen niet verbindend zou zijn voor oorlogshandelingen op de volle zee. Londen duchtte, dat het te zeer gebonden zou worden bij de operaties via zijn immense oceaan-oorlogsvloot. Die voorsprong had het, het had nu eenmaal een overwicht via zijn supersuperdreadnoughts waaraan Berlijn voorlopig niet kon tippen. Dat gaf het niet via juristerij uit handen. Het wilde vooral het gijzelingsmiddel van de onbeperkte zeeblokkades ter uithongering van burgerbevolkingen niet opgeven. Ook wanneer deze blokkades neutrale naties zou treffen. Londen heeft dat doorgezet. Er is daarom alleen maar een eindtekst tot stand gekomen, die een rechtsverklarende betekenis heeft. Een soort samenvatting van het gewoonterecht voor de oorlogvoering ter volle zee.

Wat Londen niet besefte was, dat het daarmee ook een gecodificeerde internationale toets liet varen voor de onbeperkte duikbotenoorlog in volle zee. Londen dacht dat Berlijn daar tóch niet toe in staat zou zijn. De duikboten die Duitsland bezigde konden nooit een transoceanisch bereik hebben, wegens het gebruik van ontploffingsmotoren die herhaaldelijk rijzen noodzakelijk maakte. En verder kon vanuit Kiel met dergelijke vaartuigen, zeker onder water, geen draadloos contact onderhouden

worden. Dus er zou nooit een strategie kunnen worden ontwikkeld buiten de Noordzee omtrent de inzet van het wapen. Dat bleek in 1915 een volkomen misvatting.

IV.10.3 De bezettingsbeginselen van het Landoorlogreglement

Het Landoorlogreglement geldt nog steeds. Dat heeft het Internationaal Gerechtshof van de Verenigde Naties dat zetelt in het Vredespaleis meermalen uitgemaakt. Het zogenaamde Statuut van Rome betreffende de oprichting van een Internationaal Permanent Strafhof, dat thans zetelt in de Haagse duinen aan de Van Alkemadelaan verwijst er vaak naar. Het doet dat vooral bij de definitie van de rechtsmachtskring van dat Hof in verband met de misdrijven die het mag berechten in internationaal verband. Dit Strafhof is géén orgaan van de Verenigde Naties. Het is een zelfstandige verdragsorganisatie.

Het Landoorlogreglement geeft de rechten en verplichtingen weer van de mogendheden betreffende het bestuur van bezette gebieden. Daarom ging het reglement een bijzondere betekenis hebben gedurende de Duitse bezetting van Nederland in de Tweede Wereldoorlog. Nederlandse bestuursautoriteiten beriepen zich erop. En de Duitsers trokken zich daar niet veel van aan. Toen bleek ook wel hoe vaag en ontoereikend het reglement eigenlijk was. Dat hadden de verdragssluitende partijen ook destijds, in 1907, echt wel beoogd. Het gold hier een binding voor een staat, die op het moment van de bezetting de overhand zou hebben. Dat voordeel kon niet te zeer beperkt of gebreideld worden. Dat zou een overspanning van het volkerenrecht zijn. Nederland werd niet bezet in de Eerste Wereldoorlog. Dit onderdeel van het reglement was dus voor Nederland niet zo belangrijk, al maakte de regering destijds wel inderhaast veel uitwerkingsvoorschriften, gericht tot de ambtenarij. Je wist het maar nooit.

IV.10.4 Het schenden van substantieve voorschriften voor de landoorlogsvoering zelf

Het Landoorlogreglement geeft ook regels met betrekking tot de oorlogsvoering zelf. Ook hier geldt dat Nederland niet in oorlog kwam. Ook al schonden de Duitsers de regels, Nederland kon hen daarop niet aanspreken, ook niet als daardoor Nederland overstelpt werd met vluchtelingen en oorlogsgewonden, zoals in de eerste drie maanden van de oorlog. Nederland kreeg in de zuidelijke provincies al in september te maken met burgerlijke vluchtelingen, die de wijk namen voor de brandstichtingen, massaverkrachtingen, plunderingen en massale fusillades die Saksische troepen bedreven in Belgisch Limburg en de Belgische Kempen. Na de brandstichtingen in het centrum van Leuven op 25 september 1914 raakte de hele burgerbevolking van zuidelijk Brabant op drift. Ze kwam over de Nederlandse grens, met tienduizenden. Nederland moest ze huisvesten, voeden, laven en verzorgen. Dat de Duitsers het reglement schonden was niet twijfelachtig.

Maar het kabinet-Cort verbood alle ambtenaren en beambten dat als overheidsstandpunt uit te dragen. De neutraliteitspolitiek zoals Cort die zag, bracht dat mee. Daarmee verwerkte die overheid ook later het recht de kosten van de opvang alsnog te verhalen op Duitsland. Toch had het bij Duitsland de rekening moeten indienen volgens artikel 3 van het reglement. Dat bepaalt, dat de oorlogvoerende partij die het reglement schendt tot schadeloosstelling is gehouden indien daardoor schade is geleden. En dat die partij verantwoordelijk is voor alle feiten die gepleegd zijn door de personen die van haar gewapende macht deel uit maken. De staat die de schadeloosstelling eist, moet een verdragssluitende mogendheid zijn, zegt artikel 2. Maar die partij hoeft niet in oorlog te zijn met de staat die zij aansprakelijk stelt. Daarom was Duitsland hier schadeplichtig, en al tijdens de oorlog. Nederland kwam pas in actie tegen Duitsland ná de wapenstilstand. Toen het verslagen was

en in Parijs verantwoording moest afleggen. Nederland verhaalde daarom de kosten op België. Dat pas in 1927 een betalingsregeling trof. Het toont het sofistisch gesjoemel met het reglement aan.

IV.10.5 De behandeling van krijgsgevangenen

Het kent een hoofdstuk over de behandeling van krijgsgevangenen. Dat hoofdstuk richt zich weer tot een oorlogvoerende partij. Nederland had die status niet zoals gezegd. Maar veel bepalingen over de behandeling van krijgsgevangenen gelden ook voor personen die een staat op basis van zijn neutraliteitsstatus van hun vrijheid heeft moeten benemen. Het Landonzijdigheidsverdrag van 1907 verwijst naar dit hoofdstuk. En dat verdrag regelde wel degelijk de rechten en plichten van Nederland op basis van die status. Artikel 5 houdt in dat de krijgsgevangene geïnterneerd moet worden. Maar hij mag niet worden opgesloten. Dat mag alleen als de openbare veiligheid dat vordert. Hier zat een probleem voor Nederland. Veel Belgische geïnterneerden wilden uit werken gaan en deel nemen aan het normale openbare leven. Onder hen waren er, die beslist politieke inzichten wilden ventileren, met name over de Duitsers en over de Franskiljonse regering te Le Hâvre. En uiteindelijk ook over Albert I en over de Vlaamshatendheid van een man als luitenant-generaal De Keuninck die verweten werd genocide te plegen op Vlaamse piotten. Het Nederlandse militaire gezag wist niet, hoe hier mee om te gaan. Vooral niet als de geïnterneerde in België voor de oorlog een parlementaire status had gehad.

De detinerende staat moet de krijgsgevangene onderhouden. Hij mag hem verplichten tot arbeid. Van officieren mag hij dat niet vergen. De arbeid mag niet overmatig zijn. De arbeid mag geen verband houden met de krijgsverrichtingen. Ook al was Nederland neutraal, deze beperkingsnorm bleef ook hier gelden.

Dat gaf ook weer aanleiding tot conflicten, want de aanduiding “verband met krijgsverrichtingen” is nogal onbepaald. Private personen kunnen vragen om arbeid door geïnterneerden. Bij sommige firma’s was men nooit zeker of ze geen zaken deden met de oorlogvoerende partijen. Het arbeidsloon mag mede dienen om de kosten van de opvang te dekken. Het overblijvende moet aan de geïnterneerde worden uitbetaald. De geïnterneerde is onderworpen aan het recht van de staat in wier territoriale rechtsmacht hij verkeert. Hij mag dus door deze staat worden gestraft. Hij mag door deze staat ook worden onderworpen aan dwangmaatregelen. In geval van poging tot ontvluchting en ontvluchting kan dat neer komen op gevangenneming en opsluiting. Maar strafbaar worden de geïnterneerden niet door hun toeleg tot ontvluchting. En ook dát was weer een subtiliteit die voor het Nederlandse Militair Gezag nauwelijks in de praktijk kon worden aangelegd. Wie probeerde de benen te nemen werd vastgezet, soms cellulair. Dat daarmee niet beoogd werd te straffen, dus opzettelijk leed toe te voegen, maakte natuurlijk voor de vastgezette niet echt veel uit. Detentie is tenslotte detentie, of men het nu gevangenisstraf noemt of verzekerde interneringsbewaring.

IV.10.6 De bombardementsverboden

Op afdeling II, hoofdstuk I van het reglement kom ik later terug. In verband met de Tweede Wereldoorlog. Hier, in dit Hoofdstuk, worden de geoorloofde en ongeoorloofde vijandelijkheden beschreven. Artikel 26 verbiedt het bombarderen van steden die niet verdedigd worden. Op 14 mei 1940 bombardeerde de Luftwaffe het centrum van Rotterdam. Toen werd dat artikel ineens heel belangrijk. Ook in het proces van Neurenberg, waar Göring als opperbevelhebber van die Luftwaffe terecht stond. Maar Nederland was toen in oorlog met Duitsland. In de Eerste Wereldoorlog waren het vooral de Britten die Nederlandse steden, vooral in Zeeland, bombardeerden, zij het per

vergissing. Ze gooiden nogal wat van Zierikzee aan barrels. Ze waren daarom schadeplichtig. Daar is nooit veel van terecht gekomen.

IV.10.7 Spionnen, kondschapsdiensten, contraspionage

Hoofdstuk II gaat over spionnen. Wat zijn dat? Hoe moet een spion worden behandeld? Het Landonzijdigheidsverdrag eist dat de neutrale staat spionage ten bate van de oorlogvoerenden tegen gaat. Daarom is dit hoofdstuk voor Nederland in 1914-1919 relevant geweest. Het barstte in Nederland van de spionnen. Het hoofdstuk laat veel aan het nationale strafrecht over van de staat op wier grondgebied de spionage plaatsvindt. Het onderhouden van berichtgevingsdiensten in mogelijk vijandelijk land is niet verboden bij het Landoorlogregelment. Men sprak destijds van kondschapsdiensten. Niets verzette zich er tegen, dat een Nederlander in Duitsland waarnemingen deed over de mobilisatie. En niets verbood dat hij daarvan berichtgeving deed aan Nederland. Maar kon Duitsland sancties ondernemen, mocht het deze activiteiten op het spoor komen? En kon Nederland iets ondernemen tegen de Duitsers die vanuit Nederland berichtte aan het Duitse Militaire Gezag dat de mobilisatie niet goed verliep en wat de tekorten waren? Daarover konden de partijen geen eenstemmigheid bereiken. Dat was voor later.

Hoofdstuk III gaat over onderhandelingen over de voortzetting van de krijgsgewelddadigheden. Dat kan leiden tot een tijdelijk staakt-het–vuren, een partiële of algehele wapenstilstand, een militaire of regeringscapitulatie of een algehele overgave. Afdeling III behandelt het bezettingsrecht op het grondgebied van de vijandelijke staat. In 1914-1919 was dat voor Nederland niet van belang. Tijdens de Tweede Wereldoorlog vestigde Hitler in Nederland een burgerlijke regiem, dat niet beantwoordde aan de eisen van deze afdeling. Het is daarom later een thema van nadere bespreking.

IV.11 Het Landonzijdigheidsverdrag-1907

Voor Nederland, als onzijdige mogendheid, was het Verdrag nopens de rechten en verplichtingen der onzijdige Mogendheden en personen in geval van oorlog te Land in de periode 1914-1919 het belangrijkste. Het is de vijfde conventie van Den Haag. Men moet het verdrag interpreteren en toepassen in het licht van de overkoepelende verdragsteksen die hierboven besproken zijn. In 1910 trad het in werking. Het kent vijf hoofdstukken. In eerste verplicht de neutrale staat alle voorbereidingshandelingen en alle begunstigingshandelingen tegen te gaan die een oorlogvoerende mogendheid mocht begaan, doen plegen of uitlokken op het grondgebied van die staat. Artikel 2 verbiedt in dat kader de transit van troepen, konvooien, munitie of krijgsvoorraden. Is zand en grint-vervoer als transport van krijgsvoorraden aan te merken? De Duitsers die dat nodig hadden voor de aanleg van hun gebetonneerde loopgraven, schuilplaatsen en verbandposten vonden van niet. En de Britten vonden van wel. Voor graan gold hetzelfde hermeneutisch dilemma. Maar eigenlijk voor nog veel meer goederen en zaken. De Britten zijn daarom later eenzijdig gaan werken met enuntiatieve lijsten – dus: opsommingen met een voorbeeldfunctie – wat voor stoffelijkheden of vloeistoffen wel of niet zouden gelden als contrabandeus. Volgens Brits recht. Niet volgens volkerenrecht. Die lijsten werden, naar mate de oorlog duurde, steeds langer en onoverzichtelijker. Zo nu en dan publiceerde de Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij de lijsten wel. Opdat de rederijen en cargadoors konden weten wat hen eventueel te wachten zou staan bij praaiing door een Britse oorlogsbodem. Deze lijsten werden dan weer opgenomen in de vaktijdschriften in de desbetreffende nijverheidssegmenten. En in verzekeringsbladen. De regering hield er zich verre van. Ze duchtte anders de verantwoordelijkheid naar zich toe te trekken voor de volledigheid van de lijsten en hun geldingsomvang. De lijsten werden nogal eens door de Britse admiraliteit onverwacht gewijzigd. En

soms verwezen ze naar certificaten van oorsprong afgegeven door de staat waar de belading was geschied. De rederij en hun gezagvoerders wisten vaak niet waar ze aan toe waren. Opbrenging naar een Britse oorlogshaven dreigde altijd.

Artikel 4 verbood de werving voor vijandelijke troepen op het grondgebied van de neutrale staat. Wat te doen als een Vlaams parlementariër in Eindhoven, in café Phoenix, aan het Stratumseind kwam opwekken tot sympathie voor de Vlaamse zaak van de frontbeweging in België? De Vlaamse IJzerstrijders, die een Vlaams gewest met autonomie eventueel gewelddadig wilden oprichten, moest het zijn, met behulp van de Duitse bezettingsmacht? Nederland zou, ware dat een werving voor krijgsverrichtingen ten gunste van één van de oorlogvoerenden, moeten vervolgen, berechten en bestraffen. Maar was het zulk een werving? Omdat Eindhoven in de oorlog hoorde tot de grenszone die ingevolge de Oorlogswet voor Nederland-1899 in staat van beleg was verklaard, maakte dat het Militair Gezag ter plaatse dat uit. Maar elders had dat gezag weer andere opvattingen. Veel lijn zat er niet in. Een onzijdige mogendheid, zo vaart artikel 7 voort, is niet gehouden te beletten de uitvoer of doorvoer voor rekening van een van de oorlogvoerenden van wapenen, munitie en, in het algemeen, van al wat voor een leger of een vloot dienstig kan zijn. Hier bedoelde dat artikel toch zowel import, export en transit op rekening of order van een niet in Nederland gevestigde persoon, en niet op de transit door een Nederlandse vervrachter die daar een beroep of gewoonte van maakte? Het verdrag zat vol van dergelijke onduidelijkheden.

De belangrijkste en kostbaarste plichten zaten verscholen in hoofdstuk II. Dat handelt over de plichten jegens de door de neutrale staat geïnterneerden. Deze plichten zien op de verpleging van gewonden van de oorlogvoerende partijen. Artikel 11 gebiedt de onzijdige mogendheid, die op haar grondgebied troepen toelaat die tot de oorlogvoerende legers behoren, te interneren. En dat moet zo vèr mogelijk van het oorlogstoneel gebeuren. In september en oktober kreeg Nederland met massaal opdringende Belgische militairen en miliciens te maken, die zich toegang hadden verschaft tot Nederland over Zeeuws Vlaanderen buiten de gewone grensovergangen. Veel van deze Belgen hadden zich los gemaakt of moeten losmaken van de geregelde legertroep, óók al omdat bij de Val van Antwerpen de hogere officieren hun commandoposten stomweg hadden verlaten. Deze officieren waren vertrokken naar de westelijke oever van de Schelde over de tijdelijke schipbrug naar Sint Anneke. Soms had de kolonel de piotten nog dapper toegesproken. Ze waren flinke kerels, nietwaar, en ze moesten koning en vaderland tot het uiterste in de laatste loopgraaf verdedigen. De piotten hadden hun posten opgezocht en ’s anderendaags waren kolonel en staf ribbedebie. De telefoonlijn was dood, dus verbinding met hogere staven was ondoenlijk. Ze waren gebombardeerd en waren onder leiding van de sergeant die zijn hoofd er nog bij had maar afgemarcheerd naar het noorden, via greppels en zandpaden, want er was er één bij onder de piotten, die kwam uit Rupelmonde, volg me maar, we kommen er hendig. Ze waren in Hulst in Zeeuws-Vlaanderen via een stiekem paadje en ze hadden honger. Had Nederland hen toegelaten? Waren zij deserteurs? Hoorden zij nog tot het oorlogvoerende leger? Hun karabijnen hadden ze afgegooid onderweg. Moesten ze geïnterneerd worden? Ze hadden de pest aan “Den Duts” zeiden ze, ze zouden hem nog wel het hoofd afslaan. Was nu het gestelde in hoofdstuk II toepasselijk?

Dat hoofdstuk gold niet voor de *burgerlijke* vluchtelingen, dat was duidelijk. Daaronder veel (Antwerpse) prostituees met hun kinderen, pooiers en eventuele klanten en toeleveraars. Maar ook krankzinnigen uit gestichten. Hun verplegers hadden de poorten opengezet. Ze hadden gebaard: ga maar jongens. Zo ook met strafrechtelijk veroordeelden, alleen hadden daar cipiers de celdeuren

ontsloten. De bewakers van de bedelaarskolonie te Wortel hadden de hekken ontsloten en de meute die op het terrein samenschoolde de straat opgeheud, en geroepen dat ze maar naar Holland moesten lopen, daar vangen ze u wel op, zulle! En ook nonnen waren maar de wegen afgetrepeld, ook noordwaarts, knipogend in het schelle daglicht, ondertussen hun paternosters afwentelend. Broeders en paters, uit hun kloosters en nutsinstellingen insgelijks.

Een bont gezelschap, maar met één kenmerk: hoofdstuk II was niet toepasselijk. Artikel 12 bepaalde dat de "hulp door menschlievendheid geboden" door de neutrale staat toegelaten kon worden. Hulp van particulieren, daar ging het hier om. Dat was een waarheid als een koe. Dat hoefde dat verdrag niet te stipuleren. Met dergelijke overtolligheden stond het hoofdstuk II vol. Het veroorzaakte meer verwarring dan het oploste. Vooral als het repte over "oorlogspersoneel" en "oorlogsmaterieel". Of "gewonden die aan haar toevertrouwd mochten zijn". Zijn karren uit een militaire tros, die hebben gediend tot de transportering van gamellen, maar later zijn bestormd door vluchtelingen die zich erin gehesen hebben, nog oorlogsmaterieel? Is een kapelaan-aalmoezenier, die meegegaan is met een gewondentransport om eventueel het laatste oliesel toe te dienen in een Nederlandse grensgemeente waar de colonne opgehouden is, nog oorlogspersoneel? Het verdrag is nog steeds van kracht.

V. De wapenstilstandsvoorwaarden en Nederland

V.1 Nederland als buitengesloten partij

De missie-Van Heutsz naar het Duitse Algemeen hoofdkwartier te Spa, hierboven besproken, heeft ongetwijfeld mede ten doel gehad te onderzoeken of de Duitsers Nederland zouden blijven beschouwen als derde-staat bij de wapenstilstandsovereenkomst. Wilson wilde bij de onderhandelingen over de wapenstilstand niets met de keizer en zijn kabinetten te maken hebben. De keizer was niet bereid zelfmoord te plegen. Hij moest dus weg. Hij zat in Spa. Daar liep hij in de weg. Als staathoofd had hij geen functie meer. Hij was slechts hindernis bij het voortzetten van de onderhandelingen via Wilson. Naar Zwitserland kon hij niet. Dan moest hij terug door Duitsland. Dat kon een burgeroorlog provoceren. Dus moest hij naar Nederland. Maar dat zou dan een van de wapenstilstandvoorwaarden uitvoeren. Wellicht de belangrijkste.

Kon men dan nog met droge ogen zeggen, dat het buiten die wapenstilstandsovereenkomst stond? De generaals te Spa vonden, dat Nederland er dus bij betrokken moest worden. Vandaar de aangezegde vlucht van de Duitse Keizer naar Eijsden gecommuniceerd via de Nederlandse minister-resident te Brussel. Wat wist Koningin Wilhelmina van dat specifieke arrangement? Ze had Wilhelm al uitgenodigd, maar niet als asielzoekende vluchteling. Ze had hem geïnviteerd voor de bespreking van haar bemiddeling, zoals we zagen. Dat werd nu ineens anders. Wist het Britse vorstenhuis daarvan? Kon het universeel natuurrecht hier nopen tot asylering van een oorlogsmisdadiger? Wat was de staatsrechtelijke positie van Wilhelm II als militair opperbevelhebber? Kon Nederland gebonden worden door een door de geallieerden aangezegde algemene uitleveringsplicht? Zou het huis Van Saksen-Coburg/Hannover, thans ineens het Huis-Windsor, kunnen accepteren dat een gekroond staatshoofd door Nederland zou worden beschouwd als een opgeëiste persoon?

Kon dat óók, als Nederland derde bléef bij de stilstand van de wapenen, zodat er geen verdragsgrondslag was voor de eis tot uitlevering? Werkte een keizerlijke abdicatie lang nadien eventueel nog terug: werd daardoor de immuniteit van de keizer volkomen nietig? En: wat was zijn

rechtsverhouding tot de Duitse Volksrepubliek, later: de Weimar-republiek. Wat was de rechtstoestand tussen wapenstilstand en vredessluiting? Kon Nederland wèl betrokken worden bij de wapenstilstand maar tóch geen partij zijn bij de vredesregelingen die daarop gestoeld waren? Was het verdrag van Versailles inderdaad niet meer dan een dictaat? Kon Duitsland de ratificatie weigeren? Kon het deratificeren? Kon neutraal Nederland eigenlijk wel tot de Volkenbond toetreden? Die bond wás tenslotte óók een militaire alliantie tegen agressie-oorlogen. Konden de Belgische eisen ten laste van Nederland buiten de Volkenbond afgeregeld worden? Wat was de positie van het internationale hof van arbitrage in verhouding tot de Volkenbond? De Franse neiging de Volkenbond te denatureren tot defensief alliantieverbond ten behoeve van Frankrijk was nu al onmiskenbaar.

V.2 Verdragen en derde partijen

V.2.1 De rechtshistorische partij-intentie

De wapenstilstand van 11 november 1918 was gegoten in de vorm van een volkerenrechtelijke overeenkomst tussen staten. Het was dus een verdrag. Een verdrag kan mondeling gesloten worden. Dat kwam vóór de vijftiende eeuw in west-Europa wel voor. Een contract, een overeenkomst, kan mondeling geschieden: in essentie komt een overeenkomst neer op een tweezijdige of meerzijdige wilsovereenstemming tussen partijen, wier intenties daarbij objectiveerbaar – in welke vorm dan ook – extern kenbaar gemaakt worden, aan getuigen, door het uitwisselen van symbolen -- gebroken stenen, tabletten, munten, sieraden – en door het plegen van bepaalde traditionele rituelen waarvan zin en strekking de directe omstanders duidelijk zijn, zoals de handslag op de veemarkt of het luiden van een klok bij de aanvaarding van een bepaald bod. Wanneer verondersteld moet worden dat de verdragssluiters de lees- en schrijfkunst niet goed machtig zijn of elkaars taal niet kunnen verstaan of de lettertekens die ieder bezigt niet kunnen lezen heeft die mondelinge, verstaanbare wilsovereenstemming zelfs de voorkeur. Lange tijd is de door de Saksen gebruikte fractuurletter niet leesbaar geweest voor hen die de open, Latijnse, cancelleresca bezigden of de Frankische letter. Een wapenstilstand behoeft niet gericht te zijn op vredessluiting achteraf.

Ludendorff heeft na november 1918 ook altijd volgehouden dat dat vóór 6 november 1918 aan Duitse zijde ook helemaal nog niet de vaste intentie was. Erzberger had die intentie, maar hij was, volgens Ludendorff, aan Duitse zijde op dat moment de enige. Ludendorff wilde eenvoudigweg weten wat Foch aan wapenstilstandsvoorwaarden te bieden had, hoeveel onderhandelingsruimte er nog was en vooral, of Foch de “veertien punten” van de USA-president Wilson (zie hierboven) uitdrukkelijk hanteerde als basis voor eventuele vredesonderhandelingen. Mocht blijken dat Foch een andere reeks premissen hanteerde, dan moest Erzberger de onderhandelingen terstond afbreken. Hij moest dan teruggeleid worden door de vijandelijke linies. Via dezelfde route als hij gekomen was met dezelfde punten van oponthoud, vanwaaruit Erzberger Berlijn zou kunnen informeren.

V.2.2 Ludendorffs vergelijking met de Vrede van Amiens van 1802

Dat zou Ludendorff de tijd bieden de legers te hergroeperen en opnieuw stelling te nemen op kortere linies. Van daaruit zou hij dan, dat was Ludendorff al aan het voorbereiden, in de lente uiteindelijk, wellicht rechts van de Rijn, de strijd kunnen hervatten. Het Duitse veldleger was tenslotte toch niet verslagen. Dat had Ludendorrf na zijn inzinkingen, alsnog, na consultatie van troepencommandanten, ingezien. Dat had Foch ook ruiterlijk erkend. Ludendorff voorzag een Napoleontische wapenstilstand. De “Vrede van Amiens” was er bijvoorbeeld zo een geweest in 1802.

De Engelsen waren onder de indruk geweest van de weerkracht van de Fransen, hadden hun botten willen tellen en daartoe tijdelijk concessies gedaan. Beiden hadden gehergroepeerd en daarna was de strijd hervat. In die zin was Erzberger, aldus alweer Ludendorff, uitdrukkelijk door hem geïnstrueerd op het algemeen legerhoofdkwartier te Spa. Erzberger had daarin toegestemd en had vervolgens zich niets van deze beperkende instructie aangetrokken.

Erzberger had dus zijn mandaat bewust overtreden en daardoor de “november-misdaad” begaan: de onherroepelijke uitlevering van het nog immer strijdende en strijdbare Duitse veldleger aan genadeloze vijanden die het slechts haat en minachting toedroegen. Daarmee had Erzberger hoogverraad begaan jegens *das Volk im Waffen.* Het was volkomen juist dat dat volk hem later had vermoord. Erzberger, als de ergste november-misdadiger, verdiende die bestraffing. Ludendorff is het persistent en consequent blijven volhouden. Velen geloofden hem. Ludendorff beschouwde de wapenstilstand als nietig, omdat Foch de wederpartij in dwaling had gebracht door bedrog. Hij had nooit aangegeven dat de veertien punten géén onderhandelingsgrondslag zouden zijn, dat Duitsland géén gelijke partij zou mogen zijn bij onderhandelingen en dat van schadeloosstellingen, schadevergoedingen, retributies en compensaties. Laat staan dat van schulderkenning aangaande de totale oorlog juist wél sprake zou zijn --- het Verdrag van Versailles, het uiteindelijke vredesverdrag, ging over niets anders.

Daarom was het ook nietig. Ludendorff baseerde zich daarbij op het volkerenrechtelijk verdragenrecht. Dat is het recht, dat pre-existent is aan verdragen in schriftelijke vorm. Het is de grondslag van de bindende kracht van verdragen. Daarbij geldt dat de historische duiding van de subjectieve, zeg: psychologische, bedoeling van beide partijen de doorslag geeft. En beide partijen hadden met de wapenstilstand overduidelijk iets anders bedoeld. En hier had Ludendorff ontegenzeggelijk een punt. Wilson had voldoende aanleiding geven aan de Duitsers dat zijn veertien punten de dragende basis zou zijn voor de wapenstilstand. Clemenceau en Lloyd George hadden dit nimmer openlijk tegengesproken. Wel binnenskamers. De ambtshalve intimi van de twee laatsten wisten wel beter, de Fransen en de Britten verwierpen de punten, maar dat hadden ze niet extern doen weten. Ze hadden reserves geopperd jegens Wilson. Maar niet presistent. En zeker niet in de contacten met Duitse diplomaten.

V.2.3 De wapenstilstand was strijdig met de goede trouw die voorafging

Verdragen ontlenen hun verbindende werking aan een bepaald, ondefinieerbaar *natuurlijk* rechtsbesef van een belangrijke statenmeerderheid binnen de volkerenrechtelijke gemeenschap. De eerste westerse volkerenrechtelijke auteurs zoals Da Vittoria gaan van dezen vóórgegeven beginselen uit die aan de verdragen en hun bindende werking, hun verbindbaarheid en steeds wijzigende toepasselijkheid voorafgaan. Die zijn zelf nooit in verdragsartikelen volledig te vatten. Het beginsel van de *goede trouw,* het *bona fides*-principe, het vertrouwenbeginsel – het uitgangspunt dat je van een veronderstelling van initiële goede trouw moet kunnen uitgaan bij je verdragspartner – het principe dat verdragen moeten worden nagekomen (*pacta sunt servanda*) – en het principe dat verdragspartijen elkaar binden en niet derde partijen die buiten de verdragsrelatie gelaten zijn en ook niet tot die relatie willen toetreden. Tegenwoordig zijn deze beginselen gecodificeerd in het Verdrag over het verdragenrecht, een wat kwadratische constructie. Ik doel op het Verdrag van Wenen inzake het verdragenrecht van 1969, in werking sedert 27 januari 1980. De Europese Unie is er partij bij. Dus Nederland óók. Het Weense Verdragenrechtsverdrag is ook toepasbaar tussen staten die geen partij bij het verdrag zijn, want het formuleert grotendeels natuurlijk gewoonterecht.

Wat Ludendorff nu beweerde was, dat de wapenstilstandovereenkomst gesloten was in strijd met dat gewoonterecht. Alles wat nadien gebeurde op basis van die overeenkomst was daarom ook strijdig met het volkerenrecht en daarom nietig, onverbindend en vernietigbaar en eventueel onrechtmatig. Het was een theorie die uiteraard in Duitsland geweldig aansloeg, vooral nadat de inhoud van het Vredesverdrag van Versailles van 1919 dieper in het Duitse volksbewustzijn was ingedaald. Veel Duitse volkerenrechtsjuristen vinden nog steeds dat dat standpunt van Ludendorff valide is. Het werd in de periode tussen de wapenstilstand en de sluiting van het vredesverdrag een hele discussie, want ook aan geallieerde zijde begonnen politici en volkerenrechtelijke experts te twijfelen aan de rechtsgrondslag van wat in Fochs treinrijtuig bedisseld was, daar in de duistere bossen van Compiègne.

En omdat de Fransen daar wrokkig, furieus en bitter op reageerden kon de gedachtenwisseling niet in goede banen geleid worden, niet aan de onderhandelingstafel en ook niet binnen de gremia van de Volkenbond, die daar nu net voor bedoeld was. De zaak hád wederom voorgelegd kunnen worden aan het arbitragehof te Den Haag dat uit de Eerste Haagse Vredesconferentie was voortgekomen, maar de Fransen torpedeerden iedere poging in die richting. Iedereen had goed praten: de wereldoorlog was niet grotendeels in hun voortuin – Noord-Frankrijk – gevoerd en van bijna geen volk was de bloem der natie zo vindingrijk uitgeroeid als van het Franse volk. Een waarheid, die bezwaarlijk ontkend kon worden.

V.2.4 Nederland bleef zich neutrale derde beschouwen

Nederland stelde zich nu op als afzijdige derde jegens de wapenstilstand, de vredesonderhandelingen en de daaruit voortkomende Volkenbond – voorlopig. Het had het allemaal vanuit het schellinkje moeten gadeslaan. Het had geen rol gekregen en zijn bijval was niet gevraagd. De grootmachten van destijds, die de oorlog in beweging hadden gezet, moesten het maar uitzoeken. Het raakte de rechtspositie van Nederland nu eenmaal niet. Hadden wapenstilstand en vrede voor Nederland vervelende gevolgen, dan had het recht op redres daarvan, want het had er niets toe bijgedragen dat de wereld een zo imperfecte vrede had bewerkstelligd. Was die idee – wij zijn derden, wij mogen ons als onafhankelijke getuige van eventueel hemelschreiend onrecht opstellen – een te rechtvaardigen standpunt? Die vraag moeten we via de Luxemburgse kwestie van 1867 proberen te beantwoorden.

V.3 Kon Nederland werkelijk als “derde”gelden?

V.3.1 Nogmaals de Luxemburgse garantie van 1867

Nederland was garant geweest van de eeuwigdurende Luxemburgse neutraliteit in 1867. Dat zagen we al. Het had Pruisen, Groot-Brittannië, Rusland, Oostenrijk-Hongarije en Frankrijk zulks plechtig bezworen. Het had niets gedaan, toen de Duitsers op 3 augustus Luxemburg waren binnengevallen bij “*Les Trois Vièrges*” (De Drie Maagden), zoals het grensdorpje heette, met de gebruikelijke Teutoonse minachting voor het internationale recht. De maagden waren niet verkracht maar wel gebrandschat. Loudon, de Minister van Buitenlandse Zaken in het kabinet-Cort, was een kundig volkerenrecht-jurist. Hij wist heel goed dat hij, met Groot-Brittannië de verplichting had om op deze rechtsverkrachting te reageren tegen Duitsland --- daargelaten, op welke wijze hij dat had moeten doen. De garantie was het gevolg geweest van een misverstand bij de Minister van Buitenlandse Zaken die haar had afgegeven, buiten het kabinetsberaad om en zonder overeenstemming met de Staten-Generaal, zeker, maar ze was niet ingetrokken en de strekking van de garantie was nadien niet herijkt. Ze stònd nog in augustus 1914. Dat wist Loudon heel goed.

Hij had dus in Westminister benauwd laten informeren, of men daar er begrip voor had dat Nederland niettemin zou doen of zijn neus bloedde. Van de prins geen kwaad. Dat had Westminster. Maar met de Angelsaksische flegmatiek die het in deze dagen zo karakteriseerde had het Nederland van geen rechtsverplichtingen ontslagen. Nadien was er door niemand meer over gesproken, ook niet in de parlementaire debatten, ook al had de Limburger Vliegen[164] , sprekend namens de Sociaal Democratische Arbeiderspartij (SDAP) in de Kamer er wel aan gerefereerd en betoogd dat daaruit ook de gehoudenheid voor Nederland voortvloeide België, dat via Luxemburg toch overvallen was, te hulp te schieten. Dat had met de neutraliteitsverklaring die uitgebracht was niets te maken, want die sloeg alleen op de houding die Nederland had met partijen waarmede het geen defensieve alliantieverhouding had. Met het Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië had het die wel, via de garantieverklaring van 1867, indien Luxemburgs grondgebied geschonden werd.

V.3.2 Het standpunt van de socialist Vliegen

Vliegen had dat ook uiteengezet in een geharnast hoofdartikel in "Het Volk", het socialistische nationale periodiek. Het was een redactioneel commentaar onder de kop "Hollands positie" van 5 augustus 1914, toen de Duitsers net Belgisch grondgebied hadden betreden. Nederland kón toch niet dadenloos toekijken, wanneer Duitsland het volkerenrecht vertrampelde? Dat was hem in de Tweede Kamer niet in dank afgenomen. Ook niet door het kabinet. Binnen de SDAP was Vliegen voorlopig een *out cast* geworden. Vliegen gold nu als oorlogszuchtig. Een hetzer. De redactie van "Het Volk" richtte zich zelfs tegen Vliegen[165]. "Misdadige waanzin" noemde een redacteur,

---

[164] Voetsnootsgewijs ging ik op Vliegen hierboven al in. *Zie: II.2.5. Een kabinet Ruys de Beeerenbrouck op basis van algemeen mannelijk stemrecht*.

[165] Zie: Nienke Geudeker, *Pers en oorlog*, *De Nederlandse Pers tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Doctoraalscriptie Taal- en Cultuurstudies Universiteit Utrecht, 2004, ihb pp. 92-126, https://dspace.library.uu.nl.bitstream.handle over de opstelling van het Socialistische partij-orgaan Het Volk, Dagblad voor de Arbeiderspartij. Er ontstond, zo schrijft Geudeker, door Vliegens artikel niet alleen verdeeldheid over de steun aan mobilisatie en militarisme, maar ook over de oorlogvoerende partijen. Geudeker vaart voort: "*Een deel van de partij identificeerde zich met de Entente, een ander deel met de Centralen. Deze tegenstelling was de oorzaak van een nieuw conflict tussen Troelstra en Vliegen dat wederom werd uitgevochten in de kolommen van Het Volk. Toen op 4 augustus bekend werd dat Duitsland België was binnengevallen, vreesde Vliegen dat de Britten bij hun pogingen om België te hulp te komen de Nederlandse neutraliteit zouden schenden. De Britten zouden immers gebruik kunnen gaan maken van De Schelde om troepen naar Antwerpen te sturen. Nederland zou dan gedwongen worden om de kant van de Duitsers te kiezen aangezien de Britten de Nederlandse neutraliteit in dat geval hadden geschonden, zo dacht Vliegen. Vliegen, die Entente gezind was vond dat Nederland zelf positie moest kiezen, en wel vóór de Entente, voordat Nederland gedwongen werd de zijde van de Centralen te kiezen. In overleg met De Roode en F. van der Goes, redacteur van het socialistische Weekblad, beide eveneens Entente gezind, schreef hij op 5 augustus het geruchtmakende artikel 'Hollands positie', waarin hij ervoor pleitte dat Nederland, nu het nog kon, de kant van de Entente moest kiezen. In het artikel gaf hij de volgende redenen voor die keuze. Ten eerste "…of een ingrijpen onzerzijds om de Fransch-Belgische kansen te versterken, uit een oogpunt van zelfbehoud geen wijze politiek is". Ten tweede zou door aansluiting bij de Entente de kans groter zijn dat Nederland onafhankelijk bleef en zijn koloniën zou kunnen behouden. Bovendien eiste ons nationaal zelfrespect solidariteit met de Belgen: "Er gaat door ons volk een sterk gevoel van solidariteit met het aangerande naburige*

Ankersmit, Vliegens betoog. Wilde Vliegen “onze arbeidersjongens” als kannonenvlees aanwenden? Piet Bakker, eigenlijk een collega van Vliegen, schrijft er decennia later nog geëmotioneerd over[166]. Het leek of Vliegen hier sprak voor de gehele SDAP. De SDAP-ers Schaper[167] en Wibaut[168], de Amsterdamse wethouder voor volkshuisvesting, waren het eigenlijk wel met Vliegen eens. Ze wisten echter, wanneer ze moesten zwijgen, wilden ze niet elk politiek crediet bij partij, achterban en andere fracties verliezen. Maar Troelstra had een godsvrede voor Nederland gepredikt bij de algemene beschouwingen in de Tweede Kamer naar aanleiding van Corts regeringsverklaring, een vrede die ook de allures had gekregen van een Lutherse burgvrede. De nationale gedachte moest nu de nationale geschillen overheersen, en wat Vliegen daar allemaal zei, was onnationaal. De dooddoener die doodverft en dat uiterst effectief: Vliegen had verder lange tijd gezwegen en vele dissidenten in de kamer met hem.

Troelstra was nu eenmaal een partijleider die men nooit liet vallen. Niet als oprechte socialist. Troelstra kwam deze isolatie van Vliegen, zijn eeuwige opponent, prima uit. Troelstra was nog altijd van plan de Tweede Internationale nieuw leven in te blazen. Het internationale overleg van de nationale sociaal-democratische partijen gericht tegen kapitalisme, het industrieel-militaire complex en het plutocratische monetaire kartel. Ook en juist in oorlogstijd. Daarbij dacht Troelstra een eerste viool te gaan spelen. En daar had hij nu juist Vliegen niet bij nodig. Tijdens de lange oorlogsjaren drukte Troelstra Vliegen steeds verder achterin de coulissen weg. Troelstra kon in 1918 gelden als de “macher” van de socialistische politiek. Dat zou de SDAP berouwen. Troelstra, toch al vaker te ontvlambaar gebleken in emotionele en onoverzichtelijke situaties, zou op 12 november 1918 in de Tweede Kamer geheel op zijn eentje een staatsgreep gaan plegen. Namens de werkende volksklassen. De SDAP zou daardoor jaren lang in het parlementaire overleg als onbetrouwbaar gaan gelden. Men desavoueerde de tribuun niet als SDAP. En men had geen andere bekwame vertegenwoordiger. Dacht men. Vliegen was er stellig een geweest. Maar die was uiterst behendig als reactionaire rechtse zak weggezet. Die Vliegen, die was *onorganisatorisch*. Hij respecteerde het partijverband alleen maar als het hem uitkwam. Troelstra bleef daarop hameren. Vliegen was misschien wel kundig. Maar een *bourgeois*. Zo placht Lenin in die jaren de mensen te noemen die

---

land welks bewoners voor het grootste deel zijn van Nederlanschen stam, en het ware voor heel het nationale leven van ons land een débâcle als wij niet een positie kozen die met dat gevoel van solidariteit in overeenstemming is. Vertrouwen wij dat de regeering haar oor te luisteren legt waar het hart van de natie klopt”.” Aldus Geudeker. De SDAP besloot zich van het artikel allerwegen te distantiëren. Troelstra deed dat onmiddellijk in de Tweede Kamer. Het partijbestuur sprak zijn scherpe afkeuring uit van het artikel. Troelstra werd nu hoofdredacteur, overduidelijk met het doel vliegen verder te bewaken. Vliegen kon, gelukkigerwijze voor hem, de redatie van Het Volk al eind september verlaten. Hij was Amsterdams wethouder geworden.

[166] *ZO WAS HET*, a.w., pp. 43-44.

[167] Zie over Schaper eveneens II.2.5.

[168] Florentinus Marinus Wibaut, 1859-19136. Hij kam uit een familie van rijke houthandelaren te Zeeland. Hij was een succesvol zakenman. In 1897 werd hij lid van de SDAP. Als wethouder concenmtreerde hij zich op goede en betaalbare arbeiderswoningen zoals die in het Vogeldorp in Amsterdam-Noord. Hij trachtte te komen tot een evenwichtige en eerlijke voedseldistributie in Amsterdam. Hij was lid van het SDAP-partijbestuur. Hij was voorstander van de Tweede Internationale en de Sozialistische Arbeiter-Internationale, waarbinnen hij bestuurlijk actief was. Op de landelijke politiek van de SDAP had hij weinig greep.

later vermoord zouden moeten worden. Vliegen deed er niet veel meer toe.[169] De godsvrede bleef uitgangspunt. Nederland deed het als neutrale prima. Het kabinet hield Nederland buiten de oorlog. Dat was prima. Wie daarover moeilijk deed was geen socialist. Dat was de partijlijn.

Maar nu het gerucht der wapenen zweeg, werd de zaak anders. Was Nederland als oorspronkelijk garant niet althans mede belanghebbende bij de redactie van de vredesvoorwaarden, waarbij de volkerenrechtelijke statuur van Luxemburg ongetwijfeld ter tafel moest komen. Van Belgische zijde gingen stemmen op dat België hersteld moest worden in zijn vooroorlogse garantiepositie. Die was immers voordelig geweest tot 4 augustus 1914. Waarom kon niet opnieuw een vergelijkbare eeuwigdurende garantie worden herkregen? Bij garanties hoorden sancties. Welnu: thans was het Franse landleger het machtigste ter wereld. Wat kon de Belgen nog overkomen, als dat leger het eeuwigdurend ging beschermen? En als dat zo was, hoe zat het dan met die garantie jegens het Groothertogdom Luxemburg, dat na 1867 altijd als barrière had gefunctioneerd tegen Pruisische grootheidswaanzin? Daarvoor zou dat dan toch óók gelden?

V.3.3 Een Frans/Belgisch alliantiepact-1919

Brussel kon zich niet voorstellen dat België en Frankrijk ooit nog vijanden zouden worden[170]. België en Frankrijk deelden nu eenmaal door hun intrinsieke latiniteit een noodzakelijke lotsverbondenheid. Frankrijk behoorde het geestelijk vaderland te zijn van iedere Belg. Aldus de regeringsverklaringen vlak na november 1918. Ze kunnen niet nalaten het Vlaamse volksdeel ten uiterste te prikkelen. Het beschuldigt de regering in Brussel van “Frans-dolheid”. Frankrijk ooit agressor van de Lage landen? Onmogelijk!

Ja, toen de zuidelijke Lage Landen nog Oostenrijks wingewest waren, toen was dat heel goed mogelijk. Maar nu ze samen door deze Teutoonse baaierd van misdrijven waren getrokken en het waarachtig nog hadden overleefd ook, was er een eeuwige band van lotsverbondenheid gesmeed. Die was al neergelegd in een apart bilateraal militair alliantiepact met Parijs. België en Frankrijk beloofden elkaar wederzijdse ondersteuning in geval van een defensief conflict met Duitsland. Het verdrag wordt geparafeerd. Maar het geheel van rechten en plichten bij zulk een conflict wordt niet openbaar gemaakt. Het zou, zegt het Belgisch kabinet, teveel technische details bevatten dan dat de staatsveiligheid zulks zou toestaan[171].

Het militair akkoord wordt op 7 september 1920 door Foch en generaal Buat voor Frankrijk en door generaal Maglinse voor België getekend. Het wordt aanstonds in november 1920 bij de Volkenbond gemeld en geregistreerd. De Franse legers zullen België mogen beschouwen als Frans militair opmars- en vóórterrein. Het bestaat, zo geeft Brussel toe, uit tal van technische regelingen voor Franse manoeuvres noordwaarts. Welke wegen zullen ter beschikking staan aan de Fransen, waar zullen zij legeringsvoorzieningen krijgen, waar stellingen innemen, waar schootsvelden vrij mogen maken en vliegvelden aanleggen. Welke spoorwegen zullen hen ter beschikking staan en hoe? Het zal in ieder geval ook de beschikking krijgen over de Luxemburgse Wilhelmsbahn, het spoorwegnet van het Groothertogdom Luxemburg. Frankrijk zal die trajecten mogen controleren. Zonder tussekomst

---

[169] Perry, *De voorman*, a.w., pp. 258-275.

[170] Wat betreft bebronning volg ik nu hoofdzakeljk: Rik Coolsaet, *België en zijn Buitenlandse Politiek 1830-2000*, Uitgeverij: Rik Coolasaet/Uitgeverij Van Halewyck: Leuven, 2001, ISBN 90-5617-248-0.

[171] Paul Louyet, België in de Tweede Wereldoorlog. Deel 1, *De verloren vrede (1918/1939*), Uitgeverij: De Nederlandsche Boekhandel, Amsterdam/Brussel, 1973. Digitaal te downloaden via dbbl.org/tekst/louy001belg01_01/index.php

van de territoriale overheden. Tot aan de Belgisch/Nederlandse grens. Het is in aanvang een idee van Paul Hymans[172], minister van Buitenlandse Zaken voor het Koninkrijk der Belgen. Hij wordt gestimuleerd door de minister van landsverdediging Paul-Emile Janson[173]. Beiden zijn geen echte diplomaten. Niet naar opleiding. Niet naar aanleg. Niet naar ontwikkeling. Voor Janson geldt dat alles wat de Duitse weerbaarheid afbreuk doet, goed is voor België. Janson is vóór alles anti-Vlaams.

Hymans ook wel, maar die zet dat niet zo op de voorgrond. Hymans was, net als Woodrow Wilson, bij uitstek een professor afkomstig uit de betere middenstand, die langdradige, uiterst minutieus voorbereide colleges geeft. Hij was dan ook van 1897-1918 hoogleraar parlementaire en constitutionele geschiedenis geweest aan de Vrije Universiteit Brussel. Wilson had een vergelijkbare leeropdracht gehad. Ze wisten daarom alles zeker en enorm goed. Wilson sleepte zijn gehoor soms mee. Hymans bijna nooit. Maar verder leken ze opmerkelijk op elkaar. Met alle kwaliteiten en karakterfouten. Ze lijken soms identiek inwisselbaar.

Hymans was in het begin van de oorlog in opdracht van de Belgische regering in le Hâvre naar de USA gegaan om de Belgische belangen te rechtvaardigen bij Wilson. Die kon zich daar later niets meer van herinneren. Daarom kwam Hymans er steeds op terug. Daarna was Hymans ambassadeur geworden in Londen. Daar onderhandelde hij met Frankrijk en Groot-Britttannië alsmede Rusland. Met deze staten maakte hij belangrijke afspraken. Ze konden zich daar later niets meer van herinneren. Daarom kwam Hymans er, volgens beproefd recept, ook steeds weer op terug. Steeds hinderlijker. Wilson en Hymans spraken bevlogen, vervoerd, betrokken. Ze wisten alles van bijna

---

[172] Paul Louis Adrien Henri Hymans, 1865-1941. Hij werd in 1916 minister zonder portefeuilie te le Hâvre. Daarna, van 1917 tot 1918 minister van Economische Zaken. En van 1918 tot 1920 minister van Buitenlandse Zaken. In Parijs werd hij als delegatieleider gesecundeerd door Jules van de Heuvel en Emile Vandervelde. Hij gold als anti--Vlaams en kantte zich tegen iedere amnestie voor de activisten. Hergé de striptekenaar protretteerde Hymans in het stripalbum "De Blauwe Lotus" uit de serie De Avonturen van Kuifje. Hij is de volkenbondsafgevaardigde met het witte haar en de witte snor die met anderen luistert daat de redevoering van een Japanse afgevaardigde die mededeling doet van de oprukkende troepen in noordelijk China richting Sjanghai-Nanking. P. 22, onderste rij van drie plaatjes, middelste plaatje. Van Karnebeek ontving Hymans chaeleurs te Den Haag voor de afronding van de onderhandelingen over de hierna te bespreken kanalenkwestie. Zie verder: Paul F. Smets, Vincent Genin, *1865-1941, Paul Hymans*, *Un authentique homme d'État,* Uitgeverij Racine/ Société pour le Progrès des Etudes Philologiques et Historiques, Vol 94, : Brussel, 2015 ISSN 0035-0818 http: //hdl.handle.net/2268/213629 iSBN 978-28738-69984 Hymans' politiek was van den aanvang gericht geweest op de integrale herziening van het scheidingsverdrag-1839 dat België en Nederland door Londen was opgelegd. Het was in het nadeel van België, dat een ongerechtvaaridigd groot aandeel kreeg in de staatsschuld die Nederland sedert 1650 (1) had opgebouwd, mede via de V.O.C. Verder was het statuut van de Westerschelde veel te veel geredigeerd met het oog op de Amsterdamse belangen, die bedreihd werden door het zich onstuimig als transitohaven ontwikkeld Antwerpen, dat eigenlijk rechtstreeks aan zee lag. Het verdrag definieerde het Westerschelde-estuarium veel te veel als internationale rivier zoals de Rijn. Terecht trachtte België in 1919 zijn voordeel in dit opzicht te trekken van de vredesonderhandelingen, waarbij allerlei oude verdragen grondig werden herzien. Maar Hymans overdreef mateloos. Hij deed of België een grote mogendheid was en droeg dat voortdurend uit. Daarmee joeg hij Groot-Braittannië, Frankrijk, de USA, Italië en Japan collectief in de gordijnen. Dat was niet nodig geweest, als Hymans eerst hun initiële houding had gesondeerd. Die was anti-Nederland. Met alle recht van dien van dat moment. Ik geef dat in de hoofdtekst aan. Hymans had zich echter in dit opzicht op tegenspraak voorbereid. Daar begon hij mee. In een reeks voordrachten. Maar die vielen niet in goede aarde, omdat Hymans wilde overtuigen waar dat niet nodig was. Van Karnebeek had dat feilloos in de gaten: zie Guido van Hengel, *30 november HOE NEDERLAND EN BELGIË ELKAAR IN VERSAILLES IN DE HAREN VLOGEN*, guidovanhengel.nl/hoe-nederland-en-belgie-elkaar-in-de-haren-vlogen/

[173] Paul-Emile Janson, 1872-1944. Van zijn vader moest hij, net als Hymans in zijn jeugd, Nederlands leren. Er kwam niets van terecht. In de dertiger jaren is Janson toch iets voor de Vlaamsgezindheid gaan voelen, maar niet voor het activisme. In 1930 vond hij dat in gerechtszaken beide talen gelijkwaardig toepasselijk moesten zijn, als minister van Justitie. Het wetsontwerp voor de regeling van het taalgebruik in gerechtszaken bleef echter onuitgevoerd. De overgangsmaatregelen bleken uitermate gecompliceerd en Wallonië difficulteerde. Pas in 1935 kwam er van een adequate tweetaligheid iets terecht.

niets. Ze keken niet in de ogen van het auditorium. Ze wisten dus nooit wanneer ze dat mateloos verveelden, op de kast joegen of verwarden. Ze bleven maar doorgaan. Als de roepende profeet in de woestijn. Die hoeft ook geen tegenspraak te vrezen. Of interrupties. Hoe dan óók. Dat soort onderbrekingen, tegenwerping en verzoeken om nadere toelichting, daar konden Wilson en Hymans niet tegen. Dat waren hinderlijke schorsingen van hun monologues intérieur. Wat heeft Nederland een mazzel gehad dat nu juist Hymans zijn wederpartijder werd in Parijs-1919. Hymans, die steeds meer, wat Clémenceau betreft, ging lijken op Wilson. Dit akkoord markeert Hymans' slinkse wegen. Die hij bléef bewandelen. Ook al zag iedereen hem. Hymans overschreed steeds de toegemeten spreektijd. En als hem het woord ontnomen was, bleef hij verontwaardigd in de stoeltjes nabrommen. Hij kreeg de bijnaam ter conferentie *hinderlijk zoemende mug*. Het defensie-alliantieverdrag komt uit Hymans' koker.

Nederland weet van niets. Dat hoeft ook niet. Vindt Brussel. Voor de Belgen is dit een interne aangelegenheid[174]. Derden hebben er niets mee te maken. Nederland is zo'n derde. Van de strekking van deze militaire uitvoeringsovereenkomst mag Nederland onkundig gehouden worden. Maar Brussel doet het verdrag in november 1920 officieel registreren bij de griffie van het Volkenbondssecretariaat. Brussel geeft daar hoog van op. Hoe kan dat, als dit verdrag, hoe je het juridisch ook kwalificeren wilt, derden niet raakt? Dat het Nederland niet aanbelangt?

Dat Nederland kan dus straks, ineens, zonder waarschuwing, een Frans leger aan zijn grenzen weten. Daar schrikt Den Haag van. De verhoudingen met Parijs zijn nog steeds niet best. Wat zullen de Belgen de Fransen allemaal toestaan? Dat is de vraag die Den Haag Brussel stelt. Het Belgisch kabinet zwijgt. Het is een geheim verdrag. Het gaat de Hollanders niets aan. Dat, zo werpt Van Karnebeek op, kan Brussel niet serieus menen. Wat, als er een Franse luchtmachtbasis vlak onder Budel wordt gelegd? En wat, als vanaf die basis bombardementsvluchten worden ondernomen op het Ruhrgebied? Denken de Belgen dan, dat de Duitsers geen tegenbombardementen zullen ondernemen? En dat die geen gevolg zullen hebben voor Nederland?

Het Vlaamse volksdeel steigert al evenzeer. Het weet ook van niets. Een Franse bezetting op uitnodiging van de Franskiljons zal het nooit accepteren. Het zou dan ziel, zaligheid en alle vrijheid verliezen. Het zal aanleiding worden tot tal van onlusten in België, dat nog bloedt uit alle wonden. Dat zal later op veel toezeggingen moeten terugkomen. Omdat het akkoord eigenlijk alleen maar gepromoot werd door het *Comité de Politique Nationale* onder aanvoering van Pierre Nothomb. Dat had er geen bezwaar tegen dat België een Frans protectoraat werd. Maar dat was toch onvoldoende op den duur om het akkoord echt te implementeren in volle oorspronkelijke omvang.

Het verdrag vond onmiddellijk toepassing bij voorraad in het in 1919 vooruit sturen van meer Belgische bezettingstroepen naar het Rijnland, als versterking van de Franse bezettingsmacht aldaar.

---

[174] De regeringen wisselden alleen verstandhoudingsbrieven uit op 10 en 15 september. De brieven zijn echter alleen maar apostilles die verwijzen naar niet-geopenbaarde uitvoeringsarrangementen. Wat nu de status van die brieven verdragsrechtelijk was, is nooit duidelijk geworden. Waren zij tezamen de alliantie? Konden bijvoorbeeld de Fransen er plichten ten laste van de Belgen aan ontlenen? Hymans moet van wél gevonden hebben. De Fransen hadden op basis van de briefwisseling Brussel aangezegd dat het wapens, munitie en goederen zou moeten doorvoeren naar Polen, dat in oorlog verkeerde met Sovjet-Rusland. De regering verbood de doorvoer. Hymans trad op 28 augustus deswege af. Dat zou een regeringscrisis hebben moeten opleveren, maar Janson bleef zitten. Hij tekende nu iets wat hij een accoord noemde. De toelichting van regeringszijde was dat de souvereiniteit aan beide zijde intact was gebleven. Maar dat is een onduidelijke uitleg. Als een staat vrijwillig een stukje souvereiniteit opgeeft, kan men dat juist een blijk noemen van souvereiniteit.

België kon het gerust doen. Wat de Hollanders er van vonden had geen enkel belang. Aldus Nothomb. Dat hadden die Hollanders er zelf naar gemaakt. Frankrijk raakt een tere snaar als het het uitvoeringsverdrag bestempelt als een stuk, dat België voor altijd definieert als militair barrièretractaat ten behoeve van Frankrijk. België, zo oreert Parijs, is nu onderdeel van de "Franse militaire ruimte". Londen en Berlijn protesteren. Zoiets is niet in lijn met de beoogde vredesarrangementen van Parijs-1919. Zo wordt alweer een kwetsbaar machtsevenwicht verbroken, terwijl nog onderhandeld wordt over de uitvoeringsarrangementen. Parijs zal dat blijven doen. En Brussel zal niet afremmen.

V.3.4 De zienswijze-Hymans

De Belgen gingen die kant op sturen, al tijdens de eerste onderhandelingsfase in februari 1919. Voor de Opperste Raad van de geallieerden verscheen hij op 11 februari 1919. Hij eiste grensrectificaties. Als wisselgeld, wanneer de geallieerden niet bepaalde regelrechte annexatoire eisen van de Belgen ten laste van Nederland zouden inwilligen[175]. Dan zou de Nederlandse garantie uit 1867 hoe dan ook ter sprake komen. Maar dan zou Nederland in de onderhandelingen betrokken worden, niet als eiser, maar als beklaagde zoals Duitsland. Want zoals Duitsland zijn garantie jegens België niet was nagekomen, zo betoogde Hymans, de Belgische vertegenwoordiger bij de vredesbesprekingen in Parijs, zo had Nederland dat óók niet gedaan jegens Luxemburg. Dat dat maar een klein staatje was en dat dat niet verwoest was, zoals een deel van België, was een gradueel, geen principieel verschil. Dat was niet gek bekeken van Hymans, want in het beklaagdenbankje wilde hij Nederland wel hebben. De tijd was rijp. Dat voelde Hymans goed aan. En Nederland deed er ook alles aan om daarin terecht te komen. Dat moet gezegd[176].

Nederland had de Duitse Keizer asiel verleend. Maar het had behoren te weten dat de geallieerden dit staatshoofd – Wilhelm had op 10 november, zoals we zagen, nog steeds niet geabdiceerd en van geen enkele constitutionele bevoegdheid afstand willen doen – Wilhelm zagen als een oorlogsmisdadiger, volgens de internationale beginselen van recht en moraal. Wilhelm had de oorlog doen beginnen met de inval in België, hij had de gifgas-aanval op Ieperen gebillijkt en aanvaard, hij was in februari 1917 de onbeperkte duikbootoorlog begonnen. Nederland had deze schurk toelating verleend tot zijn grondgebied en daarna zelfs een behagelijk verblijf bij de Baron Bentinck in Maarn, onder voorgeven dat deze baron als Malthezer Ridder naar middeleeuws gebruik zijn Malthezer grootmeester die heul niet kocht weigeren.

Dacht Nederland nog lang met deze schoffering van het internationale recht voort te gaan? De Staten-Generaal wisten nergens van, ook dat nog, en de koningin had het allemaal voorbereid[177]. Wat precies die Koningin had gedaan, dat wist Hymans niet. Maar het Nederlandse kabinet als geheel evenmin. Als Hymans had geweten dat Wilhelm en Wilhelmina hadden afgesproken dat hij eventueel toelating zou kunnen krijgen, waren de rapen helemaal gaar geweest. Dat Wilhelmina iets te maken

---

[175] H.J. Elias, *VIJFENTWINTIG JAAR VLAAMSE BEWEGING, 1914/1939, Eerste Deel/ De Eerste Wereldoorlog en zijn onmiddellijke nasleep, augustus 1914/november 1918*, Uitgeverij: De Nederlandsche boekhandel, Antwerpen 1969.

[176] Maria de Waele, *België en Nederland tussen twee wereldoorlogen, Nationale gevoelens en botsende ambities,* opgenomen in het Tijdschrift: Journaal van de Belgische geschiedenis Journal of Belgian History, No. 1/1/1996, pp. 193- 212; https://www.journalbelgianhistory.be>article_pdf

[177] Zie hierboven: III.13 *De vlucht van de Duitse Keizer naar Nederland*. En hieronder V. 4.24. De betrokkenheid van de Nederlandse regering bij Wilhelms toelating. Uiteraard geef ik in de hoofdtekst weer wat Hymans op dat moment wist. Niet wat er, zoals decennia later is uitgekomen, actief aan Nederlandse zijde was ondernomen om de Keizer naar Nederland te halen zonder enige kennis van de volksvertegenwoordiging. Dat komt hieronder aan de orde.

had met ’s Keizers aankomt te Maarn, dat was wel algemeen aanvaard als feit. Daar gingen de regeringen in Londen en Parijs eigenlijk wel vanuit. Maar voorlopig dachten die dat Wilhelm zelf het initiatief had genomen. Had men ook maar het vermoeden gehad dat Wilhelmina een asielgarantie had doet uitgaan, dan was niet denkbeeldig geweest dat Londen het niet bij diplomatieke démarches had gelaten. Zie hieronder. Gelukkig ging Hymans er verder niet op in. Hij heeft Van Karnebeek erover niet verder ondervraagd in Parijs. Niet op de eerste vergadering van de Opperste Raad. En ook nadien niet bij enige subcommisoriale overleggen --- tenminste, voor zoveel we nu weten.

Gebillijkt werd het asiel niet. Monarchen onder elkaar – dat was nou net de scène, waar Wilson, de ultra-democraat, eens krachtig een einde wilde maken. Wilhelm zou uitgeleverd moeten worden aan een internationaal strafhof, want hij had Duitsland met onuitwisbare schuld aan de inbreuk op de wereldrechtsorde, die de wereldoorlog toch geweest was, opgezadeld. En nu dachten deze kruideniers aan de Noordzee deze man achter hun dijken te verstoppen? De Engelsen zouden hem komen lichten en hem als eerloze schelm brengen, naar het Bijbelse woord, naar de plaats des gerichts. Want daar was geen rechtvaardigheid in deze mens. Daar was slechts boosheid (Prediker III: 16). Nederland stond alleen. Alle minnaars hadden het vergeten (Jeremia XXX: 14).

V.3.5 De ontruiming bij voorraad van de linkerrijnoever

Uit de redactie van de wapenstilstandvoorwaarden was duidelijk geworden dat de geallieerden Duitsland de schuldige vonden van dit Armageddon, en dat het daarom rekenschap moest geven. Dat het staatshoofd, dat het land die jaren pregnant sabelrammelend had vertegenwoordigd, daarbij de hoofdaansprakelijke zou moeten zijn, kon alleen een zo verblinde natie als de Duitse ontgaan. Artikel 5 had daarom gestaan in het teken van de gerechtvaardigde krenking van Duitslands territoriale integriteit: de ontruiming van de linker Rijnoever. Het zou die ontruiming en de daarop volgende geallieerde bezetting moeten betalen (artikelen 6 en 9). Het zou alle krijgsgevangenen aan de geallieerden moeten teruggeven, maar het omgekeerde hoefde niet te geschieden.

Wat kon dat anders alles betekenen, dan dat Duitsland zijn rang als gelijkwaardige partner in de wereldgemeenschap kwijt was? En nu was hier Nederland, dat de Keizer weigerde uit te leveren aan de areopaag van deze gemeenschap onder het motief, dat het aan alle andere staatshoofden ook asiel zou hebben verleend! Begrepen die lieden daar niet, achter hun dijken, dat Wilhelm met geen ander staatshoofd gelijk gesteld kon worden? Schond het aldus niet de basisaxiomata van deze wapenstilstand, en daarmee deze overeenkomst zelf en ontkende het niet dat deze namens de rechtsgemeenschap gesloten was? Onttrok het zich daarmee niet als deelnemer door begunstiging achteraf aan de nieuwe wordende rechtsorde die in het komende vredesverdrag belichaamd zou worden? En was het daarmee niet bij voorraad al wanprestator en verstoorder jegens die orde? Zoals het heimelijk al die tijd tijdens de oorlog al geweest was?

Daarom mocht Engeland gerust dat Nederland binnenvallen. Oorlog zou dat nooit kunnen zijn. Het was niet te beschouwen als daad van agressie. Slechts zaakwaarneming namens de komende Volkenbond. Aldus de geallieerde kranten, waarvan de Nieuwe Rotterdamsche Courant zijn lezers een bloemlezing bood nadat Wilhelm op het perron van Maarn was uitgestapt. Het was niet makkelijk hierop op dat moment een bevredigend weerwoord te geven. Nederland was medeplichtige *ex post facto* van Duitsland als agressor. Dat was de internationale opinie. Het Nederlandse staatshoofd had steeds met haar bulkende neef van het Huis Hohenzollern samengezworen. En hier zag je dat nu eens duidelijk naar voren treden. Het was koren op de molen

van Hymans en de zijnen, die een rekening wilden gaan uitbrengen in Parijs die de geallieerden Nederland nu eindelijk eens ter kwijting mochten gaan aanbieden, zonder wissels op de toekomst te hoeven trekken. Stond Hymans nu niet eens een keer verduiveld sterk?

V.4 Waarop baseerde België zijn aanspraken ten laste van Nederland?

V.4.1 Het Belgische beroep op de Vrede van Venlo van 1543

België meende, in zijn hoedanigheid van deelnemer aan de wapenstilstands- en vredesonderhandelingen, jegens Nederland de volgende vorderingen te kunnen inbrengen:

Een uitgebreide annexatie, waarbij de toescheidingstractaten van 1831 en 1839 werden herzien op basis van legitimiteitsaanspraken, teruggaande op de Vrede van Venlo van 1543, waarbij Karel V voor het eerst de Nederlanden tot één personele unie had weten in te scharen in het Heilig Roomse Rijk van de Teutoonse Natie. Het Hertogdom Brabant was toen de kern van deze Nederlanden. Dit Hertogdom, omvattend Belgisch Zuid-Brabant en Nederlands Noord-Brabant, zou als het Bourgondische erfgoed bij de vredessluiting moeten toevallen aan België. België had dat nodig, dat was wel gebleken, omdat de Duitsers zuid-oostelijk Noord-Brabant, zoals militair verdedigd door de Noord-Nederlanders al in 1870 als eenvoudig te nemen doorgangsroute hadden beschouwd.

De Nederlanders hadden daar geen liniën en stellingen aangelegd van enige betekenis, laat staan dat er van een fortificatie sprake was. De huidige grensscheiding tussen Noord- en Zuid-Brabant was gebaseerd op de uiterste uitvalsstellingen die de Staatse troepen hadden weten te bereiken op het moment, dat de onderhandelingen waren gestart voor het Twaalf Jarig Bestand van 1609. Dat was een volkomen toevallige deliniëring. De Engelse regering had die in 1831 aangegrepen om van het voortdurend gezanik van de Belgen om betere, meer verdedigbare, grenzen, af te zijn. Palmerston had toen gezegd dat Londen maar het beste om de Nederlanden een hoog hek kon aanleggen, dan konden de Belgen en de Nederlanders zelf hun burenruzies uitvechten zonder dat de overige buitenburen er nog last van hadden. En de andere geallieerde mogendheden hadden dat een pragmatische oplossing gevonden, want van dat gehakketak, waarbij de ruziemakers teruggingen tot het rijk van Keizer Lotharius hadden ze meer dan genoeg. Hymans ging er bij de Parijse vóóronderhandelingen vanuit, dat thans wederom een nieuwe geopolitieke realiteit moest worden geschapen, ten behoeve van de veiligheid van een klein staatje als België. Daarbij zouden legitimiteitsaanspraken de prioriteit moeten hebben, net als bij de Vrede van Wenen van 1815. Dat was Hymans' standpunt. Hymans' standpunt kwam erop neer dat heel Zeeuws-Vlaanderen, Noord-Brabant en Nederlands Zuid-Limburg toegescheiden – eigenlijk: "teruggegeven"-- gegeven zou moeten worden aan België, dat eigenlijk de rechtsopvolger was van het Land-van-herwaarts-over van de Bourgondiërs. Dat land – *La Mère Patrie*, zo noemde Hymans het -- was ontstaan in 1477, toen Maximiliaan II van Habsburg trouwde met Maria van Bourgondië. De Hollanders mochten daaruit de noordelijke delen boven de grote rivieren Maas en Rijn blijven behouden, mits België dan maar de volledige Rijnvaart tot zijn beschikking zou krijgen via een reeks van volkerenrechtelijke erfdienstbaarheden of servituten. En verder zou Nederland moeten meewerken aan en meebetalen aan forten langs de Maas vanaf Luik tot Venlo. Daarvoor zou het ook met servituten belast moeten worden. Hymans had er lang aan gewerkt, aan deze geopolitieke herverdeling ,en Henri Pirenne (1862-1935), de grote Belgische historicus, ingeschakeld ter historiografische onderbouwing ervan. Ieder aanknopingspunt in de legitimiteitsgeschiedenis van het staatsbestel van de Lage Landen werd nauwkeurig uitgeserveerd. Op een congres van historici zou Hymans hoog scoren. Maar niet in Parijs. Alleen Wilson, die soms óók zo trachtte te redeneren, kwam soms onder de indruk.

Brussel liet hem zijn gang gaan, de hele vredesconferentie lang. Omdat Hymans woorden naar het hart van de heersende klasse sprak. De Belgische notabiliteit was het er van heler harte mee eens. Wat Hymans naar voren bracht vond zij geen historiografisch discours. Zij vond het een volkomen overtuigend actueel volkerenrechtelijk pleidooi. Het deed volkomen recht aan het principe van de zelfbestemming dat Wilson uitdroeg. Het bleef de Noord-Nederlanders parten spelen tot 1936. Laten we het daarom volgen, al veroorloof ik mij hier en daar wat digressies. Ienand als de historicus Geyl, die later tracht het bestaansrecht te bepleiten van een Groot-Dietsland, sluit tot op zekere hoogte bij de zienswijzen van Pirenne en Hymans aan. Ze zijn nog steeds actueel. Tijdens de Duitse bezettingsjaren kwamen in Nederland fascisten, protofascisten en nationaal-socialisten met deze historische legitimiteit voor een groot Nederlands-talig Dietsland aanzetten, mede, omdat die benadering goed te verenigen was met de Blut-und-Boden-theorieën die toen gangbaar waren. Daarom kwam deze benadering na die tweede wereldoorlog in het verdomhoekje. Ze werd in Nederland onbespreekbaar.

V.4.2 Het congres van Wenen-1815 ontkende het nationale zelfbestemmingsrecht

Destijds, in 1815, was de aanspraak van de bewoners van de zuidelijke Lage Landen op staatszelfstandigheid meteen al afgewezen. Die bewoners hadden een Nieuw-Bourgondië gewild, met het Hertogdom Brabant als kern. Zoals dat was gebeurd krachtens de Vrede van Venlo van 1543 door Keizer Karel V Habsburg, die de erfenis van karel de Grote had aanvaard door van de Lage Landen één personele unie te maken. Als Wilson nu echt een vrede wilde die recht deed aan het nationale zelfbestemingsrecht van een bevolking, dan moest hij met die claim beginnen, aldus Hymans. Ze was rechtshistorisch volledig gefundeerd. De partijen van 1815 hadden dat zelfbestemmingsrecht genegeerd. En zie nu eens, wat er van Europa geworden was!

Daarom wilde Hymans de hoge vergadering doordringen van de organische wording van dat Nieuwe Bourgondië dat hij vóórstond. Wat hij wilde deed recht aan de legitimiteitsgeschiedenis van België als zelfstandig land. Het land dat zijn onschendbaar grondgebied op wapenroep van Albert I zo voortreffelijk had verdedigd zonder militaire assistentie van de Fransen af te wachten. Dat moest thans beloond worden naar een rechtmatig geschudde maat. Hij zou daarom, met hun welnemen, beginnen bij het Maasstatuut uit de negende eeuw. Want dat was het eerste volkerenrechtelijk instrument, dat het machtsevenwicht in westelijk Europa eeuwenlang had kunnen borgen. Dat zou het baken moeten zijn waarnaar de gealieerden Europa in deze regio zouden moeten herindelen. Aldus leidde Hymans zichzelf in. Hymans vroeg om het welnemen van zijn toehoorders. Dat had hij aanvankelijk wel. Maar omdat hij zich zo graag hoorde praten, raakte Hymans het ook onherroepelijk kwijt. Gelukkig wel. Voor de Hollanders.

V.4.3 De Maasbeddingregelingen en het Maasneutraliteitstatuut vanaf de middeleeuwen

De Maasbedding vanaf Verdun tot Venlo bleef volgens Hymans van den aanvang af bij de staatkundige wording van West Europa een probleem, want die rivier was van internationaal belang. Links ervan konden soevereine vorsten het recht van ongehinderde doorgaang voor zich opeisen en van de prins-bisschop van Luik als militair gouverneur over de hele Maasvallei tot aan Verdun eisen, dat hij bedding en legeringsplaatsen van vreemde benden marodeurs, bedelaars, vagabonden en plunderaars vrij hield. Hij was een supranationale hoge commissaris of gevolmachtigde die het neutraliteitsstatuut van de Maas en haar vallei moest handhaven ten genoege van de koningen, die

er nog waren nadat het rijk van Karel de Grote was vergaan. Die hoge commissaris stond dus ten dienste van die koningen en eventueel van de keizer van het Heilig Roomse Rijk van de Duitse Natie.

Die bisschop kwam niet op voor de belangen van de bevolking in het Maasdal en van zijn diocesane onderhorigen, zijn beminde gelovigen. Hij was dus niet een soort hoge commissaris van de Verenigde Naties of de Volkenbond, die juist wél moest of moet kijken of neutraliteitswaarborgen worden geëffectueerd ten behoeve van de afzonderlijke inwoners van een mandaatsgebied of een *safe area*. De bisschop had met die inwoners wel iets te maken. Als belastingplichtige slovers die voor tienden, sacramentele verrichtingen en genade-priviliges konden worden aangeslagen en konden worden beboet als zij het kerkelijk tucht- of strafrecht hadden geschonden.

De aanslagen waren niet kinderachtig. De bisschop had als militair gouverneur altijd veel geld nodig. Maar beschermen, dat deed hij zijn onderdanen niet direct. Al waren zijn troepen soms daar toch wel nuttig bij, maar dan was dat een min of meer onbedoeld zijdelings effect. De bisschop liet zijn graven in het Maasdal kastelen bouwen als verdedigings- en uitvalsplaatsen, maar de omwonenden ontleenden daaraan ook wel veiligheid. En lagen deze kastelen op door mensenhanden aangelegde kunstmatig aanlegde heuvels met afwateringsgeulen, mottes, dan hadden die voor deze mensen ook waterstaatkundige betekenis. Droge voeten, artesische putten, drainages, ze verhoogden de levensstandaard. Er werden ook vaak tolplaatsen bij aangelegd. Dat trok nering aan en nijverheidsverrichtingen. De kerkelijke aanslagen in het diocese werden meestal bijeen geharkt door de abten en priors van de kloosters aan wie de bisschop bepaalde kerken en parochiegebieden had gegund in beheer. En door de dekens binnen zijn bischoppelijke rechtsgebied. Die de pastoors bij die aanslagen flink achter de vodden zaten.

Zo creeërde de bisschoppelijke curie in Luik een uniform fiscaal systeem dat leidde tot een samenhangend rechtssysteem van gewestelijke en stads-rechten, lokale rechtskringen met dingbanken en zelfs met de mogelijkheid van een rechtseenheidberoep op hogere rechtbanken. De beheersing van het Maasdal door de bisschop zorgde voor een zekere bescherming van het gebied ten westen daarvan. Brabant kon tot wasdom komen. Geregelde beurtvaart om handelscentra aan te doen was veilig. De wegen werden daartoe ook beter onderhouden en hier en daar werd zelfs de waterstaat verbeterd. Was de zestiende eeuw niet verscheurd geraakt door godsdiensttwisten, dan was Brabant de harde kern geworden van de grote transoceanische handelsnatie Bourgondia. De bisschop vermocht die twisten niet te onderdrukken en Spanje dat dat wel zou kunnen, was te ver weg gebleken en had voor de bevolking geen gevoel. Het had zich niet beperkt tot politionele pacificaties. Het had een vijandelijke bezetting gelegd. Toen kwam de bevolking massaal in opstand.

V.4.4 De militaire routes noordwaarts na het verlaten van de Maasbedding en het Maasbeekdal

Dat bisschoppelijk mandaat was in 1795 vervallen toen de Franse Republiek de bisschop als wereldlijk heerser en voogd hadden afgezet en de hele diocesane wereldlijke jurisdictie nietig hadden verklaard. Bij Verdun plachten de vazallen van de Franse koning hun legers te concentreren, in afdelingen te verdelen, de taken per afdeling te bepalen en dienovereenkomstig de soldaten uit te rusten en in de legerscharen op te stellen. Tussen Roermond en Venlo plachten de divisies uit het dal te klimmen, meestal ter hoogte van de Peellandbreuk, zich naast of achter elkaar op te stellen, met de artillerie en de verkenningseenheden en de ruiterij, op te rukken over de wegen en vlakten en vervolgens zich op zicht van de vijand te ontplooien en front te maken.

De voorbereidingen daartoe werden meteen westelijk van de Maas op de laagvlakte getroffen. Daar was de ruimte beschikbaar die het de bevelhebbers mogelijk maakte hun leger in zijn totaliteit geheel te overzien. Daarna gingen de afdelingen hun wegen, waarbij de onderlinge verbanden soms verbroken moesten worden omdat er stomweg niet genoegd paden, banen, zandruggen en wegen waren om die samenhang enigszins in tact te houden. De enorme drassige Peel lag flink in de weg en moest omtrokken worden.

De afdelingen hielden daarom de richting Valkenswaard maar aan, al was het een fikse omweg. Daar liep de grote zandweg naar Eindhoven en Den Bosch, de grote baan met stevige ondergrond, een eeuwenoude beproefde hooggelegen route, en zolang men die enigszins kon houden wist men wel ongeveer waar men was. De prins-bisschop moest daartoe de voorzieningen getroffen hebben, terwijl zijn graven er voor zorgden dat het diocese verder van de doortochten, legeringen en slagen niet te veel leed, al kwam daar vaak niet echt veel van terecht.

V.4.5 De Franse invallen tussen 1795-1810

Het Franse volksleger met zijn revolutionaire elan had zich niet aan deze routes en dat statuut willen houden, geplunderd waar het kon en verder bezettingsschattingen opgelegd, het neutraliteitsstatuut minachtend en de uitvalsbases van de graven vernietigend of onbruikbaar makend. Een volksleger voerde een totale oorlog of géén. Dat was het nieuwe recht van de oorlog, het nieuwste *ius in bello*, dat de Eerste Haagse Vredesconferentie tevergeefs aan banden had trachten te leggen. De burgerbevolking was er mooi mee. Het supranationale mandaat van de Luikse bisschop was volkomen achterhaald. Napoleon had het officieel genullificeerd.

Dat was uiteraard illegitiem. Het was een breuk met de organische geschiedenis, die de verdragssluiters van 1815 zeiden te willen respecteren. Daar kon Hymans niet genoegzaam op wijzen. Het was een ernstige fout geweest, destijds al. Ongetwijfeld sprak Hymans hier behartenswaardige woorden namens zijn Franstalige Belgische elite. De mogendheden bij het Verdrag van Wenen van 1815 hadden daarin, in die legitimiteitsinbreuk, berust. Zij hadden die territoria gegund aan Willem I, koning van de Verenigde Nederlanden en ze vervolgens overgelaten aan de opstandige Belgen in 1831.

De Maasstroom met haar bedding met valleiglooiingen aan weerskanten van het brede rivierdal was sedert het Verdrag van Meerssen in 876 gedetailleerd bij preciese clausules geneutraliseerd, zoals we zagen, voorzover het ging om de brede grintbedding links van de rivier stroomafwaarts gaande. Die grintweg was de doorgangsroute geweest van vooral de Franse legers sedert de vroege middeleeuwen noordwaarts marcherend. Die route vanaf de eerste bronnen van de Maas bij en rondom Pouilly naar Neufchâteau, Verdun, Namen, Luik tot Venlo was thans, nu Duitsland zo'n gevaarlijke centrale macht was gebleken, strategisch niet zo heel belangrijk meer.

Dat de Fransen haar nodig zouden hebben om noordwaarts Duitse legers te verhinderen over te gaan tot een invasie van de Lage Landen en dan langs de zeekusten weer zuidwaarts te zwaaien om Parijs vanuit het westen onverwacht aan te vallen leek, gelet op de ontwikkeling van het transportwezen langs spoorverbindingen bijna illusoir. Maar de Belgen konden zich heel goed voorstellen , zo stelde Hymans niettemin, dat zij op de hellingen links van die bedding zware fortficaties in linie zouden moeten gaan bouwen ter hoogte van Luik, precies bij de kloven oostwaarts en westwaarts lopend door het heuvelmassief rechts van de Maas. De Duitsers hadden

daardoor heen hun massale infanterie geperst naar de Maasovergangen en doorwaadbare plaatsen via de rivierbanken in augustus 1914.

V.4.6 De Duitse dreigingen maken Maasservituten ten behoeve van België noodzakelijk

Ze hadden zich niet voldoende van zwaar geschut voorzien. Daarom waren ze bij deze westelijke zwaai wat vertraagd. Die fout – geen voldoende vérreikend geschut meezeulen – zouden de Duitsers de volgende keer beslist niet meer maken. Ze zouden daarom deze keer de overgangen vlak onder Maastricht of bij Horne en Roermond gaan gebruiken. Daarom moest Nederland maar dienaangaande aan de Belgen internationale servituten gunnen om daar achter zwaar gebetonneerde schansen garnizoen te leggen.

Onder Luik, zuidelijk aan de Maas zou een modern pantserfort moeten worden gebouwd waarin troepen het weken zouden kunnen uithouden tegen het opdringend Duitse veldleger. De Nederlanders zouden gedwongen moeten worden om naar dat fort voldoende water te geleiden ter omgrachting. Dat zou alleen kunnen door hen supranationale erfdienstbaarheden op te leggen. De geschiedenis had aangetoond, dat de Nederlanders nooit bereid waren eenzijdig offers te brengen voor de gerechtvaardigde defensiebehoeften van België. Hymans kon zich op de expertise van Brialmont beroepen, Belgisch geniale pantserfortificatie-ingenieur.

Die had in het laatste decennium van de negentiende eeuw al gezegd dat zulk een fort ter aanvulling van de Luikse fortificatiering onontbeerlijk was. Hij kwam in dit verband hierboven al ter sprake. Ook Brialmont had bepleit dat daarvoor massa's water zouden moeten worden onttrokken aan Maas en noordelijke beken in Zuid-Oost Brabant, ten detrimente van de Nederlandse waterstaat. Ook hij had gezegd dat de Nederlanders daartoe gedwongen zouden moeten worden, als ze niet wilden inzien dat de Duitsers ook hun land zouden binnenvallen, als België een ontvankelijk doortochtterrein zou blijven. Natuurlijk had het Belgische kabinet dat terzijde geschoven. Hymans stond nu hier in Parijs, om die fout te herstellen.

V.4.7 Fort Eben Emael als steunpunt aangenomen door Hymans

Dat fortcomplex zou er inderdaad komen in de dertiger jaren: Fort Eben Emael. Het werd gebouwd op de plaats waar het in 1928 aanlegde Albert-kanaal uitmondt in de Maas. Op ongeveer 4.5 kilometer van Maastricht, waar de diepe uitgraving van dat kanaal belendt aan het geaccidenteerde terrein in het noordoosten en een steile rotswand aan de zuidzijde. Het zou met zijn artillerie de bruggen over de Maas en het Albertkanaal moeten beheersen en aldus de opmars van de Duitsers moeten blokkeren. Voor de bescherming van de fortflanken zou het riviertje De Jeker via een kunstmatige gracht met hoge steile kaden voldoende water moeten aanvoeren. Een hoge waterstand vlak tot aan de betonnering van de bases westwaarts was noodzakelijk.

Daarvoor was echter waterstaatkundige overeenstemming met Nederland nodig. En aangezien ook toen de verhoudingen tussen de buurlanden niet best was, door de hier besproken affaires, kwam dat er niet van. Nederland was, voor de waterstaatkundige beheersing van het Nederlands deel van De Jeker weinig tegemoetkomend, omdat de Belgen zonder vooroverleg voor het Albertkanaal aanmerkelijke watermassa's onttrokken aan de Maas. Daardoor werd de beurtvaart noordwaarts gehinderd, terwijl ook het waterpeil in de Zuid-Willemsvaart, zo noodzakelijk voor de Nederlandse transport-ontsluitingen naar Luik, op een voor die vaart soms ontoelaatbaar niveau daalde. Het sluisverkeer moest deswege vertraagd worden en de beurtvaarders bleven langer in hun sassen.

Beiden raakten gefrusteerd door wat zij als pesterijen op wederkerigheidsbasis ervoeren. Zo bereidden de buren elkanders nederlaag. Het fort werd mede daardoor kwetsbaar en kon makkelijk door de Duitsers genomen worden. Maar, uiteraard, dat was in 1919 nog voor beiden verborgen. Verder zou België een groot stuk van Nederlands Zuid-Limburg moeten annexeren om de Luikse forten te behoeden tegen Duitse omtrekkingen vanuit het noorden. De volgende keer – De Belgen namen voetstoots aan dát er een volgende keer zou zijn – zouden de Duitsers echter noch Maastricht noch de doorgangsroutes over de oude heerbaan Maastricht/Aken via de langgerekte vallei van de Selzerbeek vlak boven Vaals en onder Mamelis sparen. Zie V.4.4.

V.4.8 De intergeallieerde status van België

Nu, in 1919, waren de Belgen en Engelsen geallieerden. Bondgenoten, waarbij Engeland België altijd had geprezen als het dappere staatje dat zijn integriteit in alle opzichten zo onbeholpen had trachten te verdedigen. *Brave little Belgium.* Dat mochten geen woorden voor de vaak blijven, zei Hymans. Dat moest verzilverd worden. Het Engelse belang was het Belgische en omgekeerd. Dat gold zonder meer al voor het Franse belang. Daarom diende het Belgische belang, militair-strategisch, te prevaleren boven het noord-Nederlandse, vooral, omdat de noord-Nederlanders niet bereid waren gebleken om een landleger op de been te brengen waarvan voldoende preventieve werking had kunnen uitgaan in 1914. De massa van de Nederlandse Brabantse divisie was onder de maat gebleven en de toevoegde cavalerie-brigade met het wielrijdersbataillon waren eenvoudigweg een lachertje gebleken. Op geen moment hadden die de Duitsers de doorgang kunnen beletten zonder tussenkomst van de geallieerden.

Dat risico moest in de naaste toekomst uitgesloten worden, mede, omdat België een defensie-overeenkomst dacht te sluiten met Frankrijk. België was echter ernstig verbolgen, omdat het niet eens was uitgenodigd voor de wapenstilstandsonderhandelingen die Foch aanving vanaf 5 november 1918 onder de bevreemdende omstandigheden die ik hierboven uiteenzette. Dat het niet zelf rechtstreeks met de Duitsers zou kunnen spreken, was nog tot daaraan toe. Logistiek was dat wellicht niet doenlijk geweest, ook al had de Franse burgerregering Belgïe, via het kabinet te Le Hâvre, wel degelijk de belofte gedaan dat het op een of andere manier zou worden uitgenodigd, eventueel om zich te doen vertegenwoordigen via een (inter)geallieerde officier. Het Belgische veldleger was door Albert I nu eenmaal apart gehouden van het geallieerde. En in de *wagon lits* van Foch was maar beperkte plaats geweest. De Belgen hadden niet eens een samenvatting gekregen van de voornaamste wapenstilstandsvoorwaarden. En dat, terwijl België er wél in genoemd was, mede in verband met de schandalige vernielingen die de Duitsers zich in zijn nijverheidscomplexen en mijnontginningen hadden gepermitteerd. Het scheen, uiteindelijk, ondanks alle pluimstrijkerij, dat de positiebepalingen door de Belgen er niet veel toe deden in geallieerde ogen. En zo was het inderdaad. Zo zou het blijven.

V.4.9 Parijs neemt Belgische militaire alliantie als vanzelfsprekend aan

Verontwaardiging beving Brussel, toen het vernam, dat de Fransen de Duitse territoria op de linker Rijnoever zouden gaan bezetten als vuistpanden ter zekerheidsstelling van de schadeloostellingsplichten die het Duitsland dacht op te leggen, en dat Frankrijk daarbij veronderstelde dat de Belgen een contingent zouden leveren voor de troepen. Die bezetting stond al in de wapenstilstandsovereenkomst aangekondigd. De Belgische ambassadeur, Baron Edmond de Gaiffier d'Hestroy, te Parijs protesteerde. Had Frankrijk hier soms annexatoire neigingen? Als Rijnland Frans werd en De Saar óók, lag België oostwaarts ingeklemd tussen Frans gebied en

Nederland. Frankrijk had al legering gelegd in romp-Luxemburg. Natuurlijk ook weer zonder overleg met Brussel.

Wat bleef er dan nog van de economische onafhankelijkheid van België over in de naaste toekomst? De verhoudingen met Nederland waren voorlopig verstoord. Maar wat zou er te verwachten zijn van een Franse administratie die natuurlijk de Franse economie boven alles zou bevoorrechten? En dááraan zou het Belgische gedecimeerde leger ook nog moeten gaan meewerken? Wilde Parijs soms een burgeroorlog aanwakkeren tussen de Flaminganten en de Franskiljons? Een Frans Rijnland en een Franse Saar zouden zich niet op de Belgische haven van Antwerpen concentreren voor de transatlantische transporten van ertsen en delfstoffen, als de de Rotterdamse Rijnhaven zo veel makkelijker zonder tussenvervrachtingen aannaderbaar was.

Dat was nu toch óók een zorg voor Paul Hymans, die vond dat hij door de Fransen aardig geschoffeerd werd. Hymans onderschatte de betekenis van Antwerpen voor de herleving van de Belgische economie bepaald niet. Die havens daar moesten bevoordeeld worden boven die te Rotterdam. De Franse voornemens leken juist het tegendeel te bewerkstelligen. Rotterdam had rechtstreeks deel aan de privileges van de Rijnvaartactes. Antwerpen alleen via de ficties van de IJzeren Rijn. En dan nog onderworpen aan de logistieke beperkingen daarvan: een wagon kon minder verplaatsen dan een Rijnaak. De transportprijs per ton bleef daardoor noodzakelijk hoger.

V.4.10 Hymans taxaties van het Duitse weerbaarheidsvermogen

Hymans had zijn experts een onderzoek laten uitvoeren naar de voor België gunstigste oplossing voor wat betreft de zekerheidsstelling die België uiteindelijk óók beoogde. Dat zou neerkomen op een tijdelijke bezetting, om een militaire barrière te forceren tussen Duitsland enerzijdsen België en Frankrijk anderzijds. Hymans geloofde wel dat Foch gelijk had, toen hij vaststelde dat het Duitse veldleger nog helemaal niet verslagen was in november 1918. Zolang de Duitse raad van volkscommssarissen niet besloot om te demobiliseren, was zeker niet uitgesloten dat dat leger in gesloten gelederen tijdelijk zich liet kazerneren om op krachten te komen, vlak achter de rechteroever van de Rijn. Wanneer dan de geallieerden zoude komen met onacceptabele vredesvoorstellen zou niets de opperste legerleiding in Koblenz ervan weerhouden de troepen weer met scherp te voorzien, de bekende drie mans-rijen te laten formeren en de troepen opnieuw te laten embarkeren in de treinen die naar het westen zouden rijden volgens het al in 1914 zo uitmuntend gebleken straffe en intense militaire transportschema.

Alle Rijnbruggen waren zelfs nog intact, de rangeerterreinen met hun vorken ook. De verlengde perrons achter de lijnen Aken/Dortmund evenzeer. Als iemand dat precies overzag, dan was dat Duitslands eerste kwartiermeester-generaal Gröner, een uiterst competente vent, Foch kende hem wel. Die zat nu in de opperste legerleiding en had die Ebert aan het lijntje. Die soldaten zouden weer binnen de kortste keren in België en Frankrijk staan. Bereid, om wederom de vijand krachtig mores te leren. Zelfs als Ebert een algemeen demobilisatie zou bevelen, was nog zeer de vraag of de opperste legerleiding in Koblenz daaraan gevolg zou geven: Foch kende die Ebert niet, maar socialisten waren in Duitsland bepaald nog steeds niet in tel en een raad van volkscommissarissen al helemaal niet.

V.4.11 De demilitarisatie van het Rijnland met Belgische hulp

Alles moest dus, als het aan Foch lag, nagelaten worden om de Duitsers nog rancuneuzer te maken. Dat vond Hymans ook. Hij wilde echter in geen geval aan het Franse lijntje gehouden worden. Wat

wilde Parijs precies met die bezetting? Wel, aldus Foch, een demilitarisatie van het Rijnland en de Saar hoefde niet tot een annexatoire bezetting te leiden. Hij had dat ook niet bepleit. Dat was Clemenceau geweest. Hij kon dus leven met de gedachte van die tijdelijke militaire barrière. Zonder de Belgen had hij zelfs daarvoor niet de vereiste Franse infanteristen beschikbaar. Die waren bijna allemaal van één gedachte bezield: terug naar moe, gezin, dorp en wijk. Alleen premies konden vrijgezellen nog vasthouden.

De Britten waren het daar wel mee eens. Zij wilden eigenlijk geen blijvend economisch verzwakt Duitsland. Zij wilden dat het weer terugkwam op de wereldmarkt. Anders kon het geen herstelbetalingen doen. Lloyd George wou er geen halszaak van maken. Hij had de Duitse vloot nu in zijn macht. Hij kon zijn Imperium behouden. Maar Clemenceau eiste wel degelijk de bezetting en sloot annexaties daarbij niet uit. Wilson was er niet voor. Maar ook nog niet echt tegen. Hij meende dat de Volkenbond die bezetting zou gaan superviseren. Dan zou het er wel gauw mee afgelopen zijn: Duitsland, Oostenrijk en de Turken zouden die niet dulden.

Wilson deed dus niet veel. Clemenceau dreef nu zijn zin door en trok zich van Hymans niets aan. Die ervoer wat de Belgische inter-geallieerde status in dit gremium op dit niveau inhield: bijna niets. Hij zou zijn wrok daarom uitkuren op de Nederlanders. Hij liet toe dat België deelnam aan de bezetting, om toch wel de status van uitvoerder van de wapenstilstandsovereenkomst voor zijn land te behouden. Op 6 december trokken Belgische troepen Duitsland binnen. Het Rijnland kwam onder beheer van de Franse gouverneur-commissaris Paul Tirard. Hij rapporteerde aan Parijs. Niet aan Brussel. Hymans werd steeds nijdiger. Iemand moest dit bezuren.

V.4.12 Antwerpen mogelijk oorlogshaven

Wat Hymans betreft moest de militaire veiligheid van België nu zeker gesteld worden, waarbij men op neutraliteitsgaranties om voor de hand liggende redenen nooit meer zou kunnen vertrouwen. Dat waren slechts ficties. Zij schiepen een gevoel van veiligheid. Maar méér niet. De geopolitieke realiteit van de ligging van België als eeuwig doortochtland moest aan de conferentietafel breed erkend worden. Dat kon door militaire allianties. Maar ook door de status van Antwerpen te herijken. Het hoorde een maritiem steunpunt te zijn voor een defenisie-alliantie. Om dezelfde reden moest thans heel Zeeuws-Vlaanderen toegescheiden worden aan België. Alleen dan kon het de ongehinderde doorvaart naar Antwerpen, dat een belangrijke moderne marinehaven moest worden voor Frankrijk en België, aan eigen en geallieerde oorlogsbodems garanderen.

Daarom eisten de Belgen herziening van het Scheidingsverdrag van 1839, waarbij de Westerschelde was geplaatst onder de Nederlandse territoriale souvereiniteit. In de Verklaring van Londen van 1831 was het verbod opgenomen, dat Antwerpen oorlogshaven kon zijn. In die van 1839 stond iets gematigder dat Antwerpen handelshaven zou blijven "*à perpétuité*" maar dat kwam op hetzelfde neer. In de Napoleontische tijd was Antwerpen juist wél oorlogshaven geweest. En dat wou Londen in 1839 beslist niet meer. Maar als Antwerpen wél oorlogshaven zou zijn, dan viel natuurlijk aan doorvaart van vreemde oorlogsschepen over de Westerschelde niet te ontkomen. Dus ook Franse. Of Duitse. Dat was sedert 1909 niet meer goedgevonden door Nederland.

Dat was niet te rijmen met diens uitleg van het neutraliteitsstatuut, vooral niet, nu gebleken was in welke moeilijkheden Nederland was terecht gekomen omdat Russische oorlogsschepen hadden willen bunkeren te Sabang in 1905, tijdens de Russisch-Japanse oorlog en doorvaart hadden willen plegen door Straat Soenda in de Archipel. Zie hierboven. Nederland moest er niet aan denken als

Franse oorlogsbodems ongehinderd zouden kunnen doorvaren over de Westerschelde na 1918. Het wilde dat doorvaartverbod handhaven. Maar dat wilden de Belgen beslist niet. Ook dat verbod moest vervallen. Als Antwerpen oorlogshaven had mogen zijn in 1914, zo was de redenering, dan hadden de Britten in Antwerpen aan de kaden massaal kunnen landen. Dan was Antwerpen niet gevallen. En dan was, dat konden de Belgen iedereen voorrekenen, de hele wereldoorlog anders afgelopen.

De Belgen, tezamen met de Britten, hadden dan de Duitsers in de rug kunnen aanvallen vanuit de machtige fortificaties rond Antwerpen. Zij hadden het Duitse veldleger massaal kunnen binden, uitputten en terugdrijven naar de Netes, waar het Belgisch veldleger zich centraal in het land had kunnen ingraven. De Grote en de Kleine Nete konden prima verdedigd worden. Er waren al fortificatiën tussen Walem en Lier. Die konden tegen geringe kosten gemoderniseerd worden. De Britten konden zich dan achter de Netes-stellingen met de Belgen verenigen. Dat was de toeleg van Churchill ook geweest. Daarom had hij de mariniersbrigade naar Antwerpen gezonden. Het had alleen aan strategische reserve ontbroken. Was die tijdig via Antwerpen gearriveerd, dan hadden Britten en Belgen de Netestelling in de slag tussen 2 en 9 oktober 1914 kunnen houden. Dan was Antwerpen niet gevallen. Antwerpen was dan de nationale redoute gebleven. De regering had er onder Albert kunnen zetelen en het land blijvend kunnen inspireren tot verzet, zonder afhankelijk te zijn van de Fransen. Het Von Schlieffenplan had geen enkel begin van uitvoering kunnen krijgen. Het pantserfort te Vlissingen moest verboden worden, het Nederlandse fort te Liefkenshoek en de fortificatie Lillo afgebroken.

V.4.13 Integrale herziening van het Westerschelde-statuut

België kon geen genoegen nemen met de vestiging van een internationaal servituut van doorgang of het recht van ongehinderde doorvaart. De noord-Nederlanders waren daarvoor te onbetrouwbaar gebleken bij de borging van het vrijwillig aanvaarde neutraliteitsstatuut van augustus 1914. De Belgen bleven er bij: het Westerschelde-statuut moest integraal herzien worden. Dat zou niet gebeuren. In de eindredactie van een herzien Scheldeverdrag van 1925 staat niets over die doorvaart. De toelichting luidt dat het verdrag "*ne préjuge en rien de ce qui est relatif aux navires de guerre Belges*".

Wat inhoudt dat ten aanzien van Belgische oorlogsbodems niets geregeld is. Nu hád België die niet in 1920. Dus wat betekende dat? Men kon het verdrag uitleggen *rebus sic stantibus*: dat betekent zoveel als: naar de concrete omstandigheden waaronder het gesloten wordt. Die waren, dat België geen marine had. Men kon dus beweren: omdat België als verdragspartij geen marine had of heeft, stond er ook niets over die marine in het verdrag. Als België echter ook maar één oorlogsbodem verwerft is daarop dat verdrag niet toepasselijk, want dan zijn de omstandigheden van de verdragssluiting veranderd. Dat bleef de Belgische interpretatie. De Nederlandse was de tegenovergestelde. Veel schoten de buurlanden er niet mee op. Maar de kwestie van die doorvaart bléef doorzieken.

V.4.14 Limburg terug à la Mére Patrie en het Maasstatuut

Daarom, wegens die Belgische militaire integriteit, moest ook Nederlands Limburg tot aan Venlo worden toegescheiden aan België, mede, omdat aantoonbaar was dat de noord-Nederlanders hadden gedoogd dat gesloten gewapende Duitse troepen door de engte van dat Limburg waren opgerukt en dat zij gebruik hadden gemaakt van de grensscheidingsweg tussen Vaals en Eijsden.

Venlo was tot 1839 trouwens in Belgische handen geweest en Frankrijk had dat uit strategische overwegingen willen handhaven. Alleen zo zou de Maas geen invalsweg zijn voor Duitse riviermonitors. De Belgische generale staf begon nu in de novemberdagen van 1918 een actie om Nederlands Limburg terug te voeren "*à la Mére Patrie*". Het is bijna niet te vertalen, wat hier bedoeld wordt in het Nederlands: terug naar het *moeder*lijk *vader*land. Dat staat er, dat was de leus. Een vaderland, dat tevens moeder is. Een hermafrodite dus.

Maar héέft dat stuk van het hertogdom Limburg dan ooit tot de zuidelijke Nederlanden behoord? Het is niet vol te houden, als men dat rechtshistorisch bedoelt. En dat bedoelde Hymans in Parijs. In 1833 hebben de partijen bij de Wener slotacte van 1815 aan noordelijk Nederland als algemene toescheidingsregeling aangeboden dat het romp-Limburg – het huidige Nederlands-Zuid-Limburg -- mocht hebben én het romp-Luxemburg mits het dan maar de beide Scheldenforten Lillo en Liefkenshoek zou ontruimen, de Schelden absoluut vrij zou verklaren – zodat Antwerpen óók oorlogshaven zou mogen worden – en de Maasvaart onder internationaal beheer zou neutraliseren, zoals destijds aan de prins-bisschop van Luik was opgedragen. De Belgen hielden in dat jaar Venlo en Maastricht belegerd en gedeeltelijk bezet. Dat zouden zij dan moeten opgeven.

Nederland wees deze ruil af. Maar Londen wilde al in 1831 de knoop doorhakken. Brussel was akkoord. Het vreesde dat als er nog lang gepalaverd zou worden, de schulddelgingsregeling voor de gemeenschappelijke staatschuld, aanmerkelijk nadeliger voor België zou gaan uitpakken. Londen had er al mee gedreigd. In november 1830 had de Engelse regering de vijf grote mogendheden te Londen uitgenodigd om tot een billijke grenstoescheidingsregeling te komen: de Conferentie van Londen van november 1830 tot november 1833. Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië, Frankrijk, Oostenrijk, Pruisen en Rusland bogen zich over de kaarten. Er kwamen achttien globale toescheidingsartikelen tot stand. Principebepalingen. Die behelsden een gunstige regeling voor Nederland. België verloor delen van Limburg en Luxemburg en zou een hoge Scheldetol moeten betalen. Het legde zich er in vredesnaam maar bij neer. België zou bestaan in het grondgebied dat de zuidelijke provincies zouden hebben gehad in 1790. Daardoor kreeg het een aantal Hollandse enclaves. Venlo, Stevensweert, Maastricht en nog 53 dorpen aan de beide zijden van de Maas. Het moest nog precies in verdragsmatige vorm uitgewerkt worden. Er zouden kaartjes moeten worden gemaakt, vooral van de enclaves. Die zouden onderling verbonden moeten worden met watergangen en wegen. Dat zou Nederland dan moeten dulden. Dat zou nog veel onderhandelingen vergen. Op 9 juli 1831 ging het Belgische Nationaal Congres akkoord. Het was overigens over het territoiraccres verkeerd voorgelicht. Zo had hoofdonderhandelaar Joseph Lebeau het congres wijsgemaakt dat Belgie "gans Limburg en gans Luxemburg" zou krijgen. Het leek er niet op. De achttien artikelen waren allesverhullend vaag. Op de delineatiearrangementen met cartografische protocollen zou het uiteindelijk toch aankomen. Dat bleek nadien, bij de echte grensbepalingsonderhandelingen tussen België en Nederland wel. Het Nederlands-Belgisch grensverdrag van 1842 legde weer de voornaamste lijnen vast. Belgie bleef jurisdictie opeisen over het hele Schelde-Estuarium. Dus had het bezwaren over de aanleg in 1871 van de Sloedam die Walcheren verbond via Zuid-Beveland met westelijk Brabant. Antwerpen meende privileges te hebben die de afdamming van het Sloe verboden. Het betoogde dat het hier om een belangrijke waterweg ging voor de Antwerpse havens op Dordrecht, een stapelplaats voor Antwerpse goederen. Het was een belangrijke watergang tussen het Veerse Gat en de Zandkreek noordwaarts en de Honte of Westerschelde zuidelijk. Nederland mocht die niet zommaar eenzijdig afdammen. De ingewikkelde enclaves in Nederland, in Noord-Brabant, bleven kopzorgen baren. Zo werd uiteindelijk aangenomen, in 1995, dat de grenzen van de

dertig enclaves van Baarle-Hertog en Baarle-Nassau ook landsgrenzen waren. Gewoon, om er vanaf te zijn. Elders bleef het gesteggel over de enclavegrenzen voortduren, zoals bij Luiks-Gestel. Die duurden in ieder geval tot 1868 voort. Maar het Belgische Nationale Congres kon er mee leven, uiteindelijk.

Willem I niet. Hij wilde heel België terug. Hij bleef de citadel van Antwerpen bezetten. Hij hield zijn veldleger in Noord-Brabant op de been. Zodat hij met invallen bij de zuiderburen kon blijven dreigen. Daarop kwam Frankrijk via generaal Gérard tussenbeide. De Scheldetol werd verlaagd, maar het aandeel van België in de afbetaling van de gemeenschappelijke staatschulden die Willem I had opgebouwd werd verhoogd. Nederland kreeg een stuk Limburg toegeschoven. Limburg dat als hertogdom tot het Roomse Rijk van de Duitse Natie had behoord. De Limburgers moesten niet veel van de Hollanders hebben. Als destijds een volksstemming was gehouden, hadden de Limburgers vermoedelijk voor aansluiting bij België geopteerd. Maar Londen was het spuugzat. En zo'n referendum wilde het al helemaal niet. Dat was een uiting van volkssoevereiniteit. En dat was revolutionair.

Het dwong in 1832 andermaal een wapenstilstand af bij Willem I. Hij moest België de vrije vaart op Maas en Schelde gunnen alsof het Rijnwater gold, conform de Rijnvaart-privileges van de Rijnvaartacte van 1813. Londen legde zich voorlopig neer bij de Belgische bezetting van Venlo en Maastricht. Dat was dus uiterst voordelig voor België. Die toestand, zei Hymans te Parijs, wilde Brussel nu weer zien herleven. Dat was legitiem. Destijds wilde Pruisen dat echter beslist niet dulden: als de Belgen die bezetting mochten continueren, zou eigenlijk Limburg op den duur Belgisch worden, omdat Limburg nu eemaal vrijwel volledig economisch van de Maasvaart afhankelijk was. Alleen Venlo en Maastricht waren industrieel doorontwikkeld. Zulks niet in het minst vanwege de Luikse groot-Industrie die weer gedeeltelijk van de mijnbouw in de Borinage afhankelijk was. Nederlands Limburg had destijds nauwelijke enige mijnbouw van betekenis. De agrarische activiteiten golden als onderontwikkeld. Pruisen zag België op middellange termijn geannexeerd worden door Frankrijk. Het wilde dat romp-Limburg niet vlak voor de westelijke voordeur als uitvalsbasis voor het opdringende Franse volksleger.

V.4.15 Het Pruisisch compromis ten aanzien van romp-Limburg

Pruisen kwam nu met een raar compromis: romp-Limburg zou *territoriaal* bij Noord-Nederland komen maar *personeel* bij de Duitse Bond van 1806. De mannelijke bevolking ervan zou universeel dienstplichtig worden ten behoeve van het Bondsleger. Dat was een soort compensatie ten behoeve van Pruisen voor het feit dat Luxemburg in twee delen werd gesplitst: een Franstalig westelijk deel dat bij België kwam en een oostelijk romp-Limburg dat persoonlijk eigendom werd van de koning van Nederland, noordelijk Nederland, wel te verstaan. Willem I was de zaak uiteindelijk beu. Hij kreeg moeilijkheden met zijn volksvertegenwoordiging. De voortdurende mobilisatie van het veldleger in Noord-Brabant kostte jaarlijks bakken met geld. De staatsschuld was over de tweeduizend millioen gulden gestegen! Hem kon dat zuidelijk Limburg nu ook weer niet zoveel schelen. Willem wilde nu wel akkoord gaan. Hij vond het alleen jammer, dat hij dan de Zuid-Willemsvaart voor niets had doen graven vanaf 1824. Want die vaart ontsloot juist het gebied achter Luik. En dat raakte hij kwijt. De Belgen weg uit Maastricht en Venlo, dat sprak hem aan, want omdat deze bezettingen voortduurden moest hij de Nederlandse garnizoenen in hun forten daar handhaven. Hij zou dus in het bezit blijven van dat zuidelijk Limburg, want dat had al vanaf 1814 bij zijn koninkrijk gehoord. Maar omdat hij recruten zou gaan leveren aan het Duitse Bondsleger zou hij nu hertog van Limburg heten.

Maar met deze oplossing gingen de Belgen nu weer niet akkoord. België had de wapenstilstand van 1831 ondertekend, waarin de bezettingen ongemoeid gelaten werden en de territoriale band van Zuid-Limburg met Noord-Nederland intact bleef. Dat wilde het nu niet meer: het wilde hereniging van Nederlands Limburg met Belgisch Limburg. Het was altijd één Hertogdom geweest, zei België. En omdat het grootste stuk al toegescheiden wás aan België moest het rompstuk er bijgevoegd worden. Daar had het recht op, ook al was dat Limburg eigenlijk altijd een gewest geweest, een hertogelijk gewest dat hoorde bij het Heilig Roomse Rijk van de Duitse Natie.

V.4.16 Limburgers zijn allemaal onbewuste Belgen

De Limburgers waren eigenlijk altijd Belgen geweest, aldus Brussel. Alleen: de Limburgers hadden dat nooit geweten. Ze hadden dat nooit goed onder woorden kunnen brengen. Maar ná de Belgische opstand van 1830 had dat oergevoel ineens hun lichamen doorzinderd. Ze sloten zich dan ook in 1830 collectief bij die opstand aan. Aldus Brussel. Londen vroeg nu de Belgen, wat ze zouden doen, als ze Nederlands Limburg niet zouden krijgen en hun bezettingen moesten opgeven. Wel, zeiden de Belgen, dan sluiten we ons bij Frankrijk aan. Dat is niet onze schuld. Maar de Nederlandse koning wil ons niet geven waar we recht op hebben. Jullie steunen hem, dus het is ook jullie schuld. Verder willen wij ook niet de helft van de totale staatsschuld van het koninkrijk van de Vereenigde Nederlanden van 1814-1831 betalen, want die Willem I heeft een gat in zijn hand. Dat hadden ze nu niet moeten zeggen. Willems schulden stonden uit bij de Engelse vestiging van het bancair imperium, van Rothschild, die al vele malen tot afbetaling had gemaand. De bank van Engeland was betrokken bij versnelde delging van de Nederlandse staatsschuld. Het was te vrezen, in 1833, dat Willem I dat totale bedrag met kosten en schaden alsmede interessen niet zou kunnen opbrengen. En dat terwijl de Belgen juist hadden geprofiteerd van Willems uiterst kostbare investeringen in hun economische infrastructuur. De Belgen, die er overduidelijk meer door bevoordeeld waren dan de noord-Nederlanders, wilden nu niet afbetalen? Dat pikte Londen echt niet.

Het was ineens met Pruisen akkoord: die Pruisische hybride oplossing was voorlopig het beste. Zo kwam het vredesverdrag van Londen tot stand in 1839. Het staat ook bekend als het verdrag van de XXIV artikelen. België kreeg Maastricht met Oost-Limburg en Oost-Luxemburg definitief niet. Leopold I probeerde die gebieden nog te kopen. Maar Londen was onwrikbaar. Het wilde nu geld zien. Op 19 april 1839 tekenden de Belgen – Sylvain van De Meyer en Dedel -- in Londen. Onder protest. De definitie van dat romp-Limburg vindt men in een aangehechte kaart, waarin het Nederlandse gebied licht paars ingekleurd is met de grenzen met Pruisen en België lichtgeel gemarkeerd. West-Limburg is lichtblauw ingekleurd. Dat is Belgisch gebied.

Het aardige was nu, dat Hymans in 1919 jegens Londen precies dezelfde houding aannam als destijds de Belgische minister Nothomb in het conflict van 1833. Hij zei, dat het de schuld van Londen was, dat België was overvallen door de Duitsers in 1914. Als de Nederlands Limburg maar hadden bezeten was het anders gelopen. Hymans was erg sterk in dit soort *what, if*-constructies en hij was er nog beter in daarmee in Parijs iedereen op stang te jagen. En dat ging hij dus doen. Van Karnebeek kon hem rustig zijn gang laten gaan. De herziening van een Maasstatuut zag hij met vertrouwen tegemoet. Van Karnebeek had Hymans al een paar keer horen spreken.

V.4.17 Waterservituten over Nederlands grondgebied

België behoorde bovendien een kanaal te krijgen van de havenbekkens van Antwerpen naar de Moerdijk, om daar deelachtig te worden aan de Rijnvaartprivileges, die de noord-Nederlanders de

hele oorlog door te eigen bate hadden uitgebuit. De aanleg, de besluizing, het onderhoud en de modernisering hoorden ten laste van de Nederlandse schatkist te komen. Het eiste eveneens de co-souvereiniteit op over de Westerschelde als geheel vanaf de uiterste grens van de territorale wateren en over het kanaal Gent-Terneuzen.

De verbinding van de Antwerpse dokken met De Moerdijk en het Hollandsch Diep werd waterstaatkundig nauwkeurig opgegeven, met name ten aanzien van de besluizingen, de verlaten en overlaten met belendende waterwegen met het oog op dreigende verzilting. Bedenkt: de Delta-werken waren er nog niet. De Moerdijk had een open, onbeheersbare zeeverbinding. Deze eisen werden onverbrekelijk verbonden met het pakket annexionistische vorderingen. Maar ook hier sloeg Hymans een toon aan van duldeloze verongelijktheid, waarbij hij neutraliteitsschendingen aan Nederland verweet die Londen en Parijs volkomen gebillijkt hadden. Die joeg hij andermaal tegen zich in het harnas.

V.4.18 Geen rekeningen voor de Nederlandse vluchtelingenopvang

België zou geen schadeloosstelling of schadevergoeding betalen aan Nederland voor de opvang van de Belgische vluchtelingen sedert augustus 1914. Het zou geen financiële compensatie bieden voor de uit de neutraliteit voortvloeiende interneringsmaatregelen jegens Belgische militairen, miliciens en deserteurs. En ook hier koppelde Hymans deze kwijtschelding aan de eerder genoemde neutraliteitsschendingen, als konden die door deze kwijtschelding gecompenseerd worden. Als ze al begaan waren, dan hadden Londen en Parijs daar naar hun aard tegen moeten protesteren, omdat ze gericht waren tegen hun nationale belangen, niet tegen die van de geallieerden als geheel.

Terwijl de kwijtschelding zelf een zuiver Belgische nationale zaak was. Nederland kon met recht betogen dat geen rechtsregel in het volkerenrecht de millioenenopvang had geboden terwijl daar ook geen postieve verdragsbasis voor was. Wat Nederland had gedaan, was de vervulling geweest van een onverplichte natuurlijke verbintenis jegens België. Daar mocht Hymans geen kwestie van maken die onderdeel zou moeten worden van een multilaterale vredesregeling met Duitsland. Londen en Parijs, die vergelijkbare afrekeningen hadden lopen voor massale vluchtelingenopvang ten behoeve van Hongaarse, Russische, Servische en Aziatische vluchtelingen waren daar buitengemeen door ontstemd.

V.4.19 De IJzeren Rijn herijkt

België zou een nieuw immuniteitsstatuut mogen bedingen ten bate van zijn “IJzeren Rijn” van Antwerpen over Mechelen via Hamont naar Duitsland, op een wijze, die deze kunstmatige transportader gelijk zou stellen aan een internationale geprivilegieerde rivier zoals de Rijn. Nederland zou daarbij gelden als oeverstaat van deze ijzeren rivier. Het zou dus een vervoersreglement daarover moeten immuniseren als het gangbare Rijnvaartpolitiereglement. Uiteraard *mutatis mutandis.*Veel verder dan een conceptueel stadium bereikten voorstellen zijdens Brussel tijdens de vooronderhandelingen niet. Zij deelden de loodlottige gang van de waterwegservituten. Maar zij bleven tot in de dertiger jaren de relatie Nederland/België verstoren.

Dit is een algemene en grove schets van de Belgische positie bij het begin van de onderhandelingen over de toekomstige vrede te Parijs. Het Belgische kabinet heeft het nooit als één samenhangend plan kunnen voorleggen aan de geallieerden. Het ontkende ook glashard dat er zo’n conceptueel plan bestond. Maar zo nu en dan kwamen onderdelen van het plan ineens bij de onderhandelingen ter tafel. En dan bleek die samenhang er toch te zijn.

V.4.20 Gevolgen voor de verhouding België-Nederland in het interbellum

Een ding is zeker: de verhouding België/Nederland werd door de rabiate opstelling van de Belgische Minister van Buitenlandse Zaken Hymans tot zeker 1936 deerlijk naar de gallemiezen geholpen. In Parijs trad Hymans op als openbare aanklager van Nederland dat, als het aan hem lag, vanaf 4 augustus 1914 – de dag dat Duitsland feitelijk Belgisch grondgebied betrad – tot aan 11 november 1918 bijna alle verplichtingen ingevolge het Landonzijdigheidsverdrag had geschonden jegens allen die daarbij partij waren. *Erga omnes,* dat is de technische volkerenrechtelijke uitdrukking. En daarom trad Hymans in zijn visie niet op als vertegenwoordiger van de nationale belangen van België alléén. Neen, hij trad op als zaakwaarnemer, als *trustee* van de verdragsfamilie bij het Landonzijdigheidsverdrag. Hij trad op in die hoedanigheid namens de volkerengemeenschap. Tegen Nederland, dat als de bakermat van Hugo de Groot altijd die *trustee*- status voor zich geclaimd had, vanaf het begin van de Eerste Haagse Vredesconferentie in 1899.

V.4.21 Hymans poseert als ouwe kennis van Wilson

Deze positie was door Hymans niet kwalijk gekozen. Want daarmee won hij aanvankelijk de idealistische Woodrow Wilson, pleitbezorger van de door hem zo zeer begeerde Volkenbond, voor zijn standpunten, die daardoor een welhaast transcendentaal-theologisch karakter kregen. En dat was voor Wilson, zoon van een dominee, waarlijk onweerstaanbaar. In het begin van de vredesonderhandeling, toen de aarde, als op de eerste scheppingsdag, weliswaar woest en ledig was, maar juist daardoor zeer overzichtelijk leek. En Paul Louis Adrien Hymans kende Woodrow Wilson persoonlijk.

Kort nadat de Eerste Wereldoorlog was uitgebroken was Hymans door het Belgisch kabinet te Le Hâvre naar de Verenigde Staten gezonden. Hij moest daar, samen met andere parlementariërs, Wilson zien te bewerken tot vergaande hulp aan het verkrachte België. Dat deed hij doeltreffend en accaparant. Hij wist precies de galmtoon te treffen die Wilson zo dierbaar was. Hymans voelde intuïtief aan hoe deze presbyteriaanse domineeszoon placht te denken en vooral, dat het geraden was direct uit te vinden of men niet een gemeenschappelijke vijand kon vinden. Was die eenmaal getraceerd, dan had men een vaste grondslag voor empathische gesprekken met de president van de nu zo machtige natie.

Daaraan moest men vooral een visionaire toon zien te geven, kon het zijn, met vervoerde kanselbewogenheid. En door Nederland neer te zetten als een botte verzameling van oorlogswinstmakers trof hij in Wilsons gemoedsleven precies de juiste, natrillende snaar. Maar, gelukkig voor het te Parijs gedagvaarde Nederland, trof Hymans daarmee exact de toonzetting, voorstellingsmethode en zegswijze die de cynische Clemenceau, *le tigre,* verafschuwde. Die van de bovenzinnelijke ziener, die de stoffelijke realiteit ontstegen was. Tegenover Wilson, juist als onderhandelaar te Parijs gearriveerd, een volkstribuun en kampioen der zwakken en verdrukten, kon Clemenceau zich niet ongeremd laten gaan. Hij had de steile theologant, hoe zeer hij hem misprees, te zeer nodig, straks, als hij met Groot-Brittannië in de clinch zou moeten – dat voorzag Clemenceau haarscherp.

De Britten, dat ervoer hij en dat was hem ook van alle zijden bericht, waren alweer aan het schuiven. Die onbetrouwbare eilandbewoners vonden dat Foch de Duitsers in Compiègne nodeloos had vernederd en al op het beklaagdenbankje hadden gezet. Nu de Duitsers hun vloot hadden uitgeleverd aan de Engelse vlootvoogd te Scapa Flow boven Schotland, was het Britse Imperium

eigenlijk wel bevredigd. Goed, de Fransen hadden recht op compensaties, maar het moest ook weer niet te gek worden: er was een grens aan wat zelfs die ijverige moffen konden ophoesten. En dan: je moest verder in het leven. Ze hadden nu wel genoeg gedaan voor de Fransen die steeds meer kapsones kregen, het werd weer eens tijd dat de Engelsen tijd kregen voor hun insulaire moeilijkheden: die waren er genoeg. Denk maar eens aan die verdomde Ieren.

V.4.22 Clemenceau kiest oppositie tegenover de Belgische eisen

Clemenceau wist dat hij steun zou behoeven van de Amerikaanse president bij het dóórdrukken van schadeclaims die in de miljarden Poincaré-goudfranken liepen. Die claims waren irrealistisch. Dat wist Clemenceau ook wel. Het benarde hem steeds meer. Des te meer leefde hij zich uit op deze witbesnorde professorale Belgische afgevaardigde, die niet kon nalaten de vredesconferentie toe te spreken als een collegezaal vol eerstejaarsstudenten, achter de oren nauwelijks droog. In een wat hakkelig, hooggestemd Luikerwaals, dat in de oren van de uitgezakte gramstorige oude man iets belerends had. Toen Hymans op de zoveelste vergadering in de dommelige, veel te heet gestookte *Salle d'Horloge* op 11 februari 1919 te Parijs, waar de zon ook veel te blikkerig door het grijze wolkendek de zaal in scheen, zich waarachtig wéér opmaakte om de Wielingenkwestie – de jurisdictie over zich voortdurend verschuivende zandbanken en gorsplaten langs de vaargeul zuidwestelijk aan de zeemonding van de Westerschelde – gedetailleerd toe te lichten vanaf de IJzeren Eeuw, bemerkte Hymans toch wel dat hij de aandacht van zijn bejaarde auditorium niet geheel ving. Drie uur had Hymans gesproken. En een rustige regelmatige ademhaling die door de achterste rijen ruiste verried dat hij zijn toehoorders niet geheel meesleepte. "Wat, o wat kan ik toch doen, om mijn arme vaderland te helpen?" kreet hij, hulpeloos om zich heen ziend. "Sterven!" antwoordde Clemenceau meteen, "als het kan, hier, en onmiddellijk!". Het waren deze en dergelijke aanvaringen, die de Nederlandse waarnemer, de Minister van Buitenlandse Zaken Van Karnebeek, te zijner tijd handig uitspeelde om Nederland uit de brand te helpen. Clemenceau zou hem zelf helpen blussen.

V.4.23 De doortocht van Duitse troepen door Nederlands Limburg

De wijze waarop Wilhelm II toelating tot Nederland had weten te verkrijgen was een gouden argument om de geallieerden ervan te overtuigen dat Nederland het Landonzijdigheidsverdrag nooit had serieus genomen. En nóg zo'n gouden argument werd Hymans aangereikt in de wijze waarop Nederland het terugtrekkende Duitse Veldleger doortocht had verleend via een corridor door Limburg, dáár waar de Nederlandse uitstulping tussen België en Duitsland het smalst was. Er waren er veel meer, maar deze waren recent en geschikt om de gemoederen der publieke galerij op gang te brengen. Vooral de laatste affaire kwam precies op tijd, want zelfs de Nederlandse Tweede Kamer had voor het beleid van het nieuwe kabinet op dit punt geen goed woord over gehad. De rest kwam later wel, zo dacht Hymans. En zo was het ook. Hymans wist nog niets alles, wat wij nu weten over de betrokkenheid van Wilhelmina en Van Karnebeek bij de ingewikkelde toegangsverschaffing die nodig was geweest om Wilhelm luxueus tot Nederland toe te kunnen laten. En wij weten op dit moment óók nog lang niet alles. Ik vermoed, dat er ergens in dit opzicht wel een *smoking gun* zal opduiken uit de archieven van Duitsland, het Vaticaan of Engeland, waarin de nauwe betrokkenheid van deze twee personen bij 's Keizers overkomst nog duidelijker wordt.

Ik denk vooral aan het Staatssecretariaat bij de Heilige Stoel, dat door monseigneur Nolens nauwkeurig werd ingelicht over de houding van de Nederlandse regering te dezen. Monseigneur was nog altijd geaccrediteeerde ten Vaticane, had toegang tot de afdeling Buitengewone

Aangelegenheden van het Staatssecretariaat en kon gebruik maken van de immuniteit genietende koeriersdiensten met Den Haag. Van Karnebeek kon het best met monseigneur vinden. Dat gaf ik al aan. Monseigneur had hem al prima uit de brand geholpen bij de doortocht van de Duitse infanteristen door Nederland Limburg, ter hoogte van Sittard. Van Karnebeek zat toen behoorlijk in de klem, omdat het leek alsof hij de Duitsers bevoordeelde boven de Belgen, die óók graag doortocht hadden gehad voor hun geïnterneerde krijgsgevangen die in Duitsland onder erbarmelijke omstandigheden nog werkzaamheden hadden moeten verrichten ten behoeve van hun vijanden. Dat was geweigerd door Buitenlandse Zaken aan het Plein. Terwijl die Duitsers geen strobreed in de weg was gelegd. Integendeel, die hadden onderweg door Nederlands Limburg stopplaatsen gekregen, brood en thee. Belgische koopvaarders waren langer aan de ketting blijven liggen in Rotterdam terwijl de Duitse onmiddellijk waren vrijgegeven door de havendiensten op Feijenoord, ook dat gaf er allemaal een warang smaakje aan. Maar monseigneur had zijn dertig kamerleden pal echter zich en kon de Unie-Liberalen, protestanten en vrijzinngen overhalen om Van Karneveek te sauveren, al was overduidelijk van discriminatie sprake. Monseigneur wist opvallende contacten vruchtbaar aan te boren bij de legaties van oorspronkelijk katholieke naties zoals Frankrijk, Oostenrijk en België die voor Nederland excuserende omstandigheden wisten aan te voeren. Ja, Van Karnebeek had redenen te over om monseigneur dankbaar te zijn. Dat was hij dan ook, deze koele autocraat. Maar Hymans had méér pijlen op de immer gespannen handboog. Het gaat er nu om, wat Hymans in januari en februari 1919 meende te kunnen aannemelijk maken in Parijs, onder het aandachtig toehoren van de Grote Vier: de USA, Frankrijk, Groot-Brittannië en Italië. Hetgaat er hier, in deze context niet om, wat er objectiveerbaar werkelijk gebeurd was. Dat relaas is hierboven in den brede uit de doeken gedaan.

Omdat ik mij kan voorstellen, dat de lezer vindt dat ik in mijn narrativiteitslijn in nodeloze heralingen val, ter verduidelijking: het verhaal over ’s Keizers suspecte toelating heeft drie fazen gekend, ieder met een andere feitelijke achtergrond, interpretaties daarvan en met een andere doelstelling.

- De eerste is die, waarin Wilhelmina en Wilhelm denken dat zij, monarchen onder elkaar, een scenario kunnen opzetten voor een soort compromisvrede of *Verständigingsfriede*. Dat voornemen vat post in juni-augustis 1918. Ze hopen dat scenario te verwezenlijken buiten hun hinderlijke volksrvertegenwoordigen om. Ze baseren zich op *ex ante* termen, en beschouwen van daaruit de *status quo* van die maanden. Die is, dat Duitsland deze oorlog niet meer kan beëindigen met een daverende *Endsieg*. De weergaloze gevechtsmachinerie van dit land is nog wel intact, draait op volle toeren, maar ze is versleten en zal gaan haperen. Weten de monarchen deze vrede te realiseren, dan rechtvaardigen zij hun monarchale systeem: het kan iets, wat niet bereikbaar is via de representatieve democratie die beiden grondig verafschuwen. Binnen dit scenario is noodzakelijk dat Wilhelm naar Nederland komt. Over de wijze waarop precies zal nader overleg moeten geschieden. Maar dan is de idee dat een overkomst van Wilhelm voorzien is, in Den Haag ingedaald, ook in het roddelcircuit.
- De tweede is die, waarin militaire deskundigen vaststellen dat een strategische ineenstorting van de Centrale Mogendheden nakend is. Vallen die om, dat zal het bolsjewisme zich van westelijk Europa meester maken. Wat dat bolsjewisme is, weet eigenlijk niemand, maar het is iets wat nog erger is dan de Spaanse Griep. Er valt echter aan die epidemie een halt te forceren. Noodzakelijke voorwaarde is dat Wilhelm geloosd wordt. Het beste zou zijn dat hij sneuvelt. Maar omdat hij wel uitkijkt om dicht bij de loopgraven te komen, is een ijlings vertrek van de man nog maar het beste. Is dat voor elkaar, dan kan er met Wilson van de

USA een deal worden gesloten. Een die waarachtig nog voordelig kan zijn voor deze mogendheden. Deze redenering verloopt vanaf 26 oktober in *ex nunc*-termen: wat is de situatie nú, hoeveel weerstandsvermogen is nog inzetbaar via jeugdige lichtingen en wat kan dan aan defensief verzet worden georganiseerd. Wellicht kan de elite in die mogendheden zich dan handhaven. Het gaat om prognoses.

- De laate fase verloopt in *ex tunc*-termen: wat is er toch gebeurd sedert 26 oktober toen Ludendorff de laan is uitgestuurd? Waarom denkt iedereen dat het voorlopig het best is als Wilhelm wordt opgeborgen in Nederland, mits hij zijn vervelende mond maar houdt? Nederland komt in aanmerking, omdat die man daar gekroonde familie heeft zitten – naar hij en de Nederlandse Koningin beweert – en die dynastieke band kan bewerkstelligen dat de vent inderdaad blijft zwijgen. Dat moet ook beslist, want als hij gaat praten, zijn de rapen gaar. Hij weet veel te veel. Over Wilhelmina en haar hunkering naar Duitslands erkenning, haar dynastieke dromen en haar welberedeneerde afkeer van de Britten. Ze weet vooral van de Britse sluikhandel met Duitsland, niettegenstaande allerlei pispraatjes van het ministerie voor Blokkade die het tegendeel inmasseren, de Keizer weet te goed hoe de Britten de mensjewieken en de bolsjewieken hebben aangezet tot autogenocide in de Russische steppen. Londen heeft er belang bij dat Rusland ineenzakt als een plumpudding. Wilhelmina evenzeer, want die rouwt over haar kapitale verlies door de nullificatie via Trotski van de schuldcertificaten die Rusland nog altijd heeft uitstaan. Het Huis van Oranje heeft in Russische staatsobligaties en spoorwegaandelen buitensporig belegd. Wilhelmina zal tot 1943 daarover ernstig nukkig blijven.

Hymans, thans redenerend in de verhaalstructuur van die derde fase, meende Nederland heel wat te kunnen verwijten. En hij had goede bronnen daarbij[178]. Japan was wel aanwezig, maar het

[178] C.Smit, Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek van Nederland, 1848-1919, Derde Periode, Vol. V., tweede stuk, onder 3.8.2. 1917-1919, GS 146 na het telegram aan Hymans afgezonden door de Belgische gezant Fallon te Den Haag op 10 november 1918. Tevoren gaan Fallons berichten steeds over de militaire onrusten in het militaire kamp op De Harskamp, waar relletjes zijn en brandjes. Verder bericht hij veel over de maatschappelijke onvrede in Nederland alsmede het feit dat de handelsbetrekkingen tussen Duitsland en Nederland steeds meer verslechteren. Fallon bericht dan in een cijfertelegram opgenomen onder 971 in de bescheiden over de aankomst van de Keizer op de avond van de 9e te Eijsden in Nederlands-Limburg. Fallon bericht: "*Empereur Guillaume est arrivé hier soir à Eijsden Limbourg. Il a télégrahié pour demander train spécial. J'apprends de bonne source que député socialiste hollandais a reçu six millions florins pour propaganda bolcheviste. Nombreux prisonniers guerre arrivés ici. Belges seront envoyés frontière après examen*." Die datering is incorrect. Maar de gezant meent dat de Keizer zelf een speciale trein heeft besteld en dat deze door Nederland ter beschikking is gesteld in zijn ambtsbericht no 973. Daarna, vanaf die datum komen voor Nederland uiterst bezwarende informatiën naar Brussel, te kennen bij Smit, t.a.p. onder de nrs 973, 974, die voornamelijk gaan over de doortocht van Duitste militairen door Nederlands Limburg, waarbij Nederland nalaat deze massa's te interneren. Maar tegelijkertijd laat Fallon niet na in te gaan op berichten waarin steeds gewezen wordt op die speciale trein die de Keizer tevoren kennelijk te Utrecht kon bestellen. Fallon gaat er dan nog van uit dat de Nederlandse regering niet weet van deze aankomst en het vervolg daarop. Ik gaf al aan dat de Keizer juist niet in één ruk kon doorstomen en dat hij moest wachten op de autodoorgang bij grenspost Withuis bij Eijsden. Fallon wist echter van de tevoren door Wilhelmina getroffen arrangementen. Hij nam dus aan dat ze uitgevoerd werden volgens plan. Wat niet het geval was. Zie boven. Fallon wordt geïnformeerd over de onrust die de aanwezigheid van de Keizer nu de regering berokkent en dat de internering van de man ontwijfelbaar voor internationale moeilijkheden gaat zorgen. Van Karnebeel gaat wel met Fallon precies na wat de Nederlandse regering heeft gepermitteerd aan de doortrekkende Duitse infanteristen. Het is juist, dat Nederland ze niet heeft willen interneren. Dat kon zij niet. Ze had daar de detentiecapciteit niet voor. Hij erkent dat de militairen niet stuk voor stuk zijn gevisiteerd en gefouilleerd op zoek naar handvuurwapens en steek- of slagwapens. Maar als dat wél was gedaan zou dat tot een enorme opeenhoping van Duitste soldaten aan Belgische zijde hebben geleid. Daar kon nooit enig Belgisch belang mee gediend zijn. Van Karnebeek heeft alle geallieerde gezanten meegedeeld dat de Duitste militairen bij Maeseyck door Limburg zouden marcheren langs de kortste weg, nadat zij hun wapens en ander oorlogsmaterieel hadden achtergelaten op Nederlands gebied. Fallon vaagt wel naar de overkomst van de Keizer. Maar Van Karnebeek deelt mee, dat een onderzoek naar de details

interesseerde de delegatie van dat land overduidelijk geen zier wat de monarchen van West-Europa allemaal hadden uitgehaald in hun onderonsjes. Ze hadden Shantung en de Stille Zuidzee-mandaten als koloniaal gebied binnengesleept. Daar ging het Tokio op dit moment om. En straks, als de messen geslepen werden bij de oprichting van de Volkenbond, om de definitie van het beginsel van de onvoorwaardeljke rassengelijkheid in de rechtsoverwegingen van de pre-ambule van het statuut van dat lichaam. Hymans zoog zich dus vol valse lucht.

Hymans opende in februari 1919 met een voltreffer, op het moment dat de gemoederen daaromtrent nog steeds niet tot bedaren waren gekomen: Nederland had de Duitse Keizer *uitgenodigd* naar Nederland te komen om daar asiel te genieten tegen de uitleveringseisen van de geallieerden[179]. Tegelijkertijd begunstigt Duitsland Duitse militairen die terugkeren naar hun Heimat, terwijl zij die gunsten aan de geallieerde militairen onthoudt. Hymans gaat even in op deze collaterale bezwaren over de behandeling van vrijgelaten militairen van de geallieerden. Goed gekozen: de tegenover hem zittende staatslieden hebben op dat moment dienaangaande dezelfde problemen. Maar dan barst Hymans los over de vertroeteling van de Keizer. Hij rekent erop dat Van Karnebeek, die geen spreekrecht heeft, hem niet dwars kan zitten. Hij meent dat zijn Nederlandse ambtgenoot zelfs op zijn demissie zit te wachten. Van Karnebeek heeft op dat moment een officieel

---

daarvan in volle gang is. Als het afgerond is, zal eerst de volksvertegenwoordiging geïnformeerd worden. En dan pas, als dat gepast is, de diplomaten die het mocht aangaan. Fallon dringt niet verder aan. Hymans gaat zelf op onderzoek, nadat hij een hartig woordje heeft gesproken met Van Vollenhove. Zulks op 14 december 1918. Zie no 989. Maar dat gaat over alle strubbelingen tussen België en Nederland, niet over de asylering van de Keizer. Daarmede zijn dan Groot-Brittannië en Frankrijk volop bezig en zij kunnen een vuist maken. Fallon hint in no. 988 erop dat Van Karnebeek het als minister van Buitenlandse Zaken niet lang zal maken. De pers staat er vol van, dat hij moeilijkheden heeft met zijn ambtengoot van Justitie, Theodoor Heemskerk. Die is allerminst in zijn sas dat hij nu opgezadeld is met twee ongewenste vreemdelingen – de Keizer en de kroonprins – voor wier veiligheid zijn departement nu moet instaan. Had Van Karnebeek daarover niet kunnen overleggen? Dat is een vraag in de pers. Van Karnebeek geldt als zeer autoriair en handelt te zeer uit eigener beweging, is de klacht.

[179] C. Smit, *Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek van Nederland, 1848-1919*, Derde Periode, Vol. V. tweede stuk, derde afdeling, onder 8.2. a.w., pp. 1117-1193 vv betreffende de annexionistische hetzes in de Belgische pers rond 13 december 1918. Op 13 november meldt Fallon dat de Nederlandse regering de uit Duitsland terugkerende Belgische krijgsgevangenen voortgezet wil blijven interneren. Fallon wijst erop dat de Britse geïnterneerden die deze route volgen snelstens naar een haven worden gevoerd waardoor zij Engeland kunnen bereiken. Zij hoeven daarom niet te rekenen met een langdurige internering in Nederland. De Belgische krijgsgevangenen, gedeporteerden en geïnterneerden. Komen uit Duitsland en kiezend voor de kortste route naar België, daarentegen wel. Hij merkt aan dat de Nederlandse regering vindt dat de Belgische regering maar moet zorgen voor doorgezet transport, als zij vindt, dat dit oponthoud een ongeoorloofde discriminatie oplevert. Zie Stuk Nr 975 (ambtsbericht in cijfercode 778). Vanaf dit moment raporteert Fallon steeds negatiever over de opstelling van de Nederlandse regering in de Nrs 978, 979, 980, 981. In dat laatste constateert Fallon, dat Van Karnebeek de neutraliteitsbeginselen veel minder in acht neemt dan zijn voorganger Loudon. Hij staat de Engelsen zonder navragen toe oorlogsschepen af te zenden tot in Rotterdam om Britse krijgsgevangenen, geïnterneerden en tewerkgestelden terug te brengen naar hun moederland, terwijl hij de Belgen niet toestaat om Franse oorlogsbodems herwaarts te sturen om voor hun gedetineerde nationalen – wat de aard der detentie ook moge zijn – hetzelfde te doen. Van Karnebeek heeft gezegd dat de Belgen dan maar eigen oorlogsbodems moeten zenden, terwijl hij wéét dat zij die niet hebben. Verontwaardigd is Fallon, als hij verneemt dat Wilhelmina de Britse vorsten heeft uitgenodigd om op staatsbezoek te komen. Begrijpt zij niet dat dat gewoonweg onmogelijk is, als tegelijkertijd Willem II Nederlandse gastvrijheid geniet te Maarn? Straks verzamelt zij de drie koningshuizen nog aan één feestdis, het zou best te verwachten zijn daar Wilhelmina niet veel benul heeft van de reputatie die zij en haar land inmiddels hebben opgedaan bij de westelijke geallieerden. In de nrs 983, 984, 985, 986, 987, 988, 990 gaat Fallon uitvoerig in op de Belgische berichten over de annexaties die verlangd worden, de asylering van de Keizer, de discriminatie van de Belgische gedetineerden op doortocht naar hun moederland en de Nederlandse berichtgeving over de doortocht van de Duitse infanteristen door het smalste deel van Nederlands Limburg. Hij geeft ook de reacties weer diengaande in de Nederlandse grotere kranten, zoals de Telegraaf, Het Algemeen Handelsblad en de Nieuwe Rotterdamsche Courant. Ik geef de vindplaatsen en nummering op conform de indeling op de site: resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/bupo/#page=470&accessor=toc&source=17.

feitenrelaas te zijner beschikking, betrekking hebbende op de aankomst van de Keizer te Eijsden. Het is een uiterst summier relaas, vastgesteld in een advies van de Mrs B.C.L. Loder, A. Struycken en A.E. Bles, uitgebracht aan de minister van Justitie Heemskerk dd 9 december 1918[180]. Het stelt de aankomst op de 10e november vast van de Keizer bij Eijsden. Wilhelm zegt dat hij geen Koning van Pruisen en Duits Keizer meer is. Hij verzoekt verblijf als privaat persoon. Het verzoek is toegestaan. Daarop is Wilhelm logies aangewezen op het kasteel van graaf Bentinck bij Amerongen. Dat is alles wat de Nederlandse regering op dat moment wil loslaten. Het is niet veel. Zeker niet in het licht van wat de media op dit moment daarover berichten. Hymans trekt van leer. Hymans wijst er eerst op, dat de staat van oorlog tussen Duitsland en de geallieerden nog steeds voortdurrt. Zeker, er is een wapenstilstand. Maar die heeft alleen geleid tot schorsing der gewapende geweldplegingen. Een jurist moet dat weten. Daaruit volgt dat de Nederlandse gedragingen sedert 11 november moeten worden bezien als te zijn begaan in tijd van oorlog. Weliswaar een, waaraan Nederland niet deelnam. Maar een oorlogstoestand die Nederland uit hoofde van zijn neutraliteit verplichtingen oplegde. Welnu, ijken we onder deze plichtmatigheden de opstellingen van dat Nederland.

Het Nederlandse staatshoofd had Wilhelm doen weten, via haar militaire adjudant, de Generaal van Heutsz, dat Wilhelm welkom was. Van Heutsz had een reisroute aangegeven, waardoor de Keizer en Luik – vol met oproerige socialisten en met verbitterde Duitse soldaten – kon vermijden en in de trein naar het noorden zou kunnen stappen, zonder dat dat in Maastricht gerucht zou baren. Wilhelm zou in Eindhoven de Commissaris van de Koningin Van Rijckevorsel aan boord krijgen van de keizerlijke trein die hem de toebereidselen van de regering zou communiceren. Daar, in Eindhoven, was Wilhelm al lang en breed in Nederland, buiten de grensstreken, en daar, in die industriële grootstad, zou een inleiding tot uitzetting niet kunnen plaatsvinden. De Keizer had dan overduidelijk toelating gekregen – instemming van het overheidsgezag met zijn bestendig verblijf hier te lande – en zijn verblijfplaats zou bij een Maltheser Ridder zijn die een broeder in nood niet kon weigeren. De Nederlandse gezant Van Vollenhoven was *geïnstrueerd* en zou voor de verdere uitvoering op Belgisch grondgebied zorg dragen en de grensbewakingsautoriteit informeren. Van Vollenhoven was op de hoogte gesteld van het stellige voornemen van Wilhelm om naar Nederland te vluchten door Van der Lancken Wackenitz, de chef van de politieke afdeling van het Duitse gouvernement-generaal in België. Kort tevoren, toen Wilhelm met Van Heutsz de lunch had gebruikt, was hij nog niet besloten. Dat was het verhaal van Hymans. Het is niet in alle opzichten, maar in de meeste opvallend juist. Er moet dus gelekt zijn bij het leven in de ambtelijke burelen waarmee Van Karnebeek zaken moest doen, de Nederlandse en de net genoemde. Van Karnebeek ligt niet best bij ziijn ambtenaren op het departement. Dat kan een en ander verklaren. Ambtenaren, het zijn net mensen. Heldring noteert

[180] Smit, *Buitenlandse Politiek van Nederland, 1948-1945*, a.w., t.a.p. onder 3.8.2, Nederlandse stukken, aanvulling, no. 1041 pp. 1193-1206, herkomstig uit het Archief-Van Karnebeek. Ik kom op dit advies terug hieronder, als ik inga op de visie van Wilson, dat de uitleveringsplicht volgde uit het algemeen dwingend volkerenrecht van dat moment. De commissie-Loder heeft alleen bezien of naar Nederlands recht er een uitleveringplicht bestond en voorts of het algemeen volkerenrecht zulk een verwijderingsdaad verbood. Uiteraard zouden dat niet de vragen zijn, waarmee de Grote Vier zich in Parijs bezig wilden houden. Het advies heeft alleen in Nederland enige betekenis gehad, in dier voege, dat het de regering toestond de uitlevering te weigeren. Dat deed het. Het hield niet in dat Nederland tot zulk een weigering verplicht was. Het advies is erop geschreven, dat de regering het kon gebruiken. Loder was er niet gelukkig mee. Zie Heldring, *Dagboek*, a.w., t.a.p. p. 268. Hedring zegt dat het advies ook inhield dat de uitlevering niet kón worden ingewilligd of toegestaan. Maar dat staat niet in het advies. Dat laat de mogelijkheid open dat het volkerenrecht, juist door de verschrikkingen van de oorlogvoering tussen 1914 en 1918, zo is gewijzigd dat een dergelijke universele rechtsplicht is ontstaan voor een staat die tot de beschaafde statengemeenschap wil behoren. Dat is exact het standpunt van Wilson.

het ook weer in zijn onwaardeerbaar dagboek[181]. Deze overkomst kwam niet uit de koker van de Keizer zelf. Anderen hadden zijn reis al lang gepland.

De Keizer oordeelde integendeel tot 9 november terugkeer naar revolutionair Duitsland inderdaad nog haalbaar. Wel zouden zijn troepen dan de communisten en socialisten met geweld moeten neerslaan, maar voor hem, hun *Oberste Kriegsherr,* hadden de soldaten dat graag over. Daarvan was de Keizer niet af te brengen. Wist hij veel van wat er in Kiel, Bremerhaven en Berlijn inmiddels allemaal gebeurd was? Wilhelm Gröner, die inmiddels Ludendorff had opgevolgd had het de monarch met moeite uit het hoofd gepraat: de soldaten waren oorlogsmoe, de eed op het vaandel en de trouw aan hun opperbevelhebber waren nu alleen nog maar ijle fantasieën. Hindenburg had er, het massieve hoofd gebogen, onbewegelijk bijgestaan. En Gröner niet tegengesproken. Wat Hindenburg later Gröner in 1932 nog euvel zou duiden: hij had hem, Hindenburg, overvallen met zijn woorden over die vaandeleed. Hij, Hindenburg, was het niet met Gröner eens geweest, maar hij had nooit gedacht dat een Duitse vlagofficier dergelijke taal durfde te bezigen in aanwezigheid van de Allerhoogste, de gangbare aanduiding van de Duitse Keizer. Zo ontlopen hooggeplaatsten altijd hun onvervreemdbare verantwoordelijkheden. Hindenburg was innerlijk laf en wist altijd wanneer hij duiken moest.

Hymans wist het inreisarrangement tot in detail. Wilhelm zou arriveren in onherkenbaar gemaakte stafauto's. Zijn spoor-hoftrein zou, nadat Wilhelm zich toegang verschaft had, mee-optrekken naar het grensstation. Daar zou Wilhelm embarkeren, de venstergordijntjes van zijn salonrijtuig toe, totdat de spoorweg geheel vrij was. Wilhelm zou in één ruk tot Eindhoven door kunnen sporen. Hij zou geen hinder hebben van de demonstraties waar hij zo beducht voor was, gelet op de agitatie die Berlijn beheerste en waar de volksemotie de straten scheen te regeren. Kortom: de Nederlandse Wilhelmina had deze begunstiging achteraf van een misdadiger tegen de menselijkheid nauwkeurig geregisseerd. Waar was nu de *neutraliteit* van Nederland? Kon het als verbreker van de meest geheiligde verdragswaarborgen nog wel gehoor vinden aan de Parijse Conferentietafel? Kon iemand als Wilson, de kampioen van het ethisch volkerenrecht, de Hollandse aanwezigheid nog wel verdragen?

V.4.24 De betrokkenheid van de Nederlandse regering bij Wilhelms toelating

Natuurlijk, wie had het anders verwacht, ontkende de Nederlandse premier Ruys iedere staatsbetrokkenheid bij de voorbereiding van deze kwalijke vlucht. Hij was overvallen door het feit dat Wilhelm op de 10e november al lang en breed in Nederland zat. De schuld daarvan lag in het eigenmachtig handelen van Pinckaerts en de majoor Van Dijl of Deijl. De eerste omdat hij de Keizer landinwaarts had geleid en daardoor technisch toegang had verschaft, de tweede, omdat hij de hoftrein van buiten de grens had doen oprangeren teneinde de Keizer de gemakken van zijn salonrijtuig niet te onthouden.

Beiden waren buiten hun boekje gegaan en zouden disciplinair aangepakt worden. Opvallend was in dit verband de houding van de Nederlandse volksvertegenwoordiging geweest. De tweede Kamerleden plachten het kabinet bij de handhaving van het neutraliteitsbeleid bij ieder wissewasje op de huid te zitten. De socialistische afgevaardigden Van Kol, Vliegen en Schaper interpelleerden dat het een lieve lust was en vielen de ministers van Buitenlandse Zaken, Oorlog, Marine, Justitie en de

[181] *Dagboek*, a.w., Vol. 1 pp. 275-286.

premier voortdurend lastig. Maar hier was geen interpellatie aangevraagd. De kamers hadden berust. Men kon niet volhouden dat dat te wijten was aan het feit dat de kamers voor voldongen feiten waren geplaatst. Ook dan placht de Tweede Kamer geducht van zich af te blazen.

De ministers moesten ook opdraven voor nalatigheden die onherstelbaar waren of voor feiten die ze door overmacht gedrongen hadden moeten toelaten. Het niet-doorgaan van een gewapend konvooi naar Nederlandsch Indië in 1917, omdat de Britten het niet wilden gedogen, of, nog erger, de massale inbeslagname in de lente van 1918 van Nederlandse koopvaardijvaartuigen door Washington en Londen voor troepentransporten waren voorbeelden.

Thans stond ineens de Duitse Keizer op een Nederlands perron. Een notoire schenner van het volkerenrecht, de internationale moraliteit en het interstatelijk hoffelijkheidsverkeer, de socialisten hadden het eindeloos uitgedragen in het parlement. Nu was er geen kamerdebat over dat ongehoorde feit? Het was ontstellend, maar logisch: hier zat de bemoeienis van het onschendbare staatshoofd Wilhelmina dwars. Die had de arrangementen bevolen en de ministers konden hun politieke verantwoordelijkheid niet anders nemen dan door in een kruisverhoor bij een interpellatie in de volksvertegenwoordiging daarnaar ruiterlijk te verwijzen. Troelstra, Vliegen en Schaper zouden het, als geharnaste sociaal-democraten, opzettelijk op een constitutionele crisis hebben laten aankomen. Die hadden, na de “vergissing van Troelstra”, de mislukte staatsgreep van de volkstribunnen in de afgeladen tweede kamer, op 12 november 1918 toch niets meer te verliezen. Waarom zouden ze het koningshuis niet eens goed in verlegenheid brengen? *Oranje Boven!*, was in deze dagen een anti-socialistische wapenroep geworden. Wilhelmina liet zich dat volgaarne aanleunen op de openbare aanhankelijkheidsmanistestaties te harer ere. De Duitse gezant te Den Haag meende te weten dat Wilhelmina zelfs paleis Het Loo had aangeboden als verblijfplaats. Maar dat had Van Karnebeek toch een brug te ver geoordeeld: dan was Wilhelmina’s inconstitutionele betrokkenheid zonneklaar geweest.

En daarom had Ruys de Kamer gemasseerd en de leden zo ver gekregen en passant de dwaze en onwaardige vlucht als feit en marge te verdisconteren. En inderdaad: merkwaardig is dat alles wel geweest. Afkeuring van de asylering van Wilhelm was afkeuring van Wilhelmina’s persoonlijk beleid geweest, ook al had Van Karnebeek er wel degelijk vanaf geweten. Want dat laatste was bewijsbaar. Het was niet de eerste en niet de laatste keer dat Wilhelmina de kamers en de politieke verantwoordelijkheid van haar ministers als verwaarloosbare kleinigheden opzij zou schuiven. Inmiddels kwam het de reputatie van Nederland in Parijs niet te stade. Om het maar gematigd uit te drukken.

V.5 De beoogde berechting van de Duitse Keizer en zijn regeringsdeelnemers en Nederland

V.5.1 De rechtshulpclausules in het Verdrag van Versailles

V.5.1.1 Uitlevering van oorlogsmisdadigers en internationaal strafvorderlijke bewijsvergaring

De wapenstilstand zelf bevatte geen concrete bepalingen omtrent de rechtshulp die Duitsland zou moeten verlenen bij de opsporing, vervolging, berechting en bestraffing van hen, die vergrijpen zouden hebben begaan tegen de normen die ten gronslag lagen aan de rechtsregels van het oorlogsrecht, zoals bedoeld in de twee Haagse Vredesconferenties. Het *ius in bello* dus. De rechtsregels derhalve zoals ondermeer uitgewerkt in het Landoorlogreglement-1907 en de Londens

zeerechtsdeclaratie betreffende het oorlogsrecht in volle zee. Dat het tot die opsporing, vervolging, berechting en bestraffing zou moeten komen stond echter wel vast op 11 november 1918. Wilson was daar voetstoots van uit gegaan bij zijn nota's ter inleiding van de vooronderhandelingen of verkennende gesprekken over de wapenstilstandscondities zoals deze op 6 oktober door Duitsland aangevraagd waren "tot herstel van de algemene vrede".

Wilson liet er bij deze verkennende besprekingen geen twijfel over bestaan dat er oorlogsmisdrijven waren begaan. Door Duitse regeringsleiders en door Duitse militaire bevelsbevoegden. Die waren strafrechtelijk aansprakelijk naar de beginselen van de internationale moraal. Die laatste principes zouden worden gedefinieerd in de vredesregeling, ongeacht de vorm dat deze uiteindelijk ook mocht hebben en dáárgelaten welke verdragsfamilie daar ook bij betrokken mocht zijn. Deze principes waren vooropgesteld in zijn veertien punten. Ze waren daaraan vóórgegeven en steunden op het positieve rechtsbewustzijn van een belangrijke statenmeerderheid. Daarmee vormden ze immers de humuslaag van het stellige volkerenrecht, waaraan de veertien punten maar een beperkte uitdrukking gaven naar tijd, plaats en gelegenheid.

Daaraan gaf Deel VII over de uitlevering en berechting van oorlogsmisdadigers van de eindtekst van het Verdrag van Versailles uitdrukking door rechtshulpplichten te formuleren voor de staten die deel wilden hebben aan de herstelde vrede. Dat die plichten er waren, gold als vanzelfsprekendheid. Uitlevering, overlevering, internationale inbeslagnemingen, internationale arrestaties, gerechtelijke plaatsopnemingen in het buitenland, internationaal forensisch onderzoek, de uitvoering van onderzoekscommissies door rechterlijke ambtenaren, dat zou allemaal nog nader geregeld moeten worden. Er zou een universeel strafhof moeten worden ingesteld. Dat zou over twee codificaties moeten beschikken. Een wetboek van materieel humanitair strafrecht, waarin de oorlogsmisdrijven en die tegen de menselijkheid zouden worden gedefinieerd. En dan een bijbehorend wetboek van internationale strafvordering dat de procesregels zou opgeven, de bewijsminima, de verplichte bewijsredeneringen, de eisen voor de tenlastelegging en de uitreiking daarvan, de rechten van de verdediging. Dat kon natuurlijk niet allemaal in de vredesregeling. Ook dit zou aan ambtelijke Ad Hoc-commissies moeten worden overgelaten.

V.5.1.2 De uitlevering van Wilhelm von Hohenzollern als principale oorlogsmisdadiger

Het gaat om de artikelen 227-230 uit dat verdrag. Artikel 227 gaat over de uitlevering van de voormalige Keizer van Duitsland, Wilhelm II von Hohenzollern. Deze moet uitgeleverd worden door de regering van Nederland. Deze persoon moet terecht staan voor ernstige inbreuken op de internationale moraal en op de onschendbaarheid van verdragen. Het artikel noemt verder geen concrete misdrijven naar tijd, plaats, aard van de normschending en deelneming daaraan. Daartoe moet een bijzonder gerechtshof worden opgericht.

Tegen Wilhelm zal een tenlastelegging worden opgesteld waarin zijn misdrijven in bovenbedoelde zin zullen zijn omschreven. Daarop zal Wilhelm moeten terechtstaan waarbij hem de waarborgen zullen worden gegund voor een verdediging op tegenspraak. Het gerechtshof zal uit vijf rechters bestaan die geleverd zullen worden door de volgende vijf mogendheden: de Verenigde Staten van Amerika, Groot-Brittannië, Italië en Japan. Het gerechtshof zal oordelen op basis van de algemeen aanvaarde dwingende grondslagen van de internationale staathuishoudkunde. Daarbij is interpretatierichtlijn het gewoonterecht, dat voortvloeit uit de plechtige verbintenissen vastgelegd krachtens de

universele verdragen en de internationale moraal. Het hof zal de straf opleggen die het ook naar die maatstaven voor de keizer passend acht.

V.5.1.3 De vervolging en berechting van de noodzakelijke deelnemers aan de oorlogsberaming

Als de strafrechtelijke aansprakelijkheid ten laste van de keizer aldus op dit internationale niveau door dit hof is vastgesteld, moeten de deelhebbers in die verantwoordelijkheid, die de keizer hebben bijgestaan in het begaan van deze inbreuken, ook worden opgespoord, vervolgd en berecht. Aldus artikel 228. Maar dat zal moeten geschieden voor speciale militaire tribunalen die de wetten, beginselen en gebruiken van de oorlog te land en ter zee kennen en toepassen. Dit kunnen dus nationale krijgsraden zijn. Die kunnen de rechtsregels toepassen die het nationale recht heeft vervat in nationale uitvoeringsbepalingen bij wetsbesluit, ondermeer bij de transformering van de gedragsvoorschriften die het Landoorlogreglement-1907 heeft gecodificeerd. Dat kunnen dus Duitse krijgsraden zijn.

Dat hangt af van de nationale rechterljke organisatie die voor deze berechting zorg dient te dragen. Deze organisatie zal dan uitgaan van de wettelijke strafbedreigingen naar minima en maxima. De Duitse regering zal, mochten de geallieerden dat eisen, zorg dragen dat de aanklachten en de tenlasteleggingen kunnen plaatsvinden door of namens de vervolgende instanties die de geallieerden daartoe zouden willen aanwijzen. Dat kunnen dus Britse, Franse, Japanse, Italiaanse en Amerikaanse aanklagers zijn, die daartoe bevoegd zouden zijn, als die feiten zouden zijn begaan binnen hun jurisdictie of ten laste van hun eigen onderdanen, ingezetenen of nationalen. Dit geldt ook voor aanklachten ten laste van verdachten uit de militaire eenheden van de bondgenoten van keizerlijk Duitsland. Mochten de geallieerden daartoe de uitlevering eisen van personen die zich binnen de rechtsmacht van Duitsland bevinden, dan zal Duitsland die eis onvoorwaardelijk inwilligen.

Het verdrag ging dus uit van een tweedeling. Hoofdverdachten en accessoire verdachten. Zij die het oorlogsplan beraamden en op de uitvoering ervan toezagen en hun willige uitvoerders op lager niveau. De principale verdachten zouden bij een wereldgerechtshof terecht moeten staan. Wilson dacht daarbij aan de Duitse militaire leiders Von Moltke, Von Falkenhayn, Ludendorff, Hindenburg en Von Tirpitz. Hij had daarbij zeker ook Von Bethmann-Hollweg kunnen noemen. De rijkskanselier die tussen 1914-1917 steeds weer achter de Duitse operaties was blijven staan en deze verdedigd had in de rijksdag.

Maar wat de deelnemers betreft in de lagere rangen had Wilson geen idee. Hij wist weinig van de hiërarchie in het Duitse leger. Hij had ook geen enkel begrip voor de ruime autonomie die een legerkorpscommandant in situ, op het concrete operatiegebied, had. Neem verder bijvoorbeeld de expertise die het Duitse leger kreeg over de mogelijkheden van gifgassen op het slagveld. Wist Wilson van het bestaan van reserve-kapitein Fritz Haber die de generale staf op het idee bracht om deze gassen in te zetten, ook als de burgerbevolking daarvan onbepaald slachtoffer zou zijn? Was die Haber een deelnemer bij het inzetten van chloorgas en mosterdgas bij Ieper? Naar Angelsasksisch recht zou hij zelfs kunnen gelden als uitlokker van die strijdmethode. Haber dacht dan ook dat hij als een van de eersten in Den Haag terecht zou moeten staan wegens misdrijven tegen de menselijkheid. Hij kende de gedragsregelen over geoorloofde strijdmethoden die de Eerste Haagse Vredesconferentie had aangenomen. Hij wist heel goed dat hij ze schond als chemisch uitvinder van deze gassen en de bijbehorende methodologie. Maar aangeklaagd werd hij niet. Hij was wellicht toch

te laag in rang en te onbekend voor de politici in Parijs. Zijn vrouw pleegde wegens Fritz' activiteiten, die zij verafschuwde, al in april 1915 zelfmoord.

V.5.1.4 De identificatie van de beschuldigde, de tenlastelegging en de verdediging

Daartoe zal de opeisende partij de uit te leveren persoon zo veel mogelijk trachten te identificeren, maar zij zal desgevallend kunnen volstaan met de aanduiding van de rang, de dienstbevoegdheid of bediening of de dienstopdracht waaraan de opgeëiste persoon zou hebben voldaan bij het begaan van het tenlastegelegde feit. Heeft de opgeëiste persoon de feiten begaan gericht tegen een nationaal of onderdaan van de geallieerde macht die de uitlevering eist, dan zal deze de opgeëiste persoon kunnen doen vervolgen en doen terecht staan ten overstaan van zijn krijgsgerechten. Heeft de opgeëiste persoon het feit begaan tegen meerdere nationalen of onderdaden van meerdere geallieerde mogendheden, dan zullen deze een krijgsraad samenstellen uit rechters, afkomstig uit ieder van de mogendheden. De beschuldigde zal dan niettemin een rechtskundig adviseur, hoe ook genaamd, kunnen aanstellen of daarom kunnen verzoeken naar eigen keuze. De Duitse regering zal alle vormen van rechtshulp verlenen om de hierbedoelde opsporing, vervolging of berechting mogelijk te maken of te vergemakkelijken ongeacht of daarbij dwangbevoegdheden moeten worden aangewend of niet. Aldus de artikelen 229 en 230.

V.5.2 Ging het hier om universele rechtshulpverplichtingen, ook jegens staten die geen verdragspartij waren?

V.5.2.1 Wilson had geen strafvorderlijke praktijkervaring

Wilson was wel geverseerd in de internationale politieke betrekkingen – dat hoorde tot zijn leeropdracht te Princeton – maar een echte strafjurist was hij niet. Hij vond dat regeringsleiders en staatshoofden ultiem aansprakelijk waren jegens de wereldgemeenschap voor hoe ze met hun bediening omsprongen. Hij vond ook dat de Volkenbond, zoals hij die zich voorstelde, typisch de organisatie was die die aansprakelijkheden tot gelding zou moeten kunnen brengen. Wie bevoegdheden kreeg in het staatkundige vlak, behoorde daarvoor verantwoordelijk te worden gesteld, op nationaal niveau door het volk binnen een of andere parlementaire organisatie en op supranationaal niveau door alle volkeren of tenminste door een belangrijke statenmeerheid. Wilson was ook altijd mordicus voorstander geweest van politieke verantwoordelijkheid ten laste van bewindspersonen. Hij wist dat daarnaast nog een strafrechtelijke aansprakelijkheid te onderscheiden was.

De beperkingen waaraan die onderhevig was, was hem niet erg duidelijk. Als advocaat had hij nooit heel erg veel kaas gegeten van de formaliteiten die het procesrecht bij de strafvordering behelsde en ook niet van de gronden waardoor een vervolging van iemand die overduidelijk een delict had begaan toch maar beperkt mogellijk was of zelfs geschorst, opgeschort of volstrekt verhinderd werd zoals bij verjaring van het delict zelf, verval van het recht tot strafvordering of van beletselen in de persoon of diens hoedanigheid, zoals de immuniteit van een staatshoofd, ambassadeur of volksvertegenwoordiger. Het procesrecht had hem nooit zo gelegen. Hij vond het een verbastering van de moraal of de ethiek, die ten grondslag lag aan het recht als systeem van intermenselijke betrekkingen. Dat was dan ook de reden dat hij aan dat soort uitzonderingen op het recht tot strafvervolging ook bij de inleidende onderhandelingen tot vredesherstel niet was ingegaan. Wel was hem duidelijk dat mensen als Wilhelm en de militairen uit zijn directe omgeving hemeltergende vergrijpen hadden begaan tegen de mensheid alszodanig. De leedtoevoeging die daarop moest

volgen ter schuldvergelding was een zaak van zijn Volkenbond. In die sleutel staan dan ook de evengeciteerde bepalingen uit de vredesregeling. Het was één van de eerste dingen waarover eenvoudig overeenstemming zou zijn te bereiken. Dacht Wilson. Het geweten van de mensheid, de mondiale collectieve rechtsovertuiging van de universele rechtsgemeenschap drong daar op aan.

V.5.2.2 De verschillende conflicterende rechtsmassieven

Wilson zag het recht als een éénduidig monolithisch geheel. Dat er verschillende rechtstradities bestonden op de wereld, was eigenlijk nooit tot hem doorgedrongen. Er was er eigenlijk maar één, die houdbaar was. Dat was de Angelsaksische, en dan nog wel die bijbels gefundeerd was en wel in calvinistische zin. En eigenlijk, als Wilson er heel goed over nadacht, daarvan alleen maar de presbyteriaanse. En daarvan, als hij nu echt bij zichzelf te rade ging, die welke zijn vader ook beleden had. Meer in het bijzonder, opende Wilson de binnenkameren van zijn hart, eigenlijk alleen maar die van Wilson. Hij was met deze hartgrondige overtuiging tenslotte een heel eind gekomen, hij was er moeiteloos president van de Verenigde Staten mee geworden. Dat was een vingerwijzing gods. En die zou hij dus volgen, ook te Parijs.

Gods wil was daar tenlotte niet veel anders dan in Washington, al had iedereen in Parijs de hinderlijke neiging Frans te spreken en katholiek te zijn – althans van huis uit. Dat soort hinderlijkheden zou Wilson weten te overwinnen. De berechting van die Wilhelm zou een mooie aangelegenheid zijn om zulks aan te tonen. De vent was een schurk. En schurken hoorden te worden berecht en bestraft. De Nederlanders zouden hem daartoe moeten uitleveren, niet zozeer aan Parijs --- daar konden alleen maar problemen van komen vanwege de evengenoemde hinderlijkheden --- maar aan een hof dat in Den Haag zetelde, samengesteld uit rechters van de vijf overwinnende geallieerden, dat Angelsaksisch strafrecht toepaste. De man zat al in Nederland, dat was dus een kwestie van een kort transport. Van Maarn naar Den Haag, dat was niet zo ver. Uitlevering kwam immers neer op overdracht van een verdachte van de éne jurisdictiekring naar een andere met het doel hem te vervolgen, berechten en bestraffen. De uitleverende partij en de verzoekende partij moesten het er alleen over eens zijn, dat de opgeëiste persoon een misdrijf had begaan dat ze beiden ernstig strafwaardig achtten en dat de verdachte vervolgbaar was. Bij Wilhelm kon niemand daaraan twijfelen.

Wilson wist niet dat er een Angelsaksische en een west-Europees continentale rechtstraditie bestonden met betrekking tot de uitlevering, als interstatelijke rechtshandeling. De op het Napoleontische recht georiënteerde rechtstraditie kende in dit verband een legaliteitsbeginsel, ook wel bekend als het *nulla poena*-principe. Geen feit is strafbaar dan alleen uit hoofde van een voorafgaande geschreven wet die dat feit met straf bedreigt. *Nulla poena, nullum crimen sine praevia lege poenali*. Het klinkt romeins-rechtelijk, als een klassiek oeroud-beginsel. Dat is het niet. Het is een beetrekkelijk rect principe, ingevoerd in de post-revolutionaire tijd door de juristen van Napoleon. In de terreur-periode waarin Maximilien Robespierre iedereen maar *hors de la loi* had kunnen plaatsen wegens een anti-revolutionaire gezindheid, was wel gebleken hoezeer willekeur iedere zweem van rechtsstatelijkheid kon ondermijnen. Daarom was nadien, toen Robespierre zelf *hors de la loi* was geplaatst en onder de guillotine was terecht gekomen wegens zijn gedreven gezindheid ten behoeve van de deugd, tot de introductie van dat *nulla poena*-principe besloten.

V.5.2.3 De hinderlijke beperkingen van het legaliteitsprincipe

De strafbaarheid en strafwaardigheid van een gedraging moeten tevoren, vóór dat het feit werd begaan, zijn gedefinieerd in een wettelijke algemeen verbindende strafbaarstelling. De wet moest de strafbaarheidsvoorwaarden nauwkeurig aangeven en wel tevoren. Vóór het wilsbesluit om het delict te begaan. Die wet moest tevoren algemeen bekend zijn gemaakt, weer, bijwege van een publiciteitsbeginsel, dat bij wet was gedefinieerd. Dus niet op *ad hoc*-basis, gericht tegen déze, individueel bepaalde, persoon. De wet moest generiek van strekking zijn. Niet reactief en specifiek. De wet of *lex*, zoals het Latinse equivalent luidde, moest de strafbaarheidsgrond op algemeen verbindende wijze aangeven, Daarom spreekt men van *legaliteitsprincipe*. Alleen de *wet* regeert over ons, stond op de gerechtsgebouwen in de landen die het Napoleontische recht hadden ingevoerd.

Dat was ook gebeurd in de landen die tot de Duitse Bond behoorden sedert haar oprichting in 1806 --- gesticht door diezelfde Napoleon. De Belgen hadden bij de oprichting van hun staat dat legaliteitsbeginsel geprolongeerd voor het internationale recht. Ze hadden gezegd: uitlevering voor strafbare feiten kan alleen plaatsvinden bij verdrag. Bij geschreven generieke overeenkomst, op nationaal niveau bij wet goedgekeurd door de volksvertegenwoordiging. Als je niet mag straffen dan alleen op basis van de wet, dan mag je ook alleen maar uitleveren op basis van zo'n goedkeuringswet die dat verdrag maakt tot onderdeel van het nationale strafrechtelijk systeem. Dat is het verdragsbeginsel bij uitleveringszaken. Dat hadden de Belgen in hun grondwet gezet: uitlevering alleen bij verdrag. De andere staten hadden dat sedert 1831 ook in hun nationale rechtssystemen geïntroduceerd. Niet altijd van harte. Meer uit reactie naar aanleiding van deze beperking die de Belgen in het interstatelijke rechtshulpverkeer hadden aangebracht. Maar toch betrekkelijk algemeen, tenminste, op het West-Europese continent. De Nederlanders hadden dat óók gedaan.

V.5.2.4 De Angelsaksische common law-traditie

De staten die gelukkigerwijze buiten de roes van de Franse revolutie waren gebleven, vooral de Angelsaksische, hadden dat legaliteitsbeginsel en dat verdragsbeginsel niet ingevoerd. Groot-Brittannië had altijd ook zonder verdragen wel willen uitleveren. Het had die ook buiten iedere verdragsbasis om gevraagd. Als een staat dan tegenwierp dat daarvoor geen verdragsbasis bestond, was Whitehall vaak gaan steigeren, vooral jegens landen van het Afrikaanse of Aziatische continent. Het had ook voetstoots en zonder aarzelen buiten iedere verdragsbasis uitlevering geëist en was een ernstig positief juridisctieconflict niet uit de weg gegaan: soms had het een oorlogsbodem gezonden naar de weigerachtige staat. Dan gold het meestal delicten begaan tegen een Brit. Dat wel. Die beperking verried dan weer dan het hier niet om universeel natuurrecht ging. De koloniale geschiedenis van het Britse Imperium stond bol van dit soort conflicten. Het was iets waar Londen ook wel groot op ging. Daarom was Berlijn dat op den duur ook gaan imiteren. Duitsland was niet minder, tenslotte. Whitehall koesterde deze jurisdictieconflicten. Het was niet van plan wegens Franse revolutionaire malligheden nu ineens in de negentiende eeuw een internationaal legaliteitsprincipe in strafzaken te introduceren in zijn constitutionele systeem (zoals België dat van revoluties aan elkaar scheen te hangen).

De Britse *common law* was nu eenmaal verankerd in het ongeschreven gewoonterecht, dus wát moest dat legaliiteitsbeginsel nu eigenlijk? Het was allemaal onzin. Zoals alles wat van het Europese vasteland komt. Die gedachte konden de Verenigde Staten, die ook dat Britse *common law*-systeem eigenlijk niet zo gek vonden, billijken. Ook zij bleven de uitleverbaarheid los zien van de legaliteit. En

zo waren nu de artikelen 227-229 van het Versailler verdrag ook conceptueel geredigeerd: hier had Wilson zich helemaal mogen uitleven. Het werd eens tijd.

Wilson werd daarom onaangenaam verrast toen de Nederlanders hem lieten weten dat ze Wilhelm niet zouden uitleveren omdat zij geen partij waren bij het Verdrag van Versailles en dat ook niet zouden worden. Ze waren immers derden bij de wapenstilstandsovereenkomst. Zie hierboven V.2.4. en V.3. Wilson was verbijsterd. Dat had hij van zijn Nederlanders nu niet gedacht. Zagen zij niet dat hij deze uitleverbaarheid stoelde op beginselen van de universele internationale moraal? Wilson had hier helemaal geen verdragsbasis gezocht, opzettelijk niet. De rechtshulpverplichtingen te dezen vloeiden voort uit het wereldgeweten. Zie hierna V.5.12. (*Het legaliteitsbeginsel*).

V.5.3 Waarom Wilhelm als hoofddader en de anderen als accessoire deelnemers?

V.5.3.1 Een samenzwering tegen de mensheid

De aansprakelijkheidsconstructie ingevolge de artikelen 227-229, waarvan Wilson steeds is uitgegaan, is dat Wilhelm een hoofddader was binnen een samenzwering tegen de mensheid door een agressie-oorlog te begaan. Een oorlog gericht op het verkrijgen van *Weltmacht*. Die ging verder dan de hegemonie in westeijk Europa. De ongeprovoceerde inval in het neutrale België was daarvoor een noodzakelijke openingszet en een voorbereidingshandeling. Ze stond niet los van een ingewikkeld strategisch concept. Het was beslist geen geïsoleerde tactische handeling. Ze was symptomatisch voor een achterliggend veelomvattend strategisch plan. Wat Wilhelm verweten kon worden is *to wage a war of agression*. Dat is ook de aansprakelijkheidsconstructie die ten grondslag ligt aan de samengestelde tenlastelegging ten laste van de regeringsleiders, bewindspersonen en militaire bevelsbevoegde meerderen in het strafproces te Neurenberg en dat van Tokio. Het gaat om de desbewuste planning met strategische motieven, waarbij de deelnemers aan die planning een boos opzet hebben: zij richten zich tegen de wereldvrede.

Zij hebben daarbij het bewustzijn dat wat ze doen wederrechtelijk is jegens het universele ongeschreven gewoonterecht dat de volkeren in hun geregeld handelsverkeer nog bijeenhoudt. Daarbij speelt, voor wat deze boze intentie betreft, een hoofdfactor voor de bijbehorende bewijsredenering de toespraak van Theobald von Bethmann Hollweg in de rijksdagvergadering van 4 augustus 1914 waarin hij de Duitse schending van de Belgische neutraliteit omschrijft als een "*wiedergutzumachendes Unrecht*" omschrijft. De Duitse rijksregering heeft geweten dat zij de oorlog alleen met onrechtmatigheid kon openen. Von Bethmann licht ook toe, dat Pruisen de eeuwigdurende neutraliteit van België had gegarandeerd in 1831 en dat het Duitse rijk als rechtsopvolgster van dat Pruisen gehouden was aan die collectieve garantie. Daarom is het ook schadeplichtig. Hij voegt er in de rumoerige rijksdag aan toe dat de rijksregering geen permanente aanspraken op België zal maken. Duitsland zal niets annexeren in België.

Uiteraard. Von Bethmann weet nog niet of de *Sozialdemocratische Partei Deutschlands* unaniem zal stemmen voor additionele oorlogscredieten op de rijksbegroting, die hij nu nodig heeft, omdat gaandeweg duidelijk is geworden, dat de Belgen tegen iedere verwachting in toch effectieve militaire weerstand bieden. Niet alleen dat ze dat verbeten blijven doen, ze doen het ook succesvol: ze vertragen waarachtig de enorme zwaai die het Duitse veldleger door hun akkers moet nemen. Duitsland zal, helaas, bezettingstroepen moeten achterlaten. Die moeten aan de moeizaam oprukkende twee hoofdmachten worden onttrokken. Dat is buiten iedere berekening. Dat houdt mede in dat de keizer, die ongelukkig is met de inval, wil dat zijn kanselier unanimiteit bereikt. Dat

lukt overigens niet. Juist omdat de inval strijdt met het volkenrecht stemmen sommige afgevaardigden, waaronder Liebknecht, toch tegen. Dat heeft keizer Wilhelm dus niet alleen geweten toen hij liet mobiliseren met het oog op die invasie, maar dat heeft hij billijkend aanvaard. Hij heeft die wederrechtelijkheid niet beoogd als einddoel van zijn strategisch handelen. Natuurlijk niet. Zelfs Wilhelm zou het liever zijn geweest als hij de *Weltmacht* had kunnen realiseren zonder deze wederrechtelijkheid als bij-effect.

V.5.3.2 De verwijtbaarheid van Wilhelm en zijn deelnemers

Wilhelm en zijn planners, zijn noodzakelijke deelnemers, hebben dat bewustzijn gehad en ernaar gehandeld in de vooronderstelling dat ze toch nooit strafrechtelijk aansprakelijk zouden worden gehouden. Ze hebben wederrechtelijkheidsbewustzijn gehad, geen strafbaarheidsbewustzijn. Dat laatste is echter voor strafbaar opzet als aansprakelijkheidsgrond helemaal niet nodig. Nooit, in geen enkel strafrechtelijk systeem, is vereist dat de dader weet dat hij strafwaardig en strafbaar zal zijn. Soms moet hij wel beseffen dat hij tegen het recht handelt. In het stellig volkerenrecht is het niet anders.

Verder is onloochenbaar dat Wilhelm de invasie accepteerde als onderdeel van het strategische Von Schlieffenplan. Hij wilde deze inval. Met eventueel de plunderingen, verkrachtingen en brandstichtingen in Leuven, Dendermonde en Dinant. Er zijn instructieboeken uitgedeeld aan de lagere troepencommandanten waarin deze terreur wordt aangezegd en waarin al wordt gewezen op het bijpassende politionele standrecht dat zal worden afgekondigd. Belgische burgers hebben deze boeken achterover gedrukt en ze zijn terecht gekomen bij de geallieerde staven. Over de authenticiteit van de standaardplakkaten die in deze boeken staan, die zelfs afgescheurd kunnen worden en waarin de vereiste drietaligheid van de verbodsnormen is gebezigd, kan redelijkerwijs geen meningsverschil bestaan. Daarvoor bestaat geen gedeelde verantwoordelijkheid met de geallieerden, mocht iemand dat opwerpen. Duitsland viel België binnen. België niet Duitsland. Dat alles lag binnen de *command responsibility* van Wilhelm, die op dit punt uniek was. Hij was immers *Oberste Kriegsherr* volgens de Duitse grondwet. Als hij die invasie niet wilde, dan had hij haar uit dat plan kunnen lichten.

Keizer Wilhelm heeft dat ook geprobeerd, toen hij meende dat Engeland uiteindelijk toch neutraal zou blijven in de wereldoorlog die onmiskenbaar het gevolg zou zijn van die planning. Dat heeft hij meermalen erkend. Hij heeft het plan echter gelaten voor wat het was, toen hij er achter kwam dat van de neutraliteit geen sprake zou zijn. Ook dat heeft hij erkend. Ook dat heeft hij meermalen schriftelijk doen vastleggen. Dat hij samen met zijn militairen op het hoogste niveau die planning deed voorbereiden en kende valt af te leiden uit de verslaglegging van een kroonberaad dat op 8 december 1912 is gehouden te zijnen paleize in Berlijn. Daarover hieronder nader. Die planning heeft hij gelast en geleid. Hij kende de planning in hoofdlijnen. Hij kon de van die planning afgeleide nevenoperaties kennen. Daar had hij ernstige redenen voor, die dossierstukken daartoe stonden te zijner beschikking. Hij kon weten van de wederrechtelijkheid van de gifgasaanvallen waarbij ontkoombaar de burgerbevolking slachtoffer zou worden in het oorlogsgebied.

Hij kon weten van de bombardementsvluchten van zeppelins boven Antwerpen, Londen en Scarborough. Hij kon weten van de lange afstandsbombardementen door extreem zwaar krombaangeschut op spoorwegaffuiten van de woonwijken van Antwerpen, Parijs, Yperen, Verdun, Reims en zovoorts. Hij heeft ze trouwens gadegeslagen. Hij heeft daarna decoraties aan de piloten,

gezagvoerders en batterijcommandanten uitgedeeld. Hem zijn de oorlogsverslagen van de diverse operatiegebieden overgelegd. Hij heeft ze afgetekend en soms van randschriften voorzien. Nergens heeft hij wandaden veroordeeld. Soms heeft hij betreurd, dat ze noodzakelijk waren. Maar méér ook beslist niet. Met de noodzaak doelde Wilhelm steeds op de militaire doelmatigheid. Nooit op het perspectief dat anders de staatszelfstandigheid van Duitsland onmiddellijk bedreigd zou worden: dat heeft Wilhelm zelfs in zijn nadagen als *Oberste Kriegsherr* nooit overwogen.

Hij heeft meermalen Fritz Haber ontvangen om te vernemen over diens voortgang betreffende de toepassing van chemische strijdgassen en bacteriologische strijdgiffen. Hij heeft diens demonstraties bijgewoond op het Kaiser Wilhelmsinstitut te Berlijn. Wilhelm heeft dat alles en passant wellicht niet laten indalen. Hij heeft gewaagd van aanmerkelijke onachtzaamheid, schuldige nalatigheid en verwijtbare lichtzinnigheden in dit opzicht. Uiteraard kan dat nooit verontschuldigen. Dat zou onachtzaamheid, aanmerkelijke onvoorzichtigheid of roekeloosheid bij geringere misdrijven evenmin kunnen. Rechters plegen óók bij grove onoplettendheid of onvoorzichtigheid te veroordelen. Waarom te dezen dan een andere maataf aangelegd? Wilhelm heeft daarbij natuurlijk geen spierkrachtelijke uitvoeringshandelingen verricht. Hij heeft geen geweer afgevuurd, geen bajonet in een zuigeling gedreven, geen bom geworpen, geen ventiel opengedraaid, geen kardoes aangereikt. Maar het zou, op dit strategisch niveau, ook te belachelijk zijn om dat als bijkomende voorwaarde van strafbaarheid te vergen. Op Wilhelms subjectieve gesteldheden komt het aan. Die zijn bewijsbaar. Daarom is hij aansprakelijk.

V.5.3.3 De aansprakelijkheid van de accessoire deelnemers

Maar dan zijn helpers, zijn accessoire deelhebbers zoals Von Moltke, Von Hindenburg, Ludendorff en Von Falkenhayn dat óók. Zij delen in die aansprakelijkheid omdat zij noodzakelijke deelhebbers waren in deze samenzwering tegen de wereldrechtsorde. Is dus het bewijs ten laste van Wilhelm rond, dan is daarmede dat bewijs ten laste van deze deelhebbers ook geleverd, want nooit handelde Wilhelm zonder hén. Het kan zijn, dat te hunnen aanzien uitzonderlijke strafuitsluituingsgronden en vervolgingsbeletselen bestaan. Die kunnen zij dan, tegen de achtergrond van dat schuldvermoeden dat de bewijsredenering tegen Wilhelm vestigt, inroepen. Ze moeten die gronden dan aannemelijk maken. Ze hoeven ze niet overtuigend te bewijzen. Maar de rechters hoeven ze niet ambtshalve te onderzoeken op hun eventuele aanwezigheid. Daarvoor moet het initatief toch echt bij de verdachte, beschuldigde of vervolgde liggen. Daarom zijn deze accessoire onderzoeksthema's niet zo gecompliceerd als die tegen de *Oberste Kriegsherr* zelf. Daarom moet de laatste terecht staan voor een wereldgerechtshof in het Vredespaleis. De anderen kunnen berecht worden door tribunalen op nevenzittingsplaatsen daarvan op nationaal niveau, zelfs ingebed in de nationale opbouw van de rechterlijke macht, mits ze dan de jurisprudentie van dat leidinggevende wereldhof maar nauwkeurig volgen.

Dat is Wilsons systeem van de artikelen 227-230 van het Versailler verdrag. In het eerste artikel blijkt duidelijk dat Wilhelm in persóón fysiek zal moeten verschijnen. Een verstekprocedure is uitgesloten. Het *adversarial system* waarvan Wilson als Angelsaksisch jurist als vanzelfsprekend uitgaat veronderstelt dat automatisch. Een procedure in absentia is geen *fair process* en kan ook niet beantwoorden aan de essentialia van *due process*. Zulk een procedure kan geen enkel rechtmatig doel dienen. Ook niet dat van een rechtsvaststellende verklaring door de onafhankelijke rechter betreffende daderschap, schuldvormen, verwijtbaarheid en wederrechtelijkheid. Een

verstekgewijsde is *null and void*. Het levert geen rechtskrachtig bewijsdocument op. Daarom is de uitlevering van Wilhelm een noodzakelijke voorwaarde voor het welslagen van deze berechtingsparagraaf in dat vredesverdrag. Wilhelm héέft geen afwezigheidsrecht. De Haagse weigering tot uitlevering zet dat alles op scherp.

V.5.4 De Duitse kroonraad van 8 december 1912

De jaren 1911 en 1912 waren voor de Duitse ambities betreffende Weltmacht nogal teleurstellend geweest. De frustraties bij Wilhelm II en zijn miltaire omgeving was bijna tastbaar. In 1911 had Duitsland andermaal getracht duidelijk te maken dat het in Noord-Afrika koloniale claims wilde geldend maken. Men spreekt ook wel van de tweede Marokkaanse crisis of de *Panthersprung nach Agadir*. Frankrijk had, eigenlijk wel in overeenstemming met Groot-Brittannïe, doen blijken dat het feitelijk een handelsmonopolie bezat in Marokko. Parijs zond militaire troepen naar Marokko, zogenaamd omdat Fransen werden bedreigd. Dat was nogal overdreven: veel Fransen waren er niet in de regio rondom Fez waar deze rellen of onregelmatigheden zouden plaatsvinden.

Het kostte Parijs moeite om enkele kooplieden te bewegen tot huilerige verhalen over hun handel en nering en hun achterstelling. Duidelijk was dat Parijs uit prestige-overwegingen een protectoraat wilde vestigen, een soort consulaire enclave. De sultan van Fez zou daarom gevraagd hebben. Berlijn deed navraag bij de sultan. Die gaf aan geen bezwaar te hebben tegen een westerse enclave. Maar wat hem betreft kon dat ook door iedere ander Europese mogendheid gedaan worden. Intensivering van handel met Europa was goed voor Marokko. Berlijn besloot dat het dat dus ook best zou kunnen proberen. Maar het had daar in de regio eigenlijk nog geen kooplieden zitten. Het kon uiteindelijk een Duitser vinden die zich wat bezwaard voelde in zijn eentje, maar die zat eigenlijk buiten Marokko. En veel klachten had de man eigenlijk niet.

Niettemin nam Berlijn actie. Het zond onverhoeds een oorlogsschip, het verouderde SMS Panther naar Agadir. Dat ankerde daar midden in de baai. Het lag daar wel, maar instructies bleven verder uit. De Britten besloten er nu aanstoot aan te nemen dat het daar lag. Een Britse generaal, Henry Hughes Wilson vertrok naar Parijs om Brits-Franse militaire acties tegen Berlijn op touw te gaan zetten. De Duitse minister van Buitenlandse Zaken Kiderlen Wächter, een nogal pompeuze schreeuwlelijk, vond dat weer een schaamteloze provocatie, ook al wist niemand welke vitale belangen Berlijn nu eigenlijk had in Agadir, een wat verslonste en achterafliggend havenplaatsje. Het is goed te bedenken, dat de grote mogendheden in westelijk Europa elkaar weinig ontliepen in rellerig en hysterisch gedrag. Want van het een kwam weer het ander. Frankrijk stuurde weer wat contingenten, dreef zijn eisen nog wat op, stuurde nu regelrecht op dat protectoraat aan – zonder eigenlijk te weten welk handelsdebiet daarbij gebaat was – en Duitsland eiste in ruil daarvoor Frans Congo op, bij de stad Brazaville, waar het alleen maar hinder zou kunnen opleveren in het estuarium van de Congo naar de Belgische kolonie. Maar ineens was de streek rond Brazaville van vitaal Duits belang.

Kiderlen bood verder als toegift aan Frankrijk Togo en Duits Kameroen aan, waar Berlijn eigenlijk óók niets aan had. Het werd weer eens een prestigekwestie. Na een hoop gezeur mocht Frankrijk dat protectoraat vestigen – waar het eigenlijk verder niets ontwikkelde – en Duitsland kreeg 250.000 km2 dor woestijngebied in Frans-Congo dat het *Neukamerun* noemde. Experts toonden overtuigend aan, dat dat gebied geen enkele kans bood voor commerciële exploitatie door Duitsland. Wellicht zou Agadir een maritiem steunpunt kunnen opleveren voor de Duitse Kriegsmarine, maar dat zou dan een provocatie kunnen zijn voor de Britse Middellandse Zee-vloot. Bovendien ging het

oorspronkelijk niet om zulk een steunpunt. De Duitse vloot had in dat stuk van de Middellandse Zee gewoonweg niets te zoeken. Dus: waar ging het nu eigenlijk precies om? Dat wist niemand. Dat was met de eerste Marokkanse crisis óók al het geval geweest. De Panther hieuwde het anker en stoomde rookbrakend weg. Duitsland had weer eens geen vrienden gemaakt. De Duitse keizer had zeker weer eens last gehad van hersenschokken. Zijn geldingsdrang was onnavolgbaar.

In 1912 brak op de Balkan de Eerste Balkanoorlog uit. Servië, Bulgarije, Montenegro en Griekenland vielen gezamenlijk ineens het Ottomaanse rijk aan. Ze werden daarbij overduideijk door Rusland gesteund. Rusland wilde al heel lang een directe haven aan de Middellandse Zee, waarbij het niet meer noodzakelijk zou zijn oorlogsbodems te leggen in de havens van Odessa of Sebastopol. Want dan zouden die altijd de Middellandse Zee moeten bereiken via de Bosporus en de Dardanellen, zeestraten bestreken door Ottomaans kustgeschut. Als Servië nu eens vergroot kon worden zodat het de oevers van de Adriatische Zee zou bereiken zou Rusland zulk een havenbekken eindelijk kunnen opzetten. Servië was van oudsher bondgenoot van Rusland. Dat is het nóg. De Serven verdreven inderdaad de Ottomanen en bereikten die Adriatische oevers. Maar Oostenrijk-Hongarije was daarmede niet akkoord. Dat had een oorlogshaven in de noordelijke oksel van de Adriatische Zee. De Russen zouden de vaarwegen daarheen kunnen versperren. Dat was Sint Petersburg nu net van plan. Wenen zocht nu steun bij Berlijn. Kon het Sint Petersburg niet matigen?

Weer bemoeide Von Kiderlen-Wächter zich er mee. En weer overdreef hij. Hij ging flink dreigen. Jegens Rusland. Oostenrijk had het Duitse veldleger tot zijn beschikking. Sint Petersburg moest dat goed begrijpen. In de *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*. Op de frontpagina, daar, waar meestal officieuze regeringspersberichten stonden. Daarom had deze krant de status van een soort Staatscourant. Hier was dus de keizer aan het woord. De Russen kregen er fors van langs. Als Kiderlen even had gewacht met zijn gebulk, dan waren de Russen toch wel op hun schreden weergekeerd, want Londen wilde geen echte belangrijke Russische oorlogshaven direct aan de Middellandse Zee hebben. Londen had de ongestoorde beurtvaart op het Suez-kanaal nodig om communicaties te houden met zijn koloniën in het Verre Oosten. Londen zou daarom Sint Petersburg echt wel voorzichtig hebben teruggefloten. Een Russische concentratie van oorlogsbodems in de Oude Wereldzee was voor de Suezvaart gewoonweg een te groot risico. Dat vond Parijs óók, want die hield de beurtvaart op Frans Indo-China zorgvuldig in de smiezen. Von Bülow, de rijkskanselier, had wegens een vertrouwensbreuk met Wilhelm II zijn biezen moeten pakken en zijn opvolger, Von Bethmann-Hollweg was nog niet ingewerkt, anders had Kiderlen waarachtig geen vrije teugel kunnnen krijgen. Maar Kiderlen ging af. Als een gieter. Berlijn bond in. Oostenrijk tastte daarom evenmin door jegens Rusland. Wel ging het geducht te keer tegen de Serven, maar het lastte een mobilisatie af. Kiderlen had dus een veel te grote broek aangetrokken. Hij had geschoten met een kanon op een mus. Hij had geklonken als een trompet op de WC. Kiderlen zoop zich een delirium en stierf in Stuttgart. Maar Wilhelm was weer eens sabelrinkelend naast Kiderlen gaan staan. Zijn overspannen stem gierde galmend door de gangen van het immense stadspaleis te Berlijn.

Wilhelm riep nu een kroonberaad bijeen van zijn militaire opperbevelhebbers van leger en vloot, op 8 december 1912. Vermoedelijk om daden te stellen, geeft niet welke en waarom. Het zou gaan om de onverdragelijke militaire en diplomatieke situatie in Europa van dat moment. Er was een acute oorlogsdreiging, aldus de keizer. Misschien was die er inderdaad, maar dat kwam dan toch omdat Kiderlen en zijn keizer kennelijk Wenen een soort blanco-volmacht hadden gegeven om de Russen mores te leren. Londen, Parijs en Sint Petersburg wisten nergens van. Op 2 december had Von

Bethmann ook al in de rijksdag in het wilde weg de solidariteit van Berlijn aan Wenen uitgesproken. Daar hadden de rijksdagafgevaardigden bepaald van opgekeken: was er iets aan de hand? Werd Wenen bedreigd door Sint Petersburg? De Britse minister van Oorlog, Richard Haldane, ontbood nu prins Karl Max von Lichnowsky. Waarom liet de Duitse rijksregering nu zo overduidelijk blijken, dat het Wenen altijd, overal en waarom dan ook zou bijstaan? Het had toch geen zin om dat soort dingen zo plechtig en nadrukkelijk te stipuleren, als er geen aanleiding voor was? Je belde toch ook niet bij de buren midden in de nacht aan om te zeggen dat er bij hen op hun zolder géén brand was, vooral niet in de koekoek aan de achterzij? Dat kon best wáár zijn. Dat was Haldanes punt ook niet. Het was zo zinloos! Waarom dééd Berlijn dat toch elke keer?

Daarvan deed Lichnowsky op de vroege ochtend van de 8e december per telegram verslag aan Wilhelm. Wilhelm werd kwaad. Want hij had Von Bethmann juist opgestookt om in de rijksdag die verklaring van blinde aanhankelijkheid af te leggen een aan onbedreigd Wenen. Wilhelm kon niet hebben dat zijn serieuze bekommernis wereldwijd als lachertje werd afgedaan – dat weten we nú, nu de Berlijnse stukken openbaar zijn. Wilhelm ontbood nu admiraal Alfred van Tirpitz, minister van Marine, admiraal Georg Alexander von Müller, chef van het keizerlijk Marinekabinet, generaal von Moltke, de chef-staf veldleger, admiraal August von Heeringen, de chef van de Marine-staf, de chef van het Duitse keizerlijke Militaire kabinet generaal Moriz von Lynckner en generaal Josias von Heeringen, de Pruisische minister van Oorlog. Von Bethmann Hollweg wist nergens van.

Men kwam overeen dat de situatie benarrend was. Men bevestigde dat Duitsland helemaal omsingeld was. Het was niet te harden. Het was nog nooit zo link geweest. Zo bleef men elkaar voortdurend gelijk geven. De andrenaline werd een tastbaar fermentatiepunt. Er moest nu, hier, onmiddellijk een krijgsplan gemaakt worden, wilde Duitsland de volgende week nog gehaald hebben. Oorlog was immers onvermijdelijk. Daarom moest Oostenrijk Servië maar aanvallen. Nog deze decembermaand, zei Wilhelm. Dan zouden de Russen Servië steunen. Dat deden Russen immers altijd. Maar dan zou Duitsland ook oorlog moeten verklaren aan Rusland. Dat zag een kind. Nu meteen maar, want Rusland werd immers met de dag sterker. Het was bezig met een enorm moderniserings- en uitbreidingsprogramma voor zijn veldleger. Dat deed het nu altijd. Het ontwikkelde daartoe een uitgebreid militair spoorwegnet naar Duitsland toe. Daarom: beter nu meteen maar oorlog. Moltke was het met de keizer eens. Dat was de gewoonte van Moltke. Alleen admiraal Tirpitz wilde nog even wachten. Anderhalf jaar. Want niet alle slagschepen waren voldoende opgewerkt, de Britten bouwden maar en bouwden maar alsof het niets kostte! Daarom moesten ook nog eerste de versterkingen voor de U-bootbases op Helgoland voltooid worden en verder moest het Kielerkanaal verbreed en uitgediept worden. In 1914 was dat allemaal wel klaar. Er waren nog wat baggerschepen nodig. Daar was niet makkelijk aan te komen. Daar had Tirpitz gelijk in, zei Wilhelm. Hij had daar verstand van. Wilde iemand de actiepunten nog even samenvatten? Dan liet hij dat rondsturen.

- De keizerlijke Marine moest zich concentreren op een volle zeeslag met de Britse vloot. Daarbij moest inzet zijn de overwichtspositie daarvan volledig te ondermijnen. Alle smaldelen moesten daarvoor gereserveerd worden. Transoceanische kaapvaartgroepen dienden beperkt te blijven, ook al ondermijnden zij de Britse handelsverbindingen.
- Er moest een grootschalige perscampagne gestart worden over de gewenstheid van een militair samengaan met Oostenrijk-Hongarije, ook als daardoor Rusland in de oorlog

betrokken zou worden. Oostenrijk-Hongarije was de enige betrouwbare staat, die Duitsland in een gezamenlijke strategie kon betrekken.

- Met het oog op het eerste punt moest een nieuwe vlootwet ingediend worden ter financiering van ondersteuningssmaldelen bij de in dat punt bedoelde slag, ook al bonden de annuïteiten de rijksbegroting voor meerdere decennia.
- Daarvoor zou ook een perscampagne moeten worden opgestart, waarin vooral verdedigd werd waarom het budgetrecht van de rijksdag voor zo lang via een machtigingswet werd gebonden. De oppositie zou immers dat recht nauwelijks meer kunnen aanwenden en dus monddood gemaakt worden.
- Er diende een additionele rijkswet te komen van dezelfde strekking voor de uitbreiding en modernisering van de divisies van het veldleger. Daarbij zou de nadruk moeten worden gelegd op de zware artillerie en de daarbij behorende vuurleidings- en communicatie-apparatuur.
- Grote oorlogsvoorraden moesten worden aangelegd voor dit leger, vooral met het oog op de opslag van ingeblikte rantsoenen, ammunitie en onderdelen van geweren, mitrailleurs en handmortiertjes. De methodes voor de conservering door inblikking moesten opnieuw worden bestudeerd, omdat de Britten een langdurige blokkade op de Noordzee zouden leggen.
- Er moest een permanente rijksmobilisatieraad komen met uitgebreide vorderings- en inbeslagnemingsbevoegdheden en de bevoegdheid tot uitroeping van de staat van oorlog en beleg. Daartoe zou de integrale rijkswetgeving aangepast moeten worden. Deze raad zou dictatoriale bevoegdheden moeten bezitten.
- De lesprogramma's voor de krijgsscholen moesten geïntensiveerd en verkort worden en verder moesten regelingen worden getroffen om gepensioneerde officieren op te roepen voor werkelijke dienst. Wie deze oproep weigerde moest behandeld worden als deserteur in oorlogstijd.
- De goudvoorraad van de rijksbank diende op korte termijn aangevuld te worden en kortlopende credieten in het buitenland collectief opgezegd, eventueel krachtens rijkswet. Duitse opperofficieren moest verboden worden nog te beleggen in het buitenland, hun tegoeden moesten worden bevroren en eventueel inbeslag genomen worden.
- De mobilisatie zou integraal zijn en het westelijke en oostelijke front moeten omvatten. Een mobilisatie aan slechts één front of een deel daarvan zou uitdrukkelijk uitgesloten moeten worden bij keizerlijk decreet. Dat zou ter algemene kennis worden gebracht, zodat alle militairen zouden weten dat een mobilisatie waarbij België niet terstond zou worden binnengevallen op de derde dag onbestaanbaar was. Berichten dat zulk een gedeeltelijke mobilisatie gelast zou zijn waren dus vervalsingen.

Deze actiepunten worden aan alle opperofficieren kenbaar gemaakt. In augustus 1914 werden zij alle uitgevoerd.

V.5.5 De reconstructie van Wilhelms command responsibility en de analogie met het Hossbach-memorandum

Wilson zag in deze programmapunten een plan voor een grootschalige aanvalsoorlog, die door Duitsland begonnen zou moeten worden. Dat plan was door Wilhelm met zijn opperofficieren opgesteld en vervolgens naadloos uitgevoerd in augustus 1914. Het bestaan ervan was niet

loochenbaar omdat het lijstje van actiepunten hoog in de rangen was rondgezonden met commentaar. Wilson meende dus dat hier de feitelijke grondslag werd gevonden voor de aantijging dat Wilhelm en zijn opperofficieren – hun namen waren in de verslaglegging genoemd – hadden samengespannen, en wel systematisch wijdverspreid hiërarchisch georganiseerd, tot het ontketenen van een dergelijke agressie-oorlog. Als een telastelegging op deze grondslag zou worden geformuleerd zou dat het bewijsthema kunnen zijn van het openbaar onderzoek ter terechtzitting in het Vredespaleis tegen Wilhelm. Die zou daarbij geen immuniteit als staatshoofd mogen inroepen. De bediening van het ambt van staatshoofd was volgens de stand van het volkerenrecht niet zodanig, dat deze samenspanning tot dat misdrijf tegen de mensheid binnen de formele kring daarvan zou kunnen vallen.

Het bewijs zou natuurlijk alsnog geleverd moeten worden dat Wilhelm al deze punten in hun samenhang had overzien, dat hij het uiteindelijk gevolg – een totale wereldoorlog – daarvan had voorzien en billijkend had aanvaard als aanmerkelijke uitkomst. Maar Duitsland zou desverzocht zijn militaire archieven moeten overleggen. Dat was de strekking van artikel 230. Daaruit zou allereerst moeten kunnen blijken wat Wilhelm voor opdrachten had gegeven ter uitvoering van deze actiepunten aan de opperofficieren van die 8e december en verder, wat voor gevolg deze daaraan hadden gegeven in de schakels naar de lagere commando's binnen de legerstructuren van het rijk.

Was dan op die stukken bewezen dat Wilhelm de strekking van deze punten in hun onderlinge samenhang had begrepen en dat hij orders had gegeven hoe ze in die samenhang uit te voeren binnen dat defensie-apparaat, dan was de *command responsibility* bewijsbaar ten laste van het staatshoofd als opperste oorlogsleider van het rijk. Daaruit zou dan ook de strafbaarheid en strafwaardigheid van die opperofficieren moeten kunnen volgen, de onderzoeksthemata van de lagere nationale rechters conform de artikelen 228 en 229.

Ik gaf al aan dat bij de processen voor de straftribunalen te Neurenberg en Tokio tegen de militaire bevelhebbers en regeringsleiders van onderscheidenijk Duitsland en Japan op dezelfde wijze de stafrechtelijke aansprakelijkheidsgronden werden geformuleerd en gereconstrueerd wegens *conspiracy to wage a war of aggression*, zoals nader feitelijk omschreven in de tenlasteleggingen. Daarop zijn de bewijsredeneringen verder opgebouwd en is de strafbaarheid, strafwaardigheid van de beschuldigden gegrond, rechtstreeks op basis van het stellig volkerenrecht. Uiteraard zijn op deze constructies veel juridische bezwaren losgelaten. Een ervan was dat het Angelsaksische recht wel de deelnemingsvariant *conspiracy* kent, maar de andere rechtstradities niet. En verder dat de aansprakelijkheidsschakeling die op de *command responsibility* rust óók alleen in dat rechtsmassief erkend is.

Bij de bewijsredenering om tot deze aansprakelijkheid te kunnen besluiten heeft het zogeheten *Hossbach-memorandum* een doorslaggevende rol gespeeld. En ook dat memorandum komt neer, in hoofdzaak, op een lijst van volgtijdelijke actiepunten, al rechtvaardigt Hitler ter inleiding van de conferentie uitvoerig dat en waarom een agressie-oorlog gevoerd moet worden op een bepaald tijdstip ter verkrijging van voldoende *Lebensraum* ten behoeve van het Duitse volk. Het memorandum, opgesteld door Hitlers militaire adjudant kolonel Friedrich Hossbach, geeft een samenvatting weer van een geheime bijeenkomst van militaire opperbevelvoerders en regeringspersonen op 5 november 1937 in de rijkskanselarij te Berlijn, waarbij Hitler leidt, voorzit en de fases van de noodzakelijke agressie definieert. En ook hier is het een persoonlijke actie van Hitler

als centrale regeringsleider om deze bijeenkomst te houden, zulks zonder een duidelijke concrete aanleiding en een vooraf ter beschikking gestelde agenda. De uitgenodigde deelnemers weten niet waarom ze er zijn. Gaandeweg kunnen ze kennisnemen van de motieven van Hitler. Net als Wilhelm gaat hij uit van de noodzakelijkheid van militaire geweldpleging. Net als Wilhelm wil hij bevestiging van zijn standpunten. Net als Wilhelm wil hij verder geen discussie.

Diens lijst van actiepunten wordt achteraf, ook met het oog op de strafbaarheid die eruit zou kunnen voortvloeien, afgedaan als een reeks van vrijblijvende mogelijkheden. Dat gebeurt ook met het Hossbach-memorandum. Duitse experts betwisten dat het hier om een serieus te nemen militair strategisch plan gaat: Wilhelm schoot weer eens met losse flodders, zoals Hitler dat ook wel placht te doen.

Verder zijn lijst en memorandum pas heel laat bekend geworden met het oog op een eventuele vervolging, staat de authenticiteit ervan niet vast en gaat het om transcripties. Het geldt buitendien geen officieel verslag. Het zijn geen historisch betrouwbare documenten. Nietemin hebben de rechters In Neurenberg het memorandum gebruikt bij de bewijsredenering dat Hitler in 1937 een algemene Europese oorlog voorbereidde en plande, waaraan Göring, Von Neurath, Von Blomberg en Von Fritsch deelnamen, zij het dat zij de planning op dat moment wellicht prematuur vonden en bepaalde onderdelen eruit afwezen. Ze vonden de geschatte benodigde tijd voor de Duitse volledige herbewapening vooral te optimistisch. Ze vonden ook dat Hitler het Franse veldleger onderschatte. Pragmatische tegenwerpingen. Geen principiële. Bij de uitvoering van Wilhelms actiepunten vond precies hetzelfde plaats. Wilhelm ging van te gunstige perspectieven uit voor zichzelf en te ongunstige voor de Fransen en Russen. Bij de uitvoering later in 1913. Met het actiepuntenlijstje van 1912 was het ook zo gesteld.

Wilson kon redelijkerwijs menen dat hij hier een overtuigend bewijsmiddel had voor de *conspiracy* die hij al die jaren sedert 1917 vooronderstelde aan Duitse zijde en dat het niet ging om een geïmproviseerde ad hoc-cratie van een regeringsleider die zijn ei weer eens niet kwijt kon, zoals veel Duitse historici hebben bepleit en nog steeds staande houden. Net als Hitler duidt Wilhelm Groot-Brittannië aan als de oervijand, de door haat geïnspireerde tegenstander die zijn vloot misbruikt om Duitsland eronder te houden en die Duitsland nooit als militair geallieerde zal aanvaarden. De constructie sprak Lloyd George aan. Clemenceau had twijfels, omdat conspiracy niet bestond in het Franse strafrecht en omdat hij de introductie ervan onverenigbaar vond met het Napoleontische legaliteitsprincipe. Japan kon het niet schelen, Italië evenmin. Wilson kon dus voor zijn artikelen 227-230 een brede basis vinden, al hield het ook weer niet over. Pleitbaar is dat het stellig volkerenrecht destijds deze aansprakelijkheidsconstructies aanvaardde in het gewoonterecht. Daarnaar wil Wilson dan ook verwijzen.

V.5.6 De staatkundige positie van een “Oberste Kriegsherr”

Bij Wilsons constructies van de strafrechtelijke aansprakelijkheden op Duits rijksniveau in de mogelijke vredesregelingen – eventueel óók die ten aanzien van de gezagshiërarchieën binnen de mogendheden waarmee Duitsland militair geallieerd was geweest of nog zou zijn (men denke in dit verband ook aan Sovjet-Rusland) – speelde Wilhelms grondwettelijke positie als “*Oberste Kriegsherr*” een beslissende rol. Ten laste van Wilhelm zelf als ten aanzien van de aan hem ondergeschikte bevelsbevoegde ambtenaren of meerderen.

De Duitse keizer kreeg deze kwaliteit wanneer de toestand van dreigend oorlogsgevaar intrad in de betekenis van de Duitse rijksconstitutie. Het was de hoogste rang van bevelsbevoegdheid binnen de nationale defensie-hiërarchie. Hij was effectief hoofd van de algehele krijgsmacht als nationale exclusieve wapendrager. De legers en bijbehorende ondersteuningsorganisaties van de deelstaten van de Duitse confederatie waren in tijd van vrede ieder voor zich autonoom. De keizer kon echter vaststellen dat er een staat was ingetreden van dreigend oorlogsgevaar, *Zustand drohender Kriegsgefahr*. In dat geval gingen de buitengewone bevoegdheden van het burgerlijk gezag om bepaalde grondrechten en hun uitoefeningen te schorsen, op te schorten of terzijde te stellen in gevallen van een uitzonderingstoestand – staatsnoodtoestand genaamd – over op een door de keizer aan te wijzen militair gezag.

Die aanwijzing geschiedde bij keizerlijk decreet. Het recht van de vrijheid van de fysieke persoon, de vrijheid van vereniging en vergadering, van demonstratie of openbare manifestatie en drukpers werden meestal gedeeltelijk geschorst. Tevens kon dat miltair gezag beschikken over burgerlijke eigendommen en bezitsrechten en inbreuk maken op de rechtsingang bij de burgerlijke rechter. De keizer kon daarna de mobilisatie bevelen, geheel of grotendeels, waardoor de autonomie van de krijgsmachten van de deelstaten automatisch ophield te bestaan. Het Pruisisch leger, het koninklijk Saksisch leger, het leger van Würtemberg en het koninklijk Beiers leger werden nu aan deze opperste krijgsbevelhebber volledig ondergeschikt. Ze bleven nog wel hun deelstatelijke emblemen, insignia, rang- en onderscheidstekens op de uniformen dragen, maar zelfs daaraan kon de opperste legerleider een einde maken.

De deelstaatslegers werden nu onderhorig aan de Generale Rijksstaf of *Oberste Heeresleitung* waarvan de chef-staf bevelen gaf aan de onderbevelhebbers in de deelstaten en daarbuiten namens de keizer. Doorgaans was die chef-staf ook de chef-staf van het Pruisische leger dat het grootste was. De bedoeling was dat de generale staf van het Pruisische leger ook de staf werd van het gehele keizerlijke leger, maar daarvan kon afgeweken worden. Ook daarover beschikte de keizer. In 1914 was Helmuth von Moltke junior de chef-staf van dat Pruisische leger. Hij werd dus ook die van de keizerlijke generale staf. De keizerlijke marine en het koloniale leger in het buitenland waren rijksorganen. Ook van deze krijgsmachtdelen was de keizer automatisch hoofd. Een rijksluchtmacht bestond nog niet. Ieder legerkorps had een eigen militaire luchtvaartafdeling, die verschillend georganiseerd kon zijn en die bedoeld was het mobiele veldleger in zijn grondoperaties te ondersteunen al kon daarvan bij bombardementsvluchten en verkenningen worden afgeweken. Per korps kon ook in een zeppelinafdeling worden voorzien en een afdeling voor versperrings- en waarnemingsbalonnen en vergelijkbare luchtvaartuigen. Deze waren in de bevelshiërarchie van het legerkorps of de legergroep opgenomen. Dit alles was ondergeschikt aan de bevelen vanwege de keizer. De chef-staf van de opperste legerleiding rapporteerde over alles aan de keizer. Hij kon de keizer dienovereenkomstig conceptbevelen voorleggen. Maar de keizer kon ook via zijn militaire kabinetten deze bevelen direct slaan. Hij had daarbij theoretisch niet de mede-paraaf van de chef-staf nodig. Hij was immers zelfstandig bevelsbevoegd als legerleider.

Daarover droeg hij jegens de rijksdag geen politieke verantwoording, ook niet via de rijkskanselier die doorgaans geheel van de bevelen die de generale rijksstaf deed opstellen en uitgaan onkundig werd gehouden. De kanselier moest wel budgetten aanvragen om deze bevelen te kunnen laten uitvoeren. Dat deed hij bij voorstel van rijkswet. Daar moest hij een toelichting bij geven en daarvoor droeg de kanselier verantwoording jegens de rijksdag, inzoverre dat deze de budgetvoorstellen kon

verwerpen. Dan kwam het wetsvoorstel uiteindelijk niet als rijkswet in het staatsblad. Dat kon de keizer aanleiding geven de rijkskanselier te ontslaan. Maar hij kon ook de rijksdag ontbinden. In Duitsland deed de keizer meestal het laatste. Daarom waren er ook zoveel verkiezingen op rijksniveau. Die maakten het systeem onoverzichtelijk en chaotisch, omdat daardoor coalitieconstructies tussen de rijksdagfracties doorgaans eendagsvliegen waren. Die fracties bestreden elkaar meer dan ze samenwerkten. En op den duur zou die strijdhouding de normale worden: fracties streefden op den duur niet meer naar coalities die kabinetsakkoorden konden opleveren. Dat maakte het stelsel zo instabiel. Dat zou ook de ondergang worden van de Duitse democratie in 1933.

Was nu deze kwaliteit van opperste legerleider een zuiver ceremoniële? Was de keizer gehouden stomweg zijn handtekening te zetten naast de paraaf van de chef van de rijksstaf? Dat is meteen na de wapenstilstand door de Duitse bewindspersonen in de raad van volkscommissarissen en in het rijkskabinet nadien aangevoerd. Maar dat is onjuist: de chef-staf *adviseerde* de keizer. Ludendorff beval Wilhelm II aan onmiddellijk een wapenstilstand uit te doen gaan in oktober 1918, zoals we zagen. Meermalen. De keizer deed het niet. Hij zag meer in de goede diensten die koningin Wilhelmina aanbood. Hij wilde die mogelijkheid onderzoeken. De generale rijksstaf had zeven interne afdelingen waarvan drie stategische bevelen deden uitgaan over de verschillende fronten. Dan was er de *Nachrichten-Abteilung* voor spionage en contraspionage en de militaire inlichtingendienst. Die werd later in twee delen verdeeld. De *Politische Abteilung* was verantwoordelijk voor juridische en politieke zaken en onderhield contacten met burgerlijke autoriteiten in binnen- en buitenland. De *Zentral-Abteilung* coördineerde de staf intern.

Wat Wilhelm in oktober 1918 wilde was dat Ludendorff de *Politische Abteilung* opdroeg om de diverse varianten van goede diensten die een buitenlands staatshoofd kon bieden eerst te omschrijven, de voor- en nadelen ervan in kaart te brengen en dan te adviseren aan Ludendorff wat deze het beste via *Legationsrat* Von Kriege in Den Haag kon verzoeken aan Wilhelmina. Dat wilde Ludendorff niet. Hij wilde éérst dat onderzocht werd door de rijksminister van Oorlog hoeveel nieuwe lichtingen van mannen van zestien jaar en ouder opgeroepen zouden kunnen worden in 1919. Als dat antwoord bevredigend was, dan kon Ludendorff gewoon een nieuw lente-offensief entameren. Dat verzoek aan die rijksminister moest lopen via de rijkskanselier, Von Hertling. Die wilde dat alleen doen, als dan een zegenrijke eindoverwinning verzekerd was en die wilde dan van Ludendorff eerst weten hoe hij die dacht te bereiken.

Ludendorff adviseerde de keizer de kanselier nu een opdracht te geven: ga naar de minister van Oorlog, eis die lichtingen en een oproepingsschema en leg die over aan de chef-staf. Dat was Hindenburg en die zou dan meteen met de gegevens naar Ludendorff toekomen. Ludendorff zou ze uitzetten bij de *Zentral-Abteilung* en dan de keizer die lentemanoeuvres adviseren. De keizer gaf de opdracht niet. Von Hertling had iedere moed verloren. Wilhelm zou wel een nieuwe kanselier opsnorren. Hij kwam aanzetten met Von Baden, die echter langdurige bedenktijd vroeg en verder een ander verzoek wilde doen uitgaan dan Ludendorff voor gewenst hield: aan Wilson, en wel een verzoek om herstel van de algehele wereldvrede. Ludendorff adviseerde de keizer om dat te verbieden – daar ging Ludendorff dus buiten zijn militaire competentie en de keizer weigerde dat advies. Hij zou wel ergens anders advies vragen. Dat hield in, volgens Ludendorff, dat hij moest ophoepelen. Dat vond Hindenburg wel niet juist, maar die legde zich daar toch bij neer. Dat wist Wilson allemaal. Het was dus onzin om te zeggen dat de adviezen van de chef-staf dwingend waren

en dat de keizer maar moest ondertekenen. Als de keizer de rug recht hield, werd het advies – hoe klemmend ook – niet opgevolgd. Er kwam een ander advies, eventueel van een andere autoriteit.

Dus: een *Oberste Kriegsherr* had een eigenstandige en effectieve bevelspositie tegenover de chef-staf. Maar dan had hij ook als bevelsbevoegde de bijbehorende verantwoordelijkheden te dragen: de politieke en de verantwoordelijke. En dat was, waarom artikel 227 zo belangrijk was. Het was het sluitstuk van een bevredigende afrekening met de Duitse oorlogsmisdadigers op het hoogste niveau. Nu kreeg Wilson te horen dat keizer Wilhelm eigenlijk nooit die bevelspositie had aangekund. Dat gaven zijn adviseurs hem te kennen. Wilhelm was een slappeling en een neuroot, altijd geweest. Hij had nimmer opgekund tegen zijn generaals. Hij was onevenwichtig, kon ingewikkelde verhalen niet aan, was niet bij machte de rug recht te houden en had geen echte zelfstandige overtuigingen. Dat, aldus Wilson, kon hem in dit stadium niet boeien. Het kon best allemaal waar zijn. Maar dan hoorde dat nu typisch en zelfs onherleidbaar tot het onderzoeksthema van de openbare terechtzitting in het Vredespaleis. Dat was geen vervolgingsbeletsel en al helemaal geen bewijsuitsluitingsgrond. Dat kon een strafverminderingsgrond zijn en wellicht een grond van schulduitsluiting wegens psychische afwijkingen van overduidelijk pathologische aard. Het was zelfs geen grond voor schorsing van het recht tot strafvervolging.

Als de verdediging wilde pleiten, dat Wilhelm nooit voor zijn staatkundige functie gedeugd had, dan kon deze niet-schuldig pleiten (*a plea to be not guilty*) op de tenlastelegging die Wilson voor ogen had. De tenlastelegging, gegrond op *conspiracy* als deelnemingsvariant, ging uit van een welberaamde psychische toeleg om via planning de wereldvrede te verbreken. Dat vereiste de beschikking over de normale verstandelijke en geestelijke vermogens bij de beschuldigde. Die moest aan het normaliteitspostulaat voldoen: dat Wilhelm, zoals een doorsnee mens, de feitelijke strekking en het wederrechtelijkheidsgehalte van zijn voorgenomen gedragingen en handelingen kon doorgronden op basis van algemeen toegankelijke ervaringsregels. De verdediging kon nu stellen dat Wilhelm niet de *mens rea* had bezeten sedert 28 juli 1914 die de tenlastelegging bij hem veronderstelde. *Mens rea*: de schuldige geestesgesteldheid die bij dergelijke gecompliceerde handelingen, opstellingen en nalatigheden hoort.

Dan was het finale pleit: *total absence of the legal mental element*. Wilhelm was niet in staat het opzet, de grove onachtzaamheid, onoplettendheid en ernstige schuld of verwijtbaarheid op te brengen die een normaal mens in zijn positie wel degelijk tot zijn geestelijke dispositie zou hebben gehad.

Dat kwam er op neer dat de moderne, technisch rijkontwikkelde Duitse staat, het cultureel weldoorplogen rijk vol superieure Germanen veertig jaar een vent zo gek als een deur als staatshoofd had getolereerd en dat verborgen had weten te houden. Dat zou dan een vrijspraak opleveren. Wilson zag het niet aanstonds gebeuren. Maar dat kon best de afloop zijn van de procedure die artikel 227 in het vooruitzicht stelde. Juist daarom persisteerde Wilson bij de strikte uitvoering van dat artikel in alle subparagrafen. Dat was, wat Wilson, als jurist in de internationale jurisprudentie en internationaal moraal-theoloog, onder het herstel van de wereldrechtsorde verstond en waarom Max van Baden hem uitdrukkelijk had gesmeekt.

V.5.7 Het Von Schlieffenplan

Van Duitse zijde is gesteld dat Wilhelm als *Oberste Kriegsherr* geen enkele beleidsvrijheid bezat om af te wijken van het strategisch opmarsplan dat bekend staat als het *Von Schlieffenplan*. Als gevolg van

de Frans-Russische samenwerking in het begin van het laatste decennium van de negentiende eeuw was een toekomstige oorlog van Frankrijk en Rusland enerzijds tegen Duitsland anderzijds een zekerheid geworden. Het Duitse veldleger zou beide legers nooit tegelijkertijd kunnen verslaan. Frankrijk zou in het westen via België tegen Duitsland oprukken. De Franse opmarsplannen daarvoor waren in 1914 klaar. Duitsland bezat er afschrift van. Frankrijk zou de Maas oostwaarts overschrijden tussen Namen en Givet.

Om dat tegemoet te treden, zou Duitsland België moeten binnenvallen. Duitsland zou alleen door het uiterste zuiden van België en door romp-Luxemburg oprukken. De Belgen zouden protesteren. Maar deze zuidelijke doortocht zouden zij niet echt beletten. Ze zouden zich terugtrekken in Antwerpen. Het Duitse leger zou dan in een grote cirkelvormige beweging eerst naar het westen trekken, door België. Daarna zou het leger sterk afbuigend naar het zuiden moeten zwenken en de zwak verdedigde noordwestgrens tussen België en Frankrijk moeten overschrijden. Vanuit het noorden oprukkend over die grens, zuid-oostwaarts zwenkend zou Duitsland over een breed front slag moeten aannemen met het Franse veldleger met als draaipunt de regio Thionville-Metz. Zo zou het het Franse veldleger insluiten.

Parijs zou het Duitse leger bij die zwenking negeren. Het leger zou er onder oostwaarts oprukken. Het zou de resterende Franse strijdkrachten naar de Duits-Franse grens terugdringen. Daar zouden de Fransen zich overgeven. In zes weken was dat alles voltooid. Dan zou het veldleger per spoor naar het oosten verplaatst worden. Met zijn hoofdmassa zou het dan zich storten op het moeizaam zich ontvouwend Russisch veldleger dat nog steeds in volle mobilisatie zou zijn. Dat zou moeten gebeuren direct aan de oostgrens tussen Pruisen en Rusland. Het Duitse leger zou nooit het oneindige Russische achterland moeten intrekken. Want dan zou het het lot van Napoleons *Grande Armée* ondergaan van 1812. Deze oorlog zou geen aanvalsoorlog zijn in het westen. Het zou gaan om geanticipeerde defensie. Duitsland deed dit in staatsnoodtoestand. Want Frankrijk was vastbesloten België binnen te vallen om zich op Duitsland te storten. Deed Duitsland niet wat het Von Schlieffenplan inhield, dan was het met zijn staatszelfstandigheid gedaan.

Dit plan was tot in ieder detail voorbereid. Alle transportbewegingen waren er op afgestemd. De oproepingen van dienstplichtigen en reservisten eveneens. Iedere aanmerkelijke vertraging in het westelijke opmarsschema zou een strategische nederlaag inhouden. Wilhelm had dat plan in 1912 definitief aanvaard. In 1914 was iedere hernieuwde afweging op strategisch planningsniveau onmogelijk. Een wijziging van het schema zou totale chaos impliceren. Daarom droeg Wilhelm vanaf 3 augustus 1914 ook geen *command responsibility* meer. Dus kon hij strafrechtelijk op die grond niet aansprakelijk zijn. Dat hield in, dat dat ook voor zijn onderbevelhebbers, zijn accessoire deelnemers tenslotte, gold. Aldus de Duitse zienswijze op de eventuele strafrechtelijke aansprakeijkheid.

Hiertegen kan aangevoerd worden dat Wilhelm van het begin af aan zelf alles op alles heeft gezet om de inval in België af te gelasten. De orders voor verandering van de spoortransportschema's waren al de deur uit, omdat Wilhelm een neutraliteitsgarantie meende te hebben van George V: Groot-Brittannië zou in augustus niet aan de strijd in het westen deelnemen, als België met rust werd gelaten. Wilhelm wilde daarom de verdediging gelasten van de Duits-Franse grens en volle slag aannemen in het oosten, met de Russen, en wel al in augustus. Gröner, die destijds de leider was binnen de generale staf van de afdeling miltair transportwezen, heeft ook erkend dat deze wijzigingen toen op dat moment nog heel goed door te voeren waren. De verkenningseenheden die

al op mars waren in de richting van Luxemburg kregen order om pas op te plaats te maken. Het oprukschema naar het westen werd gestaakt. Daarna ontving Wilhelm echter van de Duitse ambassadeur in Londen de melding dat Grey, de Britse minister van Buitenlandse Zaken, in overeenstemming met de Engelse premier Asquith, van zins was hoe dan ook deel te nemen aan de oorlogsverrichtingen in noordelijk Frankrijk. Als de koning, George V, wellicht al in een onbewaakt oogenblik de broer van Wilhelm II, prinz Heinrich, die hem een vriendschappelijk familiebezoekje was kom brengen, de idee had gegeven dat Engeland neutraal zou blijven, was dat een misverstand geweest.

George V had overigens desgevraagd ten overvloede ontkend dat hij zich ooit in die richting had uitgelaten. Wat daarvan zij, Grey had in het kabinet de beslissing al genomen dat Engeland aan de zijde van de Fransen de strijd in zou gaan. Er was geen neutraliteitsverklaring van het Britse rijk. Daarop heeft Wilhelm wederom de chef van de generale staf ontboden, Von Moltke, en hem gelast de oospronkelijke oprukschema's te hervatten. Daaraan had Von Moltke gevolg gegeven. Van de zijde van de Duitse generale staf is meermalen aangegeven, dat het Von Schlieffenplan bestond uit een reeks kundig gesorteerde militaire aforismen met een hoog *what-if*-gehalte. Een reeks conditioneel geformuleerde strategische werkhypotheses die in de lagere echelons in diverse gedetailleerde werkmodaliteiten zijn toegespitst op diverse mogelijke gevallen.

Wat als de Belgen niet protesteren tegen een inval? Wat als zij hun leger onmiddellijk terugtrekkend concentreren in de vestinggordel rondom Antwerpen? Wat, indien zij bereid zijn doortocht toe te staan in het uiterste zuiden? Wat indien de Fransen succesvol penetreren in Elzas-Lotharingen ver oostwaarts? Wat indien de Russen veel lager aanvallen, onder oosteljk Pruisen? Gröner heeft steeds beklemtoond dat de generale staf voor al die eventualiteiten andere transportschema's had en andere spoorwegdienstregelingen. Het zou, dat heeft Gröner -- die daarover herhaalde malen is ondervraagd als getuige-deskundige in Duitse gerechten in politieke processen aangespannen door rechts-extremisten tegen sociaal-democraten als Ebert en Scheidemann maar ook tegen Erzberger en Walther Rathenau-- steeds beklemtoond een schande zijn geweest als de Duitse generale staf maar één, uiterst rigide en speculatief opmarsplan zou hebben gehad met maar één scenario.

Dat was gewoonweg niet zo. Dat zou ook de eer van dit militair directoraat-generaal te na zijn geweest. Het had een waaier van alternatieven ontwikkeld. Maar het von het plan van Von Schlieffen alles bij elkaar het beste. Het verwachtte dat de rijksregering, de politieke opportuniteiten van het ultieme beslissingsmoment tegen elkaar afwegend, uit deze waaier van troeven de juiste kaart zou hebben weten te trekken, zoals Bismarck dat in 1862, 1864, 1866 en 1870 bij de oorlogsaanvaardingen had weten te doen. Dat Wilhelm daar niet toe bij machte bleek, daarin gesecundeerd door een neurotische, hypergevoelige en onzekere chef-staf, was het noodlot van keizerlijk Duitsland, dat het overigens aan zichzelf voltrokken had. Dat Wilhelm deswege *command responsibility* zou ontberen kan daarom geen standhouden.

V.5.8 De inval in het neutrale België terwijl Pruisen een van de garanten was

De strafbaarheidsconstructie van Wilson is voor een groot deel afhankelijk van de veronderstelling dat Duitsland onrechtmatig handelde in volkerenrechtelijke zin door België op 4 augustus met militaire geweldpleging binnen te vallen. Duitsland schond zijn neutraliteitsgrantie waarin het getreden was als rechtsopvolger van het koninkrijk Pruisen, dat deze garantie op zich genomen had bij het verdrag van Londen dat in 1831 werd afgeparafeerd door de grote mogendheden bij het

verdrag van Wenen van 1815. Deze mogendheden garandeerden elkaar dat zij de territoriale integriteit van het nieuwe staatje, het koninkrijk der Belgen, onvoorwaardelijk zouden respecteren. En wel ten eeuwigen dage. De territoriale definitie van het staatje werd in een catrografische annex gegeven.

Ze geven aan waarom ze dat doen: om een algemene Europese oorlog te voorkómen, om het bestaande machtsevenwicht te bewaren, en om te voorkomen dat België bij Frankrijk zal worden getrokken en om te voorkomen dat Holland – noordelijk Nederland – te veel verzwakt wordt in territoriaal opzicht. België moet daarom zorgen, dat het zijn staatszelfstandigheid kan waarmaken. Het moet zorgen voor een interne openbare gewapende macht die de interne openbare orde, rust en veiligheid effectief kan controleren en afdwingen. Die macht moet zo ingericht, opgesteld en samengesteld zijn dat géén van de garanten aanleiding kan vinden zich door die macht bedreigd te weten. De vijf garanten zullen daarop toezien, zonder zich te mengen in de binnenlandse aangelegenheden van die staat. Ze zullen de eeuwigdurende neutraliteit, onschendbaarheid en integriteit van dat staatsgrondgebied daarbij respecteren.

Dit garanderen zij niet alleen elkaar, maar ook die staat. Er staat niet dat zij België garanderen het militair bij te staan, als die neutraliteit, onschendbaarheid en integriteit wordt gekrenkt of bedreigd. Dat willen zij ook niet. Zij willen dat zij alle op dezelfde manier instemmen met de status quo van het machtsevenwicht van dat moment. Onder geen beding willen zij België enige aanleiding geven, om te denken dat één hunner en/of zij allen tezamen voorwaardelijke defensie-geallieerden zullen zijn mocht België toch te vrezen hebben voor aantasting van zijn neutraliteit, onschendbaarheid en integriteit. Meent het dat zijn territoriale onschendbaarheid bedreigd wordt, dan kan het verkiezen zich daartegen te wapenen. Dat moet het, als iedere staat, zelf weten. Jegens de garanten is het daartoe niet verplicht. België moet zorgen dat het intern op eigen benen kan staan, ook bij burgeroorlogen, opstanden of massale ongeregeldheden – hierbij denken de garanten aan de Brusselse onlusten van augustus 1830 – en verder moet het niet denken dat het zich uit externe moeilijkheden zal kunnen redden door te dreigen dat het zich bij buurland Frankrijk zal aansluiten of zich daardoor laat annexeren. In 1867 zal Bismarck daarop nog eens wijzen wanneer Nederland en België in de problemen komen door de moeilijkheden die ontstaan als Napoleon III romp-Luxemburg wil kopen van de Nederlandse koning Willem III. Zie hierboven.

Het verdrag van 1831 komt niet in werking, omdat Willem I niet wil demobiliseren. Hij is niet bereid België te erkennen. Men dwingt hem tot wapenstilstand. Maar in 1839, als Willem dan toch toegeeft, zetten de garanten in een aparte verklaring in het verdrag waarbij België volledig wordt erkend, nog eens heel uitdrukkelijk dat de garantie van 1831 *niet t*ot plichten leidt ten laste van de verdragssluitende partijen. Groot-Brittannië was dus uit dien hoofde in augustus 1914 niet verplicht België militair te hulp te snellen ter waarborging van diens territoriale souvereniteit. Het *kon* het doen, maar niet *plichtmatig* op basis van dat garantieverdrag van 1831. Grey sprak wel in het parlement, het *House of Commons*, van zo'n plicht uit hoofde van dat verdrag maar dat was onjuist. De invasie was onrecht. Maar dat, omdat ook destijds al, de staten wel vonden dat je grondgebied van staten wier neutraliteit je plechtig erkend had, niet mocht schenden. Dat vloeide al voort uit het Landonzijdigheidsverdrag van 1907. Duitsland had de neutraliteit van België steeds erkend en wel terugwijzend op dat verdrag van 1831. Wat het deed was wanprestatie, contractsbreuk. Dat is wederrechtelijk jegens de contractspartijen, de garanderende staten. Die konden die

onrechtmatigheid inroepen. Daartoe hoorde België niet. Dat nam plichten op zich. Maar garanderen, dat deed het niets, zeker niet tegenover de verdragssluitende staten van 1831.

Kreeg het er ook extra-rechten door? Dat hebben Belgische experts en politici wel gesteld: België kreeg daardoor het recht zich te *ontwapenen*. Het mocht zich ontdoen van adequate weermiddelen, want zijn buurlanden hadden beloofd het niet aan te vallen. Het siert België dus, dat het dat recht niet volledig uitbaatte. Integendeel: het bleef de fortificatiën rondom Antwerpen, Luik en bij Namen maar versterken, moderniseren en bemannen. Kan je nagaan hoe serieus de Belgen hun eigen staatszelfstandigheid namen. Want ze mochten toch maar hun nationale defensie ten uiterste reduceren, en ze déden het toch, geheel onverplicht, maar niet. Dat dappere België!

Daarop valt wel iets af te dingen. Andere staten mogen van een staat vergen dat het de middelen reserveert om de onafhankelijkheid te blijven borgen. Daarop mogen staten onderling vertrouwen, evenals als dat ze mogen vooronderstellen dat een staat een minimum aan publieke interne rechtsorde blijvend zal kunnen borgen. België had in 1831 ook helemaal niet om een eeuwigdurende neutraliteitsstatus gevraagd. Het was er aanvankelijk helemaal niet zo blij mee. De Belgische regering protesteerde: ze wilde het land effectief kunnen verdedigen, als het nationale belang dat noodzakelijk maakte. En wat “effectief” in dit verband was, en wat het “nationale belang” zou kunnen meebrengen, dat wilde die regering soeverein zelf kunnen uitmaken. Daar wilde ze niet eerst de garanten bij hoeven te raadplegen. Maar in dit verband gaat het om de wederrechtelijkheid die Duitsland in augustus 1914 onloochenbaar bedreef en of die rechtspreeks leidde tot *individuele* strafrechtelijke aansprakelijkheid van staatshoofd, regeringsleiders, bewindspersonen en militaire bevelhebbers. Want daar ging het in artikel 227 om.

V.5.9 Wat was de stand van het positief volkerenrecht in 1914?

In de negentiende eeuw was een dicht net van verdragen over de wereldgemeenschap neergedaald. Vedragen over van alles en nog wat. Dat was noodzakelijk geweest omdat de handelsbetrekkingen enorm waren toegenomen, geïntensiveerd en steeds verscheidener onderwerpen hadden gehad. Ze reikten ook veel verder, ze waren vaak transoceanisch en hadden betrekking op ingewikkelde transporten die weer allerlei aspecten vertoonden omdat risico’s waren verdeeld over een groot aantal partners van verschillende nationaliteiten die weer deel hadden aan andere rechtstradities, wetgevingsfamilies, gewoonten en gebruiken, waarvan de deelhebbers zichzelf niet eens bewust waren. De transporten hadden ook allerlei onbedoelde neveneffecten waardoor de belanghebbenden overvallen werden. Allerlei ziektes en ziektekiemen verplaatsten zich ineens met ongedachte snelheden over de aardbol en hadden op de verschillende continenten volkomen verschillende uitwerkingen omdat de immuniteitsratio’s en resistenties per natie, bevolking en staat aanzienlijk bleken te verschillen en ook de voortvarendheden en bekwaamheden van de respectieve overheden om tegen de kiemen, besmettingen en de bevolkingsreacties op te treden. In de middeleeuwen was dat al bemerkt bij ronflakkerende pandemieën zoals de longen- en builenpest en de pokken-vlagen in de verschillende modaliteiten. Maar door de versnelde massaindustrialisering en de daarbij optredende immense bevolkingsdensiteit per stad, gewest en staat vooral in de westerse staten waren die differentiaties nog opvallender en noch desastreuzer geworden als men het belang van de volksgezondheid niet alleen maar nationaal wilde ijken en beveiligen. Door deze toegenomen transportbewegingen en hun actieradius in het achterland dat steeds grootschaliger werd met steeds meer tussenschakels, groot- en kleinafnemers en consumenten waren ook de ziekten bij planten, dieren en zelfs insecten van transcontinentale betekenis geworden. Daarbij moesten de staten zich

wel verenigen om tot een grensoverschrijdende doeltreffende bestrijding daarvan te kunnen komen. Hun nationale economieën werden door die ziekten op een schaal en met een snelheid ondermijnd die voordien ongekend waren.

De *anti-graphe phylloxera*-conventie van 1881, in Nederland bekend als de anti-wijndruifluisconventie, was er een sprekend voorbeeld van. Die luis kwam zo rond 1865 sporadisch voor in Noord-Amerika, vernielde daar wel oogsten maar had ook natuurlijke vijanden, die in Europa niet voorradig waren. In geen tijd zaten die luizen dus op de wijnvelden van de Europese landen die traditioneel zich daarin gespecialiseerd hadden. Gewoon omdat ze met de stoomschepen per ongeluk met bepaalde ladingen waren meegekomen. De luis tastte ook andere veldoogsten aan. Anders dan bij de eerdere aardappelziekten waren de gevolgen van deze luisbesmettingen ook direct merkbaar bij de betere bevolkingslagen. Die stemrecht hadden binnen de nationale kieskringen ten behoeve van de volksvertegenwoordiging. In Ierland gingen vooral de boeren en mindere bevolkingsklassen dood aan de ziekten die de aardappeloogsten minderden, maar bij de druifluis was die schade, om zo te zeggen, egalitairder en per klasse evenrediger verdeeld. De anti-druifluisconventie kwam dus voortvarend tot stand en verder maakten de staten ook bekwame spoed met het optuigen van nationale uitvoeringswetgeving dienaangaande. Want er moest worden voorzien in strafbaarstellingen ten laste van allen die op een of andere manier bij de productie- en transportenlijnen van de wijnen die door de luis in kwaniteit en kwaliteit bedreigd werden betrokken waren. Die moesten allerlei nog ongekende voorzorgsmaatregelen nemen, rapportages uitvoeren, meldingen doen aan inspecties die kwamen kijken naar de staat van het veldgewas en de oogsten en tolereren dat daarbij velden, voorraadschuren en silo's, huizen en hoven werden betreden en inbeslagnemingen werden uitgevoerd.

Uniformiteit bij deze wettelijke afhechtingen was zeer gewenst om concurrentievervalsingen op nationaal niveau door ongerechtvaardigde verschillen in wetgeving tegen te gaan. Daarbij hoorde een internationaal toezichtsorgaan. Dat moest bevoegdheden hebben in de bij de conventie aangesloten landen om zelf daar ook inspecties te kunnen doen en aanbevelingen te richten aan de betrokken overheden die de wetgeving moesten maken. Daarbij bleek het al besproken nationale legaliteitsbeginsel echt wel een hinderpaal vanuit dat idee van de bestrijding van de internationale concurrentievervalsing. Veel staten vonden het een ontoelaatbare inbreuk op hun wetgevingsbevoegdheid als een buitenlands instituut kwam aanzeggen dat de strafwetgeving niet op orde was en dat de inhoud van de strafbedreiging en de hoogte van de straf veranderd moest worden. De bevoegdheid tot straffen vonden alle staten nu juist hét symptoom bij uitstek van de interne absolute soevereiniteit. Maar ze moesten toch inbinden omdat anders het instituut sancties kon ondernemen ter wering van hun druiventeeltproducties zodat ze als concurrent uiteindelijk helemaal van de steeds belangrijker wordende internationale markt verdreven zouden worden.

Daarom waren dit soort conventies effectief. In 1929 werd dan ook in Rome uiteindelijk een instituut opgericht voor de internationale bescherming van planten en hun producten, gevolgd door de universele adoptie in 1951 van de *International Plant Protect Convention*, die uiteindelijk geabsorbeerd werd door de *Food and Agriculture Organization* van de Verenigde Naties. In allerlei economische segmenten deden zich vergelijkbare supranationaliseringstendenties voor. Ze waren manifest, ze konden goed gerechtvaardigd worden en de uniformiteit van de strafrechtelijke verbodsbepalingen die bij de nieuwe gedragsvoorschriften hoorden wierpen overduidelijk vrucht af. De wereldhandel werd er door gestimuleerd. De bij die handel betrokken ondernemers wisten wat

ze van elkaar mochten verwachten, wat hun goede trouw te dezen voor een bepaald segment inhield, wat de mogelijke negatieve sancties waren bij schending van die trouw en verder bij wie ze aangiften konden doen om die op te doen leggen, al kon dat lang duren en soms erg ingewikkeld zijn. Het legaliteitsbeginsel was wel lastig, maar bij adequate inspecties door toezichthoudende organisaties die door dergelijke conventiefamilies waren opgericht, overkomelijk en bovendien beslist in het belang van de wederzijdse rechtszekerheid. De producent kon weten waaraan hij zich precies te houden had, de importeur en grootafnemer eveneens. De nationale strafbaarstellingen waren bovendien altijd publiek opvraagbaar. De nationale strafvorderingssystemen bleven intact, want aanklagers, slachtoffers of benadeelde partijen en de verdachten of vervolgden werden steeds berecht op tenlasteleggingen, aanklachten of dagvaardingen opgesteld naar nationale wetsbepalingen.

Nicolaas II, of beter: zijn raadadviseurs, moeten een dergelijk systeem voor ogen hebben gehad toen zij ter gelegenheid van de eerste Haagse Vredesconferentie voorstelden het *ius in bello*, het geheel van gedragsvoorschriften toepasselijk in tijd van oorlog op de wijzen van militaire geweldsuitoefening ter soevereiniteitshandhaving of vestiging van die soevereiniteit, hebben willen codificeren. Ze hebben zich daarbij een soort universele standaardwetgeving voorgesteld. Die zou dan worden neergelegd in een multilaterale conventie, open voor ratificatie door alle staten ter wereld. Het was een idee dat Wilson enorm aansprak. Het lukte niet echt bevredigend. Men verbood het gebruik van onderwatertorpedo's, het werpen van explosieve projectielen uit ballons of vergelijkbare luchtvaartuigen, het bezigen van wapens met grotere vuurkracht dan de reeds bestaande. Maar tot non-proliferatie van nieuwe strijdmiddelen in het algemeen kwam het niet. Ook niet van een maximering van de militaire budgetten gerelateerd aan het bruto nationale product van een staat. Maar wat niet was kon nog komen. De mensheid was hardleers. Er was over maar weinig echt overeenstemming te bereiken, want het recht om militair geweld uit te oefenen vonden de mogendheden eigenlijk niet iets dat vervolgens kon worden onderworpen aan een centrale universele inspectie. Daarvoor was het te zeer een signifcum van de staatszelfstandigheid, de externe soevereiniteit. Dat was niet te vergelijken met het recht om wijnbouw toe te staan. De mogendheden waren daarom ook niet bereid om dat soort inspecties van hun nationale strafwetten toe te laten. Want dat de povere resultaten van de eerste Haagse vredesconferentie toch aanpassingen vergden van de nationale strafrechtsregelingen was wel duidelijk. Niettemin zetten de mogendheden zich niet tot dergelijke aanpassingen. Het werd toch niet gecontroleerd. En er waren andere dingen die veel belangrijker waren.

De tweede Haangse vredesconferentie kwam wel, zoals aangegeven, tot een grotere codificatie van de wetten en gebruiken van de oorlog te land. Die was imperfect. De mogendheden hadden de nieuwste strijdtechnieken die ze in hun eentje dachten te ontwikkelen zorgvuldig buiten het agendum gehouden – en dat wist ook iedereen – en verder waren de grote mogendheden niet van plan geweest om te gedogen dat ze in dit opzicht beteugeld zouden kunnen worden door kleinere die toch bepaalde massale strijdtechnieken nooit zouden kunnen ontwikkelen: te kostbaar, te ingewikkeld en te ingrijpend beslag leggend op gespecialiseerd personeel. Daarom was de zee-oorlog ook zorgvuldig buiten de vergaderorde gemanoeuvreerd, want weinig mogendheden zouden de enorme *superdreadnoughts* kunnen doorontwikkelen die Groot-Brittannië, Duitsland en Japan in gedachten al van stapel zagen lopen. Bij zichzelf. Nooit bij de ander. En zeker niet bij een vijand.

Maar er was nu een Landoorlogreglement, in Nederland ongelukkigerwijze afgekort tot LOR. Dat acroniem kon ook toegepast worden op de slotaanbevelingen van de conferentie. Dat zal ongetwijfeld in Nederland aan de borreltafels in Den Haag gebeurd zijn. Niettemin vereiste het weinige wat aan codificaties bereikt was toch weer omvangrijke aanpassingen van het nationale (straf)recht. Dat werd niet door een soort na-ijlend secretariaat van de conferentie in de jaren nadien gecontroleerd. Er werd niet gesondeerd per paraferend land of de ratificatiewetten al volledig waren en in werking waren gezet noch of de bijbehorende uitvoeringsarrangementen waren getroffen. Wilhelmina had het hele LOR onzin gevonden en dat niet onduidelijk doen blijken toen de eerste spade voor het gebouw dat wij nu eerbiedig groeten als Het Vredespaleis de grond ingedreven moest worden. Ze was daar niet voor te porren. Ook niet voor de legging van de eerste steen. Ze liet weten dat dat maar door een buitenlander gedaan moest worden.

De voorzitter van de conferentie, Baron de Nelidow, mocht drie maal met een zilveren troffel de steen aantikken in de naam van Tsaar Nicolaas II, Wilhelmina en de conferentie. In die volgorde. Dat had het hof uitdrukkelijk te verstaan gegeven. De bouw startte na de sluiting van de conferentie. Nederland parafeerde de *final act*, ratificeerde, maar paste de nationale wetgeving niet aan. Het militaire straf- en tuchtrecht had daartoe ook duchtig aangepakt moeten worden, mede gelet op de omvangrijke verplichtingen die uit het bijbehorende Landonzijdigheidsverdrag voortvloeiden betreffende de behandeling van krijgsgevangenen, de internering van vluchtelingen, de inbeslagnemingen van vijandelijke goederen en waarden, het voorkomen van verspieding en vijandelijke kondschapsdiensten en ga zo maar door. Het kabinet-Cort zal er ook wel geen tijd voor gehad hebben. Het werd toch nog overvallen door de juli-crisis van 1914, al was het buitengewoon goed op de hoogte van de ontwikelingen in Servië, Duitsland en Oostenrijk zelf. En nadien had het andere katten te geselen. Bijna alle departementen moesten een overvloed aan wetten redigeren. Ter beteugeling van de nationale noodtoestand.

Wilson was nu eenmaal geen strafjurist. Hij was een transcendent denker over de nieuwe wereldrechtsorde en hij vond, terecht, dat daarbij een nieuw universeel strafrecht paste, dat direct toepasselijk zou moeten zijn op de individuen die ingedaagd zouden moeten worden via de artikelen 227-229 van de vredesregeling die hij al in een vroeg stadium conceptueel agendeerde. Hij was, zeker als *common law*-jurist, niet van plan zich nu heel veel aan te trekken van het nationale legaliteitsbeginsel zoals het merendeel van de West-Europese staten dat beleed. Dus in de Napoleontische variant en uitleg ervan. De c*ommon law* stelde het zonder. Dat was, zoals iedereen wist, eigenlijk het superieure recht, van een gehalte waarvan een niet-Angelsakser zich geen voorstelling kon maken. Dat nam Wilson die niet-Angelsaksers niet kwalijk. Ze konden er niets aan doen. Ze hadden verkeerde overheden, die hen inderdaad plaagden met onrechtmatige strafwetten waarin het volk nimmer gekend was.

Dat kon in de *common law* niet. Dat vroeg altijd naar precedenten, waaruit bleek dat sedert mensenheugenis een norm de bescherming van het strafrecht waardig was. Geen *commmon law* zonder commune rechtsovertuiging. En zo was het ook in het volkerenrecht. Hij meende dat het hier, bij het humanitaire oorlogsrecht, om zulke dwingende en vanzelfsprekende hoeksteennormen ging dat in dit opzicht het volkerenrecht direct toepasselijk en verbindbaar moest zijn. Het zou *self executing* zijn. Naar haar aard. Dat zou niet afhankelijk mogen zijn van de bereidheid van een nationale wetgevende macht om die normen te erkennen via een nationale strafbedreiging die deze normen als aan haar pre-existent, vóórgegeven, zou herbevestigen. Zou je dat anders zien, dan zou

de schuldige nalatigheid van een staat om de normen uit het Landoorlogreglement en de annexen te implementeren in een nationale strafbaarstelling, een vervolgingsuitsluitingsgrond opleveren voor de militair, de militaire bevelhebber of de bewindspersoon die deze normen desbewust in de wind hadden geslagen. Dat was ondenkbaar.

Hier gold het oeroude adagium: *nemo suam turpidinem allegans audiatur*. Iemand die in rechte zijn onrechtmatigheid inroept mag daarin nooit met vrucht ontvangen worden. De oorlogsmisdadiger die stelt dat zijn overheid zijn gruwelen niet strafbaar stelde, verdient bij de rechter geen gehoor. Dat zou een van de principes zijn, die het universele hof dat artikel 227, eerste lid, van de voorgestelde vredesregeling bedoelde, uiteraard zou moeten toepassen. Wilhelm II moest er niet mee wegkomen, dat hij nalatig was geweest het Duitse strafrecht op te tuigen met delictsomschrijvingen waarin de vergrijpen tegen het bezettingsrecht dat de Tweede Vredesconferentie had gecodificeerd, werden strafbaar gesteld als zware misdrijven. Evenmin als hij zijn eigen immuniteit zou mogen inroepen voor de inval in onschuldig België, omdat *Kriegsräson* hem daartoe noopte.

Wilson wist heel goed dat de Duitsers dat in België op navrante en massale schaal hadden gedaan tijdens hun militaire bezetting. Niets hadden ze zich van het LOR aangetrokken in het zogeheten gouvernement-generaal achter de linies, niets in het *Etappengebiet* vlak achter de *Operationszonen*. Op ongekende schaal hadden ze aan deportaties van Belgische arbeiders gedaan. Ze hadden op massale voet de burgerbevolking gegijzeld. Ze hadden luchtbombardementen uitgevoerd wetende dat die burgerdoelen betroffen. De keizer had dat allemaal kunnen weten, hij had het gedoogd, hij had het goed gevonden. Dat zou straks kunnen worden aangetoond via bewijsmiddelen die de Duitsers zouden moeten leveren. Daarvoor was natuurlijk een succesvolle berechting van de grootste misdadiger van hun allen vereist. De keizer. Dat was dus een noodzakelijke stap. Was die gezet, dan was al het mogelijk gezeur over het legaliteitsbeginsel óók meteen uit de weg geruimd. Dat was ook precies waarom zijn vriend de Britse oorlogspremier, David Lloyd George, de verkiezingen met vertrouwen inging onder het motto: *Hang the Kaiser!*. Daarbij kon Wilson zich wel aansluiten.

V.5.10 De onbeperkte duikboot-oorlog

V.5.10.1 Kan het volkerenrechtelijk strafrecht rechtstreeks toepasselijk zijn?

Bij de adstructie waarom een directe, zelf-werkende toepassing van materieel volkerenstrafrecht onontkoombaar was, om in ieder geval de fundamenten te leggen voor een nieuwe, meer bestendige interstatelijke rechtsorde, speelden twee casus een rol, wat Wilsons benadering van het aansprakelijkheidsprobleem betreft. Wat betreft de inval van het neutrale België en daarop volgende gruwelen, zat Wilson met het probleem dat de verdragssluitende partijen zo overduidelijk zich erop toegelegd hadden de garantieverbintenissen te richten tot *staten*, tot mogendheden als abstracties. Het was wel een onloochenbaar geval van krenking van positief volkerenrecht, maar de “sprong” om te komen tot individuele aansprakelijkheden van natuurlijke personen – zoals de keizer -- liep over meerdere horden. Men moest dan abstraheren van het feit dat de garanten in hun toelichtingen zo heel precies hadden vastgesteld dat zij elkaar als *mogendheden* aanspraken, dat zij elkaar *collectief* in elkaars ban hielden en verder dat de *Belgen* als natuurlijke personen zelf geen waarborgen aan hun collectieve garanties konden ontlenen.

Het was wel een aantrekkelijke casus om de noodzaak van de strafrechtelijke aansprakelijkheid te illusteren, want alle staten hielden de inval van Duitsland voor een eerloze trouwbreuk, alle staten zagen het als een wederrechteijke inbreuk op het principe *pacta sunt servanda*, en alle staten

hadden kennis genomen van het feit dat de rijkskanselier uitdrukkelijk die onrechtmatigheid had erkend als een tot schadeplichtigheid strekkend feit. Verder en vooral: alleen Duitsland had zulk een onrechtmatigheid begaan, erkend en ook de afwezigheid van iedere rechtvaardigingsgrond ervan openlijk toegegeven. Kortom: hier kon Duitsland bij een vervolging en berechting nimmer als strafuitsluitingsgrond het *tu quoque*-principe opwerpen: het verweer dat de tegenstander precies hetzelfde onder vergelijkbare omstandigheden had begaan.

Bij twee andere misdrijfcomplexen lag dat risico echter wel degelijk op de loer: het inzetten van het gebruik van strijdgifgassen waarbij ook de burgerbevolking aangetast zou kunnen worden en het inzetten van de onbeperkte duikbotenoorlog, waarbij de schepelingen van onder neutrale vlag varende vaartuigen slachtoffer zouden worden. Niettemin was hier de “sprong” om te komen tot een individuele strafrechtelijke aansprakelijkheid niet zo gecompliceerd. Hier hoefde men niet van veel te abstraheren waaronder de oorspronkelijke bedoeling van de normstellers tot uitdrukking was gekomen. En dat beide strijdmethoden door het universele volkerenrecht was verboden, voordat ze toegepast werden, was eveneens niet moeilijk aan te tonen. Verder waren in beide casus de operatieve bevelen heel duidelijk schriftelijk opgesteld en was nauwkeurig te volgen hoe de schakelingen van de bevelshiërarchie door de bevelen waren gepasseerd, onder welke restricties, aanwijzingen en soms commentaar. Wat de aanwijzingen betreft, gaf daarbij het hoger gezag zelfs de uitdrukkelijke condities aan waaronder *collateral damage* billijkend mocht worden aanvaard en op welke schaal, en ook, welke beperkingsmaatregelen wel of niet genomen mochten of moesten worden mocht blijken dat deze bijkomende effecten zich aftekenden. Op deze wijze leverden de Duitse staven als het ware zelf gedetailleerde bewijsmiddelen bij voorraad van *de command responsibility* op ieder denkbaar niveau. Gelet op de verplichtingen alle denkbare documentaire bewijsmiddelen uit te leveren op de breedst mogelijke schaal die uit artikel 230 voortvloeiden maakte dat de opsporing en vervolging van deze complexen voor de geallieerden bijna attractief. De Duitse grondigheid van dossiervorming zou hier de overwonnenen duchtig parten kunnen spelen.

V.5.10.2 Het draadloos radiogramverkeer doorontwikkeld

Bij de duikbotenoorlog gold dat de gezagvoerders van de *U-boote* meestal geen specifieke missies opgedragen kregen tegen *bepaalde* geïdentificeerde vaartuigen of ladingen. Een U-bootkapitein placht niet de opdracht te krijgen om het bij de Rotterdamsche Lloyd geregistreerde SS Sommelersdijk te torpederen in de Golf van Biskaje. Of het Britse Hospitaalschip Urania, varende in Straat Malakka. Ze hadden algemene richtlijnen hoe op te treden tegen alle vaartuigen met een bepaalde nationaliteit of veronderstelde lading of alle vaartuigen in een bepaalde sector. En in dat laatste geval gold het ook koopvaarders uit neutrale landen. Daaronder konden passagiersschepen vallen, mits de gezagvoerder aanleiding had te veronderstellen dat het schip ook contrabande vervoerde. Dat was het geval bij de geruchtmakende torpedering van de “Lusitania”.

Maar ook in dat geval was over de aard van die contrabande draadloos verkeer geweest met de thuisbasis en zelfs op het niveau van het marine-oppercommando. Dat was vervolgens geregistreerd in de Duitse ordners. Soms was de neutrale koopvaarder in het geheim bewapend geweest en ook daarover hadden berichten, bevelen en aanwijzingen heen en weer geflitst. Londen had nooit gedacht, in 1908, dat het mogelijk zou zijn dat duikboten draadloos gedirigeerd zouden kunnen worden vanuit hun thuisbasis. Het had destijds helemaal geen hoge dunk gehad van het duikbootwapen. Maar het had gemeend dat daarmee nooit een transoceanische strategisch plan

uitgevoerd zou kunnen worden, waarbij de vijandelijke admiraliteit precies vanuit de thuisbasis had kunnen opgeven in welke segmenten van de volle zee bepaalde acties zouden moeten worden ondernomen en tegen welk soort schepen. In 1915 bleek dat wel mogelijk.

Duitsland kon ook overal versterkingspunten krijgen voor de doorzending van radiogrammen. Het bleek het wapen in te kunnen zetten onafhankelijk van de transatlantische telegraafkabels, die Londen natuurlijk overal wel hadden kunnen kappen, al meteen vanaf het begin van de oorlog. Kiel kon zonder. De radiogrammen konden wel makkelijk onderschept worden. Maar daartegen had de onderzeebootdienst te Kiel een vernuftig coderingscentrum voor ontwikkeld. Het kon de codes periodiek geheel vernieuwen. De onderzeebootcommandanten hadden daarvoor decoderingstabellen meegekregen aan boord, die ze per zone konden toepassen. Bij de telegraafkabels hadden de Britten wel een adequaat decoderingssysteem ontwikkeld, hier veranderden de Duitsers hun codes ook niet zo vaak, maar op de decoderingstabellen van de onderzeebootdienst hadden zij nog niet de hand kunnen leggen. Het duikbootwapen kon dus op grote schaal doeltreffend ingezet worden, overal ter wereld. Het bleek gevaarlijker dan de Britten ooit hadden kunnen denken.

Ná 1 februari 1917 hadden de Duiters op de thuisbases zich beperkt tot het opgeven van generieke "*Sperrgebiete*" waarbinnen de U-boot-gezagvoerders bepaalde geheime instructies hadden moeten openen en hun op zicht herkenbare doelen doorgaans opgegeven kregen. Maar ook dan waren daarbij hele duidelijke aanwijzingen gegeven, ook bij de beperking van de *collateral damage*, die aanvankelijk doorgaans neerkwam op het aan boord van de U-boot nemen van passagiers en het toestaan dat, vòòr tot torpedering overgegaan werd, vrachtvaarders reddingsloepen uitzetten, eventueel met het overdragen van gewonden of vrouwen en minderjarigen aan de daartoe rijzende U-boot. Dat gebeurde sporadisch.

De *Kriegsmarine* had de verboden zones waarbinnen onbeperkt getorpedeerd zou worden tevoren publiek kenbaar gemaakt, en als dan neutrale koopvaarders zich toch in die zones begaven, moesten ze het zelf maar weten, was doorgaans het uitgangspunt. De radiostiltes werd door de U-boot varend door dat *Sperrgebiet* doorgaans niet verbroken, maar soms deed de Duitse admiraliteit dat wél.

V.5.10.3 De inzet van het duikbootwapen als geoorloofde strijdmethode

De inzet van duikboten bij de oorlog ter zee was niet ongeoorloofd op zichzelf. Er was geen enkele positieve verbodsnorm te construeren tegen die inzet. Bij de Eerste Haagse Vredesconferentie kwam die inzet nog niet als zelfstandig onderwerp ter sprake, bij de tweede concentreerde men zich, onder druk van vooral de Britten, op het codificeren van de wetten en gebruiken van de landoorlog. Wel was de inzet bij de Londense zeerechtsdeclaratie van 1908 ter sprake gekomen. Daar was destijds niet uitvoerig op ingegaan, omdat dit wapen nog maar kort bestond en niet geschikt leek effectief op grotere afstand deel te nemen aan oorlogshandelingen in volle zee. Het kon een rol spelen bij de klassieke blokkades van vijandelijke zeehavens. Die waren toegestaan. De zeemogendheden hadden ze altijd toegepast. Die waren niet bereid van deze uiterst doelmatige methode van oorlogvoering af te zien. Als zij daarbij onderwaterschepen of duikboten wilden bezigen, was daar niets op tegen. De discussie over de toelaatbaarheid van de duikbootoorlog werd dus gevoerd in het referentiekader van de geoorloofdheid van de oorlogsblokkade. Groot-Brittannië was als enige in staat, op dat moment – 1908 – een dergelijke blokkade op grote afstand en over grote breedte effectief te leggen en langdurig te handhaven.

Het dacht daarbij vooral aan oppervlakteschepen, maar die konden gerust gesteund worden door duikboten. Die had het in experimentele ontwikkeling, maar de resultaten waren niet best, omdat Groot-Brittannië, gehinderd door de wet van de remmende voorsprong, bij dat wapen koos voor het verkeerde voortstuwingsmechanisme: de stoommachine. Daar had het goede ervaring mee, ook als deze een turbine in rotatie bracht. Dat hadden de eerste kolengestookte superslagschepen al bewezen: door de koppeling van de stoommachine aan de turbinemotor konden toch verrassende snelheden bereikt worden, terwijl de turbinekracht ook verdeeld kon worden over het hele schip om pneumatische druk te ontwikkelen bij het dalen en stijgen van de munitieliften in de geschutstorens en het in elevatie brengen van de kanons. De Britse marine koos daarom deze combinatie ook voor de duikboot. Dat bleek – achteraf zegt men: uiteraard – verkeerd. De combinatie veronderstelde kolenbunkers die te veel plaats innamen in de toch al beperkte ruimten, de kolenvoorraden konden verschuiven en dus destabiliseren en de afgewerkte stoom kon bij onderwatervaart niet genoegzaam onder pressie opgeslagen worden en na rijzen onopvallend afgeblazen. Bovendien veroorzaakte de opslag infernale temperaturen. Maar de marine had veel tijd, geld en prestige geïnvesteerd in de doorontwikkeling van de stoomprototypes en kon daarom niet goed meteen weer omschakelen.

V.5.10.4 Het invoeren van de dieselmotor als voortstuwingsmechanisme voor de *U-boot*

De Duitsers hadden die Britse experimenten met dankbaarheid gadegeslagen en diensvolgens geopteerd voor de vernuftige dieselmachines die de electrische batterijen konden opladen waardoor de U-boot langdurig redelijk geluidstil onder water kon blijven, dieper dan periscoopdiepte. Het probleem bléék dat dat opladen via de diesels toch aan de opperrvlakte moest gebeuren en, omdat de batterijen of accu's in het begin weinig laadvermogen hadden, veel te vaak. De U-boot bleef dus een relatief kwetsbaar wapen dat ook geen grote actieradius kon ontwikkelen. Van bijzondere inernationale regels betreffende de inzet van dit subsidiaire wapen was dus voorlopig geen sprake. Dit veranderde na de uitvinding van de schnorkelapparatuur en die van de draadloze radiogramcommunicatie. Door de schnorkel kon ook onder water gedieseld worden, zij het aanvankelijk maar kort. Door de draadloze berichten konden de *U-boote* over transoceanische afstanden bevelen en instructies krijgen. De inzet van de duikboot bleek dus wel degelijk zelfstandig doeltreffend te kunnen zijn en zulks buiten verband van een eventuele blokkade, die de Duitsers toch nergens effectief zouden kunnen leggen. Was de *onbeperkte* inzet van de duikboot op generieke grondslag wel strijdig met het volkenrecht? Ja, voorzover daardoor het recht om de volle vrije zee te bevaren van *neutralen* werd aangetast. En zulks ongeacht de directe gevolgen voor non-combattanten, zoals passagiers aan boord van neutrale koopvaardijschepen. Via het definiëren van het neutraliteitsrecht werd de onbeperkte inzet van duikboten wel degelijk voorwerp van volkerenrechtelijke normen: wanneer dat neutraliteitsrecht, erkend in het Landonzijdigheidsverdrag, daardoor werd gekrenkt was immers sprake van een oorlogsmisdaad. De handeling schond immers het recht van staten om buiten een gewapend conflict te blijven en het recht van hun inwoners om hun bestaan dienovereenkomstig voort te zetten.

V.5.10.5 Het aanzeggen van de zones waarin onbeperkt getorpedeerd zou worden in 1917

In 1917 stuurde de Duitse regering aan alle neutrale staten de aanzegging dat zij in bepaalde versperde zones overal ter wereld dat neutraliteitsrecht niet meer zou respecteren. Zij zou order geven alle vaartuigen die zich in die zones zouden bevinden na 1 februari 1917 zonder enige waarschuwing te torpederen. Ze gaf de zones in de annex nauwkeurig op. Het ging om drukbevaren

beurtvaartgeulen rondom het eiland Groot-Brittannië, Ierland, de economische en territorale zones langs Frankrijk en Italië. Ze gaf ook aan dat ze de gewoonterechteljke "*cruiser rules*" in algemeen, dus: ook buiten die zones, niet meer zou respecteren.

Deze regels stamden uit de zeventiende eeuw. Ze hadden betrekking op zeilvaarders met commerciële doeleinden. Oorlogvoerende staten mochten die praaien, ophouden en visiteren op het vervoer van contrabande. Werd deze aangetroffen, dan mocht de praaiende gezagvoerder die in beslagnemen. Was het vaartuig gerechtigd te varen onder de vlag van een neutrale staat, dan moest die gezagvoerder het schip zijn reis laten vervolgen. Was het schip echter vijandelijk, dan mocht de praaier het vernietigen, tot buit verklaren en als prijs meevoeren, maar de schepelingen – de passagiers daaronder begrepen -- diende de praaier in staat te stellen om de eerstvolgende neutrale haven te bereiken. Meestal kon dat niet anders dan door deze lieden aan boord van het praaiende schip te nemen. Het overzetten van die schepelingen in sloepen was in beginsel onaanvaardbaar.

De Britten waren, toen zij waren gaan beseffen dat via *U-boote* wel degelijk een doeltreffende transoceanische zeeoorlog gevoerd kon worden, gaan eisen dat de U-boot-kapitein deze regels bij analogie op zijn vaartuig zou toepassen. Zou hij dat nalaten, dan pleegde hij een oorlogsmisdaad naar het gewoonterecht ter volle zee. In de Londense Zeerechtsdeclaratie, die we onder deze gezichtshoek al ter sprake brachten, stond daarover niets. De *cruiser rules* stonden wel in artikel 50. Maar die hadden, gelet op de context, betrekking op oppervlakteschepen in gevecht onder elkaar. De Britten zeiden gewoon, dat het dwingend zeerecht, inclusief die *cruiser rules*, op de duikbootoorlog toepasselijk was, en daar ze daar geen jurisprudentie bij konden aanvoeren, waren ze verder niet voor discussie dienaangaande vatbaar. Een U-boot-kapitein zou als oorlogsmisdadiger vervolgd worden als hij aan deze *cruiser rules* niet voldeed, aldus de Britten en later, de Amerikanen. Dat was in bijna alle gevallen bij een U-boot niet mogelijk. Als een U-boot bemanning en lading aan boord nam was het vaartuig overvol. Liet het toe dat het te torpederen vaartuig reddingsvaartuigen en vlotten uitzette en daarin de opvarenden overbracht, dan moest de U-boot gaan slepen. Daar waren de machines eigenlijk niet tegen bestand, de vaart verminderde sterk en de vijand had een prachtig mikpunt. Dan kon de U-boot ook niet meer duiken. In zo'n geval werd het duikvaartuig bij de eerste confrontatie met de vijand vernietigd. De Britten plachten ook vermomde kruisers – *Q-ships* -- in te zetten, die op het eerste zicht koopvaarders leken, maar die wel degelijk zware scheepsartillerie voerden. Kwamen die het gepraaide schip te hulp, dan was de U-boot verloren. Het gepraaide schip had doorgaans wel kans gezien om noodsignalen uit te zenden, zodat de Britten deze *Q-ships* konden inzetten.

V.5.10.6 Het zeeneutraliteitsrecht illusoir

Wanneer het zou gaan om een neutrale koopvaarder of passagiersschip onder neutrale vlag, golden volgens Londen deze rules ook *per analogiam*. Ook hier eisten de Britten dat een *U-boot* een neutrale ongewapende vrachtvaarder eerst moest praaien en aanhouden – en dus rijzen – en visiteren op contrabande. De Britten hadden het begrip contrabande al flink opgerekt. Het omvatte vaak de hele lading van de neutrale koopvaarder. Deze *rules* eisten volgens de Britten ook in dit geval dat de *U-boot* de contrabande in beslag nam en dus rees en daarna het vaartuig weer liet gaan. Ook in de zones waarin het wemelde van vijandelijke oorlogsbodems. Die eventuele radiosignalen van de koopvaarder aan zijn rederij hadden opgevangen. Die dus alert waren op de aanwezigheid van de wegvarende U-boot. Berlijn deed al in 1915 weten dat ook dat voortaan onmogelijk was. Zulks ook

weer onder voorgeven dat de *U-boote* daarvoor de vereiste laadruimte niet bezaten. De U-boot zou dan niet meer bovenkomen: het vaartuig zou zondermeer worden getorpedeerd.

Hier zat toch een vreemde kronkel in de Duitse redenering. De neutrale staten hadden inmiddels hun vaartuigen van herkenningstekens laten voorzien. De N.O.T. (zie hierboven) had een grote zeildoeken kegel met zwart-witte schuinsweglopende banen laten uitreiken aan de rederijen die door de door Duitsland aangeven *Sperrzones* zouden moeten ploegen. Het was een manshoog geval dat aan de voormast moest worden gehesen van de koopvaarder. Daar zou het teken bij duisternis permanent worden beschenen. Verder zou op de middenzijwanden van het schip de nationale vlag bijna flankdekkend worden geschilderd met op de middelste baan de thuishaven van het vaartuig, ook steeds in duisternis beschenen. De U-boot zou zelfs draadloos naar de rechtmatigheid van de kegel kunnen informeren. Wanneer zou vaststaan dat de koopvaarder kegel en vlagaanduiding rechtmatig voerde, waarom zou de U-bootkapitein dan nog torpederen? Ook als de ontmoeting in *Sperrgebiet* plaats vond? Als Berlijn zou antwoorden, dat het liever het zekere voor het onzekere nam, ontkende het feitelijk het gehele neutraliteitsrecht. Dat was inderdaad wat Ludendorff wilde. Den Haag bleef aandringen, dat wanneer de commandant het risico van rijzen niet aandurfde, het torpederen ook achterwege moest blijven, of er nu verdenking van contrabande was of niet. Daar gaf Berlijn geen antwoord op.

De *U-boote* zouden ook geen neutrale vaartuigen met contrabande, bemanning en passagiers uit zuiver humanitaire oogmerken meer “prijs” maken en opbrengen naar een eigengekozen haven. Dat kon wegens de veiligheid van de *U-Boote* ook niet langer meer. De *U-boot*, aan de oppervlakte gekomen, was er te kwetsbaar voor en het secundaire verweermiddel bij oppervlaktegevechten , het kanon op de voorplecht, te weinig doeltreffend om tijdens de prijsvaart prijs en *U-boot* tegen vijandelijke acties te beschermen. Berlijn wees op het luchtwapen, dat de Britten vooral in de Noordzee inmiddels plachten in te zetten.

Kortom: alles en iedereen in die zones zou gekelderd worden. Berlijn gaf toe: van het neutraliteitsrecht op volle zee bleef weinig over. Maar de schuld daarvoor lag in Londen. Na 1 februari 1917 ging de Duitse marine aldus te werk. Op basis van een bevel van de keizer. Dat, zei Wilson, was een flagrante schending van het humanitaire oorlogsrecht. En de keizer en zijn staf hadden dat bevolen. Zij waren daders van dit misdrijf tegen de mensheid. Aangezien zijn gesprekspartners Lloyd George en Clemenceau waren, maakten die weinig bezwaren.

V.5.11 De gifgasaanvallen

V.5.11.1 Gifgassen zijn onbeheersbare strijdmiddelen

Aan het einde van de negentiende eeuw waren militaire grootmachten zoals Duitsland en Frankrijk doende chemische strijdgassen te ontwikkelen voor oorlogsdoeleinden, zowel defensief en offensief. Dat was algemeen bekend. De methode werd zwaar omstreden: de inzet van deze gassen op grote schaal was onbeheersbaar, omdat de gassen door de wind verspreid werd en die wind was nu eenmaal bij begripsbepaling niet beheersbaar. Het risico dat de burgerbevolking ook door de chemische strijdgassen zou worden aangetast was daarom bij gebruik van de gassen door middel van opslag ervan in artilleriegranaten – en dat was de verspreidingsmethode waaraan de ontwikkelaars dachten – onaanvaardbaar groot. De granaat met het strijdgas zou ongericht kunnen neerkomen op die bevolking en bij de explosie zou dat gas dan die burgers vergiftigen of letsels toebrengen op een onbepaalde schaal.

Dat kwam eigenlijk neer op "*collective reprisals on civil population*" en dat was niet te verenigen met de humanitaire minima die in oorlogstijd ook tussen naties in acht moesten worden genomen. Het was onbeschaafd. De uitkomst van de Eerste Vredesconferentie was dan ook in 1899 dat troepenmachten geen projectielen mochten afschieten die bij explosie verstikkende of bijtende gassen loslieten. Die verbodsnorm kwam dan ook in het limitatieve rijtje van verbodsbepalingen waartoe de conferentie kon besluiten, zoals die op het bombarderen met explosieven vanuit luchtvaartuigen als ballons. De verdragssluitende partijen verwachtten van elkaar dat zij deze verbodsbepalingen zouden opnemen in hun nationale strafrecht. De meeste West-Europese continentale landen pasten op die verbodsbepalingen dus het nationale legaliteitsbeginsel toe, áls ze de verbodsbepalingen al implementeerden in hun nationale recht.

V.5.11.2 Weer: gehannes met het nationale legaliteitsbeginsel

Wilson had al vastgesteld dat de meesten dat niet hadden gedaan. Bij dat legaliteitsbeginsel geldt, dat de nationale strafbaarstelling heel precies de verboden gedraging moet omschrijven in de delictsomschrijving, die verder niet extensief of analogisch uitgelegd mag worden door de strafrechter. Analogische uitleg komt neer op de redenering, dat de delictsomschrijving uitgelegd moet worden naar de doelstelling die de verbodsnorm oorspronkelijk had. Je zegt: het stáát niet uitdrukkelijk in de verbodsnorm, maar ieder gebruik van strijdgas waardoor mensen worden verminkt, vergiftigd, verwond of geestelijk beschadigd is ongeciviliseerd vanuit de fundamentele beschavingsnormen die de verdragssluiters voor de geest hadden.

Dus of nu het strijdgas in de kop zat van een exploderende artilleriegranaat dan wel in een gasfles waarvan het ventiel werd opengedraaid in de windrichting náár de vijand toe, is bij de toepassing van de verbodsbepaling irrelevant. Dat is een teleologische uitleg, een uitleg om het doel te verwezenlijken dat bij de verbodsnorm hoorde. Het gaat om de geest, de strekking van de norm, die hou je steeds voor ogen, en dan leg je de verbodsnorm uit zoals ze eigenlijk bedoeld werd. De stellers van de grammaticale volzin die de delictsomschrijving oplevert hebben zich uitgedrukt naar de technische middelen die in hun tijd beschikbaar en bekend waren. Daarom hadden ze het over strijdgas in hoogexplosieve granaatkoppen afgevuurd door vuurmonden, niet voorziende dat men later gebruik zou gaan maken van strijdgaswolken die uit gasflessen onder hoge compressie zouden worden geperst, in vloeibare fases verdunnend tot nevels. Beide zijn gelijkelijk strafbaar, want het gaat erom dat gifgas stomweg per definitie inhumanitair chemisch misbruik is. Dat bedoelden de partijen destijds. Ze drukten het gebrekkig uit. Die doelgebonden extensieve uitleg mag volgens het nationale legaliteitsbeginsel niet. Want je rekt de taalkundige spanwijdte van de delictsomschrijving op. Je maakt die omschrijving daardoor vager. Er stáát, wat er stáát, en als er gesproken wordt van granaten, dan mag de wetstoepasser daar geen "gasflessen" van maken. Dat was destijds in West-Europa wel de gangbare redenering. Maar nogmaals: de meeste staten maakten gewoonweg geen nationale strafbaarstellingen inzake het gebruik van strijdgifgassen in oorlogstijd. Dat was wel nalatigheid, dat was niet de bedoeling, maar er was nu eenmaal geen toezicht op. Ik gaf dat al aan. Nicolaas II zal het wellicht betreurd hebben.

V.5.11.3 Het grootschalig gifgasgebruik door de Duitsers

Wilson, volledig gedrenkt in de Angelsaksische *common law*-benadering van het strafrecht, zal al dat gehannes met dat legaliteitsbeginsel ronduit verachtelijk hebben gevonden. Hij had gedetailleerde rapporten gekregen over het grootschalig gebruik van chemische strijdgassen door de Duitsers, de

hele oorlog door, tot en met de maand september, waarin Ludendorffs wanhoopsoffensief uiteindelijk was stukgelopen. Toen waren de Duitsers er mee opgehouden omdat ze een bewegingsoorlog achterwaarts waren gestart: ze trokken elastisch terug naar vaste linieën en stellingen waarachter ze het wintertij konden afwachten en uitzitten. Bij een bewegingsoorlog kun je geen gifgaswolken gebruiken, niet als aanvaller en niet als verdediger. De wolk blijft lang hangen, de wind kan draaien en voordat je het weet word je overvallen door de uitwerking van je eigen wolk die je had afgevuurd of losgelaten om de nadringende vijand op grote afstand te houden.

Bij een statische oorlog, zoals de loopgravenoorlog van 1914-1917 ligt dat anders, maar dat was de oorlog na september 1918 beslist niet meer. Weliswaar was het Franse leger op 23 augustus 1914 bij Mülhausen (Mulhouse) als eerste met gifgasgebruik begonnen. Maar op kleine schaal, om verwarring em paniek bij de Duitsers te veroorzaken. De Fransen waren zélf in volle beweging bij een penetratie-offensief. Maar bij Bolimow, iets ten westen van Warschau waren de Duitsers op 31 januari 1915 overgegaan tot een barrage met 18.000 gifgasgranaten op het Russische leger. Generaal August von Mackensen, bevelhebber van het negende Duitse leger, had deze aanval gelast. Maar het was winter. Het vroor enorm. De granaten hadden het vloeibare xylyl bromide bevat. Dat zou moeten verdampen bij de explosie. Dat doet het niet bij temperaturen van vele graden onder nul. Dan blijft het vloeibaar en heeft geen uitwerking. De Duitsers leerden snel. Zij gebruikten daarom bij Ieperen op 22 april bij gunstige wind in de richting van de stad 150 ton dodelijk chloorgas uit zesduizend gascilinders waarvan de ventielen gelijktijdig opengedraaid werden door infanteristen uit de voorste linies. Er vielen door de geelgroene gifwolk aanstonds honderden doden.

Uiteindelijk stierven ongeveer vijfduizend soldaten een gruwelijke verstikkingsdood. Of dit getal helemaal correct is, is nog steeds onderwerp van debat tussen experts. Het werd vooral in Britse media genoemd. Duitsers hebben het bestreden, maar zij wisten destijds al dat wat zij hier uitrichtten strijdig was met de strekking en de geest van de verbodsbepaling die de Eerste Haagse Vredesconferentie had opgesteld over het gebruik van verstikkende en giftige strijdgassen. Dat volgt eigenlijk ook wel uit de reacties in de toenmalige Duitse media. Er waren opvallend veel slachtoffers die uiteindelijk het leven erbij inschoten. Het was natuurlijk niet doenlijk vast te stellen of de gesneuvelden nu te wijten waren aan het chloorgas alléén of aan de door dat gas veroorzaakte paniek, in combinatie met de daaropvolgende geconcentreerde Duitse stormloop met bajonetuitvallen, beschietingen en granaatwerpen en de combinaties van beide, doordat de halfverblinde en half versufte Franse en Algerijnse troepen de verkeerde kant oprenden of slechts gebrekkige weerstand bleven bieden.

Veel ervan waren Algerijnen die zo snel niet begrepen dat ze niet in de loopgraven dekking moesten blijven zoeken, omdat het chloorgas daar veel langer hangen bleef dan in de open lucht. De Franse bevelen om terstond achterwaarts te trekken en ogen en ademhalingsopeningen te bedekken met in vocht gedrenkte doeken drongen niet tot hen door. De wolk echter bleef hangen, de wind draaide in de middag naar de Duitse linies terug. Daarom konden de Duitsers niet oprukken.

Op 24 april lanceerden de Duitsers in een andere sector weer zo'n gasaanval, maar nu op Canadezen. Hun linkerflank was bloot komen te liggen doordat de Fransen tengevolge van de eerste gasaanval in paniek ongecoördineerd waren teruggevallen. De Duitsers zouden in deze sailliant van hun front nog twee massale gifgasaanvallen plegen. De Duitse chemicus Fritz Haber was een groot voorstander van het gebruik van dit gas. Dodelijk chloorgas was humaner dan machinegeweren. Hij

perfectioneerde andere gassen op hun penetrabiliteit en propageerde nu bij de *Oberste Heeresleitung* het gebruik van fosgeen en mosterdgas, het beruchte ieperiet.

Het Duitse opperbevel zag er veel in. Het beval de aanmaak en gebruik ervan op grote schaal. Ludendorff had de voorkeur voor mosterdgas. Het was veel dodelijker en schrikte de achteropkomende infanteristen, die tussen de kokhalzende, stuiptrekkende en brakende kameraden door moesten strompelen, af bij het inzetten van de stormaanval over de loopgravendorpels. Mosterdgas bleef heel lang hangen, zeker in de loopgraven, en nietsvermoedende recruten, daarop niet bedacht, gespten hun gasmaskers die hun bij hun tegenaanval het zicht belemmerden, daarom veel te vroeg af. Wel kon de mosterdgasbank hinderlijk zijn voor de te snel oprukkende Duitse stormtroepen, die Ludendorff steeds vaker als geïsoleerde eenheden placht in te zetten. Hun stormaanval werd er door gestremd, want ook zij moesten halt maken en gasmaskers opzetten. De verrassing was dan weg. Gifgasgebruik was dus, concludeerde Ludendorff, niet echt goed te gebruiken bij strategische overvallen. Hij liet daarom deze strijdmethode steeds vaker na. Hij had er bij het terugdringen van het geallieerde front alleen maar hinder van. Humanitaire overwegingen speelden geen rol.

Pas op 6 februari 1918 protesteerde het Internationale Comité van het Rode Kruis officieel tegen deze inzet van gifgas. Het had dat niet eerder durven doen, zo stelde deze supranationale organisatie, omdat het vreesde van partijdigheid in het conflict te worden beschuldigd. Het Rode Kruis zou dan zijn humanitaire werk in de eerste linies niet meer kunnen verrichten, want het zou door de oorlogvoerenden geweerd worden van het krijgsveld en uit de loopgraven. Deswege had het zo lang gezwegen, maar nu liep het de spuigaten uit. Uit de redengevingen van het Rode Kruis bleek dat het vooral zag op de inzet van strijdgassen met Ludendorffs voorjaarsoffensief en dat de organisatie vooral represailles duchtte van de Duitsers. Wilson was toen al verbitterd over de wijze waarop Duitsland de beschaving diende, hij was er tenslotte toch door in de oorlog gedreven, en hij nam de klachten van het Rode Kruis zeer ter harte.

V.5.11.4 De door Wilson beoogde strafrechtelijke aansprakelijkheden

Wilson werd nu bij de reconstructie van de strafrechtelijke aansprakelijkheden ten laste van Wilhelm en zijn militaire staf op basis van artikel 227 geconfronteerd met precies dezelfde lacunes in het materiële of substantieve strafrecht van het volkerenrecht als bij die terzake van *de command responsibility* voor de onbeperkte duikbootoorlog. Het internationale recht verbood sedert 1899 overduidelijk de inzet van strijdgassen, óók ten aanzien van burgerlijke doelen. Daarvan had ook het genoemde Rode Kruis-rapport van 6 februari 1918 gewaagd. Het Rode Kruis kloeg die inzet aan, omdat de internationale positieve moraal deze onethisch had verklaard in 1899, en daarvan was het imperfecte verbod van alleen het bezigen van die gassen in de kop van explosieve artilleriegranaten maar een onbeduidend, doch niet te veronachtzamen symptoom. Dat de Centrale mogendheden uiteraard weer eens in gebreke waren gebleken die moraal adequaat om te zetten in nationale delictsomschrijvingen binnen hun wettelijke systemenen mocht ook hier verder geen vervolgingsbeletselen opleveren. Nu waren de Fransen en de Britten wat terughoudender ten aanzien van die redenering.

Want hier konden de Duitsers overduidelijk wel degelijk met goede grond ter openbare terechtzitting in Den Haag komen aanzetten met een *tu quoque*-verweer. De Britten en de Fransen hadden deze strijdgassen ook gebruikt, maar toen de bewegingsoorlog in hun voordeel in het najaar van 1918

volledig over het westfront weer een aanvang nam, hadden zij daar om tactische redenenen van af gezien. Niet om principiële redenen, ontleend aan de universele moraal. Dat zouden de Duitsers best kunnen aannemelijk maken: bij de voorjaarsoffensieven van Ludendorff waren de Franse staven zo verrast dat veel operatieve bevelen over de inzet van strijdgas-eenheden in het bezit waren geraakt van de Duitsers.

V.5.11.5 Een onderzoek op de grondslag van de geallieerde tenlastelegging

Maar als Wilson erin berusten kon, dat de redactie van artikel 227 nu zó werd bijgesteld dat het overduideljk was dat alleen de *command responsibility* van de Duitse keizer in Den Haag onderzoekthema zou zijn, dan hadden noch de Britten noch de Fransen overwegend bezwaar tegen deze tussensolutie. Dan moest wel overduidelijk zijn, dat dat hof alleen zou onderzoeken *op de grondslag van de tenlastelegging* tegen de keizer. De rechters zouden aan de bewoordingen van die beschuldiging gebonden zijn. Zij zouden deze niet mogen uitbreiden of amenderen ten verzoeke van de Duitsers. De tenlastelegging zou, kortom, onvoorwaardelijk tiranniek zijn, zoals in het Franse procesrecht gebruikelijk. Als Wilson daarmee akkoord ging zouden zijn geallieerden niet verder moeilijk doen. De Duitsers zouden natuurlijk tóch met allerlei bezwarende feiten aankomen over de inzet van gifgassen hunnerzijds, maar dat zou dan meteen afgekapt moeten worden met een beroep op die tirannie. Daarvoor zouden strafvorderlijke regels moeten worden opgesteld. Dat hof, bedoeld in artikel 227, zou immers de beschikking moeten hebben over een eigen procesrecht ter zitting. Het zou de beschuldigde eerste de tenlastelegging moeten laten voorhouden en dan vragen, of hij schuldig of niet-schuldig zou pleiten.

En dan, als hij niet-schuldig zou pleiten, zou er een *status-conference* moeten volgen, want dan zou de verdediging moeten opgeven wat de proceshouding in het vervolg zou zijn ten aanzien van de bestanddelen van de tenlastelegging. Zou Wilhelm alleen zijn *mens rea*, zijn schuldige geestesgesteldheid, betwisten, of ook zijn objectieve daderschap? Zou hij zelfs *iedere command responsibility* betwisten? Zou hij rechtvaardigingsgronden aanvoeren omdat hij bijvoorbeeld kon aantonen dat de Belgen een geheime militaire agressie-strategie tegen Duitsland hadden ontwikkeld sedert 1912? Zou hij schulduitsluitingsgronden bepleiten, bijvoorbeeld door te betogen dat strategische beslissingen na 4 augustus 1914 buiten zijn medeweten waren getroffen? Zou hij tegenbewijzen willen aanvoeren tegen de mogelijke bewijsredeneringen van de aanklagers, door expertiserapporten van ballistici die zouden kunnen aantonen dat bepaalde bommen of granaten nooit van Duitse makelij konden zijn geweest of dat een bepaalde U-boot nooit in een bepaalde transatlantische zone kon zijn doorgedrongen wegens brandstoffentekorten? Zou hij strafverminderingsgronden aanvoeren of redenen tot opschorting of schorsing van de vervolging?

Tijdens die *status-conference* konden dan ook de rechters hun opstellingen fixeren over verweren van *tu quoque*-achtige aard. Er konden verweren van dien aard zijn, die toch duidelijk konden maken dat Wilhelm in bepaalde gevallen in verontschuldigbare onmacht had gehandeld. Dat kon dan een bewijsuitsluitingsgrond zijn ten aanzien van een bepaalde opzet-variant die in de tenlastelegging geïmpliceerd was. Daarover zouden de rechters dan wel degelijk een beslissing kunnen nemen. Ze zouden, als de Duitsers zouden komen aanzetten met misdrijven die de geallieerden hadden begaan in Afrika of in Gallipoli kunnen zeggen, dat de grondslag van de tenlastelegging aldus werd overschreden. Dat ze daarom niet ingingen op de inhoud van de verweren. Dat ze ze wellicht wel zouden meenemen in hun bepaling van de strafbaarheid. Daar kon Wilson toch geen bezwaar tegen

hebben: het Rode Kruis had het toch óók voornamelijk over het Duitse gebruik gehad? Wilson, niet gewoon als *non-practioneer* met deze procesbeperkingen, ging schoorvoetend akkoord. Hij had niet in de gaten dat hij nu langzamerhand werd gestuwd in de richting van het Britse *adversarial-system*, dat op dit punt heel andere distincties maakt dan het Amerikaanse.

V.5.12 De aanvallen op burgerbevolkingen zoals te Yperen, Verdun en Parijs

Op 23 maart 1918 dreunde het centrum van Parijs in de vroege ochtend, iets voor half acht, van een gigantische granaat-ontploffing. Met een regelmaat van 15-20 minuten sloegen granaten in rondom het Gare de l'Est. In het verspreidingspatroon van de inslagen was geen systeem of regelmatigheid te ontwaren. Het waren artilleriegranaten afkomstig uit kanonnen met een zwaar getrokken loop, dat viel uit hulsfragmenten later door ballistici wel af te leiden. Het moest hier om lange afstandsartillerie gaan. De granaten waren van buitengewoon zwaar kaliber met hoog-explosieve amatol gevuld in de koppen. De gangbare voor bombardementsluchten uitgeruste Duitse Gotha vliegtuigen konden dergelijke bommen niet in hun rekken torsen en hadden ook niet de vereiste afwerpmechanismen aan boord. Zeppelins konden dergelijke ladingen eventueel wel afwerpen, maar de diepte en hellingshoeken van de inslagkraters verrieden dat hier ongekend zwaar krombaangeschut aangewend moest zijn door de Duitsers die op dat moment op een afstand van 120 kilometer waren genaderd van de Franse hoofdstad. Acht dode burgerslachtoffers werden aanstonds gemeld. Het aantal gewonden was nog niet vast te stellen. Veel getroffenen hadden zich naar hun huisdokters begeven of waren daarheen gedragen, een aantal waren opgenomen in kloosters van de religieuze orden in de nabijheid. De paniek was groot, het openbaar vervoer was lam gelegd, de ambulances reden niet meer uit, de telefoonlijnen waren verbroken. Winkels sloten, openbare nutsbedrijven evenzeer, de waterleidingen waren ernstig beschadigd, sommige rioleringsbuizen waren gebarsten of gebroken. Het duurde dagen voordat het stadsbestuur een inventarisatie van de doden, gewonden en beschadigingen kon geven aan de regering. Ondertussen gingen de inslagen door, zonder dat er een systematisch patroon kon worden ontwaard. De inslagen konden na een week uitgezet worden op de kaart van Parijs. Er was nu een zeker grillig patroon te onderkennen, waaruit een vuurrichting kon worden geconcludeerd. Die wees voorshands op het noordoosten, ten westen van de stad Laon: het kón zijn dat daar een artillerie-emplacement was ingericht op betonnen ondergrond, want de terugslag van zulk een reuzenmortier moest immens zijn. Het was maar een werkhypothese. Luchtverkenning zou uitsluitsel moeten geven. Wist men meer van de aard van het geschut en de opstelling van de vuurmonden, dan was wellicht defensieve tegenactie te ondernemen door grondtroepen.

Bekend was, dat sedert 1916 de Duitse opperste legerleiding interesse had in een lange-afstandskanon, gemodelleerd naar het al bestaande 380mm scheepskanon van de Duitse variant van de *superdreadnought*. Dat scheepskanon had ook een zeer zware terugslag, maar die werd gecompenseerd door de begeleidende waterverplaatsing van de volle scheepsmassa van de romp. Dat scheepskanon had een dracht van dertig tot veertig kilometer en werd door electrische vuurleiding vanuit de artillerie-waarnemingsposten in de masten gedirigeerd. Dat zou te land niet mogelijk zijn. Bovendien eiste Ludendorff een dracht van minstens honderd kilometer.

De Eerste Kwartier-Meester-Generaal werd er omstandig op gewezen dat dan accurate vuurleiding niet mogelijk was, laat staan correcties van de vuurrichting naar rato van de inslagen. Die zouden op die afstanden nooit waarneembaar zijn vanaf het vuurplatform. Maar dat was ook niet nodig, aldus Ludendorff, het ging hem louter om de *Abschreckung*. Ludendorff had haast. Hij communiceerde met

de firma Krupp und Rausenberger over zijn bestelling van de *Riesenkanone* en de daarbijbehorende richtapparatuur. En verder over de constructie van het affuit, dat Ludendorff aanvankelijk op spoorwegwagonsonderstellen wilde zien gelast. Onmogelijk, aldus mortier-expert Rausenberger, dat affuit zou dan kilometers worden weggeslagen over de rails, die tegendruk was niet te compenseren met welk remmechanisme dat ook. Het zou alleen maar leiden tot desastreuze deraillementen, waarbij het kanon vermoedelijk onherstelbaar beschadigd zou worden. Het reuzenmortier zou nagelvast in betonnen emplacementen moeten worden vastgegoten. Het zou nadien daaruit met explosieven moeten worden verwijderd, om elders opgesteld te worden.

De loop zou, met zulk een dracht, minsteens dertig meter moeten zijn en zwaar getrokken moeten worden. Van groeven voorzien worden inwendig. Zodat het projectiel snel roterend de loop zou verlaten. Anders was de vuurrichting eigenlijk nauwelijks te bepalen. Zoals het nu technisch zou kunnen, zouden de projectielen toch maar lukraak in centrum-Parijs inslaan. Rausenberger stond niet in voor een verdere of nadere preciesheid van de inslagen, dan dat deze centrum-Parijs zouden betreffen. Hij wees er nadrukkelijk op, dat dus ook kerken, ziekenhuizen, burgerwoningen en hele straten zouden worden weggevaagd. Het interesseerde Ludendorff inmiddels geen moer meer. Dan maar een wederzijdse *Götterdämmerung* berokkend. Als Duitsland moest ondergaan, dan tenminste Parijs óók. In die *Nibelungenstemmung* was de Eerste Kwartiermeester-generaal wel terecht gekomen. Ludendorff hield het niet vóór zich. De keizer wist er alles van. Ludendorff beval voort te gaan met de perfectionering van de loop. De Oberste Heeresleitung werd geïnformeerd. Want er zou veel spoorweglogistiek moeten worden vrijgemaakt voor de opstelling. De elevatie zou moeten worden beproefd, om te bezien hoeveel steunbeugels de loop vereiste bij een bijna rechtstandig krombaanvuur. Niemand protesteerde, al was duidelijk dat Ludendorff de bevolking van Parijs wilde terroriseren. De opstellings- en elevatieproeven verliepen bevredigend.

Aldus zou een granaat kunnen worden afgeschoten op de gewenste afstand, maar die granaat zou dan slechts honderd kilo mogen wegen en dikwandig moeten zijn om de voortstuwende druk te weerstaan. Verder: Krupp zou ook dan bij benadering de inslagen niet kunnen preciseren anders dan met afwijkingen van honderden meters binnen de doelactieradius. De firma maakte daarvan een apart punt, want ze leverde zelf dat soort granaten niet. Ze stond er niet voor in dat ze, als ze tot stratosferische hoogten stegen, niet uitelkaar zouden barsten bij de duikvlucht naar de aarde terug. Rausenberger wilde nogmaals maar zeggen: als dat kanon ingezet zou worden voor massaal vuur, kon het nooit een precisie-bombardement zijn. Verder: de aanvangststuwing bij het afvuren zou tot versnelde afslijting leiden van de loopgroeven die getrokken waren om het projectiel steeds sneller te doen roteren in de vlucht. Dat sneller constant roteren, ook bij de terugduik, was noodzakelijk om de accuraatheid van de vuurrichting enigszins te bepalen. Een duidelijk idee daarvan had Rausenberger niet. Zó hoog had Krupp nog nooit geschoten. De hele zaak bleef een uiterst gevaarlijk experiment. Het had geen zin met losse flodders te oefenen. De zaak was dat de tegendruk de explosieve kop al meteen bij afvuren kon doen barsten. Dan waren de bemanningen van de batterijen er echt wel geweest.

Na enkele schoten zouden die groeven al flink gesleten zijn. Nadien kon men nog wel doorvuren, maar de rotatie zou verminderen en op den duur zou de inslag nauwelijks meer te voorspellen zijn. Na vijfenzestig schoten was de loop niet meer bruikbaar en kon vuren zelfs *per se* gevaarlijk worden voor de stuksbemanning. De hele loop kon barsten en de vuurkamer kon bij aftrekken exploderen omdat het projectiel niet aan het roteren sloeg. Daarop wees Krupp, wegens de burgerlijke

aansprakelijkheid die de fabrikant kon lopen jegens de bloed- en aanverwantschappelijke betrekkingen van de bemanning. Krupp wilde vrijwaring van de rijksregering. Alles in radiogrammen en alles door de Fransen ook uiteindelijk afgeluisterd. Ludendorff had haast, zoals gezegd, en het kon niet verdommen. Duitsland ging tenslotte winnen.

Krupp protesteerde nu en eiste in ieder geval dat de mortier langdurig met scherp elders beproefd werd. Krupp had een naam hoog te houden. De proeven gingen van start. Uitgebreide schiettabellen toonden aan dat Rausenberger met al zijn waarschuwingen gelijk had. De keizer werd uitgenodigd om de proeven bij te wonen. Hij betuigde later daar veel schik aan te hebben beleefd. De proeven geschiedden op een marinebasis aan de Oostzee vanaf augustus 1917 tot januari 1918. De deviaties van de inslagen namen overduidelijk toe naarmate de groeven sleten en uiteindelijk was ieder projectiel zo goed als ongericht. Alleen de dracht bleef iets meer dan honderd kilometer. De loop kon uiteindelijk een granaatgewicht van 105 kg hebben. Daarna werd het voor de stuksbemanning gevaarlijk. Het kanon werd nu afgeleverd onder de serienaam Kanone 209mm L/162 en vervolgens op doorbestelling van Ludendorff in serieproductie genomen. Mét alle waarschuwingen namens de firma Krupp.

Ludendorff had drie kannonen nodig en zeven lopen. Hij liet alvast betonnen platformen inrichten in de buurt van het dorp Crépy-en-Laonnois. Daar was een station met rangeermogelijkheden. Daar konden de kanonnen en de lopen heen gereden worden, maar dan moesten daar weer hijswerktuigen komen. Veel details, veel radiogrammen en evenzovele bewijsmiddelen voor de *command responsibility* voor het komende terreurbombardement. Waarbij de bevolking van het centrum van Parijs door de Duitsers onbepaald gegijzeld zou worden. *Collective civil reprisals*, zoals verboden bij de annexen van het LOR. De bediening werd gereserveerd voor marine-artilleristen, de rest was aan infanteristen. Marine en veldleger werkten hier dus samen. Zij oefenden samen in een race tegen de klok, want zij moesten hun vuur gelijktijdig inzetten met het begin van het Duitse voorjaarsoffensief in maart 1918, *Operation Michaël*, zo had Ludendorff verordend. Op 23 maart was het dus zo ver. De granaat zou inslaan vanaf een stratosferische hoogte van veertig kilometer. De inslagsnelheid zou dan 660m/sec zijn. De nauwkeurigheid was minimaal. Maar, zo werd uitdrukkelijk andermaal opgegeven, daar ging het ook helemaal niet om. Er moest paniek komen onder de Parijzenaars. De stad moest in rep en roer komen. Duizenden moesten op de vlucht slaan. De Franse regering zou wellicht naar Marseille willen net als in augustus 1914. Het parlement zou zich ontbinden. Honderdduizenden arbeiders in de oorlogsindustrie zouden niet meer naar hun fabrieken durven. Geen munitie, geen artillerie, geen strijd: Frankrijk zou eindelijk capituleren, de *Oberste Heersleitung* spelde het uit. Die paniek ontstond. Maar niet de verder door de Duitsers verwachte gevolgen. Hun terreur pakte averechts uit. Vrouwen, kinderen, invaliden en bejaarden werden vermoord: de Duitsers waren beesten. Volhouden werd het parool als nimmer tevoren.

Hier had je nu, aldus Wilson, ééns te meer een geval dat zich leende voor de reconstructie van *command responsibility* als bedoeld in artikel 227. Ook hier waren de bevelen en initiatieven precies in de hiërarchie te volgen. De Duitsers hadden ronduit erkend dat ze terreur wilden uitoefenen op non-combattanten. Dat was in strijd met het LOR. Dat had juist de echte strijdende partijen uitdrukkelijk willen scheiden van de burgerlijke bevolking die niet geslachtofferd mocht worden aan welke strategische overweging dan ook. Daar hadden ook de annexen uitdrukkelijk voorschriften voor bevat. Duitsland had ze erkend. Ludendorff had ronduit gezegd dat zijn onderhebbenden zich

daar niets van moesten aantrekken en toch op regelrechte burgerterreur moesten aansturen. De keizer had Ludendorffs advies daarvoor overgenomen en tot zijn zienswijze gemaakt.

Dat zou dus in Den Haag kat in het bakkie worden. Bewijsrechtelijk althans. De Duitsers hadden dit soort terreurbombardementen bedreven tegen Scarborough in de herfstmaanden van 1914, nu met behulp van hun slagschepen die de oostkust van Engeland hadden geteisterd zonder enig tactisch doel. De Duitse zeppelins hadden dat ook gedaan in de augustusmaand boven belegerd Antwerpen. Daarna waren die luchtschepen met gelijk doel verschenen boven Londen. Dan hadden de Duitsers Ieper platgeschoten tijdens hun vele belegeringen, Reims, Verdun, allemaal via lange afstandsgeschut, zij het niet zo spectaculair als in maart, april en mei 1918. Allemaal zonder accurate vuurleiding, allemaal zonder enig tactisch of strategisch doel. In mei was dat vuren gestaakt omdat de lopen volkomen versleten waren. De lopen waren teruggezonden naar Krupp, gerepareerd en opnieuw getrokken. Intussen hadden de Duitsers lange afstandsgeschut van minder kaliber ingezet dichter bij Parijs, omdat ze verder opgetrokken waren. Maar ze hadden zich niet voldoende kunnen consolideren. De lopen waren in juni weer teruggeleverd, de stellingen waren geadjusteerd, nieuwe richtpunten aangewezen. Dan waren de Duitsers weer *rücksichtlos* begonnen, zoals steeds, in de maanden juni, juli tot 9 augustus. Toen hadden ze de vuurmonden moeten demonteren omdat de geallieerden te dicht bij waren gekomen. Geen overweging van humaniteit was ooit door de *Oberste Heeresleitung* in dit opzicht in aanmerking genomen.

V.5.13 Het legaliteitsbeginsel in rechtshulpbetrekkingen

Voor Wilson sprak nu, gelet op zijn rechtvaardiging van de strafrechtelijke vervolging van Wilhelm II die hij rechtstreeks baseerde op de universele moraal van het volkerenrecht, vanzelf, dat de Nederlandse regering volhartig instemmen zou met de uitlevering van de keizer aan een gerecht met de dienovereenomstige universele rechtsmacht bekleed. Historisch hadden de Nederlandse Staten-Generaal misdadigers tegen het menselijk ras – *hostes generis humani* – altijd verdragsloos willen uitleveren, omdat Holland nimmer een heul wilde bieden aan hen die zich vergrepen hadden aan de fundamenteelste bormen van de wereldrechtsorde. Het sprekend voorbeeld was de inwilliging van de uitlevering van de moordenaars van koning Karel I die, nadat Karel II weer op de troon terecht was gekomen, hun toevlucht hadden gezocht op het grondgebied van de Staten van Holland. Londen had hun uitlevering als koningsmoordenaars gevraagd, als *regicidi*.

Het vermoorden van de eigen souverein was een onduldbare inbreuk op de interstatelijke publieke orde. Iedere staat moest eraan meewerken dat zulk een wanbedrijf niet ongewroken bleef ten genoege van de territorialiteitsstaat, de staat op wiens grondgebied de koningsmoord was beraamd en voltrokken. De Britse ambassadeur vond dan destijds ook direct gehoor voor de inwilliging van zijn uitleveringsverzoek en de Staten werkten mee aan de afvoering van de moordenaars, zodra zij zich op Hollands grondgebied begaven. Hugo de Groot had al geleerd dat bij misdrijven, waarvoor universele rechtmacht toegelaten is, geen uitleveringsverdrag noodzakelijk is, een van de weinige passus uit De Groots werken die steeds ook in de Angelsaksische juridische wereld – ondermeer bij Blackstone – autoriteit werd toegekend. Want overigens zagen deze juristen Huig de Groot niet anders dan als een politieke waterdrager van de Staten van Holland. Niettemin deed het regeringscommuniqué dat terstond nadat Wilhelm zich toegang tot Nederlands grondgebied had verschaft vermoeden, dat hier toch wellicht aan Nederlandse zijde haken en ogen zouden worden gevonden.

De regering stelde in dat communiqué op 11 november dat de regering tevoren geen kennis had gedragen van de komst van de keizer naar haar grondgebied. Zij stond op 10 november voor een voldongen feit. De keizer wás al in Nederland. Aanstonds bij zijn aankomst had de keizer verklaard: "*Ich bin hier nur ein einfacher Privatmann*". De Nederlandse regering had meteen vanuit Berlijn bevestiging gekregen, dat Wilhelm alle rechten op de Duitse kroon had prijsgegeven. Na deze troonafstand kon van internering geen sprake meer zijn. De tegenwoordigheid van de ex-keizer

"*staat in het teken van het gastrecht, waarop hij een beroep heeft gedaan en waarvan vóór hem duizenden zonder onderscheid van rang en stand hebben genoten. Weigering van die gastvrijheid zou in strijd zijn met de aloude traditie van ons land. Waar die gastvrijheid aan ieder gewezen staatshoofd ook zou worden verleend, moet iedere poging daaruit een onneutrale gezindheid onzerzijds af te leiden worden afgewezen. De regering zal zich de noodige waarborgen verschaffen, dat bij voortgezet verblijf hier te lande de tegenwoordigheid van den ex-keizer geen reden tot ongerustheid zal geven. Een eventueel verzoek om uitlevering zal worden getoetst aan wet en tractaat. Tot overleg met andere regeeringen omtrent een definitieve verblijfplaats is de regeering niet bij voorbaat ongenegen. De alsdan te verkrijgen oplossing zal echter in ieder geval vereenigbaar moeten zijn met de eer en waardigheid van ons land.*"

Het is een standpunt dat niet nalaat vooral in Londen verontwaardiging te doen rijzen, óók al omdat Lord Nortcliffe daar tegen Nederland op het oorlogspad is. Ik gaf dat al aan. De bezwaren zijn als volgt:

- De keizer kon helemaal niet als gewone particulier gelden. Welke gewone particulier komt aan in generaalsdracht in een stafauto, vergezeld van keizerlijke stafofficieren die hun rangonderscheidingen dragen, hun sabels niet willen afgeven en die alle eerbewijzen eisen aan hun rang verschuldigd van grenswacht en marechaussée? Welke particulier wordt onmiddellijk ontvangen door de garnizoenscommandant van Maastricht, de commissarissen van de koningin van Limburg en Noord-Brabant, de kabinetschef van de minister van binnenlandse Zaken en diens secretaris-generaal?
- De keizer had geen afstand gedaan van de keizerlijke waardigheid. Hij weigerde dat op 9 november en hij bleef dat doen. Hij kon niet geacht worden alle rechten op de Duitse kroon opgegeven te hebben, want hij wilde koning van Pruisen blijven. Maar dan is de stelling dat hij asiel aanvroeg zoals duizenden voor hem deden een leugen.
- Wat de Nederlandse regering dan vervolgens te berde brengt over de nodige waarborgen dat Wilhelm geen onrust veroorzaakt door zijn loutere aanwezigheid bevestigt alweer dat die regering best inziet dat het hier niet gaat om het verblijf van een eenvoudige particulier. Zij weet dat de keizer de beschikking heeft over hoogst belastende informatie, vermoedelijk ook ten detrimente van Nederland zelf.
- Wat de regering dan vervolgens stelt betreft de toetsing van de uitleverbaarheid aan wet en tractaat, geeft te denken: zij kan in deze context niet anders bedoelen dan een Nederlandse wet en een tractaat over uitlevering waarbij Nederland partij is. Zij weet dat geen van de verdragen waarbij Nederland uitleveringsbetrekkingen is aangegaan voorziet in uitlevering terzake van de vervolging van oorlogsmisdaden, waarop Wilson doelt in zijn inleidende wapenstilstandsonderhandelingen. Zij valt terug op haar eigen grondwettelijke waarborg dat alleen uitlevering van verdachten zal worden toegestaan als zulks op een specifiek uitleveringsverdrag is gebaseerd dat de delictsomschrijvingen opsomt waarop het verzoek

tot overdracht is gebaseerd. Zulk een verdrag kent zij niet. Ze neemt dus al een voorschot om te kunnen besluiten tot niet-inwilliging van het verzoek namens de geallieerden aan haar te richten. Zij zal dat weigeren omdat er door haar geen tractaat is afgesloten dat tot die inwilliging zou kunnen strekken.

Aldus de zienswijze-Nortcliffe in de diverse *tabloids* van die tijd. Ze maken grote indruk op het Britse publiek en dus op Lloyd Georges electoraat. De premier die herkozen wil worden, komt in grote moeilijkheden. Het heeft er even de schijn van dat de Engelsen besluiten de keizer te komen halen. Dat zou oorlog met Groot-Brittannië betekenen. De NRC kopt daar ook mee in de ochtendeditie. Op diplomatiek niveau wordt er nu gesmoesd met Londen: geen van beide partijen kan een conflict gebruiken. Het is dus beter het antwoord van de Nederlandse regering aan de geassocieerde en geallieerde regeringen uit te stellen. Niettemin: na dit communiqué is het krijt inderdaad geveegd.

De regering zal Wilhelm niet uitleveren bij gebreke van een daartoe strekkend uitleveringstractaat. Zie verder hieronder ad V.5.15. Het uitleveringsbeletsel was niet onoverkomelijk. De grondwet vereiste slechts dat er een tractaat zou zijn op het moment dat over de inwilligbaarheid van het uitleveringsverzoek zou moeten worden besloten. Wilhelm was hier op 10 november 1918. Niets zou de regering belet hebben om op dat moment met Londen zulk een tractaat te sluiten. Dat had zelfs gekund door de uitwisseling van *memoranda of understanding*. Dat heeft de regering wel vaker gedaan (voor die tijd en nadien, tot in onze dagen toe) : de grondwet eist geen formele verdragsvorm mét volstandige ratificatieprocedures voor dit soort rechtshulpbetrekkingen op *ad hoc basis*. De opwerping dat het legaliteitsbeginsel dat wel zou vergen, en zelfs een *generiek* uitleveringsverdrag zou eisen voordat de in het uitleveringsverzoek omschreven feiten zouden worden begaan – dus: de eis dat het verdrag *anterieur* aan die feiten zou zijn geratificeerd *bij wet*– is een slag in het water. Zulk een internationaal legaliteitsbeginsel bestaat niet en heeft nooit bestaan. Waarom suggereerde het kabinet dan, dat het wel bestond? Dat blijft gissen. Maar niet onaannemelijk is dat de bevelende hand van Wilhelmina hier door het gordijn van de koninklijke onschendbaarheid kwam piepen. Zie hierboven.

V.5.14 De plaats van berechting: buiten het Vredespaleiscomplex

Stel nu, dat de regering zich wel extravert had opgesteld, zoals Wilson wilde, en niet teruggevallen zou zijn op het nationale constitutionele recht dat --- vooronderstellenderwijs, want juist was dat in feite niet – zou hebben vereist dat de feiten, begaan door Wilhelm na 3 augustus 1914, waren genoemd in een expliciet en generiek uitleveringsverdrag vóórdien gesloten, geparafeerd en geratificeerd mét uitvoeringswetgeving. Die wetgeving had dan moeten strekken tot minutieuze transformatie van de strafbare feiten die in de tenlastelegging tegen Wilhelm zouden moesten staan. Dus: daar, in die nationale strafwet had dan moeten staan een delictsomschrijving als: Strafbaar aan een oorlogsmisdriijf is hij, die opdracht doet geven tot, of doet leiding geven aan, in de hoedanigheid van militair opperbevelhebber, aan een inval in een staat waarvan de neutralieit door de invallende staat voordien is gegarandeerd. En dan daarachter de strafbedreigingen. Wordt het in de voorgaande volzin omschreven feit voltooid, dan wordt de doodstraf opgelegd (minder kon eigenlijk niet); wordt het feit slechts tot een voorbereidingshandeling of tot een begin van uitvoering gebracht, dan wordt een gevangenisstraf voor de tijdsduur van ministens vijfentwintig jaar opgelegd, tenzij blijkt dat de dader van zijn voornemen vrijwillig is teruggetreden, in welk geval de rechter de strafvermindering toepast die hem redelijk voorkomt in het belang van de internationale rechtspleging. Uiteindelijk is België wel binnengevallen, maar nooit geheel bezet, dus men zou dan

van een onvolkomen delictsvorm kunnen spreken. In deze tijd sloot de Nederlandse regering alleen maar uitleveringsverdragen waarbij het feitencomplex dat de opeisende partij opgaf als grond voor de uitlevering strafbaar was naar het recht van de aanzoekende partij en dat van de aangezochte. Zulks op misdrijfniveau, waarbij meestal een wettelijke strafbedreiging van minimaal vier jaar vereist werd voor de inwilligbaarheid van het verzoek. Bij het verdrag zat dan een opsommende lijst van die misdrijven naar dat wederzijdse recht. Een limitatief stelsel. Zoiets scheen het kabinet Ruys dan toch te vereisen. Illusoir, zo'n eis, niet realistisch. Maar goed. Dan had de keizer van Huize Bentinck in de gemeente Maarn moeten worden gebracht naar het Vredespaleis, dat nog naar het natte specie stonk. Het was net opgeleverd en van binnen lang niet klaar.

Dat gebouw was bedoeld voor een internationaal hof van arbitrage tussen staten. Daarop was het ingericht. Het had dus geen detentieruimten, geen wachtkamers voor getuigen en deskundigen die elkaar niet mochten kunnen zien of spreken en geen aparte kamers voor onderzoeksrechters. Nederland zou dus met de geallieerden, die dat hof conform artikel 227 zouden gaan bemensen een *hoststate-agreement* moeten sluiten, waarin Nederland akkoord ging met het faciliteren van de zeteling van dat strafhof. Dat onderzoeken zou moeten gaan plegen met aan- en afvoer van vaak gedetineerde getuigen. Getuigen, immers, die vermoedelijk ook verdacht zouden zijn van vergelijkbare oorlogsmisdrijven als Wilhelm. Ludendorff, natuurlijk, Von Falkenhayn, maar Hindenburg ook. En wellicht toch ook Von Bethmann-Hollweg want die had mede aangedrongen op de onbeperkte duikbootoorlog in 1915, al was hij daar in 1917 volkomen op teruggekomen. Die mensen zouden stellig niet hebben moeten bivakkeren in voorlopige hechtenis in het huis van bewaring aan de Haagse Casuari-straat. Daar zouden bijzondere voorzieningen voor moeten zijn getroffen buiten het Vredespaleiscomplex.

Duitsland zou hebben aangedrongen op *Ehrenhaft* voor deze hooggeplaatste persoonlijkheden. Maar die zou weer niet doorgebracht kunnen worden in Hotel des Indes. Dat had Lord Northcliffe nooit goedgevonden. Maar *safehouses* in Wassenaar, dat had de Lord óók niet geaccepteerd. Een groot deel van het onderzoek in het stadium van het gerechtelijk vooronderzoek zou om technische redenen niet in het Vredespaleis hebben kunnen plaatsvinden. Denk aan het overbrengen van de archieven van de *Oberste Heeresleitung*, de vertalingen ervan door beëdigde gerechtstolken, de betwistingen daarvan door de verdediging voor de Duitse verdachten – in Neurenberg was de authenticiteit van de vertalingen een enorm breekpunt ter zitting bij de *cross-examination* van mensen als Keitel en Göring --- de overbrenging van gifgasgranaten, van de gifgascylinders, van specimina van *ballons captifs*, de radiozendinrichtingen van *U-boote*, de technische tekeningen van geschutsopstellingen en de geografische localisering daarvan, de ondervraging van gedeporteerden en geïnterneerden die gedwongen in de Duitse oorlogsindustrie hadden moeten werken, de betwisting van de bevindingen van de experts dienaangaande door de Duitse verdedigers, de resultaten van massa-exhumaties, het zou allemaal toch veel gecompliceerder worden dan Wilson dacht. En veel langer duren. En dan hebben we het nog niet eens over de mogelijkheden van hoger beroep. Dat stond niet in artikel 227, die hogere voorziening, maar iets daarvan zou zeker terecht zijn gekomen in de *rules of procedure and evidence* waaraan dat hof gebonden zou zijn. In gevallen van manifeste *miscarriage of justice* eist het Angelsaksische recht zoiets doorgaans toch echt wel. Wilson wilde over de rechtsstatelijkheid van de terechtzittingen en het onderzoek in de diverse stadia geen redelijke twijfel laten bestaan.

V.5.15 Het ging niet door: consequenties voor de evolutie van het internationale recht

Maar het ging niet door, want er was geen bindend Nederlands uitleveringstractaat. En Nederland was nu eenmaal geen partij bij het Verdrag van Versailles, vooral dat laatste serveerde Herman van Karnebeek al in Parijs fijntjes uit. Ik gaf aan, dat beide objecties nogal makkelijk weerlegbaar zijn. Nederland kon aanschuiven bij de vredesonderhandelingen, zijnde medegarant van de eeuwigdurende Luxemburgse neutraliteit in 1867. Nederland had eenvoudigweg met Londen een ad hoc-uitleveringstractaat kunnen sluiten ten laste van Wilhelm in persoon. Noch de grondwet noch de Uitleveringswet-1874 zouden zulks verboden hebben. Maar Van Karnebeek weigerde in Parijs. De Staten-Generaal slikten het voor zoete koek. Er kwam geen interpellatie, geen openbaar debat, het kabinet werd niet op zijn politieke verantwoordelijkheid aangesproken. Men ging over tot de orde van den dag.

Maar het was niet zo, dat het hier om een weigering ging die geen consequenties had voor Nederlands positie op middellange termijn in het interstatelijk verkeer. Integendeel: Nederland bevestigde weer eens dat het eigenlijk pro-Duits was. En dat het, kwam het erop aan, maling had aan de ontwikeling van de internationale rechtsorde zoals Wilson die op dat moment door heel Europa met veel vrucht aan het promoten was. Wilhelm gold, met recht, als de aartsschurk. De Hollanders vonden niet alleen goed dat hij bij hen asiel kreeg maar ook nog eens dat Wilhelm de grandseigneur bleef uithangen zoals voorheen. Zij werkten mee aan de doorlevering van een enorme voorraad meubelstukken en kunstvoorwerpen waarmee Wilhelm zijn paleis in Doorn kon volproppen, zij vonden goed dat de man zijn aandelen terug kreeg en vorderingen bleef innen op zijn kroondomeinen, en dat zijn zoon, de kroonprins, op hinderlijke wijze de bink kwam uithangen op het eiland Wieringen en nadien aan de stranden te Scheveningen en Noordwijk.

De Nederlandse positie werd daardoor wel degelijk op internationaal niveau in aanzien, prestige en rechtsstatelijkheid geschaad. Het werd aanvankelijk paria, en op den duur toch met argusogen bezien. Als iets dat aantoont is dat de gereserveerde wijze waarop zijn sollicitatie naar het Volkenbondslidmaatschap in 1920 in behandeling werd genomen door de Volkenbondsraad. Terecht verweet Wilson Den Haag dat het zijn uitnemende constructies van gestaffelde strafrechtelijke aansprakelijkheden ex artikel 227-226 van de vredesregelingen totaal frusteerde. Want Duitsland reageerde prompt zoals Wilson al voorzag: Wilhelm niet berecht? Dan Ludendorff, Von Falkenhayn, Von Moltke en al die andere grootheden evenmin. Wie ons deswege iets verwijten wil, vrage eerst maar eens bescheid in Den Haag. De weigering van Van Karnebeek moet zijn gegrond op een afspraak met Wilhelmina. Ruys was er de man niet naar om de volkerengemeenschap te tarten. Van Karnebeek desgevallend wel. Hij zou in de Belgisch-Nederlandse Commissie niets anders doen.

V.5.16 Het Nederlandse “bid for justice” in Rome in 1998

Ik veroorloof mij nu weer een anachronisme. In de diplomatieke topconferentie van mei-juli te Rome in 1998 kwam Nederland met een “*bid for justice*” ten behoeve van het Permanente Internationale Strafhof dat universele jurisdictie zou moeten gaan uitoefenen over de Wilhelms II van de toekomst, zo te zeggen: Saddam Hoessein, Mohammed Khadaffhi, Bin Laden, Mobutu Sese Seko, Kim-Yong-un, Laurent-Desiré Kabila, allemaal mogelijke oorlogsmisdadigers of verdachten van misdaden tegen de menselijkheid of agressieoorlogen. Ik doe maar een greep uit de namen die destijds, in 1993-2010, door de conferentiezalen zoemden. Ik zie nog Wim Deetman, burgemeester van Den Haag, zijn “*bid for justice*” uitbrengen namens Nederland. Want dat wilde de zetelplaats zijn van dit hof. Prachtige boeken op hoogglanspapier met kleurenfotos en fantastische reproducties van kunstschatten die

Den Haag zo kenmerken werden uitgedeeld, er was een champagnebuffet met mooie blonde meiden, er waren diverse recepties waar rondgestrooid werd met Nederlandse ridderorden, H.A.F.M.O. van Mierlo, omringd door kirrende meisjes van de talloze Non-Gouvernementele Organisaties had al voor elven in de ochtend kleine oogjes.

Het was feest. Want Den Haag was immers *The Legal Capital of the World*, naar het tekenend woord van de Secretaris-Generaal van de Verenigde Naties ter gelegenheid van haar vijftigjarig bestaan. Nederland was voorts, zoals iedereen wist, gidsland voor de ontwikkeling van de internationale rechtsorde. Het was de vaandrager van het internationale recht, *de confaloniere della diritto internazionale* zoals ook door de Italianen graag werd beaamd, omdat ze hoopten toch echt niet met Rome in aanmerking te komen als zetelplaats. Want de Italianen zagen meteen ook de ingewikkelde logistieke problemen die zo'n zeteling oproept en verder de met die zeteling verbonden aanslagrisico's door terroristen, die een ingedaagde blijven zien als een nationale held of een vader des vaderlands, zoals de Serven Milosevic en Karadzic altijd zijn blijven beschouwen. En dan heb ik het nog niets eens over de bij voorraad voor te schieten onkosten die het gastland moet maken ten behoeve van de practische uitvoering van die zeteling en de bijbehorende *hoststate-arrangements*. De Nederlanders waren de helden van de dag. Het bod werd zonder stemming onder daverend applaus aangenomen.

Vaak heb ik met dankbaarheid bij deze sessies gedacht dat het maar goed was, dat het collectief historisch besef onder de aanwezigen destijds zo gebrekkig ontwikkeld was. Want Wilson zou zich bij dit *bid for justice* echt wel in zijn eenzame graf hebben omgedraaid.

V.5.17 Artikel 3 van het Statuut van een Internationaal Permanent Strafhof en Nederland als gastland, Den Haag als zetelgemeente

Dat Internationaal Strafhof heeft met Nederland een zetelovereenkomst gesloten. Een *seatagreement*. Wat daarin moet geregeld worden staat in artikel 3 van het Statuut van dat hof. Nederland moet het hof onvoorwaardelijk erkennen als een *emanation of its national judiciary*. Zijn uitspraken, beslissingen, beschikkingen hebben deswege executoriale kracht, als waren zij gegeven of geveld door een Nederlandse rechter. Zij hebben verder ook het onherroepelijk gezag van een Nederlands gewijsde. Dat volgt niet zozeer uit het feit, dat Nederland zetelstaat is van het Hof, maar uit het feit dat Nederland rechtsmacht van het hof heeft erkend. Als ratificator van het Statuut. Daarbij heeft Nederland geen interpretatieve reserves of voorbehouden doen deponeren bij zijn depot van ratificatie nadien. Dat was wel de bedoeling. Maar dat is kennelijk niet gebeurd. Nederland hád stellig het hof de zeteling kunnen aanbieden en dus het *seatagreement* kunnen ratificeren zonder lid te worden van de verdragsfamilie die het Statuut inhoudelijk erkent en ook op nationaal niveau heeft uitgevoerd.

Dat was Wilsons constructie ingevolge artikel 227 van de vredesregeling die in Versailles in 1919 werd afgetikt. Dat universele hof zou Nederland als rechtspersoon hebben erkend en doen zetelen, maar het bijbehorend vredesverdrag noch het Volkenbondsstatuut zou het gelijktijdig ondertekend en geratificeerd hebben: daar waren op dat moment nog veel te veel losse einden aan. De oostgrenzen van Polen, Tsjecho-Slowakije, Roemenië, Bulgarije en die van Albanië en Servie in hun totaliteit stonden nog niet vast. Waarom zou Nederland zich aan de jurisdictionele problemen die daaruit voortvloeiden committeren?

Dat waren, de staatsraad A. A.H. Struycken was de enige die er zijn nuchtere verstand bij bewaarde, evenzovele mogelijke *casus belli* in de naaste toekomst. Dat zijn ze dan ook geworden, de acta te München van augustus 1938 tussen Chambererlain, Daladier enerzijds en Hitler en Mussolini anderzijds tonen het overtuigend aan. Waarom zou Nederland lid willen worden, voer Struycken voort, van een Volkenbond waarvan de lidmaatschappen van de grote mogendheden nog lang niet vaststonden? En inderdaad: De USA, Rusland, Duitsland traden niet toe en voorzover ze dat nadien wel deden, deden ze dat met reserves die de Bond op losse schroeven zetten. Zie hieronder. Struycken waarschuwde Nederland als kleine mogendheid dat het niet moest meedoen, enkel om maar mee te doen. Hier werd een *deal* aangeboden met mogelijk bederfelijke en daardoor gifhoudende componenten, aldus Struycken.

V.5.18 Praktische ervaringen tot op heden

Het hof in de Haagse duinen wekt op dit moment weinig beroering. De aanvankelijke euforie over de toeloop van geruchtmakende zaken slonk al aanstonds, toen het hof zich ging occuperen met de berechting van kleinere oorlogsmisdadigers die zich bezig hielden met de werving en ronseling van kindsoldaten in Centraal-Afrika. Tegelijkertijd gingen de Verenigde Naties door met het oprichten van Ad-Hoc-tribunalen die concurrrenten werden van het aanvankelijk zo gevreesde permanente strafhof. Diens positie als mondiale monopolist van de universaliteitsclaim voor misdrijven tegen de menselijkheid werd daardoor ondergraven. Dat scheen ook de bedoeling van de grote mogendheden die buiten de rechtsmachtkring van dit permanente strafhof wilden blijven. China, de USA en Rusland hadden veel te verbergen. Zij wilden van deze rechtsmachtkring liever verre blijven, terwijl zij niet hun vetorecht hoefden aan te wenden als leden van de Veiligheidsraad.

Want ingevolge de betrekkingen die het hof heeft met de Verenigde Naties kunnen de permanente veto-gerechtigden uit de Veiligheidsraad te allen tijde strafvorderlijke acties van de aanklager van het permanente hof blokkeren. Bij herhaling zelfs. Maar die vijf veto-gerechtigden (de USA, China, Rusland, Frankrijk en Groot-Brittannië) doen dat niet graag. Want dat roept meer vragen op dan het alwéér oprichten van een Ad Hoc-tribunaal. Dat laatste kan altijd weer opnieuw gerechtvaardigd worden door de unieke en onherleidbare eigenaard van een bepaalde situatie en de daarin betrokken personen. Dat is altijd een opportunistisch argument dat bezwaarlijk grondig en onherroepelijk kan worden weerlegd. Bovendien geldt de opposant dan als iemand die in casu de vergeldings- en rechtvaardigheidsdrang van een aantal geducht opererende lobbyisten miskent of in een kwaad daglicht wil stellen. Toch heeft de Haagse zetelpositie te dezen aanmerkelijke betekenis voor de Nederlandse buitenlandse politieke beleidslijn, reeds omdat zij, als zetelland, altijd geïdentificeerd zal blijven met het hof zelf en diens strafrechtelijke beleid. Ook omdat zij diens jurisdictie als verdragspartij onvoorwaardelijk heeft erkend.

V.6 Nederlands nalatigheid Duitse doortrekkende infanteristen te interneren

V.6.1 De feitelijke passage en de verzorging van Duitse soldaten in november 1918 door Limburg

Wat de betreft de ongehinderde doorlating via Nederlands Limburg van ongewapende gesloten Duitse legerafdelingen trachtte Hymans evenzeer te bewijzen hoezeer de Nederlandse regering hier faalde neutraal te zijn. Op 12 november werd tot deze doortocht toestemming gegeven. Toen was Duitsland nog altijd in oorlog. Zeker: de wapenstilstand was ingetreden, maar vrede was het niet. Die toestand zou pas intreden bij het sluiten van een definitief onherroepelijk vredesverdrag. En zulk een verdrag was nog heel ver weg. Nederland was dus, aldus Hymans, op grond van het

Landonzijdigheidsverdrag verplicht geweest al deze militairen te ontwapenen en te interneren. Dat had het nagelaten. Het had de infanteriesoldaten opgedragen de vuurwapenen bij de grensposten te deponeren en de bijbehorende munitie aan de grenswachten af te geven.

Daaraan was vaak grotendeels voldaan, de enorme stapels karabijnen toonden het aan. Maar de wachten hadden niet iedere militair en milicien lichamelijk gevisiteerd door lijfsfouillering. En dat had toch moeten gebeuren. Er was nu, dat was inmiddels wel gebleken, illegale munitie in omloop in het Rijnland, iets waar de Belgische militairen mee te stellen hadden die de eerste Rijnlandbezetting kwamen voltrekken op basis van de wapenstilstand. Maar het schrijnende was, dat de Nederlandse regering tegelijkertijd weigerde de Belgische geïnterneerde militairen die op haar grondgebied vertoefden vrij te laten. In een officiële nota-verbale was de Belgische gezant aangezegd dat de Nederlandse regering éérst overleg wilde plegen met de Duitse regering. Wie durfde nu volhouden dat de Nederlandse regering hier waarlijk neutraal was?

De Britse regering had aangegeven dat zij tegen de ongehinderde doortocht geen bezwaar had. Zij had gezegd dat dat in het voordeel was van de nadringende Belgische soldaten, op weg naar het Rijnland. Want België zou, ware deze transit niet geoorloofd door de Nederlanders, opgezadeld zitten met de Duitse militairen in een gebied dat voor hen geen inkwartieringsmogelijkheden bood. Het was daarom een voordeel voor België, aldus de Britten, dat Nederland aldus meewerkte aan een spoedige algehele ontruiming. Het was, aldus Hymans, altijd goed riemen snijden van andermans leder.

Want de Britse geïnterneerden waren door de Nederlaners al met bekwame spoed losgelaten. Zonder overleg met de Duitse regering af te wachten. De Nederlanders hadden alles op alles gezet op de Britse geïnterneerden per vaartuig terug te brengen naar Engeland. De Britten hadden dus geen belangen, die in casu gekrenkt werden, de Belgen wel. Het was moeilijk voor het Nederlandse kabinet om deze feitelijke uiteenzettingen van Hymans te ontkrachten. Hymans had volkomen gelijk. Het enige wat aangevoerd werd was dat de minister van Buitenlandse Zaken slachtoffer was geworden van een departementale bureaucratische traagheid. De besprekingen over de vrijlating van de Belgische geïnterneerden waren al aangevangen in augustus 1918. Nederland had er veel te veel van, mede ten gevolge van het wanhoops-offensief van Ludendorff dat begonnen was in maart 1918, bekend onder de naam “Operatie Michaël”. Het kon de aanzwellende stroom deserteurs en gevluchte Belgische militairen niet aan.

Het wilde ze lozen, want de tegelijkertijd inkomende stroom Britse en Franse deserteurs en militairen kon het niet eenvoudig kwijt en de Belgische wel, na overeenstemming met de Duitsers. Op 8 november had Van Karnebeek de nota-verbale vastgesteld waarin werd gesteld dat de Belgische geïnterneerden vrijgelaten zouden worden mits de Duitsers daarmee zouden instemmen en de wijze waarop dat zou geschieden zouden goedkeuren. Het was toen feitelijk nog volle oorlog, dus dat was in overeenstemming met het Landonzijdigheidsverdrag. Op 6 november was Erzberger op weg naar Compiègne. Dat was in het diepste geheim, Van Karnebeek beweerde dat geheim niet te delen. Op 12 november deed de afdeling expeditie van het Departement van Buitenlandse Zaken de nota uitgaan. Dat had niet gemogen, want door de wapenstilstand was de toestand ineens geheel veranderd, en dat had Van Karnebeek nu eenmaal niet kunnen voorzien.

De vraag is, of dat laatste waar is, want ruim tevoren was was Van Heutsz al afgereisd naar het keizerlijk Hoofdkwartier in Spa en had gelunched met Keizer en gevolg. Was het denkbaar dat Van

Heutsz daar aanzat zonder dat hij wist van de aanvang der besprekingen over de wapenstilstand vanaf 8 november? Het moet het gesprek van de dag zijn geweest in de Keizerlijke entourage. Op 9 november was de persoon van de Keizer mikpunt van critiek zijdens Gröner en was in Spa de algemene opinie dat de Keizer afstand moest doen wilde de wapenstilstand haalbaar zijn. En Van Karnebeek wist van de reisvoornemens van de Keizer op de 9e. Maar dat nog daargelaten, de departementale bureaucratie kon toch bezwaarlijk toegerekend worden aan de Belgische regering te Le Hâvre? Achteraf heeft dat Belgische kabinet Van Karnebeeks verklaring geslikt. Het kwam er niet meer op terug. Maar de ongelukkige partijdige indruk die Van Karnebeek maakte bleef overeind.

V.6.2 Van Karnebeeks positie betwist te Parijs

Van Karnebeek had van het voornemen tot transitverlening aanstonds mededeling gedaan aan de gezanten van de geallieerden. Kennelijk hebben die de indruk gewekt dat er hunnerzijds geen bezwaar was tegen de uitvoering van dat voornemen. Toch komt daarna heftig protest in van de Franse regering. Aan de Nederlandse gezant te Parijs telegrafeert Van Karnebeek dat het verlof tot transit is verleend in overeenstemming met de gezanten van België, Frankrijk en Groot-Brittannië. *Après entente* zo luidt de tekst van het telegram. Van Karnebeek beweert, wanneer de Fransen aanvoeren nooit tot overeenstemming te zzijn gekomen met de Nederlandse regering, dat hij die tekst op dit punt heeft gecorrigeerd. Hij heeft gewaagd van ”kennisgeving” aan die gezanten. Dat is héél wat anders. Van Karnebeek redt zich nu uit de perikelen dat wat hij heeft toegelaten, in ieder geval in het belang van de geallieerden was.

Van Karnebeek moest snel handelen – het departement miste ieder gevoel daarvoor, iedere *sense of urgency* – maar de soldaten waren al aan de Limburgse grens verschenen. Had hij instemming van de geallieerden moeten hebben, dan waren er dagen overheen gegaan. Wat een chaos was er dan ontstaan onder de gedemoraliseerde troepen ter plaatse. Welk een gevaar voor plundering en verkrachtingen. Het moge allemaal waar zijn, maar feit blijft dat Van Karnebeek *en* de Kamer *en* de gezanten op het verkeerde been zette. Hymans zou Hymans niet zijn geweest, als hij zich daar het voordeeltje van zou hebben laten ontgaan. Hij bracht de zaak onmiddellijk te Parijs uitvoerig op tafel.

Dat was Van Karnebeek duidelijk. Hem was ook duidelijk dat de Fransen geteisterd werden door een oorlogspsychose, de bekende geklusterde onderbuikgevoelens, waarvan de postmoderne mens zo graag rept. Op basis van de branding van deze gevoelens – er was geen Fransman die er niet naar snakte die verdomde rotmoffen hun streken betaald te zetten – meesurfend mocht Hymans eventjes België “grootmachtje” doen spelen, alsof het gelijke economische en militaire macht kon ontplooien als de grote drie geallieerden. Op dit moment, zo calculeerde Van Karnebeek fijnzinnig, was het niet raadzaam aan te schuiven aan een tafel waaraan België als dat grootmachtje tekeer mocht gaan bij monde van Hymans. Van Karnebeek besloot dus, dat, wat Den Haag ook verder wilde, hij niet moest vragen om erkenning als onderhandelingspartner. Niet op dat moment.

Neen, Nederland kon zijn heil alleen zoeken in de wandelgangen. Als bereikt kon worden dat de grote drie de Belgische eisen zouden verwijzen naar een commissie en als deze hete hangijzers zou kunnen doorverwijzen naar een subcommissie en als Nederland daarbij volwaardig commissielid zou mogen zijn, dan was er veel gewonnen. Van Karnebeek besloot daarop in te zetten. Een krijgsman wint genoeg, al wint hij niet dan tijd. Hij had Hymans leren kennen als een voorbeeldeloze ijdeltuit – en dat wil in de diplomatieke wereld heel wat zeggen – en besloot deswege te suggereren die commissie de “Belgische commissie” te laten noemen en daarin Hymans een preponderante rol te

laten bekleden. In de subcommissies moesten de echte technische experts komen, die bijvoorbeeld van de waterstaatskunde betreffende de Westerschelde, de getijstromen, de zich verplaatsende zandbanken en vooral de vaargeulen tussen de Wielingen alles wisten. En van de kanalen en kanalisaties die Hymans wilde, eveneens: de beschoeiingen, de besluizingen, de vervallen en de overlaten. Zover Van Karnebeek het zag, wist die Hymans daar de ballen van. Als nu de echte beslissingen in belangrijke mate geïndiceerd werden door de technische uitvoeringsaspecten – Van Karnbeek voelde dat dat zo was – en als door de langwijlige technische vergaderingen in de subcommissies de acute oorlogspsychose was weggeëbd, dan zou die Hymans aan het kortste eind trekken. Als hij er dan nog zat als minister, bij die Belgen wist je dat nooit.

V.6.3 De Nederlanders mogen er niet bij zijn, maar hun missie wordt wel versterkt

Nu kon Van Karnebeek niet overal bij zijn. Om zijn alomtegenwoordigheid toch te borgen via anderen vroeg hij Den Haag om uitbreiding van de diplomatieke vertegenwoordiging in Parijs. Graag met experts, die van scheepvaartbewegingen alles wisten, zoals Ernst Heldring, de directeur van de Stoomvaartmaatschappij Nederland. De Schelde-eisen werden gesteund door Frankrijk op dit moment. Dat kon Londen niet fijn vinden. De Belgen waren op dit moment extreem francofiel, maar Londen was wel wijzer: dat had nóóit in Antwerpen een oorlogshaven willen hebben. Al sedert de zestiende eeuw niet. Zo'n haven, dat kon altijd een pistool blijken gericht op het kloppend Londens havenhart. Dat had men ervaren in de periode van de Zonnekoning, dat was de ambitie van Napoleon geweest. En was Antwerpen geen oorlogshaven en mocht het dat ook nooit worden, waarom zou men dan de Westerschelde toewijzen aan de territoriale souvereiniteit van de Belgen, die in tijden van nood die rechtsmacht zouden verkwanselen aan Frankrijk als dat het weer eens op zijn heupen kreeg. Loudon, zijn ambtsvoorganger, kon dat zo mooi in keurig Engels uiteenzetten. Die wou Van Karnebeek daarom graag in Parijs. En ook De Marees van Swinderen, de Nederlandse gezant bij Westminster te Londen, die zo opkon als Engelse Lord. Daar zou Hymans met zijn Luierwaalse kopstem niet van terughebben.

Het lukte. Hymans overspeelde zijn hand. Hij kwam met een totaal eisenpakket. Het hierboven genoemde. Niet als een openingsbod, maar als minimum-uitgangspunt. Ten laste van Nederland. Goed, dat zou veel grondgebied dan kwijt raken aan een Belgische staat die eindelijk "Groot Bourgondië" zou heten – zoals in 1830 al was geopperd door de dichters van de Brabançonne – maar, Hymans was niet kleinzielig, het zou territoriale compensatie krijgen ten laste van het verslagen Duitsland. Het zou Geldern, het oude Hertogdom, mogen claimen, dat zich tot diep in Nord-Rhein-Westfalen uitstrekte. Het zou Duits Oost-Friesland mogen hebben met Embden, dan was het eeuwigdurend jurisdictieconflict over de beheersing van Eems en Dollart ook meteen de wereld uit.

V.6.4 Wilsons volkerenrechtelijk zelfbeschikkingsrecht ter tafel

Hier reageerde meteen Wilson tegen. Wilson had een speerpunt gemaakt van het zelfbeschikkingsrecht der volken. Ieder volk zou de eigen natiestaat mogen inrichten. Dat was glashard één van de veertien punten geweest. Op basis waarvan men toch zat te onderhandelen. En hier had je nu Hymans die dat principe direct verkwanselde, zonder Nederland te horen en zonder een volksraadpleging te organiseren in de door hem genoemde Duitse gebieden. Dit was belachelijk. Wilson had het allemaal niet direct kunnen volgen, Hymans noemde allerlei rivieren, kanalen, forten, hertogdommen en steden die Wilson onbekend waren. Dit was een zaak voor experts die met de

locale aardrijkskunde bekend waren. Die moesten bekijken wat Hymans precies wilde en met een *feasability study* komen, want dit kon niemand volgen. Niet in pleno.

De andere dag spraken de andere geallieerden zich daar ook voor uit. Het zou een "Commissie voor Belgische Zaken" worden en Nederland zou daarin mogen zitten. Wilson zag niet goed hoe dat anders zou moeten. Alleen Frankrijk was daar tegen: dat vond dat Nederland niet echt neutraal was geweest en bovendien, dat zag heibel tussen Nederland en een gemutileerd Duitsland gaarne. De commissie zou besluiten over de punten die Hymans had aangeroerd. Maar Nederland had het gespreksverslag niet.

Brussel wou het niet geven. Hymans had pure rhetorica gepleegd, college gegeven en veel te veel bekend verondersteld, vooral van de onnavolgbare voorgeschiedenis van België. Bijna niemand had het begrepen, behalve dan dat Hymans véél wilde. Ook de Fransozen wisten niet wat Liefkenshoek was en hoe het smaakte. Het Schelderegime moest toch besproken worden, dat was duidelijk. Dat ging over waterstaatskunde op rivier en zeearm, beloodsing en vaartreglementen. Daarover bezat Nederland de exclusieve expertise. Die Belgische Commissie kon niet zonder.

Nederland werd op 4 juni toegelaten tot de commissie voor Belgische Zaken. Het was bereid tot herziening van de bepalingen uit 1839, maar wist niet precies wat Hymans had voorgesteld. Maar als men kon spreken op basis van de voorwaarden dat Nederland geen territoriale jurisdictie hoefde in te leveren en geen internationale servituten hoefde te aanvaarden – in het algemeen – dan schoof het aan. Graag zelfs. Dat Nederland territorale jurisdictie hád over de zee-arm van de Westerschelde op basis – mede -- van het verdrag van 1839 is wellicht Hymans ontgaan. De Belgische Commissie zou met eenstemmigheid aanbevelingen opstellen, dus Van Karnebeek had al heel wat binnen.

V.7 Het Schelde-regime

Het volkerenrechtelijk statuut van de Scheldes en de Wielingen was al vanaf de twaalfde eeuw een voorwerp van juruisdictieconflicten geweest tussen de graaf van Vlaanderen en die van Holland. De eerste was feodaal onderhorig geweest aan de Franse koning, de tweede, op een wat vage en onherleidbare wijze aan de Duitse Keizer van het Heilig Roomse Teutoonse Rijk. De graaf van Holland kon niet echt bogen op een benoeming, erkenning of aanstelling namens die keizer. Die graaf was ineens naar voren gestapt uit de rijen zanderige en verwaaide duinen aan de Noordzeekust en had zich via de abt van de abdij van Egmond weten te presenteren als ene Dirc I. En die abt was weer benoemd door de bisschop van Trier, die neef was van deze Dirc, dus helemaal snor zat het niet. Lezen en schrijven konden maar weinigen. De oorkonden waarin Dirc figureerde zagen er indrukwekkend uit. Daarom werden er verder weinig vragen gesteld, want de Dirken die nadien aantraden waren geneigd erop te slaan en waren niet bereid met zich te laten sollen.

De graaf van Vlaanderen had iets wat een vloot genoemd zou kunnen worden en beheerste feitelijk het Schelde-estuarium tot en met Zierikzee. Dat estuarium ging over in de monding van de enorme rivier de Merwe, de monding naar de zee (Mer-wijde of Mer-wede; meer = zee) die voor de oevers liep waarop Vlaardingen en Schiedamme lagen. Ergens in het midden van het gigantische haff, een brak binnenzee-meer, afgesloten van de Noordzee door banken en platen die vaak droogvielen, was de grens tussen de jurisdictie van Vlaanderen en die van Holland. De Schelde was belangrijk voor de vaart op Brugge en Gent via het Zwin. Gent was de handelsstad van de Lage Landen. Dordrecht was stapelplaats voor de van Gent komende beurtvaart landinwaarts. Dordrecht stelde, zeker vergeleken met Gent, nog niet veel voor. Deze toestand had Hymans voor ogen bij zijn schildering van een

herlevend Groot-Bourgondië. Die situatie was ijkpunt voor de Belgische Schelde-claims. De Zeeuwse eilanden waren destijds bijna ook zandbanken, gorzen of kwelders geweest, Rozenburg bestond niet. Niemand kon zich er dus goed iets bij voorstellen, zeker Wilson niet en Van Karnebeek liet dat graag zo.

Hymans eiste de souvereiniteit over de Westerschelde. Hij eiste eveneens dat recht over de waterweg van Terneuzen naar Gent. Die moest belangrijk verbreed en gemoderniseerd worden wat de besluizing betreft op kosten van Nederland. Kennelijk zag Hymans dat als compensatie voor Nederlands schuldige onneutraliteit. Hij wenste verder een kanaal van Antwerpen naar de Rijn dwars door Nederlands Limburg heen om Antwerpen met het achterland in het Ruhrgebied te verbinden en verder eiste hij een kanaal van Antwerpen naar de Moerdijk. Alles op kosten van Nederland. Hymans zag dat niet als territoriale eisen, al liet hij er geen twijfel over bestaan dat de vaartreglementen door België opgesteld zouden worden. In de Belgische Commissie zaten ook vertegenwoordigers van de grote geallieerden. Alleen de Franse gedelegeerde, Tardieu, kon sympathie opbrengen voor de Belgische zienswijze.

Toch bleef Hymans aandringen op een internationale oplossing voor deze kanalenkwestie, omdat hij dacht in een bilateraal sub-commissoriaal overleg het onderspit te delven. Nederland verklaarde zich in beginsel bereid in ieder geval de verlangde kanalen te graven. Dat was een ingewikkeld karwei, want er zou veel besluizing moeten worden voorzien gelet op de hoogteverschillen binnen het door Hymans geëiste traject. In Nederland zou daarom de waterstaatswetgeving moeten worden aangepast. Daarom was het beter, deze technische inspanning onderwerp te maken van een bilaterale commissie, waarbij Nederland uiteraard de ontwerpen van wet zou moeten redigeren, volgens het model van de regelingen volgens welke, bijvoorbeeld, ook de Zuid-Willemsvaart was gegraven in 1824 en waarin in de bijlagen de zwaaikommen, sassen, sluizen, passeerverbredingen, oeverbeschoeiingen, bekadingen en bedijkingen waren beschreven, toen België en Nederland nog tezamen verenigd waren in één Koninkrijk. Dat was een mooi precedent geweest en had vrucht gedragen. Omdat Hymans zo erg voor legitimiteit was, moest hem dit dus wel aanspreken. Aldus het Nederlandse lid van de Belgische commissie. Dat vonden de andere afgevaardigden nu óók. De zaak werd verwezen naar een wetgevingscommissie. En daarmee kon Van Karnebeek de kanalenkwestie voorlopig ook weer uitstellen, totdat de oorlogspsychose bij de Fransen was weggezakt.

Over een afstand van territoriale jurisdictie hoefde de Belgische Commissie niet te praten. De Vredesconferentie had immers gezegd dat territoriale annexaties ten laste van Nederland niet bespreekbaar waren. Een gemengd beheer van het Westerschelde-regime zou op zo'n annexatie neerkomen, dus daarmee was zulk een voorstel alvast gede-agendeerd. Maar er was wel te praten over het opstellen van een beheersreglement in gezamenlijkheid, mits duidelijk was dat dat gebaseerd was op de territoriale integriteit van Nederland, de heer Wilson had dat duidelijk gezegd. Maar ook dit was een ingewikkelde technische zaak. Hymans had duidelijk gemaakt dat "De Wielingen" bij de Westerschelde behoorde. De geul was omringd met nautische platen, banken en drempels die zich per jaargetijde met enkele zeemijlen plachten te verplaatsen van noord naar zuid en omgekeerd. Het westwaarts onderscheidenlijk oplopen en aflopen van de schepen moest door de loodsen steeds per seizoen opnieuw berekend worden en in een reglement worden neergelegd, waarbij loding van de bodem noodzakelijk was – en hier werd de Nederlandse gedelegeerde zéér technisch. Daarom was het beter de definiëring van het Wielingen-statuut te endosseren aan een bilaterale commissie waarin ook de loodsdiensten betrokken zouden worden. Het was al laat,

iedereen zat te geeuwen en niemand had het goed kunnen volgen, al had de Nederlander zilt en beeldend gesproken, het was borreltijd en daarom ging iedereen met de Nederlander in zee, behalve de Belg.

V.8 De Wielingenkwestie definitief struikelblok in Parijs

V.8.1 Agitatie door het Belgisch militair hoofdkwartier binnen Nederland

Men gist dat de voortdurende teleurstellingen die Hymans en de zijnen binnen het kader van de vredesonderhandelingen en de Belgische Commissie hebben moeten ondergaan, en waarin zij de hand van Van Karnebeek vermoedden maar niet konden aanwijzen, de Belgische regering heeft geïnspireerd haar verlangens te doen oplossen buiten deze gremia te Parijs. De Vredesconferentie blijft vasthouden aan de slotsom van 4 juni, waarin de Belgische Commissie werd opgericht dat Nederland en België uiteindelijk overeenstemming moesten bereiken die niet leidt tot “overgang van territoriale souvereiniteit noch vestiging van internationale servituten”. Hymans heeft ondervonden dat hij geen van zijn annexatoire eisen op die grondslag verwezenlijkt zal zien. Het moet het kabinet te Brussel geraden zijn voorgekomen zich nu te beroepen, buiten de conferentie om, maar op grondslag van Wilsons conditie dat het “zelfbestemmingsrecht van de volken” beslissend moet zijn voor de nieuwe, te vestigen, west-Europese rechtsorde, op een spontane volkswil die de Belgische eisen steunt.

De bevolking van Zeeuws-Vlaanderen, Nederlands Limburg en wellicht Noord-Babant moet daarom agitatorisch bewerkt worden, opdat referenda kunnen worden gehouden. Wil die bevolking niet liever, geheel of grotendeels, bij België horen? Op 20 mei 1919 heeft het Belgisch kabinet aan het algemeen legerhoofdkwartier verzocht “een stelselmatige propaganda te doen voeren voor den terugkeer … naar het moederland (*à la Mére Patrie*)”. Aldus geschiedt. Agenten zwermen uit. Maar dat kan, uiteindelijk, niet onbemerkt blijven voor de noord-Nederlandse kranten. De Nieuwe Rotterdamsche Courant wijdt er veel aandacht aan. Het is niet verwonderlijk dat juist dit periodiek dat doet. Het heeft de hoofdredactie in de Maasstad. Rotterdam vreest van Antwerpen concurrentie als havenstad en transito-plaats. Zeker als het Scheldregime gedeeld zal moeten worden. Het tweede kamerlid Scheurer, lid van de Anti-Revolutionaire Partij die bij traditie veel stemmen trekt te Rotterdam, trekt aan de bel in die kamer en stelt een aantal tot de minister van Buitenlandse Zaken gerichte vragen. Scheurer doet dat op 6 september, dus lang nadat op 4 juni de annexatoire verlangens zijn verwezen naar de Belgische Commissie te Parijs. Is het juist dat de Belgische regering gebruik probeert te maken van georganiseerde volksagitatie en heeft zij inderdaad het legerhoofdkwartier daarbij ingeschakeld” En áls dat zo is, hoe is dat dan te rijmen met de verwijzing van deze zaak naar een Belgische Commissie waarin Nederland en België elkaar als gelijken moeten begroeten?

Van Karnebeek laat onderzoek doen, daarbij uitgaand van de gedachte, dat er wel van nepnieuws sprake zal zijn en zulks ook suggererend aan Hymans. Maar deze erkent de opdracht ruiterlijk, stellend dat deze op 20 mei gegeven is. Dat is vóór 4 juni. Dus valt België niets te verwijten.

Dat is noch aan Van Karnebeek, noch aan de Kamer besteed. In beide gevallen is het optreden van het Belgische kabinet in strijd met de vriendschappelijke relaties die Nederland en België sedert 1839 in opdracht van de grote mogendheden van destijds moesten koesteren jegens elkaar, en bovendien is het in strijd met de interstatelijke hoffelijkheid dergelijke agitatorische agenten op te doen treden op Nederlands grondgebied. Tot op dan toe bediende de Belgische regering zich van Belgische

kranten. Die ventten de verlangens van Hymans uit als het hoogste volkerenrecht. België verspreidde evenwel die kranten niet op Nederlands grondgebied. De Nederlandse regering laat aan de Belgische gezant weten dat zij hoogst onaangenaam is getroffen. Zij had het niet voor mogelijk gehouden dat de Belgische regering zich tot dergelijke politiek zou hebben geleend. Dat notificeert zij aan het secretariaat van de vredesconferentie te Parijs.

Een handige zet, de Belgische Commissie is nog niet zo lang bezig en de afgevaardigden in de andere commissies beginnen België met steeds schevere ogen te bezien. Dergelijke agitatie immers werd ook bedreven door Oostenrijk-Hongarije in juli 1914 op Servisch grondgebied, leidend tot het beruchte ultimatum aan Belgrado, dat het Armageddon van augustus deed losbranden. Dat die agitatie in strijd was met het territorialiteitsbeginsel – vreemde beambten en ambtenaren mogen nooit optreden op eens anders grondgebied zonder toestemming -- was de reden dat de Oostenrijke oorlogsverklaring door de geallieerden van destijds als onrechtmatig werd gebrandmerkt. Men kan gerust spreken van een Belgische stommiteit, wederom toerekenbaar aan Hymans.

V.8.2 Het opvoeren van de Wielingenbanken als onvervreembaar Belgisch erfgoed

Op 21 mei is de stemming in de Belgische Commissie al verslechterd, wegens een onvoorziene aanzegging van de Belgen dat de Wielingen-kwestie, die nauw samenhangt met het Schelde-statuut van de agenda moet worden afgevoerd, “wegens het door de Nederlandsche regering in het leven geroepen geschil”. Het gaat om een gerezen geschil, dat de essentiële rechten van België aantast. Desgevraagd verklaren de Belgische gedelegeerden in de Belgische Commissie zich niet gemachtigd om een discussie te voeren over deze aanzegging aan het secretariaat. Eerder, op 3 juli, heeft Van Karnebeek de Tweede Kamer bericht dat overeenstemming was bereikt over de Schelde op 23 maart. Een ontwerp-tractaat zou worden overgelegd. Daarin zou alles worden weggelaten, wat zou wijzen op erkenning van enige bestaande souvereiniteit over de Wielingen, hetzij uitgaande van Nederland hetzij van België. Men zou die kwestie niet aanroeren, ook niet in de vorm van een gedeelde souvereiniteit, maar de zaak praktisch oplossen via uitvoeringsreglementen, die vooral zouden zien op beloodsingsbepalingen en de nationaliteit van de plichtmatig aan boord te nemen loods bij de vaart naar of van Antwerpen. Die nationaliteit zou afhangen van het jaargetijde, gelet op de wisseling der getijstromen.

Men moet weer veronderstellen dat Brussel, bij nadere bestudering van deze compromissen, zich heeft willen distantiëren van het resultaat dat zijn gedelegeerden aan tafel hebben willen aanvaarden, gelet, wellicht, op de meerdere nautische deskundigheid aan Nederlandse zijde. De Wielingen lopen zuidelijk aan naar de monding der Westerschelde. Met de naam “Wielingen” bedoelt men een vaargeul langs de noordzijde van de West-Zeeuws-Vlaamse en Belgische Noordzeekust. De Wielingen liggen tussen zandbanken die zich steeds per jaargetijde verplaatsen. Zij laten een noord-zuid gaande lengtediepte vrij. Tussen de banken liggen trekgaten. De getijden doen daar steeds heftig hun werking, door krachtige in- en uitstromingen die draaikolkingen veroorzaken, om de kenteringen in tegenovergestelde bewegingen. In de lengterichting noord-zuidelijk leiden deze kolken (de eigenlijke “Wielingen”) tot een bestendige uitschuring op de bodem van de geul, bij vloed noordwaarts, bij eb zuidwaarts. De geul verdiept zich dus door natuurlijke getijdenuitgraving voortdurend. De verplaatsting van de banken leidt ertoe dat de schuring overal effectief en evenredig is. De geul is daarom betrouwbaar en verdraagt betrekkelijk diepgaande scheepvaart. Een natuurlijke aanvaartweg, die gevormd is door een inbraak bij springvloed tussen Walcheren en Cadzand. De inbraakgeul drong sedert het begin van de dertiende eeuw landinwaarts en mondde op

het oostwaarts lopende riviertje De Honte dat tegenover Ossendrecht in de (Ooster)schelde uitwaterde. De Westerschelde kreeg daardoor een kortere verbinding met de zee. Vanaf de late middeleeuwen werd de Honte of Westerschelde de belangrijkste Scheldemonding. De stroom nam daar in kracht en snelheid toe, waardoor enerzijds een verdieping ontstond van de watergang, anderzijds verzandde de oude Scheldeloop tussen Ossendrecht en Bergen op Zoom, waarvan de zeehaven op den duur voor zeeschepen met zekere diepgang onbereikbaar werd.

De verlopende banken langs de geul komen tot op een afstand van drie zeemijlen van de Belgische kust, al naar gelang het verloop van de oostelijke bebanking bij laagtij. Nederland heeft zich traditioneel op basis van afspraken met de graaf van Vlaanderen, gemaakt namens de koning van Frankrijk, beroepen op de soevereiniteit over de langs de kust lopende geul tot aan het Vlaamse Nieuwpoort. In 1323 zou Lodewijk I van Vlaanderen aan Willem III van Holland de Wielingengeul hebben geconcessioneerd namens zijn feodale vorst. Van deze afspraken wordt gewaagd in de Costuimen van Middelburg nrs 1-4. De Wielingen zouden daarom een Zeeuwse vaargeul zijn. De geul is geografisch gedefinieerd als lopende ten noorden langs de Sluisse Hompels en naar het zuiden lopende voorbij de Belgisch-Nederlandse grens langs Knokke, Heyst, Zeebrugge en Blankenberghe met een maximale breedte van tweeëneenhalf tot drie kilometer en een dieptelijn van 8 tot 10 meter bij eb en van 14 meter bij vloed. Ze liggen aldus in de Belgische territorale wateren en gedeeltelijk in volle zee.

Zeeland zou die soevereiniteit feitelijk ook onophoudelijk hebben uitgeoefend. Maar België heeft zich, in ieder geval sedert 1831, beroepen op de exclusieve soevereiniteit over de geul omdat de geul zich bevond binnen Belgische territoriale wateren zoals die ontstonden bij de afgedwongen wapenstilstand van 1831 en gedefinieerd werden krachtens de Declaratie van Londen van 1839. Zeeland heeft steeds de middeleeuwse afspraken ingeroepen sedert het Twaalfjarig bestand van 1602. Aangezien de Nederlanders bij de Westfaalse Vrede van 1648 het recht kregen de Schelde geheel te blokkeren – een recht, dat zij hebben gebruikt tot aan 1810 – hebben de Vlamingen geen aanleiding gezien die afspraken te betwisten.

Maar nadat in 1831 het Scheldestatuut dat van een internationale rivier werd waarvan het scheepvaartregiem nog nader te bepalen was, zijn de Belgen dat sedertdien gaan doen. Zij hadden daar immers een commercieel belang bij wegens de aanvaart op de havens van Antwerpen. De Belgen hebben die Wielingen geclaimd als territorale zee over de totale afstand tot de oorspronkelijke Honte-mond. Ze liggen immers binnen de zogeheten driemijlszone. Die claim hebben de Belgen uitdrukkelijk uitgebracht bij diplomatieke notificatie aan de garanten van de Declaratie van 1839. De Belgen stelden, dat het zeegebied nooit van het aanpalend landgebied kan worden gescheiden en dat de territoriale wateren die de Vlaamse kust bespoelen nooit aan enige andere staat overgedragen konden worden. Het water is niet anders dan een aanhangsel van het land en volgt altijd de ruimtelijke heerschappij van de aanpalende staat.

Londen heeft de Belgen daarvan uitdrukkelijke acte verleend. Maar Nederland heeft de claim even uitdrukkelijk onrechtsgeldig genoemd; de afspraken met Zeeland gingen volgens Nederland vóór. Daarbij is de herkomst van de afspraken echter nogal kwestieus. Ze zijn wel steeds gedaan, maar de grondslag is nooit echt duidelijk geworden. Sedert mensenheugenis zijn die drie zeemijlen de uiterste grens van de te claimen territoriale zee vanaf de uiterste laagwatergrens. Hugo de Groot en Van Bynckershoek, twee befaamde Hollandse volkerenrechtelijke specialisten hebben dit altijd als

klassiek volkerenrecht krachtens gewoonte aangenomen: drie zeemijlen, de uiterste dracht van de scheepskanons van de zestiende eeuwse oorlogsbodems (*ubi vis armae finitur ultimo,* of, in de uitgebreidere versie van Van Bynckershoek*: terrae dominium finitur ubi finitur armorum vis*). Van Karnebeek had de gedelegeerden voor zoveel nodig, geïnstrueerd over deze passus en de legitimiteit daarvan in modernere tijden vooral niet in discussie te treden. De passus zouden de Belgen te pas komen. Daarom hadden de Nederlanders daarover gezwegen.

Gelet op deze stand van zaken is Van Karnebeek onaangenaam getroffen door de Belgische bewering dat de Nederlanders nu een "conflict" inzake De Wielingen hebben geprovoceerd. Dat conflict moet dan ná 23 maart zijn opgekomen en vóór 3 juli, toen Van Karnebeek het eindrapport kreeg van de Belgische Commissie. Kan de Belgische regering derhalve opgeven welke Nederlander in die tussentijd een conflict heeft veroorzaakt, hoe hij dat deed en waar en wat de aard van het conflict is geweest? Die Nederlander, dat moet een gedelegeerde zijn geweest uit de Belgische Commissie. Daar zijn er nu ook niet zoveel van. Dus kan de Belgische regering met spoed bekwaam antwoorden. Geeft dat antwoord daartoe aanleiding, dan zal Van Karnebeek, dat kan hij nu al toezeggen, de betrokken gedelegeerde hard aanpakken, de Belgen verontschuldigingen aanbieden en nieuwe onderhandelingen aanbieden. Brussel antwoordt echter niet. Daar blijft het bij. De kwestie blijft daarom onbeslist. Nederland houdt zich diensvolgens het recht voor de Wielingen bij oorlogsdreiging ontoegankelijk te maken door bemijning en versperring. Doet het dan, dan oefent het slechts zijn interne soevereiniteit uit. Het geeft geenszins zijn neutraliteit op, wanneer het daartoe overgaat en mag daarop ook niet aangesproken worden, concludeert Van Karnebeek.

V.8.3 Troelstra tracht een staatsgreep te plegen

De Kamer, in debat bijeen, ontvangt de verklaring van Van Karnebeek met applaus. Alleen de socialist Troelstra en de communist Van Ravensteyn maken wat kanttekeningen, maar hun bijdragen worden nauwelijks opgemerkt. Dat komt óók omdat Troelstra in november 1918 een soort van staatsgreep heeft trachten te plegen. Vernemend dat de Duitse keizer gedrost is en dat de socialist Ebert ineens rijkskanselier van Duitsland is geworden, meent Troelstra, dat ook hij thans wel de teugels over het Nederlandse staatsbestel kan overnemen[182]. Hij kondigt dat uitgebreid aan in een langdurige

[182] Ik baseer mij nu weer hoofdzakelijk op H.J. Scheffer, *November 1918 ---Journaal van een revolutie die niet doorging*, a.w., passim en P. R.A. van Iddekinge, *VOOR KONINGIN EN VADERLAND, De gebeurtenissen in Nederland tussen eind oktober en 18 november 1918*, opgenomen in de serie: 14-18, De Eerste Wereldoorlog, 5 Vols, a.w. Vol. 5 pp. 1819-1824. Voorts: Joris Gijzenbergh, *100 jaar geleden: Troelstra ruikt revolutie*! Opgenomen op de site: Geschiedenis Magazine, dd 29 oktober 1918, geschiedenismagazine.nl/100-jaar-geleden-troelstra-ruikt-revolutie; *Troelstra's tragedie,* NPO Andere Tijden, 3 november 2014, anderetijden.nl/aflevering/418/Troelstras-tragedie; Bas van Dongen*, Revolutie of integratie. Proefschrift over de revolutie van 1918*, Uitgeverij ILSG: Amsterdam, 1992; M. Buschman, *Troelstra en het ongelijk van Van der Zwan*, in: Tijdschrift Socialisme & Democratie, jaargang 1994, aflevering 12; Theunis Stelling en Ron Blom, *Niet voor God en niet voor het Vaderland. Linkse soldaten, matrozen en hun organisaties tijdens de mobilisatie van '14-'18*, Uitgeverij: Aspekt, Soesterberg, 2004; Arie van der Zwan, Het gelijk. Het politiek maatschappelijk leiderschap van Pieter Jelles Troelstra, opgenomen in het Tijdschrift Socialisme & Democratie, jaargang 1994, 7/8,, Perry, *De voorman*, a.w. pp. 278-286. Hier vindt men vooral interne bebronning vanuit de SDAP-gelederen. Het probleem is steeds geweest dat het SDAP-partijbestuur uit propagandistische overwegingen nooit dissidente geluiden heeft willen toestaan extern over de fatale vergissing van Troelstra. De SDAP-er die dat deed, kon zijn politieke loopbaan beter op zijn buik schrijven. Vliegen, weerbarstig als steeds, hield zich niet aan deze richtlijn. Dat heeft hij dan ook geweten. Hij werd langzamerhand gemarginaliseerd. We weten dus niet in hoeverre de partij Troelstra heeft willen steunen en hoeveel feitelijke grondslag Troelstra had voor zijn pogen de staatsorde omver te werpen binnen de SDAP. We moeten op Vliegen en Schaper afgaan. Die stelden dat zelfs geen ruime minderheid voor deze poging te vinden was. We weten evenmin of Troelstra inderdaad de sentimenten onder de Nederlandse bevolking verkeerd heeft ingeschat. Onderzoek is daar eigenlijk nooit naar gedaan. Dat werd ook van confessionele zijde belet. Men wilde deze episode schrappen uit de collectieve volksherinnering. Ook, omdat van confessionele zijde nu niet zo adequaat is gereageerd op deze greep naar de

toespraak in de tweede kamer. Een interpellatie is het niet. Die heeft hij niet aangevraagd en het onderwerp zou ook niet makkelijk te formuleren zijn geweest. Troelstra verzoekt eigenlijk het kabinet-Ruys op te hoepelen. Dat kan er een arsolraad-Troelstra komen – arsolraad, een raad van arbeiders en soldaten. Dan kan eindelijk het proletariaat zijn dictatuur aanvaarden: de tijden zijn rijp. Op 11 november spreekt Troelstra over "het oogenblik, dat ook ons de arbeidersklasse de macht in handen zal geven." Dat doet hij in het Openbaar Verkooplokaal aan de Goudsche Rijweg in Rotterdam. Daar is aanwezig Arie Heykoop, wethouder in de Maasstad. Hij richt zich tot de samendringende kolkende menige in het Verkooplokaal met de woorden: "Ik weet dat Troelstra morgenmiddag 1 uur in de Tweede Kamer het revolutionaire woord zal spreken buiten de parlementaire orde en buiten den gewonen gang van zaken tot de bezittende klasse en tot de regeering. Dit revolutionaire woord zal deze week worden gesproken in alle plaatsen van ons land. Achter ons staan de arbeiders en ook een groot deel der burgerij, die niet kan steunen op de politie. Want de politie zal het verdommen, net als de soldaten, om erop los te slaan. (…). Aan de macht komen wij en geen ander." Het heeft in alle grote ochtendbladen gestaan. De commentaren van de redacties zijn, dat Troelstra de macht gaat vernemen. Hij doet een aanslag op de grondwettige regeringsvorm, nog wel vanachter het rostrum in de tweede kamer. Hij moet dus erg sterk staan. Hij wil Ebert navolgen. Hij wil ook in Nederland een raad van volkscommissarissen als regering invoeren, de koningin afzetten en zelf als staatspresident optreden. Dat houdt in dat Troelstra zich nota bene wil aansluiten, staatkundig, bij de Duitse republiek die net uitgeroepen is. Hij wil in haar socialistisch fatum delen. Dat betekent dat Nederland straks aan Duitse zijde zal mede-onderhandelen in Parijs

---

macht. Paniek en hysterie voerden de boventoon. Aalberse releveert in zijn dagboek, dat ik al citeerde, de ministers als Heemskerk, minister van Justitie, gewoon een potje zaten te huilen tijdens het kabinetsberaad van de 12e. Premier Ruys, altijd licht beïnvloedbaar door de zo ervaren Heemskerk, raakte daardoor ook aangedaan. Ook Van Karnebeek scheen totaal van slag. De vraag is nog steeds of de arbeidswetgeving en de collectieve zekerheidswetgeving, die al op stapel stonden, door de mislukte staatsgreep en de hyperreacties van rechtse zijde in hun invoeringstraject niet gehinderd zijn. De confessionelen waren beducht dat directe invoering van alle uitvoeringsrrangementen bij wetsbesluiten erop zou wijzen dat zij bevreesd waren voor de arbeidersklasse en hun machtsdruk. Aalberse heeft wel gedacht dat daar een zekere vertraging door is ontstaan en toegenomen weerbarstigheid bij de werkgevers. Nolens heeft inderdaad de zaak wat getemporiseerd, maar dat was een man die vooral door de pragmatische overwegingen dat de Nederlandse concurrentiepositie niet bedreigd moest worden, nu overal de arbeidsproductiviteit weer toenam. Wat wel vast te stellen is, is dat die werkgevers SDAP-ers begonnen te verwijderen van de werkvloer en dat veel ontslagen vielen. De rijksoverheid begon dat ook te doen. In Rotterdam, waar het revolutionaire elan geducht werd door de burgemeester A.R. Zimmerman werden inderdaad gemeenteambtenaren ontslagen of op een zijspoor, in afwachting van de beëindiging der aanstelling, gerangeerd. Maar dat kwam vermoedelijk omdat Zimmerman zelf doodsbang was geweest voor een massale arbeidersrevolte reeds vanaf 10 november 1918. Rotterdam gold als een "rode"stad, terecht of ten onrechte. Zimmerman had op de 10e de gemeenteraadsleden voor de SDAP Brautigam en Heykoop op het stadhuis ontboden. Zimmerman bood hen een soort burgerlijke capitulatie aan. Als de SDAP zorgde voor arbeidsrust, handhaving van de openbare orde en veiligheid, de voortzetting der nutsinstellingen, bood Zimmerman hen de gezagsuitoefening over burgerwachten, politie en garnizoen aan. De havenbaronnen, waaronder Nijgh, zouden het daarmee eens zijn. Dit optreden van Zimmerman heeft niet negelaten op Troelstra enorme indruk te maken. Maar het steunde op geen feitelijke grondslag. Het was inderdaad een slag in brak water, waarover Zimmerman vanwege het kabinet heel wat heeft moeten horen. Hij nam revanche door draconische maatregelen tegen gemeenteambtenaren. Een soort overcompensatie achteraf. De SDAP is in ieder geval tot 1939 hopeloos geïsoleerd geraakt. De causaliteit in dit soort gevallen is altijd moelijk vast te stellen. Zie: Rob Feringa, Hans van der Pauw, Piet Ratsma, Coen Schimmelpenninck van der Oije, in aflevering 9 van de serie: *ALS DE DAG VAN GISTEREN, Honderd jaar Rotterdam, de Rotterdammers en hun politiek,* pp. 203-222, ihb pp. 209-211. Voorts op de site: ISGeschiedenis, Dagelijkse historische achtergronden bij het nieuws Partner van Geschiedenis Magazine*, Troelstra trekt ten strijde voor revolutie in Nederland*, isgeschiedenis.nl/nieuws/troelstra-trekt-ten-strijde-voor revolutie-in-nederland zomdee Hohan S. Wijne, *De "vergissing" van Troelstra*, Uitgeverij: Verloren: Hilversum, 1999, ISBN 90-65550-4494/ 978-906555-04494. Enne Koops, *De vergissing van Troelstra (12 november 1918*), "*Uw stelsel, mijne heeren, uw burgerlijk stelsel, is langzamerhand vermolmd en verrot!*", op de site HISTORIEK, Online Geschiedenismagazine, Eerste Wereldoorlog, dd 30 juli 2020, historiek.net/de-vergissing-van-troelstra-1918/73224/ bezocht op 17 oktober 2021.

over de nieuwe staatsindeling in West-Europa. Het kan niet twijfelachtig zijn, of Nederland zal dus deelrepubliek worden van de Duitse staat, zoals Beieren dat ook is geworden nadat het koningshuis Wittelsbach is afgetreden. Dat is de algemene indruk. De kamer zit dan ook nokvol. De publieke tribune is afgeladen. Het Binnenhof staat zwart van de mensen. De stemming is om te snijden. Is dit alles juist, dan geeft Nederland zijn staatszelfstandigheid op. Neutraal kan het niet meer zijn in toekomstige conflicten. De bewoordingen waarvan Troelstra zich in de kamer bedient zijn daarmede volstrekt in lijn. Troelstra zegt volgens de handelingen van de Tweede Kamer (zitting 1918/1919, 12 november, p. 347):

"*Wij hebben op het oogenblik een socialistisch Ministerie in Berlijn: zij hebben daar als technische deskundigen bij genomen niet politieke mannen van andere kleur, maar zij hebben gezorgd de leidende figuren te nemen uit hun eigen partij nu een dergelijke omwenteling, want dat is het, door ons wordt waargenomen, ons onmiddellijk de vraag stellen: in hoever is de toestand daarvoor rijp in ons eigen land? (…)*

Maar voor ons is de groote vraag: kunnen wij onder de tegenwoordige Regeering een ontwikkeling der gebeurtenissen in ons land verwachten, indien zij niet genoegzaam rekening houdt met het politieke sentiment der arbeidersklasse, zonder dat het tot geweldige uitbarstingen zal moeten komen? De vraag van het geweld dient niet alleen gesteld aan de nieuwe krachten in het volk, die nu vervulling van hun nieuwe eischen wenschen, maar ook aan de Regeering die daar zit en aan de meerderheid waarop zij steunt. Wanneer het verlangen, dat er geen geweld zal komen, alleen is te bevredigen, doordat wij niet laten gelden datgene wat ons bezielt, dan (ont)valt het oogenblik ons (dat) ons mogelijk maakt naar onze vaste overtuiging {deze volzin loopt niet zonder de twee ingevoegde partikelen, toevoeging GAMS) , dan plegen wij verraad jegens onze eigen zaak, jegens de klasse, welke achter ons staat, jegens den vooruitgang en jegens het Nederlandsche volk, dat noodig heeft een Regeering, bestand tegen de stormen des tijds en gechikt om uit eigen aandrang datgene tot stand te brengen wat het volk billijkerwijs verlangt (…)

Wij hebben echter tot taak, dit historisch oogenblik voor de politieke verheffing der arbeidersklasse te gebruiken en wat ook van ons gevorderd zal worden aan persoonlijke toewijding en offervaardigheid al zou het ons leven moeten gelden, wij zullen het gaarne en jubelend geven ter voldoening aan de eischen van het historisch oogenblik. Ik stel dus op den voorgrond: wij wenschen geen geweld en wanneer dat geweld mocht komen, dan zal het niet komen van ons, maar dan zal het komen van machten, die staan tegenover ons. Dan komt de groote vraag, waar de rechtsgrond is, of die rechtsgrond is bij de macht, die zich tegen ons keert, of bij ons. Dan moet men zich afvragen, wanneer daar zit een Regeering, die bij eventueele conflicten steunen moet op de machten van geweld, haar door de staatsmacht ter beschikking gesteld, of die Regeering dan ook vertrouwen kan op die instituten, waarmede zij, als het knijpt en nog eens knijpt, zich ten slotte zal moeten handhaven. En dan heb ik het reeds gezegd, maar mijn nadere ervaring heeft dat in sterke mate bevestigd, kan deze Regeering niet steunen op het leger! Deze Regeering kan wel probeeren het leger of een deel van het leger tegen de georganiseerde arbeiders in hun strijd om rechten (…) op te sturen, maar zij behoeft niet te denken dat die nieuwe macht door dat leger zal worden vernield. Het is te laat, mijne Heeren! En naast het leger moet een steun voor de bezittende klase zijn, wanneer het komt tot een maatschappelijke botsing, de politie. Gij hebt de politie tot uw dienst in verschillende gevallen, maar laat ik u dit zeggen: tegenover de georganiseerde arbeidersbeweging kunt gij de politie niet vertrouwen! (…) Uw stelsel, mijne heeren, uw burgerlijk stelsel, is langzamerhand

vermolmd en verrot. (...) Maar wanneer een Regeering in een dergelijk desolaten toestand verkeert, dan heeft zij ook verloren het staatsrechtelijke recht om zich te beschouwen als de aangewezen behartigers van de belangen des volks, dan heeft zij het ongeluk gehad om aan het roer te komen op een tijd, dat daartoe andere mannen en andere partijen vereischt worden. Ik meen, dat dit met de tegenwoordige Regeering het geval is, en wanneer gij mij de vraag stelt: wat is uw rechtsgrond, dan zeg ik: volgens de laatste verkiezingen, ik geef dat toe, zijn wij op het oogenblik misschien nog een minderheid in het land; maar wanneer gij de vraag stelt: wat geeft u het recht desnoods te grijpen naar de macht, dan antwoord ik U: de rechtsgrond is onze noodzakeijkheid en onze onmisbaarheid; de rechtsgrond is, dat wij aangewezen zijn, op dit oogenblik de macht te gebruiken en dat wij die macht kunnen gebruiken, om te voldoen door middel van de staatsmacht aan de groote ingrijpende eischen, die door de arbeidersklasse te meer worden gesteld, nu zij ziet hoe in de ons omringende Staten haar eigen klasse de leiding van zaken in handen heeft genomen." Hadelingen van de tweede kamer, zitting 1918-1919, pp. 347 vv.

Troelstra heeft altijd volgehouden dat hij nooit van een "grijpen naar de macht" heeft gesproken. Maar men kan nalezen, dat hij dat wel degelijk deed. De socialisten in de kamer deelden de parlementair journalist Doe Hans van de Nieuwe Rotterdamsche Courant meteen mee, dat Troelstra niet namens hun fractie sprak. Maar namens wie dan wel, dat blijft een raadsel. Zelfs de communisten zijn het met Troelstra niet eens. Sedertdien kan Troelstra in de Kamer beter zwijgen. Dat doet hij niet. Zijn ego is er te groot voor. Maar spréékt Troelstra, dan besluit de kamermeerderheid instinctmatig het alvast niet met hem eens te zijn. Zo brengt Troelstra Van Karnebeek ongewild de zegekrans in het debat over de Belgische annexatie-eisen.

De socialisten komen door deze poging tot een staatsgreep nu helemaal geïsoleerd te staan in het politieke leven, vooral, omdat zij niet bereid zijn Troelstra openlijk te verlochenen[183]. Binnen de partij blijft hij de grote voorman, die nu tot een martelarenstatus wordt verheven. Troelstra immers wordt niet alleen beschouwd als een staatsgevaarlijke persoonlijkheid, maar eigenlijk ook als de risee van het socialistische blok. Hij heeft zich, op een kardinaal moment in de Nederlandse staatkundige geschiedenis, "vergist". En excuses zal hij nimmer aanbieden, niet binnenskamers en niet daarbuiten. Het zal 's mans gezag ernstig aantasten en het crediet van zijn partij ondermijnen. Want ook de socialistische voormannen zullen hem als hun leider blijven voorstellen. In wezen is hij dat niet meer. De SDAP zal vrijwel elke invloed op de actuele politiek verliezen en tot 1939 verstoken blijven van iedere regeringsverantwoordelijkheid, ook ten aanzien van het neutraliteitsbeleid dat zij zouden willen voorstaan. Voor de katholieken zijn zij, betreffende de invoering van sociale zekerheidswetgeving, niet meer de aanvaardbare medestanders die ze voordien waren. De representatieve democratie is, wat de vergissing van Troelstra betreft, uiteindelijk de grote verliezer. Zo ziet het ook monseigneur Nolens, die node een verkrampte confessionele coalitiepolitiek zal moeten blijven voortzetten. Het zal in de kamer tot theologische bacchanalen leiden, daar deze politiek vooral in het segment van de onzienlijke cultuurgoederen tot grote disharmonieën leidt met betrekking tot de uitleg van het heilsplan dat in de openbaring verscholen heet te zijn. Christus' Bergrede blijkt niet toepasselijk op de Winkelsluitingswetgeving en de zondagsrust noch op de

[183] Zie voor een breder overzicht: A.Blonk, *Van de novemberstorm tot de grote depressie (Nederland in het eerste decennium van na de wereldoorlog, 1918-1929)*, opgenomen in de serie: Algemene Geschiedenis der Nederlanden, Deel XII In de schaduw van twee wereldoorlogen 1914-1945, Uitgeverij: Uitgeversmaatschappij W. de Haan NV, Zeist, en NV Standaard Boekhandel Antwerpen, Brussel, Gent en Leuven: Zeist/Antwerpen/Brussel. Gent/Leuven, 1958, Hoofdstuk IV pp. 103-144.

Bioscoopwet en de keuring van films op hun aanstotelijkheid voor de openbare zeden, het fatsoen en de moraal. Niet rechtstreeks. En ook indrect alleen met hangen en wurgen.

V.8.4 De Belgische activisten roeren zich in de annexatoire campagnes

Niettemin heeft het kamerdebat over de Belgische opstelling zijdelings gevolgen voor Vlaamse activisten die in de wereldoorlog hun toevlucht in Nederland hebben gezocht. Het zijn vaak deserteurs uit de IJzerlinie maar ook Vlaamse politici. Zij hebben steeds royaal toelating verkregen op basis van de Vreemdelingenwet-1847. Ook als zij hun stem bleven verheffen tegen hun landsregering en tegen Albert I. En ook als zij dat deden in periodieken in Nederland verkrijgbaar of op politieke vergaderingen die publiek toegankelijk waren. Zelfs als het kabinet-Cort er last door kreeg, omdat zij zich anti-Frans of anti-Duits uitlieten, kregen deze lieden een verblijfsvergunning. En ook hun naturalisatieverzoeken werden welwillend ontvangen. Dat gaat nu veranderen. Het is de socialist Vliegen die het gevoelen van de Kamer verwoordt als hij stelt, dat deze mensen beter doen te vertrekken naar hun "moederland". Want zij hebben zich niet ontzien zich óók nog eens aan te sluiten bij de annexatoire eisen-Hymans, die waarachtig niet van hun politieke denominatie beticht kan worden. Toch willen ze in Nederland blijven. Ze vragen Nederlandse onderstand en een aanstelling op Nederlandse instellingen van voortgezet onderwijs.

Vliegen heeft hier het oog op Karel de Schaepdrijver, die, als politiek activist naar Eindhoven gekomen, de positie begeert van leraar Frans aan het gerenommeerd Augustinianum. Laat deze De Schaepdrijver zich schamen. Laat hij terug gaan naar zijn dierbare Vlaanderen. Daar wacht op hem de executie van het tegen hem als deserteur gewezen verstekvonnis. De kogel. Vele afgevaardigden komen met nog andere namen.

Veel gerucht krijgt de zaak-Tack. Ook hier geldt het een Belgisch activist. Ook hij heeft toelating aangevraagd en vervolgens een aanstelling bij het gemeentelijk lyceum te Enschedé. Het rijk heeft alsnog het eerste geweigerd en de minister van Binnenlandse Zaken heeft de gemeente geïnstrueerd de aanstelling niet te doen plaatsvinden. Het lijkt erop dat de regering er alles aan heeft willen doen om de Belgische regering niet te prikkelen. Dresselhuys, de liberale afgevaardigde in de Tweede Kamer, heeft gevraagd hoe zich dat verhoudt met de gevallen-Van Sante, De Schaepdrijver, Van Genechten, Verschueren *e tutti quanti* die alle wel de toelating en de onderwijspermissie of werkvergunning kregen. Was het, omdat hun aanvrage lag vóór de Wielingen-kwestie van 21 mei? Als dan zo is, gewaagt de beslissing van de regering van een betreurenswaardige vazaliteit jegens de Belgen, naar het tekenend woord van Gerretson, geharnast bestrijder van Van Karnebeeks conciliantiepolitiek. Gerretson doet dat bekwaam in de Christelijk Historische pers, zoals *Het Vaderland, De Groene Amsterdammer, De Tijd, de Utrechtse Courant, Het Rotterdamsch Weekblad.* Zij sluiten zich alle aan bij Gerretsons observaties. Kamerbreed bestrijden deze organen van diverse politieke pluimage Van Karnebeek. De minister zal om zijn al te welwillende Belgen-gezindheid eerstdaags moeten aftreden. Deze personen horen hier niet, zo oordelen de kranten en periodieken, maar Van Karnebeek is nu toch geneigd de oren iets te veel naar de Belgen te laten hangen, althans: de Belgen, die thans aan de macht zijn. Want het kan verkeren. Deze personen kunnen straks iets in de pap te brokken hebben.

En merkwaardig genoeg doelen zij daarbij op personen die in de dertiger jaren zullen toetreden tot de Nationaal-Socialistische Beweging in de Nederlanden (NSB). Sommige zullen hoge posities bereiken in deze beweging. En enkelen zullen later in de Waalsdorper Vlakte alsnog de kogel krijgen,

maar nu wegens het misdrijf van hulp aan een vijand van Nederland, dan wel hoog- of landverraad gericht tegen de Nederlandse staat. Na de tweede wereldoorlog zal dat fusilladepeloton aantreden.

V.9 De IJzeren Rijn en belendende spoorlijnen

In 1831 besloot Londen in te stemmen met de Belgische onafhankelijkheid, vooropgesteld dat over de grensdelineaties nadere overeenstemming zou zijn te bereiken. Wat de Schelde betreft: Londen aanvaardde, dat Nederland daarover de souvereiniteit hield en dat dus de uitdieping, beoevering en beloodsing onder de Nederlandse competentie moesten vallen, mits Nederland de vrije vaart van de koopvaardij van en naar Antwerpen op geen wijze zou belemmeren. Aan Nederland werd vervolgens een wapenstilstand opgelegd. Het zou de Westerschelde moeten beschouwen als een internationale rivier. Zoals de Rijn. Het Scheldevaartreglement zou op dienovereenkomstige wijze moeten worden vastgesteld. Nu België niet rechtstreeks van de Rijnvaartprivileges zoals neergelegd in de Rijnvaartakte, zou kunnen genieten, zou het, ter compensatie door Nederland op verschillende punten spoorwegverbindingen moeten krijgen die Antwerpen ongehinderde transit op het Duitse achterland zouden garanderen alsof deze verbindingen gelijk stonden met die waterweg. De verbindingen kwamen na 1866 pas tot stand.

Hun concrete verdragsrechtelijke grondslag diensvolgens eveneens. Deze traagheid was te wijten aan het feit dat Nederland tot 1860 eigenlijk niet veel zag in spoorwegen, omdat het al voortreffelijke waterwegen had. En verder was het vrijwel ondoenlijk te komen tot een Algemene Waterstaats- en Spoorwegwet, omdat de provincies daar tegen bleven opponeren wegens hun gewestelijke belangen. Pas toen Thorbecke Rotterdam eindelijk “plat” kreeg en dat aansluiting op het algemene spoorwegnet tegenstrevend aanvaardde, kreeg het zuiden eveneens aansluiting via de Zuiderspoorweg, overigens, grotendeels onder beheer en exploitatie van een Belgische onderneming. Over Boxtel (de *Boxtelereisenbahn)* via Schijndel, Veghel, Uden, Gennep en Goch kwamen ten behoeve van Antwerpen verbindingen rechtstreeks naar Duitsland met als eindpunt Wesel. Evenzo kreeg die Scheldestad deze verbindingen over Weert en Roermond. Met een immuniteitsstatus voor elk transport indien de transit onafgebroken werd voortgezet. De exploitatie en beheer kwamen bij internationale consortia.

Het leek Hymans niet meer dan logisch, dat de IJzeren Rijn nu zou gaan delen in de status van de Westerschelde. Precies zoals hij die voorgesteld had in zijn eerste toespraak tot de Parijse Vredesconferentie in februari 1919. Zoals Rotterdam een fiscale exterritorialiteitsfictie (op basis van de Herziene *Mannheimer Rheinfahrtkonvention* van 1861) mocht claimen over de Rijnhaventerreinen en de belendende kantoorgebouwen -- nog opgericht door Pincoffs – op Feijenoord, zo zou dat ook gegund moeten worden aan Antwerpen bij de exploitatie van de IJzeren Rijn, die uiteraard sterk uitgebreid zou moeten worden. Bij fictie werden binnenwateren in Nederland tot Rijnwater verheven. Dat zou bij de Belgische IJzeren Rijn evengoed kunnen gebeuren. Op precies dezelfde grondslag met precies dezelfde rechtvaardiging voor de fictie. Ook hier zou ongehinderde voortgezette transit op immuniteitsbasis gegarandeerd moeten worden op multilaterale tractaatsgrondslag. Hymans was er bijzonder voor geporteerd dat Groot-Brittannië en Frankrijk hierbij garant zouden zijn. De aanleg en het beheer van de door Nederland lopende verbindingen zouden (natuurlijk) voor Nederland komen.

Aangezien echter de Westerschelde-voorstellen van Hymans direct gekoppeld waren aan die voor de IJzeren Rijn en de uitbreidingen daarvan, nader bij uitvoeringsovereenkomst te definiëren, deelden

ook deze accessoire concepten in die van de eerste. Ze verdwenen van tafel als onderdelen van de finale Vredesregeling.

België berustte daarin niet, evenmin als ten aanzien van het kanalenproject. Deze kwesties bleven gedurende het hele interbellum doorzieken. En ook nadien. Ze doen het nóg. Evenals de kwesties verbonden aan het Westerschelde-statuut. De scheepvaart ontwikkelt zich voortdurend, de vervrachtings- beladings- en transitmodaliteiten evenzeer. En zolang dat zo is blijven deze twee kwesties de relaties tussen de buurlanden vertroebelen.

V.10 De positie van Limburg

Hymans meende, dat de herziening van de grenstoescheidingsverdragen van 1831, 1839 en 1868 en dus de bijbehorende delineatieovereenkomsten ook impliceerde dat opnieuw discussie kon worden aangegaan over de statuur van Limburg. En thans, zo meende hij, onder het beschermend patronaat van Frankrijk. Dat was in 1831 en 1839 anders geweest. De Belgische onderhandelaars hadden toen te maken gehad met een steeds weerbarstiger wordend Londen. Dat had er genoeg van, dat de Belgen steeds dreigden, dat, als hun territoriale eisen niet zouden worden gehonoreerd, zij aansluiting zouden zoeken bij Frankrijk. Londen wist zeker, dat Pruisen dat in die tijd beslist niet zou accepteren. Pruisen had al genoeg te stellen gehad met het onberekenbare, agressieve Frankrijk, dat de Rijn wilde hebben als natuurlijke Noord-Westgrens.

Dat was sedert de Zonnekoning niet anders geweest, hecatomben bloed waren er voor gevloeid en nu stond Pruisen vlak aan de Maas. Aan de rechterzijde. Daar dacht het te blijven, al was het bereid het met Londen op een akkoordje te gooien en terug te gaan naar de grensomschrijving oostelijk van de Maas conform het Verdrag van Wenen van 1815. Maar dat was het uiterste. Venlo en Maastricht waren te belangrijke steden uit strategisch oogpunt. Die konden niet gegund worden aan een vazal van Frankrijk. De Maas evenmin op die hoogte. Maar dán konden de Roermondse overkwartieren beter bij Nederland blijven en eveneens het Staats gebied (dus: het gebied dat de Nederlandse Staten-Generaal later claimden als wingewest op basis van de Vrede van Münster in 1648) tussen 1609 en 1621, het Twaalf Jarig Bestand. Kortom: dan sloot Pruisen voor het oostelijk deel van Limburg vanaf Maastricht liever aan bij de grensdefinities van 1814.

Die waren, zeker, toevallig. Maar niet toevalliger dan wat de Belgen in 1839 wilden. Want met de traditionele legitimiteit zoals de Oostenrijkse Kanselier Metternich die destijds bij de Weense vredesconferentie voor ogen had, hadden die claims niets, maar dan ook niets te maken. De Belgen hadden nooit Venlo bezeten en ook nooit Maastricht. De Oostenrijkers hadden dat tijdelijk gedaan, soms in condominium, via de Habsburgse dynastie. Maar dat rare volkje dat nu marcheerde onder de Brabançonne had daar part noch deel aan. Die Belgen hadden gewoonweg een te grote smoel. Dat zou wederom de bejegening zijn die Hymans voor de Belgen mocht incasseren, nu in de Belgische Commissie. Ze speelden ook in dit opzicht grootmachtje met behulp van de Fransen. Die niet lang deze coulissenfunctie bleken te willen vervullen in dit marionettentheater, ook al had Duitsland thans niets te vertellen. Londen lag dwars, en eigenlijk op dezelfde gronden als die van 1839. Het wantrouwde Frankrijk nog steeds. Goed, het was nu uitgeput. Maar het hechtte nog steeds aan iets mystieks als *La Gloire Francaise.* En dan was er die verfoeilijke melodie van de *Marseillaise.* Dat was een slagerslied, dat herinnerde Westminster zich thans weer.

Maar daar was dat reeds genoemde[184] Tweede Kamerlid, Van Groenendael, Nederlands Limburger van geboorte, die vatbaar bleek voor Hymans' inblazingen een informeel volksplebiciet te organiseren op kosten van Brussel. Van Groendendael zoekt nu ruim de publiciteit. En niet alleen in Nederland. Ook dit werd in de Nederlandse media breed uitgemeten. Hoe kon deze Van Groenendael enige verstandhouding hebben hieromtrent met de Belgen, zo vroeg Bongaerts, ook rooms-katholiek, deze keer aan de Minister van Buitenlandse Zaken. Deze antwoordt dat de inmiddels omtrent Van Groenendael gerezen geruchten niet als uit de lucht gegrepen zijn te beschouwen. Dat is ernstig. Elk Kamerlid heeft een eed op de Grondwet afgelegd. In de Grondwet staat het grondgebied van de staat in West-Europa nauwkeurig omschreven. Kan de katholieke fractie een meinedige in haar midden dulden? Dat kan zij niet. Maar Van Groenendael geeft zijn baantje niet op. Hij zal de Kamer bij de verkiezingen van 1922 als een paria verlaten.

Monseigneur Nolens, de fractievoorzitter van de katholieken in de Tweede Kamer, geheim kamerheer, protonotarius en huisprelaat van de Paus voer in een opmerkelijk geëmotioneerd betoog uit tegen deze dissidente volksvertegenwoordiger. Nolens was geboortig te Venlo. Hij mocht daarom thans berispend spreken, namens heel Limburg. "Raak niet aan het grondgebied van den Staat", dat moest het parool van iedere Nederlander zijn. Aldus deze prelaat, die doorgaans altijd van het papier spreekt, monotoon, nuchter, zich alleen zo nu en dan onderbrekend met een rokerskuchje. Door heel Limburg moest het woord schallen: handen af van Limburg! En zelfs: Oranje boven! Koningin Wilhelmina had er niets tegen. Ze bleef katholieken wantrouwen, maar een zegetocht door Limburg wilde ze wel maken, nadat Hymans weer het lid op de neus had gehad. Hoe doorstond de man het. De witte snorren beefden. Maar hij bleef opkomen voor het Belgisch belang. Zoals hij dat zag.

V.11 De ultieme vernedering van Duitsland te Versailles

V.11.1 Het optreden van graaf-Von Brockdorff-Rantzau

De Fransen hadden de apotheose in Versailles op 28 juni 1919 nauwkeurig geregisseerd. Ze hadden niets nagelaten de Duitsers zoveel mogelijk te vernederen. De Duitse delegatieleider bij de vredesonderhandelingen was de aristocratische Ulrich Graf von Brockdorff-Rantzau geweest. Ik noemde hem al. De minister van Buitenlandse Zaken in het sociaal-democratische kabinet-Scheidemann. Hij was daarin een vreemde eend in de bijt. Hij kwam uit een oud adellijk Deens geslacht. Hij was onder Wilhelm II in diplomatieke dienst van het zeizerrijk getreden. Maar hij was te sarcastisch. Hij was buitengewoon intelligent, doorzag gecompliceerde situaties razensnel, en kon niet voor zich houden dat het streven naar *Weltmacht* gelijk stond aan een verderfelijk streven dat Duitsland tot de ondergang zou leiden. Als gezant te Denemarken wist hij Denemarken neutraal te houden. Daarvoor was grote handigheid en flexibiliteit noodzakelijk geweest. Pruisen had Denemarken in het conflict om de hertogdommen Sleeswijken Holstein veel onrechtvaardigheden berokkend in de oorlogen van 1862 en 1864. In strijd met allerlei afspraken werden Sleeswijk, Holstein en Laurenberg later zonder compensaties voor Kopenhagen geannexeerd door Pruisen, dat zich van zijn lompste kant liet zien, omdat het van Denemarken toch niets te duchten had. Van Brockdorff zou dat Berlijn nooit vergeven. Maar zijn eed als dilpomaat aan de keizer was hem heilig, ook al vond hij Wilhelm onverdragelijk. Hij trachtte heel Scandinanvë voor het Duitse rijk te winnen. En hij kwam een heel eind. Van de socialisten moest hij óók weer niet veel hebben. Hij weigerde lid te worden van Eberts raad van volkscommissarissen. Er was een einde aan gods koninkrijk en dat was

[184] Hiervoren II.2.7. *De Belgische hetze zwelt aan*, II.2.7.5*: De annexatoire eisen en servituten*.

met proleten als Ebert, Noske, Scheidemann en Haase wel bereikt. Met de collegae had hij doorgaans geen affiniteit. Hij sprak zijn talen goed. Hij was alleen maar beroepsdiplomaat omdat een mens iets moest doen en verder, omdat hij toch niet kon aanzien hoe de Duitsers altijd weer hun eigen ruiten rinkelend insmeten en dan gingen klagen dat het zo tochtte.

Brockdorff was actief homofiel en stak dat niet onder stoelen of banken. Het eerste kwam in Duitslands betere kringen veel voor, het tweede was uitzonderlijk Brockdorff kreeg daarom veel aangiften te zijnen laste op basis van paragraaf 175 van het Duitse wetboek van Strafrecht, dat iedere homosexuele relatie als misdrijf tegen de zeden strafbaar stelde. Tot strafvervolging werd bijna nooit overgegaan, reeds omdat Brockdorff zijn deelhebbers aan deze sexuele oriëntatie onder de elite kende en bereid was in een procedure man en paard te noemen. Er bleken dan ineens vervolgingsbeletselen te bestaan. Van de gegrondheid van vergelijkbare beschuldigen ten laste van de keizer was Brockdorff overtuigd. Hij was verder een groot liefhebber van zeer oude cognac. Een mens moest het ergens laten. Hij had geen politieke bindingen en ook geen staatkundige ambities.

Maar in het eerste kabinet van de Weimarer Republiek nam hij toch zitting als minister van Buitenlandse Zaken. Hij vond dat hij zijn land deze dienst moest bewijzen. Over de vredesregelingen had hij een duidelijk standpunt. Duitsland had stellig op de wereldoorlog aangestuurd. Dat moest het erkennen. Maar de andere staten trof óók verwijt. En daarover zou hij willen praten, als hij naar Parijs moest voor onderhandelingen. Hij zag de grootheid van Wilsons veertien punten in. Hij vond, dat Duitsland zich zou moeten houden aan alles, wat het vredesverdrag zou inhouden, als het tekende. Wel tekenen, met de vooropgezette bedoeling om zich niet aan het verdrag te houden verwierp hij ten stelligste. Wie tekende, moest alles op alles zetten om de volksvertenwoordiging te doen goedkeuren, tot en met de laatste pargraaf van elke uitvoeringsovereenkomst óók. Tekenen, en vervolgens niet uitvoeren, zou weer tot een internationale paria-status leiden voor de Weimarer Republiek. Daar werkte hij niet aan mee. Dan trad hij af. Hij had gemerkt dat de socialisten juist die kant op wilden. Wel paraferen, niet goedkeuren en niet uitvoeren. Verachtelijk. Daarom zei hij herhaaldelijk wat hij daarvan vond. Brockdorffs probleem was, dat hij een hekel had aan openbare samenkomsten. Vooral als hij daar moest spreken. Hij was zeer verlegen. Hij minachtte de massa. Hij stond ook niet graag in de schijnwerpers, ook niet, als hem geen vragen gesteld konden worden. Hij was, kortom, geen *prima donna.*

De andere regeringsleiders en staatshoofden van de geallieerden waren dat wel. Kwam nu Brockdorff in een positie dat hij in een openbare bijeenkomst met veel media-aandacht geïmproviseerd het woord moest voeren, dan trok hij zich terug in een soort hautaine arrogantie en begon een snauwerig nasaal Pruisisch te spreken dat veel weg had van de kazernetoon van een Eerste Luitenant van de Keizerlijke Lijfgarde te Berlijn. De beruchte *Potsdamer Ton*. Dat wist Brockdorff. Hij had getracht het te verbeteren, maar kwam hij in een heikele situatie terecht met alle aandacht op zijn persoon, dan was het zijn geconditioneerde reflex om zo reageren. Hij kon niet improviseren. Een zakelijk meningsverschil werd een persoonlijke vete. Hij kon er eenvoudigweg niets aan doen. Hij wist dat het fout was. Hij hoorde zich dan met afgrijzen spreken. Maar hij kon het niet beteren. Hij had Scheidemann gewaarschuwd. Maar die had op dat moment gewoonweg geen betere. Dat zou Duitsland opbreken.

De Fransen hadden de toeleg de Duitse delegatie ook flink te pesten. Ze wisten dat lang wachten demoraliseert, vooral als men niet weet wat men te wachten staat. Die truc pasten ze dus toe. Op 29

april arriveerden de Duitsers. Ze werden naar verschillende hotels verwezen, met gebrek aan comfort, dichtgetimmerde ruiten en gebrekkige telegraaf- en telefoonverbindingen die hoorbaar werden afgeluisterd en uren lang onderbroken. Op 7 mei werd de delegatie ontboden in Hôtel Trianon Palace. Ze kregen een dik boek met honderden gedrukte artikelen in de verdragstalen. Clemenceau ontving Brockdorff met de woorden, dat nu het uur had geslagen van vereffening. Clemenceau kon ongelofelijk grof zijn. En daarop had hij zich thans toegelegd. Brockdorff had de man nog nooit ontmoet. Hij was ontsteld, dat zelfs de elementaire diplomatieke beleefdheid werd nagelaten. Clemenceau zag hem niet aan, noemde hem niet: “Excellentie” en reikte geen hand noch verzocht Brockdorff te willen gaan zitten. Brockdorff werd slap op de benen, duchtte flauw te vallen en ging daarom zelf maar, met hevig gekras van stoelpoten op het marmer, zitten zitten op een stoel zonder armleuningen die toch kennelijk voor hem klaar stond. Dat zag Clemenceau wederom als een Pruisische onhebbelijkheid aan.

Clemenceau deelde mee, dat de Duitsers hadden gevraagd om vredesvoorwaarden. Die konden ze dan nu krijgen. Ze stonden in dit boek. Ze konden wijzigingen voorstellen in de marges, maar ze mochten geen mondelinge debatten aanvragen. Ze kregen twee dagen. Wilde nog iemand, vroeg Clemenceau, staccato ratelend als altijd, het woord? Brockdorff stak de hand op. Ja, hij wilde reageren. Hij grabbelde in zijn portefeuilletas, waarin hij verschillende conceptteksten had liggen. Het zweet droop in zijn ogen. Clemenceau schetterde, toen Brockdorff de mond opende: “Moment. Mijn woorden moeten vertaald worden. Vertalers! Waar zijn de vertalers?”

In de doodse stilte daarop las Brockdorff de meest geharnaste reactievorm voor die hij bij zich had. Zonder pauzes, zonder modulaties. Die vorm was meegegeven, voor het geval Duitsland mondeling van Clemenceau onuitvoerbare condities op de voorhand zou horen. Foch had die gesteld. De Duitsers wilden daarop thans voorbereid zijn. Maar Clemenceau had juist uitdrukkelijk nagelaten de voorwaarden ook maar te noemen.

Brockdorff raasde nu voort met een lijst verwijten aan de geallieerden, over de blokkade, over de hongersnood in Duitsland, over onacceptabele annexaties, over de oorlog die Duitsland was opgedrongen, over de meinedigheid van hen, die de Veertien Punten hadden voorgesteld als uitgangspunten voor de onderhandelingen. Het werd stil. Doodstil. Clemenceau gromde, de kaken op elkaar, om de vertalingen. Terwijl de tolken die afrebbelden zag Brockdorff de grote drie – Wilson, Lloyd George en Clemenceau -- smoezen, terwijl Lloyd George zijn pen doormidden brak en Wilson zijn glas omgooide. Orlando, de Italiaan, die het Duits niet verstaan had zat erbij als door de bliksem getroffen. Clemenceau sloot af, met een korte wenk naar de Duitsers en de vaststelling dat de vergadering was gesloten. Brockdorff klemde het telefoonboek dat hij in de handen gedrukt had gekregen, draaide zich om en marcheerde weg. Zonder omkijken en zonder markeren.

Het telefoonboek werd nu door de Duitse delegatie grondig bestudeerd in de onderlinge samenhang van de verschillende artikelen en de daaraan ten grondslag liggende toelichtingen. Het bleek innerlijk tegenstrijdig, uiterst belastend voor de Duitse economie en in bepaalde gevallen gewoonweg onuitvoerbaar, ook al, omdat overduidelijk bleek dat de stellers territoria verkeerd hadden gedefineerd, of niet goed wisten waar rivieren, watergangen, kusten, gewesten of terreinen lagen. Begrippen waren niet eenduidig gebezigd, uitgangspunten waren gaandeweg gewijzigd of niet opnieuw op elkaar afgestemd. Dat kon kloppen: sommige segmenten waren uitgezet bij verschillende studiegroepen en commissies. En die hadden niet met elkaar gecommuniceerd. Het

eindresultaat was ook niet aan de eindredactiecommissie teruggekoppeld. Dat verried verder, dat het telefoonboek als geheel nooit voorwerp van bespreking was geweest bij de Grote Vier tezamen: de USA, Groot-Brittannië, Frankrijk en Italië.

Dat kon ook bezwaarlijk vruchtbaar zijn geschied wegens de inmiddels onder deze vier duchtig gebleken taalmoeilijkheden. De lagere beambten van de delegaties hadden nu pas, nadat Von Brockdorff er mee naar zijn hotel terug was gegaan, deze geconsolideerde eindtekst in haar geheel gezien en bestudeerd. Ze waren ontsteld. Sommigen namen ontslag. Onder hen Keynes, de Britse econoom, die al had gewaarschuwd voor de disfuncties die segmenten uit het verdrag op de wereldeconomie het het algemene welvaartsniveau zouden hebben. Maar ook de Zuid-Afrikaan Jan Smuts was tot in het merg van zijn ziel geschokt. Dat had hij met Brockdorff dan gemeen. Deze zette de tekst uit bij experts die bij zijn kerndelegatie hoorden, met het verzoek een in het Duits gestelde samenvatting te maken.

Daaruit werd onmiddellijk gelekt naar de Duitse media. In de kortste keren waren samenvatting en segmenten uit de geconsolideerde versie publiek goed in Duitsland en dus over de hele wereld. Die versie werd nu alweer, net als bij de wapenstilstandsvoorwaarden, een prestige-object voor de Grote Vier. Zij meenden, dat ze nu helemaal niet meer terug konden. Ze zetten hun hakken weer in het zand. Ook bij de zwarigheden die hun mede-geallieerden op de achterhand gingen maken, waaronder China en Japan. De Duitsers, nog altijd zeker dat hen onderhandelingsruimte zou worden gelaten, gingen nu amenderingen voorstellen en verdedigen. En die werden ook weer nationale prestige-objecten. Ze werden symbolen van nationale eer en eventuele schande. De desastreuze ontwikkelingen namen nu een razend tempo aan. De tijdgenoten konden het niet meer bijhouden.

V.11.2 De Duitse tegenvoorstellen genegeerd

Op 29 mei werden hun tegenvoorwaarden aan de geallieerden ter hand gesteld. Ze waren in inkt aangebracht als tekstwijzigingen bij de desbetreffende artikelen. Brockdorff had een memorie van toelichting opgesteld. Hij wilde dat duidelijk was dat de Duiters redelijk waren gebleven. De Duitsers stelden, dat ze aannamen dat ze lid zouden worden van of bij de Volkenbond. Die organisatie was institutioneel omschreven in de bijlage bij het verdrag. De Bond stond open voor staten. Wel, Duitsland was nog altijd een staat. Ze tekenden aan dat ze in die Bond opnieuw naar het Vredesverdrag zouden mogen kijken. Ze legden zich neer bij de oprichting van Polen. Ze eisten echter een volledige geografische definitie van dit nieuwe Polen. Ze zouden niet aanvaarden dat Posen en Pommeren bij dat Polen zouden gaan behoren.

Ze zouden bereid zijn volksstemmingen te organiseren, eventueel onder supervisie van de Volkenbond, betreffende aan andere staten toe te scheiden grondgebieden, zoals Elzas-Lotharingen. Maar ze zouden geen territorale annexaties toestaan zonder dergelijke referenda. Dat zou beslist gelden in Silezië, Galicië en betwiste territoria binnen de strook die de geallieerden de corridoir beliefden te noemen en die Verdrags-Polen een toegang en een ijsvrije haven aan de Oostzee moest gunnen. Ze wilden een herdefinitie van de volkerenrechtelijke status van de voorgestelde vrijstad Danzig. Ze behielden zich verder nog rechten voor betreffende de Duitse protectoraten, kolonies en volksplantingen buiten Europa. Daarover wilden ze hun visie kunnen geven als Volkenbondslid. Zij konden zich niet voorstellen dat zij geen lidmaatschap kregen in dat orgaan als grote mogendheid en dus als deelhebber aan de Volkenbondsraad. Het algemene directorium van de Bond, de wereldregering om zo te zeggen.

Ze zouden met wapengeweld bezette gebieden teruggeven. Ze zouden hun koloniën overdragen aan de Bond, niet aan een van hun vijanden. De Bond zou dat wellicht wel kunnen doen, maar dan zou de mandaatsverhouding die daaruit zou voortvloeien voorwerp zijn van rapportage aan de algemene vergadering van de Bond. Dan zou Duitsland zich wel doen horen naar aanleiding daarvan. Maar ze zouden geen verdrag tekenen waarin de verplichte schadeloosstellingen en schadevergoedingen niet gemaximeerd werden in een eindbedrag in Poincaré-goudfranken. En ze zouden ook niet, zoals artikel 231 eiste, de schuld erkennen aan de oorlog. Dat zou een onderwerp kunnen zijn voor een tribunaal, desnoods in Den Haag. Naar rato van een door zo'n tribunaal te vellen uitspraak zouden de Duitsers de personen uitleveren, die dat tribunaal zou opgeven. Bijna alle amenderingen werden afgewezen. Op 16 juni kregen de Duitsers het boek, dat zij in zwarte inkt bewerkt hadden retour. In rode inkt stonden wat onbeduidende correcties.

V.11.3 De Berlijnse oplossing: wel tekenen, niet goedkeuren

Brockdorff keerde terug naar Berlijn. Hij was genoeg vernederd. Bovendien wist hij dat Scheidemann nu door had weten te drukken, dat er wel geratificeerd zou worden, maar dat de uitvoering zou worden gefrusteerd. Dus het door Brockdorff steeds hartgrondig versmade scenario: wel tekenen, niet nakomen. Daarmee wilde Brockdorff niets te maken hebben. Hij had Scheidemann gevraagd hoe deze dat voor zijn geweten kon verantwoorden. Scheidemann had gezegd: "Als iemand een revolver op mijn slaap zet, en dreigt te vuren, tenzij ik beloof dat ik die avond naar de maan zal vliegen, beloof ik naar de maan te vliegen." Maar Scheideman bleef in het openbaar benadrukken dat de voorwaarden van de vrede niet aanvaardbaar waren en dat men dus niet zou tekenen. Dan kwam er maar van, wat er van komen moest. Dan vielen de westelijke geallieerden Duitsland maar binnen. Bezetten konden ze het tóch niet. Mocht de hand verdorren die dit onzalige verdrag tekende! Een goede leus voor de verkiezingen. Binnenskamer was zijn lied totaal anders. Tenslotte trad plotsklaps Scheidemann af. Zijn opvolger in het ambt, Gustav Bauer, nam precies dezelfde houding aan. Brockdorff had er geen woorden voor. Hij trad af. Hij werd in 1922 ambassadeur voor Duitsland in Moskou.

Bauer machtigde twee nog nader aan te wijzen bewindspersonen tot tekening. Niemand wilde het doen. Het werd een aanwijzing bij het lot. Bauer trad niet lang nadien af. Maar nu, omdat gebleken was dat de *Reichswehr* niet bereid was het regeringsapparaat tegen interne onlusten te verdedigen. Niet tegen de gewelddaden van de *Freikorpsen*. Dat waren immers ex-soldaten uit het keizerlijk leger? Net als de nieuwe soldaten van de Reichswehr. Daarvan kon men toch niet verwachten, dat zij onderling zouden gaan schieten? *Reichswehr schiesst nie auf Reichswehr*, had de nieuwe opperbevelhebber van de *Reichswehr* gezegd, generaal von Seeckt[185]. Het betekende dat de nieuwe

[185] Johannes (Hanns) Friedrich Leopold von Seeckt, 1866-1936. Hij richtte de *Reichswehr* op en maakte er een uiterst moderne effectieve mobiele stormtroep van die overal inzetbaar was. Het speelgoedleger dat later de harde kern zou worden van Hitlers Wehrmacht. Het reservoir voor geharde officieren die geen enkele maatschappelijke betrokkenheid vertoonden en evenmin een politieke richting voorstonden. Hij wenste het Verdrag van Versailles niet naar de geest uit te voeren, wel naar de letter. Hij richtte het *Truppenamt* op, in wezen de voortzetting van de *Oberste Heeresleitung* uit de grote oorlog. Het leger van honderdduizend man kende alleen maar militairen die officierscapaciteiten hadden. Hij sloot met Moskou diverse militaire bijstandsarrangementen, waaronder de leverantie van militair operationeel materieel, buiten de Rijksdag om. Daarvoor bouwde illegale wapendepots in oostelijk Pruisen, waar ook geoefend werd. Daarvoor had hij geheime fondsen nodig, die hij kon lichten bij het grotere bedrijfsleven. Zijn officieren mochten militaire oefeningen van het Bolsjewistische leger bijwonen. In 1935, bij de wederinvoering van de universle persoonlijke militaire dienstplicht kon hij met deze honderdduizend man moeiteloos het leidinggevend kader formeren voor een legermassa die binnen twee jaar twee millioen man omvatte.

republiek geen geweldsmonopolie zou hebben. Het essentiale voor de staatsmacht. Het leger bleef een staat in de staat. Het zou zelf uitmaken, of het het Gröner/Ebert-pact[186] wel zou uitvoeren. De regering kon aan dat pact geen rechten ontlenen. Ebert had nooit precies verteld wat hij met Gröner had afgesproken. Hij kon Scheidemann, die hij niet mocht, zoals we zagen, niet vertellen dat hij met Gröner had afgesproken, dat het leger eigenlijk een keizerlijke enclave zou blijven binnen de Republiek die zou beantwoorden aan de principes van een representatieve democratie. Als dan dat leger die Republiek maar onvoorwaardelijk zou beschermen. Méér dan een *gentlemens agreement* was dat pact niet. Hij had het kabinet als tijdelijk volkspresident wel ingelicht, dat het leger géén contrarevolutionare *coupe* zou plegen. Het zou een totale staatshervorming niets in de weg leggen, als de nieuwe staat – hoe die ook in elkaar mocht zitten, Gröner had de afspraak daarvan niet afhankelijk gesteld – het leger als enige zwaarddrager zou erkennen en zich niet zou bemoeien met de interne hiërarchie.

Gröner en Ebert hebben elkaar daarover vaak gebeld in 1919. Niemand weet hoe vaak, waarom en met welke gevolgen voor beider opstellingen. Dat dat pact eigenlijk niet democratisch was, in die zin, dat daarvoor nooit politieke verantwoordelijkheid jegens de volksvertegenwoordiging zou worden afgelegd, wisten beide. Dat kon niet. Scheidemann zou Ebert onmiddellijk publiekelijk bij de sociaaldemocratische achterban schandvlekken als achterbakse gangetjesgraver. Gröner zou bij zijn collegae generaals evenmin hoeven aan te komen met een pact, gesloten met een oproerkraaier en ex-zadelmaker. Het pact zou beider noodlot blijken, nadat het keizerlijk leger zou zijn ontbonden en er een nieuwe strijdmacht zou zijn gevormd, die *Reichswehr* van honderdduizend redelijk verbitterde miliciens, militairen en officieren die allemaal loonsverlaging, rangverlies en prestigevermindering hadden moeten incasseren. De *Reichswehr* zou zich niet de opvolger van het oude leger rekenen. Het zou, omdat het pact nu eenmaal met het opperhoofd van dat leger was gesloten, zich daarvan niets, maar dan ook niets aantrekken.

Duitsland zond twee onbekende vertegenwoordigers, die nog nooit aan een internationale conferentie hadden deelgenomen. Johannes Bell[187] voor Verkeer en Koloniën. Hermann Müller[188] van

---

[186] Zie hierboven: II.1.9 *Volkspresident Ebert aan de telefoon*.

[187] Johannes Bell, 1868-1949 was lid van de Rijksdag-fractie van de *Zentrumspartei*. Hij werd eerst, in het kabinet-Scheidemann, minister van Koloniën. Hij kreeg dus te maken met de overdracht van alle Duitste koloniën aan de volkenbond-in-oprichting onder een A.-, B.- en C.-mandaat. Nog vóór de bond ontstond namen Frankrijk, Groot-Brittannië en Japan hun bezittingen alvast in. Bell moest alleen de feitelijke overdracht nog faciliteren. Daarop werd hij minister voor het Verkeers- en Transportwezen in de kabinetten Scheidemann en Bauer. Hij was weinig meer dan loopjongen voor deze premiers. Ook hij wist niet goed wat hij in Versailles ondertekende. Maar anders dan Müller-Breslau wilde Bell wel degelijk alle uitvoeringsarrangementen uitvoeren, de zogeheten *Erfüllungspolitik* waarvoor de Zentrumspartei garant wilde staan. Hij werd *Reichsjustizminister* in het kabinet-Wilhelm Marx (9 juli 1926-februari 1927) en trad daarin ook nog op als minister voor de bezette gebiedsdelen binnen Duitsland, dus Rijnland, het Saargebied en stukken Silezië en Holstein. Na 1930 werd hij voorzitter van de Rijksdagafdeling voor schendingen van het internationale humanitaire recht en het volkerenrecht.

[188] Hermann Müller, 1876-1931. Er zijn in deze periode binnen de Rijksdag twee Hermanns Müller actief, déze uit Breslau en een andere uit Frankenland. De eerste wordt daarom Müller-Breslau genoemd in de historische geschriften. De tweede Müller-Franken. Müller-Breslau was een enthousiast lid van de SPD. Hij was overtuigd van de betekenis van de Tweede Socialistische Intertnationale. Hij ging dan ook in juli 1914 naar Frankrijk om met de socialisten dáár onder leiding van Jean Jaurès een internationale collectieve werkstaking te regelen voor het spoorwegpersoneel, zodat geen staat een totale mobilisatie zou kunnen ontplooien. Zosls Schaper en Vliegen dat ook in Nederland deden. Maar Jean Jaures werd vermoord. En de SPD stemde tóch voor de oorlogscredieten op 3 augustus. Müller bleef in november-1918 op de achtegrond. Ook hij wantrouwde, als Ebert, Scheidemann. Pas toen Gustav Bauer Rijkskanselier werd, wilde Müller-Breslau minister van Buitenlandse Zaken worden. Hij had echter geen idee van wat precies in het verdrag stond en wat de strekking en omvang was van de uitvoeringsarrangementen. Ik gaf al aan, dat bij de sPD dat bijna niemand wist. Hij tekende het verdrag van Versailles zonder te beseffen dat hij

Buitenlandse Zaken. Brockdorff had hen nog wel uitvoerig voorgelicht. Müller en Bell kwamen achterom, via de dienstingang. Ze kwamen via een trappenhuis naar boven. Ze kwamen oogknipperend tegen de zonneschittering die via de spiegels in de Grote Spiegelzaal van het paleis van Versailles de duizenden aanwezigen ontelbaar vermenigvuldigden, struikelend binnen. Als laatsten. Een deftige kamerbewaarder ging hen statig voorop, de gouden voering van zijn jaspanden opwippend bij zijn treden als de schaambedekking van een paukenpaard.

De geallieerde regeringsleiders en staatshoofden rezen van hun vergulde zetels. Hun tafel stond op een verhoog. Daarvoor, buiten het rostrum, een kleine tafel met twee houten stoeltjes. Clemenceau boog deze keer en vroeg hen om hun volmachten. Men bestudeerde een tijdlang de documenten en schoof ze terug. Waren de heren bereid te tekenen? Dat waren ze. De pennen krasten. De bewaarder goot de was in de putten van de laatste bladzijde. De kaars rookte terwijl hij de zegelstempels aannam en afdrukte over het zegellint heen. Wederom rees de andere kant. Men boog. Bell en Müller schuifelden achterwaarts als landkrabben, epiclipseerden en verdwenen uit de geschiedenis. Een rumoer als van een zware regenval op glazen dakruiten brak los. Blitzlichten flikkerden op, camera's snorden, verslaggevers drongen op en fotografen riepen gedelegeerden even naar het vogeltje te kijken.

Hádden de Duitsers anders kunnen doen? Zeker. Zij hadden kunnen weigeren te tekenen. Clemenceau had geen plan B. Hij had het ook niet nodig gevonden, gelet op Brockdorffs optreden eerder, dat op totale radeloze verslagenheid duidde. Maar Foch had al gezegd: ik kan het Frans leger niet remobiliseren, geen denken aan. De Amerikanen zijn al vertrokken voor het mobilisabele deel. De Britten ook en die willen voorlopig niets meer van mij weten. Ik kan beperkte invallen doen, ook over de Rijn. Maar Duitsland doeltreffend bezetten, dat kan ik niet. En als ik het zou kunnen, dan zou ik toch de guerrilla die daaruit zou voortvloeien niet aankunnen. Niet met de soldaten die alle geloof in de toekomst eigenlijk al verloren hebben. Dat had Brockdorff Scheidemann ook gezegd. Hij wilde niet, dat Duitsland zou tekenen. Want wat Foch zei, had hij goed aangevoeld en begrepen. Scheidemann vertrouwde hem niet. Hij liet tekenen. Wetend dat de verdragsverplichtingen onuitvoerbaar waren en dat de Britten dat al wisten. Daarin ligt Scheidemanns schuld. Maar daarover

---

daarmee Duitsland ook bond aan implementatiewetgeving. Pas toen hij erachter kwam dat de oostelijke grenzen van Duitsland westelijker kwamen te liggen en dat Polen grote stukken Posen en Silezië zou krijgen, kreeg hij in de gaten waaraan hij zich gecommitteerd had. Bauer trad in december 1920 af ter gelegenheid van de *Kapp-putsch*. Hij hoorde toen pas dat het leger niet voor de Republiek zou vechten. Müller-Breslau volgde hem met tegenzin op op 27 maart1920 tot aan de verkiezingen van juni 1920, waarna hij het kabinet Müller-Breslau I formeerde. Hij werd daarvan premier. Maar hij was bijna alle gezag kwijt. Hij had immers het gehate verdrag van Versailles ondertekend. Hij kreeg weinig voor elkaar en werd opgevolgd door Konstantin Fehrenbach. In 1928 werd Müller-Breslau weer Rijkskanselier, in de economische hausse die ontstond doordat de USA Duitsland enorme credieten toestond ingevolge het Young-plan. Maar na de credietcrisis van 1929 was dat snel afgelopen. Toch kon deze Müller nog op een parlementaire meerderheid rekenen binnen de Rijksdag. Hij zou de laatste zijn. Daarna zou de kanselier alleen nog regeren via nooddecreten van de Rijkspresident. In maart 1930 moest Müller Breslau aftreden, omdat de USA de credieten begon terug te eisen. De polarisatie tussen de communisten en socialisten nam hand over hand toe, waardoor in de Rijksdag zelfs geen ad hoc-kabinetsaccoord meer kon worden gesloten tussen gedogende fracties. Men stevende regelrecht aan op de afgrond van Hitlers machtsovername. Hiltler zou gaan regeren via een *Ermächtigungsgesetz*, weliswaar geen presidentieel decreet, maar een blanco-volmacht om wetgeving te plegen en uit te voeren bij algemene rijkswet van 23 maart 1933, het *Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Staat*. De scheiding van de drie machten, de uitvoerende, wetgevende en rechtsprekende werd opgeheven. De machtiging zou voor vier jaren gegeven zijn. In 1837 werd die verlenig bij rijkswet toegestaan. Maar die werd voor onbepaalde tijd van 1 september 1939 verlengd, wegens de oorlogstoestand.

ging artikel 231 van het Vredesverdrag niet. Dat ging over de onvoorwaardelijke schulderkenning door Duitsland als mogendheid aan “de oorlog”.